લેખક:

ડૉ. એન. કે. ગાંધી.

: મુદ્રક :   : મુદ્રણસ્થાન :
જયંતિલાલ દેવચંદ મહેતા
જય ભારત પ્રેસ
શાક માર્કેટ પાસે-રાજકોટ.

પડતર કિંમત ૪-૦-૦   અર્ધી કિંમત ૨-૦-૦

વીર સંવત ૨૪૮૪
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૧૪
પ્રત : ૧૦૦૦ એક હજાર

પુસ્તક પ્રવેશ

આ પુસ્તકમાં ઘણા તત્વોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે તેથી તેનું નામ મહામંત્ર આરાધના શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્વ સંગ્રહ રાખવામાં આવેલ છે. તેના ત્રણ ભાગ છે. પહેલા ભાગમાં નવકાર મહામંત્રની આરાધના છે તેમાં અનુપૂર્વિપૂર્વક આરાધનાની જુદી જુદી રીતો બતાવી છે. સૌ કોઇ પોતપોતાની શકિત પ્રમાણે આરાધનાની રીત પસંદ કરી શકે છે. નિશ્ચય નયની ભાવ નમસ્કારની રીત ગ્રહણ કરીને અનુભવ જ્ઞાનપૂર્વક આરાધના કરનારને ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળે છે અને તે ૨ થી ૧૫ ભવમાં મોક્ષ જવાની યોગ્યતા પામે.

બીજા ભાગમાં તત્વ જ્ઞાનવાળા લેખો છે તે વિચારપૂર્વક સમજવા જેવા હોઇને તત્વ ચિંતામણી સમાન છે, તેના વિષયો અનુક્રમણીકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

ત્રીજા ભાગમાં શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તર રૂપે ગોઠવેલ છે તે મુખ્યત્વે પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા અને ભગવતી સૂત્રમાંથી તારવી કાઢેલ છે.

અહીં તર્ક અને દલીલો કોઇ વખતે જોવામાં આવશે તે મૂળ સૂત્ર પક્ષ રાખીને તેનો ખુલાસો કરવા પૂરતી છે, છતાં સર્વજ્ઞ વીતરાગની દૃષ્ટિએ જો કંઇ ભુલચુક થઇ હોય અથવા કોઇપણ અક્ષર કે શબ્દ જિનવાણીથી ઓછો, અધિક કે વિપરીત થયો હોય તો અનંતા સિદ્ધ ભગવાન, અને કેવળી ભગવાનની સાખે તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

લી૦ મુમુક્ષુ,

એન. કે. ગાંધીના

પંચ પરમેષ્ટિને પ્રણામ.

અનુક્રમણિકા

બ્રા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

આ પુસ્તક બ્રા. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિના સ્મરણાર્થે પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેથી તેમના જીવન ચરિત્રના પુસ્તકમાંથી અહીં સંક્ષિપ્તમાં તેઓશ્રીનું જીવન વૃતાંત છાપવામાં આવેલ છે અને તેમને આ પુસ્તક અર્પણ કરવામાં આવે છે.

આ પરમ વૈરાગી પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ માં પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા) માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે. ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવાન માતુશ્રીનું નામ. બેન મણીબેન વીરાણી બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ સૌરાષ્ટ્ર છે. બેન મણીબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રૂચીવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વ ભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવાં છતાં તેઓશ્રીએ નોન-મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારીક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમજ ઈટાલી, ઇજીપ્ત વીગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ. સાં. ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ સને ૧૯૫૩ માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ. દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનીઆના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઇજીપ્ત અને યુરોપના સુંદર સ્થળોની મુલા-

કાત લીધી હોવા છતાં એ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો રંગ હતો, અને એ રંગેજ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત વતન પાછા ફર્યા અને સાધુ સાધ્વીજીના દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લાગ્યું. હુંડા ચોવીસીના પાંચમાં આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઇ તેમને કંઇક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા. દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ ચઉવીહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ તેઓ ચૂક્યા નહીં. ઉંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સુવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા માટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા, અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતાં અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંગો અને ઝભો વાપરતા કોઇ વખતે કબજો પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપતિ, પાથરણુ, રજોહરણુ અને એ ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા. સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવાં જતા હાલવા ચાલવા, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને જલ્દી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમજ કહેતા કે જીંદગીનો કોઇ ભરોસો નથી. "**અસંખયં જીવિય મા પમાયએ**" આયુષ્ય તુટતા વાર લાગતી નથી જીવન તુટયું સંધાતું નથી માટે ધર્મ કરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજી મહારાજ

અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના ભાયચંદજી મહારાજ, શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ–સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ મુંબઈમાં સાં. ૨૦૧૧ની સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી સંપ્રદાયના શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ તે જાણી તેમને અદ્‌ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં,

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા–પિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઇને વખતો વખત તેઓ માતા–પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા, અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો જે હજુ વાર છે. સમય પાકવા દીઓ. જ્ઞાન, અભ્યાસ વધારો

સાં ૨૦૧૨ ના અષાડ શુદી ૧૫થી શ્રી વિનોદકુમારે આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમીત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબીક દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઇ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બંન્નેએ દીક્ષા લેવી પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઇએ દીક્ષા લેવી શ્રી જસરાજભાઇની દીક્ષા તિથી પૂ શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સાં ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નકકી કરી શ્રી જસરાજભાઇ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઇની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી માંગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની

૨૪. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા લેવા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઇ કોઇ વખત પત્ર વહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમને જાણેલ હતું જે પૂ શ્રી. લાલચંદજી મહારાજ બીચન પૂ આચાર્ય શ્રી. સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા દીક્ષા માટે મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઇ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહિ અને સ્વયંમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઇને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણા વિઘ્ન થાશે એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪—૫—૫૭ સાં. ૨૦૧૩ ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લું જમણ કર્યું. ભોજન કરી માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઇને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો ત્યાગ કરી તેઓ બીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલુમ પડયું કે તા. ૨૪—૫—૫૭ ના રોજ રાત્રે આઠ વાગ્યે ઘેરથી નીકળી રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટીકીટ લીધી તા. ૨૫—૫—૫૭ ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે તે દરમ્યાન ગામમાં જઇને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાંખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા, મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઇને તા. ૨૬—૫—૫૭ ની વહેલી સવારે ૪॥ વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને બીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડા પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય

શ્રી સંતોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા તેમાં "જાવ નિયમં પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણું"ના બદલે "જાવ જીવ પજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણું" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે "વિનોદકુમાર! તમે આ શું કરો છો તેનો જવાબ આપવાને બદલે "અપ્પાણું વોસિરામિ" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ! એતો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયંમેવ દીક્ષા લઈ લીધી બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો"

તેજ દિવસે બપોરના મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યકિત છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી. કારણ કે તમારા માતા–પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો એમ ત્રણવાર પૂ મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એકજ ઉત્તર આપેલો કે "જે થયું તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો"

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મુહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈપણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું તેનો સાર નીચે મુજબ છે:—

મારા માતા–પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને "અસંખય જીવિય મા પમાયએ" ને આધારે

એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ–વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈન શાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃતાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્ત્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ ન હતો કહી શકતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ "તથાસ્તુ"

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાંય પતો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહીં અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં આમ વિમાસણના પરિણામે પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદી આવી. તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માંગેલી કે "બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ખીચનમાં પૂ ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મુનિ કે

જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે. અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે કે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી ડકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યકત કરી પંડિતજીનું પણ આ વાતને સમર્થન મળ્યું તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે "થોડા સમય પૂર્વે શ્રી વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, બીચનમાં કેવા પ્રકારની સગવડ છે?" આમ મારી સાથે પણ વાર્તાલાપ થયો હતો. બંન્નેનો આ પ્રમાણે એકમત થતાં પિતાશ્રીએ બીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા ૨૬–૫–૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ બીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ જવાબ આંવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઈએ બીચનમાં સ્વયંમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુર શ્રી એમ. પી. સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઇ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી ડક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે બીચન મોકલ્યા. તા. ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ રવાના થઇ તા ૩૦–૫–૫૭ ના રોજ સવારે ફલોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બેલગાડીમાં તેઓ બીચન ગયા કે જ્યા સ્થિવર મુનિશ્રી શીરેમલજી મહારાજ તથા પૂજ્ય પડિત રત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા. કુલ્લ સાધુ સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઇ પારેખને કહ્યું કે "મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે, તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમ-

જાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડીઆની અંદર અપાવી દ્યો એટલું જ નહીં પણ "સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી"ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઇ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા ૩૧-૫-૫૭ની રાત્રિના રવાના થઇ તા. ૨-૬-૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી અને શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાડ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી-ફ્લોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફ્લોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઇ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી ત્યાં દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતા જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું જલ્દી પાછો ફરીશ. કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ હતો. હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા

હાજતથી મોકળા થઇ પાછા ફરતા ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી બીજી બાજુથી ટ્રેઇન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હીસલ વાગતાં છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું

હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ લઇ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતા રાક્ષસી એન્જીનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. **અરિહંત...અરિહંત...**એવા શબ્દો મુખથી નીકળ્યા અને શરીર તુટી પડયું. રકત પ્રવાહ છુટી પડયો અને થોડાજ વખતમાં પ્રાણાંત થઇ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા. અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરાપર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હુમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મુકેલ નથી. અને ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડીજવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો તે વખતે પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતા માત્ર એક નોકર ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઇ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યાં. સ્પેશ્યલ પ્લેઇનથી ફલોદી પહોચે તે પહેલા અગ્નિસંસ્કાર થઇ ગયો. સૂચનાનો ટેલીફોન અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

આથી પ્લેઇનનો પોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને

માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ ટ્રેઈન મારફત ફલોદી પહોંચ્યા. શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વી શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યા.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક ઐક્ય કરીને શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકામા સાર આ પ્રમાણે છે.

"**હવે તો એ રત્ન ચાલ્યું ગયું! સમાજનો આશા દીપક ઓલવાઇ ગયો! ઝટ ઉગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી.** શ્રી વિનોદમુનિના સંસાર પક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે:- બેન! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહા પુરુષોએ પણ હાથ ધોઇ નાંખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે. તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઇને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી."

પૂ. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય:-

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા **અટ્ટિમિંજા પેમાણુરાગરત્તે** નો પરિચય કરાવતી હતી પ્રાપ્ત સાંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રૂચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ, ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે પણ તેમની વૈરાગ્ય ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગીતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે,

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થીત થાય છે તેનો

ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયંમેવ દીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તરઃ— પાંચમા આરાના ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિ-મુકત) કુમારને તેની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે 'સ્વયંવમેવ દીક્ષા લીધી' ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભીખુની પ્રડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરિષહથી કાળ કરી નલીન ગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્ર ૨ આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરિષહ કેમ આવે ?

ઉત્તર :— કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઇએ ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવુ હતું. તો મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલા બધા કર્મ કેવી રીતે ખપે ? બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરિષહ આવ્યો જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એક અવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી છપાએલ છે. તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સંક્ષેપ કરેલ છે.

લી મુમુક્ષુ.
ડૉ. એન. કે. ગાંધીના
પંચ પરમેષ્ટિ ને નમસ્કાર.

"असंखयं जीविय मा पमायए"

...શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી.

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ : પોર્ટસુદાન સાં. ૧૯૯૨

દીક્ષા	નિર્વાણ
ખીચન – (રાજસ્થાન)	કેલોદી – (રાજસ્થાન)
સાં ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨	સાં ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨
તા ૨૬–૫–૫૭ રવિવાર	તા ૭–૮–૫૭ બુધવાર

સ્વર્ગસ્થોની તિથિઓ,

પૂ. પિતાશ્રી,

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

[સાં. ૨૦૦૨ મહા વદ ૧૨ તા. ૨૮-૨-૪૬]

પૂ. માતુશ્રી,

શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

[સાં ૨૦૧૦ ભાદરવા શુદ ૧૪ તા. ૧૧-૯-૫૪]

બા. બ્ર. વિનોદમુનિશ્રી,

[સાં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨ તા. ૭-૮-૫૭]

ઉપરોક્ત તિથિઓએ

કુટુંબીજનો તથા સ્નેહીઓ

પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે ભવ્યાત્માઓના જીવનમાંથી અનુકરણીય વ્રત-નિયમ જેવાં કે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સંવર, ચોવિહાર, ઉપવાસ, એકાસણું, આયંબિલ, ઊણોદરી આદિ તપ પોતાના ભાવ પ્રમાણે કરી તેઓની **વાસ્તવિક જીવન-સ્મૃતિ પોતાના જીવનમાં ઉતારે.**

એવી નમ્ર વિનંતી

" આપણી જાગૃતિ એજ એમની સ્મૃતિ બને "

આત્મબંધુ

સ્મરણાંજલિ

"असंखयं जीविय मा पमायए"

પોતાના હૃદયની ચિરંતન પ્રકાશતી
ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતે
અમારા જીવનમાં પણ ધર્મના તેજ પાથરનાર
સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી

શામજી વેલજી વીરાણી

તેમજ

સ્વ. પૂ. માતુશ્રી

કડવીબાઈ વીરાણી

અને

જન્મથીજ ધર્મના રંગે રંગાએલા
સ્વ. બા. બ્ર. **વિનોદમુનિશ્રીને**

મહામંત્ર આરાધના
શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ
— ગ્રંથ —
સમર્પણ

લિ. દુલભજી શામજી વીરાણી
ના વંદન

નિવેદન.

" असंखयं जीविय मा पमायए "

સ્વર્ગસ્થ બા. બ્ર. **શ્રી વિનોદમુનિજી** આગમોક્ત જિન-વાણીના પરમ ભકત હતા. આગમવચનો પર એમની અગાધ શ્રદ્ધા હતી, અને '**असंखयं जीविय मा पमायए**' (જીવન તૂટયું સંધાતું નથી માટે ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ) આ તેમનું ધ્યેય હતું.

વીતરાગની વાણીનો વિશેષ પ્રચાર કેમ થાય એની એમના હૃદયમાં ઘણીજ ધગશ હતી. વીતરાગના વચનોનું શ્રદ્ધાન કરીને એમણે ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. એમની દીક્ષા સંસ્કાર વિધિમાં અમે નિમિત્ત ન થઇ શકયા, એ અમારી કમનસીબી છે. વીતરાગ વાણીના પ્રચારની એમની જે ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા હતી તે સદ્ભાવનાની પૂર્તિરૂપે વીતરાગવાણીમાંથી જે ઉત્તમ જ્ઞાન કે જે નિત્ય શ્રાવક-જીવનમાં ઉપયોગી થઇ શકે તેવા સાહિત્યનું પ્રકાશન કરીને અમુક અંશે એ દુઃખને હળવું કરવા અમારા ચિત્તને શાન્ત્વન આપવાનો સ્વલ્પ પ્રયત્ન કરી આ ગ્રંથ સ્વર્ગસ્થ બા.બ્ર. **શ્રી વિનોદમુનિજીને** શ્રદ્ધાંજલિરૂપે અર્પણ કરીએ છીએ.

સ્વર્ગસ્થ મુનિશ્રી નિર્વાણ પામ્યા પછી તેમના સ્વર્ગારોહણનું જે નિમિત્ત સરજાયું તેનું વર્ણન તથા તેમના આદર્શ જીવનનો વૃતાંત સંક્ષિપ્તમાં આ ગ્રંથમાં આપેલ છે. તેમજ તેમના અનુપમ

જીવનને આવરી લેતો ગ્રંથ ગુજરાતી તથા હિન્દીભાષામાં જુદા જુદા ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશન થએલ છે. શ્રી "મહામંત્ર આરાધના શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ" નામનો ગ્રંથ અમો શ્રી જૈન ધર્મ પ્રેમી મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકીએ છીએ જેમાં નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવા માટે ઘણું ઘણુ છાપયું છે.

આવા ગ્રંથો સસ્તી કિંમતે મળી શકે તો તેનો લાભ સૌ કોઇ વધારે પ્રમાણમા લીએ અને જૈન જ્ઞાનનો પ્રચાર વધે એ કારણને અંગે અને અમારા સ્વ. પૂ. પિતાશ્રીની જે ખરા અંતઃકરણની ધગશ અને આકાંક્ષા હતી તેમજ તેઓશ્રીની સૂચના હતી તે પ્રમાણે આજે આ ગ્રંથ "મહામંત્ર આરાધના શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ" તેમજ શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ, શ્રી સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન, શ્રી જૈન જ્ઞાન સાગર, શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજઝાયમાળા, શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ, શ્રી દંડકાવ બોધ, અતિમુકત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનુ જીવન ચરિત્ર (ગુજરાતી) તથા (હિન્દી), શ્રી સિદ્ધિના સોપાન, શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર, શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ, શ્રી સામાયિક સૂત્ર, જેવાં ધાર્મિક ગ્રંથો અને ધાર્મિક ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપીને તેઓશ્રીની ઇચ્છા અને ભાવનાને માન આપ્યાનો અમોને સંપૂર્ણ આનંદ થાય છે. તે સાથે આ ગ્રંથ જૈન ધર્મ પ્રેમી સમાજ સમક્ષ સાદર રજુ કરવાના અમને પ્રાપ્ત થયેલા શુભ અવસર બદલ અમારી જાતને કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ.

લિ. આત્મબંધુ,

દુર્લભજી શામજી વીરાણી

મહાનુભાવો,

નીચેના ધર્મકરણી કરવામાં ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકો અને ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવે છે તો જેઓને જરૂરત હોય તેમણે નીચે બતાવેલ સ્થળેથી મેળવી લેવા અગર પોસ્ટથી મંગાવી લેવા. (પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે)

વિગત	પડતર કિંમત	અર્ધી કિંમત
શ્રી જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૬-૦-૦	૩-૦-૦
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩-૦-૦	૧-૮-૦
સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન	૪-૦-૦	૨-૦-૦
મહામંત્ર આરાધના, શ્રુતજ્ઞાન-પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ	૪-૦-૦	૨-૦-૦
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજઝાયમાળા	૩-૮-૦	૧-૧૨-૦
બ્રહદ્ થોકડ સંગ્રહ	૨-૮-૦	૧-૪-૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (બીજી આવૃત્તિ) ગુજરાતી	૨-૮-૦	૧-૪-૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર - હિન્દી	૨-૮-૦	૧-૪-૦
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧-૮-૦	૦-૧૨-૦
શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર	૦-૮-૦	૦-૪-૦
શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦-૬-૦	૦-૩-૦
ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ	૦-૮-૦	૦-૪-૦
શ્રી સામાયિક સૂત્ર	૦-૧-૬	૦-૦-૯
ગુચ્છા ઉનના	૩-૪-૦	૧-૧૦-૦
કટાસણું ઉનનું	૨-૮-૦	૧-૪-૦
માળા (નવકારવાળી) સુખડની	૧-૦-૦	૦-૮-૦
પુસ્તકો મુકવા માટે લાકડાના સાપડા	૧-૦-૦	૦-૮-૦

: સ્થળ :
દિવાનપરા શેરી નં. ૬
રાજકોટ.

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ.

" आचार्य देवो भव : "

મારા પરમ ઉપકારી, ધર્મહેતુભૂત
પરમ પૂજ્ય શાસન ભૂષણુ
મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ બાલબ્રહ્મચારી પંડિતરત્ન,
મહા પ્રભાવશાળી પ્રખર તત્વજ્ઞાની ઓજસ્વી
મહાન આત્મા,

મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી સ્વામીને

મારા અંતઃકરણના શુદ્ધ ભાવથી
કોટિ કોટિ વંદન હોજો.

ॐ शान्ति ! शान्ति !! शान्ति !!!

ગુણાનુરાગી,
દુર્લભજી શામજી વીરાણી.

નવકાર મંત્રની આરાધના

સંગ્રહ કરનાર:

ડૉ. એન. કે. ગાંધી.

*

અર્થ

નવકાર શબ્દ નમોક્કારને બદલે પરંપરાથી ચાલ્યો આવેલ છે અને શબ્દ નયથી સાર્થક બતાવવાને કેટલાક આચાર્યોએ ચાર પદ ઉમેરીને નવ પદ બનાવ્યા હોય એમ જણાય છે. પણ પાંચે પદ અથવા નવ પદનું સ્વરૂપ અપેક્ષાપૂર્વક એક જ છે. નમોક્કાર પદ એટલે નમસ્કાર કરવા લાયક પદ. નમસ્કાર શબ્દથી શરૂ કરીને આરાધકની શકિત અનુસાર, વંદન, સત્કાર, સન્માન, આત્મશુદ્ધિ, પરભાવત્યાગ, આત્મતત્ત્વ દર્શન, જ્ઞાનસ્વરૂપ, સેવા–ભકિત–ગુણોનું ગ્રહણ એ સર્વ તેની સાથે આવી જાય છે.

મંત્ર=મન્+તર=મનની સ્થિરતા–પ્રસન્નતા–એકાગ્રતા=સંસારથી તરી જઈને મોક્ષની આરાધના તરફ સ્થિર કરવું.

આરાધના=આ+રાધ=ગુણ+ના=પદના ગુણોનો આકર્ષક કરવાની ક્રિયા. તે પાંચ અને નવ પદ આગળ આવશે.

તત્ત્વ દૃષ્ટિએ અરિહંત અને સિદ્ધ સિવાય ધર્મ વ્યવહારમાં કોઈ ભગવાન નથી, આ પદોમાં જ ભગવાનની શ્રદ્ધા આવી જાય છે.

હેતુ

નિર્જરાનો હેતુ મુખ્યતાએ છે, તેમાં આત્માના શુદ્ધ ગુણો જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–તપ–વીર્યની એકત્રતા થાય છે. જેને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તેણે આ મહામંત્રની રોજ આરાધના કરવી.

મહત્ત્વ

નવકારના પાંચ પદમાં ૧૪ પૂર્વનો સાર છે, કારણ કે સર્વ સૂત્રજ્ઞાનમાંથી જે ઉપાદેય છે તે પંચ પરમેષ્ટીના ૧૦૮ ગુણોમાં આવી જાય છે. નવકાર મંત્રની આરાધનાથી અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય, ધર્મ આરાધના યોગ્ય શુભ કર્મનો બંધ થાય, જઘન્ય શુદ્ધિમાં અનંત કર્મની નિર્જરા અને ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધિમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય, નવકાર મંત્ર આનુપૂર્વિની રીતે આરાધતાં છમાસી તપનું ફળ થાય અને ૫૦૦ સાગરના પાપ નાશ થાય, નવકાર મંત્રના પદ, અર્થ અને ભાવથી જૈન સંસ્કૃતિની શરૂઆત થાય છે, અને શુદ્ધ સ્વરૂપ સુધી લઇ જાય છે.

આરાધના

પંચ પરમેષ્ટીની આરાધના ઘણી રીતે થાય છે તેમાંની મુખ્ય નીચે મુજબ છે.

૧. આનુપૂર્વિ ગણવી, આ બાબતની ખાસ આરાધના આગળ આવશે.

૨ માળાનો એક એક મણુકો પાંચ કે નવ પદ બોલીને ફેરવતા રહેવું.

૩. ૐ પદનું ધ્યાન–અરિહંત, અશરીરી સિદ્ધભગવાન, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિ આ બધા પદોનો પ્રથમ અક્ષર અ+અ+આ +ઉ+મની સંધિથી ઓમ્=ૐ થાય છે. આ પદને હૃદયમાં કે બે ભ્રમરની વચ્ચે કપાળમાં સ્થિર કરવું, મનમાં ૐ બોલવું અને પંચ પરમેષ્ટીના ગુણોમય બની જવું એટલે એક પછી એક ગુણનો અનુભવ કરવો.

૪. પંચ પરમેષ્ઠી પદ—આઠ પાંદડા અને કર્ણિકાવાળું, કમળ હૃદયમાં સ્થાપન કરવું, કર્ણિકા ઉપર, નમો અરિહંતાણું, ચાર દિશાના ચાર પત્રો પર નમો સિદ્ધાણું, નમો આયરિયાણું, નમો ઉવજ્ઝાયાણું, નમો લોએ સવ્વ સાહુણું, ચાર વિદિશાના ચાર પત્રો પર સમ્યગ્ દર્શનાય નમઃ, સમ્યગ્ જ્ઞાનાય નમઃ, સમ્યક્ ચારિત્રાય નમઃ, સમ્યક્ તપાય (તપસે) નમઃ એવી રીતે સ્થાપના કરી તેમાં મનને સ્થિર કરવું.

૫. ષોડશાક્ષરી (સોળ અક્ષર) નો જાપ—અ ર્હ ત્સિ દ્ધા ચા ર્યો
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
પા ધ્યા ય. સ વ સા ધુ ભ્યો ન મઃ
૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬

૬. છ અક્ષરનો જાપ—અરિહંત સિદ્ધ.

૭ પાંચ અક્ષરનો જાપ—અસિઆઉસા.

૮. ચાર અક્ષરનો જાપ—અરિહંત.

૯. બે અક્ષરનો જાપ—સિદ્ધ.

૧૦. "ૐ નમો અરિહંતાણું" નો જાપ.

આનુપૂર્વિની આરાધના

૧ હોય ત્યાં નમો અરિહંતાણું મનમાં કહેવું, એવી રીતે ૨ હોય ત્યાં નમો સિદ્ધાણું, ૩ હોય ત્યાં નમો આયરિયાણું, ૪ હોય ત્યાં નમો ઉવજ્ઝાયાણું, ૫ હોય ત્યાં નમો લોએ સવ્વ સાહુણું એ પ્રમાણે મનમાં કહેવું. તેની વિશેષ આરાધના અહિં બતાવવામાં આવે છે.

નોંધ :— નવકારના પાંચ પદોમાં પહેલા બે પદ દેવ તત્ત્વમાં છે અને બીજા ત્રણ પદ ગુરૂતત્ત્વમાં છે અને પાંચે પદના ગુણો ધર્મ-તત્ત્વમાં છે એટલે નવકાર મંત્રથી શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરૂ અને શુદ્ધ ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વની ઓળખાણ થયા પછી તેમાં દઢ શ્રદ્ધા રાખવાથી જૈન ધર્મની શરૂઆત થાય છે.

કોઠો ૧ લો

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

કોઠો ૨ જો

૧	૨	૪	૩	૫
૨	૧	૪	૩	૫
૧	૪	૨	૩	૫
૪	૧	૨	૩	૫
૨	૪	૧	૩	૫
૪	૨	૧	૩	૫

કોઠો ૩ જો

૧	૩	૪	૨	૫
૩	૧	૪	૨	૫
૧	૪	૩	૨	૫
૪	૧	૩	૨	૫
૩	૪	૧	૨	૫
૪	૩	૧	૨	૫

કોઠો ૪ થો

૨	૩	૪	૧	૫
૩	૨	૪	૧	૫
૨	૪	૩	૧	૫
૪	૨	૩	૧	૫
૩	૪	૨	૧	૫
૪	૩	૨	૧	૫

કોઠો ૫ મો

૧	૨	૩	૫	૪
૨	૧	૩	૫	૪
૧	૩	૨	૫	૪
૩	૧	૨	૫	૪
૨	૩	૧	૫	૪
૩	૨	૧	૫	૪

કોઠો ૬ ઠ્ઠો

૧	૨	૫	૩	૪
૨	૧	૫	૩	૪
૧	૫	૨	૩	૪
૫	૧	૨	૩	૪
૨	૫	૧	૩	૪
૫	૨	૧	૩	૪

કોઠો ૭ મો

૧	૩	૫	૨	૪
૩	૧	૫	૨	૪
૧	૫	૩	૨	૪
૫	૧	૩	૨	૪
૩	૫	૧	૨	૪
૫	૩	૧	૨	૪

કોઠો ૮ મો

૨	૩	૫	૧	૪
૩	૨	૫	૧	૪
૨	૫	૩	૧	૪
૫	૨	૩	૧	૪
૩	૫	૨	૧	૪
૫	૩	૨	૧	૪

કોઠો ૯ મો

૧	૨	૪	૫	૩
૨	૧	૪	૫	૩
૧	૪	૨	૫	૩
૪	૧	૨	૫	૩
૨	૪	૧	૫	૩
૪	૨	૧	૫	૩

કોઠો ૧૦ મો

૧	૨	૫	૪	૩
૨	૧	૫	૪	૩
૧	૫	૨	૪	૩
૫	૧	૨	૪	૩
૨	૫	૧	૪	૩
૫	૨	૧	૪	૩

કોઠો ૧૧ મો

૧	૪	૫	૨	૩
૪	૧	૫	૨	૩
૧	૫	૪	૨	૩
૫	૧	૪	૨	૩
૪	૫	૧	૨	૩
૫	૪	૧	૨	૩

કોઠો ૧૨ મો

૨	૪	૫	૧	૩
૪	૨	૫	૧	૩
૨	૫	૪	૧	૩
૫	૨	૪	૧	૩
૪	૫	૨	૧	૩
૫	૪	૨	૧	૩

કોઠો ૧૩ મો

૧	૩	૪	૫	૨
૩	૧	૪	૫	૨
૧	૪	૩	૫	૨
૪	૧	૩	૫	૨
૩	૪	૧	૫	૨
૪	૩	૧	૫	૨

કોઠો ૧૪ મો

૧	૩	૫	૪	૨
૩	૧	૫	૪	૨
૧	૫	૩	૪	૨
૫	૧	૩	૪	૨
૩	૫	૧	૪	૨
૫	૩	૧	૪	૨

કોઠો ૧૫ મો

૧	૪	૫	૩	૨
૪	૧	૫	૩	૨
૧	૫	૪	૩	૨
૫	૧	૪	૩	૨
૪	૫	૧	૩	૨
૫	૪	૧	૩	૨

કોઠો ૧૬ મો

૩	૪	૫	૧	૨
૪	૩	૫	૧	૨
૩	૫	૪	૧	૨
૫	૩	૪	૧	૨
૪	૫	૩	૧	૨
૫	૪	૩	૧	૨

કોઠો ૧૭ મો

૨	૩	૪	૫	૧
૩	૨	૪	૫	૧
૨	૪	૩	૫	૧
૪	૨	૩	૫	૧
૩	૪	૨	૫	૧
૪	૩	૨	૫	૧

કોઠો ૧૮ મો

૨	૩	૫	૪	૧
૩	૨	૫	૪	૧
૨	૫	૩	૪	૧
૫	૨	૩	૪	૧
૩	૫	૨	૪	૧
૫	૩	૨	૪	૧

કોઠો ૧૯ મો

૨	૪	૫	૩	૧
૪	૨	૫	૩	૧
૨	૫	૪	૩	૧
૫	૨	૪	૩	૧
૪	૫	૨	૩	૧
૫	૪	૨	૩	૧

કોઠો ૨૦ મો

૩	૪	૫	૨	૧
૪	૩	૫	૨	૧
૩	૫	૪	૨	૧
૫	૩	૪	૨	૧
૪	૫	૩	૨	૧
૫	૪	૩	૨	૧

પહેલો કોઠો

પદઃ—૧ નમો અરિહંતાણું. ૨ નમો સિદ્ધાણું. ૩ નમો આયરિયાણું. ૪ નમો ઉવજ્ઝાયાણું. ૫ નમો લોએ સવ્વ સાહુણું. પહેલા કોઠાની માફક દરેક કોઠામાં પદ તો બોલવા પણ તે ઉપરાંત સાથે સાથે નીચે મુજબ આરાધના કરવી.

બીજો કોઠો

અર્થ

૧ દ્રવ્યથી ચાર ઘનઘાતી કર્મ અને ભાવથી રાગદ્વેષરૂપી દુશ્મનો હણ્યા છે એવા અરિહંત દેવને નમસ્કાર કરૂં છું.

૨ સર્વ અર્થો સિદ્ધ કર્યા છે એવા સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરૂં છું.

૩ શુદ્ધ આચાર પાળનાર અને પળાવનાર આચાર્યને નમસ્કાર કરૂં છું.

૪ અંગ ઉપાંગ સૂત્ર જ્ઞાન ભણનાર અને ભણાવનાર ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર કરૂં છું.

૫ આત્માનું સાધન કરનાર સર્વ સાધુ સાધ્વીને નમસ્કાર કરૂં છું. (સાધુએ સાધ્વી શબ્દ વાપરવો નહિ.)

સૂચના—દરેક કોઠાના આંકડા પ્રમાણે પદ અને વિસ્તાર બોલવો. અહિં સમજની ખાતર ફક્ત અનુક્રમે પદ મુકયા છે.

ત્રીજો કોઠો

ગુણ સંખ્યા

(૧) બાર ગુણવાળા અરિહંત દેવને નમસ્કાર કરૂં છું.

(૨) આઠ ગુણવાળા સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરૂં છું.

(૩) ૩૬ ગુણવાળા આચાર્યને નમસ્કાર કરૂં છું.

(૪) ૨૫ ગુણવાળા ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર કરૂં છું.

(૫) ૨૭ ગુણવાળા સર્વ સાધુ સાધ્વીને નમસ્કાર કરૂં છું.

સૂચના:— અહિં પોતપોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે દરેક પદના ગુણોને સમુચ્ચય આભાસ થાય તો ઘણું સારૂં છે.

ચોથો કોઠો

ગુણોનો અનુભવ. કાઉંસમાં લખેલ છે તેનો વગર બોલ્યે અનુભવ થઇ શકે તો ફક્ત આત્મભાવે અનુભવ કરવો.

આત્મભાવે અનુભવ એટલે આત્મા, તે સ્વરૂપે પરિણમે (યથાશકિત અંશપૂર્વક).

૧

અરિહંતના ગુણોની આરાધના કરૂં છું.

યથાશકિત આત્મભા અનુભવું છું:—

અનંત જ્ઞાન અનંત દર્શન તે કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન (આ શબ્દો બોલતી વખતે ધર્માસ્તિકાય વગેરે છ દ્રવ્યો, જે નામના જેટલા હોય તે સર્વ દ્રવ્યો, સર્વ ક્ષેત્રો—લોક, અલોક, સર્વ કાળ—વર્તમાન ભૂત, ભવિષ્ય, સર્વ પર્યાયો (છ એ દ્રવ્યના સર્વ વ્યંજન પર્યાયો જેમકે જીવના પર્યાય તે ચાર ગતિના જીવો અને સિદ્ધપર્યાય, પુદ્ગળના પર્યાયો તે સ્કંધો વગેરે. અર્થ પર્યાય જેમકે જીવના સદ્ગુણ, દુર્ગુણ, પુદ્ગળના વર્ણાદિ ચતુષ્ક વગેરેનું સૂત્ર જ્ઞાન દર્શનની રીતે માનસિક નિરીક્ષણ— આભાસ પોતપોતાના જ્ઞાન અનુસાર બની શકે તો કરવો).

અનંત ચારિત્ર (યથાખ્યાત ચારિત્ર), (આ શબ્દો બોલતી વખતે) માનસિક આભાસ:— સર્વ જ્ઞેય અને દ્રશ્યોમાં સમભાવ, રાગ-દ્વેષનો અભાવ, સંકલ્પ વિકલ્પનો અભાવ, ઇષ્ટ, અનિષ્ટ બુદ્ધિનો

અભાવ, સુખદુઃખની લાગણીનો અભાવ, ગુણોની સ્થિરતા, અહિંસક પ્રવૃત્તિ, સંસાર પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિ અથવા સર્વથા નિવૃત્તિનો અનુભવ યથાશકિત કરવો.

ક્ષાયક સમકિત :– આ શબ્દ બોલની વખતે જ્ઞાન દર્શનની સંપૂર્ણ પ્રતિતી, નવતત્ત્વના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિશંકપણાનો યથાશક્તિ અનુભવ કરવો, પોતાના આત્માની સત્તામાં રહેલ શુદ્ધ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો.

વીતરાગ સ્વરૂપ :– આ શબ્દ બોલતી વખતે અથવા ચિંત્વનમાંઅકોહે, અમાણે, અમાયાએ, અલોહે, ગંભીરતા, પરમ વૈરાગ્ય, અખેદનો યથાશકિત અનુભવ કરવો.

અવ્યય (નિર્ભય, અશોક) **અવેદી, અનંત–દાન,** (મોક્ષ માર્ગનું દાન) **લાભ** (અનંત જ્ઞાનાદિ ચતુષ્ક)–**ભોગ** (જ્ઞાન–દર્શનનો ઉપયોગ) **ઉપભોગ** (જ્ઞાન–દર્શન–આત્મિક શાંતિ), વીર્ય (**પંડિત વીર્ય**) **એ પાંચ બોલની પ્રાપ્તિ.**

આ સર્વ ગુણો મારા આત્માની સત્તામાં છે, અરિહંત દેવને એ સર્વ ગુણો પ્રગટપણે ભોગવટામાં છે, મારા ગુણો ઘનઘાતિ કર્મથી અવરાયેલા છે, તે કર્મનો નાશ કરવા માટે અને અરિહંતનુ સ્વરૂપ મેળવવા માટે હું અરિહંત દેવની ભકિત કરૂં છું. તીર્થંકર દેવ અને કેવળી ભગવાનને વાંદું છું નમસ્કાર કરૂં છું. અરિહંત પરમાત્મા તથા તેમના-સર્વે ગુણોની મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, તેમના ગુણોને હું મારા મનમાં આત્મભાવે સ્થાપું છું. જેથી મારો આત્મા નિર્મળ થાઓ, પુદ્ગળીક ભાવો નાશ થાઓ, શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત થાઓ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાઓ, અરિહંતના સર્વ ગુણો મને આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ અને હું સર્વજ્ઞ વીતરાગ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરૂં, આ વખતે પોતે અરિહંત સ્વરૂપમય યથાશકિત થઇ જવું.

સૂચના :– અરિહંતના ગુણો જુદે જુદે ઠેકાણે, જુદી જુદી રીતે મળી આવશે, પણ તેમાં તાત્વિક દૃષ્ટિએ ભૂલ ન હોવી જોઈએ. જેમકે વીતરાગમાં શબ્દનયની અપેક્ષાએ અમાયી, અલોભ, ગંભીરતા, વૈરાગ અને અવેદીપણું આવે. અદ્વેષમાં અક્રોધ, અમાણે, અખેદ, નિર્ભયપણું, અશોક આવે. યથાખ્યાત ચારિત્રમાં વીતરાગ અને અદ્વેષ આવે. ધ્યાતાની સરળતા પ્રમાણે અરિહંતના અધ્યાત્મિક ગુણો ગોઠવીને ધ્યાન ધરી શકે

અરિહંત ભગવાન ૧૮ દોષ રહિત છે : ૧. અજ્ઞાન, ૨. નિંદ્રા, ૩. ક્રોધ, ૪. માન, ૫. માયા, ૬. લોભ, ૭. મદ, ૮. મત્સર, ૯ હાસ્ય, ૧૦. રતિ, ૧૧. અરતિ, ૧૨. ભય, ૧૩, શોક, ૧૪, પ્રેમ, ૧૫. જીવહિંસા, ૧૬. અસત્ય, ૧૭. ચોરી, ૧૮ ક્રીડા. હાલમાં શાળાઓ અને અનેક ઘરો અને સંસ્થાઓમાં કલ્પિત ભગવાનનો બહુ પ્રચાર છે માટે ખરી વસ્તુ જાણવા માટે આ પ્રમાણ છે કે જેને આ અઢારમાંથી એક પણ દોષ હોય તે ભગવાન નથી, એમ જૈન બાળકોએ સમજવું.

અરિહંતમાં તીર્થંકરદેવની, અપેક્ષાપૂર્વક ધર્મની આદિ કરનાર હોવાથી અને ઘણા જીવોને મોક્ષ માર્ગ આપતા હોવાથી, વ્યવહારીક રીતે વિશેષતા છે. પૂર્વે ત્રીજે ભવે " સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી " ની ભાવનાથી તિર્થંકરપદ બાંધેલું તે હવે ઉદય આવે છે તેથી આઠ પ્રતિહાર્ય અને ચાર મહા અતિશય પ્રગટ થાય છે તેથી ધર્માભિલાષી ભવ્ય જીવો આકર્ષાઇને આવે છે, પ્રભુ તેમને ઉપદેશ આપી તારે છે એવી રીતે તીર્થંકર નામ કર્મ ખપાવે છે. પ્રતિહાર ઉત્પન્ન થવાનું કારણ કેવળી ગમ્ય કરીને અનુમાન અને ઉપમા પ્રમાણ તથા કારણ વગર કાર્ય નહિ એ ત્રણ મુદ્દા વિચારીએ તો એમ લાગે છે કે પ્રતિહાર્ય જાણે કે ભગવાનના અભ્યંતર ગુણોનો પ્રકાશ કરતા હોય એમ આભાસ થાય છે. પ્રતિહાર્ય પુદ્ગલીક છે તેની ભકિતની જરૂર નથી પણ તેથી સૂચક ભગવાનના ગુણોની આરાધના કરવી જોઇએ.

૧. **અશોક વૃક્ષ** :- જેમ વૃક્ષ તાપમાંથી ઠંડક આપે છે તેમ ભગવાન મિથ્યાત્વની આગમાંથી બચાવીને **આત્મ દર્શનની શીતળતા** આપે છે. કોઇને ભ્રમ થાય કે અશોક વૃક્ષ કયાં ઠંડક આપે છે ? જવાબ :- વિસસા પુદ્‌ગળોના બનેલા વાદળાં સૂર્યને ઢાંકી શકે છે તડકો ઓછો કરી શકે છે તો અશોક વૃક્ષ ઠંડક આપે તેમાં તત્ત્વનો વિરોધ કેવી રીતે આવે. અને ભગવાન બિરાજતા હોય ત્યાં તાપ અને ઠંડી બંનેનાં દુઃખ દુર થાય છે.

૨. **છત્ર ત્રય** :- ત્રણ લોકના નાથ રત્નત્રયથી ત્રણ લોકના ભ્રમણમાંથી રક્ષણ કરે છે.

૩. **૨૪ જોડા ચામર** :- ઉંચે જતા દેખાય પણ નીચે ઉતરતા ન દેખાય :- ભગવાનના શરણથી ઉર્ધ્વગતિ જ મળે છે. અહિં સિદ્ધ ગતિની ભાવનાની આરાધના કરવી.

૪. **ભામંડળ** :- ભગવાન કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન-વાળા છે.

૫. **સિંહાસન** :- ભગવાન નિરાલંબનપણું પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૬. **અચેત સુગંધી પુષ્પ વૃષ્ટિ** :- નિર્દોષ ગુણોનો સમુહ, સર્વ ગુણોની સ્થિરતા.

૭. **દેવ દુદભી** :- ભગવાનની લૌકિક તેમજ લોકોત્તર શ્રેષ્ઠતા જાહેર કરે છે.

૮. **દિવ્ય ધ્વનિ** :- અવાજ અને પડછંડાની ઉપમાએ આગર અને અણુગાર ધર્મ પ્રકાશક વાણી.

ચાર મહાન અતિશય.

૧. **અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન.** (આ ગુણો સામાન્ય કેવળી ભગવાનને હોય છે તેથી ૩૪ અતિશય તેને બદલે મુકી શકાય પણ આરાધના જ્ઞાન અને દર્શનની કરવી.)

૨ ૩૫ પ્રકારની વાણી, અનંત વચન અતિશય, જોજન પર વિસ્તાર, અદ્ભુત રસ ઉપજાવનાર વાણી, પોતપોતાની ભાષામાં દેવતા, મનુષ્યો, તિર્યંચો સમજી જાય. અહિં **ભાવશ્રુત જ્ઞાનની** આરાધના છે.

૩ ઉપદ્રવ રહિતપણું ૨૫ જોજન સુધી શાંત વાતાવરણ થઈ જાય અહિં **ઉપદ્રવ રહિત મોક્ષના સુખની** આરાધના કરવી.

૪. **પરમ પૂજ્યપણું** :- મિથ્યાત્વીનો મદ ગળી જાય, દેવેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર જોતાં જ નમી પડે. અહિં **વિનયની** આરાધના કરવી, ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી ભગવાનને નમવાનો ભાવ પ્રગટ કરવો.

આવા અદ્ભુત પ્રાતિહાર્ય અને અતિશયોમાં ભગવાન નિર્મમત્વ છે. હાલમાં વીશ તીર્થંકર દેવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે તેમની પૂરી આરાધના કરૂં છું, ત્યાર બાદ અગાઉ મુજબ ભક્તિ કરવી અને છેવટે વિનંતી કરવી કે, "હે પ્રભુ, આપે ઘણાને તાર્યા, તારો છો અને તારશો, મને પણ સંસારથી પાર ઉતારો કે જેથી સર્વ બંધનથી મુક્ત થઈ શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદ સિદ્ધ સ્વરૂપે સિદ્ધક્ષેત્રમાં સદાકાળ સ્થિર થઈને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન રહું.

૨

સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોની આત્મભાવે આરાધના કરૂં છું.

[૧]કેવળજ્ઞાન, [૨]કેવળદર્શન, ક્ષાયક [૪]સમકિત (આ ગુણોની આરાધના ઉપર મુજબ કરવી). અનંત [૩]આત્મિકસુખ (અહિં ઇંદ્રિયો અને શરીરના વ્યાપારો સર્વથા બંધ કરીને મનને આત્માકારે પરિણમાવી, આત્મપ્રદેશોમાં સ્થાપીને, આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ આપીને તેમાં સ્થિર કરીને યથાશક્તિ આત્મિકસુખનો અનુભવ કરવો. આત્મપ્રદેશો દેખાતા નથી પણ જેમ આકાશને ન દેખવા છતાં તેની કલ્પના કરી શકાય છે તેમ શરીરમાં રહેલી ચેતનાનો જે ઠેકાણે વધારે અનુભવ થાય તે ઠેકાણે શ્રુત જ્ઞાન દર્શનના આધારે આત્મપ્રદેશોની સ્થાપના સમજીને

તેમાં મન સ્થિર કરવું અને જો અંશથી ઈંદ્રિયાતીત સુખનો અનુભવ થાય તો સમજવું કે આરાધના સફળ થતી જાય છે). [૫]અક્ષયસ્થિતિ [૬]અરૂપીપણું, [૭]અગુરૂ લઘુપણું, [૮]અનંત આત્મિક શકિત પણ અક્રિયપણું. આ સર્વ ગુણો મારા આત્માની સત્તામાં છે પણ આઠ કર્મથી અવરાયેલ છે, તે કર્મોને ક્ષય કરવા અને સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટે હું સિદ્ધ ભગવાનની ભકિત કરૂં છું, સિદ્ધ ભગવાનને વંદન કરૂં છું વગેરે અરિહંતની ભકિત મુજબ અહિં ભકિત કરવી.

૩

આચાર્યજીના છત્રીસ ગુણોની આત્મભાવે આરાધના કરૂં છું.

અહિંસા (આત્મા અશરીરી હોવાથી અહિંસક છે), સત્ય (કર્મ રહિત આત્મા શુદ્ધ સત્ય સ્વરૂપમાં છે), અચૌર્ય (કર્મ અગ્રહણ સ્વભાવવાળો આત્મા નિરંજન છે) બ્રહ્મચર્ય (આત્મા પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શનમાં લીન છે). પરિગ્રહત્યાગ (આત્મા નિઃસંગ અને આત્મસંતોષી છે.

સર્વ શબ્દો–રૂપો–ગંધ–રસ–સ્પર્શો–આકાર–પૌદ્‌ગલીક પર્યાયો અને ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં સમભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, રાગદ્વેષનો અભાવ.

ઈર્યા સમિતિ (સર્વ પ્રાણીમાં સમભાવ જન્ય અહિંસા), ભાષા સમિતિ (પરમાર્થદર્શક વાણી)

એષણા સમિતિ નિર્દોષિતામાં સાવધાન), આયાણ ભંડ મત નિક્ષેપણા સમિતિ (ઉપયોગ અહિંસા, નિર્મમત્વ), ઉચ્ચાર પાસ વણખેલ જલ સંઘાણ પારિઠાવણિયા સમિતિ (સમુચ્છિંમ અહિંસા)

આઠ જ્ઞાન–આચાર:– કાલે, વિનયે, બહુમાને (આ જ્ઞાન મોક્ષનું સાધન છે), અનિન્હવણે, ઉપધાને, વ્યંજન, અર્થ, તદુભયે.

આઠ દર્શન-આચાર :- નિશંકિયં (તમેવ સચ્ચં, નિશંકં જં જીણેહિ પવેઇયં, જ્ઞાન-દર્શન આત્માનું નિશંક સ્વરૂપ), નિકંખીયં (નિગંથં પાવયાણું અથ્થં પરમથ્થં શેષં અનથ્થં, પૌદ્‌ગલીક ભાવોમાં અનાસકતપણું), નિવિતિગિચ્છા (કડમાણે કડે, કડાણુ કમાણુ ન મોખ અથ્થી, મોક્ષતત્ત્વમાં નિસંદેહપણું), અમુહે (ચમત્કાર અને પૌદ્‌ગલીક ભાવોમાં માધ્યસ્થપણું), ઉવઉહ સમકિતીની પ્રશંસા, પોતાના દોષોની તારવણી અને નાશ), સ્થીરીકરણે (સ્વપર જ્ઞાન દર્શનમાં સ્થિરતા) વાત્સલ્ય (હીતબુદ્ધી), પ્રભાવના (સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી, આત્માને કરૂં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રસી)

આઠ ચરિત્ર આચાર :- પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તી.

બાર તપ-આચાર :- અણુસણુ (જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ આત્મા) ઉણોદરી, વૃતિ સંક્ષેપ (મનની આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ) ઈંદ્રિય પડી સલીન્નતા (અનેન્દ્રિય આત્મીક સુખનો અનુભવ), રસપડી ત્યાગ (આત્માનો શાંત રસનો અનુભવ), કાય કલેશ (આત્મ પ્રદેશમાં વિશ્રાંતિ), વિનય (આત્મા અનાત્માનો ભેદ); વૈયાવચ્ચ (આત્માનું શુદ્ધિ કરણુ), પ્રાયશ્ચિત્ત (અનાત્મભાવનો ત્યાગ), સજ્ઝાય (આત્માના ગુણોનું નિરિક્ષણ), ધ્યાન (આત્મતત્ત્વમાં લીનતા), કાઉસગ્ગ (અનાત્મભાવોનો ત્યાગ.)

ત્રણુ વીર્યાચાર :- ઉપયોગ, યથાશકિત ધર્મધ્યાન, ધર્મમાં બળ ગોપવવું નહિ. ખતિ (ક્ષમા, શાંતિ), મુત્તિ નિઃસંગપણું, આત્મસંતોષ) અજવે (નિઃશલ્યપણું, પર નિંદા ત્યાગ), મદવે (કોમળતા, પરહિત બુદ્ધિ)

મન ગુપ્તી (મનને આત્માકારે પરિણુમાવવું, વચન ગુપ્તી (આત્મા અભાષક), કાય ગુપ્તી (યોગોની સ્થિરતા.)

સ્ત્રી પશુ પંડગવાળા સ્થાનમાં ન રહેવું. ભીતાંતરે સ્ત્રીપુરૂષ ક્રિડા કરતા હોય ત્યાં ન રહેવું. સ્ત્રીને આસને બેસવું નહિ, પૂર્વભોગ

સંભારવાં નહિ, સ્ત્રીના મનોહર અંગ ઉપાંગ જોવાં નહિ; સ્ત્રીકથા કરવી નહિ, શરીરની શુશ્રુષા કરવી નહિ, વિગયવાળો આહાર લેવો નહિ; (આત્મભાવે-આત્મા અરૂપી અશરીરી, શરીર પુદ્‌ગળ સ્કંધ, અજીવ તત્ત્વ, લિંગ નામકર્મનો ઉદય, વિકાર મોહનીય કર્મનો ઉદય, માટે અનાત્મભાવોનો ત્યાગ કરીને અવેદી અરૂપી આત્મામાં લીન થવું.)

આ બધા ગુણો આચાર્યમાં પ્રગટરૂપે છે, મારા ગુણો કર્મથી આવરાયલા છે, તે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા શ્રી આચાર્યજીની ભક્તિ કરૂં છું. ત્યારબાદ અગાઉના બે પદની માફક કહેવું.

સૂચના :– જે કાંઉસમાં લખેલ છે તેનો આત્મભાવે અનુભવ કરવાનો છે. તે બોલવાની જરૂર નથી. આરાધના ધ્યાનનો વિષય છે એટલે જે ગુણો બોલવાના છે તે મનમાં બોલવા અને અભ્યાસથી વગર બોલ્યે પણ અનુભવ થાય.

૪

ઉપાધ્યાયજીના ગુણોની આત્મભાવે આરાધના કરૂં છું:

(કાંઉસમાં છે તે સર્વ ઠેકાણે અર્થ રૂપે નથી, પણ આત્મ અનુભવ માટે છે.)

અંગ, ઉપાંગ, ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન, વ્યંજન, અર્થ, તદુભય સ્વરૂપે આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ. (આ ભાવમાં પરભવ આશ્રીભાવનો પણ સમાવેશ સમજવો).

આચારાંગ (રત્નત્રયમય આત્મા, સ્વ સ્વરૂપ આચરણમાં લીન થવું.)
સુયગડાંગ (સમુચ્ચય આત્મતત્ત્વનું નિરીક્ષણ.)
ઠાણાંગ (અસંખ્યાત પ્રદેશનું મનથી અવલોકન.)
સમવાયાંગ (સમવાય પ્રાપ્ત થયે આત્મપ્રદેશથી સર્વ કર્મ નાશ થાઓ.)

ભગવતી (આત્મિક ગુણોનું ભાગ્ય પ્રગટ થાઓ.)

જ્ઞાતા ધર્મ કથા (આત્મા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે.)

ઉપાશક દશાંગ (મોહની કર્મની ૧૧ પ્રકૃતિનો ક્ષય ઉપશમ થાઓ.)

અંતગડદશાંગ (સર્વ કર્મોનો નાશ થાઓ.

અનુત્તરો વવાઈ (સમભાવ.)

પ્રશ્ન વ્યાકરણ (સૂક્ષ્મ દોષોનું નિરિક્ષણ અને નાશ.)

વિપાક (સમભાવ.)

દ્રષ્ટિવાદ સૂત્ર (દર્શન શુદ્ધિની સંપૂર્ણતા.)

૧૪ પૂર્વ, ઉત્પાદ, અગ્રાયણી પૂર્વ (દ્રવ્યો ગુણુપર્યાયોનું સમભાવે નિરીક્ષણ.)

વીર્ય પ્રવાદ (પંડિતવીર્ય પ્રાપ્ત થાઓ.)

અસ્તિનાસ્તિ પ્રવાદ (સ્વભાવમાં સ્થિરતા.)

જ્ઞાન પ્રવાદ, સત્ય પ્રવાદ.

આત્મ પ્રવાદ (શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ.)

કર્મપ્રવાદ (કર્મનો નાશ થાઓ.)

પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ (સંવર સ્વરૂપાત્મા.)

વિદ્યા પ્રવાદ (કર્મ નાશ કરવાની વિદ્યા પ્રાપ્ત થાઓ.)

કલ્યાણ પ્રવાદ, પ્રાણપ્રવાદ (ભાવ પ્રાણની શુદ્ધિ.)

ક્રિયા વિશાળ (શૈલેશીકરણ પ્રાપ્ત થાઓ.)

લોક બિંદુસાર (લોકાગ્રે સિદ્ધિ સ્વરૂપે પોતાના આત્માનું અવલોકન.)

ઉવવાય, રાયપ્રશ્નીય, જીવાભિગમ, પન્નવણા, જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, નિરયાવલી, કપ્પવડંસિયા, પુફિયા,

પુક્ખુલિયાં, વહનીદશા, (મનમાં સમભાવ રાખવો) એ સર્વ ૧૪ પૂર્વ સહિત અંગ અને ઉપાંગનું જ્ઞાન વ્યંજન-અર્થ-તદુભયપણે પ્રાપ્ત થાઓ.

ચરણ સીત્તરી

(૧) જ્ઞાન (પોતામાં ચેતના આનંદ વગેરે ગુણોને જાણવા.)

(૨) દર્શન (આત્મપ્રદેશોનું અવલોકન.)

(૩) ચારિત્ર (સમભાવ.)

(૪) ખંતિ. (૫) મુત્તિ.

(૬) અજવે. (૭) મદવે.

(૮-૧૨) પાંચ મહાવ્રતનું ધ્યાન, અગાઉ મુજબ.

(૧૩-૨૧) નવ વાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય. અગાઉ મુજબ.

(૨૨-૩૧) દશ યતિ ધર્મ-ખંતિ, મુત્તિ, અજવે, મદવે, લઘવે (હળુકર્મી આત્મા, સચ્ચે, સંજમે (કર્મ અગ્રહણ સંવર સ્વરૂપ આત્મા), તવે (સત્તામાં રહેલ કર્મનો નાશ. ચેઇએ (જ્ઞાનાત્મા), બ્રહ્મચેર વાસો, (આત્મ રમણતા)

(૩૨-૪૧) દશ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ- [૧]આચાર્ય, [૨]ઉપાધ્યાય, [૩]સ્થવીર, [૪]તપસ્વી, [૫]ગ્લાનમુનિ, [૬]નવ દીક્ષિત, [૭]સ્વધર્મી, [૮]કુળ, [૯]ગણ, [૧૦]સંઘની યથાયોગ સેવાભકિત. (૧, ૨, ૩, ૪, તેમના ગુણો, શુદ્ધાચાર, જ્ઞાન, રત્નત્રયમાં સ્થિરતા, અપૂર્વ તપ પ્રાપ્ત થાઓ ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦ ની સેવા માટે પંડિત વીર્ય પ્રાપ્ત થાઓ.)

(૪૨-૫૩) બાર ભેદે તપ-તેનો વિસ્તાર અગાઉ આવી ગયેલ છે.

(૫૪-૭૦) સત્તર ભેદે સંયમ-[૧]પૃથ્વી, [૨]અપ, [૩]તેઉ, [૪]વાયુ, [૫]વનસ્પતિ, [૬]બે ઇંદ્રિય, [૭]ત્રીન્દ્રિય, [૮]ચઉરિન્દ્રિય, [૯]પંચેન્દ્રિય જીવો, [૧૦]અજીવ એ સર્વ આશ્રી સંયમ, [૧૧]મન-[૧૨]વચન-[૧૩]કાય સંયમ, [૧૪]પ્રેક્ષા, [૧૫]ઉપેક્ષા, [૧૬]પ્રમાર્જના, [૧૭]પારિઠાવણિયા.

કરણ સીત્તરીઃ

(૧–૩) ત્રણ ગુપ્તિ.

(૪–૭) ચાર અભિગ્રહ–દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવથી અભિગ્રહ.

(૮–૧૧) ચાર પિંડ વિશુદ્ધિ–આહાર પાણી, વસ્ત્ર–પાત્ર અને સ્થાનની પિંડ વિશુદ્ધિ.

(૧૨–૧૬) પાંચ સમિતિ.

(૧૭–૨૧) પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં સમભાવ.

(૨૨–૩૩) બાર ભાવના—

૧ એકત્વ (આત્માનું જ્ઞાન, દર્શન, આત્મિકસુખ અને વીર્ય સાથે એકત્વ) આત્મા એકલો ભ્રમણ કરે.

૨. અનિત્ય (અનાત્મિક વસ્તુ–કર્મ, નોકર્મ તદ્જન્ય સંયોગ વિયોગ, પરિગ્રહ એ સર્વ અનિત્ય)

૩. અશરણ.

૪. સંસાર ભાવના.

૫. આશ્રવ ભાવના.

૬. અશુચી ભાવના.

૭. અન્યત્વ ભાવના. (આત્મા શરીરથી ભિન્ન)

૮. બોધિબીજ ભાવના (જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, શકિત, પરિણુતિ સ્વરૂપ આત્મા)

૯. સંવર ભાવના.

૧૦. નિર્જરા ભાવના.

૧૧. ધર્મ ભાવના.

૧૨ લોક ભાવના

(૩૪–૪૫) બાર પ્રતિમા—

૧–૭. એકથી સાત દાંતી આહાર પાણી (અલાભ પરિસહમાં સમભાવ, જ્ઞાનાનંદ)

૮–૧૦. દરેક સાત સાત દિવસની. એકાંતર ઉપવાસ, રાત્રે કઠીણ આસન (શરીર ભાવમાંથી આત્મ તારવણીનો અભ્યાસ)

૧૧. છઠ. છેલ્લી રાત્રે ગામ બહાર કાઉસગ્ગ (પરિસહ સમભાવે સહન.)

૧૨. અઠમ. છેલ્લી રાત્રે સ્મશાન કે જંગલમાં કાઉસગ્ગ. મરણાંતિક પરિસહ સમભાવે સહન. (શરીર ભાવમાંથી આત્મભાવની મુકિતનો ઉત્કૃષ્ટ અભ્યાસ.)

(૪૬-૭૦) પચીસ પ્રતિલેખના:—

વસ્ત્ર :–

(૧) ઉંચ્ચુ રાખવું (૩) ઉતાવળ કરવી નહિ.
(૨) મજબૂત પકડવું. (૪) પહેલેથી છેલ્લે સુધી જોવું.
કોઈ જીવ દેખાય તો—
(૫) વસ્ત્ર હળવેથી ખંખેરવું. (૬) બરાબર પૂંજવું.
(૭) વસ્ત્ર તથા શરીર ઝુલાવવા નહિ
(૮) વસ્ત્ર ચોળવું નહિ. (૯) જોયા વગર મૂકવું નહિ.
(૧૦) ઉચ્ચુ નીચું ત્રીછું અડાડવું નહિ.
(૧૧) જોરથી ઝાટકવું નહિ.
(૧૨) જીવને સંભાળીને અલગ કરવા
(૧૩-૧૯) ઉપર ૨, ૩, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧માં કહ્યું તેથી વિરૂદ્ધ અપ્રશસ્ત રીતનો ત્યાગ કરવો.

(૨૦) વેદિકા-ઘૂંટણ સંબંધી પાંચ પ્રકારથી વિપરીત પડિલેહણ ન કરવું.
(૨૧) વસ્ત્ર લાંબું કરી રાખવું નહિ.
(૨૨) જમીન પર વસ્ત્રને રોળવું નહિ
(૨૩) આખું વસ્ત્ર એક વારમાં જ જોઈ ન લેવું.
(૨૪) પાંચ પ્રમાદ ન સેવવાં.
(૨૫) જોયેલાં તથા ન જોયેલાં વસ્ત્રો ભેગાં ન મેળવવાં.

વસ્ત્રને લંબાઈમાં ત્રણ ભાગમાં જોવું, તેમાંના દરેક ભાગના ઉંચાઈમાં ત્રણ ભાગ કરી, ઉપરથી નીચેનો ભાગ એક પછી એક જોવો. એટલે ૩×૩=૯×૨=૧૮ આગળ પાછળ થઈને ૧૮ ભાગમાં વસ્ત્ર જોવું.

પડિલેહણ કરતાં પાંચ બોલ :– ૧ પરસ્પર વાતો, ૨ વિકથા, ૩ પચ્ચક્ખાણ કરાવવા, ૪-૫ પાંચ પ્રકારની સજ્ઝાય કરવી કરાવવી એમ પાંચ બોલ છાંડવા. ૧૮+૫=૨૩+૧ એક પછી એક

ક્રમવાર વિધિપૂર્વક વસ્ત્રો લેવાં કે અમુક વસ્ત્ર પછી અમુક જ આવવું જોઇએ, જેમકે પહેલાં જગ્યા જોવી, પછી મુહપતિ, પછી ગોચ્છો, પછી વસ્ત્ર એમ ૨૪+૧ ઉપયોગ =૨૫. આ બીજી રીતે પ્રતિલેખના તે બંને રીત સાચવવી.

નોંધ :- ઉપરના ગુણો સમુચ્ચય રૂપે છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉપાંગ બાદ કરીને ૧૨ અંગ, ૨ ચરણ કરણ સીત્તરી, **૮ પ્રભાવના ૩ જોગ વશ કરવા** એમ ૨૫ ગુણ થાય. ભરત ઐરવત ક્ષેત્રમાં હાલ દ્રષ્ટિવાદ સૂત્ર તથા ૨૪ પૂર્વ નથી પણ આરાધના સમુચ્ચય ભવ આશ્રી કરવાથી બધા બોલ ગ્રહણ કરી શકાય.

અંગ ઉપાંગ ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન વ્યંજન, અર્થ, તદુભય સ્વરૂપે મને પ્રાપ્ત થાઓ, ચરણ કરણ સીત્તરીના ગુણો પ્રાપ્ત થાઓ, એ માટે ૨૫ ગુણવાળા, તિર્થંકરની આજ્ઞામાં રહેનાર, સર્વ ઉપાધ્યાયની ભકિત કરૂં છું. ત્યારબાદ અગાઉના પદ મુજબ ભક્તિ કરવી.

૫

સાધુજીના ગુણોની આત્મભાવે આરાધના યથાશક્તિ અનુભવ કરૂં છું.

૫ મહાવ્રત (તેનું ધ્યાન અગાઉના લખાણ મુજબ કરવું).
૫ ઇંદ્રિય સંવર (તે પણ આવી ગયેલ છે)
૩ સમસાધારણતા મન-વચન-કાયાને આશ્રવ ઉપયોગમાં ન જવા દેવા.
૩ ભાવ-કરણ-જોગ-સત્ય.
૧ બાવીસ પરિસહનું સમભાવે સહન.
૧ નિર્ભય, મરણાંતિક ઉપસર્ગમાં પણ ધર્મમાંથી ન ડગું.
૧ ક્ષમા.
૧ સંવેગ.
૩ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર.

૪. કષાયનો ત્યાગ તે છેલ્લા સાતને બદલે છકાયની રક્ષા અને રાત્રિ ભોજન ત્યાગ એમ સાત મેળવી શકાય પણ વાસ્તવિક રીતે દરેક બોલનું ધ્યાન ધરવું.

આ સર્વ ગુણ મને આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ, તે માટે ૨૭ ગુણવાળા, વીતરાગ દેવની આજ્ઞામાં રહેનાર સર્વ સાધુની હું ભક્તિ કરૂં છું. ત્યારબાદ અગાઉના પદ મુજબ ભક્તિ કરવી.

કોઠો પાંચમો.

દ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય, દ્રવ્ય ગુણોથી અભેદ છે એવી રીતે ધ્યાન ધરવું.)

૧. સર્વ અરિહંત પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરૂં છું.
૨. સર્વ સિદ્ધ પરમાત્માને નમસ્કાર કરૂં છું.
૩. આચાર્યજીના ૩૬ ગુણવાળા સર્વ આત્માઓને નમસ્કાર કરૂં છું.
૪. ઉપાધ્યાયજીના ૨૫ ગુણવાળા સર્વ આત્માઓને નમસ્કાર કરૂં છું.
૫. સાધુજીના ૨૭ ગુણવાળા સર્વ આત્માઓને નમસ્કાર કરૂં છું.

સૂચના :—અહિં ગુણોનું દ્રવ્યમાં એકત્વ કરીને આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન ધરવાનું છે. જે પદમાં આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન ધરવું હોય તે પદના ગુણોનો તે આત્મદ્રવ્યમાં સમુચ્ચય આભાસ થાય એવી રીતે જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ લગાવવો. અને પછી તે આત્મદ્રવ્યની પોતાના આત્મા સાથે એકતા મનથી કરવી.

કોઠો છઠો.

ક્ષેત્ર.

અરિહંત દેવ હાલમાં પંચ મહાવિદેહ કર્મભૂમિ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે, સાહરણ પછી કેવળજ્ઞાન આશ્રી અઢીદ્વીપ અને બે સમુદ્રમાં

કોઈપણ સ્થાને કેવળજ્ઞાની હોય, મેરૂ પર્વત આશ્રી ઉર્ધ્વ લોકમાં હોય, સલીલાવતી વિજય આશ્રી અધો લોકમાં છે, કેવળી સમુદ્ર ઘાત આશ્રી ૧૪ રાજલોકમાં હોય, એમ જ્યાં જ્યાં અરિહંત દેવ બિરાજે છે ત્યાં ત્યાં તેમને મારા નમસ્કાર હોજો.

૨. સિદ્ધગતિમાં જનારા અને સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં બિરાજતા સર્વ સિદ્ધ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરૂં છું.

૩. આચાર્યજી મુખ્યતાએ અઢીદ્વીપ ક્ષેત્ર કર્મભૂમિમાં બિરાજે છે, તેઓ જ્યાં જ્યાં બીરાજે છે ત્યાં મારા નમસ્કાર હોજો.

૪. ઉપાધ્યાયજી મુખ્યતાએ અઢીદ્વીપમાં કર્મભૂમિમાં બિરાજે છે, તેઓ જ્યાં હાલ બિરાજે છે ત્યાં મારા નમસ્કાર હોજો.

૫. સાધુજી મુખ્યતાએ અઢીદ્વીપમાં કર્મભૂમિમાં બિરાજે છે. સાહરણ આશ્રી સમુદ્રમાં હોય, સકારણ કે સાહરણ આશ્રી અઢીદ્વીપ બહાર કે મેરૂ પર્વત ઉપર હોય, તે જ્યાં જ્યાં બિરાજે છે ત્યાં મારા નમસ્કાર હોજો.

નોંધ :– આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ સલિલાવતી વિજયમાં હંમેશ હોય છે

કોઠો ૭ મો.

કાળ આશ્રી સંખ્યા.

૧. આ કાળે ૨૦ તિર્થંકર દેવ બિરાજે છે તેમને તથા બેથી નવક્રોડ કેવળીમાં જેટલા કેવળી ભગવાન હાલ બિરાજે છે તે સર્વ અરિહંત દેવને નમસ્કાર કરૂં છું.

૨. સર્વ (અનંત અનંત) સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરૂં છું.

૩. આ કાળે જેટલા આચાર્યજી બિરાજે છે તેમને નમસ્કાર કરૂં છું.

૪ આ કાળે જેટલા ઉપાધ્યાયજી બિરાજે છે તે સર્વને નમસ્કાર કરૂં છું.

૫. આ કાળે જેટલા સાધુ (સાધ્વી) બિરાજે છે તે સર્વને હું નમસ્કાર કરૂં છું.

નોંધ :– અહીં મનથી પોતાનાં જુદા જુદા રૂપની કલ્પના કરી એક એક પદવાળા વ્યકિતગત દેવગુરુને નમસ્કાર કરવાની ભાવના છે, તેમાં સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરવા માટે અનંતરૂપની કલ્પના ન કરી શકાય.

કોઠો ૮ મો.

ભાવ (ગુણો) ને નમસ્કાર તથા તે દરેકનો યથાશકિત આત્મભાવે અનુભવ.

૧. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, યથાખ્યાત ચારિત્ર, અનંત પંડિત વીર્ય, આદિ અનંત ગુણો અરિહંત દેવમાં છે તે સર્વ ગુણોને નમસ્કાર કરૂં છું તે સર્વ ગુણો મને આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ.

૨. સિદ્ધ ભગવાનના અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, પારિણામિક ભાવ વગેરે અનંત ગુણોને નમસ્કાર કરૂં છું તે સર્વ ગુણો મને આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ. અહીં પણ દરેક ગુણનો અનુભવ કરવો.

૩. આચાર્યજીના ૩૬ ગુણોને નમસ્કાર કરૂં છું તે ગુણો મને આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ.

૪ ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણોને નમસ્કાર કરૂં છું તે ગુણો મને આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ.

૫ સાધુજીના ૨૭ ગુણોને નમસ્કાર કરૂં છું તે ગુણો મને આત્મભાવે પ્રગટ થાઓ.

કોઠો ૯ મો.

યોગોનું ભક્તિમાં જોડાવું, સમર્પણ

૧. મન, વચન, કાયાના યોગો હું, અરિહંતદેવની ભક્તિમાં જોડું છું, અર્પણ કરૂં છું.

૨ „ „ „ „ „ સિદ્ધ ભગવાનની ભક્તિમાં જોડું છું, અર્પણ કરૂં છું.

૩. „ „ „ „ „ આચાર્યજીની ભક્તિમાં જોડું છું, અર્પણ કરૂં છું.

૪. „ „ „ „ „ ઉપાધ્યાયજીની ભક્તિમાં જોડું છું અર્પણ કરૂં છું.

૫. „ „ „ „ „ સાધુજીની ભક્તિમાં જોડું છુ, અર્પણ કરૂં છું.

કોઠો ૧૦ મો.

ભક્તિમાં લીનતા

ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા.

૧. હું અરિહંત દેવની ભક્તિમાં લીન થાઉં છું, એમ કહી અરિહંત દેવના સ્વરૂપમાં વગર બોલ્યે લીન થવું, ત્યાર બાદ જાણે મારા કર્મ આત્મ પ્રદેશથી અલગ થયા એવો આભાસ લાવીને અરિહંત સ્વરૂપનો પોતાના આત્મામાં અનુભવ કરવો.

૨, ૩, ૪, ૫ એવી રીતે સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુની ભક્તિ કરવી. અહીં વ્યક્તિગત ગુણ બોલ્યા વગર સમુચ્ચય ગુણના સમુહ રૂપે પોતાના આત્માને કલ્પીને એકાદ બે મુખ્ય ગુણમય બની જવું.

કોઠો ૧૧ મો.

કર્મક્ષય અને આત્મ ગુણોનો અનુભવ.

૧. ચાર ઘનઘાતિ કર્મનો ક્ષય થાઓ. (આ આત્મામાંથી ઘાતિ કર્મ અલગ થાઓ, આ વખતે પોતાના આત્મ પ્રદેશમાંથી કર્મ અલગ થતા હોય એવો આભાસ લાવવો અને તે વખતે લોકાલોકનું મનથી સ્વરૂપ દેખાતું હોય એવો આભાસ કરવો, તેની સાથે આત્મ પ્રદેશોમાં શાંતિ થતી હોય એવો અનુભવ કરવો)

૨. આઠે કર્મનો ક્ષય થાઓ (ઉપર મુજબ આભાસ લાવીને જ્ઞાન આનંદનો અનુભવ યથાશકિત કરવો.)

૩ માયા મોહનીનો ક્ષય થાઓ (આ વખતે આત્માના નિઃશલ્ય સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો).

નોંધ :– આચારમાં સરળતાની મુખ્યતા છે તેથી આચાર્યના પદની સાથે માયા મોહની ક્ષયની ભાવના જોડી છે, જો કે આચાર્યપણું ક્ષયોપશમ ભાવે છે, પણ આપણી ભાવના ક્ષાયક ભાવની છે.

૪. અભિમાન મોહનીનો અને જ્ઞાનાવરણી કર્મનો ક્ષય થાઓ. (આ વખતે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માના કોમળપણાનો અનુભવ કરવો.)

નોંધ :– જો કે ઉપાધ્યાય પદ ક્ષયોપશમ ભાવે છે, પણ આપણી ભાવના ક્ષાયક ભાવ માટે છે.

૫. સંયમાવરણીય અને ચારિત્રાવરણીયનો ક્ષય થાઓ. (આ વખતે નિરાશીભાવનો અનુભવ કરવો)

કોઠો ૧૨ મો.

ગુણ પ્રગટ ભાવના.

અહીં દરેક જુદા ગુણનો અનુભવ શકિત મુજબ કરવો.

૧. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, યથાખ્યાત ચારિત્ર અને અનંત પંડિત વીર્ય પ્રગટ થાઓ.

૨. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, અક્ષય સ્થિતિ, અરૂપીપણું, અગુરુ લઘુપણું. અનંત આત્મિક શકિત પણ અક્રિયપણું પ્રગટ થાઓ.

૩. શુદ્ધ આચાર, સરળતા, નિઃશલ્યપણું પ્રગટ થાઓ.

૪. જ્ઞાન અને વિનય પ્રગટ થાઓ.

૫ શુદ્ધ સંયમ અને અનંત આત્મસંતોષ પ્રગટ થાઓ.

કોઠો ૧૩ મો.

નિશ્ચય નયથી આત્મા પંચપરમેષ્ઠી સ્વરૂપ છે તેથી તે પદ પ્રગટ કરવાની ભાવના.

અહીં દરેક પદ બોલતી વખતે પોતાના આત્મ પ્રદેશોને શ્રુત જ્ઞાનપૂર્વક નિહાળવા, અવલોકન કરવું, માનસિક દ્રષ્ટિ અંતર ચક્ષુથી દેખવા.) અને પદ યોગ્ય ગુણોનો અનુભવ કરવો.

૧. હે આત્મા, તું તારૂં સર્વજ્ઞ વીતરાગ સ્વરૂપ પ્રગટ કર.

૨. હે આત્મા, તું તારૂં શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ પ્રગટ કર.

૩. હે આત્મા, તારૂં નિઃશલ્ય, સરળ, શુદ્ધ આચારવાળું આચાર્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કર.

૪. હે આત્મા, તારૂં જ્ઞાન વિનયયુકત શુદ્ધ ઉપાધ્યાય સ્વરૂપ પ્રગટ કર.

૫. હે આત્મા, તારૂં શુદ્ધ સંયમ અને આત્મ સંતોષવાળું શુદ્ધ સાધુ સ્વરૂપ પ્રગટ કર.

કોઠો ૧૪ મો.

ગુણમાં લીનતા.

૧. હે આત્મા, તું અનંતી ક્ષમા–સમતા–ધૈર્ય–શાંતિ–શાંતરસ, સમભાવ, સમરસી ભાવમાં લીન થઇ જા.

૨. હે આત્મા, તું અનંતઆત્મિક સુખમાં લીન થઇ જા.
૩. હે આત્મા, તું અનંતી સરળતામાં લીન થઇ જા.
૪. હે આત્મા, તું અનંતી કોમળતા (નમ્રતા, વિનય)માં લીન થઇ જા.
૫. હે આત્મા તું અનંત આત્મસંતોષમાં લીન થઇ જા.

કોઠો ૧૫ મો.

કેવળ સમુદ્ઘાતની ભાવના.

પોતાનો આત્મા લોક વ્યાપી (માનસિક રીતે) બનાવી પ્રદેશોમાંથી કર્મ અલગ થતા હોય એવી રીતે માનસિક આભાસ લાવવો, અહીં આનુપૂર્વિ મુજબ એક કોઠાના આંકડા પ્રમાણે પદ બોલતા જવા અને ઉપર પ્રમાણે માનસિક અનુભવ કરવો

કોઠો ૧૬ મો.

અનાત્મિક ભાવોનો ત્યાગ.

અહીં આત્મા સાથે રહેલા કર્મ અને નોકર્મ (શરીર–તેજસ ઉદારીક)નું નિરીક્ષણ અંતર્ચક્ષુથી કરીને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુના પદ બોલતી વખતે એવો માનસિક અનુભવ કરવો કે કર્મ અને નોકર્મ બળે છે અને આત્મ પ્રદેશો શાંતિ અનુભવે છે.

અરિહંત પદ બોલતી વખતે ચાર ઘનઘાતિ કર્મ ક્ષય થતા હોય અને જ્ઞાન ચતુષ્ક પ્રગટ થતાં હોય એવો પ્રજ્ઞા મુજબ અનુભવ કરવો. અને સિદ્ધ ભગવાનનું પદ બોલતી વખતે આત્મ ઘન કર્મથી છુટો થઇ, સિદ્ધ ક્ષેત્ર તરફ ગમન કરી, સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સ્થિર થઇ સિદ્ધ સુખનો પ્રજ્ઞા મુજબ અનુભવ કરતો હોય તેમ અંતર્ચક્ષુથી નિહાળવો.

સુચના:– આ કોઠામાં અરિહંતપદ ચોથું આવે છે અને સિદ્ધ પદ પાંચમું આવે છે, તેથી આ યોજના આ કોઠામાં કહી.

કોઠો ૧૭ મો.

દુનિયાના જીવો પ્રત્યે પરમાર્થ બુદ્ધિની ભાવના.

૧. હે દુનિયાના સર્વ જીવો, તમે અરિહંતદેવનું શરણું લઈને અનંતી ક્ષમામાં લીન થઈ જાઓ.

૨. હે દુનિયાના સર્વ જીવો, તમે સિદ્ધ ભગવાનનું શરણું લઈને અનંત આત્મસુખમાં લીન થઈ જાઓ.

૩. હે દુનિયાના સર્વ જીવો, તમે આચાર્યજીનું શરણું લઈને અનંતી સરળતામાં લીન થઈ જાઓ.

૪. હે દુનિયાના સર્વ જીવો, તમે ઉપાધ્યાયજીનું શરણું લઈને અનંતી નમ્રતામાં લીન થઈ જાઓ.

૫. હે દુનિયાના સર્વ જીવો, તમે સાધુજીનું શરણું લઈને અનંત આત્મ સંતોષમાં લીન થઈ જાઓ.

કોઠો ૧૮ મો.

સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી.

૧. હું અરિહંતનું શરણું લઈને સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી.
૨. હું સિદ્ધ ભગવાનનું શરણું લઈને સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી.
૩. હું આચાર્યજીનું શરણું લઈને સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી.
૪. હું ઉપાધ્યાયજીનું શરણું લઈને સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી.
૫. હું સાધુજીનું શરણું લઈને સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી.

કોઠો ૧૯ મો.

સ્વ આત્મ પ્રદેશમાં લીનતા.

અહીં દરેક પદ બોલતી વખતે મનને પોતાના આત્મ પ્રદેશમાં (અંતર્ચક્ષુથી પ્રજ્ઞાથી) જોડવું.

કોઠો ૨૦ મો.

પંચપરમેષ્ઠીનું શરણું.

૧. મને ભવો ભવ અરિહંત દેવનું શરણું હોજો.
૨. મને ભવો ભવ સિદ્ધ ભગવાનનું શરણું હોજો.
૩. મને ભવો ભવ આચાર્યજીનું શરણું હોજો.
૪. મને ભવો ભવ ઉપાધ્યાયજીનું શરણું હોજો.
૫. મને ભવો ભવ સાધુજીનું શરણું હોજો.

હવે આરાધના (ભક્તિ, ઉપાસનાનું જુદી જુદી દ્રષ્ટિથી સ્વરૂપ તપાસીએ.

૧. નિગમ નયથી :– નામ સંજ્ઞાથી બોલવું. જેમકે ઉસભં મજીયંચ વંદે, નમો અરિહંતાણં.

૨. સંગ્રહ નયથી :– પરમેષ્ઠીના સામાન્ય તત્ત્વનું અવલોકન. જેમકે અસંખ્યાત પ્રદેશ, જ્ઞાન ચેતના.

૩. વ્યવહાર નયથી :– વચન દ્વારા, દ્રવ્ય શ્રુત જ્ઞાન અનુસાર શબ્દોથી સ્તુતિ અને કાયાથી વંદના નમસ્કાર.

૪. ઋજુસૂત્ર નયથી:– ઉપયોગપૂર્વક આરાધના, મનોયોગની મુખ્યતા.

૫. શબ્દ નયથી :– અનેક પર્યાયવાચી શબ્દો દ્વારા ગુણોની સમજ એટલે એક ગુણને અનેક શબ્દો કે જેનો એક અર્થ થઇ શકે તે શબ્દો દ્વારા સમજવો. જેમકે ક્ષમા, સમતા સમભાવ શાંતિ વગેરે.

૬. સમભિરૂઢ નયથી :– વ્યુત્પત્તિ ભેદ અથવા કાર્યની મુખ્યતા ગ્રહણ કરીને શબ્દના અર્થ પ્રમાણે ગુણોને સમજી મગજમાં ઉતારવા, જેમકે બીજાના અપરાધને માફ કરવા તે ક્ષમા, મનને સ્થિર કરવું તે સમતા, જીવ અજીવ પ્રત્યે રાગદ્વેષનો અભાવ તે સમભાવ, તેથી થતી શાંતિ તે શાંત રસનો અનુભવ.

૭. એવંભૂત નયથી :- દરેક ગુણને આત્મભાવે અનુભવ કરવો, ધ્યાતા-ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા કરવી. પોતેજ તે સ્વરૂપે છે તેમ અનુભવ કરવો, છેવટે શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વમાં, આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીન થઈ જવું અને અનાત્મ ભાવો, જેમકે શરીર ઇંદ્રિય અને તેના વિષયોની સર્વથા ઉપેક્ષા કરવી.

૮. નામ નિક્ષેપ :- ધ્યેય (ભક્તિ કરવા યોગ્ય પદ) ની નામ સંજ્ઞા, જેમકે અરિહંત, સિદ્ધ.

૯. સ્થાપના નિક્ષેપ :- (૧) દરેક પદમાં ગુણોની સ્થાપના જેમકે અરિહંતના બાર ગુણ, (૨) મનો વર્ગણાની ધ્યેયમાં સ્થાપના અહીં ધ્યાતાનું મન ધ્યેયના અમુક ગુણોમાં જોડાય છે, ખરી રીતે અરિહંત સિદ્ધમાં અનંત ગુણો છે.

૧૦. દ્રવ્ય નિક્ષેપ :- (૧) દ્રવ્ય શ્રુત જ્ઞાન અનુસાર ગુણોની સ્તુતિ રૂપે વચન યોગ, શબ્દ પ્રયોગ. (૨) ધ્યાતા તથા ધ્યેયના આત્મ દ્રવ્યનું અવલોકન.

૧૧ ભાવ નિક્ષેપ :- (૧) ગુણોમાં ઉપયોગ. (૨) પંચ પરમેષ્ઠીના ગુણોનો આત્મભાવે અનુભવ, ગુણોમાં આત્માની પરિણતિ —અનુભવ.

સૂચના :- અહીં નિક્ષેપાનો ભક્તિ માટે આશ્રય લીધો છે, તે ઉપરથી, તેજ પ્રમાણે અને તેટલુંજ નિક્ષેપાનું અથવા નયોનું સ્વરૂપ છે એમ ન સમજવું.

૧૨. આગમ પ્રમાણ :- સર્વ દ્રષ્ટિથી તપાસી ભાવદ્રષ્ટિની મુખ્યતા રાખી, અરિહંતના ૧૨ ગુણ, સિદ્ધના ૮ ગુણ, આચાર્યના ૩૬ ગુણ, ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણ, સાધુના ૨૭ ગુણ અમુક વ્યવહારની મુખ્યતાથી સમજવા અને તે પ્રમાણે આત્મભાવે વર્તવું. વાસ્તવિક રીતે અરિહંત અને સિદ્ધમાં અનંત ગુણો છે અને બીજા ત્રણ પદમાં અનેક ગુણો છે

૧૩. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ :– દરેક ગુણુનો અભ્યાસ કરવાથી તે ગુણુનો સાક્ષાત્કાર પ્રત્યક્ષ પોતાના આત્મામાંજ થાય છે અને તે વખતે આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તેનો અભ્યાસ કરવાથી પ્રજ્ઞા મુજબ અનુભવ થાય છે. જ્યારે ગુણુની આરાધનામાં સુખનો અનુભવ થાય ત્યારે સમજવું કે આરાધના સફળ છે.

૧૪. અનુમાન પ્રમાણુ :– ગુણુનો પ્રત્યક્ષ અંશિક અનુભવ થાય છે તે ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે સંપૂર્ણ ગુણુ પણુ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

૧૫. ઉપમા પ્રમાણુ :– ગુણુના અનુભવથી જે આત્મિક સુખ થાય છે તે સર્વ પૌદ્દગળીક સુખથી જુદું જ અને ઉત્તમ પ્રકારનું થાય છે તેથી ગુણુને માટે કોઇ ઉપમા નથી પણુ અનુભવ ગમ્ય છે.

૧૬. દ્રવ્યથી. :– ધ્યાતા અને ધ્યેયના આત્મ પ્રદેશની એકતા કરવી.

૧૭. ક્ષેત્રથી :– જે દિશામાં જે સ્થળે પંચ પરમેષ્ઠી બિરાજતા હોય તે તરફ મન રાખીને ધ્યેયની ભકિત કરવી તે ક્ષેત્રથી આરાધના.

૧૮. કાળથી :– જે કાળે જેટલા પરમેષ્ઠી બિરાજતા હોય તે સર્વને ઉદ્દેશીને (મનમાં ધારીને) આરાધના કરી શકાય. સિદ્ધ ભગવાન તો સર્વદા અનંતાનંત છે.

૧૯. ભાવથી :– પંચ પરમેષ્ઠીના ગુણોનો અનુભવ કરવાનો અભ્યાસ કરતા રહેવું અને તે ગુણોમય થવું.

૨૦. સામાન્યથી :– પહેલી ત્રણુ નયોની ભકિત સામાન્ય છે.

૨૧. વિશેષથી :– એવંભૂત નયની ભકિત વિશેષ છે, બાકી રહેલી ત્રણુ નયની ભકિત સામાન્ય વિશેષ અપેક્ષાપૂર્વક સમજવી.

૨૨ દ્રવ્ય :- પોતાના આત્મદ્રવ્યની શુદ્ધિ માટેજ ભક્તિ કરવી.

૨૩ ભાવ :- પોતાના આત્મામાં સત્તામાં સર્વ ગુણો છે તેને પ્રગટ કરવાની ભાવના રાખવી.

૨૪ વ્યવહારથી :- પંચ પરમેષ્ઠી દેવ-ગુરુ છે તેમની આરાધના, સાધનરૂપે આધારભૂત છે.

૨૫ નિશ્ચયથી :- પોતાનો આત્મા જ દેવગુરુ છે માટે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું.

વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયનો મેળાપ :- પંચ પરમેષ્ઠીના ગુણોને આધારે તે ગુણો પોતાનામાં કેળવવા, આનું નામ અધ્યાત્મિક કેળવણી. અહીં પંચપરમેષ્ઠી નિમિત્ત કારણ છે તેમની સાધના કરવાથી ઉપાદાન કારણ જે પોતાનો આત્મા છે તે શુદ્ધ સ્વરૂપે પરિણમે તે ઉત્કૃષ્ટ કેળવણીનું ફળ છે.

હવે પંચ પરમેષ્ઠીનું સંક્ષેપ સ્વરૂપ
૨૫ દ્રષ્ટિથી સમુચ્ચય જોઇએ.

૧ નિગમ નયથી :- પાંચ પરમેષ્ઠીના પદની **નામ સંજ્ઞા** જેમકે અરિહંત, સિદ્ધ.

૨ સંગ્રહ નયમાં :- પાંચ પરમેષ્ઠીનું **સામાન્ય તત્ત્વ,** જેમકે અસંખ્યાત આત્મ પ્રદેશ, જ્ઞાનચેતના, ઉપયોગ, સંવર સ્વરૂપ. કર્મનું અગ્રહણ રૂપે સિદ્ધનું પણ સંવર સ્વરૂપ ગણાય.

૩ વ્યવહાર નયમાં :- દ્રવ્ય શ્રુત જ્ઞાન અનુસાર પંચ પરમેષ્ઠીના ગુણો. જેમકે અરિહંતના બાર ગુણ.

૪ ઋજુસૂત્ર નયમાં :- પંચ પરમેષ્ઠી પોતપોતાના ગુણ પ્રમાણે તે ગુણોના ઉપયોગમાં છે. આ નયવેશ (લીંગ)ની ઉપેક્ષા કરે છે. છદ્મસ્થમા **મનોયોગની** મુખ્યતા બતાવે છે. કેવળીમાં **ઉપયોગની** મુખ્યતા બતાવે છે. ફક્ત **વર્તમાન કાળની** વાત બતાવે છે. જો કોઇ સાધુ મિથ્યાત્વ સેવે તો તેને પેલે ગુણઠાણે સમજે છે,

જો કોઇ ગૃહસ્થ ગુણોમાં લીન થાય તો તેને ૭મે ગુણસ્થાને માને અને ક્ષપક શ્રેણીમાં હોય તો ભાવ સાધુ અને છેવટે વીરતાગ માને છે.

૫ શબ્દ નયમાં :– પાંચ પરમેષ્ઠીના ભાવ શ્રુત જ્ઞાન અનુસાર ગુણો. જેમકે ૩૬ ગુણોવાળા આચાર્ય એમ બતાવે અને તે વખતે આચાર ન પળાવતા હોય તો પણ આચાર્ય ગણાય, એમ બધા પદમાં સમજવું. પંચ પરમેષ્ઠીમાં ૧૦૮ ગુણો છે, તે દરેક ગુણોમાં પર્યાય રૂપે ઘણા ગુણો આ નયથી આવી શકે છે.

૬ સમભિરૂઢ નયમાં :– ચાર ઘનઘાતિ કર્મ શત્રુને તથા દુશ્મન ભાવને જેણે હણ્યા તે અરિહંત આઠે કર્મનો નાશ કર્યો હોય તે સિદ્ધ, આચાર પળાવે તે વખતે આચાર્ય, અંગ ઉપાંગ ભણાવે તે વખતે ઉપાધ્યાય, આત્માનું સાધન કરે તે વખતે સાધુ, અહીં અર્થ ક્રિયા અને વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે દરેક ગુણવાચી શબ્દના જુદા જુદા અર્થ થાય છે.

૭ એવંભૂત નયમાં :– પોતપોતાના ગુણોમાં લીન હોય તે આત્મા, જેમકે કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનના ઉપયોગમા પંડિતવીર્ય અને ક્ષાયક સમકિત સહિત યથાખ્યાત ચારિત્રમાં વિચરે તે અરિહંત, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનના ઉપયોગ સહિત અનંત આત્મિક સુખમાં અક્ષય–અરૂપી–અગુરૂ લઘુ સ્થિતિએ લીન અને અનંત આત્મિક શકિત હોવા છતાં વ્યવહારથી અક્રિય તે સિદ્ધ ભગવાન. બાકીના ત્રણ પરમેષ્ઠી પોતાના પદ અનુસાર પોતાના આત્મ ભાવમાં લીન હોય.

૮ નામ નિક્ષેપ :– નામ સંજ્ઞા જેમકે અરિહંત.

૯ સ્થાપના નિક્ષેપ :– (૧) અરિહંત, સિદ્ધ, વગેરે અક્ષરોની સ્થાપના (૨) અરિહંત સિદ્ધની સ્થાપના થઈ શકતી નથી પણ આચાર્ય ઉપાધ્યાય તરીકે યોગ સાધુની આચાર્ય ઉપાધ્યાયની ગેર હાજરીમાં સ્થાપના કરી શકાય.

૧૦ દ્રવ્ય નિક્ષેપ :– (૧) દ્રવ્ય શ્રુત જ્ઞાન અનુસાર ગુણોનું શબ્દથી વર્ણન. (૨) અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મ દ્રવ્ય.

૧૧ ભાવ નિક્ષેપ :- (૧) આગમથી શ્રુત જ્ઞાન અનુસાર ગુણોમાં ઉપયોગ, (૨) નો આગમથીઃ પંચ પરમેષ્ઠી પોતે પોતપોતાના સ્વરૂપમાં રહે. (૩) નો આગમથી તત્‌પરિણતિ :- કોઇ જીવ પંચ પરમેષ્ઠીના ગુણોમાં લીન થઈ જાય તે.

સૂચના :- અહીં ફકત સંક્ષેપથી ખપ પુરતો નિક્ષેપાનો આશ્રય લીધો છે, માટે ભુલથાપ ખાવી નહિ.

૧૨ આગમ પ્રમાણ :- શ્રુત જ્ઞાન અનુસાર પાંચ પરમેષ્ઠી અને તેમના ગુણો છે.

૧૩ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ :- કેવળજ્ઞાની સિદ્ધભગવાનને પ્રત્યક્ષ જાણે છે, દેખે છે. અવધિજ્ઞાની ગમે ત્યાંથી પંચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજતા અરિહંતને પ્રત્યક્ષ જાણે છે અને દેખે છે. બાકીના ત્રણે પદવાળા પરમેષ્ઠીને આપણે ચક્ષુથી જોઇ શકીએ છીએ અને ગુણો દ્વારા જાણી શકીએ છીએ.

૧૪ અનુમાન પ્રમાણ :- ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવાથી, અરિહંત અને સિદ્ધની આપોઆપ ખાત્રી થાય છે.

૧૫ ઉપમા પ્રમાણ :- અરિહંત આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુની ઉપમા સૂત્રમાંથી મેળવી શકાય છે. સિદ્ધ ભગવાન માટે કોઇ ઉપમા નથી.

૧૬ દ્રવ્યથી :- સિદ્ધ ભગવાન અનંતાનંત છે અરિહંતમાં તીર્થંકર હાલમાં વીસ છે, સામાન્ય કેવળી નવક્રોડની અંદર પણ ચોકસ બે ક્રોડ છે, આચાર્ય ઉપાધ્યાય સંખ્યાતા છે, સાધુ નવ હજાર ક્રોડની અંદર છે અને ચોકસ બે હજાર ક્રોડ તો છે જ.

૧૭ ક્ષેત્રથી :- હાલમાં અરિહંત પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં છે, સાધુના સાહરણ પછી કેવળ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ બે સમુદ્ર અને અઢીદ્વીપના કોઇપણ ભાગમાં હોય, વિદ્યા પ્રયોગથી મેરૂ પર્વત પર

ઉર્ધ્વગમન પછી કેવળ જ્ઞાન આશ્રી ઉર્ધ્વ લોકમાં હોય, સલિલાવતિ વિજય આશ્રી અધો લોકમાં હોય, કેવળ સમુદ્ઘાત આશ્રી સર્વ લોકમાં હોય. સિદ્ધ ભગવાન સિદ્ધક્ષેત્રમાં છે, આચાર્ય–ઉપાધ્યાય મુખ્યતાથી અઢીદ્વીપ–કર્મ ભુમિમાં છે, સાધુ મુખ્યતાથી અઢીદ્વીપ–કર્મ ભૂમિમાં છે, સાહરણ આશ્રી બે સમુદ્ર અને અઢીદ્વીપના કોઈપણ ભાગમાં હોય, પ્રયોગવશાત અઢીદ્વીપ બહાર કે મેરૂ પર્વત પર હોય.

૧૮ કાળથી સંખ્યા :– આ કાળમા દ્રવ્યની ૧૬ મી કલમ પ્રમાણે સમજવું, જે કાળે જે ગુણના ઉપયોગમાં હોય તે ગુણમય અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય

૧૯ ભાવથી :– પંચ પરમેષ્ઠી પોતપોતાના ગુણ (ભાવ)માં છે.

૨૦ સામાન્યથી :– સંગ્રહનય મુજબ પાંચ પરમેષ્ઠી એક સ્વરૂપે છે.

૨૧ વિશેષથી :– અરિહંતના ૧૨ ગુણ વગેરે દરેક પદના પોત–પોતાના ગુણો છે અને દરેક ગુણના અનંત પર્યાય હોય છે.

૨૨ દ્રવ્ય :– સિદ્ધ ભગવાનનું આત્મ દ્રવ્ય અશરીરી અરૂપી છે, બાકીના ચાર પરમેષ્ઠી સશરીરી છે.

૨૩ ભાવ :– પાચે પરમેષ્ઠી પોતપોતાના સ્વરૂપમાં લીન છે. સિદ્ધ ભગવાન ક્ષાયક અને પારિણામિક ભાવમાં છે. અરિહંત ક્ષાયક, પારિણામિક અને ઉદય ભાવમાં છે, બાકીના પાંચે ભાવમાં રહી શકે.

૨૪ વ્યવહારથી :– અરિહંત કેવળજ્ઞાન અને દર્શનપૂર્વક યોગ પ્રવર્તાવે છે, કાયાથી આહાર વિહાર કરે છે. વચન યોગમાં તીર્થંકર દિવ્ય ધ્વનિ પ્રગટ કરે છે તે સર્વ અર્થ. ભાષા, સ્વભાવ, પરિણામ ગુણવાળી હોય છે તેથી મનુષ્ય, દેવતા અને તિર્યંચો પોતપોતાની ભાષામાં ઉપદેશ સમજી જાય છે; અને સામાન્યે કેવળી યોગ્ય શબ્દની ધ્વનિ પ્રગટ કરે છે, મન વર્ગણાને, અનુત્તર વિમાનના દેવતાને જવાબ આપવા-રૂપે અક્ષર રૂપે પરિણમાવે છે.

સિદ્ધ ભગવાનને કોઈ વ્યવહાર નથી પણ પોતાના આત્માથી અન્ય દ્રવ્યો વગેરેને જાણવા દેખવાનો વ્યવહાર કેવળ જ્ઞાન દર્શનથી પ્રયત્ન વગર આપોઆપ થાય છે.

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ નિર્ગ્રંથનો વ્યવહાર પાળે છે તે ઉપરાંત આચાર્ય સાધુઓને શુદ્ધ આચાર પાળતાં શીખવે છે અને ઉપાધ્યાય શ્રુત જ્ઞાન ભણાવે છે

૨૫ નિશ્ચયથી પાંચે પરમેષ્ઠી આત્મ ભાવમાં પ્રવર્તે છે, અરિહંત કેવળજ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગમાં રહે છે. સિદ્ધભગવાન કેવળજ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગમાં અનંત આત્મિકસુખમાં લીન રહે છે, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ પ્રજ્ઞા અનુસાર આત્મ ભાવે જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં લીન રહે છે.

છદ્મસ્થમાં નિશ્ચયના મિલાપના દાખલા :-

(૧) અહિંસા :- વ્યવહારથી જીવરક્ષા. આત્મભાવે સમભાવ અને નિશ્ચયથી આત્મા અરૂપી અશરીરી હોઇને અહિંસા સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ પામવાનું છે.

(૨) અણસણ :- વ્યવહારથી આહાર ત્યાગ, મનથી આહારની ઇચ્છા ન થાય, નિશ્ચયથી આત્માઅણાહારી હોઇને અણાહાર સ્વભાવ કેળવવાનો અભ્યાસ. આહાર શરીરનો ખોરાક છે, આત્માનું પોષણ જ્ઞાનથી થાય છે માટે આ ભાવનાથી ઉપવાસ થાય તો તેનું પરંપરા ફળ મોક્ષ છે.

(૩) વિનય :- વ્યવહારથી મોટેરાની સેવા, નમ્ર વચન અને ગુણોનું મનથી આકર્ષણ, નિશ્ચયથી શરીરમાં રહેલો આત્મા, શરીર (નો કર્મ) અને કર્મથી ભીન્ન છે માટે અનાત્મ ભાવનો મનથી ત્યાગ કરીને આત્મ ભાવ (જ્ઞાન-દર્શન-સમભાવ)માં રહેવું. આ પ્રમાણે દરેક વ્રત નિયમનું સમજી લેવું

જ્ઞાન પામવા માટે દરેક ગુણનો અભ્યાસ ઉપરોકત પચીસ રીતે કરવો. દરેક ગુણ પણ ત્રણ શબ્દ નયની અપેક્ષાએ ભેદ અભેદ સ્વરૂપે છે તે ક્ષમાના દાખલાથી બતાવ્યું છે. શબ્દ નયથી આરાધનાના બધા પર્યાયવાચક નામો અભેદ રૂપે છે, સમભિરૂઢ નયથી અનેક રૂપે જુદાં થઇ શકે જેમકે—

આ+રાધ+ન=ગુણોનું સાધનમાંથી આકર્ષણ કરીને તે ગુણોમય બની જવું

ભકિત=વચનથી સ્તુતિ અને કાયાથી બે હાથ જોડીને મુખ્યતાથી પુજા (આવર્તન) મનથી પ્રમોદભાવ.

ઉપાસના=ઉપ=આત્મ સમક્ષ+આસન=રહેવું એટલે આત્માના ગુણોમા રહેવું. ઉપાસનાનો વ્યવહારીક અર્થ આજ્ઞામાં રહેવું અને સેવા કરવી.

પૂજા=પાંચ અંગ નમાવીને સત્કાર સન્માન કરવું અને ગુણમય બનવું.

હવે અરિહંત સિદ્ધનું ધ્યાન કરવા માટે એક શ્લોક બતાવવામાં આવે છે.

સાકારં નિર્ગતાકારં, નિષ્ક્રયં પરમાક્ષરમ્,
નિર્વિકલ્પં ચ નિષ્કમ્પં, નિત્યમાનન્દ મંદિરમ્. (૧)
વિશ્વરૂપ વિજ્ઞાત-સ્વરૂપં સર્વદોદિતમ્,
કૃત્ય કૃત્યં શિવં શાન્તં, નિષ્કલં કરૂણ ચ્યુતમ્. (૨)
નિઃશેષ ભવ સમ્ભૂત,-કલેશ દ્રુમ હુતાશનમ્,
શુદ્ધ મત્યન્ત નિર્લેપં જ્ઞાન રાજ્ય પ્રતિષ્ટિતમ્. (૩)
વિશુદ્ધાદર્શ સંક્રાંત, પ્રતિબિમ્બ સમ પ્રભમ્,
જ્યોતિર્મયં મહા વીર્યં, પરિપૂર્ણં પુરાતનમ્. (૪)
વિશુધાષ્ટ ગુણોપેતં, નિર્દ્વન્દ્વં નિર્ગતામયમ્,
અપ્રમેય અપરિચ્છિન્નં, વિશ્વ તત્વ વ્યવસ્થિતમ્. (૫)
યદગ્રાહ્ય બાહ્યભાવે ગ્રાહ્યં ચાન્તર્મુખૈ ક્ષણાત્,
તત્સ્વભાવાત્મક, સાક્ષાત્સ્વરૂપં પરમાત્મનઃ (૬)

અર્થ :- અરિહંત શરીરી હોય છે તેથી સાકાર એટલે આકાર સહિત છે.

સિદ્ધ ભગવાન અશરીરી છે તેથી આકાર રહિત નિરાકાર તેથી નિર્ગતાકાર.

નિષ્ક્રિય=ક્રિયા રહિત, અરિહંત ૨૪ સંપરાય ક્રિયા રહિત છે અને સિદ્ધ ભગવાન સર્વ ક્રિયા રહિત છે.

પરમાક્ષર=૧ અખંડ ક્ષય રહિત ગુણો, ક્ષાયક ભાવ. ૨ કેવળજ્ઞાન અક્ષર=ખંડિત ન થાય.

નિર્વિકલ્પ=સંકલ્પ-વિકલ્પ રહિત, સંદેહ રહિત, અભેદ સ્વરૂપ.

નિષ્કમ્પ=અરિહંત ભાવથી અકંપ છે, સિદ્ધ ભગવાન દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી અકંપ છે.

આનન્દ મન્દિર=અરિહંતમાં પરદ્રવ્યની પરિણુતિ નથી, સ્વભાવ સ્થિત છે તેથી આનંદના સમુહ રૂપે તેમનો આત્મા છે, સિદ્ધ ભગવાન વેદની કર્મના અભાવે અનંત આત્મિક સુખમાં લીન છે.

વિશ્વ રૂપ વિજ્ઞાત સ્વરૂપ=વિશ્વના સર્વ પદાર્થોને જાણનાર જ્ઞાન સ્વરૂપ, જ્ઞાન-ઘન, સત્-ચિત્-આનંદ.

સર્વદોદિતમ્=કેવળજ્ઞાન-દર્શન અપ્રતિ પાતિ હોવાથી સર્વદા પ્રકાશ કરનાર છે.

કૃત્ય કૃત્ય=અરિહંત સર્વ ઇચ્છા રહિત હોય છે અને સિદ્ધ ભગવાનને કંઈ પણ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી.

શિવ=ચિંતા, રોગ અને કામ રહિત (મન અને શરીરની અને પ્રાસંગિક ઉપાધિ રહિત=નિરૂપદ્રવી, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ રહિત.

શાંત=અકષાયી, અક્ષોભ, શાંત રસમાં લીન.

નિષ્કલ=નિષ્કલંક, દોષ રહિત, મિથ્યાત્વીઓને અગમ્ય-અકળ.

કરૂણુચ્યુત=૧ અશોક, ૨ અનિંદ્રિય, અરિહંતને ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ નથી. સિદ્ધ ઇન્દ્રિયો રહિત છે, બન્ને શોક રહિત છે.

નિઃશેષ ભવ સમ્ભૂત કલેશ દ્રુમ હુતાસનમ્= ભવને ઉત્પન્ન કરનારા કર્મ બીજનો તપાગ્નિથી સર્વથા (અંશ રહિતપણે) નાશ કર્યો છે.

શુદ્ધ=અરિહંત દોષ રહિત હોવાથી પવિત્ર છે અને સિદ્ધ ભગવાન કર્મ રહિત હોવાથી નિર્મળ છે.

અત્યંત નિર્લેપ=અરિહંતને રાગ દ્વેષનો લેપ થતો નથી, સિદ્ધ ભગવાનને કર્મનો લેપ થતો નથી.

જ્ઞાન રાજ્યં પ્રતિષ્ટિત=કેવળજ્ઞાન સ્થાયી છે, અપ્રતિપાતી છે.

વિશુદ્ધ=નિર્મળ+આદર્શ=અરિસો+સંક્રાંત=સર્વનું એકઠા થવું+પ્રતિબિંબ+સમપ્રભ=ભાર રહિત પરમાત્માના શુદ્ધ આત્મ દર્પણમાં સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવોના પ્રતિબિંબ એકી સાથે પડે છે તે અગુરૂ લઘુ પર્યાય રૂપે અરૂપી હોવાથી તેનો ભાર ભગવાનને લાગતો નથી.

જ્યોતિર્મય=જ્ઞાન સ્વરૂપ.

મહાવીર્ય=અનંત વીર્ય=અરિહંતને અનંત પંડિત વીર્ય હોય છે. અને સિદ્ધ ભગવાનમાં અનંત આત્મિક શકિત હોવાથી એક જ સ્થાનપર અનંત કાળ રહેવાથી થાક લાગતો નથી, અને એકી સાથે સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય જાણે છે, દેખે છે.

પરિપૂર્ણ=સર્વ સંપૂર્ણ ગુણોયુક્ત. સર્વગુણસંપન્ન.

પુરાતન=આત્મામાં અનંત ગુણોની સત્તા અનાદિ કાળની હોય તો જ તે ગુણો આવરણનું નાશ થયે પ્રગટી શકે એટલે જ અરિહંત અને સિદ્ધ થયા છે તેમને પોતાનું પદ પામ્યા પહેલાં અનાદિ કાળથી પોતાના ગુણો સત્તામાં હતા તે ગુણો પ્રગટ કર્યા છે એટલે તે ગુણો નવા ઉત્પન્ન નથી કર્યા પણ જુના જ હતા તેનું આવરણ દૂર કરી તે ગુણો પ્રગટ કર્યા છે.

વિશુદ્ધ અષ્ટ ગુણોપેતં=સિદ્ધ ભગવાનના આઠ કર્મ નાશ થયા હોવાથી આઠે મુખ્ય ગુણ વિશુદ્ધ થયા છે. અરિહંતની ભકિત વખતે અષ્ટને બદલે ચતુષ્ક સમજવું.

નિર્દ્વંદ=સંકલ્પ-વિકલ્પ રહિત, ભેદ ભાવ રહિત, સમભાવ.

નિર્ગતામય=અરિહંતને દોષ રૂપી ભાવ રોગ નથી, સિદ્ધ ભગવાનને શરીર પણ નહિ હોવાથી સર્વથા નિરોગી છે.

અપ્રમેય=જેના ગુણો અનંત હોવાથી ગુણોનું કોઇ માપ થઇ શકતું નથી.

અપરિછિન્ન=પરમાત્માનું સ્વરૂપ બહુ સુક્ષ્મ છે, જડ અને ચૈતન્યનું સર્વથા અલગ સ્વરૂપ ભેદ જ્ઞાનથી જે જાણી શકે એવા સમકિતી જ તેમનું સ્વરૂપ ઓળખી શકે.

વિશ્વ+તત્ત્વ+વ્યવસ્થિત=છ દ્રવ્યોનો બનેલો લોક+તેમાંના નવ તત્ત્વના ભાવ, સર્વ ભાવ ભેદસહિત પ્રતિભાસ+પરમાત્માના આત્મ પ્રદેશોમાં નિશ્ચય રૂપે ભાસે છે. બહિરાત્માથી જે ભાવો ગ્રહણ કરી શકાતા નથી તે અંતરાત્માથી એક ક્ષણમાં ગ્રહણ કરી શકાય છે. આત્માને જે ગુણો સત્તામાં છે તે ગુણો પરમાત્મપદ પામવાથી સાક્ષાત પ્રગટ થાય છે.

સોઽયં સમરસી ભાવ સ્તદેકી કરણં સ્મૃતમ્,
અપૃથકત્વેન યત્રાત્મા લીયતે પરમાત્મનિ;
અનન્ય શરણસ્તદ્ધિ તત્સંલીનૈક માનસઃ
તદ્ ગુણ સ્તત્સ્વભાવાત્મા સ તાદાત્મ્યાચ્ચ સંવસન.

ભાવાર્થ :– પરમાત્માના આત્મ પ્રદેશોને અંતર્ચક્ષુ (શ્રુતજ્ઞાન)થી મનથી નિહાળીએ ત્યારે આપણું મન તે સ્વરૂપે પરિણમે છે તે મનને પરમાત્મ સ્વરૂપમાં જોડવું, ત્યારે આપણને આભાસ થાય કે આપણા આત્મ પ્રદેશો પરમાત્માના આત્મ પ્રદેશોમાં તેટલા જ લોકાકાશમા એકી સાથે રહેલ છે ત્યારે એમ લાગે કે આપણો અને પરમાત્માનો

આત્મા એક સ્વરૂપે થયો એટલે પરમાત્મા સાથે તેના સ્વરૂપમાં મળીને આપણો આત્મા પરમાત્મા સ્વરૂપે થયો. અને પરમાત્માના જે ગુણો છે તે આપણા આત્મામાં છે, હવે તે ગુણો તે આપણે એવી રીતે અનુભવમાં મુકવા કે જાણે આપણે જ પરમાત્મા છીએ અને પરમાત્માના ગુણોનો અનુભવ કરીએ છીએ.

સમરસીભાવ=આત્માના શાંત રસનો અનુભવ, સિદ્ધના સુખનો અંશથી અનુભવ.

એકી કરણ=આત્મા પરમાત્મામાં અભેદપણે લીન થાય ત્યારે એકીકરણ કહેવાય, આત્મ પ્રદેશો પરમાત્માના આત્મ પ્રદેશોમાં અભેદ રૂપે રહે, પરમાત્માના ગુણોમાં આપણા ગુણોની એકતા થાય, પરમાત્માના સ્વભાવમાં આત્મ સ્વભાવની એકતા થાય ત્યારે એકીકરણ કહેવાય. એકીકરણથી સર્વ પોદ્ગળીક ભાવો અદ્રશ્ય થઈ જાય છે અને શુદ્ધ આત્મીક સુખનો અંશથી અનુભવ થાય છે. "નો આગમથી ભાવ નિક્ષેપમાં પરિણતિ"નો અર્થ આવો જ થાય છે.

છદ્મસ્થ, આત્મિકસુખનો અનુભ નીચે પ્રમાણે કરી શકે છે:—

૧ રાગ દ્વેષ વિકાર, વગેરે મોહની કર્મની પ્રકૃતિને ઉદયમાં ન આવવા દેવી અને પોતાની જે ચેતના શરીરમાં છે તે ચેતનાનો (શરીર અને ઇંદ્રિયોના વ્યાપારોનો ત્યાગ કરીને) અનુભવ કરવો. શરીરનું ભાન ભુલી જવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો અનુભવ દ્વારા ચેતના જણાઇ આવશે. આનું નામ સ્વસંવેદન જ્ઞાન અથવા આત્મ અનુભવ.

૨. સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત, અભેદપણે, પોતાની શુદ્ધ આત્મસત્તા આત્મપ્રદેશોનું અંતર્ચક્ષુથી અવલોકન.

૩. નિરંજન પરમાત્માનું ધ્યાન અને તે ટકાવવા માટે ધીરજનું આલંબન.

૪. નિજ શુદ્ધ આત્મા અનંત ગુણોનું સ્થાન છે અને તે શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વ માટે રૂચી, ભાવના, પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરવી.

૫. શરીર અને ઇંદ્રિયોની ઉપેક્ષા કરીને જ્યાં ચેતના જણાય ત્યાંજ આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ ઇંદ્રિયાતીત આત્મીક સુખ પ્રગટ થાય છે તેવો અનુભવ.

અરિહંતના (ભક્તિ માટે) પર્યાયવાચક નામ

અરિહંત, અરૂહંત (અરૂ=કર્મ, ભવાંકુર),
અર્હંત (પરમપૂજ્ય અતિશયવાળા),
ભગવંત (સર્વ આત્મીક રિદ્ધિ ભાગ્યવાળા).
પરમેષ્ટી (સર્વના સુખ કરતા માટે ઇષ્ટ).
પરમેશ્વર (ઇશ્વર=સંસારમાંથી રક્ષણ કરનાર),
સ્વયંબુદ્ધ, તીર્થંકર, પુરૂષોત્તમ;
પુરૂષસિંહ, દેવાધિદેવ, વીતરાગ,
લોકનાથ, લોકપ્રકાશક, અભય,
અનંત ગુણોનાસમુદાય=અનંતા, મહાગોપ,
ધર્મસાર્થવાહ, ધર્મચક્રી, ધર્મદ્વિપ,
સ્યાદવાદી, સર્વદર્શી, પારંગત,
આપ્ત (અભયદાન ઉપદેશથી સર્વના રક્ષક) અલક્ષ,
ચિદ્-ઘન=જ્ઞાનઘન, પ્રભુ (અનંત દાનાદિ લબ્ધીનાસામર્થ્યવાળા),
કેવળી (આવરણ રહિત ચેતના), પરમાત્મા, સ્વસમય,
અભય,-ચક્ષુ,-મુક્તિ,-શરણ,-જીવ,-બોધ,-દાતા.
જગત પ્રકાશી, મહાદયાલ,
સર્વજ્ઞ, વિભુ, અચિંત્ય,
જગત-તારણ,-શરણ,-આધારણ, -તિલક,
-દીપક, -પ્રકાશક -ભૂષણ,
-આધાર, -વત્સલ, -જંગમ,
-કલ્પતરૂ, જહાજ,
(ભાવ-ચિંતામણી, -પાર્શ્વમણિ, -રસકુંપીકા,
-ચિત્રાવેલી,) સહજાનંદી, સહજસ્વરૂપી,
અનંત ચતુષ્ટય-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્યના ધારક.

જ્ઞાન સ્વરૂપ અરિહંત સિદ્ધ :– શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ, અનંત જ્ઞાનમય, સર્વજ્ઞ, ત્રિકાલજ્ઞ, સંપૂર્ણજ્ઞાતા, શુદ્ધ બ્રહ્મસ્વરૂપ, ચૈતનનું ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ સ્વરૂપ, પરમ જ્યોતિ, લોકાલોકના સ્વરૂપને જાણનાર, સર્વ જ્ઞાન સ્વરૂપ, સમસ્ત જ્ઞેયના આકારોનું પ્રતિબિંબ સ્થાન, સર્વદ્રવ્ય-ભાવ પ્રતિબિંબ સ્થાન, વિશ્વરૂપ વિજ્ઞાન સ્વરૂપ, જ્ઞાનઘન, જ્ઞાનરાજ્ય પ્રતિષ્ઠિત, વિશ્વતત્ત્વ વ્યવસ્થિત, કેવળજ્ઞાન, સ્વપર પ્રકાશક શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ.

દર્શન સ્વરૂપ અરિહંત સિદ્ધ :– અનંત દર્શનમય, સર્વદર્શી, લોકાલોકના સ્વરૂપને જોનાર, કેવળ દર્શન શુદ્ધ દર્શન સ્વરૂપ, ત્રિકાલદર્શી અનંત અક્ષય દર્શન સ્વરૂપ દૃષ્ટા.

આનંદ સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાન :– અવ્યાબાધ–નિરાબાધ–અનામય–નિરામય–નિર્ગતામય–નિરોગી–નિરૂપદ્રવી–પરમ –શુદ્ધ – સુખ-સ્વરૂપ, શિવ, આનંદઘન, આનંદ મંદિર, આનંદ સ્વરૂપ, અતીંદ્રીય સુખસ્વરૂપ, કલ્યાણ સ્વરૂપ. ચિદાનંદ, પરમાનંદ સ્વરૂપ, પરમ સુખમાં અનંતકાળ સ્થિત.

સમદૃષ્ટિ નિર્વિકારી અરિહંત સિધ્ધ પરમાત્મા— નિર્મમત્વી અક્રોહે, અમાને, અમાયી, અલોભ, અસંગી, નિઃસંગ, વીતરાગ, સમભાવ, પુદ્ગલભાવ રહિત, નિર્મોહી, અદ્વેષ, નિર્ભય, નિષ્પરીગ્રહી, અનિયાણે, અવેદી, પરમશાંત સ્વરૂપ, નિરાશી, નિર્વિકલ્પ, સ્વરૂપ સંતોષી, નિર્લેપ, નિર્વિષયી, અકષાયી અનાકુળ, નિર્વિકારી, સમરસમાં લીન, અશોક, ભવાંકુર દગ્ધ, અકલંક, જીવનમુક્ત, અવ્યય, નિર્દ્વંદ્વ, અડોલ, અક્ષોભ, સમદૃષ્ટિ, ક્ષાયક સમકીત, સંદેહાતીત, સર્વ ગુણોનું સ્થિર સ્વરૂપ, અહિંસા સ્વરૂપ, શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ સ્વરૂપ, કર્મ અગ્રહણ સ્વરૂપ, શુદ્ધ આત્મ રમણતા, મંગળસ્વરૂપ અવિકારી, નિર્વાંછક, નિરાકુળ, પ્રતિપૂર્ણ, અભોગી, નિષ્કામ, અખંડરૂપ, પરમત્યાગ સ્વરૂપ.

અક્ષય સ્વરૂપી સિદ્ધ ભગવાનઃ— અક્ષય, અપૂનર્જન્મ, અજર, અમર, નિત્ય, અનંત, (અંત રહિત, અક્ષર અખંડ, શાશ્વત, અવિચળ, અક્ષીણ, અપ્રમેય.

અમૂર્ત સિદ્ધ ભગવાન :— અશરીરી, અયોગી, અનીન્દ્રિય, અલીંગ, અવ્યક્ત, અલેશી. નિર્મળ, પરદ્રવ્ય રહિત, નિરાલંબી, અવર્ણે અગધે, અરસે, અફાસે, અમુર્ત, અભાષક. નિરાકાર, મનાતીત, વચનાતીત, અકાય, અકર્મક, અસંખ્યપ્રદેશોની ઘતિકૃત સ્વરૂપ, નિરંજન, નિષ્કલંક, નિષ્કૃળ, અરૂપી, સ્વભાવ સ્થિત નિષ્પન્ન સ્વરૂપ, શુદ્ધ, સંસ્થાન રહિત, અમિશ્ર, અનંત શુદ્ધ, ચૈતન્ય ભાવે પ્રાણ સ્વરૂપ, અલખ, ધ્રુવ, અછેદ્ય, દેહાતીત, ગતિરહિત, નામરહિત.

અગુરૂલઘુ સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાન :— નિરાલંબ, અડોલ, નિશ્ચલ, અચ્યુત, નિષ્કંપ, અગુરૂલઘુ, નિરૂપમ, ભાર રહિત, આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિત, સિદ્ધસ્વરૂપ.

અનંત પંડિત વીર્ય સ્વરૂપ શ્રી અરિહંત :— અનંત આત્મ શકિત, અનંત બળ, અનંત પંડિત વીર્ય, અનત પુરૂષાર્થ, અનંત પરાક્રમ, અનંત–જ્ઞાન–દર્શનમાં ઉપયોગ, અનંત તપમાં વીર્ય.

અનંત શક્તિમાન સિદ્ધ ભગવાન :— અક્રિય, સ્વભાવ સ્થિત, અખેદ, અખંડ સુખ ભોકતા, અચલ, અક્ષોભ, નિશ્ચલ, અનંત ભાવ પ્રાણ શકિતયુકત, અણાહારી, કૃત્ય કૃત્ય, સર્વગુણસંપન્ન, સહજ સહજ સમાધિ સ્વરૂપ

સૂચના :— ઉપર પ્રમાણે ભકિતનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, જેને જેટલું જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા હોય તે પ્રમાણે પોતપોતાને યોગ્ય ગ્રહણ કરીને પ્રજ્ઞા મુજબ ભકિત કરવી. અહીં સંક્ષેપથી નવકારની આરાધનાનો વિષય સમાપ્ત કરવામાં આવે છે તેમાં કેવળજ્ઞાની અને બહુસૂત્રીની અપેક્ષાએ ભુલચુક થતી હોય તો અરિહંત સિદ્ધ પરમાત્માની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં. તમેવ સચ્ચં નિશંકં જં જિનેહ પવેઇયં.

*

બૃહત્ તત્ત્વ સંગ્રહ ભાગ ૨જો

તત્ત્વ ચિંતામણી ના લેખો.

જૈન સંસ્કૃતિ યાને શુદ્ધ શ્રદ્ધા.

અર્થ :– શ્રદ્ધા–આસ્થા–અસ્તિત્વ ધરનારી વસ્તુઓમાં યથાતથ્ય અને યથાયોગ્ય માન્યતા યથાતથ્ય–ત્રણ કાળમાં જે રીતે હોવી જોઇએ તેવી રીતે આ શબ્દમાં ત્રણ કાલ અને સંપૂર્ણતા ગર્ભિત છે તેથી આવું સ્વરૂપ ફક્ત સર્વજ્ઞ જ બતાવી શકે અને રાગ–દ્વેષનો નિઃશેષ સર્વથા નાશ થયા વગર સર્વજ્ઞપણું આવતું નથી, રાગ–દ્વેષનો નાશ કરવા માટે નિર્ગ્રન્થ (બંધનો રહિત) થવું જોઈએ, એટલે યથાતથ્ય સ્વરૂપના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ નિર્ગ્રન્થપણામાંથી થઈ યથાયોગ્ય જાણેલી વસ્તુ જ્ઞેયમાંથી હેય (ત્યાગ કરવા લાયક) અને ઉપાદેય (આચરવા લાયક)ના વિવેકવાળી માન્યતા. માન્યતા એટલે જેમાં મનોયોગ જોડાય છે તેવી આત્માની પરિણતિ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ તે સમકિત અને ચારિત્ર અને અશુદ્ધ પરિણતિ એટલે મિથ્યાત્વ અને કુચારિત્ર ચારિત્રની તારતમ્યતાના અનેક ભેદ હોય પણ માનસિક શુદ્ધ પરિણતિ જ્યારે હોય છે ત્યારે. એક જ પ્રકારની હોય છે અને તે સર્વજ્ઞ વીતરાગના પ્રવચન અનુસાર જ હોય છે ચારિત્રવાળાની અથવા ચારિત્ર વગરનાની શુદ્ધ શ્રદ્ધા એક જ પ્રકારની હોય છે, તેમાં ભિન્નતા નથી જ્યાં ભિન્નતા છે ત્યાં બેમાનો એક વીતરાગની વાણીને અનુસરે છે અને બીજો મિથ્યાત્વને અનુસરે છે.

આસ્થા :– એ સમકિતના પાંચ લક્ષણમાંનું એક છે, પણ જ્યાં આસ્થા ચોકખી છે ત્યાં બીજાં ચારે લક્ષણ ભાવથી હાજર છે, એટલે આસ્થા અને સમકિતની એકયતા થઈ, પણ આસ્થા મનોયોગ-વાળાને હોય તેથી તે ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૨ સુધી છે, ત્યારબાદ આત્માની શુદ્ધિ પરિણતિ તે સમદૃષ્ટિપણું છે સમકિત–આત્માની

શુદ્ધિ પરિણુતિ તે ગુ૦ ૪ થી શરૂ થઈને બધા ગુણુસ્થાનો અને સિદ્ધિમાં રહે છે જ્યાં સમકિત છે ત્યાં જ્ઞાન છે, સમકિત રહિતનું જ્ઞાન ફક્ત ઉપરચોટીયા જાણુપણારૂપે છે ચારિત્ર વગર સમકિત હોય પણ સમકિત વગર ચારિત્ર ન હોય.

ધ્યેય :– શુદ્ધ શ્રદ્ધાનો હેતુ ફક્ત મોક્ષપ્રાપ્તિ છે એટલે કે સંસારના સર્વ બંધનોમાંથી છુટવાનો અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરવાનો હેતુ છે સાધુનો હેતુ ફક્ત મોક્ષપ્રાપ્તિનો છે, જે સાધુનો ધ્યેય સંસારીક મનોકામનાવાળો છે તે સાધુ નથી. સાચી શ્રધાવાળો ગૃહસ્થ કુટુંબ આદિ નિર્વાહની અપેક્ષાએ સંસારીક કાર્યો પોતાની યોગ્ય મર્યાદામાં રહીને કરે છે પણ સાચી શ્રદ્ધાનો ધ્યેય તો નિગ્રન્થપણું કેળવવાનો અને મોક્ષપ્રાપ્તિનો જ તેમને હોય છે.

પ્રાપ્તિ અને અંગ :– શુદ્ધ શ્રદ્ધા ચાર પ્રકારે કેળવી શકાય છે અને સ્થીર કરી શકાય છે અને તે ચાર પ્રકાર શુદ્ધ શ્રદ્ધાના અંગ રૂપે પણ છે:—

૧ પરમથ્થ સંથવો– પરમ અર્થનો પરિચય કરવો, ૨ સુદિટ્ઠ પરમથ્થ સેવણા–જેણે પરમાર્થને ભલી રીતે જોયો છે તેની સેવા કરવી, ૩ વ્યાપન્ન દર્શન વર્જન–ખરી શ્રદ્ધા પામીને જે વમી ગયા છે તેવા પુરૂષોનો ત્યાગ, ૪ કુદર્શન વર્જન–મિથ્યાત્વ (કુપ્રાવચન)નો ત્યાગ. આ વાત તો ગોખણુપટ્ટીથી ઘણા જાણતા હશે પણ જીવનમાં ઉતારી શકતા નથી કારણ કે તેમણે ખરી શ્રદ્ધા થાય એટલો કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો નથી, તેઓ ૪ અનુતાનબંધી કષાય અને ત્રણ દર્શન મોહથી ઘેરાયેલા છે તેથી શ્રુત જ્ઞાનના અર્થ વિપરીત રીતે કરવા પ્રેરાય છે અને કુતર્કથી પોતાનો કક્કો સાચો બતાવવાને પ્રયત્ન કરે છે. હવે આ ચાર અંગ વિસ્તારથી બતાવવામાં આવે છે:–

પરમ અર્થનો પરિચય :– પરમ અર્થ શું છે? તેનો જવાબ એ છે કે, "નિગંથં પાવયાણું અથ્થં, અયં પરમથ્થં, શેષં અનથ્થં" એટલે ફક્ત નિગ્રન્થ પ્રવચન સાર્થક છે અને તેજ પરમ

અર્થ છે, તે સિવાય બીજું બધું નિરર્થક છે. આ સમજવા માટે આપણે નિર્ગ્રંથનો અર્થ સમજીએ.

નિગ્રન્થ :– નિ=નહિ+ગ્રંથ=ગાંઠ=બંધન. આવાં બાહ્ય બંધન ૯ પ્રકારનાં છે. ૧ જમીન, ૨ ઘર, ૩ રૂપું, ૪ સોનું, ૫ ધન, ૬ ધાન્ય, ૭ દુપદ=બે પગવાળાં મનુષ્ય અને આશ્રિત પક્ષિઓ મનુષ્યમાં પોતાનું શરીર, સગાં-વહાલાઓ, મિત્રો, ગ્રામ્યજન, રાષ્ટ્રિયજન, વગેરે આવી જાય છે અને શરીરમાં પાંચ પ્રકારના શરીર આવી જાય છે:– ઉદારીક, વૈક્રીય, આહારક, તેજસ, કાર્મણ ૮ ચોપદ–ગાય, ભેંસ, ઘોડા વગેરે પશુઓ. ૯ કુવઇ–ઘરની, વ્યાપારની વગેરે સર્વ જાતની પરચુરણ ચીજો.

અભ્યંતર બંધન :– તે મુખ્યતાએ બે છે. ૧ રાગ કે જેના સાત સહચારી છે :– માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ. ૨ દ્વેષ કે જેના છ સહચારી છે :– ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક, દુગંચ્છા. હવે આ રાગ અને દ્વેષને કાયમી રાખનાર મિથ્યાત્વ મોહની છે. ટુંકામાં મોહની કર્મની સર્વ પ્રકૃતિ બંધન રૂપે છે

આ સર્વ અભ્યંતર અને બાહ્ય બંધનોમાંથી સર્વથા છુટવાનો ઉદ્યમ કરે તે નિગ્રન્થ

પ્રવચન=પ્ર–વિશિષ્ટ પ્રકારનું એટલે સંસાર ભાવથી અતિરિકત મોક્ષમાર્ગનું અથવા અલૌકિક અધ્યાત્મિક રિદ્ધિવાળા નિગ્રન્થનું વચન= ઉપદેશકારી વચન.

અર્થ=સારરૂપ અથવા દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય રૂપી અર્થવાળું અથવા સાર્થક.

પરમાર્થ=મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગ, સ્વાનુભુતિ, સિદ્ધિ સ્વરૂપ વગેરે ભાવો તેમાં અંતર્ગત થાય છે.

હવે આ પ્રવચન કેવું છે ? કે નિર્ગ્રંથ=બંધન રહિત બનાવનાર અથવા બંધન રહિત થયેલા હોય તેનું પ્રવચન, આ બન્ને ભાવ લાગુ થઈ શકે છે.

એટલે નિગ્રન્થ પ્રવચન એજ સાર્થક અને પરમ અર્થયુકત છે એવી જેની દઢ શ્રદ્ધા હોય તે જીવની શ્રદ્ધા સાચી છે, બાકીની શ્રદ્ધા ખોટી સમજવી.

નિર્ગ્રંથ પ્રવચનના બે ભેદ છે :- ૧ સૂત્ર ધર્મ, ૨ ચારિત્ર ધર્મ. સૂત્ર ધર્મના ૧૨ અંગ મુળ રૂપે છે, તેમાંથી ૧૨ ઉપાંગ અને અનેક સૂત્રો ઉદ્ધાર કરી શકાય છે પણ તત્ત્વની અપેક્ષાએ ભિન્નતા નથી.

ચારિત્ર ધર્મના બે ભેદ :-

૧ અણુગાર ધર્મ, ૨ આગાર ધર્મ.

અણુગાર ધર્મમાં પાંચ મહાવ્રત, તેની સિદ્ધિ માટે ૨૫ ભાવના, આહાર વિહારમાં જતાં આવતાં વગેરે કામો કરતી વખતે મહાવ્રતોમાં ખામી ન આવે તે માટે પાંચ સમિતિ અને એવું કામકાજ ન હોય ત્યારે ત્રણ ગુપ્તિ કે જેથી મન, વચન અને કાયાને આરંભ-સમારંભ અને સારંભમાં જતાં અટકાવી શકાય, છતાં મનને તો રખડવાનો સ્વભાવ પડયો હોવાથી તેને આર્ત્તધ્યાન અને રોદ્રધ્યાનમાં જતું અટકાવવા માટે મનને સજ્ઝાય, ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ વળી જ્યારે જ્યારે ઉપસર્ગાદિ આવી પડે અથવા મોહનીય કર્મનો ઉદય દેખાય ત્યારે ક્ષમા આદિ ૧૦ યતિ ધર્મનું આલંબન લેવાનું છે આ છે જૈન સાધુનો ધર્મ અહીં કયાંય સંસાર પક્ષનું એકે કામ નથી એટલે સાધુની શ્રદ્ધા પ્રમાણે ક્રિયા હોય છે. ક્રિયા કરે પણ શ્રદ્ધા ન હોય તો સાર્થક નથી અને ખોટી ક્રિયા કરનારને પણ પરમાર્થનો બીલકુલ-લાભ મળતો નથી

આગાર ધર્મ ગૃહસ્થો માટે છે. તેમાં ૧૨ વ્રતો છે, આગળ વધેલા માટે ૧૧ પ્રતિમા છે પણ તેઓ અણગાર ધર્મની ભાવના અને શ્રદ્ધા તો રાખેજ ૧૨માંથી જેટલાં વ્રતો પાળે તે અપેક્ષાએ પણ વ્રતધારી શ્રાવક કહેવાય અને જેઓને ફક્ત શુદ્ધ શ્રદ્ધા જ હોય અને વ્રતોનું પાલન ન કરે તેઓ દર્શન શ્રાવક કહેવાય. અહીં શુદ્ધ શ્રદ્ધાની સાથે ચારિત્રધર્મની વાત કરી તેનું કારણ એટલું જ કે શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળાને ઉપર પ્રમાણે ચારિત્રની શ્રદ્ધા તો હોવી જ જોઇએ.

શુદ્ધ શ્રદ્ધા કેળવવા માટે જ્ઞાનની જરૂર છે જ કારણ કે જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં શ્રદ્ધા છે અને શ્રદ્ધા છે ત્યાં તેટલા પુરતું જ્ઞાન છે અને શ્રદ્ધા વગરનું જ્ઞાન તે અજ્ઞાનરૂપે છે.

જ્ઞાનની શરૂઆતનો ક્રમ :– ૧ સામાયક, ૨ પ્રતિક્રમણ, ૩ છકાયના બોલ, ૪ નવતત્ત્વ આ ચારની તો અર્થ અને ભાવાર્થ સહિત શ્રદ્ધા કેળવવા માટે જરૂર જ છે માટે દરેક જૈન **શાળામાં આવો ક્રમ તો હોવોજ જોઇએ** ત્યારબાદ જેની વધારે જીજ્ઞાસા છે તે થોકડા અને સૂત્રો ભણે અને આગળ વધે

સામાયકમાં પણ પ્રથમ નવકાર મન્ત્ર તો વિસ્તારપૂર્વક શીખવો જોઇએ તેમાં તો સાધ્ય, સાધક અને મોક્ષમાર્ગનો ટુંકામાં સાર આવી જાય છે.

કેટલાક શાસ્ત્ર ભણાવનારા પંડિતોને પુછીએ કે ભગવાન કોણ? તો તેમને વિચાર થઇ પડે છે કે શું બોલવું? કારણ કે તેઓએ તત્ત્વનો નિર્ણય કર્યો હોતો નથી નવકાર મન્ત્રના પહેલા બે પદમા જ ભગવાન છે તે અરિહંત અને સિદ્ધ તે વ્યવહારથી દેવ તત્ત્વમાં છે તેની શ્રદ્ધા જોઇએ લોકોમાં ભગવાન સબંધી બહુ બહુ કલ્પના જોવામાં આવે છે, પણ તેનો ફેંસલો એકદમ કરી શકાય છે "જે અઢાર દોષરહિત છે તે જ ભગવાન" તે સિવાય કોઇ ભગવાન નથી જ.

અઢાર દોષ:– ૧ અજ્ઞાન, ૨ નિંદ્રા, ૩ ક્રોધ, ૪ માન, ૫ માયા, ૬ લોભ, ૭ મદ, ૮ મત્સર, ૯ હાસ્ય, ૧૦ રતિ, ૧૧ અરતિ,

૧૨ ભય, ૧૩ શોક, ૧૪ પ્રેમ, ૧૫ જીવહિંસા, ૧૬ અસત્ય, ૧૭ ચોરી, ૧૮ ક્રીડા.

આ અઢારમાંથી જેને એક પણ દોષ હોય તે ચોક્કસ ભગવાન નથી.

કેટલાક લોકો ભગવાન ઉપર દોષોનું આરોપણ કરે છે જેમ કે ભગવાન નાચે, બજાવે, ચોરી કરે, કપટ કરે, ભકતોને સહાય કરે અને દુશ્મનોને મારી નાખે, વ્યભિચાર કરે, સ્ત્રી રાખે સંહાર કરે, વરદાન આપે, શ્રાપ આપે, વિશ્વની ઉત્પત્તિ કરે વગેરે વગેરે પણ આ દોષમાંનો કોઈ પણ દોષ જેને લાગુ થાય તે ચોક્કસ ભગવાન નથી. જો ભગવાનમાં દોષ હોય તો સાધારણ મનુષ્યમાં અને તેમાં શું ફેર છે? અને જો ભગવાનને દોષ સેવવાની છુટ હોય તો તે કુદરતી નિયમોની વિરૂદ્ધ છે અને વધારે ગુણવાળો હોય તે ઓછા ગુણવાળાની ભકિત શા હેતુથી કરે? જેને ધર્મી તરીકે ગણાવું છે અને દોષ સેવવા છે તે જ ભગવાન ઉપર દોષોનું આરોપણ કરે કે જેથી કરીને પોતે પણ દોષ સેવી શકે.

અરિહંત અને સિદ્ધમાં આ અઢારમાંનો એક પણ દોષ હોતો નથી.

અરિહંતના બે ભેદ:– તીર્થંકર અને સામાન્ય કેવળી

તીર્થંકરને ૮ પ્રતિહાર્ય હોય છે:– અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, છત્રત્રય, ચમ્મર, ભામંડળ, અચેત સુગંધી પુષ્પવૃષ્ટિ, દિવ્ય ધ્વનિ, દેવદુંદુભિ.

તીર્થંકરને ચાર અતિશય હોય છે:– પરમ પૂજ્યપણું, ઉપદ્રવરહિતપણું, અનંત વાણી અતિશય, અનંત જ્ઞાન અતિશય.

સામાન્ય કેવળીમાં ૧૨ ગુણ કે જે તીર્થંકરમાં પણ હોય છે:– અનંત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત તપ,

અનંત ધૈર્ય, ક્ષાયક સમકિત, ક્ષાયક યથાખ્યાત ચારિત્ર અનંત દાન, લાભ, ભોગ-ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાંચ ઉત્કૃષ્ટ આત્મિક અન્નત ગુણોની લબ્ધિ.

નવકાર મંત્રનું બીજું પદ સિદ્ધ ભગવાન છે તેમાં આઠ ગુણ છે:-

અનંત જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન), અનંત દર્શન (કેવળ દર્શન), અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, અક્ષય સ્થિતિ, અરૂપી (અશરીરી, અવર્ણી, અગંધી, અરસી, અફાસી, અમૂર્ત) અગુરુ લઘુ, અનંત અકરણ વીર્ય.

નવકાર મંત્રના બાકીના ત્રણ પદ વ્યવહારથી ગુરુ તત્ત્વમાં છે, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ આચાર્યના ૩૬ ગુણ, આચાર્ય શુદ્ધ આચાર પાળે અને બીજા સાધુને શુદ્ધ આચાર શીખવે ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણ, તે અંગ ઉપાંગ ભણે ભણાવે., સાધુના ૨૭ ગુણ તે આત્માનું સાધન કરે, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયમાં સાધુના ગુણ હોય જ.

સામાયકનો પહેલો પાઠ શ્રી નવકાર મંત્ર શીખવતી વખતે જ આટલું સમજાવવું જોઇએ અને દ્રવ્ય શ્રદ્ધા તો ધારણ કરાવવી જ **જોઇએ કે દેવ અરિહંત અને સિદ્ધ, ગુરુ નિગ્રંથ અને ધર્મ કેવળીનો સત્ય અને તે સિવાય કોઈ દેવ કોઈ ગુરુ કે કોઇ ધર્મ તરણતારણ નથી. દરેક જૈન ઘરમાં બાળકોને પહેલેથીજ આ પ્રકારના અભ્યાસનો મહાવરો પાડવો જોઇએ કે જેથી** શાળાઓમાં અને લોકમાં ચાલતા મિથ્યાત્વના પાઠોને ખોટા તરીકે પહેલેથી જ સમજી લે.

માબાપ એમ સમજે કે આવું બાળકો શીખશે તો આપણને આર્થિક લાભ નહિ થાય પણ આ તેમની ભયંકર ભૂલ અને કર્મની થીઅરીની અજ્ઞાનતા છે ઉલટાનું એમ સમજવું જોઇએ કે મારા બાળકોમાં જૈન ધર્મના સંસ્કાર રેડીને જૈન ધર્મની મારે પ્રભાવના કરવી જોઇએ અને મારા બાળકોને દુર્ગતિમાંથી બચાવી લેવા જોઇએ.

દેવ ગુરૂ ધર્મ તત્ત્વની ઓળખાણ એ દ્રવ્ય શ્રદ્ધાનો મૂળ પાયો છે અને તે નવકાર મંત્ર શીખવતી વખતે જ તે પાયાનું મંડન થવું જોઈએ.

કેવળીનો પરૂપેલો ધર્મ, નિગ્રંથ પ્રવચન, સંવર–નિર્જરા–મોક્ષ, જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–તપ આત્મભાવ એ બધા પરમાર્થની દૃષ્ટિએ પર્યાયવાચક છે અને તેનો જ મોક્ષાર્થીએ પરિચય કરવો. સાધુએ તે સિવાય બીજું કંઈ કરવું નહિ જોઈએ અને શ્રાવકે ધર્મ નિમિત્તે આ સિવાય બીજાં આલંબનો લેવાં નહિ

શ્રદ્ધાનું બીજું અંગ– "સુદિટ્ઠ પરમથ્થ સેવણા :–

અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાન પ્રત્યક્ષ કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનથી પરમાર્થ જાણે છે, દેખે છે. શ્રી નવકાર મન્ત્રના બીજાં ત્રણ પદો આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ પરોક્ષ રીતે મતિ શ્રુત જ્ઞાનથી પરમાર્થ જાણે છે અને દેખે છે પણ સિદ્ધ ભગવાન તો લોકાગ્રે સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં અભાષક અશરીરી અરૂપીપણે બિરાજે છે તેમની સેવા તો તેમના ગુણોનું ધ્યાન ધરવાથી જ થઇ શકે. અરિહંત દેવ તો હાલ અહિં નથી પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે, તેમની સેવા તેમના ગુણોના ધ્યાનથી તેમજ તેમની આજ્ઞા પાળવાથી થઈ શકે છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુની સેવા મન, વચન અને કાયાથી એમ ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે છે. તેમનો વિનય, વૈયાવચ્ચ વગેરે પોતપોતાના ગુણસ્થાનની સીમા સુધી કરવો અને તેમની પાસેથી જ્ઞાનનો લાભ લઈને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવું કેટલાક શ્રાવકો પણ શ્રુત જ્ઞાનના જાણકાર હોઈ શકે છે તેમની પાસેથી પણ જ્ઞાન મેળવી શકાય પણ કહેવાતા આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ કે શ્રાવક કે જેની દૃષ્ટિ કેવળીની દૃષ્ટિને અનુસરીને ચાલની નથી તેવાની પાસેથી જ્ઞાન મેળવવું નકામું છે તેથી શ્રદ્ધાનું ત્રીજું અંગ **"વ્યાપન દર્શન વર્જન"** બતાવવામાં આવે છે. કેટલાક લોકો સાધુના વેષમાં હોવાથી મિથ્યાત્વી કરતાં વધારે ખતરનાક હોય છે, કારણ કે તેઓ સાચી

શ્રદ્ધા પામ્યા પછી ભ્રષ્ટ થઈને નિન્હવ થયા છે તેથી સંસારી કાર્યોનો અને મિથ્યાભાવ ઉપજાવે એવો ઉપદેશ આપે છે અને વેષ ઉપરથી સાચા સાધુ માનીને લોકો તેનાથી છેતરાય છે. તેમને અનુસરવાથી મિથ્યાત્વ અને સંસારની વૃદ્ધિ જ થાય છે.

કોઈ વખતે તેઓ સંસારી કાર્યો, હિંસક કાર્યો, મિથ્યાભાવ, સમમિથ્યાત્વ ભાવ, પાંચ ઈંદ્રિયના પોષક ભાવ, રાષ્ટ્રવાદ, રાજ્યનિતિ વગેરે સંબંધી આરંભ–સમારંભ, સારંભ, મિશ્ર ભાવ, મિથ્યાત્વભાવના પ્રેરક થઈને અથવા આંગળી બતાવીને છુપાઈ જાય છે. રૂના ઢગમાં એક સુક્ષ્મ અંગાર મુકીને છટકી જવાના કાર્ય જેવા મિથ્યાત્વના હિંસાના કાર્ય ચીંધીને પોતાને અલિપ્ત બતાવવાનો ઢોંગ કરે છે અને સૂત્રના અજાણ પોતાના અનુયાયીઓ પાસે પોતાનું ધાર્યું કામ કરાવે છે અને અજ્ઞાની લોકો તેમાં ધર્મ માને છે. એવી રીતે નિન્હવ લોકો પોતે બુડે છે અને બીજાને સંસારમાં બુડાડે છે. અગાઉના કેટલાક શ્રાવકો એટલા બધા વિદ્વાન હતા કે કેટલાક નિન્હવોને તેઓએ યુકિતથી ઠેકાણે આણ્યા હતા, માટે શ્રાવકોએ શ્રુત જ્ઞાનને કેવળીની દષ્ટિ પૂર્વક સમજીને, અહિંસા, સંજમ, તપ ને પોષક સૂત્રના ભાવો જાણીને જરૂર પડે ત્યારે આવા નિન્હવોને બચાવીને ઠેકાણે લાવવા જોઈએ અને ઠેકાણે ન આવે તો તેમનો ત્યાગ કરવો.

કેટલાક અભિનિવેશિક નિન્હવો એમ કહે છે કે અમે સૂત્રના જે અર્થ કરીએ છીએ તે ખરા છે ત્યારે તેમના કરેલા અર્થને અહિંસા સંજમ અને તપની કસોટીથી કસી જોવા, સંવર–નિર્જરાના ભેદોથી તોળી જોવા, સર્વજ્ઞ વીતરાગની ઔદાસીન વૃત્તિ સાથે સરખાવવા તો તેઓના ખોટા અર્થો પકડાઇ જશે અને તેઓનું મિથ્યાત્વ ખુલ્લું પડશે

વળી તે ઉપરાંત આચારાંગ–દશવૈકાલીકના ભાવો, શ્રી અંતગડ સૂત્રના મહાન તપસ્વીઓ, ઉપાસકદશાંગના શ્રાવકો વગેરેના કાર્યો અને ભાવો સાથે તેમના વચનોને તોળી જોવા. આવી

રીતે કસોટી કરવાથી નિન્હવો ખુલ્લા થાય છે અને તેમનો ત્યાગ કરી શકાય છે

અત્યારે પંચમ કાળમાં કોઇ કોઇ શ્રાવકો ખોટો પક્ષ લઇને નિન્હવોને પોષે છે અને તેમાં ગુરુ ભકિત માને છે પણ તે અંધશ્રદ્ધા છે તે નહિ સમજતા હોવાથી અને અનંતાનુબંધીના ઉદયથી હઠ નહિ છોડી શકવાથી પોતાનો તેમજ તેમના માનેલા ગુરુનો અનંત સંસાર વધારે છે. કોઇ અભિનિવેશ મિથ્યાત્વમાં ઉંડા ઉતરીને સૂત્રના ખોટા અર્થ કરીને નવા વિચાર તરીકે જાહેર કરે છે, પણ મોક્ષમાર્ગમાં નવું જુનું કંઇ નથી. મોક્ષમાર્ગ અનાદિ અનંત શાશ્વત અને નિશ્ચિત પ્રકારનોજ હોય છે

કોઇ નિન્હવ કોઈ વાત શ્રદ્ધે કોઇ ન શ્રદ્ધે પણ "વયમપિ અસદ્દહન્તો સુત્તત્થું મિચ્છાદિટ્ઠિ" જિન વચનનું કોઇ એક પણ પદમાં શ્રદ્ધા ન કરે તે મિથ્યાદષ્ટિ સમજવો.

હવે શ્રદ્ધાનું ૪થું અંગ "**કુદર્શન વર્જન**" બતાવવામાં આવે છે. ૩૬૩ પાખડી મતોના સૂત્રોના તથા તેના સન્યાસી, ઋષી, બાવા જોગી કે જેમને સર્વજ્ઞ પ્રણીત પાંચ મહાવ્રતો નથી, જીવ અજીવનું જાણપણું નહિ હોવાથી ત્રસ અને સ્થાવરકાયની, ધર્મના બાને હિંસા કરે છે તેમજ ધર્મ નિમિત્તે ૨૯ પાપ સૂત્ર, એ સર્વેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. મેલડી, હનુમાન, કુળદેવ, શીતળા, અંબાજી, ગણેશ વગેરે જૈનેતર અને કલ્પીત દેવ-દેવીની માનતાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ભકતોને સુખ આપનાર અને બીજાને દુ:ખ આપનાર એવા કલ્પીત દેવોની પૂજાનો ત્યાગ કરવો, લીલ પરણાવવા નહીં. શંકર-વિશ્નુ-બ્રહ્મા વગેરેના કલ્પિત કાર્યોની ઉપેક્ષા કરવી. જે હેતુથી 'મિથ્યાત્વી' અમુક વ્યકિતને પૂજે છે તે હેતુનો ત્યાગ કરવો જેમકે મિથ્યાત્વી કોઇ પ્રતિસ્પર્ધી દુશ્મનને હણે તો તે હેતુથી તેને ભગવાન કહે જ્યારે તે જ વ્યકિત દીક્ષા લઇને મોક્ષ ગયેલ હોય તે હેતુથી જૈન તેની સિદ્ધ સ્વરૂપમાં ભકિત કરે, કોઈના ફોટા મુર્તિ કે બનાવટી

ચિત્રની ધર્મના હેતુથી પુજા કરવી નહીં. જ્યાં મિથ્યાત્વનું ભાષણ થતું હોય ત્યાં ન જવું, જ્યાં શુદ્ધ દેવ–ગુરૂ–ધર્મની અશાતના થતી હોય ત્યાં ન જવું, ટુંકામાં શુદ્ધ દેવ–ગુરૂ–ધર્મ સિવાય કોઇ પણ વ્યકિત, આચાર કે વિચારનું આલંબન ન લેવું જૈન શાસ્ત્રોમાં ૩૬૩ પાખંડીના દુષણોનું વર્ણન છે તે પ્રમાણે સમજીને તેનો ત્યાગ કરવો.

હવે સાચી શ્રદ્ધા હોય પણ તે દ્રઢ ન હોય તો પાંચ દુષણથી ખરી શ્રદ્ધા નાશ પામે છે માટે શ્રદ્ધાના પાંચ દુષણ બતાવવામાં આવે છે તે દુષણો સમજીને ત્યાગ કરવો.

૧ શંકા :– મોક્ષ હશે કે નહિ? જૈનધર્મ સાચો હશે કે નહિ? આવા વિચારો દુષણરૂપ છે તે શ્રદ્ધા ખોખરી કરે છે માટે તેનો ખુલાસાવાર ત્યાગ કરવો. મોક્ષ ન હોય તો સર્વ દુ:ખોનો અંત ન થાય દુ:ખોનો અંત ન થાય તો કોઇ સર્વજ્ઞ ન થાય, સર્વજ્ઞ ન હોય તો ધર્મ એવી નામ સંજ્ઞા કે મોક્ષ એવી નામ સંજ્ઞા પણ ન હોય, તો પછી જ્ઞાન અને ક્રિયા ક્યાંથી જ હોય, તો પછી વૈરાગ્ય ક્યાંથી હોય, તો પછી સંસારના દુ:ખોમાંથી મુક્ત થવાનો વિચાર જ ક્યાંથી થાય અને જેને મુક્ત થવાનો વિચાર થાય તેણે ક્યાં જવું અને શું કરવું? પણ જોઈએ છે કે ઘણાંને વૈરાગ તો થાય છે અને ધર્મનુ પ્રત્યક્ષ આચરણ કરે છે હવે જોવાનું એટલું જ રહે છે કે કયો ધર્મ પાળવો, જ્યાં આચાર, વિચાર, જ્ઞાન, અહિંસા, સ્યાદવાદ, આત્મિક સુખ, જીવ–અજીવનું જાણપણું, ચારિત્ર તપ, દાન, શીયળ અને ભાવ વગેરેનું સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ અને સર્વોત્તમ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ બતાવવામાં અને પાળવામાં આવે છે તેજ ખરો ધર્મ છે કે જેના આલંબનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય અને તે છે નિગ્રન્થ પ્રવચન.

જેઓ પોતાના જ્ઞાન, દર્શન અને ભાવ ચારિત્રની રમણતાથી સમરસી ભાવનો એટલે સિદ્ધના સ્વરૂપનો અંશથી અનુભવ કરી શકે છે. તેઓને નિસંગ નિષ્ક્રિય અવસ્થાના અંશિક ઉત્પાદથી મોક્ષના સુખનો અંશથી સાક્ષાત્કાર થાય છે અને નિગ્રન્થ પ્રવચનની શ્રેષ્ટતાની ખાત્રી થાય છે

૨ કંખા :- મિથ્યા સૂત્રોમાંથી ધર્મ નિમિત્તે જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા, મિથ્યાક્રિયા કરવાની ઈચ્છા, ઇંદ્રિયોના વિષયમાં અતિ આસકત રહેવાની ભાવના–આ બધાં દુષણો છે તેનો ત્યાગ કરવો. નિગ્રન્થ પ્રવચનના એક સૂત્રમાંથી જેટલું જાણવાનું અને શુદ્ધ થવાનું મળશે તેમાંથી હજારમો ભાગ પણ બધા મિથ્યાશ્રુતના પુરા અભ્યાસથી મળશે નહીં, ઉલટા કુમાર્ગે ચડીને રખડપટ્ટીમાં ઉતરી જવું પડશે. વળી જેને જૈન સૂત્રો અધુરાં લાગે તેને જ આકાંક્ષા થાય.

આ કાળમાં તો એવા લોક છે કે સમ્યક સૂત્રો વાંચવા નથી અને કંઇપણ જ્ઞાન વગર ધર્મના વાદમાં કુતર્કથી ઉતરી પડે છે અને મિથ્યા સૂત્રો તરફ ઢળી પડે છે. પણ જૈન ધર્મના ખરા જ્ઞાનથી પોતાની ભ્રમણાનો ખુલાસો પોતે જ કરીને આકાંક્ષાનો નાશ કરી શકાય છે જેણે નિશ્ચય શ્રદ્ધાથી પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને અંશથી એક વાર પણ અનુભવ્યું છે તેને મિથ્યાભાવમાં કે ઇંદ્રિયના વિષયોમાં ખરા સુખની બુદ્ધિ રહેતી જ નથી.

૩ વિતિગિચ્છા :- ધર્મક્રિયામાં થાક લાગવાથી પ્રમાદ થાય છે ત્યારે ઇંદ્રિયો વિષયો તરફ ખેંચાય છે એટલે કરણીના ફળમાં સદેહ આવે છે એટલે શુદ્ધ ક્રિયા છુટી જાય છે શુદ્ધ ક્રિયા ઉપયોગ રાખીને ખરા ભાવપૂર્વક કરવામાં આવે તો આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ થાય છે અને પોતાના આત્માની શકિતનો ખ્યાલ આવે છે. આ આત્મિક સુખનો અંશ દેવોના વિષય સુખથી પણ વધારે છે આવો અનુભવ થાય એટલે કરણીના ફળમાં સંદેહ રહેતો નથી

૪ પરપાખંડ સંથવો :- આ પણ દુષણ છે તેનો પણ વ્યાપન્ન દર્શન વર્જન અને કુદંસણ વર્જનની માફક ત્યાગ કરવો અહીં નોંધ લેવી કે પરમાર્થનો જ પરિચય કરવો અને મિથ્યાત્વી આચાર, વિચાર, સૂત્રો અને વ્યકિતઓનો ધર્મ નિમિત્તે સર્વથા ત્યાગ કરવો વ્યવહારીક કાર્યો માટે શ્રાવકને પરિચય કરવો પડે ત્યારે ધર્મની બાબતમાં બરાબર સાવચેતી રાખવી.

૫ પરપાખંડ પ્રશંસા :– નામધારી જૈનીઓને આ દુષણમાં ફસાતા વાર લાગતી નથી. તેઓનું ખાતું એ છે કે, જ્યાંથી ગુણ મળે ત્યાંથી લેવો પણ કિંપાકના ફળ એવા સુંદર અને મીઠાં હોય છે કે તરત જ ખાવાની મરજી થાય અને ખાધા પછી તરત જ મૃત્યુ થાય એવી રીતે મિથ્યાત્વીના અમુક બાહ્ય ગુણ કે ગુણનો ઢોંગ જોઈને માણસ આકર્ષાય પણ જ્યારે પોલ ખુલે ત્યારે ખાત્રી થાય કે કેટલી હાની થઈ મિથ્યાત્વીને અનંતાનુબંધીનો ઉદય થતાં વાર લાગતી નથી, એવો મોકો આવે એટલે તરત ભોપાળુ ખુલ્લું થાય છે.

બીજું ક્ષમાદિ ગુણોને અમુક વખતે ધારણ કરે પણ તેઓને આત્મભાવ આવતા નથી. તેમને અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વનો અનુભવ ન થવાથી સર્વ જીવો સાથે સમભાવ આવતો નથી દ્રવ્યત્વેન સર્વ વિશ્વ સાથે એકત્વ નહિ સમજવાથી તેમનો મમત્વ ભાવ નાશ થતો નથી. તેઓનું મોક્ષ તે સ્વર્ગ છે કારણ કે મોક્ષમાંથી તેમના ભગવાનને અવતાર લેવાની કલ્પના કરે છે.

વળી મિથ્યાત્વીના કોઈ ગુણની પ્રશંસા કરવાથી એને મિથ્યાભિમાન આવે છે અને બીજા તે પ્રશંસા સાંભળી તે મિથ્યાત્વીનું આલંબન લે છે માટે આ દુષણ સમજવા જેવું છે ધર્મ નિમિત્તે પ્રશંસા ફક્ત સમકીતી જીવોની જ કરી શકાય, તે ઉવઉહ છે, તે સમકિતનો એક આચાર છે, જેઓને નિગ્રંથ પ્રવચનની શ્રદ્ધા નથી તેઓની ધર્મ નિમિત્તે કદી પ્રશંસા કરવી નહિ.

હવે શુદ્ધ શ્રદ્ધા, સમકિત અને સમદૃષ્ટિમાં શું ફેર છે તે જોઈએ:—

સમકિત :– મિથ્યાત્વના પ્રભાવ રહિત આત્માની સમ્યક્ પરિણતિ.

શુદ્ધ શ્રદ્ધા :– સમકિતમાં માનસિક યોગ, તે ફક્ત સંજ્ઞી જીવોને જ હોય–સમ્યગદર્શન.

સમદષ્ટિ :– કેવળી ભગવાનનું સમકિત.

હવે સમકિતના આઠ આચાર બતાવવામાં આવે છે :–

૧ નિ:શંકીયં :– શંકા ઉત્પન્ન થાય કે તરતજ તત્ત્વ-જ્ઞાનના ઉપયોગથી તેનો ખુલાસો કરીને શંકાનો નાશ કરવો. બની શકે તો સત્તામાં રહેલ પરમાત્મ સ્વરૂપનો અનુભવના બળથી મેળાપ કરી આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો. જેને ઉંડું જ્ઞાન ન હોય તેણે વિચારવું કે "તમેવ સચ્ચં નિશંકં જં જિણેહિ પવેઇયં" "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય"

૨ નિ:કંખીયં :– મિથ્યાત્વીઓના આડંબરથી મુંઝાઇને તે તરફ ખેંચાવું નહીં પણ નિગ્રંથ પ્રવચનનો અને આત્મ સ્વરૂપનો વિચાર કરીને આકાંક્ષાનો નાશ કરવો ભગવતી સૂત્રમાં તેર પ્રકારે આકાંક્ષા બતાવી છે, તત્ત્વજ્ઞાન અને શુદ્ધ પરિણુતિથી આકાંક્ષાનો નાશ કરવો.

૩ નિવિતિગિચ્છા :– આત્મ સત્તાની શ્રદ્ધા અને ક્રિયામાં સાવધાની રાખવાથી કરણીના ફળનો સંદેહ દુર કરવો. કર્મની જાવક કરતાં આવક ઓછી થાય તો એક વખત એવો આવે કે ક્ષપક શ્રેણી આવ્યા વગર રહે નહિ.

૪ અમુહે :– મિથ્યાત્વીઓનાં આડંબર કે જોર જોરથી, એકતાન ભકિતના બરાડાથી ક્ષોભ પામવો નહીં. નિગ્રન્થ પ્રવચનના ખરા ભાવ જાણનાર તે તરફ ઉપેક્ષા કરે.

૫ ઉવઉહ :– સમકિતીની પ્રશંસા કરવી, તેના દોષ પ્રગટ ન કરવા, કારણ કે મિથ્યાત્વીઓ તેનો લાભ લઇને જૈન ધર્મની નિંદા કરે.

૬ સ્થિરીકરણે :– કર્મના ઉદયને કારણે કોઈ સાચી શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થાય તો તેને સમજાવીને સાચી શ્રદ્ધામાં સ્થિર કરવો જૈનધર્મના

આચાર-વિચારનું સ્વરૂપ બતાવવું, કર્મ પ્રકૃતિઓથી અને તેના વિપાકની વિવિધતા બતાવવી, મિથ્યા તત્ત્વનું દુષણ બતાવવું, મોક્ષ તરફ વલણ થાય અને સંસારમાં અરૂચી થાય એવી કથા કરવી.

૭ **વાત્સલ્ય** :– સમકિતી તરફ હિત બુદ્ધિ રાખવી, ધર્મ સામગ્રી પુરી પાડવી, વ્રત નિયમમાં હોય તેની યથાયોગ્ય વૈયાવચ્ચ કરવી.

૮ **પ્રભાવના** :– જ્યાં ધર્મની વાત થતી હોય ત્યાં જૈન ધર્મનેજ આગળ કરવો, જ્ઞાનદાન દેવું, જૈન ધર્મની શ્રેષ્ટતાનો પ્રચાર કરવો, જૈન દીક્ષા આપવી, જીવોને સમકિતી બનાવવા.

હવે સમકિતી (શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળા) જીવોની ઇચ્છા, અભિલાષા, અભિપ્રાય, જીજ્ઞાસા બતાવવામાં આવે છે :–

૧ **આજ્ઞારૂચી** :– સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંત દેવની આજ્ઞામાં શ્રદ્ધા રાખવી, પ્રતિતી આણવી, તે આજ્ઞા પાળવાની ઇચ્છા રાખવી, આજ્ઞા અમલમાં મુકવી, આજ્ઞા પાળવી, ઉપયોગપૂર્વક વિધિ અને શુદ્ધિ પૂર્વક વહન કરવી અને બીજા જીવોને પણ તે પ્રમાણે રૂચી થાય એવો બોધ આપવો વીતરાગની આજ્ઞાનું તો ઉલ્લંઘન કદી કરવું જ નહિં.

૨ **નિસર્ગરૂચી** :– નિગ્રંથ પ્રવચનને સ્વાભાવિક રીતે આત્મભાવે પરિણમાવવું, જે વીતરાગે ફરમાવ્યું છે તે કુદરતી રીતે તેમજ હોય એમ માનવું, આત્મભાવે પરિણમાવવા માટે જિન-વાણીનું ગ્રહણ કરવું, તેનો વિચાર કરવો, તેનો સ્વભાવીક રીતે નિશ્ચય કરવો તેને ધારી રાખવું, તેમાં એકાગ્ર થવું અને છેવટે સમાધિપૂર્વક આત્મવત પરિણમાવવું.

૩ **ઉપદેશરૂચી** :– અરિહંત, ગણધરો, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુના ઉપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છા રાખવી.

૪ **સૂત્ર રૂચી** :– નિગ્રન્થ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા રાખવી, તે માટે સૂત્રો વાંચવા, સૂત્રમાં હોય તે જ ખરૂં એમ માનવું સૂત્રમાં કોઇ અસત્ય વચન ઘુસાડી દે તો નિગ્રન્થ પ્રવચનથી તેની કસોટી કરવી અને નિગ્રન્થ પ્રવચન અનુસાર અર્થ ગ્રહણ કરવા.

૫ સંક્ષેપ રૂચી :- વાંચીને ટુંકી નોંધ કરવી કે જેથી મગજમાં વધારે વખત સ્થિર થાય.

૬ વિસ્તાર રૂચી :- છ દ્રવ્યના સર્વ ભાવો નય, નિક્ષેપા પ્રમાણુ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ આદિ અનેક દૃષ્ટિથી વિચારવા.

૭ બીજ રૂચી :- ધર્મના તત્ત્વો એવી રીતે ગ્રહણુ કરવા કે જેથી એક તત્ત્વમાં અનેક ભાવો ભેદ અભેદ સ્વરૂપે જાણી શકાય જેમકે અહિંસા રૂપી બીજ છે તેનો વિસ્તાર કરીએ તો વૃક્ષની જેમ બધા તત્ત્વોનું રહસ્ય જાણી શકાય.

૮ અભિગમ રૂચી :- સર્વ સિદ્ધાંતના ભાવ જાણ્યા પછી જે રૂચી થાય તેમા પરિણુતિ કરવી, જે વસ્તુ દેખાય, સંભળાય તેના મૂળ શુદ્ધ તત્ત્વોનો વિચાર કરવો.

૯ ક્રિયા રૂચી :- સંવર-નિર્જરાના સર્વ ભેદો પાળવાની ઇચ્છા રાખવી, તેમાં પ્રમોદ-આનંદ રાખવો.

૧૦ ધર્મ રૂચી :- શ્રુત ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મના આલંબનથી સ્વભાવિક ધર્મ કે જે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને અનેન્દ્રિય સમતા રસમય આત્મિક સુખ છે તેમાં પહોંચવાના પ્રયત્ન કરવા.

હવે સાચી શ્રદ્ધાવાળાએ ૬૭ બોલ પાળવાના છે કે જેથી તેની શ્રદ્ધા નિરંતર શુદ્ધિને પામતી જાય તે બતાવવામાં આવે છે:-

૪ શ્રદ્ધા :- પરમાર્થ સંસ્તવ, સુદિઠ્ઠ પરમથ્થ સેવણા, વ્યાપન દર્શન વર્જન, કુદર્શન વર્જન.

૩ લિંગ :- ૧. સુશ્રષા-સૂત્ર વાંચવા, સાંભળવાં, પ્રશ્ન પૂછવા, વાંચેલું વારંવાર યાદ કરવું, ધર્મકથા કરવી, વિચાર કરવો ૨. ધર્મ રાગ-જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યમાં એકરસ થવું ૩. દેવ ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરવી

૧૦ વિનય : પાંચ પરમેષ્ટિ, જ્ઞાની, ચારિત્રી, દસ યતિ ધર્મ, સંઘ, સાધર્મી–સમકિતી, એ ૧૦ નો વિનય કરવો.

૩ શુદ્ધિ :– મન, વચન અને કાયાના જોગોને જેમ બને તેમ શુદ્ધ રાખવાનો ઉપયોગ રાખવો. વિષય કષાયમાંથી નિવૃત થવું.

૫ દૂષણુ ત્યાગ :– શંકા, કંખા, વિતિગિચ્છા પરપાખંડ પ્રશંસા અને પરપાખંડના પરિચયનો ત્યાગ કરવો.

૫ લક્ષણુ સેવવાં :– (૧) સમ :– અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન માયા, લોભ અને મિથ્યાત્વ, મિશ્રભાવ અને સમકિત મોહની એ સાત પ્રકૃતિને ઉદય થવા ન દેવી, ઉદય થાય તો તત્ત્વજ્ઞાનથી નાશ કરવી, તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉંડા ઉતરી તેના મૂળ શોધીને તેમને ઉખેડી નાખવા, સર્વ જીવોના અરૂપી ચૈતન્ય લક્ષણુ સરખા છે એવી ભાવના ભાવવી. (૨) **સંવેગ :–** જ્ઞાનથી વૈરાગ્યમાં આવવું અને વૈરાગ્યથી મોક્ષ તરફ જવાનું પ્રયાણુ રાખવું, (૩) **નિર્વેદ :–** સંસારી વ્યવસ્થા, ભોગો વગેરેની ઉપેક્ષા કરવી, તેમાંથી રૂચી ખેંચી લેવી (૪) **અનુકંપા :–** સર્વ જીવોની દયા લાવી જેમ બને તેમ ઉપયોગ રાખી તેમની થતી હિંસામાંથી તેમને બચાવવા. દુ:ખી તથા રોગીની વૈયાવચ્ચ કરવી. સર્વ જીવ ઉપર ભાવ દયા લાવીને તેમને જિન શાસન રસી બનાવવાની ભાવના રાખવી. (૫) **આસ્થા :–** વ્યવહારથી દેવ અરિહંત, ગુરુ નિર્ગ્રંથ અને ધર્મ કેવળીનો સત્ય એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી, તે સિવાય કોઈ તરણુતારણુ નથી જ એમ સમજવું પોતાનો આત્મા સિદ્ધ સ્વરૂપ સત્તામાં છે અને તે જ સ્વરૂપ ઉપાદેય (મેળવવા યોગ્ય) છે, તે સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાની મારામાં અનત શકિત છે અને તે સ્વરૂપ હું એક દિવસ જરૂર પ્રગટ કરીશ, કારણુ કે વ્યવહારીક આસ્થાથી મે જાણ્યું છે કે હું ખરા માર્ગમાં છું. નિશ્ચયથી મારે મારો પોતાનો ગુરુ થઇને દોષોનું નિરૂપણુ કરીને તે દોષોનો નાશ કરવાની પ્રેરણા હું પોતપોતાને કરતો રહીશ અને મારી સત્તામાં જે કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને આત્મિક સુખ છે તેના ઉપરના આવરણો ખસેડીને હું મારો પોતાનો શુદ્ધ સ્વાભાવિક ધર્મ પ્રગટ કરીશ

૮ પ્રભાવના :- નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો પ્રચાર કરવો, (૨) ધર્મકથા કરવી, (૩) તર્કથી પાખંડીઓને દલીલથી જીતીને જૈન-ધર્મની ઉજ્જ્વળતા સાબીત કરવી, (૪) નૈમિત્તિક-જે નિમિત્ત આવી મળે તેનો લાભ લઈને જૈનધર્મને જ આગળ કરવો, (૫) જૈનોમાં કેવા કેવા તપસ્વીઓ છે તે દુનિયાને બતાવી આપવા, (૬) જે વિદ્યા પોતાને આવડતી હોય તેનાથી જૈન તત્ત્વોનું પોષણ થાય એવી રીતે બોલવું. (૭) પ્રસિદ્ધ વ્રત પચ્ચખાણ કરવાથી બીજાને પણ તેવી ભાવના થાય, (૮) એવી કવિતા ગાવી કે જેથી ત્યાગ અને વૈરાગ્ય રગેરગ ઉતરી જાય.

૫ ભૂષણ :- (૧) અર્હંત દર્શનમાં કુશળપણું, સામાયક, પ્રતિક્રમણ, છકાયના બોલ. નવતત્ત્વ, થોકડા, સૂત્રોનું અર્થ અને રહસ્ય સહિત જ્ઞાન મેળવવું. પચ્ચક્ખાણ, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેની વિધિ જાણવી એટલે પોતાને કે બીજાને જ્યારે જ્યારે ઈચ્છા થાય ત્યારે બધું પાળી શકાય અને પળાવી શકાય (૨) સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકા એ ચાર તીર્થની સેવા કરવી, તેમની નિંદા થતી અટકાવવી, તેમને ધર્મક્રિયાની સામગ્રી પુરી પાડવી અહીં શ્રેણિક રાજાનો દાખલો યોગ્ય સ્થાને છે :- એક દેવતાએ ગર્ભવંતી સાધ્વીનું વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરીને શ્રેણિક રાજાના રસ્તામાં એક કરીયાણાની દુકાને સુવાવડનો સામાન લેવા માંડયો ત્યારે શ્રેણિક રાજાએ કહ્યું તું આમ હડહડ થામાં,, જૈનધર્મને લજાવમા, ચાલ તારી બધી વ્યવસ્થા ખાનગી રીતે કરી આપું, પછી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને સંજમમાં જોડાઈ જજે ત્યારે દેવતાએ કહ્યું કે આવી તો અમે ઘણી છીએ તમે કેટલાકનું કરશો ? ત્યારે શ્રેણિક રાજાએ કહ્યું કે બીજા ઉપર અભ્યાખ્યાન નાખી તારા પાપનો બચાવ કર નહીં નધર્મમાં આવી સાધ્વી હોય જ નહીં એટલે દેવતા મૂળરૂપે પ્રગટ થયો અને શ્રેણિકની જૈન શ્રદ્ધાના વખાણ કર્યા (૩) ધર્મમાં સ્થિર થવું અને બીજાને સ્થિર કરવાં. (૪) દેવ ગુરુની સેવા, ભક્તિ, વૈયાવચ્ચ, વંદના નમસ્કાર વગેરે કરવાં (૫) પ્રભાવના :- જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવો.

૬ યતના :- (૧) વંદન, (૨) નમસ્કાર, (૩) પધારો વગેરે આવકાર, સત્કાર, (૪) ક્ષેમ કુશળ પુછવા, (૫) ભોજન વગેરે દાન, (૬) સ્તુતિ, ગુણગ્રામ. સમકિતી જીવ સાથે આ છ બોલ સેવવા. મિથ્યાત્વી સાધુ સાથે આમાંથી એકે બોલ સેવવો નહીં, પુછે તો તેનો જવાબ દેવો, જો કે તેનું અપમાન કરવું નહીં પણ તટસ્થ રહેવું. કોઈ દુઃખી કે રોગી હોય તો અનુકંપાની ખાતર દયા લાવવી.

૬ અભિયોગ :- (૧) રાજહઠ, (૨) સંઘ રક્ષણ, (૩) બળવાન પુરૂષનો હઠ, (૪) દેવતાનો હઠ, (૫) અટવી અને રોગનો પ્રસંગ, (૬) ગુરૂ નિગ્રહ આ છ કારણે દોષ સેવવો પડે તો લાચારીથી પોતાની નબળાઇની ખાતર, જીવ બચાવવા માટે. રૂક્ષ ભાવે દોષ સેવીને પછી તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધ થવું પણ મરણાંતિક પરિસહ સહન કરવાની તાકાત હોય તેણે આ દોષ સેવવાની જરૂર નથી.

૬ ભાવના :- (૧) સમકિત ધર્મનું મૂળ છે- મૂળ વગર વૃક્ષ નથી તેમ સાચી શ્રદ્ધા વગર ધર્મ નથી. (૨) સમકિત ધર્મનું દ્વાર છે–ખરી શ્રદ્ધા વગર ધર્મમાં પેસી શકાતું નથી. (૩) સમકિત ધર્મનો પાયો છે–પાયા વગર ઘર ટકે નહીં તેમ સમકિત વગર ધર્મ ન ટકે (૪) સમકિત ધર્મનો આધાર છે–જેમ જીવને પૃથ્વીનો આધાર છે તેમ ધર્મને સમકિતનો આધાર છે. (૫) સમકિત ધર્મનું ભાજન છે–સમકિત વગર ધર્મને રહેવાનું કોઇ પાત્ર નથી. (૬) સમકિત ધર્મની નિધિ છે–જેમ પેટી વગર ઝવેરાત ચોરાઈ જાય તેમ સમકિત વગર ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થવાય છે.

૬ સ્થાન :- (૧) જીવાત્મા છે–જીવના ગુણ :- જ્ઞાન, દર્શન, આત્મિક સુખનો અનુભવ થવાથી જીવ સ્વપ્રત્યક્ષ થાય છે અને હાલવા, ચાલવા વધવા આદિ ક્રિયાથી સ્વ અને પર પ્રત્યક્ષ થાય છે શરીરથી જીવ ઉત્પન્ન થતો હોય તો મુડદું કેમ ચાલી શકતું નથી માટે જીવ શરીરથી ભિન્ન છે (૨) જીવ નિત્ય છે–જીવ એક શરીર છોડીને બીજામાં જાય છે પણ તેનો નાશ થતો નથી સુખ-દુઃખ અને ચાર

ગતિના જીવોની વિચિત્રતા કર્મને લઈને થાય છે તેથી પૂર્વભવ સાબીત થાય છે. આત્મા દ્રવ્યથી નિત્ય છે અને મનુષ્ય, દેવ, તિર્યંચ અને નારકીના પર્યાય (અવસ્થા) આશ્રી અનિત્ય છે. (૩) આત્મા વ્યવહારથી **કર્મનો કર્તા છે** મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ પાંચ હેતુથી જીવ કર્મ કરે છે, કર્મ વગર સુખ દુઃખ નથી. નિશ્ચયથી આત્મા પોતાના ભાવોનો કર્તા છે. જીવના અશુદ્ધ ભાવનાં નિમિત્તથી પુદ્‌ગલો કર્મરૂપે પરિણમે છે અને કર્મ વિપાકના નિમિત્તે જીવ અશુદ્ધ ભાવોમાં પરિણમે છે. (૪) વ્યવહારથી જીવ **કર્મનો ભોક્તા છે** નિશ્ચયથી પોતાના ભાવોનો ભોકતા છે. કર્મનું ફળ પાકે ત્યારે આત્મા તેમાં જોડાઈને સુખ દુઃખ ભોગવે છે પણ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહે તો કર્મ ફળ કંઈ કરી શકતું નથી.

(૫) **મોક્ષ છે :**– જો બંધ છે તો નિર્જરા છે અને એકી સાથે સર્વ નિર્જરા તે મોક્ષ છે. મોક્ષ નથી તો સર્વ દુઃખોનો કદી અંત નથી, તો સર્વજ્ઞ નથી, તો ધર્મ નથી, તો વૈરાગ નથી પણ વૈરાગી તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેમને સંસારમાં રહેવું નથી, તો તેને ક્યાં જવું ?

મોક્ષ, ધર્મ વગેરે નામ સંજ્ઞાજ તેનું અસ્તિત્વ બતાવે છે. સર્વ કર્મ, સર્વ બંધનનો ક્ષય તે મોક્ષ, ત્યારબાદ સર્વથા કર્મ રહિત સિદ્ધાત્માને નવા કર્મ લાગતા નથી તેથી તેમને ફરી સંસારમાં આવવાનું નથી. (૬) મોક્ષનો ઉપાય છે–જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપમાં ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય ફોળવવાથી સર્વ કર્મનો અંત કરી શકાય છે. આ ૬૭ બોલમાં યથાયોગ્ય પ્રયત્ન કરવાથી ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે પચીસ પ્રકારના મિથ્યાત્વનો સાચી શ્રદ્ધાવાળાએ ત્યાગ કરવો જોઇએ તે બતાવે છે.

૧ **અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ :**– તે ખોટી માન્યતાને હઠથી પકડી રાખવી તે.

દીવાળીના દીવા, ગણેશ ચોથના લાડવા, લીલ પરણાવવા ગણેશની પૂજા, કુળ દેવની પૂજા વગેરે ખોટી માન્યતા કેટલાક જૈનો પણ પકડી રાખે છે, સર્વ ખોટા દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરવો.

૨ અણાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ :- સૌ પોતપોતાનો ધર્મ પાળે એવી અહીં માન્યતા છે. ખોટી માન્યતા અને ખરી શ્રદ્ધાનો અહીં વિવેક નથી કારણ કે અજ્ઞાન છે, માટે જ્ઞાનથી સમજી ખોટી શ્રદ્ધા દૂર કરવી.

૩ અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ :- અહીં કપટથી શાસ્ત્રોના અર્થને મરડીને નિગ્રંથ પ્રવચનથી ઉલટા અર્થ કરવામાં આવે છે. કેટલાક જૈન નિન્હવ પણ આ કાળમાં ફસાઇ જાય છે. કેટલાક સાધુ ગ્રામ્ય ધર્મ, રાષ્ટ્ર ધર્મ, પરોપકાર વગેરેના ઉપદેશ આપે છે પણ શ્રી આચારાંગજીમાં બતાવેલા સાધુના આચારમાંથી ભ્રષ્ટ થઇને કેટલો આશ્રવ થાય છે તેનું તેમને ભાન રહેતું નથી. વળી દશ પ્રકારના ધર્મનાં અનુક્રમ ઉપરથી તે દરેકની સ્વેચ્છાએ કીંમત આંકી શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મને ગ્રામ્યાદિ આશ્રવવાળા ધર્મોથી ઓછા અગત્યના માને છે. આ અનુક્રમ ઉપરથી કીંમત આંકવી એ જ વક્રતા છે, અજ્ઞાન છે; કારણ કે નિગ્રન્થ પ્રવચનના અહિંસામય તત્ત્વોનું તેને ભાન નથી. કેટલાક ધર્મની ખાતર થતી હિંસાને અહિંસા કહે છે, કેટલાક મનુષ્યની ખાતર બીજાં નાના મોટા જીવોની થતી હિંસાને હિંસા માનતા નથી. તેમાં તેઓ દલીલો આપે છે તે જ અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વજન્ય છે.

૪ સંશયિક મિથ્યાત્વ :- નિગ્રન્થ પ્રવચનમાં જરા પણ શંકા થાય તે મિથ્યાત્વ જન્ય છે. નિગ્રન્થ પ્રવચનના એક પણ પદની શંકા કરવામાં આવે તો તે મિથ્યાત્વ છે, માટે શંકાને જ્ઞાનથી દૂર કરવી.

૫ અણાભોગ મિથ્યાત્વ :- અસંજ્ઞી જીવોને તથા જડ જેવા સંજ્ઞી જીવોને આ મિથ્યાત્વ અનાદી કાળથી લાગુ પડે છે.

૬ લૌકિક મિથ્યાત્વ તેના ત્રણુ ભેદ :- (૧) લૌકિક દેવ ગત મિથ્યાત્વ- ૧ સંસારના સુખ માટે વ્યંતરાદિ કોઈ દેવની કે કલ્પીત દેવની પૂજા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે તે દેવોના નામ :- ગણપતિ, રાંદેરમાં, અંબાજી, હનુમાન, મેલડી, પીર, ખોડીઆર, કામદેવ, યક્ષ, કુળદેવ વગેરે. ૨ કોઇ રાષ્ટ્ર-દેશના રાજા કે નેતાને દેવ અથવા ભગવાન માનવા તે મિથ્યાત્વ છે જેમ કે શીવાજી ૧૧ મા અવતાર, ગાંધીજી ૧૨મા અવતાર. ૩ કોઇ દોષવાળા રાજાને બીજો રાજા મારી નાખે તો તે શત્રુને મારનાર રાજાને ભગવાન ગણુવો તે મિથ્યાત્વ છે. (૨) **લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ :-** શિક્ષકો, પ્રોફેસરો ભાષણુ કરનારા, પુરોહિતો વગેરે સંસારી જ્ઞાન આપનારને ગુરુ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે. લૌકિક વિનયમાં વાંધો નથી. (૩) **લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ :-** સ્નાન, લગ્ન, ગ્રામ્યધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ વગેરેને તરણુતારણુ ધર્મ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે.

૭ લોકોત્તર મિથ્યાત્વ તેના ૩ ભેદ :- (૧) દેવગત :- ૧ સંસારી સુખ માટે તીર્થંકરની માન્યતા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે. ૨ નિન્હવને જેમકે ગોશાળો, જમાલી, બુદ્ધકીર્તિને ભગવાન માનવા તે મિથ્યાત્વ છે. (૨) **ગુરુગત મિથ્યાત્વ :-** ૧ સાચા સાધુને સંસારી સુખ માટે દાન દેવું તે મિથ્યાત્વ છે. ૨ પાચ મહાવ્રત વગરના જૈન સાધુના વેષમાં રહેલ સાધુને સાધુ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે ૩ ધર્મ ગત મિથ્યાત્વ :- સામાયક-પ્રતિક્રમણુ, વગેરે ધર્મક્રિયા આ ભવના કે પરભવના પુદ્દગલી સુખો માટે કરે તે મિથ્યાત્વ, ૪ છકાય જીવની હિંસાવાળી મૂર્તિપૂજામાં ધર્મ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

૮ કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ :- નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી ઉલટું વચન તે કુપ્રાવચન, તેના ૩ ભેદ .- ૧ **કુપ્રાવચન દેવગત મિથ્યાત્વ :-** ભગાવાન ૧૮ દોષ રહિત જ હોય તેમાંનાં કોઇ દોષ-વાળાને ભગવાન માનવા તે મિથ્યાત્વ છે જેમકે ભગવાન ગોપીઓ સાથે ક્રીડા કરે કપટથી મોહીનીનું રૂપ બનાવી ભસ્માસુર હણે, સ્ત્રીના ધણીનું રૂપ બનાવી સતીને ભોગવે, ભક્તોને સહાય કરે અને બીજાને

દુઃખ આપે, દુશ્મનોને ચક્ર અથવા ત્રિશુળથી નાશ કરે, સ્ત્રી રાખે, પોતાની દીકરી સાથે ભોગ ભોગવે, આવા દોષો સેવનારને ભગવાન માનવા તે કુદરતી નિયમોની વિરૂદ્ધ મિથ્યાત્વ છે. ૨ **કુપ્રાવચન ગુરુગત મિથ્યાત્વ :-** પાંચ મહાવ્રતો, ૧૦ યતિધર્મ, ૫ સમિતિ વગેરે નિગ્રન્થ પ્રવચનના સાધુનાં ગુણો રહિત હોય એવા બાવા, સન્યાસી, ઋષીઓ, તાપસ વગેરેને ગુરુ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે. ૩ **કુપ્રાવચન ધર્મ ગત મિથ્યાત્વ :-** જેમાં છકાય જીવની હિંસા થાય છે એવા કામ જેમકે હિંસક યજ્ઞ, નદી આદિ પાણીના સમુહમાં સ્નાન, મૂર્તિપૂજા વગેરે જ્યાં હિંસા થાય છે તેને તરણ-તારણ ધર્મ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે.

૯ જિનમાર્ગથી ઓછી પરૂપણા કરે :- જેમ કે જીવ એકપ્રદેશી છે, દાણા જેવડો છે, દીપક જેવો છે તે ખોટું છે. પણ સંસારી જીવ શરીર પ્રમાણ વ્યાપક છે.

૧૦ જિન વચનથી અધિક પરૂપણા કરે :- જેમકે, આત્મા બ્રહ્માંડ વ્યાપક છે, સંયમ નિભાવના ઉપગરણને પરિગ્રહ કહેવો વગેરે અધિક પરૂપણા તે મિથ્યાત્વ છે. સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન વ્યવહારથી એટલે જ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ વ્યાપક ગણાય પણ જીવ તો વ્યાપ્ય છે.

૧૧ સર્વજ્ઞના વચનથી વિપરીત પરૂપણા કરે તે મિથ્યાત્વ :- જેમકે દ્રવ્યો સર્વથા અનિત્ય છે, પર્યાયો પોતે જ એકાંતવાદથી દ્રવ્યો છે, જીવ નથી, નાશ પામેલા દ્રવ્યોનું અનુસંધાન જ્ઞાન વાસનાથી થાય છે. આ બૌદ્ધ દર્શનનું મિથ્યાત્વ છે.

સત્તા તે સત્ છે. સત્તા વગરના સામાન્ય વિશેષો તે પણ સત છે, આકાશનો ગુણ શબ્દ છે, કર્મ થીઅરીનો નાશ કરીને ભગવાનને કર્તા કહેવો, જ્ઞાન જ્ઞાનને ન જાણે આ બધું નૈયાયિકનું મિથ્યાત્વ છે. ફ્કત બે જ પ્રમાણ છે, શિવજી ઘુડ થઈને કણાદને શિખવે તે વૈશેયિકનું મિથ્યાત્વ છે, સત્ત્વ, રજો અને તમોગુણથી પ્રકૃતિ ઉપજે, આત્મા એકાંત અકર્તા છે, પ્રકૃતિ એકાંત કર્તા છે, પ્રકૃતિથી બુદ્ધિ, બુદ્ધિથી અહંકાર, અહંકારથી વર્ણાદિ તન્માત્ર, તન્માત્રથી પાંચ ભૂત બને છે

આ બધું સાંખ્ય મિથ્યાત્વ છે સર્વ શરીરમાં એક જ આત્મા તે જૈમિનીય (મીમાંસ) નું મિથ્યાત્વ છે પુન્ય પાપ વગેરે કંઇ નથી, પાંચ ભૂતથી જીવ બને છે આ બધું ચાર્વાક મિથ્યાત્વ છે.

૧૨ ધર્મને અધર્મ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે, નિગ્રન્થ પ્રવચનની ભૂલ કાઢવી તે મિથ્યાત્વ છે.

૧૩ અધર્મમાં ધર્મ સંજ્ઞા તે મિથ્યાત્વ, જેમકે પશુ હોમવાના યજ્ઞ, સ્નાન, બકરી મારવાની ઇદ, ધર્મને નામે હિંસાને ધર્મ માનવો આ બધું મિથ્યાત્વ છે.

૧૪ સાધુને અસાધુ કહે તે મિથ્યાત્વ:- પોતાના સંઘ સંપ્રદાય કે વાડા સિવાયના પાંચ મહાવ્રત ધારી સાધુને સાધુ ન માનવા તે મિથ્યાત્વ છે.

૧૫ અસાધુને સાધુ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે, સાધુના વેશમાં હોય તે આરંભ, સારંભ અને સમારંભના કામ કરે, કરાવે, કરતાં પ્રત્યે રૂડું જાણે, વીતરાગની આજ્ઞા ઉલ્લઘે, મિથ્યાત્વ સેવે વગેરે દૂષણોવાળાને ખરા સાધુ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે.

૧૬ જીવને અજીવ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે પૃથ્વી, પાણી, અગ્ની, વાયરો, વનસ્પતિ, વિગલેન્દ્રીય, અસંજ્ઞી સમુર્છિમ પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી જીવોમાંથી કોઇને અજીવ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે.

૧૭ અજીવને જીવ માને તે મિથ્યાત્વ :- મૂર્તિને ભગવાન માનવા, દેવકૃત અચેત પુલને સચેત માનવા તે મિથ્યાત્વ છે.

૧૮ નિગ્રન્થ પ્રવચન મોક્ષમાર્ગને ઉન્માર્ગ સમજે તે મિથ્યાત્વ છે.

૧૯ ઉન્માર્ગને મોક્ષ માર્ગ સમજે તે મિથ્યાત્વ જેમકે રાસલીલા, યજ્ઞ, હોમ, હોળી, દીવાળી વગેરે.

૨૦ આઠ કર્મથી મુકાણા છે તેને નથી મુકાણા એમ કહે તે મિથ્યાત્વ તથા અરૂપીને રૂપી કહે તે મિથ્યાત્વ. નિરંજન નિરાકાર પરમાત્મા અવતાર લીએ એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

૨૧ આઠ કર્મથી મુકાણા અને ફરી જન્મ મરણ કરે છે છતાં તેને અરૂપી નિરંજન નિરાકાર ભગવાન કહેવા તે મિથ્યાત્વ છે.

૨૨ અવિનય મિથ્યાત્વ :– અણગાર, સાગાર રૂપ વિનય મૂળ ધર્મની અવિનય, અસાતના, અભક્તિ, અપરાધ કરે તે મિથ્યાત્વ.

૨૩ અશાતના મિથ્યાત્વ :– ૩૩ અશાતના કરીને તેને અશાતના ન માનવી, વસ્તુ જે સ્વરૂપમાં હોય તે સ્વરૂપમાં ન માનવી તે મિથ્યાત્વ છે.

૨૪ અક્રિયા મિથ્યાત્વ :– સામાયક, પ્રતિક્રમણ પોષધ, ઉપવાસ વગેરે ક્રીયાનો નિષેધ કરે તે મિથ્યાત્વ છે.

૨૫ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ :– જ્ઞાનનો નિષેધ કરે તે મિથ્યાત્વ. જેને શ્રદ્ધાની શુદ્ધિ કરવી હોય અને જલ્દી મોક્ષ જવું હોય તેણે ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વ અને દૂષણોનો ત્યાગ કરવો

સાત નયમાં શુદ્ધ શ્રદ્ધા :–

૧ નિગમ નયની શ્રદ્ધા :– મોક્ષ છે, મોક્ષ ઉપાદેય છે, મોક્ષનો ઉપાય છે એવી શ્રદ્ધા

૨ સંગ્રહ નયની શ્રદ્ધા:– મારી સત્તામાં કેવળજ્ઞાનાદિ અનંત રિદ્ધિ છે તે પ્રગટ કરવાની મારી શક્તિ છે.

૩ વ્યવહાર નયની શ્રદ્ધા :– સમકિતના ૬૭ બોલ વ્યવહારથી પાળવા.

૪ ઋજુ સૂત્ર નયની શ્રદ્ધા :– સમકિતના ૬૭ બોલ અને ૮ આચારમાં વર્તમાન માનસિક ઉપયોગ.

૫ શબ્દ નયની શ્રદ્ધા :- સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા અનુસાર આત્મ પરિણતિમાં મનોયોગ

૬ સમભિરૂઢ નયની શ્રદ્ધા :- ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયક ભાવમાં પરિણતિ.

એવંભૂત નયની શ્રદ્ધા :- નિશ્ચય સમકિત, ક્ષાયક સમકિત.

ચાર નિક્ષેપામાં શુદ્ધ શ્રદ્ધા :-

(૧) નામ શ્રદ્ધા :- શુદ્ધ શ્રદ્ધા એવી નામ સંજ્ઞા. ૨ સ્થાપના શ્રદ્ધા :- અક્ષરદ્વારા લિપિમાં સ્થાપના. ૩ દ્રવ્ય શ્રદ્ધા :- તેના બે ભેદ-(૧) આગમથી, (૨) નો આગમથી.

(૧) આગમથી દ્રવ્ય શ્રદ્ધા :- ૧ ઉપયોગ વગર શ્રદ્ધાનો અભ્યાસ, ૨ જાણપણા વગર શ્રદ્ધા, ૩ મિથ્યાત્વના કર્મ દળ અધ્યવસાયથી શુદ્ધ થઈને સમકિત મોહનીરૂપે પરિણમેલ કર્મ પુદ્ગલ. **(૨) નોઆગમથી દ્રવ્ય શ્રદ્ધા** :- ૧ જ્ઞ શરીર :- સાચી શ્રદ્ધા સહિત કાળધર્મ પામેલનું શબ. ૨ ભવ્ય શરીર :- ભવિષ્યમાં સાચી શ્રદ્ધા પામનાર જીવ. ૩ શરીર વ્યતિરિકત નોઆગમથી દ્રવ્ય શ્રદ્ધા :- (અ) લૌકિક-સમકિતનું પુસ્તક, શ્રદ્ધા રહિત સમકિત શાસ્ત્રનો જાણકાર (બ) લોકોત્તર દીપક સમકિત, તે સાચુ બોલે પણ શ્રદ્ધા નથી, (ક) કુપ્રાવચન જૈનના સ્વાંગમાં મિથ્યાત્વની પરૂપણા કરનાર

૪ ભાવ શ્રદ્ધા :- ૧ આગમથી ભાવ શ્રદ્ધા :- સાચી શ્રદ્ધામાં ઉપયોગ આ ગુણ છે. ૨ નોઆગમથી ભાવ શ્રદ્ધા-શુદ્ધ ઉપયોગવાળો સમકિતી જીવ, આ ગુણી છે.

સાચી શ્રદ્ધાના ચાર પ્રમાણ :-

આગમ પ્રમાણ શ્રદ્ધા :- (૧) તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનં સમ્યગ દર્શનમ્-છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ, કોઈ પણ વસ્તુ જોઈને તેના મૂળ દ્રવ્યનો વિચાર થાય અને તે મૂળ દ્રવ્યનું શુદ્ધ

સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે, જેમ કે સચેત 'શરીર ઉપરથી એક પરમાણું, પુદ્ગલ અને જીવાત્મા એ બે શુદ્ધ દ્રવ્યનો ખ્યાલ આવે.

(૨) તમેવ સચ્ચં નિઃશંકં જં જિનેહિ પવેઇયં :- જેમણે રાગ અને દ્વેષનો સર્વથા નાશ કર્યો છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે એવા જિન ભગવાન કહે તે સાચું જ હોય.

(૩) પયમપિ અસદ્દહન્તો સુત્ત ત્થુ મિચ્છદિટ્ઠી :- સર્વજ્ઞ વીતરાગના પ્રવચનમાંથી કોઈ એક પણ વચનમાં જેની શ્રદ્ધા ન થાય તેને મિથ્યાત્વી જાણવો.

(૪) નિગંથ્થં પાવયાણું અથ્થં પરમથ્થં સેષં અનથ્થં :- મોક્ષ જવા માટે ફક્ત નિગ્રન્થ પ્રવચન જ સાર્થક છે બાકી બધું નકામું છે

(૫) અપ્પા પરમપ્પા :- નિશ્ચય નયથી આત્મા પરમાત્મા છે, આત્મા જ રત્નત્રયના આલંબનથી પરમાત્મા થાય છે.

(૬) દર્શન સપ્તકનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થવાથી સાચી શ્રદ્ધા ઉપજે છે

(૭) તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય :- જ્યાં બુદ્ધિનો વિષય નથી, ફક્ત કેવળજ્ઞાનનો વિષય છે અથવા જ્યા પોતાની બુદ્ધિ પહોંચતી નથી ત્યાં શંકા, કંખા, વિતિગિચ્છા ન કરવી પણ તત્ત્વ કેવળીગમ્ય કરવું

૨ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ (સાચી શ્રદ્ધાનું) :- (૧) પર પ્રત્યક્ષ :- ૧. સુશ્રુષા અને સજઝાયના ભેદો—વાંચવું, પૂછવું, પરિવર્તન, ધર્મ કથા ૨ નિગ્રન્થ ગુરુની વૈયાવચ્ચ ૩ રત્નત્રયયુક્ત ક્રિયા. (૨) સ્વપ્રત્યક્ષ: ૧ સમતા રસનો અનુભવ ૨ અનેન્દ્રિય સુખનો અનુભવ, ૩ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ખરૂ સુખ નથી એવો અનુભવ, ૪ આત્મશ્રદ્ધા—નિજ આત્મગુણનો અનુભવ

૩ સાચી શ્રદ્ધાનું અનુમાન પ્રમાણ :- ૧ મિથ્યાશ્રુતને સમશ્રુતમાં પરિણમાવતાં આવડે, ૨ સર્વ દોષોનો નાશ કરવાની ભાવના ૩ પાપ થઈ જાય તેનો તરત જ પશ્ચાત્તાપ થાય, ૪ અંતરદષ્ટિ—આત્મ પ્રદેશો જોવાની દષ્ટિ.

૪ શ્રદ્ધાની ઉપમા :- જુઓ છ ભાવના. ૭ નય+૪ નિક્ષેપ+૪ પ્રમાણ=૧૫. હવે.

૧૬ વ્યવહારીક શ્રદ્ધા :- (૧) દેવ—ગુરુ—ધર્મ તત્ત્વની શુદ્ધિ, (૨) નવતત્ત્વનું જ્ઞાન, (૩) પચીસ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ, (૪) ૬૭ બોલનું વચન અને કાયાથી આચરણ.

૧૭ નિશ્ચય શ્રદ્ધા :- પોતાનો આત્મા સિદ્ધ સ્વરૂપ છે, તેથી દેવ છે. પોતે પોતાનું અંતરમુખ વૃત્તિથી નિરક્ષણ કરી દોષોનો ત્યાગ કરી ગુણમાં લીન થવાની પ્રેરણા કરે છે તેથી પોતે જ અથવા જ્ઞાન જ ગુરુ છે પોતાના શુદ્ધ ધર્મ (સ્વભાવ ધર્મ) કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ અને અનંત વીર્ય છે. પોતાના વર્તમાન જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવ ધર્મમાં પરિણતિ કરીને તેમાં લીન થવું તે નિશ્ચય ધર્મ છે.

૧૮ દ્રવ્ય શ્રદ્ધા :- (૧) ખાસ જાણપણા વગર દૃઢ શ્રદ્ધા (૨) શ્રદ્ધાનું દ્રવ્ય જીવ છે.

૧૯ ભાવ શ્રદ્ધા :- નિજ આત્મ ગુણમાં રમણતા કરીને ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવનો ઉત્પાદ કરવો તે, ૨ શ્રદ્ધા જીવનો મનોયોગવાળો ભાવ છે.

૨૦ સામાન્ય શ્રદ્ધા :- તે દ્રવ્ય શ્રદ્ધા અને વ્યવહારિક શ્રદ્ધા છે.

૨૧ વિશેષ શ્રદ્ધા :- તે ભાવ અને નિશ્ચય શ્રદ્ધા છે.

૨૨ સાચી શ્રદ્ધાવાળાની સંખ્યા :— ચાર ગતિના થઈને અસંખ્યાતા જીવ.

૨૩ ક્ષેત્ર :— સાચી શ્રદ્ધાવાળા લોકના અસંખ્યાતામા ભાગમાં રહે છે.

૨૪ કાળ આશ્રી શ્રદ્ધાવાળા જીવો ત્રણે કાળમાં રહે છે.

૨૫ ભાવથી :— ક્ષાયક અને ઉપશમ સમકિતમાં સમકિત મોહની કર્મનો ઉદય નથી, ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને જ શંકા, કંખા વગેરે દુષણ આવે. ઉપશમ સમકિત અંતર્મુહુર્ત જેટલો કાળ જ રહે છે.

વાતાવરણમાં જૈન સંસ્કૃતિમાં જે ડોળાણ ચાલે છે તે સંબંધમાં ખુલાસા :—

૧ પ્રમાદી અવસ્થામાં દોષોનું સેવન, વગર ઇચ્છાએ પણ થયા કરે છે પણ દોષને દોષ તરીકે જાણે તો સાચી શ્રદ્ધા છે અને દોષને ગુણ તરીકે જાણે તે મિથ્યાત્વ છે.

૨ ચારિત્ર મુકીને સિદ્ધ થવાય છે પણ સમકિત સાથે જ રહે છે.

૩ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થનારને સુધરવાનો સંભવ છે પણ સાચી શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થનાર અનંતો કાળ રખડે

૪ દરેક માણુસ પોતાની માન્યતા સાચી છે એમ માને છે પણ જ્યાં સુધી તેની વાણી નિગ્રન્થ પ્રવચનના સર્વ સિદ્ધાંતોને અનુસરતી ન થાય, નિગ્રંથ પ્રવચન કુદરતી સ્વભાવિક જેવું ન લાગે, મિથ્યાશ્રુતમાંથી સમ્યક શ્રુત પરિણમાવતાં ન આવડે, આત્મસ્વરૂપ સ્વપ્રત્યક્ષ ન થાય, ગુણ દોષનો વિવેક ન શોધી શકે, ધર્મની બાબતમાં લોક સંજ્ઞાનો ત્યાગ ન કરે, સર્વ ધર્મમાં કંઇક શિખવાનું છે એવું માને અને અભિનિવેશિકનો સરળતાથી નાશ ન કરે ત્યાં સુધી પોતાની માન્યતા ભ્રમવાળી છે એમ સમજવું.

૫ જે માણુસ ખરા સાધુને ભિક્ષાવૃત્તિને કારણે લોકોને ચુસનાર માને તેને દુર્લભબોધી સમજવો.

૬ જે સાધુ પોતાની સમાચારીના સજ્ઝાય ધ્યાનાદિનો ત્યાગ કરીને લોકસંજ્ઞા, રાષ્ટ્રવાદ, દ્રવ્ય પરોપકાર, રાજ્ય નીતિ, સર્વધર્મ સંમેલન વગેરે આરંભ–સમારંભવાળા કાળમાં ભાગ લે અથવા ઉપદેશ આપે તેને સંસાર ભાવનાવાળો સમજવો.

૭ દુનિયામાં કોઇ એકાંત ક્રિયાવાદમાં જાય છે, કોઈ એકાંત જ્ઞાનવાદમાં જાય છે તેઓ પાછા પડી જાય છે પણ જેઓ જ્ઞાન ને ક્રિયાનું સમ્યગ્ જોડાણ કરે છે તેજ તરી જાય છે.

૮ કોઈ વ્યવહારવાદી થાય છે, કોઇ નિશ્ચયવાદી થાય છે તે બન્ને અસત્યવાદી છે કારણ કે મન, વચન, કાયાના યોગો શુદ્ધ વ્યવહારમા જોડાય છે ત્યાં નિશ્ચય તત્ત્વનો ઉત્પાદ થાય છે અને નિશ્ચય તત્ત્વમાં રમણતા કરનારની મનોવર્ગણા શુદ્ધ વ્યવહારમાં જોડાય છે. મન, વચન અને કાયાની પુદ્ગલિક વર્ગણાઓ વ્યવહારનું કામ કરે છે છે અને આત્માના ભાવ (આત્મભાવ) નિશ્ચયનુ કામ કરે છે.

૯ જે સાધુ, બીજા સાધુઓને સંસારીક પરોપકારની પ્રેરણા કરે છે તે પોતાના તથા બીજાના અધ્યાત્મિક પતનને નોતરી રહ્યો છે.

૧૦ જે જીવ નિગ્રન્થ પ્રવચનની કોઈ પણ એક બાબતમાં ઉપેક્ષા કરે છે તે પોતાનો સંસાર વધારી રહ્યો છે.

૧૧ જે જીવ સાધુઓને પોતાના કે કોઇ ગૃહસ્થોની સંસ્થાના બંધનમાં નાખવા માગે છે તે મોક્ષ માર્ગથી પાછો હઠે છે.

૧૨ નિગ્રન્થ સાધુની સમાચારી સર્વથા નિગ્રન્થભાવ લાવવા માટે તથા આત્મભાવ કેળવવા માટે છે અને કાળના ક્રમ મુજબ આવતી હોવાથી સાવધાન બનાવે છે અને છેવટે સર્વ બધનોમાંથી મુકત થવાનો રસ્તો જે ક્ષપક શ્રેણી છે તેને શોધી આપનાર છે તેને બંધનરૂપ માનનાર વિપરીત પરૂપણા કરનાર મિથ્યાત્વી જાણવો

૧૩ આચાર્યના દોષો બતાવી જે શિષ્ય સ્વચ્છંદી થાય છે તે અને તેવા શિષ્યોને ફકત બચાવવા ખાતર આચાર્યને સુધરવાનું કહે

છે તે બન્ને (શિષ્ય અને ખોટું રક્ષણ આપનાર) અવિનિતપણાનું ફળ મેળવે છે અને કિલ્વીષી ભાવ સેવે છે.

૧૪ જે આચાર્ય પોતાનું જિનકથિત આચાર્યપણું પાળે છે તે ત્રીજો ભવ ઉલ્લંઘતા નથી

૧૫ જેમ વકીલને ડાકટરી સલાહ પૂછવી નકામી છે તેમ રાષ્ટ્રનેતા, કોલેજના પ્રોફેસરો, ધાર્મિક કે વ્યવહારીક સંસ્થાઓના પદાધિકારીઓ વગેરેની ધાર્મિક સલાહ નકામી છે અને તેઓએ ધર્મના આચાર વિચારનો ઉપદેશ આપવો કે લેખો લખવા સ્વપર હિતકારી નથી, જેણે સર્વ જૈન સૂત્રોનું રહસ્ય જાણ્યું નથી તેવાઓએ તો જૈન ધર્મની શૈલીની વાત કરવીજ નહિ કારણ કે ચોખા રત્નમાં એક પણ મેલનો અંશ દાખલ ન થઇ શકે. જે માણસ જે કામમાં પ્રવિણ હોય અથવા જે હોદ્દા ઉપર હોય તે પ્રમાણે પોતપોતાનું કામ કરે તો તેનો વિરોધ કોઇ કરે નહીં પણ અન્ય બાબતમાં માથું મારવું તે વ્યાપક અશાન્તિનું કારણ છે.

૧૬ જેમ ડોકટરોની ભૂલની ચોખવટ મેડીકલ બુકસથી થાય, વકીલની ભૂલની ચોખવટ લો-બુકસથી થાય તેમ જૈનધર્મ સંબંધીની ભૂલની ચોખવટ જૈન સૂત્રોથી થાય અને જ્યાં સૂત્રની કોઇ વાત બરાબર ન સમજાય કે છાપવામાં કંઇ ભૂલ થઇ હોય તો જૈનધર્મના મૂળ ભૂત તત્ત્વોની સાથે તેની કસોટી કરી તેની ચોખવટ કરવી જોઇએ

૧૭ જેને તીર્થંકરોના અતિશયોમાં શંકા થાય અથવા સર્વજ્ઞ પણામાં કુતર્ક થાય તેવા સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ હોય તેનો બીલકુલ પરિચય કરવો નહીં

૧૮ જે સાધુને આજીવિકાની ચિંતા થાય છે અને તેને માટે આરંભ સમારંભનો માર્ગ બતાવે છે તે ખરો સાધુ નથી એમ જાણવું.

૧૯ સાધુઓએ જૈન સૂત્રોમાંથીજ ઉપદેશ દેવો જોઇએ, મેડીકલ કોલેજનો પ્રોફેસર બી કોમ નો ઉપદેશ આપે તે કેટલું બધું અજુગતું ગણાય?

ત્યારે જૈન થઈને જૈનેતરનો ઉપદેશ આપે અથવા નિરારંભી થઈને આરંભનો ઉપદેશ આપે તે હાસ્યજનક ગણાય કે નહિ ?

૨૦ જૈન ધર્મ નિત્ય છે, તેના સિદ્ધાંતો [તત્ત્વો] શાશ્વતા છે, સર્વ સર્વજ્ઞોની વાણી એકસરખી એટલે અરસપરસ વિરોધ રહિત છે, મૂળ તત્ત્વો ત્રણેકાળમાં સરખાં છે, તેમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી ફેરફાર થઈ શકતો નથી. જૈન આચાર વિચારનો આધાર બહુમતી નથી પણ નિગ્રન્થ પ્રવચન છે, બહુમતીથી, તેનો ફેરફાર કરવો તે જૈનેતર ભાવના છે.

૨૧ સાચી શ્રદ્ધાવાળા પંદર ભવ ઉલ્લંઘે નહીં, જેને મોક્ષ અને સર્વજ્ઞપણા પ્રત્યે વિરોધ છે તેણે પોતાને જૈન કહેવરાવવાની મહેનત લેવી નહીં

૨૨ જેમ રાજ્ય વિરૂદ્ધ જવાથી રાજ્યદ્રોહ થાય છે તેમ સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીથી ઉંધી માન્યતા અને પ્રચાર તે પણ ધર્મદ્રોહ છે

૨૩ પાપની કબુલાત અને પશ્ચાત્તાપથી આત્મા તરી જાય છે, હઠ અને માયાથી ડુબતો જાય છે

૨૪ જૈન ધર્મની કોઈ પણ સંસ્થાની નીતિ જૈન ધર્મના તત્ત્વોથી ભિન્ન ન હોવી જોઈએ.

૨૫ સંપ્રદાયો કે ગણ સૂત્ર વિરૂદ્ધ નથી, જેમ જુદા જુદા પ્રદેશોમાં જુદા જુદા ગવર્નરો હોય તેમ અમુક સાધુનો સમુહ, અમુક ગણધર કે આચાર્યની દેખરેખમા રહે, એક આચાર્ય બધાની દેખરેખ રાખી શકે નહીં શ્રી મહાવીર સ્વામીના ગણધરોના શિષ્યો પોતપોતાના ગણધરની દેખરેખ નીચે હતા દુનિયાના વ્યવહારમાં પણ એવીજ રચના છે, પણ સંપ્રદાયવાદ–મારૂં તારૂં અમે સારા બીજા હલકા આવી જાતનો વાદ જૈન સૂત્રોથી વિરૂદ્ધ છે. જ્યા જૈનધર્મની વાત આવે ત્યાં બધાએ એકમત થઈ રહેવું જોઈએ અને તે નિગ્રન્થ પ્રવચન અનુસાર હોવું જોઈએ.

૨૬ સાધુ કરતાં આડે રસ્તે લઇ જનારા જૈન નામધારી શ્રાવકો વધારે જવાબદાર છે તેનું કારણ કાં તો અંધ ભકિત હોય અને કાં તો સ્વપ્રતિષ્ટા હોય પણ તે બન્ને, આત્માને હાનિકારક અવશ્ય છે.

૨૭ કાળની વર્તનામાં નવું હોય તે જુનું થાય છે અને અમુક કાળે તે જુનું વળી ફરી નવીન તરીકે બહાર આવે છે તેથી ત્રિકાલિક પર્યાયોની અપેક્ષાએ કાંઇ જુનું નથી અને કંઇ નવું નથી તેમજ કોઇ પુરાણપંથી નથી કે નવીન પંથી નથી. નવા–જુનાની વાત કરતાં સત્ય, અસત્ય, શું છે તે નિગ્રન્થ પ્રવચનને આધારે શોધી કાઢવું જોઇએ.

૨૮ જે જૈન સાધુ કે શ્રાવક જૈન ધર્મના મૂળ સૂત્રો અને તત્ત્વો અને રહસ્ય જાણતો નથી તેને જૈનેતર સૂત્ર વાંચવાનો જૈન દૃષ્ટિએ અધિકાર નથી. જૈન સૂત્રોમાં જે જૈનેતર તત્ત્વો બતાવ્યા છે તે ઉપરથીજ તત્ત્વની તુલના થઈ શકે છે બહુસૂત્રી જૈનધર્મમાં દૃઢ છે તે બીજાને ઉપદેશ આપવાની ખાતર તેના જ સૂત્રમાંથી તેની ભૂલ બતાવવા માટે જૈનેતર સૂત્રો વાંચે તો પડવાઇ થવાનો સંભવ નથી, પણ જ્ઞાન મેળવવા માટે વાચે તો પડવાનો સંભવ છે.

૨૯ પરમત સહિષ્ણુતા કેળવ્યા વગર જૈન ધર્મમાં સ્થિરતા આવતી નથી, પણ પરપાખંડ સંથવો અને પરપાખંડ પ્રશંસા તે બન્ને (પર–મત) સહિષ્ણુતાથી ભિન્ન છે, પરપાખંડ પરિચય અને પરપાખંડ પ્રશંસા તે મિથ્યાત્વના ઉદય અને નવીન કર્મબંધવાળી છે ત્યારે પરમત સહિષ્ણુતા કષાયના ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કે ક્ષયવાળી છે તેથી કર્મ બંધનના હેતુરૂપ નથી.

૩૦ મિથ્યાત્વ આદિ ૧૮ પાપસ્થાનકે ત્યાગવા લાયક છે પણ છકાય અને ચાર ગતિના સર્વ જીવો પ્રત્યે અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વથી સમભાવ લાવવાનો છે, તેથી જૈનનું રહસ્ય જાણવાથી અને પાળવાથી વિશ્વના સર્વ ઝઘડાનો અંત આવે છે.

૩૧ જ્યાં હિંસા છે ત્યાં ધર્મ નથી એવું નહીં માનનારા કદી ખરો ધર્મ પામી શકે જ નહીં.

૩૨ જ્યાં ધર્મને નામે કમાણી છે ત્યાં પણ ખરો ધર્મ નથી.

૩૩ જે જે માણુસ કીર્તિ, માન, સ્વમાનની ઇચ્છા રાખે છે તે આત્મ વીકાસથી પાછો હઠતો જાય છે.

૩૪ જેઓને સૂત્રનુ જ્ઞાન નથી તેઓ ઉપદેશ દેવા અને વાદવિવાદ કરવા નીકળી પડે છે તેઓ પોતાના આત્માને ભારે કર્મી કરી રહ્યા છે એમ સમજવું. સૂત્રોના શબ્દોના અર્થ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન અનુસાર જેને જેટલા આવડતા હોય તેટલાજ બોલે તો વાંધો નથી.

જૈન ધર્મની શ્રેષ્ટતા

*

૧. નવ તત્ત્વોનું પર્યાય જ્ઞાન :– ભિન્નતાની દૃષ્ટિથી તત્ત્વોના નવ ભેદ પડે છે આ નવ તત્ત્વની અંદર દરેક બાબત આવી જાય છે. દરેક તત્ત્વના દરેક ભેદને ઘણી દૃષ્ટિથી સમજાવવામાં આવે જેમકે :– ૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ ૪ દ્રવ્ય–ક્ષેત્રકાળ–ભાવ, ૨ દ્રવ્યત્વ, ભાવપર્યાયત્વ, ૨ વ્યવહાર, નિશ્ચય ૨ સામાન્ય, વિશેષ. નવ તત્ત્વનુ છેવટનું ધ્યેય, જીવનું નિશ્ચય સ્વરૂપ, (શુદ્ધ સ્વરૂપ, મોક્ષ, સિદ્ધ સ્વરૂપ) મેળવવાનું હોય છે.

જીવ અજીવના જાણપણા વગરની કોઇ ક્રિયા ધર્મરૂપ નથી.

૨ જૈન ધર્મ કોઈ જાતિ, કુળ સંપ્રદાય કે દેશના ઇજારામાં રહેલો નથી. પરંતુ જે મોક્ષના હેતુથી કર્મને જીતે તે જૈન છે. તેથી જૈન ધર્મ **વિશ્વ ધર્મ છે.** વળી કર્મ જીતવાની વિદ્યા કપોત કલ્પિત નથી, પણ જેણે સર્વ દોષવાળા કર્મોને જીતીને જિનપણું (સર્વજ્ઞ વીતરાગપણું) મેળવ્યું છે તેમની દર્શાવેલી છે, તેથી જૈન ધર્મ કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મ છે.

૩ જેણે રાગ અને દ્વેષ વગેરે સર્વ દોષોનો નાશ કરી વીતરાગપણું મેળવ્યુ છે તેમનો કહેલો હોવાથી તેમાં **અસત્યતાનો** અંશ પણ નથી અને સર્વજ્ઞનો કથિત ધર્મ હોવાથી **અજ્ઞાનતાનો પણ તેમાં જરાય અંશ નથી.** તેથી તે ન્યાય યુકત પ્રમાણ ધર્મ છે અને શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે અહીં કોઇ રીતે ફસાવાનો ડર નથી.

૪ જૈન ધર્મ **પુરૂષાર્થ** પ્રધાન છે એટલે સહચારી સમવાયો જેમકે પૂર્વકર્મ, સ્વભાવ, કાળ, ભાવિભાવનો સ્વીકાર કરવા છતાં

પુરુષાર્થ ન કરવામાં આવે તો જૈન ધર્મ કે જે આત્મ ધર્મ છે તે પાળી શકાય નહિ. જિન ભગવાન કદી કહેતા નથી કે તમે જૈન નામ ધરાવો એટલે હું સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં લઈ જઇશ પણ તેઓ મોક્ષની વિધિ બતાવે છે. તે પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરો તો જ મોક્ષ મેળવી શકશો. ભવ્ય જીવને બીજા સમવાયો આપોઆપ અનુકુળ થઈ જશે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં પુરુષાર્થ ફોરવવાથી સંપૂર્ણ આત્મ શુદ્ધિ થાય ત્યારે જરૂર મોક્ષ થાય જ એવી સ્પષ્ટ વાત જૈન ધર્મમાં છે અને **દરેક જીવને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર છે.**

૫ **જૈન** ધર્મમાં રહેલા સાધુ **નિરારંભી** અને **નિષ્પરિગ્રહી** છે તેઓ હિંસા, અસત્ય. ચોરી, મૈથુનમાનું કોઇ પણ પાપ મનથી, વચનથી કે કાયાથી કરતા નથી, કરાવતા નથી કે કરનારની અનુમોદના કરતા નથી, તેમજ જમીન, ઘર, સોનું, રૂપુ, ધન, ધાન્ય, દ્રુપદ, ચૌપદ કે કોઈપણ સંસારની વસ્તુનો પરિગ્રહ રાખતા નથી. રખાવતા નથી અને રાખનારની અનુમોદના કરતા નથી, જ્યાં આરંભ છે, જીવ હિંસા છે અને **ધર્મને બ્હાને કમાણી છે ત્યાં ધર્મ નથી** એવું વર્તનથી સાબિત કરનાર જૈન ધર્મના સાધુ છે. કોઇ પણ માણસને કોઇ પણ પ્રકારે દુઃખ ન થાય તેમજ પોતાના નિમિત્તે કોઇ પણ જીવની હિંસા ન થાય એવા પ્રકારની તેમની ભિક્ષાની વિધિ છે

૬ જૈન ધર્મમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ **પધ્ધતિસર** છે. તેમાં મોક્ષ મેળવવાની વિદ્યા સ્પષ્ટ છે ધર્મનો હેતુ મોક્ષ જ છે, આ ભવ કે પર ભવમાં સાંસારિક સુખ મેળવવાની ઇચ્છાનો અભાવ છે, **નિદાનનો સર્વથા નિષેધ છે**, ધાર્મિક ક્રિયા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેળવવા માટે સ્વાભાવિક રીતે કરવાની હોય છે.

૭. ક્રિયાના સ્વરૂપમાં **પરસ્પર વિરોધ નથી.** ધર્મને નામે કોઇ પણ જીવ (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, દાનવ, પશુ, પક્ષી વગેરે કોઇ પણ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ)ની હિંસા કરવાની, કરાવવાની કે હિંસાનું અનુમોદન કરવાની

છૂટ નથી. એટલે અહિંસા ધર્મમાં હિંસાની કોઈ પણ પ્રકારે છૂટ નથી. આવી રીતે કોઇ પણ દોષને ગુણ તરીકે માનવામાં નથી આવતો અને કોઇ પણ ગુણનો દોષ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી.

૮. વસ્તુ સ્વરૂપના વર્ણનમાં પરસ્પર વિરોધ આવતો નથી અમુક મુદ્દા (નય, નિપેક્ષા)થી દરેક વસ્તુની વાત કહેવામાં આવે છે અને તે વસ્તુના સર્વ મુદ્દાઓનું એક પછી એક કથન હોય છે એટલે વસ્તુ સ્વરૂપે સર્વ રીતે અને સંપૂર્ણ રીતે પ્રમાણથી સમજાવવામાં આવે છે, તેથી મુદ્દા (નયો) નો પરસ્પર વિરોધ રહેતો નથી પણ દરેક નય બીજા નયની વાત અપેક્ષા પૂર્વક સ્વીકારે છે. આવી રીતે કે જે સ્યાદ્‌વાદ કહેવાય છે તેનાથી જૈનેતર મત મતાંતરના એક અંશ સત્ય કથનને યોગ્ય સ્થાને મૂકીને કલેશ દૂર કરે છે પણ એક અંશ સત્ય કથનને સર્વથા સત્ય માનવાની એટલે એકાંતવાદથી જે અનર્થ ઉપજે છે તે સમજાવીને તાત્ત્વિક ભ્રમણા દૂર કરીને તત્ત્વોના શુદ્ધ સ્વરૂપને બતાવે છે કે જેથી કરીને આત્મ વિકાસમાં હાનિ થતી નથી **જૈન ધર્મમાં નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ અને સ્યાદ્‌વાદનું શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન છે.** ઉપર ટપકે દેખાતો વિરોધ સ્યાદ્‌વાદથી દૂર થાય છે અને એક નયનો એકાંતવાદ બીજા નયોથી દૂર થાય છે. તત્ત્વ અતત્ત્વનો ભેદ નિક્ષેપથી સ્પષ્ટ થાય છે અને વસ્તુનું સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રમાણથી સાબિત થાય છે.

૯. સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મ હોવાથી જૈન ધર્મમાં, અરૂપી દ્રવ્યો (ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, કાળ અને જીવો)નું વર્ણન આબેહુબ સચોટ અને મનથી ગ્રહણ કરી શકાય એવું સ્પષ્ટ છે. વળી ચક્ષુથી ન દેખાય એવી રૂપી વસ્તુ જેમકે પરમાણુ પુદ્‌ગલ તથા સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગળ સ્કંધોનુ વર્ણ પણ મનથી ગ્રહણ કરી શકાય તેવું સ્પષ્ટ છે **અરૂપી દ્રવ્યોનું તથા પુદ્‌ગળનું અવિરોધપણે વર્ણન જૈન ધર્મ સિવાય બીજે ક્યાંય નથી.**

૧૦. જૈન ધર્મ કહે છે કે **મોક્ષમાંથી પાછું આવવું પડતું નથી** એટલે ત્યાંથી નીકળી બીજે ક્યાંય જન્મ ધારણ કરવો

પડતો નથી, કારણ કે મુક્ત જીવ નિરંજન નિરાકાર (અશરીરી) હોય છે તેથી જૈન ધર્મનું જ્ઞાન અને ક્રિયા સફળ છે. મોક્ષમાંથી પાછું સંસારમાં રખડવું પડતું હોય તો ધર્મ કરવાની જરૂર જ ન રહે. આ ભ્રમને જૈન ધર્મ સ્પષ્ટતાથી દૂર કરે છે.

૧૧. સંપૂર્ણ આત્મ શુદ્ધિ મેળવ્યા વગર મોક્ષ નથી સંપૂર્ણ આત્મ શુદ્ધિ અને વિધિ ફક્ત જૈન ધર્મમાં જ છે. તેથી જૈન ધર્મના આલંબન વગર મોક્ષ નથી. અન્ય લિંગવાળા જ્યારે જૈન ધર્મનો આશ્રય લે છે ત્યારે અન્ય લિંગમાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને વધારે આયુષ્ય ન હોય તો તે જ લિંગમાં મોક્ષ જાય છે જે જિન ભગવાને પ્રરૂપ્યું છે તે જ સત્ય છે અને શંકા રહિત છે. નિગ્રન્થ પ્રવચન સાર્થક છે, મોક્ષના ધ્યેય તરફ પહોંચાડનાર છે અને તે સિવાય બધું સંસાર ભ્રમણ રૂપ અનર્થ છે સર્વ જીવો શાસનરસી અને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ.

૧૨. અહિંસાનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જૈન ધર્મ સિવાય બીજે ક્યાંય નથી. અહિંસાની ઉત્પત્તિ સમભાવ અને અનુકંપામાં છે. જ્યાં સુધી જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો અને રહસ્યો દ્વારા અહિંસાનું ખરૂં સ્વરૂપ ન સમજાય ત્યાં સુધી વિશ્વશાંતિની આશા રાખવી તે સ્વાર્થ અને કપટ બાજીથી પોતાના એક પક્ષી ધ્યેયમાં લોકોને ફસાવવા સિવાય બીજી કોઈ રચના નથી. અમુક સિદ્ધાંતના અત્યંતના છેડા ઉપર ઉભા રહીને શસ્ત્રધારી લોકો વિતંડાવાદ અને યુદ્ધના વિચારમાં મગ્ન રહે છે તે નિરંતર હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે. વિશ્વશાંતિની ખરી ઇચ્છાવાળાઓ જૈન ધર્મમાથી અહિંસાનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણે તો જ વિશ્વશાતિ મેળવી શકે. સર્વ જીવ અહિંસામય બનો ૐ શાંતિ. તથાસ્તુ

સત્ય ધર્મની શોધ.

*

દુનિયામાં દરેક મનુષ્ય કોઇને કોઇ ધર્મની શ્રદ્ધા રાખતો હોય એમ તો જણાય છે, વળી ધર્મી કહેવરાવવું સૌને ગમે છે, એટલે ધર્મની જરૂર છે એમ તો બધા એક કે બીજી રીતે કબુલ કરે છે. બીજી વાત એ છે કે સૌ કોઈ પોત પોતાનો ધર્મ સત્ય માને છે. તે ઉપરથી એમ તો સાબિત થાય છે કે સત્ય ધર્મ શ્રેષ્ટ છે. ફક્ત વાંધો એ આવે છે કે અનાદિ કાળની અજ્ઞાનતા અને મિથ્યા મોહથી ટેવાઇને તે દોષોમાં એકમેક થઇને જીવો સત્ય ધર્મને શોધી શકતા નથી. માટે સત્ય ધર્મને ઓળખવાની રીતો જાણવી જોઇએ.

સત્ય ધર્મ **એટલે** જેમાં **અસત્ય** (જુઠાણા)નો જરાપણ અંશ ન હોવો જોઇએ અને તે સર્વથા શુદ્ધ, પક્ષપાત–રહિત ન્યાયકારક. શંકાનો નાશ કરનાર, સર્વ બંધનોથી મુકત કરનાર, સર્વ દુઃખોનો કાયમને માટે અંત લાવનાર અને જીવને શાંત શીતળ સમતા સ્વરૂપ બનાવી શકે એવો હોવો જોઇએ. વળી તે સર્વજ્ઞ કથિત હોવો જોઇએ કારણ કે સર્વજ્ઞપણામાં અજ્ઞાનનો સર્વથા અભાવ હોય છે તેથી સર્વજ્ઞની કદી ભૂલ થતી નથી અને સર્વજ્ઞો સર્વથા રાગ રહિત હોવાથી જુઠું કદી બોલે નહિ કે કોઈ જીવ કે સંપ્રદાયનો પક્ષ ખેંચે નહિ; પરંતુ જે વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનથી પ્રત્યક્ષ જણાય અને દેખાય તે વસ્તુનું તે પ્રમાણે વર્ણન કરે.

કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનમાં રૂપી અરૂપી સર્વ દ્રવ્યો, સર્વ ક્ષેત્ર સર્વ કાળ, સર્વ ભાવ, સર્વ ભવ, સર્વ દ્રવ્યોના સર્વ ત્રિકાળવર્તી પર્યાયોને એકી સાથે, અનુક્રમ વગર જાણે અને દેખે તે કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનની ઉત્તમતા છે.

જેનો વિચાર કેવળ જ્ઞાનીના વચન અનુસાર ન હોય તે નિમિત્તો અને સંજોગો પ્રમાણે ફર્યા કરે છે તેના કહેલા કલ્પિત વિચારો ધર્મ નથી માટે કપોત કલ્પિત સૂત્રો અધર્મરૂપે છે. ધર્મનું સ્વરૂપ હંમેશાં દરેક સંજોગોમાં એકજ પ્રકારનું સ્થિર રહે છે જો કે સર્વથા શુદ્ધ ધર્મનું અનુકરણ ચારિત્ર રૂપે શરૂઆતથીજ જીવનમાં ઉતારી ન શકાય, ચારિત્રમાં પ્રગતિ ધીમે ધીમે અથવા વધારે ઝડપથી, શકિત અનુસાર થઇ શકે છે પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે પહેલાં અશુદ્ધ ધર્મ સ્વીકારવો પછી વધારે વધારે શુદ્ધ ધર્મ સ્વીકારતા જવું. શ્રદ્ધા રૂપે સ્વીકાર તો સર્વથા શુદ્ધ અને સત્ય ધર્મનોજ કરવો જોઇએ તેવો ધર્મ ન મળે ત્યાં સુધી પક્ષપાત રહિત દૃષ્ટિથી હઠનો સર્વથા ત્યાગ કરીને, આત્માના ઉદ્ધારની બુદ્ધિથી સત્ય ધર્મની શોધમાંજ રહેવું જોઇએ.

હવે આપણે "ધર્મ" એવો શબ્દ કયાંથી આવ્યો તે જોઇએ તેની ઉત્પત્તિ "ધૃ" ધાતુમાથી થઇ છે. ધૃ એટલે ધારણ કરવું. ધરી રાખવું પકડી રાખવું, એટલે દ્રવ્ય ધર્મને પકડી રાખે છે અને ધર્મ દ્રવ્યને પકડી રાખે છે, તે એકમેકમાંથી જુદા પડતાં નથી એટલે ધર્મ તે દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે. "ભાવ" "ભૂ" ધાતુમાથી નીકળે છે. "ભૂ" એટલે હોવું, અસ્તિત્વ ધરાવવું એટલે જે ગુણોથી, દ્રવ્ય અસ્તિત્વ ધરાવે અને ઓળખાય છે તે દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે. એટલે ધર્મ=ગુણો, સ્વભાવ, સ્વસમય

દ્રવ્યો છ પ્રકારના છે. તેમાંના દરેક પ્રકારમાં પોત પોતાનો ખાસ ગુણ હોય છે. તે બધાનુ અહીં વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી પરંતુ બે દ્રવ્યને તો ખાસ જાણવા જોઇએ. પુદ્ગળ દ્રવ્ય, જેમા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર છે અને જે શબ્દ, રૂપ, પ્રકાશ, અંધકાર, ચક્ષુગ્રાહ્ય પ્રતિબિંબ, તડકો, છાયો, અને પૃથ્વી–પાણી અગ્નિ–વાયુ–વનસ્પતિ અને ત્રસ જીવોના શરીરોરૂપે ગોઠવાય છે તે પુદ્ગળ દ્રવ્યોના પર્યાયો (અવસ્થા) રૂપે છે અને જે દ્રવ્ય જાણે છે, દેખે છે માને છે, આચરણ કરે છે, સુખદુ:ખનો અનુભવ કરે છે તે જીવ દ્રવ્ય છે. આ ગુણ તો

જીવોમાં દેખાય છે અનુભવાય છે તો પછી ધર્મની શી જરૂર છે? જીવના આ બધા વિકારભાવવાળા, અશુદ્ધ મિશ્રિત ગુણો છે તેને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાવવા તે ધર્મનું કાર્ય છે.

જીવને જ્ઞાન તથા અજ્ઞાનરૂપે જ્ઞાન છે તે સર્વથા શુદ્ધ થાય તે કેવળ જ્ઞાન. દેખવું સર્વથા શુદ્ધ થાય તે કેવળ દર્શન, સાચી ખોટી માન્યતાના સર્વ દોષો નાશ પામે અને સર્વથા શુદ્ધ શ્રદ્ધા થાય તે ક્ષાયક સમકિત પૌદગલિક સુખ દુઃખનો ભાવ છોડીને અવ્યાબાધ સુખમાં પ્રવૃત્તિ થાય તે આત્મિક સુખ, જીવનો શુદ્ધ સ્વભાવ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, આત્મિકસુખ અને સમદૃષ્ટિપણું છે. આ શુદ્ધ સ્વભાવ મેળવવા માટે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે સાચું વીર્ય (આત્મિક શકિત) અને ગુણોની શુદ્ધિ કેળવતાં કેળવતાં જે સ્થિરતા વધતી જાય તે ચારિત્ર. ચારિત્ર એટલે ચર–ગમન, ચારિ–ગમન કરનાર જીવ+તર એટલે સંસારનો પાર કરવો અને સંપૂર્ણ સ્થિરતામાં આવવું ચારિત્રનું કાર્ય એ છે કે જીવના સર્વથા શુદ્ધ ગુણોમાં ગમન કરી તેમાં કાયમને માટે સ્થિરતા કરવી,

જીવની અશુદ્ધિનું કારણ પર દ્રવ્ય છે. જ્યારે જીવ પોતાના સ્વભાવમાં રહેતો નથી પણ પુદ્ગળોના સ્વભાવમાં રહે છે એટલે પુદ્ગળોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકારમાં મૂર્છા પામીને તે અશુદ્ધ સ્વરૂપમા પરિણમે છે ત્યારે તે વિષય કષાય સ્વરૂપે પુદ્ગળમય બને છે.

ધર્મનું કામ આ અશુદ્ધિમાંથી દૂર કરવાનું છે એટલું જ નહિ પણ ફરીવાર આ અશુદ્ધિમાં ફસાવું ન પડે :અને ફરીવાર પૌદગલિક વસ્તુઓની અસર ન પડવી જોઇએ. પરંતુ કોઈપણ દ્રવ્યનું આલંબન લીધા વગર સ્વતંત્ર આત્મિક સુખ કાયમને માટે મળે તે મોક્ષ એટલે કે પુનર્જન્મ કરવા ન પડે અને તે ફરી સંસારીક કાર્યોમાં ઘસડાવું ન પડે. જે ધર્મમાં મોક્ષ ગયા પછી પુનર્જન્મની માન્યતા છે તે મોક્ષના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત છે તેથી મોક્ષ માર્ગ બતાવી શકે નહિ, તેથી તે શુદ્ધ ધર્મને લાયક નથી તર્કથી પણ સાબિત થાય છે કે મોક્ષમાંથી પાછું આવવું પડતું હોય તે મોક્ષ શા કામનું ?

જે ધર્મ શુદ્ધ છે તે સર્વજ્ઞ કથિત હોવાથી સર્વજ્ઞ દેવ ધર્મના કર્તા કહેવાય છે અને તેમનું આયુષ્યાદિ કર્મનો નાશ થવાથી નિરંજન નિરાકાર સિદ્ધ સ્વરૂપ પામે છે સર્વજ્ઞ દેવે મોહાદિ કર્મ–દુશ્મનોનો નાશ કરેલ હોવાથી અરિહંત કહેવાય છે તેથી અરિહંત અને સિદ્ધને જ્યાં દેવ તરીકે માન્ય કરેલ નથી ત્યાં ધર્મ હોઈ શકે નહિ કારણ કે જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપની ઓળખાણ અરિહંત અને સિદ્ધ પદ દ્વારાજ થઈ શકે છે. જે વસ્તુનું જાણપણું નથી ત્યાં ગમન કેવી રીતે થઈ શકે?

અગાઉ કહ્યા પ્રમાણે જીવન શુદ્ધિ ધીરે ધીરે ગૃહસ્થપણામાં થાય અને ઝડપથી ત્યાગી થાય તે અવસ્થા નિર્ગ્રંથની છે તેઓ આત્માની શુદ્ધિ માટે જ પ્રયત્ન કરતા હોવાથી અને બીજાને સર્વજ્ઞ કથિત મોક્ષમાર્ગ બતાવતા હોવાથી ગુરુ કહેવાય છે. તેથી જે ગુરુઓમાં નિગ્રન્થપણું નથી તે ગુરુપણાને લાયક નથી.

ધર્મ અથવા ગુણોની સંપૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા સિવાય, કિંચિત મેલી અવસ્થાનો જ્યાં શ્રદ્ધાથી સ્વીકાર છે ત્યાં ધર્મ નથી કારણ કે ત્યાં ગુણ દોષનો વિવેક નથી તેથી સુધરવાની ભાવનાની હાનિ થાય છે એટલે આગળનો વિકાસ અટકે છે અને એક સદ્ધર અવસ્થાએ ટકી શકાતું નથી તેથી પાછું પડવું પડે છે.

જ્યાં દરેક મુદ્દા (અપેક્ષા)ઓ લઈને વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવાતું નથી પણ એકજ મુદ્દો હઠ તરીકે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે અને વસ્તુ સ્વરૂપના બધા અવયવો (ભાગો)ને લાગુ પાડવામાં આવે છે ત્યાં વસ્તુના સ્વરૂપનો મેળ મળતો નથી તેથી એકાંતવાદ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકાંતવાદીઓ ધર્મ યોગ્ય શિક્ષા આપી શકતા નથી.

ઉપરની હકીકતનો સાર કાઢીને સત્ય ધર્મની શોધ માટે નીચેના મુદ્દાઓ ઉપયોગી છે :–

૧. જીવના અશુદ્ધ સ્વરૂપમાંથી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાવવા માટે, નવ તત્ત્વના યથાર્થ જ્ઞાનની સહાયતા દ્વારા, જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપી પદ્ધતિસર મોક્ષ માર્ગનું ધર્મમાં નિરૂપણ હોવું જોઈએ.

૨. તે ધર્મ સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંતે બતાવેલો હોવો જોઇએ.

૩. દેવ અરિહંત ગુરુ નિર્ગ્રંથ અને ધર્મ કેવળજ્ઞાનીનો સત્ય એવી શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ.

૪. નિર્ગ્રંથોમાં નિરારંભ નિષ્પરિગ્રહપણું હોવું જોઇએ. જેઓ માલ, મિલકત, પૈસો, સોનું, સ્ત્રી વગેરેમાંની એક પણ પરિગ્રહ વસ્તુ રાખે તે ગુરુ કે ધર્મ ઉપદેશક તરીકે લાયક નથી, જ્યાં ધર્મને નામે પૈસો કમાવવાનો છે ત્યાં ધર્મ નથી.

૫. ધર્મમાં નિદાન, (નિયાણું, કરણીના ફળનો સોદો) નો અભાવ હોવો જોઇએ.

૬. તત્વમાં પરસ્પર વિરોધ ન હોવો જોઇએ, જેમકે અહિંસા ધર્મમાં ધર્મને બ્હાને કોઇપણ અંશ માત્ર હિંસા ન થવી જોઇએ.

જ્યારે બ્રહ્મચર્ય, સંયમ, રાગદ્વેષ રહિતપણું, અહિંસાને ગુણો બતાવવામાં આવે છે ત્યારે ભગવાન સ્ત્રી રાખે, ભકતો માટે માયા કપટ સેવી દુશ્મનોનો નાશ કરે તે કેમ બને ? કારણ કે ભગવાનમાં સર્વ ગુણો ઉત્કૃષ્ટ અથવા સર્વથા શુદ્ધ હોવાં જોઇએ.

જેમાં શુદ્ધ ગુણો નથી તે બીજાને કેવી રીતે શુદ્ધ ગુણો મેળવવાનો રસ્તો બતાવી શકે ?

અહિંસા ગુણ રાખીને દ્રવ્ય યજ્ઞોમાં થતી હિંસાને કેવી રીતે આવકાર આપી શકાય ?

અભોગીની મૂર્તિ બનાવીને તેમને ભોગ કેવી રીતે ધરી શકાય ?

જ્યાં પૃથ્વીકાયના એક જીવને હણવાથી મોક્ષ અટકે છે ત્યાં મૂર્તિ પૂજામાં થતી હિંસાથી મોક્ષ કેવી રીતે મળે ?

આ બધાં તત્ત્વોમાં પરસ્પર વિરોધ થાય છે તેથી મોક્ષ મેળવી શકાય નહિ. ત્યાં શુદ્ધ ધર્મ સાબિત થાય નહિ.

૭ જ્યાં સ્યાદવાદ, અપેક્ષાપૂર્વક સંશય નાશ થઈ શકે નહિ ત્યાં ધર્મ ગ્રહણ અને પાલનનો વિવેક નથી.

૮. સુક્ષ્મ અરૂપી વસ્તુનું જ્યાં યથાર્થ જ્ઞાન નથી ત્યાં ધર્મ નથી, કારણ કે જીવ અને બીજા ચાર દ્રવ્યો અરૂપી છે. તે અરૂપી દ્રવ્યોનું યથાર્થ જ્ઞાન સર્વજ્ઞજ બતાવી શકે.

૯. જ્યાં મોક્ષમાંથી પાછું આવવાનું છે ત્યાં ધર્મ નથી. કારણ કે મોક્ષમાંથી પુનર્જન્મ તે ધર્મનો હેતુ નાશ કરે છે.

૧૦. જ્યાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર નિરાલંબન સ્વરૂપ મેળવવાની શિક્ષા નથી ત્યાં ધર્મ નથી.

૧૧. જ્યાં અજ્ઞાન કષ્ટ, ભયંકર તપ હોવા છતાં જીવ અજીવનું જાણપણું ન હોવાથી તપની સાથે હિંસા થાય છે ત્યાં ધર્મ નથી.

૧૨. જ્યાં સર્વ ગુણો જેમ કે અહિંસા, સંયમ, તપ, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, નિષ્પરિગ્રહપણું, ક્ષમા, સમતા, સરળતા, કોમળતા, સંતોષ, નિરારંભપણું વગેરે સર્વ ગુણોનો સર્વથા શુદ્ધપણે શ્રદ્ધા રૂપે સ્વીકાર છે ત્યાંજ ધર્મ છે.

જૈન દૃષ્ટિએ અહિંસા.

*

અહિંસા એટલે જીવોની હિંસા ન કરવી. તે બધા કહેવાતા ધર્મોને માન્ય છે. પણ તેનું ઉત્કૃષ્ટ અથવા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને આચરણ ફક્ત જૈનધર્મમાંથી જ મળી શકશે. અહિંસાના જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ આરાધક જૈન ધર્મમાંથી મળી શકશે. બીજા કહેવાતા ધર્મો (જૈનેતર મતો)ની અહિંસામાંથી જૈનધર્મની અહિંસાને તારવવાના નીચે પ્રમાણે મુદ્દા છે :–

૧. જૈનેતર મતોમાં જીવ અને અજીવનું સંપૂર્ણ જાણપણું નથી, જ્યારે જીવોનું બરાબર જાણપણું નથી ત્યારે રક્ષણ કોનું કરવું ? પહેલાં જીવોનું જ્ઞાન થાય તો જ પછી તેઓની દયા પાળી શકાય. જૈન ધર્મમાં ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી, દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારકી અને તેના પેટા ભેદોથી જીવના ૫૬૩ ભેદ પાડેલા છે. વળી તેઓનાં ઉત્પત્તિસ્થાનો બતાવ્યાં છે. તે ઉત્પત્તિસ્થાનોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકારને આધારે ૮૪ લાખ યોની સ્થાન બતાવ્યાં છે, વળી આકાશ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને કાળ એ અરૂપી અજીવો ઉપરાંત રૂપી પરમાણુ પુદ્ગળ અને તેના અનંત ભેદોવાળા સ્કંધો રૂપી અજીવનું વર્ણન છે અને તે બધાનો જીવની સાથે શો સંબંધ છે તે બતાવ્યું છે કે, જેથી અજીવમાંથી જીવ ઓળખી શકાય અને તેમનું રક્ષણ કરી શકાય. આ તો પર–અહિંસા થઈ પણ તેથી આગળ :–

૨. જૈન ધર્મમાં સ્વ–અહિંસા બતાવી છે કે, જેથી જીવ પોતાના મરણમાંથી પોતાને બચાવીને પોતાનું કાયમને માટે રક્ષણ કરી શકે છે એટલે જન્મ, જરા, મરણ, આધિ–વ્યાધિ, રોગ, આકુળતા

આવેશ વગેરે અનેક પ્રકારના દુ:ખોમાંથી જીવ પોતાને બચાવી શકે છે. આ કામ **સંવર અને નિર્જરાથી થાય છે. તેનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ ફક્ત જૈનધર્મમાંથી મળી શકશે.** સંવર અને નિર્જરાથી ક્રમથી રાગ અને દ્વેષ તથા દ્રવ્ય કર્મોનો નાશ કરવામાં આવે છે અને છેવટે સર્વથા નાશ થાય એટલે જન્મમરણ વગેરે સર્વ દુ:ખોનો નાશ થાય છે. કોઈ જીવ આ કાર્ય એક જ ભવમાં કરી શકે છે, કોઈને પંદર ભવ લાગે છે એટલે કે એકથી પંદર ભવમાં આ કાર્ય થઈ શકે છે અને વચમાં ભ્રષ્ટ થાય તો પણ અર્ધપુદ્ગળ–પરાવર્તનની અંદર પોતાનું કામ સાધી શકે છે.

૩. **જૈનધર્મ** સિવાય **નિશ્ચય અહિંસાનું** સ્વરૂપ બીજે ક્યાંય નથી. જ્યારે જીવાત્મા એવી સ્થિતિએ આવે કે તેનાથી હિંસા થઈ શકે જ નહિ ત્યારે તે નિશ્ચય અહિંસાનું સ્વરૂપ પામે છે. તે છે શુદ્ધ અકર્મક આત્મ–સ્વરૂપ અથવા સિદ્ધસ્વરૂપ. તે સર્વ સાધક માટે ધ્યેય રૂપે છે. **જ્યાં ધ્યેયની સ્પષ્ટતા નથી ત્યાં વાસ્તવિક ધર્મની પ્રાપ્તિ નથી.** આપણે કોઈ પણ વિદ્યા કે કળા ભણીએ, શીખીએ ત્યાં આપણે શું કરવાનું છે અને શું મેળવવાનું છે ! એ હેતુ કે ધ્યેય ન જાણતા હોઈએ તો કોઇ પણ કળા કે વિદ્યા આપણે શીખી શકીએ નહિ, ત્યારે મોક્ષ મેળવવાની પણ એક અધ્યાત્મિક કળા છે ત્યાં જૈન શાસ્ત્રો પુસ્તક છે નિર્ગ્રંથ ગુરુ શિક્ષક છે અને સિદ્ધસ્વરૂપ ધ્યેયરૂપે છે.

૪. નિશ્ચય અહિંસાની પ્રાપ્તિ માટે આત્માને કેળવવા માટે **વ્યવહાર અહિંસાનું સ્વરૂપ** પણ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રીતે જૈન ધર્મમાંથી જ મળશે. કેવી રીતે સ્વ અને પર **અહિંસાની તાલીમ** લેવી તે અહિં બતાવવામાં આવે છે. આ કામ સાધુના મહાવ્રતો, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ અને શ્રાવકના બાર વ્રતોથી થાય છે. આ પ્રમાણે સચોટ સાધના કોઇ પણ જૈનેતર મતોમાં નથી.

૫ જૈનધર્મ સિવાય અહિંસાભાવ (ભાવ અહિંસા)નું સ્વરૂપ ક્યાંય નહિ મળે. કેટલાંક દ્રવ્ય જૈનો પણ આ સ્વરૂપ પોતાની આત્મ

પરિણતિમાં ઉતારી શકતા નથી. ભાવ અહિંસા, નિશ્ચય અહિંસાની તાલીમ આપે છે. તે દુનિયાના (લોકના) સર્વ જીવોને અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વની દૃષ્ટિથી સમભાવે જુવે છે. પુદ્ગલિક ઋદ્ધિને ન જોતાં ફક્ત સર્વ જીવોનું આત્મસ્વરૂપ જુએ છે અને સર્વ જીવો અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થઇ જાઓ એવી ભાવના પ્રગટ કરે છે અને સર્વ જીવોના અરૂપી આત્મ પ્રદેશોની સાથે એક રસરૂપ પરિણતિ કરીને પરમ શાંતિનો અનુભવ કરે છે.

૬ જૈનધર્મમાં અહિંસાની ખાતર હિંસા કરવાની એટલે કે **ધર્મને નામે જરાપણ હિંસા કરવાની છૂટ નથી.** જેઓ એમ માને છે કે, જૈન ધર્મમાં આવી છૂટ છે તેઓ જૈન ધર્મનું અથવા શુદ્ધ આત્મ-ધર્મનું સ્વરૂપ સમજ્યા જ નથી. કેટલાંક જૈનોએ પોતાના રક્ષણ ખાતર હિંસા કરી છે તે ઉપરથી એમ ન સમજવું કે જૈન ધર્મમાં આવી છૂટ છે. કોઇ વ્યક્તિ પોતાના રક્ષણ માટે છૂટ રાખે અથવા પોતાના રક્ષણ માટે લાચારીથી અપવાદ-માર્ગ સેવે પણ પોતે સમજે છે કે, આ છે હિસા. અહિંસા નહિ અને તેને માટે ભય-મુક્ત થયે પ્રાયશ્ચિત્ત પણ લે છે. ગૃહસ્થ જીવનવાળા લોકો પોતાની સ્થિતિ, શકિત અને વ્યવહારને યોગ્ય છૂટ રાખે છે, એટલે કે સંગ્રામ ખેલનારા રાજાઓ પણ જૈન ધર્મ પાળી શકે છે પણ તેઓ અહિંસાનો આદર્શ તો સમજે જ છે અને સંપૂર્ણ અહિંસાના આરાધક થવાની ભાવના તો ભાવે જ છે અને વ્યવહારની ખાતર પોતાની લાચારી સમજે છે. દરેક માણસ પોતપોતાની શકિત પ્રમાણે જૈન ધર્મનો આચાર પાળી શકે છે પણ બધા જૈનોનો આદર્શ અને હેતુ તો એક જ છે. **જેઓ પંચેન્દ્રિય જીવની ઘાતથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે અને ભોજનમાં પંચેન્દ્રિય જીવોની ઘાત કરે છે, કરાવે છે, કે અનુમોદે છે તે સિવાય દરેક ધંધાવાળા જૈનધર્મ પાળી શકે છે** રાજા અને ખાટકી અને માંસાહારીના હેતુ જુદા જુદા છે તેથી રાજા જૈનધર્મ પાળી શકે છે, અહિંસાભાવ રાખી શકે છે પણ **ખાટકી અને માંસાહારી અહિંસાભાવ કેળવી શકતા નથી** ગૃહસ્થીઓ

વ્યવહારમાં અનેક પ્રકારના આરંભસમારંભમાં પડેલા હોય છે પણ તેઓ ખરો આદર્શ તો સ્વીકારે જ છે. ખરા આદર્શનો સ્વીકાર થાય ત્યાંથી જ જૈનત્વની શરૂઆત થાય છે, જે આત્મા રાગ-દ્વેષ અને કર્મને જીતવાનું કાર્ય કરે છે તે જૈન.

૭. આવી અહિંસાની આરાધના કોઇ પણ જૈનેતર મતમાંથી નહિ મળી શકે. જીવને આત્મવત્ જાણીને તેમની હિંસા, મનથી, વચનથી, કાયાથી (એ ત્રણે જોગથી) કરવી નહિ, કરાવવીનહિ કરતા પ્રત્યે ભલું. જાણવું નહિ, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ બધાં સીધી તેમજ આડકતરી રીતે હિંસાનાં કારણો છે તેથી તે સર્વેનો મનથી, વચનથી અને કાયાથી ત્યાગ કરવો, વળી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખાન, પારકી નિંદા, ચાડી, રતિ-અરતિ, ખોટો અથવા છળવાળો ઉપદેશ અને મિથ્યાત્વભાવ આ બધાં સીધી કે આડકતરી રીતે હિંસાનાં કારણો છે માટે તે દોષો મનથી, વચનથી કે કાયાથી સેવવા નહિ, સેવરાવવા નહિ, સેવતા પ્રત્યે ભલું જાણવું નહિ. અહિંસાની આવી આરાધના કરનાર **આદર્શ જૈન સાધુ છે. જૈનેતર મતોમાં આવા સાધુ ક્યાંય મળશે નહિ.**

૮. જૈન ગૃહસ્થ સંસારી કામો કરવા છતાં, થોડો વખત એકાદ કલાક અથવા વધારે તેમાંથી નિવૃત્તિ મેળવીને, સ્વ-અહિંસા અને ભાવ-અહિંસાનો અનુભવ કરી શકે છે કે જેથી નિશ્ચય અહિંસાની નજીક આવી શકે છે. તેની રીત :-

(૧) **ભાવ સાધુપણું**-સર્વ સંસારી કામો, ઇન્દ્રિયોના વિષયો, અને શરીર ભાવમાંથી મનને ખેંચી લઇને પોતાના ચૈતન્ય લક્ષણમાં જ સંતોષ રાખવો અને તેમાં લીન થવું.

(૨) **ભાવ ઉપાધ્યાયપણું** :- પોતાના ચૈતન્ય-સ્વરૂપમાંથી પોતાનાં ગુણો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ. વીર્ય, શ્રદ્ધા વગેરે આત્માના ગુણોને અભ્યાસ (પ્રેકટીસ)થી શોધી કાઢવા.

(૩) **ભાવ આચાર્યપણું** :- તે બધા ગુણોનું નિર્વિકલ્પ સમાધિ રૂપે એકત્વ કરીને આત્મિક સુખમાં લીન થવું. આ છે સ્વરૂપ

આચરણ–આમ કરવાથી ચાર ઘનઘાતી કર્મનાશ થાય એવી ભાવનામાં લીન થવું.

(૪) ભાવ અરિહંત (અરિહંતના સ્વરૂપમાં પોતાના ભાવ) :– લોક–અલોકના ઔદાસીનવૃત્તિથી તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈને શાંત (સમતા) રસમાં લીન થઈ જવું. આ ભાવના કેળવવા માટે સંઠાણ વિજય રૂપી ધર્મધ્યાનના ભેદ ઉપરથી લોકનું સ્વરૂપ અને બીજું અલોકનું સ્વરૂપ આ બધાનુ એકી સાથે માધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી પોતાના આત્મ પ્રદેશોમાં રહેલ સમતારસમાં લીન થવું

(૫) સિદ્ધ સ્વરૂપમાં આત્મ પરિણતિ :– લોક–અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થવું. પોતાનો આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં છે એવી માનસિક રચના કરી તેમાં લીન થવું પોતાનો આત્મા જાણે કે સિદ્ધિક્ષેત્રમા છે એવું ધ્યાન કરવું.

૯. જૈન ધર્મના સ્યાદ્વાદથી જૈનેતર એકાંતવાદથી ઉત્પન્ન થતા સર્વ ઝગડા અને અનેક પ્રકારની હિંસાનો અંત આવે છે એટલે જૈન ધર્મનો સ્યાદ્વાદ અહિંસાપોષક છે, તેનુ જ્ઞાન બીજે ક્યાંય નથી.

જૈન દૃષ્ટિની અહિસા કેળવવામાં શાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે, વૈરભાવ ભૂલાઈ જવાય છે, રાષ્ટ્રવાદ અને તદ્જન્ય હિંસા અદ્રશ્ય થાય છે, દુનિયાના સર્વ જીવો સાથે મૈત્રી કેળવાય છે, અને સર્વ વિગ્રહનો અંત આવે છે માટે પોતાનુ ભલું ઇચ્છનારે હઠાગ્રહ અને મિથ્યાભાવનાનો ત્યાગ કરીને આ પ્રત્યક્ષ દેખાતો લાભ જૈન ધર્મમાંથી લઈ લેવો જોકે આ લાભ પરંપરાએ આત્માનો વિકાસ કરનારો તો ચોક્કસ છે જ.

શ્રી મહાવીર પ્રભુની અહિંસા.

*

બધા મત–મતાંતરો અહિંસાને પ્રધાનપદે મૂકે છે, વેદ 'મા હિંસ્યાત્ સર્વ ભૂતાનિ' કહે છે, ક્રીશ્ચીયન 'Thou Shalt not kill' માને છે, મુસ્લીમ પક્ષ 'ખેર, મેર અને બંદગી' સ્વીકારે છે. પરંતુ જ્યાં જોશો ત્યાં માંસાહાર, મારે તેની તલવાર, ભીષણ યુદ્ધ, પશુ હોમ, લાલસાતૃપ્તિ વગેરે ધર્મને નામે દેખાય છે ત્યારે મહાવીર પ્રભુની અહિંસા અનોખી, અદ્દભૂત અને સમતા–રસમય છે અને તેમના અનુયાયી માટે તેવી જ અહિંસા છે માટે તેમની જયંતી વખતે પ્રકાશમાં મૂકવી જરૂરી છે.

ધ્યાનદશામાં–: સંગમ દેવતા ભયંકર પશુ–પક્ષીનાં રૂપો વૈક્રિય કરી ઉપસર્ગ કરે છે, આગ અને રેતીથી પરિષહ આપે છે, છેવટે થાકીને અપ્સરાઓના રૂપ વિકોવીને મોહ પમાડવાની કોશિશ કરે છે અને જ્યારે તે હારી ગયો ત્યારે મહાવીર પ્રભુ વિચારે છે કે 'બિચારો ઘણો કાળ મારી સાથે રહ્યો છતા ધર્મ પામવાને બદલે અનંત અનંત પાપ કર્મો બાંધ્યાં તેથી સંસાર–ભ્રમણમાં દુઃખી થશે એવી રીતે જેના માટે હિત બુદ્ધિ અને કરૂણા ધારણ કરી.

દૃષ્ટિવિષધારી :– ચંડકૌશિક નાગે જંગલની આસપાસનો કેટલોએ ભાગ ઉજ્જડ કર્યો પણ દુનિયાના જીવોના રક્ષણ માટે તથા નાગને સંસાર–ભ્રમણમાંથી બચાવવા નાગના ડંખનો પરિષહ સહન કર્યો પણ અતિશયયુકત શરીરને કયાંથી બાધા ઉપજે ? નાગ થાકીને વિચાર કરે છે ત્યારે પ્રભુ બોધ આપે છે ત્યારે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે એટલે ક્રોધનું પરિણામ જોઇને પસ્તાવો કરીને અનશન કરે

છે અને કીડીઓનો પરિષહ સહન કરીને ૧૫ દિવસમાં ૮ મે દેવલોક જાય છે. આ છે મહાવીર પ્રભુની દયા !

ગોવાળીયાઓએ કાનમાં ખીલા ઠોકયા પણ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ પણ અહિંસાના શાંત–રસમાં જ રહ્યા. બીજા કેટલાએ પરિષહ ઉપસર્ગ સમભાવે સહન કર્યાં, ગોશાળાએ બે સાધુને તેજો લેશ્યાથી બાળ્યા પણ પ્રભુ સમભાવમાં રહ્યા. આ છે શ્રી મહાવીર પ્રભુની અદ્ભૂત અહિંસા. હવે અહિંસા તત્ત્વનું કેટલીક દૃષ્ટિથી વર્ગીકરણ કરીએ:—

આગમ પ્રમાણ અહિંસા :– (૧) ત્રસ કે સ્થાવર, સૂક્ષ્મ કે બાદર, પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્ત કોઇ પણ જીવની, મનથી, વચનથી, કાયાથી હિંસા કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને હિંસા કરતાં પ્રત્યે ભલું જાણવું નહિ તે પણ ત્રૈકાલિક એટલે ભૂતકાળની હિંસાનું પ્રાયશ્ચિત્ત, વર્તમાન અને ભવિષ્યની હિંસાની બંધી. (૨) બીજું કોઇ પણ જીવના ભાવ પ્રાણનું નુકશાન કરવું નહિ એટલે તેમને **રાગદ્વેષ થાય એવું કોઈ કામ કરવું નહિ** અને કોઇ પણ જીવ ઉપર રાગ–દ્વેષ કરવો નહિં. (૩) **અહિંસા ભાવ** ધારણ કરવો, એટલે **અરૂપી એકત્વથી** સર્વ જીવને જોવા. આ છે આદર્શ અહિંસા.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અહિંસા :–કંચન–કામિની આદિ નવ પરિગ્રહ રહિત પાંચ મહાવ્રત ધારી સાધુ અહિંસાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. અહિંસાભાવ તે **જ્ઞાનાનંદ સમતારસમય અરૂપી એકત્વ છે.**

અનુમાન પ્રમાણ અહિંસા :–જો કોઇ જીવને જોઇને **યત્નાથી** રક્ષણ કરતાં ચાલે, નિર્દોષ આહાર–પાણી લે, ઉઘાડે મોઢે બોલે નહીં, ફક્ત મોક્ષ માર્ગની જ વાત કરે તો અનુમાનથી સમજવું કે તે અહિંસા તત્ત્વમાં છે.

ઉપમા–પ્રમાણ :–અહિંસા પોતાના સ્વરૂપનું રક્ષણ કરે તેથી માતા–પિતા સમાન છે, સુખરૂપ છે, વાત્સલ્યસ્વરૂપ છે, અહિંસામય તત્ત્વો જ

સત્ય છે તેથી અહિંસા સત્ય સ્વરૂપ છે, કોઇ જીવના પ્રાણની ચોરી ન કરવાથી અચૌર્ય સ્વરૂપ છે. અહિંસા ભાવ—જ્ઞાન—આનંદ આત્મ રમણતામાં રાખે છે તેથી બ્રહ્મચર્ય સ્વરૂપ છે, સમભાવ લાવવાથી અહિંસા નિર્મમત્વ નિષ્પરિગ્રહ સ્વરૂપ છે, સર્વ જીવને શાંતિમાં રાખનાર હોવાથી ક્ષમા સ્વરૂપ છે આવી રીતે ૧૦ યતિ ધર્મની પોષક હોવાથી તદ્ ધર્મમય (ધર્મ સ્વરૂપ) છે.

સાત નય દષ્ટિએ અહિંસા

નિગમ નયની અહિંસા :–અંશથી અહિંસા પાળે એટલે દેશ વિરતિ નિયમો પાળે તેટલી પણ અહિંસા છે અને જેટલી નથી પળાતી તેટલી હિંસા સમજવી. સંકલ્પથી પણ હિંસા કે અહિંસા થાય. હિંસાના શસ્ત્રો (કારણ)ને કાર્ય માનવામાં આવે તેથી હિંસાનાં શસ્ત્રો અને શાસ્ત્રો રાખનાર હિંસક છે. આ નયમાં **દ્રવ્ય પ્રાણનો નાશ તે હિંસા છે.** કારણ કે બાહ્ય દેખાવ દ્રવ્ય પ્રાણથી જીવને ઓળખાય છે.

સંગ્રહ નયની અહિંસા :–**સર્વ જીવને પોતાના જીવ જેવા જાણવા તે.**

વ્યવહાર નયની અહિંસા :–નવ કોટિએ સર્વ જીવની હિંસાના **પ્રત્યાખ્યાન.**

ઋજુસૂત્ર નયની અહિંસા :–**અનુકંપા** ભાવ તેમાં બીજાના દુઃખથી દુઃખી થવું તે વ્યવહાર નયમાં જાય છે અને **સમતા ભાવમાં** લીન રહેવું તે ઉપરના નયોમાં જાય છે.

શબ્દ નયની અહિંસા :–કોઇ જીવના ભાવ પ્રાણ, જ્ઞાન દર્શન, સુખ, શકિતને બાધા પહોચે એટલે તેમને **રાગ–દ્વેષના પરિણામ થાય એવું કોઇ કાર્ય કરવું નહિ.**

સમભિરૂઢ નયની અહિંસા :–કોઈ જીવ ઉપર રાગ–દ્વેષ કરવો નહિં, **અહિંસાભાવ, સમભાવ, શાંતરસમાં રહેવું.**

એવંભૂત નયની અહિંસા:—સંપરાય-ક્રિયા રહિત આત્મ-રમણતા કે જ્યાં પુનર્ભવનો સંભવ રહેતો નથી તે ગુણસ્થાન ૧૨, ૧૩, ૧૪, સિદ્ધસ્વરૂપ અશરીરી હોવાથી સંપૂર્ણ અહિંસા સ્વરૂપ છે.

૪ નિક્ષેપ દૃષ્ટિએ અહિંસા.

નામ અહિંસા:—અહિંસા એવી નામ સંજ્ઞા.

સ્થાપના અહિંસા:—અહિંસાની લિપિ સ્થાપના.

દ્રવ્ય અહિંસા:—૧. આગમથી દ્રવ્ય અહિંસા—ઉપયોગ વગર આગમપૂર્વક દ્રવ્ય અહિંસાનું પાલન. ૨. નો—આગમથી દ્રવ્ય અહિંસા તેના ત્રણ ભેદ:—(૧) જ્ઞ-શરીર—અહિંસામય જીવન જેનું હતું તેવા સાધુનું મૃતક શરીર. (૨) ભવ્ય શરીર—ભવિષ્યમાં અહિંસામય જીવન જીવશે એવા ચરમશરીરી જીવ. (૩) તદ્-વ્યતિરિક્ત:—તેનાં ત્રણ ભેદ—(૧) લૌકિક અહિંસા—કાયદાની બીકથી જેટલી અહિંસા રાખવી પડે તે (૨) લોકોત્તર અહિંસા—પરમાર્થની દૃષ્ટિ વગર અહિંસા પાળનાર સાધુ. (૩) કુપ્રાવચન:—કોઇને દુઃખી જોઇને તે ન સહન થવાથી અફીણાદિ શસ્ત્રથી તેને મારી નાખવું એવી ઉંધી સમજ કુપ્રાવચન અહિંસા છે, તે અહિંસા નથી પણ હિંસા છે. ધર્મને નામે હિંસા કરવી અને અહિંસા માનવી તે પણ કુપ્રાવચન છે.

ભાવ અહિંસા:— ૧. આગમથી ભાવ અહિંસા, જ્ઞાન અને ઉપયોગ પૂર્વક અહિંસા—ભાવથી જીવનું રક્ષણ. ૨. નો—આગમથી ભાવ અહિંસા:— અહિંસામય જીવ તેમનું ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ સ્વરૂપ અરિહંત અને સિદ્ધ ૩. નો—આગમથી ભાવ અહિંસામાં પરિણતિ:— અહિંસા ભાવ જ્ઞાન-આનંદ સ્વરૂપમાં લીન રહેનાર જીવ.

વ્યવહાર અહિંસા:— શ્રાવક તેમજ સાધુ પોત-પોતાનો અહિંસા-યુક્ત વ્યવહાર પાળી જીવનું રક્ષણ કરે.

નિશ્ચય અહિંસા:— સમકિત, સર્વ-વિરતિ, અપ્રમાદ અકષાય અને અયોગ; તેનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ ૧૪માં ગુણસ્થાને પહોંચે છે.

દ્રવ્યથી :- સર્વજીવોનું રક્ષણ. **ક્ષેત્રથી**–કોઇપણ ક્ષેત્રમાં હિંસા કરવી નહિ. **કાળથી**–જઘન્ય અંતમુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ યાવજજીવન. **ભાવથી–અહિંસાભાવે સ્વ–પરની પરમાર્થ હિતબુદ્ધિ** રાખવી **મૈત્રી–ભાવના, કરૂણાભાવના, અનુકંપાભાવના. અરૂપી એકત્વ ભાવના.** સામાન્યથી અહિંસા તે શ્રાવકની. વિશેષ અહિંસા તે સાધુની. દ્રવ્ય તે અહિંસાનું દ્રવ્ય તે આત્મા છે. ભાવ તે અહિંસા આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ છે. તેની તારતમ્યતાથી, **ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયક ભાવ** ઉપજે છે.

અહિંસાનું સ્વરૂપ જાણવાનો પ્રથમ પાયો છકાય જીવની જાતો જાણવી, સર્વ જીવોનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર કોની દયા પાળવી? વળી અજીવનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર અજીવમાંથી જીવને કેવી રીતે તારવવા? માટે અજીવનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર અહિંસા ધર્મ પાળી શકાય નહિ.

સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ તત્ત્વ જાણ્યા વગર અહિંસાનો હેતુ અને ભાવ જાણી શકાતો નથી અને તે તત્ત્વોને તારવવા માટે બીજા તત્ત્વ પણ જાણવા જોઇએ માટે અહિંસા ધર્મના ઇચ્છુકે પહેલાં છકાયના બોલ શીખવા પછી નવતત્ત્વ જાણવા, કારણ કે અહિંસામાં જ્ઞાનની જરૂર છે તેની પ્રતીતિ માટે અને ધ્યેયના નિર્માણ માટે શ્રદ્ધાની જરૂર છે અને અહિંસાને વર્તનમાં મૂકવાથી ચારિત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે અને હિંસા પ્રવૃત્તિ તેમજ હિંસા ભાવ ઉપર અંકુશ મૂકવાના પ્રયત્નથી તપ ઉપજે છે અને આત્મ–શકિતનો મોક્ષ–માર્ગમાં ઉપયોગ થવાથી પંડિત વીર્ય ઉપજે છે તે અપેક્ષાઓથી જોતાં અહિંસા જ્ઞાન–દર્શન–તપ–વીર્ય યુકત છે.

સાધુનું સ્વરૂપ.

*

વ્યાખ્યા—ફક્ત આત્માનું જ સાધન કરે તે સાધુ એટલે કે આત્માની શુદ્ધિ, શોધન કરીને ફક્ત શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર પરમાત્મ સ્વરૂપ (સિદ્ધ સ્વરૂપ) પ્રગટ કરવામાં મન-વચન અને કાયાના જોગો પ્રવર્તાવે તે સાધુ. આત્માનું સાધન અંશથી શ્રાવક ગૃહસ્થો પણ કરે છે પણ તેઓ સાંસારિક કાર્યો પણ કરતા હોવાથી તેઓ સાધુ કહેવાતા નથી. સાધુ મનથી આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ બે અશુભ ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનમાં રહે છે, વચનથી ભાષા સમિતિપૂર્વક ફક્ત મોક્ષ મેળવવાનો એટલે સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે અને કાયાનો એવી રીતે ઉપયોગ કરે છે કે કોઈપણ જીવની હિંસા ન થાય, અણદીધેલ કંઈપણ લે નહિ, કોઈપણ પ્રકારનું મૈથુન સેવે નહિ, સાંસારિક કોઈપણ વસ્તુ (એટલે કે સાધુધર્મને યોગ્ય ઉપકરણ સિવાયની) પોતાની પાસે રાખે નહિ અને પાંચ ઇંદ્રિયોને વશ રાખે જેઓનું વર્તન ઉપર પ્રમાણે નથી પણ તેઓ પોતાને સાધુ તરીકે ઓળખાવે છે, સાધુનો વેશ ધારણ કરે છે અને પોતાનો તથા દુનિયાના જીવોનો સંસાર વધારવાનું કામ કરે છે તેઓ ચોક્કસ સાધુ નથી છતાં અજ્ઞાની જીવો તેમને સાધુ માને છે તેથી તે ભ્રમ ટાળવા માટે સાધુનો અને કુસાધુનો ભેદ નિક્ષેપાથી બતાવવામાં આવે છે.

સાધુના ૪ નિક્ષેપ :— ૧ નામ સાધુ, ૨ સ્થાપના સાધુ, ૩ દ્રવ્ય સાધુ, ૪ ભાવ સાધુ જેનામાં ભાવ સાધુપણું નથી તેનામાં બીજા નિક્ષેપા હોય છતાં પણ ભવ સમુદ્રમાંથી તરવાને તેઓ શક્તિમાન નથી. બાહ્યથી સર્વથા શુદ્ધ દેખાતો પંચ મહાવ્રતધારી દ્રવ્ય સાધુ બીજાને કવચિત્ તારી શકે પણ પોતે પરમાત્મસ્વરૂપ પામી ન શકે.

૧ નામ સાધુ :- ૧ સાધુ એવી નામ સંજ્ઞા ગૃહસ્થીમાંથી તારવાને માટે તેમજ સંજ્ઞા પ્રમાણે ભાવ કેળવવા માટે ઉપયોગી છે. ૨ કોઇ માણસનું નામ તેની ફૂઇએ સાધુ પાડયું હોય તો તેમાં સાધુના ગુણ ન હોવાથી તે સેવા કરવા યોગ્ય નથી.

૨ સ્થાપના સાધુ :- ૧ કોઇ માણસ ઘણી સાદાઈથી રહે, પરોપકારના કામ કરતો દેખાય, બાહ્યથી દેખાતા લૌકીક સદાચાર (નીતિ)માં રહેતો હોય તેને સ્વાર્થની ભ્રાંતિથી અથવા ગાડરીયા પ્રવાહથી લોકો સાધુ તરીકે માને પણ તે સાધુ તરીકે વંદન, નમસ્કાર કે સેવા કરવાને માટે યોગ્ય નથી કારણ કે તે પાંચ મહા· વ્રતધારી નથી તેથી પોતે સંસારનો પાર પામી શકે નહિ તેમજ બીજાને તારી શકે નહિ. ૨ સાધુનો ફોટો, સાધુની મૂર્તિ તે પણ સ્થાપના સાધુ કહેવાય પણ તેમાં જીવ નથી તેથી સાધુના ગુણ નથી તેથી તે પૂજનિય વંદનિય નથી. ૩ કોઈપણ વસ્તુને સાધુ તરીકે સ્થાપી હોય તો તેમાં સાધુના ગુણ નથી તેથી ભક્તિ કરવા યોગ્ય નથી. ૪ સાધુ એવી અક્ષર (લિપિ) માં સ્થાપના વાંચવા માટે ઉપયોગી છે.

૩ દ્રવ્ય સાધુ :- તેના બે ભેદ- ૧ આગમપૂર્વક દ્રવ્ય સાધુ, ૨ નોઆગમપૂર્વક દ્રવ્ય સાધુ.

આગમપૂર્વક દ્રવ્ય સાધુ :- ૧ તે ખરા સાધુની બધી ક્રિયાઓ કરે છે, મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે, પાંચ મહાવ્રતોને પણ પાળે છે, હિંસા ન થાય એવી રીતે ચાલે છે, બોલે છે, નિર્દોષ આહાર-પાણી લે છે પણ તેને આત્મભાવનો સાક્ષાત્કાર નથી તેથી તે વ્યવહારથી ખરો સાધુ છે પણ તે આત્મભાવ વગર મોક્ષ મેળવી શકે નહીં, પણ સર્વજ્ઞના બતાવેલા માર્ગનો ઉપદેશ આપીને બીજાને તારી શકે છે. આ સાધુ વ્યવહારથી સેવા કરવા યોગ્ય છે આ ભેદમાં ભવિ પણ હોય અને અભવિ પણ હોય તેની ખાત્રી સર્વજ્ઞ સિવાય કોઇ કરી શકે નહિ તેથી તે ખરા સાધુ તરીકે ગણાય છે પણ સર્વજ્ઞના

વચનથી ખબર પડી જાય કે તે અભવિ છે તો પછી કોઈ સાધુ કે શ્રાવક તેને ખરા ભાવથી સેવે નહીં. ૨ સાધુ સંબધીના શાસ્ત્રોનો ઉપયોગ વગર અભ્યાસ કરે તે પણ દ્રવ્ય સાધુ ગણાય. આ ભેદ પણ (૧) ભેદમાં અંતર્ગત થઈ શકે છે. આવા સાધુ ભવ્ય હોય તો આગળ વધી સમકિત મેળવી મોક્ષ જાય છે.

નોઆગમથી દ્રવ્ય સાધુ :– તેના ત્રણ ભેદ–૧ જ્ઞ શરીર, ૨ ભવ્ય શરીર, ૩ તદ્‌વ્યતિરિક્ત. નો આગમથી જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય સાધુ–: આ છે સાચા સાધુનું શબ, તેમાં જીવ નથી તેથી ગુણ નથી એટલે પૂજનીય, વંદનીય, અર્ચનીક નથી પણ સાધુની મહત્ત્વતા માટે તેમજ ધર્મ પ્રભાવના માટે તે શબને માંડવી વિગેરેમાં ગોઠવીને ગૃહસ્થો વિધિપૂર્વક અગ્નિ સંસ્કાર કરે છે.

નોઆગમથી ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સાધુ :– જે માણસ ભવિષ્યમાં સાધુ થવાનો છે તે આ ભેદમાં આવે છે પણ વર્તમાનમાં તેનામાં સાધુના ગુણો ન હોવાથી વંદનીક, પૂજનીય. અર્ચનીય નથી.

શરીર વ્યતિરિક્ત નોઆગમથી દ્રવ્ય સાધુ–તેના ત્રણ ભેદ :–૧ લૌકીક, ૨ લોકોત્તર, ૩ કુપ્રાવચન. લૌકીક સાધુ–આ માણસને સાધુનો વેશ નથી પણ સ્થાપના નિક્ષેપાના પહેલા ભેદ જેવો છે તેથી પૂજનીય નથી

લોકોત્તર નોઆગમથી દ્રવ્ય સાધુ :– (૧) દ્રવ્ય સાધુના જેવો હોય પણ સમ્યગ્દર્શન એટલે આત્મભાવ નથી. (૨) ખરા સાધુના વેશમાં હોય પણ સર્વજ્ઞ પ્રણિત શાસ્ત્રો અનુસાર તેનો બધો ઉપદેશ નથી, કંઈક સંસાર માર્ગ બતાવે અને કવચિત્ મોક્ષ માર્ગ બતાવે, તો જેને મોક્ષ માર્ગ જાણવો હોય તેણે આવા સાધુનો ઉપદેશ સાંભળવો નહિ તેમજ મોક્ષાર્થે તેની બીલકુલ સેવા કરવી નહિ. (૩) ખરા સાધુના વેશમાં હોય પણ તેની બધી માન્યતા સર્વજ્ઞના કથન અનુસાર નથી તેથી નિન્હવ છે ખરો ધર્મ વમેલો છે, ભ્રષ્ટ

થયેલ છે, વળી સાધુના વેશમાં હોવાથી તેમજ કંઇક સાચું ને કંઈક ખોટું સમજાવે તેથી મુમુક્ષુ જીવો માટે ખતરનાક છે માટે આવા સાધુનો ત્યાગ કરવો. (૪) ખરા સાધુના વેશમાં હોય પણ ૩૬૩ પાખંડી મતોને સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મની સમાન ગણે, આ જીવ મિશ્ર ગુણસ્થાનવાળો ગણાય તેથી મુમુક્ષુ જીવોએ તેનો ત્યાગ કરવો તેની મિથ્યા પરૂપણાનો એક મુદ્દો એવો છે કે સ્યાદવાદની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વીઓ અંશથી સાચા છે માટે સર્વ ધર્મ સરખા છે પણ તે સ્યાદવાદનું કે નયોનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજતો નથી કોઇપણ એક નય એક અપેક્ષાથી ખરી હોય પણ તેજ નયને પકડી રાખવાથી અને બીજી નયોનો નિષેધ કરવાથી ઘણો અનર્થ ઉપજે છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મનું ખરૂં સ્વરૂપ સર્વથા બદલાઈ જાય છે. દાખલા તરીકે હાથીની પુંછડી સર્પ જેવી છે એટલે કે હાથીના શરીરના પુંછડીરૂપી અંશમાં સર્પનો આકાર છે, છતાં જો કોઈ એમ કહે કે હાથી સર્પ જેવો છે તો તેને લોકો દિવાનોજ કહે. વળી સર્પ હાથીની પુંછડીનું કામ કરતો નથી તેમજ હાથીની પુંછડી સર્પનું કામ કરતી નથી એવીજ રીતે ૩૬૩ પાખંડી મતો સર્વજ્ઞ કથિત સૂત્રો કે આચારનું કામ કરતા નથી તેમજ સર્વજ્ઞ કથિત સૂત્રો કે આચાર, પાખંડી મતોના શાસ્ત્રો કે આચારનું કામ કરતા નથી. કોઇ શબ્દોમાં સામ્યતા દેખાય છે પણ તે શબ્દો તો ભાડુતી છે તેથીજ આચાર વિચારમાં ભયંકર ભિન્નતા દેખાય છે. વળી દ્રવ્યોનું સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ સ્વરૂપનો અભાવ જેમા છે તે શાસ્ત્રો કેવી રીતે મોક્ષ તત્ત્વ સુધી પહોંચાડી શકે ? માટે મોક્ષાર્થી જીવો માટે તો ફક્ત સર્વજ્ઞ વીતરાગ કથિત શાસ્ત્રોજ ઉપયોગી છે જ્યાં ખરો માર્ગ છે ત્યા જરા પણ કચાશ રહી જાય તો પણ પડવાપણું થાય છે જેમકે ગુણસ્થાન ૧૧, ત્યારે કંઇક સાચું અને કંઈક ખોટું જે આચાર વિચારમાં છે તે કેવી રીતે મોક્ષ માર્ગમાં લઇ જાય ? માટે મુમુક્ષુ જીવોએ આવા સાધુઓનો ત્યાગ કરવો. (૫) કેટલાક વેશધારી સાધુ અહિંસાની આરાધના હિંસાથી બતાવે છે અપવાદ માર્ગ કોઇએ સેવ્યો હોય તેને ઉત્સર્ગ માર્ગમાં ઘસડી જાય છે સૂચના શબ્દોને મરોડ આપીને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે અર્થ

કરે છે તે આ બધા અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વી નિન્હવ સમજવા (૬) કેટલાક વેશધારી સાધુ લોકોની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉપદેશ આપી ભાંડની જેમ લોકોનું મનરંજન કરી શ્રોતાઓને જમા કરે છે અને પોતાની પ્રશંસા વધારે છે તેને અધ્યાત્મકલ્પ દ્રુમના લેખક કહે છે કે પ્રશંસા કરનાર અને જેની પ્રશંસા થાય છે તે બધા જુદી જુદી ગતિમાં જુદે જુદે ઠેકાણે જવાના છે, ત્યાં કોઇ પ્રશંસા કરનાર નહીં મળે પણ વિરાધનાનું ફળ તો ઉપદેશકને ભોગવવું જ પડશે. ત્યાં કોઇ મદદ કરવા આવશે નહિ. મુમુક્ષુએ આવા સાધુનો ત્યાગ કરવો. જૈન સાધુના વેશમાં જેઓ લૌકિક કાર્ય કરે છે તે સર્વેને કુસાધુ સમજવા. (૭) જે ચીજની સૂત્રમાં આજ્ઞા નથી તેનો ઉપયોગ કરનાર કુસાધુ સમજવા.

કુપ્રાવચનનો આગમથી દ્રવ્ય સાધુ :– આ લોકો પોતાને સાધુ કહેવરાવે છે, કપોત કલ્પીત સાધુનો વેશ ધારણ કરે છે પણ સર્વજ્ઞ વીતરાગ કથતિ ધર્મશાસ્ત્રોને જાણતા નથી તેમજ તેઓનું આચરણ પણ આગમથી ભિન્ન છે. તેઓ જીવ અજીવનુ સ્વરૂપ જાણતા નથી તેથી જીવ હિંસા કર્યે જ જાય છે, પરમાત્માનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણતા નથી તેથી આત્મા અને પરમાત્માની સંધિવાળો આત્મભાવ ગ્રહણ કરી શકતા નથી, તેઓમાંના જે માસ માસના અપવાસો કરે અને ઉનાળાના ખરે બપોરે તાપમાં આતાપના લે તો મરીને કદાચ હલકા દેવ થાય પણ તેઓ ૪ ગતિ, ૨૪ દંડક અને ૮૪ લાખ જીવયોની રૂપ સંસારનો પાર પામતા નથી તેમજ બીજાને તારી શકતા નથી, માટે મોક્ષાર્થી જીવોએ આવા લોકોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ.

૪ ભાવ સાધુના બે ભેદ :–૧ આગમપૂર્વક ભાવ સાધુ અને ૨ નોઆગમથી ભાવ સાધુ. ૧ આગમથી ભાવ સાધુ–જેમાં સાધુના ગુણો છે જેમકે—**પાંચ મહાવ્રતો** (અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહ ત્યાગ) તે વ્રતો નવ કોટિના છે એટલે મન, વચન અને કાયાથી પાપ કરે નહિ, કરાવે નહિ અને કરતાં પ્રત્યે ભલું જાણે નહિ, **છકાય જીવોની રક્ષા કરે છે.** પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયરો. વનસ્પતિ અને પોતાની ઇચ્છાથી હાલતા ચાલતા જીવો તે ત્રસ જીવ

જેમકે અળસીયા વિ. બેઇંદ્રિય, કીડી વિ. તેઇંદ્રિય પ્રાણી-મચ્છર વિ. ચૌરેન્દ્રિય અને માછલાં, ઇંડા, પંખી તથા ઢોર વિ. અને વાંદરા વિ. વનના પ્રાણીઓ સાપ-ખીસકોલી વિ. પંચેન્દ્રિય જીવો તેમજ મનુષ્યની જાતિ વગેરે નાના-મોટા કોઇ પણ જીવની હિંસા થાય એવું મનથી-વચનથી અને કાયાથી કામ કરે નહિ, કરાવે નહિ અને કરતાં પ્રત્યે ભલું જાણે નહિ પાંચ ઇંદ્રિયોને વશ રાખે છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે કષાયભાવ આવે કે તરતજ ઉપયોગ રાખીને તે કષાયોને નિષ્ફળ કરે, સમાવી દીએ, નાશ કરે, મન-વચન અને કાયાને વશ રાખે, એકસરખાં રાખે, સમતુલ રાખે. સંસાર ભાવમાં અરૂચી અને મોક્ષ માર્ગમાં રૂચી રાખે. નિર્ગ્રંથ રહે, ૨૨ પરિષહ સમભાવથી સહન કરે, મરણ થાય એવો ઉપસર્ગ આવે તોપણ ધર્મથી ડગે નહીં, નીચે જોઇને જીવોનું રક્ષણ કરીને ચાલે, હિંસા થાય એવો એક પણ શબ્દ બોલે નહીં. નિર્દોષ આહાર, પાણી, સ્થાનક અને ખપ પુરતી જ વસ્તુ લીએ, હિંસા ન થાય એવી રીતે વસ્ત્ર-પાત્ર લે-મૂકે તથા શરીરની અશુચી દૂર કરે પોતાના આત્માનૂં સ્વરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્યમય છે તે જાણે, દેખે અને અનુભવ કરે, વિધિપૂર્વક ૧૨ પ્રકારનાં તપ કરે, કંચન અને કામિની [સ્ત્રી] ને તો હાથથી પણ સ્પર્શ ન કરે, સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા અનુસાર સૂત્રો હોય તેજ ભણે અને તેનો જ ઉપદેશ આપે, સંસારના કે આશ્રવના કોઇપણ કામમાં ભાગ લીએ નહિ તેમનું ધ્યેય મોક્ષ હોય, અરિહંત અને સિદ્ધનું આલંબન હોય પોતાના શુદ્ધ ગુરુની સેવા કરે, દરેક કાર્યમાં કેવળ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ અંતર્મુખવૃત્તિમાં આગળ રાખે.

(૨) નોઆગમથી ભાવ સાધુ તે ઉપરના ગુણવાળા જેઓના આત્મા છે તેવા સાધુ પોતે તે સાધુઓના ચારિત્રની અપેક્ષાએ પાંચ ભેદ છે :- સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધ, સુક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત; આ પાંચમાંનું એક ચારિત્ર એકી વખતે હોય અભ્યંતર નિગ્રન્થપણાની તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ તે સાધુના ૬ ભેદ છે :- પુલાક, બકુશ; પ્રતિસેવના કુશીલ, કષાય કુશીલ, નિર્ગંથ, સ્નાતક. કલ્પની અપેક્ષાએ

તેમના ત્રણ ભેદ છે :- ૧ સ્થવીર કલ્પ. ૨ જિન કલ્પ, ૩ કલ્પાતીત. કવચિત કોઈ પોતાની મેળે બોધ પામેલા હોય છે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ કહેવાય છે, બાહ્ય વસ્તુ ઉપરથી વૈરાગ્ય પામીને એકલા વિચરનારા પ્રત્યેકબુદ્ધ હોય છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીનો મર્મ સમજીને ક્ષપક શ્રેણીએ ચડી કેવળજ્ઞાન પામેલા કવચિત ગૃહસ્થવેશમાં કે અન્ય લિંગમાં સાધુ હોય પણ તેઓ ગૃહસ્થ વેશમાં કે અન્ય લિંગમાં ઉપદેશ દેતા નથી, તેમનું આયુષ્ય હોય તો દેવ અથવા સંઘ ખરા સાધુનો વેશ આપે ત્યારબાદ ઉપદેશ આપે. આ પ્રમાણે ભાવ સાધુના ભેદો હોય છે. નિક્ષેપાના ભેદો સમજવાથી માલુમ પડે છે કે, કેવા સાધુને વંદન નમસ્કાર, સેવા, ભકિત કરવાથી મોક્ષમાર્ગની આરાધના થાય છે અને કેવા સાધુ ત્યાગ કરવા લાયક છે ત્યારે નયની દૃષ્ટિથી સાધુનું સ્વરૂપ વિચારીએ તો જેઓ બધી નયમાં દાખલ થવાને યોગ્ય છે તે ખરા સાધુ છે, માટે તે સમજવા સાત નયમાં સાધુનું સ્વરૂપ બતાવીએ.

૧ નિગમનય:–૧ સાધુપણાના ભાવમાં રહેવાનો સંકલ્પ, ૨ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર તે શુદ્ધ વ્યવહારનું આલંબન લઈને નિશ્ચય માર્ગની કેળવણી થાય, સાધુપણાના અંશ ઉપરથી સાધુપણાનું આરોપણ થાય. સાધુપણાનું બાહ્ય નિશાન રજોહરણ, ગુચ્છો, પાત્ર, મોંહોપતિ અને સફેદ વસ્ત્ર.

૨ સંગ્રહનય :– ગુણોનો સંગ્રહ. સાધુના ઘણા ભેદો એક સાધુ શબ્દમાં આવી જાય, દાખલા તરીકે નમો લોએ સવ્વ સાહુણં.

૩ વ્યવહાર નયમાં પાંચ મહાવ્રતનું પાલન, પાંચ સમિતિપૂર્વક પ્રવર્તન, ત્રણ ગુપ્તિમાં સામાન્ય રીતે રહેવું, છકાય જીવની રક્ષા કરવી, પાંચ ઇંદ્રિયોને ગોપવવી. ઉપરના સાધુના જે ભેદો બતાવ્યા છે તે બધા વ્યવહાર નયમાં આવે સર્વ સાધુઓના જે જે કાર્ય શરીર, ઇંદ્રિયો, અને વચનના આલંબનથી થાય તે સર્વ વ્યવહાર નયમાં છે. દાખલા તરીકે એક સાધુ ક્ષપક શ્રેણીમાં છે, તે કાઉસગ્ગમાં છે તે વખતે મૌન

છે પણ કાયાથી જે સ્થિરતામાં પ્રવૃત્તિ છે તે વ્યવહાર નયમાં છે એટલે કે કાયાનું સ્વરૂપ જોઇને આપણે કહીએ કે તે સાધુ છે.

૪ ઋજુ સૂત્ર નયમાં સાધુ :– જે વખતે સાધુના ભાવ (ગુણો)માં હોય તે વખતે તે પોતાના કલ્યાણની અપેક્ષાએ ખરા સાધુ ગણાય અહીં ઉપયોગની મુખ્યતા છે એટલે કે સાધુએ દરેક કામં ઉપયોગ સહિત કરવું જોઇએ.

૫ શબ્દ નયમાં સાધુ :– સાધુના ૨૭ ગુણો સહિત વિચરે અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યથી આત્માની શુદ્ધિ કર્યે જાય તે સાધુ.

૬ સમભિરૂઢ નયમાં સાધુ :– ધર્મ ધ્યાન, શુકલ ધ્યાન અને ક્ષપક શ્રેણીવાળા એટલે કે ૭ થી ૧૨ ગુણસ્થાનવાળા આ નયમાં ગણાય અને દરેક સાધુને આવી ભાવના જોઇએ.

૭ સમભિરૂઢ નયમાં :– સ્નાતક નિગ્રન્થ, ક્ષાયક યથાખ્યાત ચારિત્ર, સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંત સ્વરૂપ આ નયમાં ગણાય કારણકે બાહ્ય દેખાવમાં સામાન્ય કેવળી ભગવાન સાધુના વેશમાં હોય છે.

આવી રીતે ક્રમથી અથવા એકી સાથે એક સાધુને સાતે નય લાગુ પડે છે, જો કે આ વખતમાં ૮ થી ૧૪ ગુણસ્થાનવાળા સાધુ આ ભરતક્ષેત્રમાં મળી શકે તેમ નથી.

હવે સાધુના ૪ પ્રમાણ બતાવવામાં આવે છે કે જેથી નિશ્ચય થાય કે, આ ખરા સાધુ છે.

૧ આગમ પ્રમાણ સાધુ :– ખરા સાધુનું સ્વરૂપ આચારાંગ સૂત્રમાં છે તેમાંથી ઉદ્ધાર કરેલ દશવૈકાલીક સૂત્રમાં પણ સાધુનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે. સાધુના ૨૭ ગુણ તથા પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિવાળા સાધુ આગમ પ્રમાણ છે.

૨ **પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સાધુ** :–કંચન કામીનીના સર્વથા ત્યાગી, રયહરણ ગુચ્છગ પડિગહધારી, પંચ મહાવ્રતધારી, ૧૮૦૦૦ શિલાંગ રથધારી, એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપે છે.

૩ **અનુમાન પ્રમાણ સાધુ** :–નાના મોટા દરેક જાતના સ્થાવર કે ત્રસ જીવને પોતાના જીવ સમાન ગણીને તેમની સંભાળ કરતાં, તેમનું રક્ષણ કરતાં ચાલે, ઉભા રહે, બેસે, સુવે, આહાર વગેરે ક્રિયા કોઈ કરે તો તે ખરો સાધુ છે એમ અનુમાન કરવું.

૪ **ઉપમા પ્રમાણ સાધુ** :–સાધુ વાયુની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ વિહારી હોય છે એકજ જગ્યા કે ગામમાં રહેતા નથી. આકાશની માફક સાધુ–ગૃહસ્થો કે કોઈ સંસ્થા કે કોઈ રાજકીય બંધનમાં રહેતા નથી કારણ કે કોઈના દબાણમાં આવે તો ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયા વગર રહેવાય નહીં.

ત્યારે કોઈ કહે કે તીર્થંકર, ગુરુ અને શાસ્ત્રના બંધનમાં સાધુ કેમ રહે છે ? તો તેનો જવાબ એ છે કે આત્મમાંથી પરમાત્મ સ્વરુપ કેળવવાની જે વિદ્યા બતાવે છે તેને બંધનરૂપે માનવી તે જ અજ્ઞાનતા અને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિવાળું સ્વેચ્છાચારીપણું છે. તેવું સમજનાર કદી મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકે જ નહિ સાધુપણું એ મોક્ષ માર્ગની વિદ્યાનો અભ્યાસ છે અને જે આ વિદ્યાનો ખરો જાણકાર હોય તેની પાસેથી જ આ વિદ્યા શીખાય. બીજી સાધુની અનેક ઉપમાઓ છે પણ અત્રે તેની જરૂર નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી સાધુત્વ:—આ પાંચમાં આરારૂપી કાળમાં ભરતક્ષેત્રમાં સાધુની સંખ્યા બહુ થોડી છે અને ચારિત્ર નાની દીક્ષારૂપી સામાયિક ચારિત્ર છે અને મોટી દીક્ષા રૂપી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર છે અને નિર્ગ્રન્થપણામાં બકુશ, પ્રતિસેવના કુશિલ અને જઘન્ય મધ્યમ કષાય કુશિલ છે, પણ પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સામાયિક, સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રો છે અને નિર્ગ્રન્થો બધા ભેદોવાળા છે, તેમાં બે હજાર કોડની આસપાસની સંખ્યામાં સાધુઓ હોવાનો સંભવ છે અને બે ક્રોડ કેવળી ભગવાન સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ ક્ષાયક યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સામાન્ય

કેવળી છે અને ૨૦ તીર્થંકર દેવાધિદેવ પોતાના અદ્‌ભૂત અતિશયો-સહિત વિચરે છે તેને જૈનેતરો સાધુ તરીકે માને છે.

દ્રવ્ય :–સાધુપણાનું મૂળ દ્રવ્ય, અનંત ગુણ પર્યાયત્મક ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત પ્રદેશી જીવ દ્રવ્ય છે.

ભાવ :–સાધુના ગુણોરૂપી ભાવો જીવ દ્રવ્યને આધારે તદ્‌રૂપ રહીને રહે છે.

વ્યવહાર સ્વરૂપ :–બાહ્ય નિશાનઃ રજોહરણ ગુચ્છો, પાત્ર, મુખવસ્ત્રિકા, ભરત–ઇરવત ક્ષેત્રમાં સફેદ વસ્ત્રધારી હોય, ધર્મની ક્રિયામા જે મનોવર્ગણા, ભાષા વર્ગણા અને કાયા વર્ગણાનો ઉપયોગ કરે છે તે સર્વ વર્ગણા પુદ્દગલ સ્વરૂપી હોવાથી તેનો ઉપયોગ વ્યવહારમાં ગણાય.

નિશ્ચય સ્વરૂપ :– મોક્ષ માર્ગની ક્રિયામાં જે આત્મ પરિણુતિ થાય છે કડમાણે કડેના અપેક્ષાએ નિશ્ચય સ્વરૂપમાં ગણાય એટલે આત્મભાવ તે સાધુનું નિશ્ચય સ્વરૂપ છે.

આ પ્રમાણે સાધુનું સ્વરૂપ જાણી જે સાધુઓ ત્યાગ કરવા જેવા છે તેનો ત્યાગ કરવો અને જે સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞાની શ્રદ્ધાવાળા છે અને પોતાની શકિત પ્રમાણે તે આચારમાં મુકવાની કોશિશ કરી રહ્યા છે તેઓને સાચા સાધુ ગણી તેમની સેવા કરવી, તેમનો ઉપદેશ સાંભળવો અને સૂત્રાનુસાર ભકિત કરવી. આની સાથે એટલું કહી દેવું જાઇએ કે **જે ગૃહસ્થો કે સંસ્થા સાધુઓને પોતાના કપોલ કલ્પિત ધારા ધોરણના બંધનમાં નાખી તેમને એક જરાક અંશથી પણ સાધુપણાના શુદ્ધ સ્વરૂપ માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે છે તેમણે તો મોક્ષની આશા રાખવી જ નહીં** એટલે કે તેમણે પોતાને જૈન કહેવરાવવાની મહેનત લેવી જ નહીં તેમ છતાં જૈન સંસ્થામાં રહી જૈનેતરપણું કરશે તો તેઓ જૈન ધર્મનો દ્રોહ કરે છે એમ સમજી લેવું

❀

જૈન સાધુની ક્ષમા.

*

'ક્ષમા' સંસ્કૃત શબ્દ છે. તેનો અર્થ **બીજાના અપરાધ માટે માફી આપવી** અથવા **સહન કરવું અને શાન્તિ રાખવી** એ છે. સ = સમ્યક્ પ્રકારે એટલે પોતાના તથા પરના આત્માને કર્મ બંધનું કારણ ન થાય અને દુઃખ ન થાય એવી રીતે + હન = હણવું, નાશ કરવું. તે શું ? નિંદા, આળ, ગાળો વગેરે કરેલ આક્રોશ વચન અને કાયાથી મારપીટથી પ્રાણાતિપાત સુધી કરેલ વધાદિ ઉપસર્ગ પરિષહ જે આવી મળે તેથી જે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તેને હણવો અથવા નિષ્ફળ કરવો.

ક્ + શમ + અ = ક્ષમા, અહીં પણ આત્માના કલ્યાણ અર્થે ક્રોધાદિ કષાયનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કરવો એવો અર્થ થાય છે.

ક્ષમા ક્રોધનો નાશ કરે છે તેને કેવી રીતે નાશ કરવો તે માટે પહેલાં ક્રોધનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ.

ક્રોધ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ છે. તે દ્વેષજન્ય છે અને માનની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. પરિષહ આપનાર પ્રત્યે પહેલાં દ્વેષ થાય, પછી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય. ક્રોધ કર્મ પ્રકૃતિનું ઉપાદાન કારણ કર્મ પુદ્ગળ છે એટલે ક્રોધ–પ્રકૃતિ જડ છે

ક્રોધ કરવાથી સત્તામાં રહેલ ક્રોધ કર્મ પ્રકૃતિ ઉદીરણાથી ભોગવાઇ ખપી જાય છે પણ તે જ વખતે નવીન ક્રોધ–પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે તે ફરી અબાધાકાળ પૂરો થયે ઉદય આવવાનો. માટે ક્રોધને એવી રીતે ખપાવવો કે ફરી ક્રોધનો બંધ ન પડે.

ક્રોધ પ્રકૃતિ જો સત્તામાં હોય તો જ નિમિત્ત મળે ત્યારે સત્તામાંથી બહાર આવે પણ જો સત્તામાં ન હોય તો કાંતો તેવાં નિમિત્ત જ ઉત્પન્ન ન થાય અથવા તો કોઇ અકસ્માત બીજા કર્મના ઉદયને કારણે એવું કારણ આવી ચડે તો પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન ન થાય.

જ્યારે ક્રોધ પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે ત્યારે આત્માનો દ્વેષ નિમિત્ત કારણ બને છે અને જ્યારે ક્રોધ-પ્રકૃતિનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે નિમિત્તથી આત્માને દ્વેષ-ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે પ્રકૃતિ અને જીવનો વિભાવ ભાવ અરસ-પરસ-નિમિત્ત નૈમેત્તિક બને છે.

જ્યારે ક્રોધ કરવાનું નિમિત્ત આવી મળે છે ત્યારે સત્તામાં રહેલી ક્રોધ કર્મ પ્રકૃતિનું આકર્ષણ થાય છે એટલે તે ઉદીરણા પામે છે તેથી પહેલાં જીવને **આવેશ, ઉભરો, અનિષ્ટ લાગણી, દ્વેષરૂપે** પ્રગટ થાય છે. તેને આત્મ-વીર્યથી ધૈર્ય પ્રગટાવી અટકાવી દેવાં

તે આવી રીતે અટકે :- હું કોણ છું, હું સાધુ છું. મુમુક્ષુ છું એવી જે **આત્મ-જાગૃતિ** છે તેથી **ધૈર્ય** પ્રગટ થાય છે અને આવેશ આવતો અટકી જાય છે, લોકભાષામાં આને **'ગમ' ખાવાનું** કહે છે. આવેશ અટકે એટલે વિચાર કરવાની તક મળે છે ત્યારે **ક્રોધનું સ્વરૂપ વિચારવું** કે ક્રોધ જડ છે, અનાત્મક છે, સંસાર-ભ્રમણનું કારણ છે, આત્માનાં ગુણો નાશ કરનાર છે, આ વખતે તેમજ પરંપરાથી દુઃખનું કારણ છે, હજારો વર્ષના તપ-સંયમનો નાશ કરનાર છે માટે ક્રોધને વશ ન થવું એટલે ક્રોધમય થવું નહીં પણ તેને પર વસ્તુ જાણી તેનો ત્યાગ કરવો

વળી ક્રોધના નિમિત્ત રૂપે આવી પડેલ ઉપસર્ગ-પરિષહ કરનાર ઉપકારી છે કારણ કે કર્મ-પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય તો જ તેને ઉદય કે ઉદીરણા કરવાનો વખત આવે એટલે કર્મ પ્રકૃતિ મારી સત્તામાં છે તો જ તેને ખપાવવાનો વખત આવે. મારી **સત્તામાં**

ક્રોધ છે તેને મારા આત્મ પ્રદેશોમાંથી ખપાવવા માટે આ પરિષહ આવેલ છે માટે આ ક્રોધને નિષ્ફળ કરૂં તો ખપી જાય અને નવાં કર્મ ન બાંધવા પડે

પરિષહ આપનાર જીવને પોતાને કર્મ બાંધીને ભોગવવાં પડશે અને દુ:ખી થવું પડશે તે દુઃખ વહોરી લઇને એટલે પોતાના સુખના ભોગે આ જીવ મારો ક્રોધ ખપાવે છે અને મારા આત્માને નિર્મળ બનાવે છે તેથી તે જીવ ઉપકારી છે તેથી તેનું કલ્યાણ થાઓ

વળી આ અવસરે હું ક્ષમા રાખી શકું છું કે નહીં તેની આ પરીક્ષા છે એટલે ક્ષમા–સાધનામાં હું કેટલે સુધી આવ્યો તેની આ પરીક્ષા છે અને તેમાં હું પાસ નહીં થાઉં તો પછી કયારે થઇશ તેનો પત્તો નથી, વળી ક્ષમાની કસોટી પરિષહથી જ થાય છે, અમસ્થા બેઠાં બેઠાં કંઇ ક્રોધ નિરંતર આવતો નથી અને કસોટી તે જ ખરી પરીક્ષા છે.

ક્રોધ કર્મ પ્રકૃતિ જે સત્તામાં છે તેનો ગમે ત્યારે ઉદય તો થવાનો જ છે, તેને રોકી શકાતું નથી પણ ક્રોધભાવનો આવેશ તો રોકી શકાય છે. ધીરજ ધરવાથી જ્ઞાનના ઉપયોગની સફળતા થાય છે. મારા ક્ષમા ગુણને લુંટનાર ક્રોધ ભાવ એ ભયંકર લુંટારો છે પણ મારો જ્ઞાન–ઉપયોગ રહે તો ક્ષમા ગુણ હાજર જ છે, જ્ઞાન ઉપયોગ વખતે ક્રોધ લુંટારો ટકી શકતો નથી માટે મારે સાવધાન રહેવું જોઇએ

વળી આક્રોશ વચન રૂપી ભાષાના પુદ્ગળો તેમજ શરીર કે જેનો વધ થાય છે તે પૌદગલિક અનાત્મક પર વસ્તુ છે તે પર વસ્તુથી મારે શા માટે મમત્વ રાખી મુંઝાવું જોઇએ ? પર વસ્તુ તો સર્વ ત્યાગ કરવા લાયક છે. ક્ષમા વગેરે આત્માના ગુણો માટે શરીર વગેરે પર વસ્તુનો નાશ થાય તો તેના જેવું કંઇ

ઉત્તમ નથી. જેમ ચંદનને ઘસવાથી સુગંધ આવે છે તેમ પરિષહ રૂપી કસોટીથી મારા આત્મિક ગુણો વધવા જોઇએ. આવી રીતે ધૈર્ય તેમજ અનુપ્રેક્ષા (તાત્ત્વિક વિચાર)થી ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો.

આવી રીતે પર વસ્તુનો ત્યાગ કરીને સમતા–શાંતરસ એવા આત્મભાવમાં લીન થવું. આત્મપ્રદેશોમાં રહીને સમતા સર્વ જીવો પર અરૂપી એકત્વની એક સરખી દષ્ટિ રાખે છે અને સર્વ દ્રવ્યો પર મહાસત્તા (ઉત્પાદ–વ્યય–ધ્રૌવ્ય) એકત્વની એક સરખી દૃષ્ટિ રાખે છે એટલે સર્વ દ્રવ્યો પોતપોતાના પર્યાયોમાં રહે છે તેથી મારે મારા શુદ્ધ પર્યાયમાં રહેવું જોઇએ. જ્ઞાન–ઉપયોગ પૂર્વક શાંતરસ એ મારો શુદ્ધ પર્યાય છે તેથી તેમાં રહીને મારે આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો જોઇએ.

હવે શાન્તરસને આત્મ પ્રદેશોમાંથી શોધવો. શરીરસ્થ જીવમાં જ્યાં જ્ઞાન, દર્શન, સુખની ઉત્પત્તિ જણાય ત્યાં આત્મ–પ્રદેશો છે અને આખા શરીરમાં સર્વત્ર આત્મ પ્રદેશો છે અને અંતર્મુખ વૃત્તિથી બધે જ્ઞાન, દર્શન, સુખની ઉત્પત્તિ જણાઈ આવશે પણ કપાળ અને બન્ને આંખની ભ્રમરની આસપાસ તથા મસ્તકના ઉપરના મધ્ય ભાગમાં એટલે મગજમાં જ્ઞાન, દર્શન, અને સુખના ઉત્પાદનો અનુભવ વધારે થઇ શકે છે.

જ્યાં જ્ઞાનનો ઉત્પાદ છે ત્યાં જ આત્મિક સુખનો ઉત્પાદ છે અને ત્યાં જ આત્મ પ્રદેશો છે માટે જ્ઞાનથી અરૂપી આત્મ–પ્રદેશોને પકડીને તેમાંથી આત્મિક સુખ અને શાંતરસનો અનુભવ કરવો અથવા તો શાંતરસની ભાવના ચિત્ત–ક્ષેત્રમાં સ્થિર કરવી. જો આત્મિક સુખ આવી રીતે ભોગવતાં આવડે તો આત્મ પ્રદેશોમાંથી જાણે કે શાંતરસ નીતરતો હોય અને તે અમૃતરસ પોતે ભોગવતો હોય એમ લાગે આવી રીતે આત્મા શાંતરસનો કર્ત્તા તથા ભોકતા બને છે.

હવે આ વિસ્તારને ત્રણ કરણ સાથે સરખાવીએ.

યથા પ્રવૃત્તિ કરણથી ક્રોધનું તથા આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું. અપૂર્વ કરણથી હેય ક્રોધનો અને પરભાવનો ત્યાગ કર્યો, અનિવૃત્તિ કરણથી આત્મભાવમાં પ્રવેશ કર્યો અને અંતર કરણથી શાંત–રસનો અનુભ કર્યો. સમકિત પામવા માટે પણ આ ત્રણ કરણની જરૂર છે અને શ્રેણી પામવા માટે પણ ત્રણે કરણની ઉત્કૃષ્ટ તીવ્રતાપૂર્વક જરૂર છે. એ બધાંમાં પહેલાં ક્રોધનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરવાનો હોય છે માટે સુસાધુએ ક્ષમાની આરાધના કરવી જરૂરી છે.

ક્ષમાનો બાહ્ય ભાવ **માફી આપવાનો** છે, અભ્યંતર ભાવ **વૈરવિરોધ નાશ કરવાનો છે, સમભાવ કેળવવાનો** છે અને આત્મભાવ તે **શાંતરસનો અનુભવ** છે. **क्षमा वीरस्य भूषणम्** આધ્યાત્મિક કાયરનું આ કામ નથી અને ક્ષમા ગુણ પ્રગટ કરવાને પંડિત આત્મ–વીર્યની જરૂર છે.

ક્ષપક શ્રેણીમાં જ્યારે ક્રોધને નાશ કરવાનો ઉદ્યમ ચાલે છે ત્યારે બધા કષાયો અને નો-કષાયો, મંદ પડતાં જાય છે એટલે ક્રોધનો સર્વથા નાશ થાય કે તરત જ અંતર્મુહૂર્તમાં માનનો અને લોભનો નાશ થાય, પછી તરત જ અંતર્મુહૂર્તમાં માયાનો નાશ થાય, પછી તરત જ અંતર્મુહૂર્તમાં લોભનો નાશ થાય કે અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય.

ક્ષપક શ્રેણી પામવા માટે ઘણાં ભવો સુધી કષાયોનો ક્ષયોપશમ કરવો જોઈએ અને સાધુનું ધ્યેય મોક્ષનું જ હોય છે, તેથી સાધુએ આ લક્ષ્ય ખાસ રાખવાનું છે ક્ષમાની હકીકત સાધુને મુખ્યત્વે ઉદ્દેશીને લખી છે કારણ કે ઉપસર્ગ–પરિષહ મુખ્યત્વે સાધુને આવે છે પણ પૌષધાદિ વ્રતમાં રહેલ શ્રાવકને પણ આ વાત લાગુ થાય છે. તે ઉપરાંત સર્વ મુમુક્ષુઓને યોગ્યતા પ્રમાણે લાગુ થાય છે. સંસારના વ્યવહારમાં પણ ક્ષમાની આરાધના થઈ શકે છે.

હવે સાધુ–સાધ્વીમાં અંદર અંદરના કલેશ દૂર કરવાની રીત તપાસીએ. કલેશના કારણોમાં મુખ્યત્વે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની હીનતા

હોય છે, અરસપરસ એક બીજાને ભ્રષ્ટ માને, ભ્રષ્ટ હોય તે સુધરવાને બદલે કુ–યુકિતઓ શોધે, પોતપોતાને સારો માની બીજાના સંભોગમાંથી જુદા થાય.

અહીં જ્ઞાન માટે ૧૧ અંગ અને ૧૨ ઉપાંગ જે હાલમાં પ્રવર્તે છે તેના મૂળ પાઠ અને જિનાજ્ઞા અનુસાર અર્થ ઉપર આધાર રાખવો જોઇએ. દર્શનનો આધાર જ્ઞાન છે પણ મત–ભેદ થાય ત્યાં 'તત્ત્વ કેવળીગમ્ય' કરવું ચારિત્રનો આધાર પાંચ મહાવ્રતો અને આઠ પ્રવચન માતા ઉપર આધાર રાખવો જોઇએ, ભ્રષ્ટાચારી પ્રિય વચનોથી ન સુધરે તો તેના તરફ માધ્યસ્થ ભાવ રાખવો અને ભ્રષ્ટાચારી બીજાને હેરાન કરે તો સંઘે તેનો યથાયોગ્ય ઇલાજ લેવો

સાધુ કે સાધ્વીના એક કુળમાં કલેશ થવાનું એક કારણ ખાસ કરીને સાધ્વીઓમાં એવું છે કે કોઇ ગોરાણી એક શિષ્યાને ગુણાનુરાગથી વાત્સલ્ય બતાવે ત્યારે બીજી શિષ્યાને એમ લાગે કે તેને સારી રીતે રાખે છે, તેના ભાવ બહાર આવે. એટલે અરસપરસ વચન–વર્ગણા કાઢે અને કલેશ ચાલે. આવે વખતે કલેશ વધારે ન ચાલે તે માટે તથા અરસપરસના કલ્યાણ માટે તથા જૈનધર્મનું મહત્ત્વ સાચવવા માટે બંને પક્ષે સમજવાનું છે.

શિષ્યાએ સમજવું જોઇએ કે ગોરાણી ગુણાનુરાગથી જેને વાત્સલ્ય બતાવે છે તેના તરફ મારે પ્રમોદ ભાવ રાખવો જોઇએ. વળી હું સાધ્વી છું, રસ લોલુપતા માટે અથવા મારી માની લીધેલી માન્યતા માટે મારે કલેશ કરવો યોગ્ય નથી, મેં સર્વનો ત્યાગ કર્યો તો રસ કે માન વગેરેનો શા માટે ત્યાગ ન કરવો ?

ગોરાણીએ સમજવું જોઇએ કે, જ્યારે અમુક શિષ્યાને દ્વેષ થાય છે ત્યારે તેણીએ વિચારવું કે તેના આવા ભાવ છે, તેમ ન કરવાથી અંતરાય કર્મનો બંધ થાય એમ સમજી પહેલાં તો તેને વસ્તુ આપી શાંત કરવી. પછી મીઠા વચનથી સમજાવીને વસ્તુસ્થિતિ

ગળે ઉતરે તો ઠીક નહિતર બધા સંભોગી સાધ્વીઓને ત્રીજા મહાવ્રતની ભાવના અનુસાર દરેક ચીજ સરખે ભાગે વહેંચી આપવી પછી જેને મોટેરા કે ગુણીને, વિનય કે વાત્સલ્ય કરવું હોય તે પોતાના ભાગમાંથી કરે અને એક વાર ક્લેશ ઉપજે કે તરત જ શાંત કરી અરસપરસ કલહને શાંત કરી ક્ષમાપના કર્યા પહેલાં દિશાએ તથા માત્રા માટે જવા સિવાય એકે કાર્ય થઈ શકે નહિ.

જે ગુરુ કે ગોરાણી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને લક્ષમાં લઈને, જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યા વગર, વાત્સલ્ય ભાવે, સર્વ શિષ્યો કે શિષ્યાને એક સરખા ભાવથી રાખે તે ત્રીજો ભવ ઉલ્લંઘે નહીં પણ મોહવૃત્તિથી શિષ્યનો વધારો કર્યે જાય અને અરસપરસ રાગદ્વેષ રાખે, રખાવે કે અનુમોદના કરે તો સંસારનો પાર પામે નહીં માટે જે કાર્ય (મોક્ષ) માટે જૈન-દીક્ષા લીધી છે તે કાર્ય પાર ઉતારવામાં પુરુષાર્થ કરવો.

ક્ષમા માફી આપે છે અને વિનય માફી માંગે છે એટલે ક્ષમા અને વિનયની જોડીને અરસપરસ આવી રીતે સંબંધ છે. જે પહેલાં માફી માંગે અને આપે તે ક્ષમા અને વિનયની પહેલ કરે છે તેથી આરાધકપણે વધારે લાભ મેળવે છે.

ક્ષમા હિંસાને અટકાવે છે તેથી અહિંસા સ્વરુપ છે, અનુકંપાથી હિંસા અટકાવે છે તેથી ક્ષમા દયા-સ્વરૂપ છે. ક્ષમા રક્ષણ કરે છે તેથી માતા સમાન છે, ક્ષમા સાચો માર્ગ બતાવે છે તેથી સત્ય સ્વરૂપ છે, ક્ષમા કોઈ જીવના પ્રાણની ચોરી કરતી નથી તેથી અચૌર્ય સ્વરૂપ બને છે, ક્ષમા શાંતરસના અનુભવમાં લઈ જઈ શકે છે અને આત્મ-રમણતા કરાવે છે તેથી ભાવ બ્રહ્મચર્ય સ્વરૂપ બને છે, અહિંસાની સાથે રહીને ક્ષમા કોઈનું બળાત્કારે પડાવીને ભાવ હિંસા કરતી નથી તેથી અપરિગ્રહપણાને સહાય કરે છે. આવી રીતે ગુણો અરસપરસ સાંકળના કડાની માફક જોડાયલાં છે તેથી 'એક ગુણ આરાધે તે સર્વ ગુણ આરાધે અને એક ગુણ વિરાધે તે સર્વ ગુણ વિરાધે.'

ધર્મ વૃક્ષ.

*

જેમ વૃક્ષ બીજ, મૂળ, સ્કંધ, શાખા, પ્રતિશાખા. પાન, ફળ, વગેરેથી શોભે છે તેમ ધર્મરૂપી વૃક્ષ અનેક અંગોથી શોભે છે. તેમાંનું કોઇ અંગ હીન હોય તો જેમ વૃક્ષની શોભામાં ન્યૂનતા રહે છે તેમ ધર્મ વૃક્ષ મોક્ષરૂપી ફળ આપી શકતું નથી. ધર્મ વૃક્ષના અંગો નીચે પ્રમાણે છે.

૧ બીજ :– જેમ વૃક્ષની ઉત્પત્તિ બીજમાંથી છે તેમ ધર્મની ઉત્પત્તિ સમકિતમાથી છે. સમકિત વગર જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપે છે. મિથ્યાત્વ નાશ પામે ત્યારે સમકિત પ્રગટે છે. વ્યવહારથી સમકિતનું પાલન તેના ૬૭ બોલથી થાય છે, નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપના અનુભવથી થાય છે તે અનુભવ છદ્મસ્થને દેશથી પ્રત્યક્ષ છે અને તેની તારતમ્યતા ૪થે ગુણસ્થાને શરૂ થઇ, વધતાં વધતાં ૧૨મે ગુણસ્થાને પરાકાષ્ટા પામે છે. કેવળજ્ઞાનીને તે અનુભવ પ્રત્યક્ષ છે અને સંપૂર્ણ છે તેનો વિસ્તાર સમ્યગ્–દર્શનથી જાણી લેવો.

૨ મૂળ :– ધર્મનું મૂળ વિનયમાં છે. વિનયથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચારેની વૃદ્ધિ થાય છે, મનની કોમળતા, વાણીમા નમ્રતા અને કાયાની સરળતા વિનયનું સામાન્ય સ્વરૂપ છે. તેનું વિશેષ સ્વરૂપ સમ્યગ્ દર્શનના નિર્જરા તત્ત્વમાં અભ્યંતર તપમાંથી જાણી લેવું

૩ કંદ :– વૃક્ષનું કંદ બહુ મજબૂત અને કઠણ હોય છે. ધર્મમા આ કાર્ય ધૈર્યથી થાય છે, ધીરજ વગર ધર્મમાં સ્થિરતા આવતી નથી

૪ સ્કંધ :– જમીનની બહાર, વૃક્ષની શરૂઆત સ્કંધથી થતી હોય એમ દેખાય છે. તેમ જ્ઞાન વગર ધર્મ ક્રિયામાં જાણવાની, આદરવાની અને ત્યાગ કરવાની વસ્તુ જાણી શકાતી નથી. તેથી ક્રિયા થઇ શકતી નથી. જેટલું જ્ઞાન તે પ્રમાણે ક્રિયા થઇ શકે છે. તેથી ધર્મ વૃક્ષનું જ્ઞાનરૂપી સ્કંધ મજબૂત જોઇએ.

૫ ત્વચા :– ત્વચાથી વૃક્ષના વિભાગોનું રક્ષણ અને પોષણ થાય છે તેમ ભાવનાથી ધર્મના દરેક અંગોનું રક્ષણ તથા પોષણ થાય છે. તે ભાવનાના ૪૧ ભેદ થાય છે. ૪ ભાવના (મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, માધ્યસ્થ) એ સમકિતનું પોષણ કરે છે, ૧૨ ભાવના (એકત્વ, અનિત્ય, અશરણ, સંસાર, આસ્રવ, અશુચિ, અન્યત્વ, બોધિ, સંવર, નિર્જરા ધર્મ, લોકભાવના) ધર્મનું સમુચ્ચય રક્ષણ કરે છે અને પાંચ મહાવ્રતની ૨૫ ભાવના મહાવ્રતોનું રક્ષણ કરે છે.

૬ શાખા :– સ્કંધમાંથી ઉપજે છે. તેમ પાંચ મહાવ્રત જ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ધર્મવૃક્ષને પાંચ મહાન શાખા છે, તે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ છે.

૭ પ્રતિશાખા :– પ્રતિશાખા શાખામાંથી નીકળી તેને શોભાવે છે. તેમ આઠ પ્રવચન માતા (પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ) મહાવ્રતોનું રક્ષણ કરે છે અને તેમને દીપાવે છે.

૮ અંકુર :– ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન આત્મવીર્યની સ્ફૂરણાથી ઉપજે છે. તેથી તેમને ધર્મવૃક્ષના અંકુરા કહ્યા છે. જિનાજ્ઞા આશ્રવ, કર્મવિપાક અને સંસ્થાન એ ચાર પ્રકારના સમ્યગ્ વિચારથી ધર્મધ્યાન થાય છે અને નિર્મળ ભેદ જ્ઞાન, અભેદ જ્ઞાન, અચિંત્ય આત્મ વીર્યની પ્રગટ શકિત તથા આત્મ અનુભવમાં અત્યંત લીનતા પૂર્વક ચિદ્રૂપ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ અને આત્મ પ્રદેશોનું ઘનીકૃત બનવું તે શુકલ ધ્યાનથી થાય છે.

૯ પત્ર :– પાંચ ઇંદ્રિયોના ૨૩ વિષયના ૨૪૦ વિકારમાંથી નિવૃત્તિ રૂપ ધર્મવૃક્ષના પાંદડાં છે. જેમ પાદડા હવાથી ખણડે છે તેમ નિમિત્તોથી ઇંદ્રિયોમાં આવેશ આવે છે. તેના વિકારને અંકુશમાં રાખવાં તે ધર્મવૃક્ષના પત્ર સમાન છે.

૧૦ ફૂલ .– જેમ ફૂલ સુગંધ આપે છે અને ફળનું કારણ છે તેમ દશ યતિધર્મ ગુણોની શુદ્ધિ કરે છે અને મોક્ષનું કારણ છે. તે ફૂલ દશ પ્રકારનાં છે :– ક્ષમા, નિઃસંગપણું, સરળતા, કોમળતા, અકિંચનપણું, સત્ય, સંયમ, તપ, જ્ઞાન, દાન, આત્મ રમણતા સ્વરૂપે બ્રહ્મચર્ય.

૧૧ ફળ :– ધર્મવૃક્ષનું ફળ મોક્ષ છે. એટલે સર્વ બંધન, સર્વ સંસાર, સર્વ દુઃખોનો સદાને માટે સર્વથા અંત તે મોક્ષ.

૧૨ રસ :– મોક્ષફળનો રસ અવ્યાબાધ સુખ છે. તે સુખ, અમિશ્રિત, નિરાવલંબી, સ્વતંત્ર, પ્રત્યક્ષ, શાશ્વત અને અખંડ છે. તે આત્મિકસુખ છે અને સહજ સ્વભાવી છે. જન્મ–જરા–મરણ રહિત છે આ ધર્મવૃક્ષના ફળનો રસ સર્વ ભવ્ય આત્માઓને પ્રાપ્ત થાઓ.

સુપાત્ર દાનની વિધિ

ૐ

સૌથી પહેલાં દાન આપ્યા પહેલાં શું કરવું જોઇએ તે જાણવું આવશ્યક છે. નીચેની વાતો ઉપર લક્ષ રાખવું :-

૧. સાધુજી કે સાધ્વીજી આવ્યા પહેલાં ગોચરીનો સમય થતાં ઘરના દ્વારો ખુલ્લાં રાખવાં. અન્ય ભીખારી વગેરે માંગનાર આવ્યા હોય તેમને આપીને રવાના કરવા અને સાધુ–મુનિરાજો અને સાધ્વી-ઓની રાહ જોવી.

૨. સાધુજી કે સાધ્વીજી આહાર લેવા પધારતા દેખાય કે તરત જ બધું કામ છોડી દઇને અસૂજતા ન હોઇએ તો બે હાથ જોડી તેમની સામા જવું, તેમનો આદર સત્કાર કરવો, "પધારો" વગેરે ભક્તિપૂર્વક આમંત્રણ કરવું, સન્માન કરવું, વંદના–નમસ્કાર કરવા, ગુણગ્રામ કરવા, પોતાને આંગણે મુનિ–મહાત્મા પધાર્યા છે તેથી પોતાના અહોભાગ્ય માનવા અને ઉત્સાહ અને આનંદ લાવવો.

હવે દાન આપતી વખતે શું કરવું જોઇએ?

દાન આપતાં ઉત્સાહ રાખવો, આનંદ પૂર્વક ઉદારતાથી આપવું, યતના સહિત નિર્દોષ એષણિક આહાર નિર્દોષપણે આપવો. વહોરાવવાના દોષો ટાળવાં. સચેત વસ્તુને અડવું નહિ. ઉત્તમ વસ્તુ અને પાચન થઇ શકે તેવી, મુનિશ્રી કે મહાસતીજીના સંયમ અને તપમાં વૃદ્ધિ કરવામાં સહાયતા કરે એવી વસ્તુ વહોરાવવી. પોતે સ્વયં આહાર આપવો. ઉપયોગ પૂર્વક આપવો, શાંતિથી આપવો, આહારાદિ વહોરાવતા કલુષિત ભાવ ન લાવવાં, પરંતુ પ્રશસ્ત ભાવોથી આપવું, પ્રસન્નતા પૂર્વક આપવું,

દાન આપ્યા પછી

દાન આપ્યા પછી પણ આવા સુપાત્રને દાન આપવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો તેથી પોતાને ધન્ય માની આનંદ-પ્રમોદભાવ રાખવો.

દાન આપતાં પહેલાં, આપતી વખતે અને આપ્યા પછી એમ દરેક વખતે આભ્યંતર હેતુથી આપવું. અર્થાત્—

૧. સંયમની વૃદ્ધિ, તપની વૃદ્ધિ, સ્વાધ્યાય વૃદ્ધિ અને ધ્યાન વૃદ્ધિ માટે આપવું.

૨. નિર્જરા અને મોક્ષનો હેતુ રાખીને જ આપવું. તેમાં આલોક કે પરલોકના પૌદ્ગલિક સુખની ઇચ્છા ન રાખવી. નિયાણું ન કરવું

નોંધ— કેટલાક લોકોમાં, ખાસ કરીને બૈરાઓમાં એવી ખોટી પ્રથા છે કે સાધુ-સાધ્વી સાથે જાય. તેમના પાત્રમાં કોઇ આહાર મૂકે તેમાંથી એકાદ કોઇ સૂકી ચીજ લઇ લે. તેથી પોતાને લાભ થશે એવી તેમની માન્યતા હોય છે. પરંતુ તેથી તેઓ સાધુને દોષમાં મૂકે છે અને મહાન અંતરાય કર્મ બાંધે છે. તેમાં જો સાધુની અનુમોદના હોય તો તેમને મહાદોષ લાગે છે. માટે આવું કામ કરવું નહિ.

ભાષા સમિતિ.

*

વ્યાખ્યા :– સમ=સમતા=આત્મભાવ લાવવા માટે જે ભાષા બોલાય તે, અથવા સમ=સમ્યક્ પ્રકારે (આત્મ દર્શન પૂર્વક) જે ભાષા બોલાય તે, અથવા સ=સહિત, મિ=મર્યાદા, એટલે આત્મભાવવાળી મર્યાદા પૂર્વક બોલાય તે સમિતિને બદલે સુમતિ કહીએ તો સુ=સારી સમ્યગ્ દર્શન પૂર્વક, મતિ=બુદ્ધિથી જે બોલાય તે એટલે મોક્ષ માર્ગ (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ) યોગ્ય, આત્મ ભાવ લક્ષી (શુદ્ધ, આત્મ સ્વરૂપ મેળવવા માટે યથાયોગ્ય) જે ભાષા બોલાય તે ભાષા સમિતિ.

ભાષા સમિતિના સ્વામી :– પંચ મહાવ્રતધારી સાધુ; સાધ્વી તથા સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સંવર પોષધ, ઉપવાસ વગેરે ધર્મક્રિયામાં જોડાયેલા શ્રાવક, શ્રાવિકા. જો કે શ્રાવકે દર વખતે ભાષા સમિતિ પૂર્વક બોલવાનો અભ્યાસ રાખવો જોઇએ પણ સંવર નિર્જરાની કરણી વખતે તો ભાષા સમિતિ જોઇએ જ.

ભાષા સમિતિની વિધિ

૧. યતનાથી બોલવું :– બોલવાની ક્રિયામાં અવાજ ઉત્પાદક અવયવો અને હોઠ જીભ વગેરે સહકારી અવયવોના ચલનથી વાયુકાયને ધક્કો લાગે તેથી વાયુકાયના જીવ હણાય; વાયુથી, ખાસ કરીને વાયુના ધક્કાથી બીજા બારીક ત્રસ જંતુઓ હણાય તે અટકાવવા માટે મોઢે ઉત્તરાસન કે કોઈ કપડાથી જતના રાખી બોલવું અને ધર્મક્રિયા વખતે મુહુપતિ રાખવી. અને અણુઉપયોગે યતના વગર બોલાઈ જાય તે માટે સાધુએ કાયમ મોઢે મુહુપતિ બાંધી રાખવી તે યતના.

મોઢે મુહુપતિ બાંધવાની સાબિતી માટે જુઓ.

(૧) ઓઘ નિર્યુકિતની ચૂર્ણિ ૧૦૬૩, ૧૦૬૪.
(૨) પ્રવચન સારોદ્ધાર ગાથા ૫૨૧.
(૩) મહાનિશિથ સૂત્ર.
(૪) યોગ શાસ્ત્રાવૃતિ પૃષ્ટ ૨૬૧.
(૫) આચાર દિનકર ગ્રંથ તથા શત પદ ગ્રંથ.
(૬) જૈનેતર શિવ પુરાણુ અ. ૨૧.
(૭) ઉદય રત્નજી કૃત ભુવન ભાનુ કેવળીનો રાસ, ઢાળ ૮૬ સંવત ૧૭૬૯.
(૮) શ્રાવક ભીમસી માણેકના જૈન કથા રત્ન કોષના ૭મા ભાગના ૪૫૦મા પાનાની ૧૬મી પંકિત.
(૯) પ્રકરણુ ગ્રંથ.

૨. **વિવેક પૂર્વક બોલવું** :– શું બોલવાથી મોક્ષ સન્મુખ પોતાને તથા બીજાને રાખી શકાશે અને સ્વ–પરનું હિત થશે અને શું બોલવાથી સંસારની વૃદ્ધિ થશે એવી રીતે બે માર્ગનો વિવેક રાખીને સંસાર વૃદ્ધિના માર્ગનો ત્યાગ કરીને મોક્ષ માર્ગ ગ્રહણું કરીને બોલવું.

૩. **વિચારીને બોલવું** :– મોક્ષ માર્ગની વાતમાં પણુ, **હિત, મિત, પ્રિય અને પથ્યનો વિચાર કરવો. હિત** એટલે પોતાના તથા બીજાના આત્માનું કલ્યાણુ થાય એવી ભાષા બોલવી. **મિત** એટલે સભ્યતાવાળી, સમજાય એવી, સાર્થક વગેરે ગુણુવાળી પ્રમાણુથી મર્યાદા યુકત ભાષા બોલવી **પ્રિય** એટલે શ્રોતાને ગમે એવી મીઠી વાણી બોલવી. **પથ્ય** એટલે પચી શકે તેટલું, માણુસની બુદ્ધિ અને શકિતનો વિચાર કરીને યથાયોગ્ય બોલવું.

૪. **ચાર જાતની ભાષા** (સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર અને વ્યવહાર)માંથી **સ્વરૂપ સમજીને, ઉપયોગ રાખીને યથાયોગ્ય**

નિર્વદ્ય સત્ય અને વ્યવહાર ભાષા બોલવી. અહીં ચાર ભાષાનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે. (જુઓ ૧૧મું ભાષાપદ પન્નવણા સૂત્ર)

સત્ય ભાષા.

(૧) જન પદ સત્ય :- એક દેશના શબ્દનો અર્થ બીજા દેશમાં જુદો થતો હોય પણ જે દેશમાં બોલીએ તે દેશને યોગ્ય અર્થ વાંચી શબ્દ પ્રકાશવો.

(૨) સમય સત્ય :- કાળ પ્રમાણે જે શબ્દનો જે અર્થ થતો હોય તેને ઉપદેશીને બોલવું જેમ કે પંકમાં દેડકું પણ ઉપજે અને કમળ પણ ઉપજે પણ લોકો કમળને જ પંકજ કહે છે. માટે કમળને પંકજ કહેવું તે.

(૩) સ્થાપના સત્ય :- વ્યવહારમાં સ્થાપેલ વસ્તુ જેમ કે તોલાં, શેર, રૂપિયો વગેરે વસ્તુઓને તે નામથી બોલવી.

(૪) નામ સત્ય :- આંધળો હોય પણ નયનસુખ નામ હોય તેને તે નામથી બોલાવાય.

(૫) રૂપ સત્ય :- છુપો દુરાચારી સાધુના વેષમાં હોય તેને સાધુ કહે, નાટકમાં પુરુષ સ્ત્રીનો પાઠ લીએ તેને સ્ત્રી કહે.

(૬) પ્રતિત સત્ય :- એકની અપેક્ષાએ નાનો મોટો કહેવાય.

(૭) વ્યવહાર સત્ય :- લાકડાં બળતાં હોય પણ ચુલો બળે છે એમ કહેવાય.

દેખાતા

(૮) ભાવ સત્ય :- આંખથી દેતાખા પદાર્થોમાં નિશ્ચયથી પાંચે વર્ણ હોય પણ આંખથી જે રંગ દેખાય તે વર્ણવાળો કહેવાય જેમકે હંસ સફેદ છે.

(૯) જોગ સત્ય :- યોગ્યતા મુજબ બોલે, જેમ કે અમુક રાજાને લાખ ઘોડા છે, કદાચ ઓછા વધારે હોય છતાં લાખ કહેવાય.

(૧૦) **ઉપમા સત્ય :-** જેમકે સાગરોપમ, પલ્યોપમ. સત્ય ભાષા ઉપયોગ પૂર્વક બોલવી.

મૃષા (અસત્ય).

ભાષા :- ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, હાસ્ય, ભય પૂર્વક બોલવું તે અસત્ય ભાષા. કલ્પિત ગ્રંથ અને **મિથ્યા શ્રુતના આધારે બોલવું તે અસત્ય છે.** હિંસા થાય એવી ભાષા બોલવી તે અસત્ય છે, માટે સાચું હોય છતાં હિંસા થાય એમ હોય તો મૌન રહેવું વળી કર્કશ, કઠોર, છેદક, ભેદક, વિચાર્યા વગર એકદમ બોલી નાખવું, મર્મ પ્રકાશવા વગેરે હિંસક હોઈને અસત્ય છે, તેમ જ.

વિકથામાં હિંસા થાય છે.

સ્ત્રી કથામાં :- સ્ત્રીના સુશોભિત અંગોપાંગ અને શૃંગારની વાતોથી મૈથુન સંજ્ઞા ઉપજે છે.

ભત્ત કથા :- સ્વાદિષ્ટ અન્ન, પેય, મેવા, મુખવાસની વાતોમાં આહાર સંજ્ઞા થાય છે તેની રાવી આવે

દેશ કથા :- જુદા જુદા દેશોના રીતરીવાજ, પદાર્થોમા, ઇષ્ટમા રાગ અને અનિષ્ટમાં દ્વેષ થાય, વળી ઇષ્ટ પદાર્થ મેળવવાની ઇચ્છા થાય તેમા આરંભ સમારંભના વિચાર થાય તેની પણ રાવી આવે

રાજ કથા :- રાજ્યનું ખરાબ બોલવાથી અણધારી આફત આવે તેમજ તેના મહા આરંભ, મહાપરિગ્રહ, પંચેન્દ્રિયના વધ થાય તેવા કામોમાં અનુમોદના લાવવાથી નરકગતિનો બંધ પડી જાય. જે જે કામમાં નરકગતિ અને તિર્યંચગતિના બંધના કારણો રહેલા છે તેમાના કોઇપણ કામની અનુમોદના થઈ જાય એવી વાત હિંસાકારી સમજવી. ઉપરની ભાષા મોક્ષ માર્ગ વિરોધી હોઇને અસત્ય છે અને તેથી તેનો ત્યાગ કરવો.

વ્યવહાર ભાષા.

૧. કોઈને આમંત્રણ સત્કાર સન્માન આપવા તે.
૨. કોઈને આજ્ઞા આપવી કે અમુક કામ કરો.
૩. યાચના કરવાની ભાષા.
૪. પુચ્છની.
૫. પ્રજ્ઞાપની–નવ તત્ત્વની પ્રરૂપણા કરવાની ભાષા.
૬. પ્રત્યાખ્યાન આપવાની ભાષા.
૭. ઇચ્છાનુલોભ–સંમતિ આપવાની ભાષા.
૮. અનાભિગ્રહી–અર્થ સમજ્યા વગર બોલે જેમ કે વિગલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી–પંચેન્દ્રિય અને અપટુ મનઃકરણવાળા સંજ્ઞી.
૯. અર્થ સમજીને બોલવું.
૧૦. અનેક અર્થવાળી સંશયકારક ભાષા.
૧૧. વ્યકત ભાષા.
૧૨. અવ્યકત (ગૂઢ) ભાષા, વ્યવહાર ભાષા ઉપયોગ પૂર્વક બોલવી.

મિશ્ર (સત્યમૃષા) ભાષા.

૧. ઉત્પન્ન મિશ્ર : જેમકે આજ ગામમાં ૧૦ જન્મ થયાં (એકાદ વધુ ઘટુ હોય).

૨. વિગત મિશ્ર : આજ ગામમાં ૧૦ મરણ થયાં (વધુ ઘટુ હોય)

૩. ઉત્પન્ન વિગત મિશ્ર.

૪ જીવ મિશ્ર ઘણા જીવોનો સમુહ જોઇને કહે કે સર્વ જીવો છે. (કોઇ મરેલ પણ હોય).

૫. અજીવ મિશ્ર.

૬. જીવાજીવ મિશ્ર.

૭. અનંત મિશ્રઃ—પ્રત્યેક વનસ્પતિને અનંત કહે.

૮. પરીત મિશ્રઃ—અનંતને પ્રત્યેક કહે

૯. અદ્ધા મિશ્ર:—થોડા દિવસ થયા હોય અને કહે કે બહુ દિવસ ગયા.

૧૦. અદ્ધદ્ધા મિશ્ર:—અર્ધ પહોર રાત્રિ રહી તેને થોડી રહી કહે, ઉપયોગ અને ખબર વગર મિશ્ર ભાષા એકદમ બોલી જવી નહિ, ન સમજ પડે તો કહેવું કે બરાબર સમજ પડતી નથી. કોઈને છેતરવા માટે દ્વિઅર્થી ભાષા કપટ યુક્ત હોઈને તેને સર્વથા અસત્ય સમજવી પણ મિશ્ર ન સમજવી.

૫. સ્વ-પરની **નિર્જરાના** હેતુ પૂર્વક બોલવું, વગર હેતુએ બોલવું નહિ.

૬. **ક્ષેત્રથી**— રસ્તામાં ચાલતા ચાલતાં બોલવું નહિ, કોઈ પૂછે અને જવાબ આપવો યોગ્ય લાગે તેટલું જ બોલવું, રસ્તો પૂછવો પડે તો બોલવું અકસ્માતના કારણે જીવ રક્ષણાર્થે બોલવું પડે તો બોલવું.

૭. **કાળથી** પહોર રાત્રિ ગયા પછી અને વહેલી સવારે મોટેથી બોલવું નહિ, કોઈને ઉંઘ વગેરેમાં બાધા આવે, વળી વહેલી સવારમાં મોટેથી બોલતા લોકો જાગીને આરંભ સમારંભ કરે તેની રાવી આવે.

દ્રવ્ય ભાષા— તે ભાષા વર્ગણાઓના પુદ્ગળ સ્કંધો છે, તે આખા લોકમાં ભર્યા છે. જે આકાશ પ્રદેશોમાં બોલનાર જીવ છે તે આકાશ પ્રદેશોમાંથી જીવ, ભાષા વર્ગણાઓના સ્પર્શેલા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે તે દ્રવ્યો સ્થિર, અનંત પ્રદેશી, અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશાવગાઢ, એકથી અસંખ્ય સમયની સ્થિતિવાળા અને સમુચ્ચય પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને ચાર સ્પર્શવાળા હોય છે, ભાષાપણે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગળોને સશક્ત યુવાન મનુષ્ય મોઢેથી ભાષારૂપે કાઢે તો આ દ્રવ્યો ભેદાઈને સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ થાય છે અને અનંત ગુણી વૃદ્ધિ પામતા (રસ્તામાં આવતી ભાષા વર્ગણાઓને શબ્દાયમાન કરતાં) લોકના અંતમાં સ્પર્શે છે. અશકત મંદ પ્રયત્નવાળો માણસ ધીમેથી બોલે તો તે પુદ્ગળો ભેદાતા નથી તેથી અસંખ્યાત અવગાહના વર્ગણામાં જઈને ભેદ પામે અને સંખ્યાત જોજન જઈને નાશ પામે છે.

જે સમયે દ્રવ્યો ગ્રહણ થાય તેને બીજે સમયે તે દ્રવ્યો ભાષા રૂપે પરિણમે છે, ગ્રહણ અને ત્યાગની ક્રિયા વચન યોગથી થાય તે અસંખ્યાત સમય ચાલ્યા કરે. ભાષાની આદિ જીવથી છે, શરીરથી ભાષા ઉત્પન્ન થાય છે, ભાષાનું વજ્ર સંસ્થાન છે. **ભાવ ભાષા :–** વીર્યાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી આત્મ પ્રદેશોનું કંપન થાય છે અને ભાષા પર્યાપ્તિ નામ કર્મના ઉદયથી ભાષાના સહકારી અવયવો સક્રિય થાય છે અને મતિ તથા શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઇચ્છિત ભાવો પ્રમાણે ભાષા બોલાય છે.

વચન યોગ :– ભાષાના અવયવોની સહાયથી ભાષાની પ્રવૃત્તિ કરાવનારો જીવનો વ્યાપાર કે જેનાથી ભાષા વર્ગણાના પુદ્‌ગળોનું ગ્રહણ, ભેદ અને વિસર્જન (ત્યાગ) થાય છે.

ભાષા પર્યાપ્તિ :– તેમાં અમુક આત્મ પ્રદેશોની અને તેની સાથેના કેટલાંક પુદ્‌ગળોની એવી રચના થાય છે કે જેથી શરીરમાં ભાષાયોગ્ય અવયવો આહાર દ્વારા વૃદ્ધિ પામે અને તેમાં ભાષા ઉત્પન્ન કરવાની શકિત હોય.

વચન યોગ કાયયોગમાં અંતર્ગત થાય છે કારણ કે ભાષા સહકારી અવયવો શરીર નામ કર્મના ઉદયથી બને છે પણ વચન અને કાયાના પ્રયોજન જુદાં હોવાથી વચન યોગ અને કાયયોગ જુદાં જુદાં છે.

વચન યોગની જઘન્ય ૧ સમયની અને ઉત્કૃષ્ટ અંતમુહૂર્તની સ્થિતિ છે. સાધુ અને પોષધાદિક ક્રિયામાં સ્થિત શ્રાવકો માટે ભાષા સમિતિ અપવાદ માર્ગે છે. એટલે યોગ્ય અવસરે ભાષા સમિતિથી બોલવાનું છે, ઉત્સર્ગ માર્ગે વચન ગુપ્તિ રાખવાની છે એટલે મૌન રહેવાનું છે.

વિગલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને ફકત વ્યવહાર વચન હોય. ભાવ વગર ફકત દ્રવ્ય વચન બોલનારને ફકત વચનયોગ પૂરતો

આસ્રવ તથા બંધ થાય છે. તેની સાથે શરીર અને ઇંદ્રિયોની પ્રવૃતિ હોય તો વચનયોગ તેમ જ કાયયોગ પૂરતો આસ્રવ તથા બંધ થાય છે. ભાવ પૂર્વક વચન અને કાયયોગવાળાને ઉત્કૃષ્ટ બંધ થાય છે, માટે શ્રાવકોએ સંસારી કામ રૂક્ષ ભાવથી કરવું અને સંવર અને નિર્જરાના હેતુવાળા ધર્મનું કામ તીવ્ર અને શુદ્ધ ભાવથી કરવું. કારણ કે અશુભ ભાવની તિવ્રતા જેમ ઉત્કૃષ્ટ રસ અને સ્થિતિ આપે છે તેમ શુદ્ધ ભાવની તિવ્રતા અનંતા કર્મની નિર્જરા કરે છે.

નોંધઃ— કોઈ સમજે કે ત્રણુયોગમાંથી એક યોગ વાપરવાથી ૧/૩ બંધ પડે, બે યોગ વાપરવાથી ૨/૩ બંધ પડે, પણ તેમ નથી કર્મની પ્રકૃતિ અને પ્રદેશોના બંધનો આધાર યોગની તારતમ્યતા ઉપર છે. સ્થિતિ અને અનુભાગનો આધાર મનના કષાય ભાવ ઉપર છે.તેથી કર્મ બંધ કે નિર્જરાનો મુખ્ય આધાર મન ઉપર છે.

આ ઉપરથી એમ સમજવું કે બને ત્યાંસુધી વચન ગુપ્તિ રાખવી અને જરૂર પડે ત્યારે શુદ્ધ ભાવ પૂર્વક રાગ દ્વેષ રહિત પણે ભાષા સમિતિ પૂર્વક બોલવું સક્ષેપથી લખેલ ભાષા સમિતિના આ લેખમાંથી પ્રજ્ઞા પ્રમાણે વિસ્તારથી સમજી લેવું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ.

*

શબ્દાર્થ :– સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ તે સંપૂર્ણ સત્ય પુરુષાર્થ છે. તે મોક્ષમાર્ગમાં પુરુષાર્થ છે, આત્મદર્શન અને આત્મ સિદ્ધિવાળો એટલે આત્મભાવ (આત્માના અનુભવ) વાળો છે, તે વીતરાગપણું કેળવવાનો માર્ગ છે. આ માર્ગની પરૂપણા કરનાર તીર્થંકરો છે. આ ચોવીશીના છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ પણ આજ માર્ગ બતાવેલ છે.

મહત્ત્વ :– આ પરાક્રમનું માહાત્મ્ય એવું છે કે જે, આ મોક્ષમાર્ગમાં શ્રદ્ધા રાખીને એટલે તેમાંના ભાવોને બરાબર અંગીકાર કરીને, તથા તેમાં પ્રતિતી આણીને એટલે "આ એમજ છે" એમ વિશેષપણે નિશ્ચય કરીને, તથા અભ્યાસ કરીને આત્મામાં રૂચાવીને પરિણમાવીને, તથા સ્પર્શ કરીને એટલે મનથી સૂત્ર અને અર્થ ચિંતવીને, વચનથી વાંચવાદિથી સજ્ઝાય કરીને અને કાયાથી તેના ભેદો અંગીકાર કરીને તથા પાળીને રક્ષણ કરીને તથા સમાપ્ત કરીને તથા કીર્તન કરીને અથવા વિનયપૂર્વક ગુરુપાસે પોતાના અભ્યાસને નિવેદન કરીને તથા ગુરુ પાસે તેની શુદ્ધિ કરીને તથા સેવનવડે આરાધીને એટલે ઉત્સૂત્ર પરૂપણાનો ત્યાગ કરીને અને ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગમાં કુશળતા વાપરીને જીવન પર્યંત તેના અર્થની સેવા કરીને, ગુરુના નિયોગરૂપ આજ્ઞાવડે પાલન કરીને, ઘણા જીવો સિદ્ધ થાય છે, કેવળજ્ઞાન પામે છે, સર્વ કર્મ અને બંધનોથી મુકત થાય છે, શાત થાય છે અને જન્મ, જરા, મરણ તથા શરીર અને મનના સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

ભાવાર્થ :– સમ્યક્ત્વ પરાક્રમના ૭૩ બોલ છે તેનો અર્થ અને ફળ અહિં સાથે બતાવેલ છે.

૧. **સંવેગે :- સંવેગ એટલે મોક્ષની** ઇચ્છા અથવા ઉત્થાનાદિ પુરુષાર્થમાં સમ્યક્ પ્રકારની ગતિ. **સંવેગથી શ્રેષ્ટ (ઉત્તમ) ધર્મશ્રદ્ધા ઉપજે છે** કારણકે મોક્ષની ઇચ્છા તે ઉત્તમ આત્મિક સુખની ઇચ્છા છે, તે અભિલાષા પુરી પાડવા માટે ઉત્તમ મોક્ષમાર્ગ શોધવો જોઇએ, શોધીને તેમાં શ્રેષ્ટ શ્રદ્ધા આવવી જોઇએ કારણકે શ્રદ્ધા વગર તે માર્ગને પકડીને રાખી શકાય નહિ. **શ્રેષ્ટ શ્રદ્ધાના જોરથી મોક્ષની ઇચ્છા તિવ્ર બને છે** તેથી સંસારના બંધનો કે જેમાં **અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની** મુખ્યતા છે તે છુટવા માંડે છે અને છેવટે તેમનો **નાશ થાય છે,** ત્યારે નવા અશુભ કર્મ બંધાતા નથી. અનંતુનાબંધી ક્ષય થાય એટલે **મિથ્યાત્વનો ક્ષય થાય છે તેથી ક્ષાયિક સમકિતની આરાધના** થાય છે. નિર્મળ દર્શન શુદ્ધિ કરીને કોઇ જીવ તેજ ભવમાં મોક્ષ જાય છે જેમકે મરૂદેવીમાતા અથવા તેજ ભવમાં મોક્ષ ન પામે તો ત્રીજો ભવ તો ઉલ્લંઘે નહિ એટલે સમકિતની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી **ત્રીજે ભવે તો જરૂર મોક્ષ જાય.**

૨. **નિવ્વેએ :-** નિર્વેદ એટલે સંસારીક (પુદ્ગલિક–શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર આશ્રીત) સુખમાં અરૂચી, ત્યાગ કરવાનો ભાવ, તેનાથી **દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ સંબંધી કામભોગો અનર્થના** હેતુરૂપ લાગે છે, તે કામભોગોમાં સુખની ભાવના રહેતી નથી તેથી **સર્વ વિષયોનો ત્યાગ** કરવાની ભાવના થાય છે તેમાં પ્રિય કે અપ્રિય એવી બુદ્ધિ રહેતી નથી તેથી **આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ** કરે છે કારણ કે ઇંદ્રિયોના વિષયનું સેવન અને સંસાર પર રૂચી હોય તોજ આરંભ કરવામાં આવે છે અને પરિગ્રહ મેળવવામાં આવે છે.

આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાથી **સંસાર માર્ગ** (ખોટી માન્યતા, ઇંદ્રિયોના વિષય અને આરંભ સમારંભના દોષોમાં મોકળાપણું, આળસ, વિષય વગેરે પ્રમાદ, કષાય, અશુભ પ્રવૃત્તિ)નો

છેદ થાય છે અને મોક્ષ માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, સંવેગ અને નિર્વેદ (મોક્ષની રૂચી અને સંસારની અરૂચી) ધર્મ શ્રદ્ધાથી જ થાય છે.

૩. ધમ્મસદ્ધા :- ધર્મ એટલે વસ્તુનો શુદ્ધ સ્વભાવ, જેમકે જીવનો શુદ્ધ સ્વભાવ કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ અને તે પામવા માટે આચાર ધર્મ તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ તેના અસ્તિત્વપણાની માન્યતા કે આ આમજ છે, આ આમજ હોવું જોઇએ એવો નિર્ણય

ધર્મ શ્રદ્ધાથી, સાતા સુખ અને ઇંદ્રિયોના વિષયમાં જે આસક્તિ હતી તેમાંથી જીવ વિરક્ત થાય છે અને ગૃહસ્થ ધર્મનો ત્યાગ કરે છે અને સાધુ થાય છે. સાધુ થયેલ જીવ, છેદન ભેદન વગેરે શરીરના દુઃખો અને અનિષ્ટ સંયોગ અને ઇષ્ટ વિયોગ રૂપી મનના દુઃખોમાં સમભાવ રાખી તે દુઃખોનો નાશ કરે છે અને બાધાપીડા રહિત આત્મિક સુખ ભોગવે છે. સાધુ સર્વ દુઃખોનો નાશ કરી મોક્ષનું સુખ મેળવે છે.

૪. ગુરુ સાહમ્મિઅ સુસ્સૂસણયા :- ધર્મશ્રદ્ધાવાળાએ ગુરુ અને સહધર્મીની શુશ્રુષા-ભક્તિ કરવી જોઇએ ગુરુ અને સહધર્મીની સેવા કરવાથી વિનયની પ્રાપ્તિ થાય છે વિનયને પામેલો જીવ કોઇની અસાતના કરતો નથી તેથી તે નમ્ર સ્વભાવવાળો નારકી, તિર્યચયોનિ, મ્લેચ્છાદિક મનુષ્ય અને કિલ્વિષાદિક દેવની દુર્ગતિને રૂંધે છે એટલે એવી દુર્ગતિમાં તેને ઉપજવું પડતું નથી. તે ગુર્વાદિકની પ્રશંસા, ગુણગ્રામ, ભક્તિ અને બહુમાન (અભ્યંતરથી પ્રમોદભાવ) કરવાથી કુળવાન મનુષ્ય અને ઐશ્વર્યયુક્ત દેવ રૂપ સુગતિને બાંધે છે અને મોક્ષમાર્ગમા આગળ વધતો જાય છે. અને વિશુદ્ધ થતો જાય છે,પ્રશસ્ત અને વિનયના મૂળવાળાં સર્વ કાર્યો (જ્ઞાન અને ચારિત્રની સમ્યગ્ આરાધનાવાળાં કાર્યો)ને સાધે છે અને બીજા જીવોને વિનય ધર્મમાં આણે છે.

૫. આલોયણુયા (આલોચના) :- કોઇ દોષ લાગી જાય તેની આલોચના કરવી એટલે ગુરુ પાસે થયેલ દોષ પ્રગટ કરવો. આલોચનાથી મોક્ષ માર્ગના વિઘ્નરૂપ અને અનંત સંસારની વૃદ્ધિ કરનારા માયા (કપટ), નિદાન (સંસારી સુખ માટે ધર્મ ક્રિયાને વેંચવી તે) અને મિથ્યાદર્શન એ ત્રણ શલ્યનો નાશ થાય છે અને સરળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

માયા રહિત થઇને તે સરળ જીવ સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો બંધ પાડતો નથી અને પૂર્વે બંધ પાડેલો હોય તો તે કર્મોનો નાશ થાય છે

૬. નિંદણુયા :- પોતાના દોષની નિંદા કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે મેં આ અકાર્ય કર્યું પશ્ચાત્તાપ કરવાથી વૈરાગ્ય પામીને અપૂર્વકરણવડે (પૂર્વે કદાપિ નહીં પામેલા એવા નિર્મળ મનના પરિણામવડે) ગુણશ્રેણીને (ક્ષપકશ્રેણીને) પામે છે, ક્ષપકશ્રેણી પામેલ અણગાર મોહનીય કર્મને ખપાવે છે.

૭. ગરિહણુય-ગર્હા :- વધુ દોષ હોય તો નિંદાની પછી પોતાના દોષો અન્ય (ગુર્વાદિક) પાસે પ્રગટ કરવા. ગર્હાથી જીવ પોતાના અપુરસ્કારને ઉત્પન્ન કરે છે એટલે પોતે ગુણવાન છે એવી પ્રસિદ્ધિના અભાવ રૂપ અવજ્ઞાના સ્થાનને પામે છે અપુરસ્કારને પામેલો જીવ, મન, વચન અને કાયાના અશુભ જોગોમાંથી પાછો ફરે છે, કારણ કે જેનાથી અપુરસ્કાર પણ પોતે મેળવ્યું તેવું કામ ફરી કરતો નથી અને અશસ્ત જોગોમાં પ્રવર્તે છે. પ્રશસ્ત જોગને પામેલો સાધુ ઘનઘાતિ કર્મોને ખપાવે છે.

૮. સામાઇએ (સામાયિક) :- સામાયિક વડે જીવ અઢાર પાપસ્થાનનો વ્યાપારમાંથી નિવૃત થાય છે.

૯. ચઉવીસત્થએ (ચતુર્વિંશતિ સ્તવ) :- ચતુર્વિંશતિ સ્તવરૂપ અરિહંતોની સ્તુતિ કરવાથી જીવ દર્શન (સમકિત)ની વિશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે.

૧૦. **વંદણે (ગુરુવંદન)** :- જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કર્યા છતાં પણ સામાયિકનો સ્વીકાર **ગુરુવંદન** પૂર્વક થાય છે ગુરુને દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવાથી જીવ **નીચ ગોત્ર કર્મ ખપાવે છે** અને ઉચ્ચ ગોત્રને બાંધે છે તથા અપ્રતિહત (કોઈથી નાશ ન થઈ શકે એવું) અને આજ્ઞાફળ (જેના ફળ રૂપ આજ્ઞા છે) એવું **સૌભાગ્ય** (સર્વ જનને સ્પૃહા કરવા લાયક ઐશ્વર્ય)ને ઉત્પન્ન કરે છે અને દાક્ષિણ્યભાવ (લોકોના અનુકુળપણા) ને પામે છે.

૧૧. **પડિક્કમણે (પ્રતિક્રમણ)** :- પ્રતિક્રમણવડે, જીવ, વ્રતનાં છિદ્રોરૂપ અતિચારોને ઢાંકે છે, **દોષોનું રૂંધન** કરે છે વ્રતના છિદ્રો ઢાંકનાર જીવ **આશ્રવને રૂંધનાર** થાય છે, આશ્રવ રૂંધવાથી **નિર્મળ ચારિત્ર** પામે છે અને પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ આઠ પ્રવચન માતાને વિષે **ઉપયોગવાળો** તથા સંયમના યોગથી અભિન્ન અને તેમાં **સાવધાન** થઇ વિચરે છે.

૧૨. **કાઉસ્સગ્ગે (કાયોત્સર્ગ)** :- પ્રતિક્રમણમાં અતિચારની શુદ્ધિ માટે **કાયોસર્ગ** કરવો જોઇએ, કાયોત્સર્ગથી ભૂતકાળ અને વર્તમાન કાળનાં પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય **અપરાધોની વિશુદ્ધિ** થાય છે પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ થયેલ જીવ પોતાના ચિત્તમાં નિવૃત્તિ પામે છે, ભારવાહકની જેમ દોષરૂપ ભાર દૂર કરીને **મનમાં શાંતિ** પામે છે અને **પ્રશસ્ત ધ્યાનને** પામીને સુખમાં વિચરે છે

૧૩. **પચ્ચક્ખાણે (પ્રત્યાખ્યાન)** :- કાયોત્સર્ગથી પણ જે શુદ્ધ ન થાય તેને માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવાનુ છે મૂળગુણ અને ઉત્તરપુણરૂપ પચ્ચક્ખાણ કરવાથી જીવ હિંસાદિક **આશ્રવ દ્વારોને રૂંધે છે**, ઉપલક્ષણથી પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા કર્મોને ખપાવે છે. નવકારસી વગેરે પચ્ચક્ખાણોનો ઉત્તર ગુણ પચ્ચક્ખાણમાં સમાવેશ થાય છે,

૧૪. **થયથુઇમંગલે (સ્તવ સ્તુતિ મંગળ)** :- સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ મંગળે કરીને જીવ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ **બોધિલાભ**

(જૈન ધર્મ)ને પામે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ બોધિલાભ પામીને જીવ મોક્ષને પામવાની અંતક્રિયા કરે છે અથવા બાર દેવલોક નવ ગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાને જઇ છેવટે મોક્ષ જાય છે.

૧૫. કાલ પડિલેહણુયા (કાળ પ્રત્યુપેક્ષણા) :- પ્રાદો-ષિક આદિક કાળગ્રહણ અને પ્રતિ જાગરણ રૂપ પડિલેહણા વડે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે.

૧૬. પાયચ્છિત્તકરણે (પ્રાયશ્ચિત્તનું કરવું):- અકાળે પાઠ કર્યો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઇએ. આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી જીવ પાપકર્મની વિશુદ્ધિને પામે છે. એટલે પાપ રહિત થાય છે. અતિચારને શોધવાથી **અતિચાર રહિત** થાય છે. સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્તને અંગીકાર કરતો સતો માર્ગ (**સમકિત**) અને માર્ગના ફળ જ્ઞાનને શુદ્ધ કરે છે જો કે સમકિત અને જ્ઞાન એકજ વખતે પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ જેમ પ્રકાશનું કારણ દીવો છે. તેમ જ્ઞાનનું કારણ સમકિત છે, એમ જણાવવા માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે, વળી તે જીવ ચારિત્ર અને ચારિત્રના ફળ **મોક્ષને સાધે છે.**

૧૭. ખમાવણયા (ખામણા):- પ્રાયશ્ચિત્ત ખમાવવાથી થાય છે. કાંઇ પણ દુષ્કૃત કર્યા પછી "આ મારા દુષ્કૃતની તમે ક્ષમા કરો" એમ કહેવું તે ખામણા (ક્ષમાપના). ખમાવવાથી જીવ **ચિત્તની પ્રસન્નતા** ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રસન્ન ચિત્ત પામેલો જીવ, સર્વ પ્રાણી. ભૂત, જીવ અને સત્ત્વમાં **મૈત્રીભાવ** ઉત્પન્ન કરેછે. મૈત્રી ભાવને પામેલો જીવ રાગ દ્વેષના અભાવ રૂપ **ભાવ વિશુદ્ધિ** કરીને **નિર્ભય** થાય છે. સમગ્રવૈર વિરોધનું કારણ ક્ષમાપનાથી દુર થવાથી નિર્ભય પણું પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૮. સજ્ઝાએ (સ્વાધ્યાય):- સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોને અને ઉપલક્ષણથી બીજા કર્મોને પણ ખમાવે છે. સ્વાધ્યાયથી મુખ્યત્વે કરીને **જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો** નાશ થાય છે.

૧૯. વાયણુયા (વાંચના):– સ્વાધ્યાયનો પહેલો ભેદ વાચના છે તેથી જીવ કર્મની નિર્જરા ને ઉત્પન્ન કરે છે અને શ્રુતની અનાશાતનામાં રહે છે કારણ કે વાચના નહીં કરવાથી શ્રુતની અશાતના (અવજ્ઞા) થાય છે. અનાશાતનામાં વર્તતો જીવ તીર્થના ધર્મને (શ્રુતજ્ઞાન રૂપ ગણધરના આચારને) અવલંબન કરે છે એટલે કે તીર્થના ધર્મને પામે છે. તીર્થના ધર્મને પામીને મોટી નિર્જરાવાળો અને સર્વ કર્મના અંતને કરનારો થાય છે. એટલે મોક્ષ જાય છે.

૨૦ પડિપુચ્છણુયા (ફરી પૂછવું):– વાચના લીધા પછી જે બરાબર ન સમજાય તેને માટે ફરી પુછવું જોઇએ. ફરી પુછવાથી સૂત્ર, અર્થ અને તે બન્નેની વિશુદ્ધિ થાય છે તેથી કાંક્ષા-મોહનીય કર્મનો ક્ષય થાય છે એટલે ફરી શંકા થતી નથી તેમજ પરમતની ઇચ્છા થતી નથી. શંકા અને પરમતની ઇચ્છા મિથ્યાત્વ મોહની કર્મના ઉદયથી થાય છે તે હવે થતું નથી.

૨૧. પરિઅટ્ટણુયા (પરાવર્તન):– પૂછીને સ્થિર કરેલું શ્રુત જ્ઞાન ન ભૂલાય તે માટે તેને વારંવાર સંભારવું જોઇએ. પરિવર્તનથી અક્ષરો યાદ રહે છે તેથી વ્યંજન લબ્ધિ અને પદ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૨. અણુપ્પેહા (અનુપેક્ષા):– સૂત્રના ભાવ ધારી રાખવા માટે અર્થ ચિંતવવા જોઇએ, ઉંડો વિચાર કરવો જોઇએ. શ્રુતજ્ઞાનના ભાવોને આત્મભાવે પરિણુમાવવાથી એક આયુષ્ય કર્મ વર્જીને બાકીના સાત કર્મની પ્રકૃતિઓ, જે ગાઢ બંધનથી બાંધીને નિકાચિત કરેલી હોય તેને શિથિલ બંધનવડે બંધાયેલી હોય તેવી કરે છે એટલે કે અપવર્તના કરણુ કરી શકાય તેવી કરે છે કારણુ કે અનુપ્રેક્ષા અભ્યંતર તપ છે કે જેથી નિકાચિત કર્મનો પણુ ક્ષય થાય છે, વળી લાંબા કાળની સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિઓ અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી કરે છે, તથા તીવ્ર અનુભવ તે ચાર સ્થાનીયા રસવાળી પ્રકૃતિને

મંદરસવાળી (ત્રણ સ્થાનીયાદિક રસવાળી) કરે છે તથા ઘણા પ્રદેશના દળીયાવાળી પ્રકૃતિને અલ્પ પ્રદેશાગ્રવાળી (થોડી દળીયાવાળી) કરે છે. તે જીવ આયુષ્ય કર્મને કદાચિત બાંધે છે અને કદાચિત બાંધતો નથી, જ્યારે બાંધે છે ત્યારે પણ દેવાયુનેજ બાંધે છે. અશાતાવેદનીય વગેરે બીજી અશુભ કર્મ પ્રકૃતિઓનો વારંવાર બંધ થતો નથી, કારણ કે કોઈ વખતે પ્રમાદના જોગે અશુભનો બંધ થઈ જાય છે. તે અનુપ્રેક્ષાવાળો જીવ અનાદિ અનંત લાંબા કાળના ચાર ગતિરૂપ અંત-અવયવોવાળી સંસાર અટવીને એકદમ ઓળંગી જાય છે.

૨૩. ધમ્મકહા (ધર્મકથા) :- ધર્મકથામાં ચાર બાબત હોવી જોઈએ :- (૧) વિનય મુળ ધર્મના અણગાર અને આગાર ધર્મની સ્થાપના (૨) મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ પણાના માઠા ફળ બતાવવા. (૩) મોક્ષની અભિલાષાની પ્રેરણા કરાવવી (૪) સંસાર ત્યાગની ભાવના ઉત્પન્ન કરાવવી

વ્યાખ્યાનાદિ આપી ધર્મ કથા કરવાથી જિન શાસનની પ્રભાવના થાય છે, પ્રવચન પ્રભાવનાથી જીવ, આગામી કાળે, નિરંતર કલ્યાણ કારી (શુભાનું બંધી શુભ કર્મનું) ઉપાર્જન કરે છે.

આ વાયણાદિ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયની પ્રીતિથી શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના થાય છે

૨૪ સુઅસ્સ આરાહણયા (તની આરાધના):- શ્રુતની આરાધનાથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે, જ્ઞાનથી વિશિષ્ટ સંવેગની પ્રાપ્તિને લીધે રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા કલેશોનો નાશ થાય છે, એટલે સંકલિષ્ટ પરિણામ થતું નથી.

૨૫. એગગ્ગમણુસન્નિવેસણયા (મનનું એકાગ્રપણે સ્થાપન):- મનની એકાગ્રતાથી ચિત્તનો નિરોધ થાય છે એટલે ઉન્માર્ગે રખડતા મનને વાળીને એક ઠેકાણે સ્થાપન કરવાથી મનને વશ કરી શકાય છે. અને સંકલ્પ વિકલ્પની જાળને રોકી શકાય છે

મનને આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનમાંથી ખેંચીને ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનમાં જોડવું

૨૬. સંજમે (સંયમ):- સત્તર પ્રકારના સંજમથી :- પાપરહિત થવાય છે, એટલે આવતા કર્મને રોકી શકાય છે, એટલે **નવો કર્મબંધ થતો નથી**

૨૭. તવે (તપ):- તપથી જીવપૂર્વે બાંધેલા કર્મનો નાશ કરીને વિશેષ શુદ્ધ થાય છે.

૨૮. વોદાણે (વ્યવદાન, કર્મની શુદ્ધી, કર્મ નિર્જરા):- વ્યવદાનથી જીવ અક્રિય થાય છે તે શુકલ ધ્યાનના ચોથા ભેદ વ્યુપરત-ક્રિયા (સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અનિવૃત્તિ)થી થાય છે. અક્રીય થઇને જીવ તરત જ **સિદ્ધ** થાય છે (સમાપ્ત અર્થ વાળો થાય છે), જ્ઞાન દર્શ-નના ઉપયોગવડે વસ્તુતત્ત્વને જાણે છે, સંસારથી મૂકાય છે, કર્મરૂપી અગ્નિને બુઝાવીને ચોતરફથી શીતળ થાય છે તથા સર્વ પ્રકારના દુ:ખોનો અંત કરે છે.

૨૯. સુહસાએ (સુખશાય, વિષયસુખનો નાશ) :- વિષય સુખનો ત્યાગ કરવાથી અને તેમાં ઈચ્છા ન રાખવાથી, ઇંદ્રિયોના **વિષયની ઉત્સુકતા બંધ થઇ જાય છે** અને જીવ **નિસ્પૃહ** થઇ જાય છે. ઉત્સુકતા રહિત થયેલો જીવ **અનુકંપાવાળો** થાય છે. કારણ કે જે ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ઉત્સુક હોય અને તેવા સુખમાં રસિક થાય ત્યારે બીજા પ્રાણીને પોતાના વિષયના કારણે મરતા જોઇને તેનાપર દયા આવતી નથી.

વળી ઉત્સુકતા રહિત થયેલો જીવ અનુદ્ભટ એટલે **શૃંગારાદિની શોભા રહિત** થાય છે તથા **શોક રહિત** થાય છે, કારણ કે ઇંદ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાળો હોય તેનેજ તે ન મળવાથી શોક થાય છે.

નિર્વિષયીથી જીવ શોક રહિત થઇને કષાય અને નોકષાય રૂપ **ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય કરે છે.**

૩૦. **અપ્પડિબદ્ધયા (અપ્રતિબદ્ધપણું):**— જેને કોઇ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ કે પુદ્ગલિક ભાવપર આસકિત નથી તે કોઇ વસ્તુના બંધનમાં આવતો નથી તેથી તે નિઃસંગપણું પ્રાપ્ત કરે છે. નિઃસંગપણાને પામેલો જીવ એકલો (રાગદ્વેષ રહિત) થાય છે અથવા પોતાના ગુણોની સાથે એકત્વમાં રહે છે અને પર દ્રવ્ય કે પરભાવનો સંગ કરતો નથી અને અપ્રતિબદ્ધ થઇને વિચરે છે.

૩૧. **વિવિત્ત સયણાસણ સેવણયા (વિવિક્ત શયન આસન સેવન):**— વિવિકત એટલે સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકાદિથી રહિત, શયન આસન અને ઉપલક્ષણથી ઉપાશ્રય વાપરવાં, તેમ કરવાથી ચારિત્રની રક્ષા થાય છે. ચારિત્રની રક્ષા કરનાર જીવ, વિગય વગેરે શરીરની પુષ્ટિ કરે એવો આહાર લેતો નથી, પોતાનું ચારિત્ર દ્રઢ કરે છે, સંયમમાંજ ફકત એકાંતપણે નિશ્ચયપણે રકત રહે છે અને મારે મોક્ષ જ સાધવાનો છે એવા અભિપ્રાયવાળો આઠે કર્મનો ક્ષય કરે છે.

૩૨. **વિણિઅટ્ટણયા (વિનિવર્તના):**— પાંચ ઇંદ્રિયોનાં વિષયમાંથી નિવૃત થવું જોઇએ

વિષયોથી પરાંગમુખ થવાથી જીવ, જ્ઞાનાવરણાદિક પાપ કર્મોને નહીં બાંધવામાં ઉદ્યમવાળો થાય છે અને પૂર્વે બાંધેલા કર્મોની નિર્જરા કરવાથી તે પાપકર્મને ખપાવે છે, ત્યાર પછી ચાર ગતિરૂપ અવયવોવાળી સંસાર અટવીને ઓળંગે છે.

૩૩. **સંભોગ પચ્ચક્ખાણે (સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન):**— વિષયોથી નિવૃતિ પામેલો કોઇક જીવ, બીજા સાધુ સાથે મંડળીમાં બેસીને આહાર કરવાના પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જિન કલ્પી વગેરેને સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનનો આચાર હોય છે, સંભોગ એટલે એક મંડળીમાં આહાર અથવા બીજા મુનિએ આપેલ આહારાદિ ગ્રહણ કરવા તે સંભોગ પચ્ચક્ખાણવાળા સાધુ કોઇનું આલંબન (સહાય) લેતા નથી, તેમને મોક્ષના પ્રયોજન વાળાજ વ્યાપારો હોય છે, તેઓ પોતેજ મેળવેલ

વસ્તુથી સંતોષ રહે છે અને બીજાના લાભનો આસ્વાદ કરતા નથી, વિચાર પણ કરતા નથી, ઇચ્છા પણ નથી, પ્રાર્થના કરતા નથી, અભિલાષા કરતા નથી, એવી રીતે રહીને બીજી સુખશય્યા (બીજા સર્વ સાધુઓથી જુદા એકલા રહેવારૂપ બીજી સુખ શય્યા)ને અંગીકાર કરીને વિચરે છે.

૩૪. ઉવહિ પચ્ચક્ખાણે :- સંભોગના પચ્ચક્ખાણ કરનારને રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા સિવાય બીજી ઉપાધિનો ત્યાગ હોય છે આવા સાધુને સ્વાધ્યાયનો વિઘાત થતો નથી. તેને કોઈ અભિલાષા કે ક્લેશ ઉપજતો નથી. ઉપધિ લેવામાં, સંભાળવામાં અને પડિલેહણમાં જે વખત કાઢવો પડે તે વખત બચાવીને સ્વાધ્યાયમાં વાપરે.

૩૫. આહાર પચ્ચક્ખાણે (ઉપવાસ):- ઉપવાસ કરનાર સાધુ જીવવાની ઇચ્છા રહિત થાય છે અને આહાર ન મળે તેથી ક્લેશ પામતા નથી, ઉત્કૃષ્ટ તપ થાય તોપણ તે સાધુ પીડાને અનુભવતા નથી.

૩૬. કસાય પચ્ચક્ખાણે :- ક્રોધાદિક કષાયનો ત્યાગ કરવાથી જીવ વીતરાગપણાને પામે છે અને સુખદુ:ખમાં સમભાવ રાખે છે.

૩૭. જોગ પચ્ચક્ખાણે :- મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારોનો નિરોધ કરવાથી, જીવ અયોગી થાય છે, તેથી નવા કર્મનો બંધ થતો નથી, પૂર્વે બાંધેલા કર્મોનો ક્ષય કરે છે.

૩૮. શરીર પચ્ચક્ખાણે :- ઔદારિકાદિક સર્વ શરીરના ત્યાગવડે જીવ, સિદ્ધના અતિશય ગુણપણાને ઉત્પન્ન કરે છે અને સિદ્ધ અતિશય ગુણ પામેલો જીવ લોકના અગ્રભાગ (સિદ્ધક્ષેત્ર)ને પામીને પરમસુખનો અનુભવ કરે છે.

૩૯. સહાય પચ્ચક્ખાણે :- સહાય કરનારા મુનિઓનો ત્યાગ કરવાથી (સહાયની અપેક્ષા તજવાથી) એકત્વભાવ પ્રાપ્ત થાય

છે. એકત્વ પામેલો જીવ એકાગ્રપણાને ભાવતો વાણીના કલહ રહિત થાય છે, કષાય રહિત થાય છે, કલહ રહિત થાય છે, તું તું એવા શબ્દ રહિત થાય છે, ઘણા સંજમ અને ઘણા સંવર વાળો થાય છે અને સમાધિમાં રહે છે.

૪૦ ભત્ત પચ્ચક્ખાણે :– આહારના પચ્ચક્ખાણ કરવાથી જીવ, અનેક સેંકડો ભવોને રૂંધે છે

૪૧. સબ્ભાવ પચ્ચક્ખાણે (સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન) :– જે કદી ફરીવાર કરવું નથી એવું સર્વસંવર રૂપ શૈલેશીકરણવાળું પરમાર્થવાળુ પ્રત્યાખ્યાન તે સદ્ભાવ અથવા સત્ય પણે પ્રત્યાખ્યાન, તે સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ, અનિવૃત્તિ નામના શુકલ ધ્યાનના ચોથા ભેદને ઉત્પન્ન કરે છે અને તે ભેદને પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ, કેવળીના કર્મ અંશોને ખપાવે છે તે વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર કર્મ એ ચાર ભવોપગ્રાહી કર્મોને ખપાવે છે ત્યાર પછી સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, કર્મથી મુકત થાય છે, કર્મના અભાવથી શીતળ થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

૪૨. પડિરૂવયા (પ્રતિરૂપતા) :– તે સ્થવિર કલ્પીસદૃશ સાધુનો વેશ છે, તે ધારણ કરવો જોઇએ. પ્રતિરૂપતાથી દ્રવ્યથી અલ્પ ઉપકરણ અને ભાવથી અપ્રતિબદ્ધપણાને લઇને લાઘવપણું ઉપજે છે, લઘુતાથી અપ્રમત્ત દશા પ્રાપ્ત થાય છે, તે વેશ પ્રગટ લિંગવાળો છે, જીવરક્ષાના હેતુરૂપ રજોહરણાદિક ધારણકરવાથી પ્રશસ્ત લિંગવાળો છે, વિશુદ્ધ સમકિતવાળો છે, સત્ય અને સમિતિઓથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેથી સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વને પીડા ઉપજાવનાર નહીં હોવાથી વિશ્વાસ કરવા લાયક છે, અલ્પ ઉપાધિ હોવાથી અલ્પ પડિલેહણવાળો થાય છે, જિતેન્દ્રિય થાય છે, વિપુલ (ઘણા ભેદવાળો વિસ્તીર્ણ) તપ અને સર્વ વિષયમા વ્યાપ્ત હોવાથી વિપુલ સમિતિઓવડે યુક્ત એવો થાય છે.

૪૩. વેયાવચ્ચે (વૈયાવચ્ચ) :– વૈયાવચ્ચ કરવાથી જીવ તીર્થંકર નામ ગોત્ર કર્મને બાંધે છે.

સવ્વગુણ સંપન્નયા (જ્ઞાનાદિ સર્વ ગુણ સંપન્ન):- વૈયાવચ્ચથી અરિહંતપદની પ્રાપ્તિ કહી અને અરિહંત સર્વ ગુણ સંપન્ન હોય છે. સર્વ ગુણ સંપન્ન અરિહંત અપુનરાવૃત્તિ (મુક્તિ)ને ઉત્પન્ન કરે છે અને મુકિતને પામેલ જીવ શરીર અને મન સબંધી સર્વ દુઃખોનો ભાગી થતો નથી, કારણ કે દુઃખનું કારણ શરીર અને મન છે તે સિદ્ધને નથી.

૪૫. વીઅરાગયા (વીતરાગપણું) :- રાગ અને દ્વેષના અભાવવાળા વીતરાગપણાએકરીને જીવ સ્નેહના બંધનોને અને તૃષ્ણાના બંધનોને છેદીનાખે છે, મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ એવા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધને વિષે વિરાગ પામે છે. કષાયના પચ્ચક્ખાણથી વીતરગપણુ આવી જાય છે રાગ એ સમથ અનર્થનું મુળ છે એમ જણાવવા અહીં વીતરાગપણું જુદું કહ્યું છે.

૪૬. ખંતિ (ક્ષમા) :- વીતરાગપણાનું મુખ્ય કારણ ક્ષમા છે, ક્ષમાથી જીવ વધાદિક પરિષહોને જીતે છે. ક્ષમા પણ નિર્લોભતા વડે દૃઢ થાય છે

૪૭. મુત્તિ (નિર્લોભતા) :- નિર્લોભતાથી જીવ અકિંચન (પરિગ્રહ રહિતપણા) ને ઉત્પન્ન કરે છે. પરિગ્રહ રહિત જીવ, ધનના લોભી પુરુષો પાસે પ્રાર્થના કરતો નથી અથવા ધનના લુટારા એવા ચોરને પીડવાને ઈચ્છતો નથી અથવા ચોરથી પીડા પામતો નથી.

૪૮. મદ્દવે (માર્દવ, માનનો ત્યાગ) :- માર્દવથી જીવ અહંકારને જીતે છે અને કોમળ (નમ્રતાના) સ્વભાવવાળાનું જે માર્દવ (સદા સુકુમાળપણું) તેને પ્રાપ્ત કરે છે અને આઠ મદના સ્થાનોને ખપાવે છે.

૪૯. અજ્જવે (આર્જવતા, માયા રહિતપણું) :- આર્જવથી જીવ, કાયાની રૂજુતા રાખે છે એટલે કુબ્જાદિકનો વેશ

અને ભ્રૃકુટિનો વિકાર વગેરે કરતો નથી, શરીરના અંગોપાંગને સરળપણે રાખે છે, તથા મનની સરળતા ઉત્પન્ન કરે છે તેથી મનમાં જુદો વિચાર હોય છતાં લોકોને રીજવવા જુદું બોલે અથવા કાયાથી કંઇક જુદુંજ કરે એવું કામ કરે નહિ, તથા ભાષાની સરળતા ઉત્પન્ન કરે છે તેથી હાસ્ય કે વિખવાદ થાય એવું બોલે નહિ તેમ કોઇને ઠગે નહિ. **મન, વચન અને કાયાની સરળતાવાળો જીવ ધર્મનો આરાધક થાય છે.**

૫૦. ભાવ સચ્ચે (અંતરાત્માની શુદ્ધિ, ભાવસત્ય) :- શુદ્ધઅંતઃકરણવાળો જીવ શુદ્ધ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન કરે છે. ભાવ વિશુદ્ધિમાં રહેતો જીવ અરિહંતે પ્રરૂપેલા ધર્મની આરાધના માટે ઉત્સાહવાળો થાય છે તેથી પરભવમાં તેને **જિન ધર્મની અને વિશિષ્ટ ભવની પ્રાપ્તિ થાય છે.**

૫૧. કરણસચ્ચે (કરણ સત્ય) :- પ્રતિલેખનાદિક દરેક ક્રિયામાં વિધિ અને ઉપયોગ પૂર્વક કામ કરવું તે કરણ સત્ય. કરણ સત્યથી, **જીવ અપૂર્વ શુભ ક્રિયા કરવાની શક્તિ મેળવે છે.** અને જે પ્રમાણે બોલે તેજ પ્રમાણે કરે છે, સૂત્રમાં જે ભણે છે તે પ્રમાણે ક્રિયા કરે છે.

૫૨. જોગ સચ્ચે (સત્ય યોગ) :- સત્યયોગવાળો જીવ મન, વચન અને કાયાના **જોગોને શુદ્ધ કરે છે** જોગને નિર્દોષપણે પ્રવર્તાવે છે.

૫૩. મણગુત્તયા (મન ગુપ્તિ) :- મન ગુપ્તિથી **ધર્મમાં એકાગ્રતા** (તન્મયપણું) ઉપજે છે. એકાગ્ર ચિત્તવાળો જીવ અશુભ અધ્યવસાયમાં જતા મનને રોકતો હોવાથી **સંયમનો આરાધક** થાય છે.

૫૪ વઇગુત્તયા (વચન ગુપ્તિ) :- વચન ગુપ્તિવડે જીવ **નિર્વિકારપણાને** ઉત્પન્ન કરે છે. વાણીના વિકાર રહિત એવો

જીવ વાણીનો સર્વથા નિરોધકરીને અધ્યાત્મયોગના સાધનવાળો થાય છે. ભાષા સુમતિથી વિકથા બંધથાય છે. અને સર્વથા વચન ગુપ્તિથી ધર્મધ્યાન, શુકલ ધ્યાનમાં જોડાય છે.

૫૫. કાય ગુત્તયા (કાય ગુપ્તતા) :– અશુભ કાયયોગ બંધ કરવાથી અને શુભયોગમાં પ્રવૃતિ કરવાથી **અશુભ યોગનો સંવર** થાય છે. નિરંતર સવરનો અભ્યાસ કરીને સર્વથા કાયાનો વ્યાપારનો નિરોધ કરવાથી જીવ વળી **પાપકર્મના** ગ્રહણનો **નિરોધ** કરે છે.

૫૬. મણુસમાધારણયા (મનની સમાધિ) :– સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમ્યક્ પ્રકારે મનને ધારણ કરવાથી (સ્થાપવાથી) જીવ ચિત્તના એકાગ્રપણાને ઉત્પન્ન કરે છે. એકાગ્રતાથી શ્રુતના બોધરૂપ વિશેષ વિશેષ **જ્ઞાનના પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરે છે.** અને જ્ઞાનના પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરીને **સમકિતની વિશુદ્ધિ** કરે છે કારણકે તત્વ જ્ઞાનની શુદ્ધિ થવાથી તત્ત્વના વિષયવાળી શ્રદ્ધા પણ વિશુદ્ધ થાય છે તેથી કરીનેજ મિથ્યાત્વને ખપાવે છે.

૫૭. વયસમાધારણયા (વચન સમાધારણા) :– સ્વાધ્યાયમાં વાણી સ્થાપન કરવા રૂપ વાણીની સમાધારણાથી જીવ વાણીને સાધારણ (વાણીના વિષયવાળા, વાણીથી કહેવા લાયક) પદાર્થોના વિષયવાળા **દર્શનના પર્યાયોને વિશુદ્ધ કરે છે.** વાણીને સાધારણ એવા દર્શનના પર્યાયોને વિશુદ્ધ કરીને જીવ **સુલભબોધિપણાને** ઉત્પન્ન કરે છે અને દુર્લભ બોધિપણાને નિર્જરે છે.

૫૮. કાય સમાધારણયા (કાય સમાધારણા) :– સંયમના યોગમાં શરીરનો સમ્યક્ પ્રકારે વ્યાપાર કરવાથી કાય સમાધારણા થાય છે, તેથી જીવ ક્ષયોપશમિક **ચારિત્રના પર્યાયોને વિશુદ્ધ** કરે છે, તે પર્યાયો વિશુદ્ધ કરીને **યથાખ્યાત ચારિત્ર વિશુદ્ધ** કરે છે, તેની વિશુદ્ધિ કરીને કેવળીના **ચાર અઘાતિયા કર્મોને**

ખપાવે છે પછી સિદ્ધ થાય છે. બુદ્ધ થાય છે, સંસારથી મુક્ત થાય છે, કર્મના તાપરહિત થવાથી શીતળ થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

૫૯. નાણુસંપન્નયા (જ્ઞાન સંપન્નતા) :– શ્રુતજ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાની જીવ સંસાર અટવીમાં વિનાશ પામતો નથી (મુક્તિ માર્ગથી વધારે દૂર થતો નથી). જેમ દોરો પરોવેલી સોય ખોવાય જાય તો તે બહુ દૂર જતી નથી અને જડી જાય છે તેમ શ્રુતજ્ઞાનવાળો જીવ મોક્ષ માર્ગથી દૂર જતો નથી તે જીવ જ્ઞાન, વિનય, તપ અને ચારિત્રનો જોગ સમ્યક્ પ્રકારે પામે છે તથા સ્વસમય અને પરસમયને જાણનારને મળવા લાયક થાય છે (સ સમય પરસમય સંઘાયણિજ્જે).

૬૦. દંસણ સંપન્નયા (દર્શન સંપન્નતા) :– સમકિતી જીવ સંસારના હેતુરૂપ મિથ્યાત્વનું સર્વથા છેદન કરે છે, ત્યાર પછી હોલવાઈ જતો નથી પણ સર્વોત્તમ જ્ઞાનથી અને દર્શનથી પોતાના આત્માને જોડતો, સમ્યક્ પ્રકારે ભાવતો (તન્મયપણાને પમાડતો) વિચરે છે.

નોંધ :– સર્વોત્તમ જ્ઞાન દર્શન તે કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને વિચરવું તે ભવસ્થ કેવળી પણે એમ પણ થાય કારણ કે ક્ષાયક સમકિતી જીવ તેજ ભવમાં પણ મોક્ષ જાય અને ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય તો પણ ક્ષાયક સમકિત રૂપ દીવો હોલવાય નહીં અને સર્વોત્તમ જ્ઞાન તે ઉત્તમ પ્રકારનું શ્રુતજ્ઞાન એમ પણ અર્થ થાય કારણ કે કેવળજ્ઞાનીતો તેજ ભવમાં મોક્ષ જાય.

૬૧. ચરિત્ત સંપન્નયા (ચારિત્ર સંપન્નતા) :– ચારિત્ર સહિતપણાએ કરીને જીવ **શૈલેશીભાવને** ઉત્પન્ન કરે છે અને શૈલેશીકરણને પામેલો સાધુ કેવળીના ચાર અઘાતિયા કર્મને ખપાવે છે, પછી સિજ્ઝે છે, બુજ્ઝે છે, મુક્ત થાય છે, સર્વથા શીતળ થાય છે

અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે. ચારિત્ર ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી થાય છે, તેથી હવે ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ આવે છે.

૬૨. **સોઇંદિઅનિગ્ગહે** (શ્રોત્રેંદ્રિય નિગ્રહ) :- શ્રોત્રેંદ્રિય નિગ્રહ કરવાથી મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ (ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ) શબ્દોમાં **રાગદ્વેષ થતો નથી** તેથી રાગદ્વેષના નિમિત્તવાળું નવું કર્મ બંધાતું નથી અને પૂર્વે બાંધેલા કર્મ ખપી જાય છે.

૬૩. **ચક્ખિંદિઅ નિગ્ગહે** :- ચક્ષુ ઇંદ્રિયના નિગ્રહથી મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ રૂપોમાં રાગદ્વેષ થતો નથી તેથી નવાં કર્મ બંધાતા નથી અને પૂર્વે બાંધેલ કર્મ ખપી જાય છે.

૬૪. **ઘાણિંદિઅ નિગ્ગહે, ૬૫ જીબ્ભિંદિઅ નિગ્ગહે, ૬૬. ફાસિંદિઅ નિગ્ગહે.**

આ ત્રણેય ઇંદ્રિયોનું ઉપર મુજબ સમજવું, તેમાં ફેર એટલો કે ઘ્રાણેંદ્રિયમાં ગંધ લેવો, જીહ્વેંદ્રિયમાં રસ લેવો અને સ્પર્શેંદ્રિયમાં સ્પર્શ લેવો તેમાં **રાગદ્વેષ ન કરવાથી નવાં કર્મ બંધાતા નથી અને જુનાં કર્મ ક્ષય થાય છે.**

૬૭ થી ૭૦ કોહવિજએ, માણવિજએ, માયાવિજએ, લોભવિજએ :- ક્રોધના વિજયથી **ક્ષમા**, માનના વિજયથી **માર્દવ**, માયાના વિજયથી **ૠજુભાવ** અને લોભના વિજયથી **સંતોષ** ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ વેદનીય કર્મ (તે તે કષાયના હેતુભૂત પુદ્દગળ રૂપ કર્મ) બંધાતા નથી અને પૂર્વે બાંધેલા કર્મ ખપી જાય છે.

૭૧. વિજ્જદોષ મિચ્છાદંસણવિજએ (પ્રેમ, દ્વેષ અને મિથ્યાદર્શનનો વિજય) :- રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વના વિજયવડે કરીને જીવ, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધનાને માટે ઉદ્યમવંત થાય છે, અને આઠ પ્રકારની કર્મગ્રંથિનો નાશ કરવા ઉદ્યમ કરે છે. પહેલાં કોઇ વખત ખપાવેલ નહીં હોવાથી પ્રથમપણાએ કરીને

અનુક્રમે અઠ્ઠાવીશ પ્રકારના મોહનીય કર્મ ખપાવે છે. (તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે):- પહેલાં અનંતાનુબંધી ચારે કષાયને એકીસાથે ક્ષય કરે છે, પછી અનુક્રમે મિથ્યાત્વ: મિશ્ર અને સમકિત મોહનીનાં દળીયાં ક્ષય કરે છે. પછી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ રૂપ આઠ કષાયોને ખપાવવાનો આરંભ કરે છે, તે આઠે અર્ધા ખપે ત્યાં વચ્ચે નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી, તિર્યંચગતિ; તિર્યંચાનુપૂર્વી, એકેન્દ્રિયાદિક ચાર જાતિ, (આતાપ) ઉદ્યોત, સ્થાવર, સુક્ષ્મ, સાધારણ, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા પ્રચલા, સ્ત્યાનર્દ્ધિ એ સોળ પ્રકૃતિને ખપાવે છે. પછી તે આઠે કષાયોનો બાકી રહેલો અર્ધભાગ ખપાવે છે.

પાઠાંતર :- કોઇ આચાર્યનો એવો મત છે કે ઉપરોક્ત ૨૪ પ્રકૃતિઓ એકી સાથે ખપાવે છે. તત્વ કેવળીગમ્ય. ત્યારબાદ, પુરુષ હોય તો અનુક્રમે નપુંસકવેદ, સ્રીવેદ અને હાસ્યાદિક છ અને પુરુષવેદ ખપાવે છે, સ્રી કે નપુંસક ખપાવતો હોય તો પોતપોતાના વેદને છેવટે ખપાવે છે, ત્યાર પછી અનુક્રમે સંજ્વલનો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને ખપાવે છે. દરેક પ્રકૃતિને ખપાવવાનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે તથા સર્વ પ્રકૃત્તિઓને ખપાવવાનો કાળ પણ અંતર્મુહુર્ત્તનો જ છે, કેમકે અંતર્મુહૂર્ત્તના અસંખ્યાતા ભેદ છે. આવી રીતે મોહનીય કર્મને એક અંતર્મુહૂર્ત્તમાં ખપાવી પછી યથાખ્યાત ચારિત્રને પામે છે તે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક છે, તેના છેલ્લા બે સમયમાંના પહેલે સમયે નિદ્રા અને પ્રચલા ખપાવે છે અને છેલ્લા સમયે ૧૪ પ્રકૃતિઓને એકી વખતે ખપાવે છે):-

પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીય બાકી રહેલ ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ પ્રકારનું અંતરાય કર્મ આ ત્રણે કર્મોને એકી વખતે ખપાવે છે ત્યાર પછી અણુત્તર (સર્વોત્તમ), અનંત, કસિણં (સમગ્ર પદાર્થોને ગ્રહણ કરનાર હોવાથી કૃત્સ્ન- સમગ્ર), પરિપૂર્ણ, નિરાવરણ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર રહિત, વિશુદ્ધ, લોક અલોકને પ્રકાશ કરનાર, શ્રેષ્ટ એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રગટ કરે છે પછી જ્યાં સુધી સજોગી હોય

ત્યાંસુધી ઇરિઆવહિ કર્મ બાંધે છે.તે સાતાવેદનીયરૂપ આત્મ પ્રદેશોને સુખકારક સ્પર્શવાળું છે, બે સમયની સ્થિતિવાળું છે, તે કર્મ પહેલે સમયે બાંધે, બીજે સમયે વેદે અને ત્રીજે સમયે જીર્ણ કરે (કર્મનો અભાવ કરે), તે કર્મ એક ક્ષેત્ર અવગાહના રૂપે બંધાય, આત્મ પ્રદેશોને રૂક્ષ સ્પર્શ માત્ર કરે, ઉદયને પામે, વેદાય અને ક્ષય પામે અને ચોથા સમય આદિ આગામી કાળને વિષે કર્મથી રહિતપણુ થાય છે.

૭૨. સેલેસી, ૭૩ અકમ્મયા (શૈલેશિઅવસ્થા અને અકર્મપણું) :– કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી બાકીનું આયુષ્ય પાળીને, અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે યોગ નિરોધને કરનારા સુક્ષ્મક્રિય અપ્રતિપાતિ નામના શુકલધ્યાનના ત્રીજા ભેદને ધ્યાવે. તે ધ્યાન ધરતાં, પહેલાં મનજોગને રૂંધે (દ્રવ્ય મનના સમીપપણાથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવના વ્યાપારને રૂંધે), તે રૂંધીને વચન જોગને રૂંધે (દ્રવ્ય ભાષાના સાનિધ્યપણાથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવના વ્યાપારને રૂંધે) તે રૂંધીને આણુપાણુનો નિરોધ કરે (ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો નિરોધ કરે). એમ કરીને સ્વલ્પ પ્રયત્નવડે, અ ઇ ઉ ઋ લૃ એ પાંચ હ્રસ્વઅક્ષરોને મધ્યમપણે ઉચ્ચાર કરતાં જેટલો કાળ લાગે તેટલા કાળમાં સાધુ **સમુચ્છિન્નકિરિઅં અનિયટ્ટિ (સમુચ્છિન્નક્રિય અનિવૃત્તિ) નામના શુકલ ધ્યાનના ચોથા ભેદનું ધ્યાન કરતાં (શૈલેશી–અવસ્થાને અનુભવતાં)** વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ **ચારે કર્મોને એકી વખતે ખપાવે છે,** ત્યારે **ઔદારિક, કાર્મણુ અને તેજસ એ ત્રણે શરીરને** વિશેષે કરીને પ્રકર્ષથી **સર્વથા પ્રકારે ત્યાગ કરીને, રૂજુશ્રેણી** (અવક્ર) એવી આકાશ પ્રદેશની પંકિતને પામીને અફુસમાન ગતિથી (પોતાની અવગાહના ઉપરાંત બીજા આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શ કર્યા વગર એટલે જેટલા આકાશ પ્રદેશમાં તે જીવ અવગાઢ થયો છે તેટલાજ આકાશ પ્રદેશને સમશ્રેણિતો વડે સ્પર્શ કરતો સતો) ઉપર **એકજ સમયમાં વિગ્રહગતિ**

રહિત સિદ્ધક્ષેત્રમાં જઇને જ્ઞાનનાં ઉપયોગ વખતે સિદ્ધ થાય. આ નિશ્ચે સમ્યકૃત્વ પરાક્રમ નામના અધ્યયનનો અર્થ શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારેં કહ્યો છે, પણુવિએ કહેતાં હેતુ ફળાદિક કહેવાવડે જણુાવ્યો છે, પરૂવિએ કહેતાં સ્વરૂપને કહેવાવડે પ્રરૂપ્યો છે, નિદંસિએ કહેતાં દષ્ટાંત કહેવાવડે દેખાડયો છે, તથા ઉવદંસિએ કહેતા ઉપસંહાર દ્વારવડે બતાવ્યો છે, ત્તિબેમિ કહેતાં એમ હું કહું છું. એ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામીએ જંબુસ્વામીને કહ્યું.

સ્થાનકવાસી જૈન.

*

અર્થ :– સ્થાનમાં રહીને રાગદ્વેષાદિ ભાવકર્મને જીતે તે જૈન, તેમાં સ્થાનંના બે પ્રકાર છે :– ૧ દ્રવ્યસ્થાન, તેના બે ભેદ :– (૧) શુભ યોગના કારણભૂત મનં, વચન અને શરીર–વર્ગણાનું આલંબન (૨) ક્ષેત્ર :– જ્યાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ એ છકાયમાંથી કોઇપણ જીવની હિંસા થતી નથી તેમજ સંભાળપૂર્વક તેમની યતના (રક્ષણ) કરવામાં આવે છે એવું નિર્દોષ સ્થાન તે ઉપાશ્રયનું આલંબન વળી તે ઉપાશ્રય એવું નામ પણ યોગ્ય છે ઉપ=સમક્ષ (આત્મ–સમક્ષ)+આશ્રય=આલંબન. એટલે તે સ્થાન એવું છે કે જ્યાં આત્માની શુદ્ધિ થાય એવું જ કામ કરવામાં આવે છે. ૨ ભાવ–સ્થાનં તે સંવર અને નિર્જરા અથવા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના અધ્યવસ્થાનો છે. તેવાં સ્થાનો અસંખ્યાત અસંખ્યાત છે પણ તે નીચેના ભેદોમાં આવી જાય છે:–(૧) તીર્થંકરપ્રદ મેળવવાના ૨૦ સ્થાન અથવા (૨) સંવરના ૫૭ સ્થાન અને નિર્જરાના ૧૨ સ્થાન અથવા (૩) સમકિત, વિરતિ, અપ્રમાદ, અકષાય અને શુભ યોગ. એટલે ઉપાશ્રયમાં રહીને મન, વચન અને કાયાથી મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે **સ્થાનકવાસી જૈન** કહેવાય. તેની વિસ્તારપૂર્વક સમજ કેટલીક દૃષ્ટિથી નીચે પ્રમાણે કરી શકાય:–

સ્થાનકવાસી જૈન સબંધી ૭ નયનો અભિપ્રાય:–

૧ નિગમ નય :– આ નય અંશ, સંકલ્પ અને બાહ્ય દેખાવ ઉપર આધાર રાખે છે. ઉપાશ્રયમાં જાય ત્યાં વ્યાખ્યાન સાંભળે, સામાયક બાંધીને બેસે. આ બધાને સ્થા. જૈન કહે ૨. સંગ્રહ નય :– જે ઠેકાણે બેસીને મોક્ષ માર્ગની ક્રિયા કરવામાં આવે તે ઉપાશ્રય અને

અસંખ્યાત અસંખ્યાત સ્થાનોમાંના મોક્ષમાર્ગના જેટલા ભેદ છે તેમાંના સર્વ ભેદને "અધ્યવસ્થાન" એવા એક સામાન્ય નામથી ગણે એવો આ નયનો અભિપ્રાય છે. ૩ વ્યવહાર નય :- વ્યવહારથી ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરે. સમકિતના ૬૭ બોલનું પાલન કરે અને ૫ થી ૧૪ ગુણસ્થાન સુધીના ગુણસ્થાનોના વ્યવહારમાં રહે. વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જોતા ગુ૦ ૭ થી ૧૪ સુધીમાં એક ધ્યાનસ્થ અવસ્થા દેખાય છે, તે અપેક્ષાએ વ્યવહાર નય સમજવો. ધ્યાન અવસ્થામાં કાયાનું આસન અને ઇંદ્રિયોની સ્થિરતા જે દેખાય છે તે અહીં લેવી. ૪. ઋજુસૂત્ર નય :- આ ફક્ત વર્તમાન ઉપયોગ બતાવે છે, એટલે જે વખતે મોક્ષ-માર્ગની આરાધના થાય તે જ વખતે 'સ્થાનકવાસી જૈન' એમ આ નયનો અભિપ્રાય છે. તે એક બાજુ વ્યવહારમાં જાય છે અને બીજી બાજુ નિશ્ચયમાં પ્રવેશે છે. ૫. શબ્દ નય:- સ્થાનકવાસી જૈન. એવા શબ્દનો જે ઉપર અર્થ કહ્યો તેના ભાવમાં જે રહે તે સ્થાનકવાસી જૈન આ ભાવ ત્રણ પ્રકારના છે-ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયક ૬. સમભિરૂઢ નય:- સંપૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થાની સમીપ એવી ક્ષપક શ્રેણીના અધ્યવસ્થાનમાં હોય તે સ્થાનકવાસી જૈન એવો આ નયનો અભિપ્રાય છે. ૭ એવંભૂત નય :- સંપૂર્ણ શુદ્ધ અર્થ પર્યાયમાં જે હોય તે ગુણસ્થાન ૧૩, ૧૪વાળા જીવો.

નિક્ષેપોમાં 'સ્થાનકવાસી જૈન' :-

૧ નામ સ્થાનકવાસી જૈન :- જેઓ સ્થાનકવાસી જૈન ધર્મ પાળવાવાળા કુળમાં છે પણ વાસ્તવિક રીતે વિપરીત આચરણ કરે છે જેમકે સાધુના ફોટા પાડી તેમને પૂજે છે, લૌકિક દેવ-દેવીની માન્યતા કરે છે, અજીવ અથવા પૃથ્વીકાયની બનેલી મૂર્તિને સર્વજ્ઞ ભગવાન માનીને પૂજે છે, પૂજામાં છકાય જીવની હિંસા કરે છે છતાં તેમાં હિંસા માનતા નથી. આ બધા નામના સ્થાનકવાસી જૈન ગણાય. પણ સત્સંગથી તેવાને સુધરવાની તક છે. શાસ્ત્રમાં કહેલ છે કે આર્ય ક્ષેત્ર, આર્યકુળનું પામવું તે પણ દુર્લભ છે. કારણ કે ત્યાં સુધરવાનો સંભવ છે. ૨. સ્થાપના-સ્થાનકવાસી જૈન :- અન્ય મતનો પલટો કરી સ્થા.

જૈનત્વમાં જેણે પોતાની સ્થાપના કરી છે પણ હજુ વર્તાવમાં મૂક્યું નથી. ૩. દ્રવ્ય સ્થાનકવાસી:– તેના બે ભેદ :– (૧) આગમથી સ્થા. જૈન :– વ્યવહાર સ્થાનકવાસી જૈનત્વનો છે પણ ઉપયોગ અથવા ભાવ કે શ્રદ્ધા નથી. (૨) નો–આગમથી સ્થા. નજૈ :– (I) જ્ઞ–શરીર= સ્થા જૈનનુ શબ. (II) ભવ્યશરીર=ભવિષ્યમાં શુદ્ધ ધર્મની આરાધના કરવાવાળો જીવ (III) શરીર વ્યતિરિક્ત–તેના ત્રણ ભેદ :– (અ) લૌકિક=લોક સંજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરનારા સ્થા. જૈન (બ) લોકોત્તર:– સમકિત રહિત સ્થા. જૈન. (ક) કુપ્રાવચન=મોક્ષમાર્ગથી વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા કરનાર સ્થા. જૈન. ૪. ભાવ સ્થાનકવાસી જૈન :– જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની આરાધના કરનાર એવો અહીં આત્મ પ્રદેશો રૂપી સ્વ સ્થાનક છે અને ક્ષયોપશમાદિ ત્રણ ભાવ છે.

સ્થાનકવાસી જૈનના ચાર પ્રમાણ :–

૧. **આગમ પ્રમાણ સ્થા. જૈન** :– હાલ ભરત ક્ષેત્રમાં ૧૧ અંગ અને ૧૨ ઉપાંગ રૂપી સૂત્રો અનુસાર તથા અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ત્રણ તત્ત્વોની અવિરોધ પ્રમાણે જેની શ્રદ્ધા પ્રરૂપણા અને આચાર છે તે સ્થા. જૈન. ૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સ્થા. જૈન :– હાલમાં ભરત ક્ષેત્રમાં જે સાધુ મોઢે મુહુપત્તી રાખીને બોલે છે, ઉઘાડે મોઢે બીલકુલ બોલતા નથી, ઉપરના અંગ-ઉપાંગ તથા અહિંસા તત્ત્વ વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા કરતા નથી અને હિંસા ન થાય એવા સ્થાનમાં રહીને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપની આરાધના કરે છે તે સાધુ પ્રત્યક્ષથી સ્થા. જૈન. સમજવા. ૩ 'અનુમાન' પ્રમાણ સ્થા. 'જૈન' :–જે કોઈ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રહિત જીવ જડની ઉપાસના કરે નહિ તેમજ ધર્મના નામે હિંસાની કબુલાત ન રાખે તથા ૨૫ પ્રકારમાંના કોઈ મિથ્યાત્વ ને સેવે તો તે ઉપરથી અનુમાન કરવું કે આ સ્થા જૈનની શ્રદ્ધાવાળો છે, ૪. ઉપમા પ્રમાણ:–આકાશની માફક આલંબન રહિત અને વાયુની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ રીતે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની જે આરાધના કરી શકે તે સ્થા. જૈન છે. તેને આત્મપ્રદેશો રૂપ દ્રવ્ય સ્થાન છે અને શુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ ભાવ સ્થાન છે તેમાં રહીને

કર્મ કાપે છે, તેથી કોઈના આલંબનની જરૂર નથી, માટે તેને આકાશ અને વાયુની ઉપમા ઘટે છે.

'સ્થાનકવાસી જૈન'

દ્રવ્યથી :– (૧) શુદ્ધ ધર્મનું દ્રવ્યથી પાલન કરવું તે. (૨) શુદ્ધ ધર્મની શ્રદ્ધા રાખનાર આત્મદ્રવ્યો બહુ થોડાંજ હોય છે. અને તે પણ ભરત ઐરવત ક્ષેત્રમાં મુશ્કેલીથી મળી આવે, કારણ કે श्रद्धा परम दुल्लहा ।

ક્ષેત્રથી :– (૧) જ્યાં સ્થિર રહીને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધના થાય ને ઉપાશ્રય ક્ષેત્ર સમજવું, ચોથા આરામાં આવાં સ્થાનો ઘરે–ઘરે હતાં ત્યાં શ્રાવક ધર્મ ધ્યાન કરતા અને સાધુ ઉતરતા આવાં સ્થાનોને પૌષધાલય પણ કહેવાય, કારણ કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપથી આત્માની શુદ્ધિ કરીને આત્માને પોષવાનું કામ થાય, તેમજ સાધુઓ બગીચામાં પણ ઉતરતા, જ્યાં ઉતરતા તે ઉપાશ્રય અથવા સમોસરણ કહેવાય. પાંચમા આરામાં હાલ સંપત્તિને અભાવે ઘરે–ઘરે ઉપાશ્રય નથી, પણ ઘણા શ્રાવકો ભેગા મળીને એકાદ બે પૌષધાલય બનાવે છે તે ઉપાશ્રયનું ક્ષેત્ર કહેવાય છે. આ ક્ષેત્રમાં કોઈ સાંસારિક કામ કે કોઈપણ પ્રકારની હિંસા ન થવી જોઈએ. (૨) નિશ્ચય ક્ષેત્ર તે આત્મ–પ્રદેશો જ છે

કાળથી :– 'જૈન' શબ્દ શાશ્વત છે પણ 'સ્થાનકવાસી' શબ્દ શાશ્વત નથી, જ્યારે જૈન શાસનમાં મતભેદો થાય અને ફાંટા (સંપ્રદાય ભેદો) પડે અને સૌ પોતપોતાની માન્યતાની પકડ કરે ત્યારે અંગ અને ઉપાંગના આરાધક તેમજ અહિંસા તત્ત્વના શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળા થોડાક જ રહે. તેઓ બીજાથી ઓળખાણ પાડવા માટે એવું નામ ધારણ કરે કે જે ભાવમાં સૂત્રથી વિરૂદ્ધ ન જાય. આ હુંડા ચોવીશીમાં શુદ્ધ શ્રદ્ધા-વાળાએ "સ્થાનકવાસી" એવું નામ ધારણ કર્યું કે જેનો ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયો છે. પરમત અસહિષ્ણુતાવાળા દ્વેષથી તેમને 'ઢુંઢક'

ધર્મ કરે છે પણ ખરી રીતે જોતાં તેમાં શબ્દ ઉપર આગ્રહ દેખાય છે પણ ભાવથી 'ઢુંઢકનો' અર્થ 'શુદ્ધ ધર્મ શોધક' થાય છે એટલે તેઓ પણ શોધક તરીકે કબુલ રાખેલ છે જ્યારે શાસન ડોળું થાય, ત્યારે સૂત્રોના અધ્યયનથી ધર્મના શુદ્ધ તત્ત્વો શોધી કાઢે તે 'શોધક' કહેવાય છે. જો કે તેણે કંઇ નવીન નથી શોધી કાઢયું, પણ આચાર-વિચારમાં ગરબડ થાય ત્યારે ખરું શું છે? એવો પ્રશ્ન થાય, શાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ જે કરીને ખરૂં છે તે જે શોધી કાઢે તે 'શોધક' ગણાય.

ભાવથી :–જ્ઞાનથી, સત્યની શોધ તે યથાપ્રવૃત્તિકરણ, જ્ઞાનથી સત્યમાંથી અસત્ય ભિન્ન કરી જુદું પાડવું તે અપૂર્વકરણ, અસત્યનો ત્યાગ અને સત્યમાં આચરણ તે અનિવૃત્તિ કરણ અને સત્ય ભાવમાં સ્થિરતા કરવી તે આત્મ ભાવ. તેના ત્રણ ભેદ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક.

વ્યવહારથી :–ઉપાશ્રય અને મન, વચન, કાયાની વર્ગણાનું આલંબન, નિશ્ચયથી :– આત્મ પ્રદેશ અને આત્માના શુદ્ધ ગુણોનું આલંબન અને તેમાં રમણતા. દ્રવ્યથી :– તે શુભ ભાવોનો આધાર-આત્મદ્રવ્ય, ભાવથી :– મોક્ષ માર્ગના ભાવો તે આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ છે.

'સ્થાનકવાસી જૈન નો સ્યાદ્વાદ'

૧. **સ્યાદ્ અસ્તિ એવ સ્થાનકવાસી જૈન** :– નિર્દોષ સ્થાન (ઉપાશ્રય, પૌષધશાળા; સમોસરણ)માં તથા મોક્ષ માર્ગના અધ્યવસ્થાનમાં રહીને જે કર્મને જીતે તે સ્થાનકવાસી જૈન. ૨. સ્યાદ્ નાસ્તિ એવ સ્થાનકવાસી જૈન:– મિથ્યાત્વનુ સેવન કરનાર તથા જડની પૂજા કરનાર 'સ્થા. જૈન' નથી. ૩ સ્યાદ્ અસ્તિ નાસ્તિ એવ સ્થાનકવાસી જૈન :– (૧) જે વખતે પહેલા ભાંગાની આરાધના કરે તે વખતે સ્થા જૈન છે અને બીજા ભાંગામાં રહે ત્યારે સ્થા. જૈન નથી. ન્યાય રૂજુ સૂત્ર નયનો, (૨) દ્રવ્યથી સ્થા જૈન છે, ભાવથી સ્થા. જૈન નથી.

(૩) ભાવથી સ્થા. જૈન છે, દ્રવ્યથી સ્થા. જૈન કહેવાતા નથી. દાખલો – મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો. ૪. સ્યાદ્ અવકતવ્ય એવ સ્થા. જૈન :– એક વાકયથી સ્થા. જૈનનો ખુલાસો થઇ શકતો નથી. ૫. સ્યાદ્ અસ્તિ એવ અવકતવ્ય એવ સ્થા. જૈન :– અમુક માણુસ સ્થા. જૈન તરીકે ઓળખાય છે અને તે સંબંધી બાહ્યક્રિયા કરે છે પણ નિશ્ચયથી તે સ્થા. જૈન છે કે નહીં તે છદ્મસ્થથી જાણી શકાય નહીં. ૬. સ્યાદ્ નાસ્તિ એવ અવકતવ્ય એવ સ્થા. જૈન :– એક માણુસ સ્થા. જૈન નથી, પણ ભવિષ્યમાં કે ભવાંતરમાં રહેલા ભાંગાની આરાધના કરશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી જાણી શકાય નહિ. ૭. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ, નાસ્તિ ચ, અવકતવ્યં ચ એવ સ્થા. જૈન :– એક માણુસ સ્થા. જૈન કહેવાય છે પણ ભાવથી તે સ્થા. જૈન નથી, ભવિષ્યમાં તે ભાવથી સ્થા. જૈન થશે કે નહીં તે છદ્મસ્થથી જાણી શકાય નહિ. સામાન્યથી સ્થા. જૈન – બધા સ્થાનકવાસીઓ દ્રવ્ય કે ભાવથી આરાધક એક સામાન્ય શબ્દ "સ્થાનકવાસી જૈન" માં સંગ્રહ નયથી મૂકી શકાય. વિશેષથી સ્થાનકવાસી જૈન-સ્યાદ્વાદના પહેલા ભાંગાનો આરાધક વિશેષ રૂપે 'સ્થાનકવાસી જૈન' છે.

પાંચ ઈન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ.

*

ઇંદ્રિય એટલે જીવને ઓળખવાનું ચિન્હ. ઇંદ્ર=જીવ+ઇય=ચિન્હ ઇંદ્રિયોથી જીવ તથા જીવની જાતિ વ્યવહારથી જાણી શકાય છે ઇંદ્રિયો પાંચ છે.

સ્વરૂપની અપેક્ષાએ દરેક ઇંદ્રિયના બે ભેદ છે :– ૧. દ્રવ્યેન્દ્રિય. ૨. ભાવેન્દ્રિય.

દ્રવ્યેન્દ્રિયના બે ભેદ:–નિવૃત્તિ ઇંદ્રિય અને ઉપકરણ ઇંદ્રિય.

તેના દરેકના બે ભેદ :– અભ્યંતર અને બાહ્ય.

ભાવેન્દ્રિયના બે ભેદ :– લબ્ધિ અને ઉપયોગ.

નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિય તે ઇંદ્રિયનો આકાર છે અને **ઉપકરણ ઇન્દ્રિય** તેને મદદ કરે છે તેમ જ તેનું રક્ષણ કરે છે.

અભ્યંતર નિવૃતિ દ્રવ્યેન્દ્રિય :– ઇંદ્રિયાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી, ઉત્સેધ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ક્ષેત્રમાં, આત્માના પ્રદેશો ઇંદ્રિયોના આકાર રૂપે ગોઠવાય છે, **તે વિષયને ગ્રહણ કરવાનું કામ કરે છે.**

બાહ્ય નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય :– અંગોપાંગ તથા નિર્માણ નામ કર્મના ઉદયથી, અભ્યંતર નિવૃત્તિ રૂપે ગોઠવાયેલા આત્મપ્રદેશોમાં, જે પુદ્ગળો ઇન્દ્રિય રૂપે પરિણમેલ હોય તે **બાહ્ય નિવૃતિ અભ્યંતર નિવૃત્તિના આધારરૂપ છે.**

બધીજાતના પ્રાણીઓની સજાતીય નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિયનો આકાર એક સરખો છે, જેમકે શ્રોત્રેન્દ્રિયનો કદમ્બ ફુલ જેવો, ચક્ષુઇન્દ્રિયનો મસૂરની દાળ જેવો, ઘ્રાણેન્દ્રિયનો અતિમુકતકના ફુલ

જેવો. રસેન્દ્રિયનો છરા જેવો અને ત્વચાનો અબરખના પડને આકારે અનેક પ્રકારે ગોઠવાયેલ હોય છે.

દરેક નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિય ઉત્સેધ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ જાડી છે. કાન, આંખ અને નાકની નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિયનો વિસ્તાર (લંબાઇ, પહોળાઇ) અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે. જીભની નિવૃત્તિનો વિસ્તાર જીવની પોતપોતાની પ્રત્યેક (૨ થી ૯) અંગુલ પ્રમાણુ છે અને સ્પર્શેન્દ્રિયની નિવૃત્તિનો વિસ્તાર શરીર પ્રમાણુ છે દરેક નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિયની અવગાહના અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશની છે.

બાહ્ય નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિયના પુદ્‌ગળ – સ્કંધના અનંત પ્રદેશ હોય છે અને તેમાં અનંત કર્કશ ગુરુદ્રવ્યો અને અનંત કોમળ લઘુદ્રવ્યો હોય છે.

દરેક અભ્યંતર નિવૃત્તિનો જઘન્ય વિષય અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુ છે. ઉત્કૃષ્ટ વિષય આશ્રી :– નાક, જીભ અને ત્વચાનો દરેકનો ૯ યોજન છે, કાનનો ૧૨ યોજન છે એટલે તેટલા દૂર રહેલા પદાર્થોમાંથી નીકળેલા કેટલાક પુદ્‌ગળો આવીને ઇન્દ્રિયોને અડકે છે. આંખનો વિષય ૧ લાખ યોજનથી વધારે છે તે પ્રકાશ કરનારી વસ્તુઓ આશ્રી સમજવું: **વિષયના સંબંધી જે યોજન કહ્યા તે જે સમયમાં જે મનુષ્ય હોય તેના આત્મ અંગુલના પ્રમાણુથી** જાણવા

ઉપકરણુ ઇન્દ્રિય, અંગોપાંગ અને નિર્માણુ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે, બહાર રહેલ બાહ્ય ઉપકરણુ ઇન્દ્રિયછે, જેમકે ભમર, પાંપણુ, અને પોપચાં તે આંખનું બાહ્ય ઉપકરણુ છે અને તેની અંદર રહેલ ભાગ અભ્યંતર ઉપકરણુ ઇન્દ્રિય છે જેમકે, આંખના ડોળાનો કાળો અને ધોળો ભાગ તે અભ્યંતર ઉપકરણુ છે. આવી રીતે બધી ઇન્દ્રિયોનું સમજી લેવું

શરીર શાસ્ત્ર (એનાટોમી)માં દરેક ઉપકરણુ ઇન્દ્રિયના ઘણા વિભાગ બતાવવામાં આવે છે. ઉપકરણુ ઇન્દ્રિયનું પ્રમાણુ, જીવોને

પોતપોતાની જાતિના શરીરની વ્યવસ્થાની રીતે, અમુક પ્રમાણમાં હોય છે.

ભાવેન્દ્રિય, ચેતના શક્તિનો પર્યાય છે, તેમાં લબ્ધિ ઇન્દ્રિય તે, અંતરાય કર્મ અને મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી, ઇન્દ્રિઓમાં ઇન્દ્રિય વિષય ગ્રહણ કરવાની, ચેતના શક્તિની યોગ્યતાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય તે, લબ્ધિ અનુસાર, શબ્દ, રૂપ, ગંધ રસ અને સ્પર્શના વિષયને ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ છે તે મતિજ્ઞાનનો ઉપયોગ છે.

એટલે ઉપયોગથી ઇન્દ્રિય તેના વિષયમાં કામ આવે છે. એક સમયે એક જ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં ઉપયોગ હોય. ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ-કાળ અસંખ્યાત સમયવાળો અંતર્મુહૂર્તનો છે.

જીવ ફક્ત સ્પર્શાયેલા અને પ્રવેશ કરેલ, અછિન્ન શબ્દ સાંભળે છે, અછિન્ન ગંધ પુદ્ગળ સ્કંધ સુંઘે છે, અછિન્ન રસ પુદ્ગળ ચાખે છે અને અછિન્ન સ્પર્શ પુદ્ગળ વેદે છે, પણ વિના સ્પર્શાયેલા અને વિના પ્રવેશ કરેલા અછિન્ન પૌદગલિક રૂપોને દેખે છે.

દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય આઠ છે:– ૨ કાન. ૨ આંખ ૨ નાક (નાક એક દેખાય છે પણ બે નસકોરાં છે), ૧ જીભ અને ૧ સ્પર્શેન્દ્રિય આંખ સિવાયની ચાર ઇન્દ્રિયો વસ્તુને સ્પર્શીને વિષય ગ્રહણ કરે છે છે તેથી તેને વ્યંજન અવગ્રહ છે. બધી ઇન્દ્રિયોને અર્થ અવગ્રહ હોય છે તે મતિજ્ઞાનના ભેદોથી જાણી લેવું.

પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો જુદા જુદા છે પણ તે સર્વ વિષયો એક જ દ્રવ્યના સર્વ વિભાગો (અંશો)માં સાથે જ રહે છે, જ્યાં વર્ણ છે ત્યાં જ ગંધ, રસ અને સ્પર્શ છે અને શબ્દનો ઉત્પાત પણ ત્યાં સંજોગ અનુસાર થઈ શકે છે. ઇન્દ્રિયો અને મનથી વિષયો ગ્રહણ થાય છે.

લબ્ધિ ભાવ ઇન્દ્રિય હોય તો જ નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિય થાય, તો જ ઉપકરણ ઇન્દ્રિયની રચના થાય. ઉપકરણ ઇન્દ્રિય વગર ઇન્દ્રિયના ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ ન થાય. નિવૃત્તિ, ઉપકરણ, લબ્ધિ અને ઉપયોગ એ ચારે મળે ત્યારે ઇન્દ્રિય સંજ્ઞા થાય છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના કુલ વિષય ૨૩ છે :- ૩ શબ્દ (સચેત, અચેત, મિશ્ર), ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ. ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ. તેના વિકાર ૨૪૦ છે: ૧ શબ્દ, ૫ રૂપ, ૧ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ=૨૦ x ૩ (સચેત, અચેત અને મિશ્ર)=૬૦ x ૨ (શુભ અને અશુભ) =૧૨૦ x ૨ (રાગ અને દ્વેષ)=૨૪૦. સચેત, અચેત અને મિશ્ર શબ્દ, રૂપ. ગંધ, રસ અને સ્પર્શમાં શુભ અને અશુભપણાની કલ્પના કરીને તેમાં રાગ અથવા દ્વેષ કરવો તે ઇન્દ્રિયવિકાર છે કારણ કે તેથી કર્મબંધ થાય છે અને આત્માની કર્મમળથી અશુદ્ધિ થાય તે વિકાર સમજવો, શુભ અથવા અશુભની કલ્પના-શા માટે કહી તો કે ત્રણે કાળનો વિચાર કરતાં કોઇ વસ્તુ શુભ નથી અને કોઇ વસ્તુ અશુભ નથી, આવી રીતે અનંત વર્તનાનો વિચાર આવે તો કલ્પના હઠી જાય એટલે રાગદ્વેષ મંદ પડી જાય.

તીર્થંકર નામકર્મબંધ.

*

તીર્થંકર નામ કર્મ અને ગોત્ર બાંધવાના વીશ સ્થાનક છે. અંતોક્રોડા ક્રોડીની અંદર આવેલા સમકિતી જીવ તે સ્થાનો સેવી શકે છે અને તીર્થંકર નામ કર્મના દળીયાં ભેગા કરી શકે છે. એ તીર્થંકર નામ ગોત્ર કર્મનો બંધ ન થાય તો ઉદય કાળે યશો-કીર્તિ વગેરે શુભ નામ ગોત્ર રૂપે પરિણમીને તે ફળ આપે છે પણ એક અથવા વધારે સ્થાનકમાં ઉત્કૃષ્ટ રસ આવે તો તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ થાય છે અને ત્રીજે ભવે તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વીશ સ્થાનક નીચે પ્રમાણે છે :-

૧. **અર્હંત ગુણાનુવાદ :-** હાલમાં પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વીશ તીર્થંકર દેવ અને બે ક્રોડ કેવળી ભગવાન બિરાજે છે તેમની ભકિતની આરાધના નવકાર મંત્રની આરાધનામાં આવી ગએલ છે, ત્યાંથી જાણી લેવી. ગુણાનુવાદમાં તીર્થંકર અને સામાન્ય કેવળી ભગવાનના ગુણો, તે ગુણો ઉત્પન્ન કરવાની રીત વગેરે બધું સ્વરૂપ આવી જાય છે પણ સંક્ષેપમાં **અરિહંતના ગુણોનો વિચાર કરી તે ગુણમય બનવાનો અભ્યાસ** કરવાથી અનંતકર્મોની નિર્જરા થાય છે અને જિનનામ કર્મના દળીયાં બંધાય છે. આપણાથી ઇશાન અને વાયવ્ય ખુણામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં અરિહંત દેવ બિરાજે છે.

૨ **સિદ્ધ ભગવાનનાં ગુણાનુવાદ :-** સિદ્ધ ભગવાનના મુખ્ય આઠ ગુણ સામાન્યથી ૩૧ ગુણ અને છદ્મસ્થની અપેક્ષાએ, સંખ્યાતા ગુણોનો આશ્રય લઇને ભકિત કરી શકાય છે, જો કે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનમાં અનંતા ગુણ છે. ઉર્ધ્વ લોકની અગ્રમાં ૪૫ લાખ જોજન લંબાઇ પહોળાઇ અને ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ અંગુલ

ઉંચાઈમાં સિદ્ધ ક્ષેત્ર છે. ત્યાં અનંત અનંત સિદ્ધ ભગવાન અશરીરી નિરંજન, નિરાકારપણે બિરાજી રહ્યા છે. તેમના ગુણમય બની જવાનો **સમરસી ભાવથી અભ્યાસ કરવો.**

૩. **પ્રવચન ગુણાનુવાદ :-** પ્રવચનની ઉત્પતિ ૩૫ પ્રકારની તીર્થંકરની વાણીમાં છે. તે અનાદિ કાળ થયાં, થતા આવતા તીર્થંકરોની વાણી રૂપે છે. તીર્થંકર અવેદી હોવાથી તે અપેક્ષાએ આ વાણી અપોરુષી ગણાય. તે વાણી અર્થ રૂપે છે. તેને ગણધરો બાર અંગ અને બારમાં અંગની અંતર્ગત ૧૪ પૂર્વ રૂપે સૂત્રોમાં ગુંથે છે અને બાર અંગમાંથી તારવી કાઢેલા બાર ઉપાંગ પણ સૂત્ર રૂપે ગુંથાય છે. સૂત્રજ્ઞાનના અર્થો ઉપરથી તીર્થંકરની વાણીના ભાવ સમજાય છે તેમાં શ્રદ્ધા રાખવી, જે જિન ભગવાને કહ્યું તે **સત્ય અને શંકા વગરનું** સમજવું, તેને મતિજ્ઞાનથી ગ્રહણ કરવું, વિચારવું, નિશ્ચય કરવું, ધારણ કરી રાખવું અને **ભાવાર્થનો** યથાશકિત **અનુભવ** કરવો અને એવી દૃઢતા રાખવી કે **નિગ્રંથ પ્રવચનથી** જ **મોક્ષ** મેળવી શકાય છે. બીજી કોઈ રીતે મોક્ષ મેળવવાનો નથી.

૪. **ગુરુ ગુણાનુવાદ :-** અહીં ૩૬ ગુણવાળા આચાર્યની ભકિત કરવી, આસાતના ટાળવી, ગુરુ ભકિતની વિધિ તિક્ખુત્તો અને ઇચ્છામિ ખમાસમણાના પાઠ ઉપરથી જાણવી. ગુરુના ગુણોનો વિચાર કરી મગજમાં ઉતારી તે ગુણોમય બની જવાનો અભ્યાસ કરવો.

૫. **સ્થવિર ગુણાનુવાદ :-** સૂત્રના ગહન અર્થ રહસ્યના જાણનાર જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં સ્થિર છે અને જેની વીશ વર્ષ ઉપરની દીક્ષા છે તેવા ગુણવાળા સ્થવિર કહેવાય છે. તેમની દરેક રીતે ભકિત કરવી અને તેમના ગુણમય બનવાનો અભ્યાસ કરવો.

૬. **બહુસૂત્રી ગુણાનુવાદ :-** અંગ ઉપાંગના જાણકાર, ભણાવનાર, ચરણ કરણ સિત્તરી પાળનાર, ૨૫ ગુણવાળા ઉપાધ્યાય તે બહુ સૂત્રી ગણાય. તેમની દરેક રીતે ભકિત કરવી અને તેમના ગુણમય બનવાનો અભ્યાસ કરવો.

૭. તપસ્વી ગુણાનુવાદ :– ૭ અભ્યંતર અને ૭ બાહ્ય તપના કરનારા તપસ્વીની દરેક રીતે ભક્તિ વૈયાવચ્ચ કરવી અને તેમના ગુણગ્રામ કરવાનો અભ્યાસ કરવો અને બાર પ્રકારના તપના ભેદને આત્મભાવે અનુભવમાં મૂકવાં.

ઉપર કહેલા સાત પદમાં પ્રમોદ ભાવે વાત્સલ્ય ભાવ રાખવો. જેમ જંગલમાં ચરતી ગાયનું ધ્યાન ઘેર બેઠેલા વાછરડામાં હોય છે તેમ સંસારના ધાર્મિક કામમાં આ સાત પદમાં વાત્સલ્ય ભાવે દૃષ્ટિ રાખવી

૮. વારંવાર જ્ઞાનમાં ઉપયોગ રાખવો :– પાંચ જ્ઞાન અને ચાર દર્શનનું સ્વરૂપ સમજવું. અર્થ–પરમાર્થ–રહસ્ય–સાર તાત્પર્યમાં મનની એકાગ્રતા કરવાથી સર્વ યોગો સ્થીર થાય છે અને અનંતા કર્મની નિર્જરા થાય છે, શુદ્ધ ક્રિયા કરતી વખતે સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા નહિ. દરેક ક્રિયામાં જ્ઞાન ઉપયોગ રાખવો, અને દરેક ક્રિયા આત્મભાવે સ્વભાવિક રીતે કરવી.

૯. સમકિતની આરાધના :– વ્યવહારથી સમકિતના ૬૭ બોલનું સેવન કરવું અને નિશ્ચયથી જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર સ્વરૂપ આત્માને અનુભવીને ધ્યાનમાં લીન થવાથી સમકિતની આરાધના થાય છે. સમકિતનું વિસ્તાર પૂર્વક સ્વરૂપ, સમ્યગ્ દર્શનમાંથી જાણી લેવું. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં અને જિન પ્રવચનમાં નિઃશંકપણું રાખવું, અન્ય મત અને અનાત્મ ભાવોની ઈચ્છા કરવી નહિ; કપોત કલ્પિત ભ્રમણામાં ઉતરવું નહીં.

૧૦. વિનયની આરાધના :– જ્ઞાન અને જ્ઞાની, દર્શન અને સમકિતી, ચારિત્ર અને ચારિત્રી, તપ અને તપસ્વીનો દરેક રીતે વિનય કરવો. વિનયનો વિસ્તાર સમ્યગ્ દર્શનના નિર્જરા તત્ત્વમાં અભ્યંતર તપના ભેદમાં છે, ત્યાંથી જાણી લેવો.

૧૧. આવશ્યક કરણી કરવી :– સામાયિક, ચૌવિસંથ્થો, વંદના, પ્રતિક્રમણ, કાઉસ્સગ પચ્ચક્ખાણ એ છ આવશ્યક કરવાની

ક્રિયા છે. સાધુ અને શ્રાવક નિયમિત રીતે દોષ રહિત આત્મભાવે દરરોજ આવશ્યક ક્રિયા કરે તો તીર્થંકર પદ બંધાય.

૧૨. શીલ વ્રત :– સાધુના પાંચ મહાવ્રત, તેની ૨૫ ભાવના અને પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ પૂર્વક તેનું રક્ષણ અને શ્રાવકના બાર વ્રત–સાધુ અને શ્રાવક પોતાના સર્વ વ્રતો અતિચાર રહિતપણે આત્મભાવે પાળે તો તીર્થંકર પદ બાંધે

૧૩. ખિણલવ (નિવૃત્તિ ભાવ) :– અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનું ધ્યાન ધરી તે ગુણોમય બની જવાથી **સમાધિ અને અત્મિક સુખનો અનુભવ થાય.** આવો અભ્યાસ વારંવાર કરવાથી તીર્થંકર પદ બંધાય. અહીં સંસારીક ભાવોની સર્વથા નિવૃત્તિ છે.

૧૪. તપની આરાધના :– બાર પ્રકારના તપમાં આત્મ ભાવે આ લોકમાં કે પરલોકમા સંસારીક ફળની ઇચ્છા વગર, વારંવાર પ્રવૃત્તિ કરવાથી તીર્થંકર પદ બંધાય. તપનો વિસ્તાર નિર્જરા તત્વમાં સમ્યગ્ દર્શનમાંથી જાણી લેવો.

૧૫. દાન :– અનુકંપા પૂર્વક અથવા સમભાવ પૂર્વક અભય દાન, ધર્મ દાન અને સુપાત્રે દાનથી તીર્થંકર પદ બંધાય છે

૧૬. વૈયાવચ્ચ–ભક્તિ :– પાંચ પરમેષ્ટિની ભકિત કરવી, તેની રીત નવકાર મંત્રની આરાધનામાંથી તથા સમ્યગ્ દર્શનમાં નિર્જરા તત્વના અભ્યંતર તપમાંથી જાણી લેવી.

૧૭ ક્ષમા :– ક્ષમા, સમતા, સમભાવ, શાંતિ અને ધૈર્યથી સમાધિ ભાવમાં રહેવું, યોગ્ય અવસરે ક્રોધ ઉપર અંકુશ લાવી તેનો નાશ કરવો.

૧૮. અપૂર્વ જ્ઞાન ગ્રહણ :– રોજ નવા નવા જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો, જ્ઞાનનો હેતુ શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયા એકત્વ વિતર્ક અવિચારમાં પેસવાનો છે અને પરમાર્થ રીતે આ બીજો પાયો

અપૂર્વ જ્ઞાન રૂપે છે. તે ક્ષપક શ્રેણીમાં દાખલ કરે છે. હાલમાં ક્ષપક શ્રેણી નહીં આવે પણ કરેલો અભ્યાસ નકામો જશે નહિ.

૧૯. સૂત્ર ભક્તિ :- અર્હંત કથિત અને ગણધર ગ્રંથિત તેમ જ દસ પૂર્વધારી મહાત્મા રચિત ગ્રંથ તે સૂત્ર છે. તે સૂત્રો ભણવા. પૂછવા, પરિવર્તન કરવા. ધર્મકથા કરવી, લખવાં, ફેલાવો કરવો, અર્થ સમજવા, અરિહંતની આજ્ઞાનો મર્મ સમજવો, સમજાવવો જુના પુસ્તકો ફરી લખવાં, લખાવવાં, સૂત્રમાં પ્રમોદ ભાવ રાખવો વગેરે કાર્યોથી સૂત્ર ભક્તિ થાય છે. દેવર્ધિગણીક્ષમાશ્રમણે શાસ્ત્રોનો ઉદ્ધાર કર્યો ગણાય સૂત્ર ભક્તિમાં જ્ઞાનના આઠ આચાર પાળવા : કાલે વિનયે, બહુમાને અનિન્હવપણે, ઉપધાને, વ્યંજન, અર્થ, તદુભયે.

૨૦. પ્રવચન પ્રભાવના :- તીર્થંકરની વાણી અને જિન શાસનની પ્રભાવના આઠ રીતે થાય.

(૧) સૂત્રનો અભ્યાસ કરવો, કરાવવો. જિન વચનનાં રહસ્યો સમજવાં, સમજાવવાં

(૨) ધર્મ કથા કરવી :

(I) સાધુ શ્રાવકના આચારોનું નિર્દોષપણું, રહસ્ય, પદ્ધતિ હેતુ બતાવવા, શંકાનું સમાધાન કરવું, સ્યાદ્વાદ શૈલીથી વાત કરવી. એવી રીતે જૈન ધર્મના મહત્ત્વની સ્થાપના કરવી તે અક્ખેવણી કથા.

(II) જૈનેતર એકાંતવાદનો એક નયમા સમન્વય કરી તે એકાંતવાદથી થતી હાનિ બતાવી, મિથ્યા શ્રુતનું પરસ્પર વિરોધપણું સાબિત કરી, અન્ય નયોના રહસ્ય જ્ઞાનથી શ્રોતાનું મિથ્યાત્વ વગેરે પાપ ક્રિયાનું ફળ બતાવી તેમાંથી છૂટા કરવા તે વિક્ખેવણી કથા.

(III) સંસાર પર અરૂચિ આવે અને મોક્ષના સુખની ઇચ્છા કરે તે સંવેગણી કથા.

(IV) ત્યાગ ભાવ ઉત્પન્ન કરાવનાર નિંવ્વેગણી કથા.

(૩) કુશાસ્ત્રો, કુવિદ્યા, ઓગણત્રીસ પાપ સૂત્ર તથા મિથ્યા ક્રિયા વગેરેના જોરથી સમકિત અને ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થનારા સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકાને જિન વચનની વાણીના રહસ્યથી બચાવી સ્થિર કરવા, યથા યોગ્ય સહાય આપવી, મિથ્યાત્વનું જોર તોડવું.

(૪) સંઘ પર આફત આવવાની હોય કે આવેલી હોય તો ત્રિકાલિક વિદ્યાના જોરથી બચાવી યથા યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું.

(૫) જૈન ધર્મના તપનું મહત્વ બતાવવું, તેમાં ફક્ત નિર્જરા અર્થે, મોક્ષ માટે, આલોક પરલોકના સુખની ઇચ્છા વગરનો તપ છે, તેમાં કેવા કેવા તપસ્વી થઇ ગયા, હાલમાં કેવા કેવા તપ થાય છે, તે જાહેર કરવું, તપ પ્રગટ કરવા વગેરે તપ પ્રભાવના.

(૬) વ્રત પ્રભાવના–પ્રગટ પણે વ્રત પચ્ચક્ખાણ લેવા, જેમકે સજોડે યાવતજીવન બ્રહ્મચર્યની બાધા સભામાં લેવી. મહાન વ્રતોના પાળનારના ગુણો ફેલાવવા.

(૭) વિદ્યા પ્રભાવના : પોતા પાસે જે વિદ્યા હોય તેનો ઉપયોગ જિન પ્રવચનના પક્ષમાં કરવો, ધર્મના લોપ વખતે ચમત્કાર બતાવવો પડે, પણ પાછળથી દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું.

(૮) કાવ્ય– એવા કાવ્યની રચના હોવી જોઇએ કે જેથી શ્રદ્ધા, ભક્તિ, સંવેગ, નિર્વેદ રગેરગમાં ઉતરી જાય.

આ વીશ કારણોથી તીર્થંકર પદ બંધાય છે, માટે સમકિતિ જીવોએ આ વીશ સ્થાનકની યથાશક્તિ આરાધના કરવી, કે જેથી કદાચ તીર્થંકર પદ મેળવવામાં નાપાસ થવાય તો પણ સામાન્ય કેવળી થઈને જિનપદ મેળવવામાં નંબર લાગી જાય. તેથી પણ સર્વ દુઃખોનો અંત આવી જશે સર્વે જીવ શાસનરસી થાઓ એજ ભાવના રાખવી.

જીવનું કથંચિત્ સ્વરૂપ.

*

કથંચિત્ એટલે અમુક અપેક્ષા (નય-મુદ્દા) પૂર્વક. જ્યારે જીવના સ્વરૂપ બતાવવામાં સર્વ નયો આવી જાય અથવા સર્વ નયોની વાત સ્વીકારવામાં આવે ત્યારે જીવનું તે સ્વરૂપ પ્રમાણ છે તેથી સત્ય છે, તેથી શુદ્ધ પરિણતિવાળું છે અને સમભાવમાં રાખવાવાળું હોવાથી સમકિતપૂર્વક છે.

પણ જ્યારે એક જ નયનો સર્વથા સ્વીકાર કરવામાં આવે અને બીજા નયનો નિષેધ કરવામાં આવે ત્યારે તે નય દુર્નય બને છે, હઠાગ્રહવાળો, કલેશ કરાવનાર અસત્ય બને છે, તેથી મિથ્યાત્વ રૂપે છે તે સમજાવવા માટે તથા તેની સાથે જીવનું કેટલુંક સ્વરૂપ જાણવા માટે કેટલીક અપેક્ષા (નયો) દ્વારા અત્રે જીવનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે:—

૧ **દ્રવ્યાર્થિક નયમાં જીવ ચિન્માત્ર** એટલે ફક્ત ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, ચૈતન્ય લક્ષણ દ્વારા અહીં સર્વ જીવોનું સંગ્રહ નય દ્વારા એકત્વ થાય છે અને પાંચ અજીવ દ્રવ્યોથી જીવ ભિન્ન પડે છે. પણ જો કોઈ દ્રવ્યનુ લક્ષણ ન તપાસીએ તો દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ અને અજીવ દ્રવ્યોનું એકત્વ થાય છે દ્રવ્યનું લક્ષણ ઉત્પાદક, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય છે, તે લક્ષણ સર્વ દ્રવ્યોમાં હોય જ તેથી લોકના છ દ્રવ્ય અને અલોકનું એક દ્રવ્ય આકાશ એટલે લોક અલોકનું એકત્વ દ્રવ્યત્વથી થયું. લોકાલોક તે વિશ્વ.

કેટલાક લોકો કહે છે કે **સર્વ વિશ્વ (જગત્) એક રૂપ છે તે દ્રવ્યત્વ નયથી** સમજણ પૂર્વક ખરૂં છે. પણ જો આ એક જ

નય માન્ય કરવામાં આવે અને બીજી નયોનો નિષેધ કરવામાં આવે તો મિથ્યાત્વ ઉપજે છે તેથી સર્વ જગત એક જ છે એમ સર્વથા કહેનારા મિથ્યાત્વી છે.

હવે જીવમાં જ્યારે દ્રવ્યાર્થિક નય લઈએ ત્યારે જીવના સર્વ ગુણો તેમાં આવી જાય છે કારણ કે ગુણ વગર એકેય દ્રવ્ય હોય જ નહિ, વળી દ્રવ્ય અને ગુણ કાળ આશ્રી પોતાના પર્યાય (અમુક અવસ્થા)માં રહે છે. તેથી દ્રવ્યાર્થિક નયમાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનું એકત્વ થયું. જ્યારે જીવ પોતાના જ ગુણ પર્યાયમાં રહે છે અને અન્ય દ્રવ્યોના ગુણ પર્યાયોનું લક્ષ લેતો નથી ત્યારે તે જીવ નિજ શુદ્ધ દ્રવ્યત્વની શોધમાં અને અનુભવમાં રહે છે.

અહીં જીવના ગુણ પર્યાય પોતાના જ દ્રવ્યમાં લીન થાય છે જ્ઞાતા અને જ્ઞેય પોતેજ પોતાના જ્ઞાનથી બને છે. એટલે જ્ઞાતા–જ્ઞેય–જ્ઞાનનું એકત્વ થાય છે તેથી ધ્યાતા–ધ્યેય–ધ્યાનનું પણ એકત્વ બને છે કારણ કે ધ્યાતા પોતે છે. ધ્યેય તે પોતાનું જ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે અને ધ્યાન પણ પોતે જ ધરે છે. અહીં ઉપાદાન (ધ્યેય) અને નિમિત્ત કારણ (વર્તમાન ક્ષયોપશમ ભાવ)નું પણ એકત્વ થાય છે કારણ કે ધ્યેય સત્તામાં રહેલ પોતાનો જ શુદ્ધ આત્મા હોય છે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની રીતે ધ્યાન કરવાથી અનંતા કર્મની નિર્જરા અને આત્મિક સુખ ઉપજે છે અને સ્વરૂપ સ્થિરતા થાય છે.

૨. પર્યાયાર્થિક નયમાં જીવના અનેક પર્યાય (સ્વરૂપો) બને છે જેમકે સમભિરૂઢ નયથી જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા, વીર્યાત્મા એટલે કે જે ભાવમાં જીવ રહે તે ભાવ રૂપ જીવનો વર્તમાન પર્યાય કહેવાય ત્રણે કાળ આશ્રી જીવના આવી રીતે અનંત પર્યાય થાય છે તે સર્વ પર્યાય એક બીજાથી ભિન્ન છે પણ જીવના દ્રવ્ય અને અમુક ગુણથી અભિન્ન છે તેથી પર્યાયમાં જીવ અભેદ સ્વરૂપે રહે છે અને સર્વ પર્યાયો અરસપરસ ભેદ સ્વરૂપે રહે છે. અત્યારે જેટલા

જીવના પર્યાયો દેખાય છે તેવા પર્યાયોમાં પોતે ભૂતકાળમાં હતો અને ભવિષ્યકાળમાં શું થશે એવો વિચાર કરવાથી વૈરાગ્ય પ્રગટે છે.

૩. દ્રવ્ય, પર્યાયનો સમન્વય :– લોકના સર્વ જીવ તરફ જોતાં **અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વ** જણાય છે અને સિદ્ધ, દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ નારકીના સર્વ **પર્યાયો જોતા અનેક સ્વરૂપ જીવના** જણાય છે. એવી રીતે જીવના એક અને અનેક સ્વરૂપોનો સમન્વય થયો, અદ્વૈતવાદી સર્વ જીવોને એક જ માને છે તે સંગ્રહ નયના અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વની અપેક્ષાવાળું છે, પણ બીજા નયોની વાતનો નિષેધ કરતા હોવાથી અથવા ન જાણતા હોવાથી અજ્ઞાની છે અને અજ્ઞાનપણાને લઈને એકાંતવાદી હઠાગ્રહી મિથ્યાત્વી બને છે.

૪. જીવ અસ્તિ રૂપ છે :– પોતાના દ્રવ્ય (અસંખ્યાત પ્રદેશી દ્રવ્ય), ક્ષેત્ર (સ્વપ્રદેશ અવગાહનાત્મક), કાળ (ઉપયોગકાળ) અને ભાવ [જ્ઞાન, દર્શન, સુખ (ચારિત્ર), વીર્ય]ની અપેક્ષાએ જીવ અસ્તિત્વ ધરાવે છે અથવા તેને આધારે જીવ જીવે છે.

૫. જીવ નાસ્તિ રૂપ છે :– પર દ્રવ્ય (પોતા સિવાયના બીજા બધા જીવો, અને પાંચ જાતિના અજીવ દ્રવ્યો)ની અપેક્ષાએ જીવ નાસ્તિરૂપ છે અથવા પર (બીજા) દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ (ચતુષ્ટ)થી જીવ નાસ્તિત્વ રૂપ છે

૬. ઉપર મુજબ **જીવ અસ્તિ રૂપ તેમ જ નાસ્તિ રૂપ** છે. વળી એકી વખતે જીવનું સ્વરૂપ કહી શકાતું ન હોવાથી જીવ અવક્તવ્ય રૂપ પણ છે આ બધા કારણોને જુદી જુદી અપેક્ષામાં લેવાથી અસ્તિ અવ્યક્ત રૂપ થાય છે અથવા નાસ્તિ અવ્યક્ત રૂપ થાય છે અથવા અસ્તિ નાસ્તિ અવ્યક્ત રૂપ કહેવાય છે .

૭ જીવ સવિકલ્પ છે :– જીવના ગુણોમાં ભેદ, પર્યાયોનું ભિન્નપણું, કાળભેદ, ક્ષેત્રાંતર, શુદ્ધ અશુદ્ધાદિ અર્થ પર્યાયોના ભેદો, આ સર્વ ભેદોના કારણે જીવ સવિકલ્પ છે.

૮. જીવ નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ છેઃ- સર્વ ગુણ પર્યાયાત્મક ત્રિકાલિક અભેદ સ્વરૂપે એક જ દ્રવ્ય એટલે જીવ પોતાના બધા ત્રિકાલિક પર્યાયોમાં પોતે જ હોવાથી તે એક જ નિર્વિકલ્પ દ્રવ્ય છે.

૯. નામથી જીવ, આત્મા, બ્રહ્મ વગેરે નામથી ઓળખાય છે. નિશ્ચયથી જીવ ભાવપ્રાણ (જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, દુઃખ, વીર્ય)થી જીવે છે વ્યવહારથી જીવ, દ્રવ્યપ્રાણ (૧૦ પ્રાણ) વાળો હોવાથી પ્રાણી, વિશ્વનો જાણકાર હોવાથી બ્રહ્મ, પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાથી આત્મા, સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવતો હોવાથી ભૂત, આયુષ્ય અને શ્વાસોશ્વાસ ઉપરથી સત્ત્વ, રૂપે જણાતો હોવાથી સત્ત્વ પૌદ્‌ગલિક શરીરોમાં રહેતો હોવાથી પુદ્‌ગળી, સત્તામાં સિદ્ધત્વ હોવાથી અને તે સિદ્ધત્વ ત્રિકાલિક પર્યાયોમાં પ્રગટ રૂપે આવી જવાથી સિદ્ધ સ્વરૂપ, અપ્પા-પરમપ્પા.

૧૦. જીવ ચારિત્ર રૂપ છે.:- આત્મા જે શુદ્ધ ભાવમાં પરિણમે તે ભાવમય વર્તમાન પર્યાય રૂપ (ભાવ ચારિત્ર રૂપ) થાય છે.

૧૧. સામાન્ય સત્તાથી :- જીવ સર્વ પર્યાયોમાં વ્યાપી છે તેથી એકાંતવાદીઓ જીવને સર્વ વ્યાપી ગણે છે પણ વિશેષથી જીવ એક જ પર્યાયમાં રહે છે તેથી વ્યાપી નથી પણ એક પર્યાય રૂપ છે

૧૨. નિત્યાનિત્ય :- દ્રવ્યત્વથી જીવ નિત્ય છે, જીવનો પર્યાય અનિત્ય હોવાથી (બદલતો હોવાથી) જીવ અનિત્ય છે.

૧૩. જીવ બધા પદાર્થોનો જ્ઞાતા તથા દૃષ્ટા હોવાથી તે સર્વગત કહેવાય છે, જેમકે આપણે કહીએ છીએ કે તારૂં મન ક્યાં ભમે છે, ખરી રીતે મન તો જીવની સાથે જ છે પણ બાહ્ય પદાર્થોમા જવાથી તે પદાર્થોમાં ભમે છે એમ વ્યવહારથી કહીએ છીએ તે અપેક્ષાથી જીવ સર્વગત છે. કેટલાક લોકો ભગવાનને બ્રહ્માંડ

(વિશ્વ) સ્વરૂપ માને છે તે આ અપેક્ષાથી કહેવાય પણ **અસર્વગત** નયથી જીવ પોતાના જ દ્રવ્યમાં (આત્મ પ્રદેશોમાં) રહે છે તેથી એકાંતવાદમાં અજ્ઞાન અને હઠ સમાયલા હોવાથી એકાંતવાદ મિથ્યા છે.

૧૪. શૂન્ય નયમાં એક આત્માનો જ આભાસ થાય છે ખરી રીતે શૂન્ય એવી વસ્તુ નથી કારણ કે આત્માનો તો આભાસ થાય છે પછી શૂન્યતા ક્યાં રહી ? પણ **લય સમાધિમાં** આખું જગત તેમ જ શરીર, મન વગેરે સર્વ પોદ્ગલિક વસ્તુઓ ભૂલી જવામાં આવે છે અને સર્વ જગત શૂન્ય લાગે છે એટલે **પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેને શૂન્ય નય કહ્યો.**

૧૫. અશૂન્ય નયમાં સર્વ દ્રવ્યોમાં પોતે પણ એક દ્રવ્ય છે. સર્વ દ્રવ્યો પોતપોતાના પર્યાયમાં રહે છે તેથી સ્વતંત્ર છે, **કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની માલિકીનું નથી** તે અત્રે પુરવાર થાય છે.

૧૬. જ્ઞાન-જ્ઞેયના અભેદ નયથી બધાને જાણનાર એક જીવ જ છે. અહીં **જ્ઞાન અને જ્ઞેયના સંબંધના નિમિત્તથી તેમનું એકત્વ** બન્યું અને સંગ્રહ નયથી સર્વ જીવોનું એકત્વ થયું

૧૭. જ્ઞાય જ્ઞેય ભેદ કથનથી જીવ અનેક રૂપ છે. જેમ અરીસો અનેક વસ્તુઓના પ્રતિબિંબથી (વારંવાર જુદા જુદા પ્રતિબિંબોથી) પ્રતિબિમ્બિત થઈને અનેક રૂપ થાય છે તેમ જીવ **જુદા જુદા જ્ઞેયો (જ્ઞેય પદાર્થો)નો વિષય લઈને અનેક ઉપયોગોની વર્તનાથી અનેક રૂપ થાય છે.**

૧૮. નિશ્ચય નયથી જીવ પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-સુખ સ્વભાવમાં રહે છે. વ્યવહાર નયથી સંસારી જીવો પરદ્રવ્યના સંબંધથી અનિશ્ચિત્ત સ્વભાવમાં રહે છે.

૧૯. સ્વભાવથી જીવ અજ, ચૈતન્ય સ્વભાવ, **સર્વ પર્યાયોમાં એક ચૈતન્ય સ્વભાવવાળો** છે અને અસ્વાભાવિક નયથી મોહાંધ વગેરે અનેક મિશ્રિત સ્વભાવવાળો થાય છે.

૨૦. **કાળ નયથી** જે જીવ જે કાળે મોક્ષ જવાનો છે તે કેવળજ્ઞાની જાણે છે તે કાળ ફરવાનો નથી.

૨૧. **પુરુષાર્થ નયથી** ઉત્કૃષ્ટ પુરુષાર્થ વગર મોક્ષ થાય નહીં અને જીવ પુરુષાર્થથી મોક્ષ જશે તે પણ કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં છે.

૨૨. **ભાવિભાવથી** આસ્રવના કામ કરવા જતાં સંવરનો લાભ થાય અને મોક્ષ થાય તે પણ કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં છે (ઉપલક દૃષ્ટિએ જોતાં એક સમવાય મુખ્યમાં લાગે છે પણ નિશ્ચયથી પાંચે સમવાય ભેગા હોય છે)

૨૩. **પરતન્ત્ર જીવ** .– જીવ કર્મવશ દુઃખનો ભોક્તા થાય છે આને કેટલાક લોક દૈવવશ કહે છે. કેટલાક કહે છે કે તેવી ઈશ્વરની મરજી હતી, તે વાસ્તવિક નથી પણ જીવને પોતાનાજ કર્મ ભોગવવા પડે છે.

૨૪. **સ્વતન્ત્ર જીવ** :– નિશ્ચયથી **જીવ સ્વ–પરિણતિનો જ ભોક્તા** છે. પોતાને જેવા ભાવમાં રહેવું હોય તેવા ભાવમાં જીવ રહી શકે છે.

૨૫. **કર્તા નય** :– જીવ રાગાદિ ભાવોનો કર્તા છે

અકર્તા નય :– જીવ સાક્ષીભૂત તટસ્થ, સાધ્યસ્થ રહી શકે છે.

૨૬. **ભોક્તા** :– જીવ સુખ દુઃખનો ભોકતા પણ બને છે અને અભોકતા પણ છે સુખ દુઃખની ઉપેક્ષા કરી, જીવ **સાક્ષીભૂત સમભાવી તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા** થઈને રહી શકે છે.

૨૭. **ક્રિયા નય** :– મોક્ષ માર્ગની શુદ્ધ વ્યવહારિક ક્રિયાથી જીવ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે અહીં મન, વચન, કાયાથી જે શુદ્ધ વર્તન કર્યું તે ક્રિયાને બતાવી અને જ્ઞાનને અંતર્ગત રાખ્યું કારણ કે જ્ઞાન વગર યોગોનું શુદ્ધ વર્તન ન થાય

૨૮. **જ્ઞાન નય** :– વિવેક અને જ્ઞાનની પ્રધાનતાથી સિદ્ધિ. અહીં શુદ્ધ ઉપયોગને બતાવી મન, વચન, કાયાના યોગોને અંતર્ગત

રાખ્યા કારણ કે યોગોની સહાયથી શુકલ ધ્યાન દ્વારા કેવળજ્ઞાન મેળવી શકાય છે અને પછી અઘાતી કર્મ ખપાવાય છે અને આત્મ પ્રદેશોની ક્રિયાથી મોક્ષ જવાય છે.

૨૯. **વ્યવહારથી :–** કર્મ પુદ્ગળોથી બંધ અને મોક્ષ. નિશ્ચયથી ફક્ત પોતાના પરિણામથી બંધ અને મોક્ષ.

તેનો સમન્વય :– શુદ્ધ ઉપયોગથી કર્મની નિર્જરા થતાં થતાં છેવટે સર્વ કર્મ ખપી જાય તે મોક્ષ.

૩૦. **અશુદ્ધ નય :–** ઉપાધિ જન્ય જીવની દશા અશુદ્ધ નયથી બતાવાય છે.

૩૧ **શુદ્ધ નય** જીવની નિરૂપાધિ અભેદ સ્વભાવદશા બતાવે છે.

૩૨. નય, આત્માનું અપેક્ષાવાળું આંશિક (એક પ્રકારનું) સ્વરૂપ બતાવે છે.

૩૩. **પ્રમાણ :–** તે અનંત સ્વભાવમય (સ્વરૂપમય) એક આત્મ દ્રવ્ય છે એવો સ્વીકાર કરીને આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવે છે.

૩૪. **ગુણ નય :–** ઉપદેશથી ગુણ ગ્રહણ થાય તેમ જ પ્રમોદ ભાવ (ગુણાનુરાગ)થી ગુણ ગ્રહણ થાય, અને જ્યાં ગુણ દેખાય ત્યાંથી ગુણ મેળવી શકાય પણ ગુણની સાથે અવગુણ આવી જાય તો તે ગુણાનુરાગ નથી દાખલા તરીકે એક તાપસ પંચાગ્નિ તપ કરે છે અને કષ્ટ કરે છે પણ બહુ જીવની હિંસા થાય છે ત્યારે તે તાપસની એક પણ ક્રિયા અનુમોદવા લાયક નથી પણ સમકિતી જીવ વિચારે કે આ જીવ અંધ શ્રદ્ધામાં કેટલું કષ્ટ વેઠે છે ત્યારે હું જિનાજ્ઞા જાણવા છતાં કંઈ કષ્ટ કરતો નથી. એક મિથ્યાત્વી હિંસા વિરોધમાં મુખ્ય પાઠ ભજવે છે, તેમાં અહિંસાની અનુમોદના કરીને હિંસા વિરોધના કામમાં શ્રાવક જોડાઈ શકે પણ સાથે સાથે તેની મિથ્યાત્વની કોઈ

ક્રિયામાં ફસાઇ જવું ન જોઇએ. ગુણ ગ્રહણ એ વ્યવહારિક ભાષા છે. **નિશ્ચયથી સર્વ ગુણો પોતાની સત્તામાં છે તેમને જાણીને અનુભવમાં મૂકવાથી ક્ષયોપશમ ભાવથી, ગુણો ઉપરનું આવરણ ઓછું કરતા જવાથી ગુણોની શુદ્ધિ થતી જાય છે.**

જેમ એક થાંભલાવાળો મહેલ ટકી શકતો નથી પણ પડી જાય છે તેમ એક નયવાળો મત, અનંત ધર્માત્મક શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ બતાવી શકતો નથી. તો પછી મેળવી તો કેવી રીતે આપે!! જેમ અનેક નદીઓ સમુદ્રમાં જાય છે પણ સમુદ્ર કોઈ નદીમાં જતો નથી તેમ અનેક એકાંત નયવાદીઓનો સમન્વય પ્રમાણભૂત એવા જૈન ધર્મમાં થાય છે પણ સર્વ નયોના સ્યાદ્વાદથી પ્રમાણભૂત બનેલ જૈન ધર્મને કોઇ એકાંતવાદી પચાવી શકે નહિ.

આત્માના સ્યાદ્વાદથી આત્માનું તેમ જ સ્યાદ્વાદએ બન્નેનું જ્ઞાન થાય છે. સ્યાદ્વાદ તે નયોનો સમુહ છે અને આ સમુહ તે પ્રમાણ છે. પ્રમાણયુકત તે સત્ય ધર્મ છે અને સત્ય ધર્મ જ મોક્ષના હેતુ રૂપ બને છે અને **આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યા વગર તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવી શકાતું નથી. ધ્યેય વગરનું ધ્યાન નિષ્ફળ જાય છે.** સત્ય ધર્મ અને આત્માના સ્વરૂપનું એકત્વ થાય તેથી આત્મસિદ્ધિ છે. સર્વ ભવ્યને તે લાભ પ્રાપ્ત થાઓ !! તથાસ્તુ !!

પરમેશ્વરની કથા.

*

પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ કેવું છે તે સંબંધી ઘણા મત મતાંતર છે. તે ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે બધા મતો પરમેશ્વરનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણતા નથી, પણ બધા મતો એમ માને છે કે અમારી શ્રદ્ધા (માન્યતા) ખરી છે, તેથી કંઇ તેઓની માન્યતા પ્રમાણે ભગવાનનું સ્વરૂપ બની જતું નથી. ભગવાનનું સ્વરૂપ જેવું હોય છે તેવુંજ રહે છે.

ભગવાનનું સ્વરૂપ સમજવા માટે ભગવાનના સ્વરૂપનું ચાર રીતે પૃથક્કરણ કરવું જોઇએ એટલે તેની કથા ચાર રીતે થઇ જાય છે.

પહેલી કથામાં ભગવાનનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે તે **આક્ષેપન કથા** છે, બીજી કથામાં ભગવાન કેવા નથી તે **વિક્ષેપન કથાથી** બતાવવામાં આવે છે, ત્રીજી કથામાં ભગવાને બતાવેલો અને ભગવાનનું સ્વરૂપ મેળવવાનો માર્ગ તે **સંવેગની કથા** છે, ચોથી કથામાં ભગવાનનું સ્વરૂપ મેળવવામાં વિરોધી માર્ગનો ત્યાગ કરવાનું **નિર્વેગની કથાથી** બતાવાય છે.

૧. આક્ષેપન કથા :- ભગવાન કેવા હોવા જોઇએ ? આ દુનિયામાં અનાદિ કાળથી ગુણોનું બહુમાન જોવામાં આવે છે. દોષો અને ગુન્હાઓના પક્ષમાં કોઇ દેખીતી રીતે આવતું નથી અને ભગવાનને સર્વથી શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. તેથી સાબિત થાય છે કે ભગવાન (પરમેશ્વર) સર્વ ગુણ સંપન્ન હોવા જોઇએ અને દરેક ગુણ સંપૂર્ણ હોવો જોઇએ એટલે કે કોઇ પણ દોષનો અંશ માત્ર પણ ભગવાનમાં ન હોય

હવે ઘણાખરા મતો ભગવાનને મનુષ્યાકારમાં તેમજ નિરંજન નિરાકાર એમ બે જાતના સ્વરૂપમાં માને છે આ વાત સાચી છે પણ

વ્યક્તિગત આરોપણ કરવામાં તેઓ ભૂલ ખાઈ જાય છે અને તત્વ વિરોધપણે ભગવાનમાં દોષોનું આરોપણ કરે છે.

બીજું મનુષ્યાકાર (સાકાર) ભગવાન શરીર છોડીને નિરાકાર થઈ શકે છે પણ નિરાકાર ભગવાનને ફરી સાકાર બનાવી અવતાર લેવરાવે છે તે તત્ત્વની વિરૂદ્ધ જાય છે; કારણ કે કર્મ રહિત ભગવાન ફરી સકર્મી થાય એમ માનવું તે કુદરતી નિયમોની વિરૂદ્ધ જાય છે. રાગદ્વેષનો સર્વથા નાશ કર્યો છે એવા ભગવાન જન્મ મરણ કરવા યોગ્ય કર્મોને ગ્રહણ કરી શકેજ નહીં. રાગદ્વેષ વગર કર્મવર્ગણાઓનું જીવમાં આકર્ષણ થઈ શકે જ નહીં અને રાગ અને દ્વેષ દોષો છે પણ ગુણ નથી. એટલું પૃથક્કરણ કર્યા પછી હવે સાકાર ભગવાનના ગુણો જોઈએ.

ભગવાનમાં અનંત ગુણો હોય છે પણ તે બધા આપણા વ્યવહારમાં આવી શકતા નથી; પણ મુખ્ય ગુણો ખાસ જાણવા જોઈએ. સાકાર ભગવાનમાં મુખ્ય બાર ગુણ છે :—

૧. કેવળ જ્ઞાન (અનંત જ્ઞાન). ૨. કેવળ દર્શન (અનંત દર્શન) આ બે ગુણોને લઈને પરમેશ્વર સર્વ દ્રવ્યો, તેના ત્રિકાલિક સર્વ વ્યંજન પર્યાય અને અર્થ પર્યાય, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળ અને સર્વ ભાવ, એકી સાથે એકી વખતે, જાણે છે અને દેખે છે. પર્યાય તે દ્રવ્યની સ્થિતિ (અવસ્થા) છે. દ્રવ્યો વ્યંજન પર્યાય રૂપે રહે છે, અર્થપર્યાય તે દ્રવ્યોના ગુણો છે, ગુણોમાં શુદ્ધપણું તેમજ અશુદ્ધપણું પણ હોય.

દ્રવ્યો છ છે:— ૧. જીવ દ્રવ્યો અનંતાનંત છે, ૨. પુદ્ગળ દ્રવ્યો અનંતાનંત છે, ૩. કાળ દ્રવ્યો અનેક રીતે છે, ૪. ધર્માસ્તિકાય, ૫. અધર્માસ્તિકાય, ૬. આકાશ એ ત્રણ દ્રવ્યો એકેક છે. આકાશ સિવાયના પાંચ દ્રવ્યો લોકમાં રહે છે અને આકાશ લોક તેમજ અલોકમાં વ્યાપક છે.

જીવના વ્યંજન પર્યાય ગતિ, જાતિ અને ૮૪ લાખ યોનિ ઉપરથી જાણી શકાય છે અને અર્થ પર્યાય સદ્‌ગુણ, દુર્ગુણ ઉપરથી જાણી શકાય છે. પુદ્‌ગળના વ્યંજન પર્યાય કેટલાક આંખથી પણ દેખાય છે (જે રીતે આંખથી દેખાય છે તે સર્વ પુદ્‌ગળોના સમૂહો રૂપે છે) અને અર્થપર્યાય વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રૂપે છે. ભગવાન આ બધું એકજ સમયમાં જાણે છે અને એકજ સમયમાં દેખે છે.

૩. **ક્ષાયક સમકિત** (સમદૃષ્ટિપણું), આ ગુણથી ભગવાનના જ્ઞાન અને દર્શન વગેરે ગુણોમાં નિઃસંદેહપણું જાણી શકાય છે.

૪. **યથાખ્યાત ચારિત્ર** (અનંત ચારિત્ર) આ ગુણથી ભગવાનમાં રાગદ્વેષનો સર્વથા અભાવ સાબિત થાય છે રાગ અને દ્વેષનાં અંશો અનંતાનંત હોય છે તે સર્વનો અભાવ હોવાથી ચારિત્ર પણ અનંત ગણાય છે. યથાખ્યાત ચારિત્રના પેટામાં ત્રણ મુખ્ય ગુણ અંતર્ગત થાય છે તે બીજા ગુણો સાથે જોડી દેવામાં આવે છે.

૫. **વીતરાગ** તેના પેટામાં અમાયીપણું (અનંતી સરળતા) અલોભ (અનત આત્મસંતોષ), ગંભીરતા, વિરક્તપણુ, અવેદીપણું (સ્ત્રી વેદ, પુરુષ વેદ અને નપુંસક વેદના ભાવોનો સર્વથા અભાવ).

૬. **અદ્વેષ** (અનંતી ક્ષમા, અનંતી કોમળતા, અખેદ, નિર્ભય, અશોક, અદુગંચ્છા)

૭. **અનત ધૈર્ય** કે જેનાથી સર્વ ગુણો ધારણ કરી રખાય છે.

૮. **અનંત દાન લબ્ધિ** કે જેથી મોક્ષના અનતા સુખના માટે ઉપદેશનું દાન આપવામા આવે છે.

૯ **અનંત લાભ**—આત્માની સર્વ અભ્યંતર ગુણ શક્તિનો લાભ.

૧૦. **અનંત ભોગ**—અનંત જ્ઞાન, દર્શન—સુખના પર્યાયોમાં ઉપયોગ.

૧૧. **અનત ઉપભોગ** તે જ્ઞાનદર્શન સુખનો.

૧૨. અનંત પંડિત વીર્ય (શુદ્ધ આત્મ તત્વ અને ગુણોમાં સહકારી વીર્ય). આત્માના ગુણોને ઘાત કરનારા ચાર ઘનઘાતિ કર્મરૂપી શત્રુઓનો નાશ થવાથી આ ગુણો પ્રગટ થાય છે અને તેથી ભગવાન અરિહંત કહેવાય છે, અને રાગ અને દ્વેષનો નાશ કર્યો હોવાથી વીતરાગ કહેવાય છે

સાકાર ભગવાનનું છેલ્લું મનુષ્ય ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ થાય એટલે નિરાકાર ભગવાન થાય છે, સિદ્ધક્ષેત્રમાં બિરાજે છે અને સિદ્ધ ભગવાન કહેવાય છે. તેઓ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનથી સર્વ પદાર્થોના તટસ્થ જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા છે અને પોતાના અશરીરી અસંખ્યાત પ્રદેશી શુદ્ધ આત્મિક દ્રવ્યમાં અનંત આત્મિક સુખમાં લીન રહે છે.

તેમને ક્ષાયક સમકિતથી સમદૃષ્ટિપણું રહે છે, (આયુષ્ય કર્મ નહીં હોવાથી તેમની અક્ષય સ્થિતિ છે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, વગેરે શરીર ભાવો રહિત હોવાથી અરૂપી છે) ગોત્રકર્મ નહિ હોવાથી અગુરુ લઘુ હોય છે તેથી એકજ સ્થાનમાં આત્મ પ્રદેશોથી સર્વદા સ્થિર રહે છે અને અંતરાય કર્મ નહિ હોવાથી કોઈ વિઘ્ન ઉત્પન્ન થતા નથી

આ નિરંજન નિરાકાર સિદ્ધ પરમેશ્વરને ફરી અવતાર ધારણ કરવો પડતો નથી અને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન રહે છે, કે જે સુખની ઉપમા દુનિયામાં ક્યાંય નથી. આ સાકાર અને નિરાકાર પરમેશ્વરનું સ્વરુપ આક્ષેપન કથાથી સ્થાપન કરવામાં આવ્યું

૨. વિક્ષેપન કથા :– અહીં ભગવાન કેવા ન હોવા જોઈએ તે બતાવવામાં આવે છે. ભગવાન અઢાર દોષ રહિત છે. ૧. અજ્ઞાન, ૨. નિદ્રા, ૩. ક્રોધ, ૪. માન, ૫. માયા, ૬. લોભ, ૭. મદ, ૮. મત્સર, ૯. હાસ્ય, ૧૦. રતિ, ૧૧. અરતિ, ૧૨. ભય, ૧૩. શોક, ૧૪. પ્રેમ, ૧૫. જીવ હિંસા, ૧૬. અસત્ય, ૧૭. ચોરી,

૧૮. ક્રીડા. આ અઢારમાંથી એક પણ દોષ જેનામાં હોય તે ભગવાન નથી એમ નિશંકપણે સમજવું.

માયાથી મોહિનીનું રૂપ લઇ ભસ્માસુરને મારવામાં ક્રોધ, માયા મત્સર, હિંસા વગેરે દોષો લાગે છે, ભીલડી ઉપર મોહિત થવામાં પ્રેમ અને ક્રીડાના દોષો લાગે છે, સ્ત્રી રાખવામાં રતિ, પ્રેમ અને ક્રીડાના દોષો લાગે છે. પૃથ્વી બનાવવામાં ક્રીડાનો દોષ લાગે છે.

રાક્ષસોથી બીવામાં ભય દોષ લાગે છે. માળા ફેરવનાર દેવ વિસ્મૃતિને લઈને માળા ફેરવે છે તેથી અજ્ઞાન દોષવાળો તેને સમજવો. સ્ત્રીઓની સાથે લીલા કરવામાં હાસ્ય, રતિ પ્રેમ, ક્રીડા વગેરે દોષો લાગે છે.

જે દેવ એમ કહે કે અમારી પૂજા કરો તો અમે સ્વર્ગમાં લઈ જશું તે દેવ લોભી લાલચુ છે. વ્યભિચારી દેવ અનેક દોષોયુક્ત છે.

ટૂંકમાં અઢાર માંહેથી એક પણ દોષ અંશથી સેવે તે ચોક્કસ ભગવાન નથી. વળી જે ફરી અવતાર લીએ તે ચોક્કસ ભગવાન નથી, કારણ કે ભગવાનને પુનઃ અવતાર ન જ હોય. વળી જેઓ મનુષ્યોને દુશ્મન ગણી તેમનો નાશ કરે તે ચોક્કસ ભગવાન નથી ખરી રીતે ભગવાન કોઇ જીવને મારે નહિ. તેને સર્વ જીવ સરખા છે. માંસ ખાય અથવા ખાવાની છૂટ આપે તે પણ ચોક્કસ ભગવાન નથી તેથી બુદ્ધ પણ ભગવાન ન કહી શકાય.

ભગવાનનું દોષિત સ્વરૂપ બતાવવાનું કારણ :-

(૧) વ્યભિચારી આચાર્યોએ પોતાનો દોષ છુપાવવા માટે ભગવાનમાં વ્યભિચાર કર્યો, સ્ત્રી વગર ન રહી શકનાર આચાર્યોએ ભગવાન પાસે સ્ત્રીઓ દાખલ કરી, લોભી આચાર્યોએ ભગવાનમાં લોભ અને લાલચ દાખલ કરી, ધર્મધ આચાર્યોએ ધર્મના નામે પાપની

છૂટ આપી તે પણ ભગવાનના બનાવટી ચારિત્રને રચીને તે દ્વારા છૂટ અપાવી.

(૨) **ખોટી લોક વાયકા :–** કોઈ મહાન પ્રતાપી રાજા થાય કે મોટો દેશનેતા થાય તેના ઉપર અજ્ઞાની લોકો ભગવાનનું બિરૂદ ઠોકી બેસાડે છે અને તે વાયકા સેંકડો વર્ષ ચાલે એટલે તેનું નામ અવતારમાં દાખલ થઈ જાય છે અને તે ઉપર બનાવટી સૂત્રો રચવામાં આવે છે. આવી રીતે ત્રણ ખંડના રાજા તરીકે વસુદેવ થાય છે તેમને આગળ ઉપર ભગવાનની છાપ લાગે છે. ગાંધીજી ઉપર પણ કૃષ્ણના અવતારનો સિક્કો ધીમે ધીમે આવતો જાય છે

(૩) અર્થનો અનર્થ

(i) આ ભરતક્ષેત્રમાં ૧૮ કોડાક્રોડ સાગર કાળમાં જુગલ અને કલ્પવૃક્ષ વ્યવહાર હતો તે નાબુદ થતાં શ્રી ઋષભદેવજીએ વિદ્યા શીખવી ત્યાર બાદ મોક્ષની વિદ્યા શીખવી. આવી રીતે જ્ઞાન સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તેથી લોકો તેને બ્રહ્મા કહેવા મંડયા અને આગળ ઉપર ઉત્પત્તિ કરનાર તરીકે છાપ ઠોકી બેસાડી.

(ii) ૧૬ હજાર ગોપી છતાં વિષ્ણુ બ્રહ્મચારી :– ૧૬નો આંકડો વિસ્મૃતિનો છે, તે ૧૮ હજાર જોઈએ, ગોપી એટલે ગોપન કરનાર, વશ કરનાર ગુણો તે શિલાંગરથધારા એટલે ૧૮ હજાર ગુણથી દોષોનો નાશ કરી ભગવાન જે થાય તેવા મુનિ ભગવાન સમાન છે.

(iii) શંકરનું ચિત્ર જુઓ :– ડોક અને છાતી ઉપર સર્પ, મોહનીય કર્મ તે સર્પ સમાન છે, તેને વશ કરનાર, માથે ગંગાજળ તે ઉપશમ જળ એટલે સમતા રાખનાર, કેડે વાઘચર્મ તે પરાક્રમ સૂચક છે એટલે પરિષહ ઉપસર્ગમાં શુરવીર, હાથમાં સંયમરૂપી દંડ કે જેના ઉપર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપી ત્રણ પાંખડાવાળું ત્રિશુળ કે જેનાથી કર્મ શત્રુનો નાશ કરનાર, સહાયમાં બળદ એટલે પોતાનું કામ પાર પાડી શકે એવું પંડિત વીર્ય જેનું સહાયક છે તેવા મુનિ ભગવાન સમાન છે અર્થાત ભગવાન સ્વરૂપે અથવા જરૂર ભગવાન થાય છે.

આવી રીતે અર્થસૂચક રૂપકમાંથી અનર્થપણું સમજી ભગવાનને દોષિત બનાવવા, તેનું કારણ અજ્ઞાનતા અને સંસારની આસકિત સમજવાં.

(૪) તત્ત્વ નહિ સમજવાથી કપોલકલ્પિત શાસ્ત્રરચના :– દરેક દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા એ ત્રણ શકિત છે, દ્રવ્યના પર્યાયોનો ઉત્પાદ અને વ્યય થાય છે અને દ્રવ્ય સત્તા કાયમ રહે છે જ્યારે નવો પર્યાય (નવી અવસ્થા) ઉપજે છે ત્યારે જુની અવસ્થા નાશ પામે છે અને મૂળ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે.

આ દ્રવ્યની શકિતઓ સાથે પાંચ સમવાય સહચારી રહે છે તે પુરુષાર્થ, પૂર્વકર્મ, કાળ, સ્વભાવ અને નિયતિ તેમાં વળી પુરુષાર્થ ઉપાદાન કારણ બને અને પૂર્વકર્મ નિમિત્ત કારણ બને તેમાં વળી વ્યવહાર અને નિશ્ચય ભેદોની સમજથી ચિત્ર વિચિત્ર પ્રકારની રચના દેખાય

આ બધું તત્ત્વજ્ઞાન ન સમજી શકવાથી અને મોટાઇનું પદ સાચવી રાખવા માટે કલ્પિત શાસ્ત્રરચના થઇ કે જેમાં **ઉત્પાદ શક્તિને બ્રહ્મા** બનાવ્યા **વ્યય શક્તિને રૂદ્ર** (શંકર) બનાવ્યા, **ધ્રુવ શક્તિને વિષ્ણુ** બનાવ્યા એમ કરીને પોતાનું ગાડું ચલાવ્યે રાખ્યું; પણ પોતાના અને પરના આત્માના કલ્યાણનો નાશ કર્યો તે સમજણમાં આવ્યું નહીં.

(૫) શાસ્ત્રોમાં લોકવાયકા પ્રમાણે વારંવાર ફેરબદલી.

અસખ્યાત વર્ષ પહેલાં પોતનપુર નગરમા રિપુમર્દન નામે રાજા હતો તેને મૃગાવંતી નામની એક પુત્રી હતી, તેના રૂપમાં મોહિત થવાથી સભાને છેતરીને તે તેણીની સાથે પરણ્યો એટલે પોતાની પ્રજાનો પતિ થવાથી લોકો તેને પ્રજાપતિ કહેવા મંડયા, તેનો પુત્ર ત્રિપષ્ટ વાસુદેવ થયો તે ત્રણ ખંડનો રાજા થયો એટલે અવગુણને લોકો ધીમે ધીમે ગુણ તરીકે બેસાડવા લાગ્યા.

ઘણા કાળ પછી વાત ભૂલાઇ ગઇ અને આભાસ રૂપે લોકવાયકા ચાલી ત્યારે કોઇ ન મળવાથી પ્રજાપતિ રાજાને બ્રહ્મા તરીકે માનવા મંડ્યા, ત્યાર બાદ ઘણા કાળે ઋષભદેવજીને બ્રહ્મા બનાવ્યા. જો કે ઋષભદેવજી તે પહેલાં અસંખ્યાત વર્ષે થયા હતા પણ પ્રજાપતિ રાજાનું કલંક પણ સાથે આવ્યું.

બીજી રીતે જોતાં બ્રહ્મ એટલે આત્મા, તેને જાણે તે બ્રહ્મા. આત્માને જ્ઞાન અને દર્શન સ્વરૂપવાળી ચેતનાથી જાણવામાં આવે ત્યારે અત્યંત આત્મિક સુખ ઉપજે છે. હવે ચેતના વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે નારી જાતિમાં જાય અને આત્મા નર જાતિમા જાય. ચેતના આત્માનો ગુણ હોવાથી આત્મામાંથીજ ઉપજે એટલે તે આત્માની પ્રજા થઇ, આત્મા ચેતનામાં લીન થઇ જાય અને સુખ ભોગવે **એટલે આત્મા પોતાની પ્રજાનો પતિ થયો** એટલે બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી ભોગવી એમ થયું.

આવી રીતે અર્થનો અનર્થ, ખોટી લોકવાયકા, તત્ત્વની અણસમજ વગેરે કારણોથી ભગવાનને લોકોએ દોષિત બનાવ્યા અને પોતાનો કક્કો ચલાવવા ખોટી શાસ્ત્રરચના કરી. આ વિક્ષેપની કથાથી દોષિત વ્યકિતઓને ભગવાન ગણવા નહિ એમ નિરાકરણ કરવામાં આવે છે વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવા માટે તદ્ વિરોધી અથવા બીજી વસ્તુઓમાથી તે વસ્તુની તારવણી કરવી જોઇએ. આક્ષેપની કથામાં વસ્તુનું સ્વરૂપ આવે અને વિક્ષેપની કથાથી તે વસ્તુને બીજી વસ્તુમાંથી તારવી લેવી જોઇએ

૩. સંવેગીની કથા :— સમ્ = સમ્યક્ પ્રકારનો = શુદ્ધ વેગ = ગતિ એટલે અનાદિ કાળનો સંસારી માર્ગ, તે ઉલટો માર્ગ, તેથી વિરૂદ્ધ માર્ગ તે શુદ્ધ માર્ગ તે મોક્ષ માર્ગ. તેની કથા એવી છે કે પરમેશ્વરની આજ્ઞા તે મોક્ષ માર્ગ છે.

પરમેશ્વરની ભકિત અને આજ્ઞાનું પાલન તે મોક્ષ માર્ગ માટે જ છે અને પરમેશ્વર પોતે મોક્ષ માર્ગમાં ટોચ ઉપર છે એમ સમજવું,

એટલે કે સાકાર ભગવાન મોક્ષ જવાની તૈયારીમાં છે અને નિરાકાર ભગવાનનો મોક્ષ થઇ ગયો છે અને નિરંજન નિરાકારપણે સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે.

અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સંસારના ઇંદ્રિયોના પૌદ્દગલિક સુખો માટે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવાની નથી પણ મોક્ષના સુખ માટે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવાની છે અને સંવેગ રસ્તે જવાનું છે અને ભગવાન સંસારનું કોઇ પણ કામ કરતા નથી અને તેમાં મદદ કરતા નથી અને **જે દેવો સંસારીક કામમાં મદદ કરે છે તે ભગવાન નથી** એમ સાબિત થાય છે.

દુશ્મનોથી રક્ષણ કરવું, દુશ્મનનો નાશ કરવો, ખાવા પીવાની વગેરે સંસારી સુખોની સામગ્રી આપવી તે ભગવાનનું કામ નથી. કારણ કે ભગવાનને સર્વ જીવો સરખા છે કોઇ મિત્ર નથી, કોઇ શત્રુ નથી, અને જીવના ખરા દુશ્મન જે ઘાતિ કર્મ છે તેનો ભગવાને નાશ કર્યો છે એટલે મિત્ર ભાવ કે દુશ્મન ભાવ ભગવાનમાં નથી. સંવેગ માર્ગ તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ જ છે.

૪. નિર્વેગની કથા :– અહીં સંસાર માર્ગ તે ૧૮ પાપસ્થાન, પાંચ આસ્રવ અને તેના ૫૭ હેતુ તેમાંથી હઠવાનો, પાછા ફરવાનો, તેમાંથી નિવૃત્ત થવાનો માર્ગ તે નિર્વેગ છે ભગવાન સંસાર માર્ગમાંથી સંપૂર્ણ રીતે નિવૃત્ત થયા છે. તેમનો ઉપદેશ પણ આ માર્ગમાંથી નિવૃત્તિ મેળવવાનો છે અને જેઓ આ સંસાર માર્ગમાં છે તેઓ ભગવાન નથી એટલે જે લડાઇઓ લડે છે, રાજ ભોગવે છે, જીવોને દુશ્મન ગણી તેમનાં પ્રાણો હણે છે તે પરમેશ્વર નથી એમ સાબિત થાય છે.

આ ચાર પ્રકારની કથાથી પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ બતાવી પરમેશ્વરની કથાની અહીં સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે જે ભવ્ય જીવોને અનંત આત્મિક સુખની ઇચ્છા થાય, તેઓએ પરમેશ્વરનું યથાતથ્ય સ્વરૂપ

સમજવું અને પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો અને આ પરમેશ્વરની કથાનો પ્રચાર કરવો.

મિથ્યાત્વીઓમાં ચિત્ર વિચિત્ર રીતે પરમેશ્વરની કથા પ્રચલિત છે તેમાં ભગવાન ઉપર દોષો લાદવામાં આવે છે. ભગવાનને ન ખપે તેવી પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ ધરવાના કાર્ય ચાલે છે પણ તે બિચારા સમજતા નથી કે તેથી ભગવાનની અશાતના થાય છે અને તે તેઓ જ્ઞાનથી જાણે છે પણ રાગદ્વેષનો અભાવ હોવાથી તેમને સજા કરતા નથી પણ અસાતના કરનારા પોતેજ કર્મથી લેપાય છે અને તેનું ફળ ભોગવ્યા વગર છૂટકો નથી. પરમેશ્વર સંબંધી ભ્રમિત વિચારોમાંથી બચવા અને બચાવવા પરમેશ્વરની કથા અહીં કહી છે.

પરોપકાર

*

અર્થ:— પર + ઉપ = સમક્ષ (આત્મ સમક્ષ) + કાર = કરવાનું કામ, એટલે બીજાને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોતાના સરખી કરવાની ક્રિયા તે પરોપકાર. પોતાના સરખો કરવો તેનો ભાવ એવો છે કે પોતે જે સુખ ભોગવે છે તેવા સુખમાં લાવવો. સુખમાં લાવવાથી તેનું દુઃખ નાશ પામે છે, એટલે દુઃખમાથી મુકત કરી સુખમાં લાવવો.

સુખ બે પ્રકારનાં છે, સંસારી (પૌદ્ગલિક) અને આધ્યાત્મિક (આત્મિક). વળી તે બે પ્રકારના છે. અનિત્ય (ટૂંક મુદત માટે) અને નિત્ય (કાયમને માટે), એટલે ટૂંક મુદત માટે અથવા કાયમને માટે સાંસારિક અથવા આત્મિક સુખમાં બીજાને દાખલ કરવો તે પર-ઉપકાર.

સંસારી વસ્તુઓ તે જમીન, ઘરબાર, ધન, ધાન્ય, સેવા કરનાર મનુષ્યો અને ગાય-ભેંસ વગેરે પશુઓ. સોનું, રૂપું અને પરચુરણ ચીજો અથવા તો અન્ન, પાણી, જગ્યા, પથારી, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે આપવાથી તથા વચનથી શાંતિ આપવાથી, કાયાથી સેવા કરવાથી તથા મનથી ભલું જાણવાથી 'સંસારી પરોપકાર' થાય

તેમાં નવ જાતના પરિગ્રહ આપવાથી જેટલે દરજ્જે બીજાને સુખ થાય તેટલે દરજ્જે પુણ્ય બંધ થાય અને જેટલે દરજ્જે જીવ-હિંસા થાય તેટલે દરજ્જે પાપનો બંધ થાય અને નવ પ્રકારના પુણ્ય કરવાથી સુપાત્ર હોય કે કુપાત્ર હોય તે પ્રમાણે સંવર, નિર્જરા, પુણ્ય બંધ અને પાપ બંધ થાય એટલે સંવર નિર્જરાના કામીને આપવાથી આપનારને સંવર અને નિર્જરા મુખ્યતાથી થાય અને ગૌણતાથી પુણ્ય બંધ થાય અને દાન ખાઇને પાપ કરનારને આપવાથી મુખ્ય-

તાથી પાપનો બંધ આપનારને પડે અને ગૌણુતાથી નજીવો પુણ્ય બંધ થાય તે બન્નેનુ ફળ આપનારને કર્મ વિપાક વખતે ભોગવવું પડે.

પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે બીજાને પરોપકાર કરવાનો અર્થ એવો છે કે પોતે જે ગુણસ્થાનમાં હોય. તે ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે પરોપકાર કરે. **જે સંવર નિર્જરાનો જ કામી હોય તે સંવર નિર્જરાનું જ પરોપકારી કાર્ય કરે** અને સંસારનો કામી હોય તે પૌદ્ગલિક ઉપકાર કરે પોતે જેટલે દરજ્જે પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવતો હોય અને બાકી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ હોય તો પોતાની છૂટની વસ્તુથી જ પરોપકાર કરે

પોતાથી વધારે ગુણવાન હોય તેના ઉપર પરોપકાર કરવાથી લાભ વધારે છે. પોતાથી ઓછા ગુણવાળો દુઃખી હોય તો અનુકંપાથી પરોપકાર કરી તેને ગુણવાળો બનાવી શકાય.

આધ્યાત્મિક ઉપકાર સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તથા તપમાં જોડવાથી થાય છે જે પંચમહાવ્રતધારી ત્યાગી સાધુ છે તે સંવર નિર્જરાના જ કામી હોઇને પોતાના જેવા જ સાધુ હોય તેના ઉપર યોગ્ય વખતે અને યોગ્ય વિધિ–મર્યાદા અને ઉપલબ્ધિ પ્રમાણે નવ પ્રકારના પુણ્યના ઉપકરણથી તેના **સંવર નિર્જરાના કાર્યમાં વૃદ્ધિ કરીને પરોપકાર કરે** અને તે સિવાયના લોકોને (ગૃહસ્થોને) સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં જોડીને આત્મિક સુખમાં લાવવાનો ઉપકાર કરે

જે સાધુ બીજાને પૌદ્ગલિક સુખોમાં જોડવાનો ઉપકાર કરે તે આત્મિક સુખના હેતુમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે, જો કે તેનો પરોપકારની રીત પ્રમાણે પુણ્ય તથા પાપ–કર્મનો બંધ થાય પણ તેથી સંસાર ઘટતો નથી. સંસાર ઘટાડવાના અને આત્મિક સુખ અને નિત્ય સુખ લાવવાના હેતુઓ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ જ છે કે જેથી સંવર અને નિર્જરા થાય અને છેવટ મોક્ષ-થાય-અને નિરંતર શુદ્ધ

નિરાલંબનવાળું અનંત આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય અને કાયમને માટે સર્વ દુઃખોનો અંત આવે. આ છે શુદ્ધ વાસ્તવિક ઉપકાર.

ગૃહસ્થો માટે પણ વાસ્તવિક ઉપકાર કરવાની એવી રીત છે કે આત્મિક સુખમાં લાવવાના હેતુથી પુદ્ગલિક દુઃખોમાંથી બીજાને મુક્ત કરવા એ જ ખરો ઉપકાર ગણાય.

અહીં પરોપકારનો વિષય ગ્રહણ કરવાનો હેતુ એ છે કે– કેટલાક લોકો પરોપકારનો અર્થ પુદ્ગલિક પરોપકારમાં જ માને છે અને પરોપકારનું વચન આગળ લાવીને પોતાની અભ્યંતરની ઇચ્છા સાધવાનું જ કાર્ય કરે છે એટલે પરોપકારને બહાને પોતાને મારી ખાવાનું મળે, પોતાની આબરૂ વધે તેથી વધારે કમાવાની તક મળે અથવા તો પ્રખ્યાત થવાની આકાંક્ષા હોય, પ્રખ્યાત થઇને પૂજાવાની અથવા મિથ્યા ભગવાન ગણાવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા કોઇ પંચ મહાવ્રતધારી સાધુને પણ થવા સંભવ છે ત્યારથી તેનું પતન થાય છે, માટે પરોપકાર કરવામાં સાધુએ કેવી રીતે સાવધાની રાખવી જોઇએ તે અત્રે બતાવ્યું છે.

હવે પરોપકારને અનેક દૃષ્ટિએ તપાસીએ :–

નિક્ષેપામાં પરોપકાર :–

(૧) પરોપકાર એવી **નામ** સંજ્ઞા તો હોય છે પણ પરોપકાર એવો શબ્દ આગળ ધરીને પોતાનો પુદ્ગલિક અર્થ સાધવો તે નામ માત્ર પરોપકાર છે.

(૨) **સ્થાપના પરોપકાર:**– પરોપકાર એવા અક્ષરોની સ્થાપના હોય છે. કોઇ જીવ કે અજીવ પરોપકારરૂપે સ્થાપનાનો પ્રચાર પ્રચલિત નથી. દાનના ક્ષેત્રોની સ્થાપના હોય છે પણ તે સ્થાપના નિક્ષેપમાં આવતાં નથી.

(૩) **દ્રવ્ય પરોપકાર :**– તેના બે ભેદ :– (૧) આગમથી દ્રવ્ય પરોપકાર–શૂન્ય ઉપયોગથી પરોપકાર દર્શક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ. (૨)

નો–આગમથી દ્રવ્ય પરોપકાર ,તેના ત્રણ ભેદ (I) જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય પરોપકાર=પરોપકાર કરતી વખતે જેનું મૃત્યુ થયું તેનું મૃતક શરીર. (II) ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય પરોપકાર—એક જીવ કે જે ભવિષ્યમાં પરોપકાર કરશે પણ હાલમાં નથી કરતો (III) શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય પરોપકાર તેના ત્રણ ભેદ (અ) લૌકિકદ્રવ્ય પરોપકાર–તે સંસારના વ્યવહારને અનુલક્ષીને પરોપકારનું કાર્ય થાય તે (બ) લોકોત્તર દ્રવ્ય પરોપકાર સાધુના વેશમાં રહીને સાંસારિક (પુદ્ગલિક) પરોપકાર કરવો તે અથવા સાંસારિક સુખ માટે પરોપકાર કરવો તે (ક) કુપ્રાવચન પરોપકારઃ– કપોલ કલ્પિત મિથ્યાત્વપૂર્વક અશુદ્ધ પરોપકારની રીતો જેમકે પિતૃપિંડ, દાડો (કે જેમાં મિથ્યાત્વ ભાવના છે તે) બ્રાહ્મણને ગૌ વગેરે દાન (૪) ભાવ પરોપકાર તેના બે ભેદઃ– (૧) આગમપૂર્વક પરોપકાર તે ઉપયોગ સહિત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપનો અભ્યાસ અને વ્યાખ્યાન (૨) નો–આગમથી પરોપકાર તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં અથવા ભાવ પરોપકારમાં વર્તતો જીવ.

નયોમાં પરોપકાર :–

૧. નિગમ નયનો પરોપકાર :– કોઈ જીવ કોઈ બીજા જીવનું કોઈ પણ અંશથી મન, વચન કે કાયાથી ભલું કરે તે.

૨. સંગ્રહ નયનો પરોપકાર :– પુદ્ગલિક કે આત્મિક પરોપકાર હોય, અનેક જાત–જાતના પરોપકારનાં કાર્યો હોય, તે બધાંને એક પરોપકાર શબ્દથી સંબોધે.

૩. વ્યવહાર નયનો પરોપકાર :– દુઃખમાંથી મુક્ત કરી પુદ્ગલિક સુખમાં બીજાને સ્થાપે.

૪. ૠજુસૂત્ર નયનો પરોપકાર :– પરોપકારમાં ઉપયોગ હોય તે પરોપકાર.

૫. શબ્દ નયનો પરોપકાર :– બીજાને આત્મ સમક્ષ કરવો, તેના આત્માનું ભાન કરાવવું

૬. સમભિરૂઢ નયનો પરોપકાર :– બીજાને આત્માની

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપથી જે વખતે શુદ્ધિ કરવામાં આવતી હોય તે વખતે પર–ઉપકાર.

૭. **એવંભૂત નયનો પરોપકાર :–** શુદ્ધ આત્મભાવમાં વર્તતો જીવ.

વ્યવહારથી પરોપકાર :– દુ:ખમાંથી મુક્ત કરી પુદ્‌ગલિક સહાય આપવી તે.

નિશ્ચયથી પરોપકાર :– જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપરૂપી મોક્ષ માર્ગમાં બીજાને જોડીને અનંત આત્મિક સુખ મેળવવામાં સહાય કરવી તે.

સામાન્ય પરોપકાર :– અનિત્ય ટૂંક મુદત માટે સુખ આપવું તે.

વિશેષ પરોપકાર :– કાયમનું સુખ આપવું તે.

દ્રવ્યથી ઉપકાર :– ઉપકરણો વગેરે દ્રવ્ય વસ્તુથી ઉપકાર કરવો તે.

ક્ષેત્રથી ઉપકાર :– યોગ્ય સ્થાન આપવું તે.

કાળથી ઉપકાર :– જે કાળે ઉપકાર થતો હોય તે કાળ.

ભાવથી પરોપકાર :– પરોપકારના ભાવ પ્રવર્તતા હોય તે. અથવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને અનુસરીને સ્વ–પર ની યોગ્યતા પ્રમાણે જે પરોપકાર થાય તે.

આગમ–પ્રમાણે પરોપકાર :–પુદ્‌ગલિક પરોપકારની અપેક્ષાએ નવ પ્રકારના પુણ્યના કાર્યથી પુણ્ય–બંધ થાય. પુણ્યનો નિષેધ નથી તેમ જ ધર્મસ્વરૂપે આગ્રહ નથી એટલે કે જ્યાં પુણ્યની સાથે પાપ–બંધ થાય છે ત્યાં ત્યાગીએ મૌન રહેવું અને ગૃહસ્થો પોતાના નિયમની મર્યાદામાં રહીને પરોપકાર કરી શકે.

સુપાત્રદાનનો હેતુ સંયમ નિર્જરા છે. બીજાને મોક્ષમાર્ગમાં જોડીને તેના આત્માનું કલ્યાણ કરવું તે વાસ્તવિક પરોપકાર છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ પરોપકાર :–બીજા ઉપર ઉપકાર કરવાથી પોતાને પ્રત્યક્ષ સુખના અનુભવ થાય છે અને બીજો દુ:ખમાંથી મુક્ત થાય છે તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

અનુમાન પ્રમાણુ પરોપકાર :–જેમ પોતે પોતાના સુખનો અનુભવ કરી શકે છે તેમ બીજા ઉપર ઉપકાર કરવાથી તે જીવ તેના સુખનો અનુભવ કરી શકે છે એવું અનુમાનથી જાણી શકાય છે.

ઉપમા–પ્રમાણુ પરોપકાર :–પુદ્ગલિક પરોપકારને ઉપકારના પ્રમાણમાં ઉપમા આપી શકાય પણ આત્મિક સુખમાં લાવવાનો જે પરોપકાર થાય છે તેને માટે કોઈ ઉપમા નથી માટે તે શ્રેષ્ઠ છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે મિથ્યાત્વીનો પરોપકાર, સમકિતીનો પરોપકાર, વ્રતધારી શ્રાવકનો પરોપકાર અને સાધુનો પરોપકાર, આ બધા પરોપકારમાં ભિન્નતા છે માટે સો સોની યોગ્યતા પ્રમાણે તેમ જ બીજાની યોગ્યતા પ્રમાણે, સ્વ–પરના નિરંતરના કલ્યાણ માટે યથાયોગ્ય પરોપકાર કરવો.

સર્વ ભવ્ય જીવો અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ! એવી ભાવના એક ઉત્તમ પ્રકારનો પરોપકાર છે.

બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શંકર.

ૐ

કેટલાક દાર્શનિકો એમ માને છે કે બ્રહ્મા સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, શંકર તેનો નાશ કરે છે અને વિષ્ણુ તેનું રક્ષણ કરે છે. પણ તે બ્રહ્મા, શંકર અને વિષ્ણુ કોણ છે. તે જાણતા નથી. કોઇ તેમને પ્રાણ શક્તિ કે ભગવાન માને છે કોઇ તેમને એકમાં અંતર્ગત ત્રણ શક્તિ કે ભગવાન માને છે એટલે કે ત્રણને એક રૂપે માને છે. વળી કોઇ એક ભગવાન માને છે અને કોઇ ત્રણ ભગવાન માને છે.

જ્યારે પૂછવામાં આવે કે સૃષ્ટિ કયારે, કેવી રીતે, કયાંથી, કઇ વસ્તુમાંથી ઉત્પન્ન કરી ? અને ઉત્પન્ન કર્યા પહેલા શું હતું ? ભગવાન કયાં રહેતા હતા ? વગેરે, તો તેનો કોઇ યુક્તિસર, અવિરોધપણે ઉત્તર આપી શકતું નથી. વળી આવી માન્યતાવાળા માણસો ભગવાનની ભક્તિ કરીને સર્વ પ્રકારના પાપની છુટ લઇ લે છે, અને બધું ભગવાન ઉપર ઢોળી દઇ આત્માની શુદ્ધ શક્તિઓને ફોરવતા નથી અને મોજ મજામાં લીન રહે છે. પણ તેથી પોતે પોતાના આત્માને જ છેતરે છે.

ભગવાનને તેમના કર્મો પ્રત્યે કાંઇ લેવા દેવા નથી તે વાતનું અત્રે ખાસ વિવેચન કરવાનું નથી. પરંતુ આ ત્રણ શક્તિઓ શું છે તે જાણવી જોઇએ. તે ત્રણ શક્તિ સંબંધી અજ્ઞાનતાથી ઉત્પન્ન થતી ભ્રમણાને લઇને ખોટા વાદ–વિવાદ ચાલે છે.

દરેક દ્રવ્ય જીવ હોય કે અજીવ હોય, રૂપી હોય કે અરૂપી હોય પરંતુ તેનામાં ત્રણ શક્તિઓ સ્વાભાવિક રીતે હોય છે, તે ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ), વ્યય (નાશ) અને ધ્રુવતા (કાયમપણું).

દ્રવ્ય કાયમ રહે છે અને તેની અવસ્થા બદલાયા કરે છે. તે અવસ્થાઓને પર્યાયો કહે છે. દ્રવ્યની જે નવી અવસ્થા થાય છે તે

ઉત્પાદ છે. તેવી અવસ્થા થાય તેની સાથે જુની અવસ્થાનો નાશ થાય તે વ્યય છે. પરંતુ નવી જુની અવસ્થામાં દ્રવ્ય હમેશાં કાયમ રહે છે. તેથી દ્રવ્યની ઉત્પાદ શકિત તે બ્રહ્મા; વ્યય શકિત તે શંકર; ધ્રુવ શકિત તે વિષ્ણુ આ વસ્તુ ન સમજવાથી તત્ત્વજ્ઞાનની ભ્રમણા હમેશાં રહ્યા કરે છે.

તીર્થંકરો ગણધરોને આ ત્રણ શકિત ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા બતાવે છે. તેના ઉપરથી ગણધરો મહાન વિશાળ સમુદ્રની ઉપમાથી પણ વધારે સૂત્રજ્ઞાનની રચના કરે છે. કારણ કે દરેક દ્રવ્ય અનંત ગુણ પર્યાયોવાળા હોય છે અને આવા દ્રવ્યોમાં જીવ અને પુદ્ગળો અનંતાનંત હોય છે અને તેમના પરસ્પર વ્યવહારથી અનંત અનંત જાણવાની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

દરેક દ્રવ્યમાં અનંત ગુણ હોય છે, દરેક ગુણમાં અનંતાનંત ગુણાંશ (ગુણના અવિભાગી પ્રતિચ્છેદો) હોય છે. ગુણાંશોને લઈને દ્રવ્યમાં નાના પણું, મોટાપણું વિગેરે વિભાગો થાય છે. તે બાર પ્રકારે થાય છે, છ પ્રકારે હાનિ અને છ પ્રકારે વૃદ્ધિ. સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત આ ત્રણ જાતની સંખ્યાના ગુણાકાર કે ભાંગાકાર કરવાથી છ ભેદ થાય. આવી છ પ્રકારની હાનિ કે વૃદ્ધિ એટલે ૬×૨ = ૧૨.

દરેક દ્રવ્યમાં ૬ સામાન્ય ગુણ હોય છે અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, વસ્તુત્વ, અગુરુલઘુત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ, તેમાં જે અગુરુ લઘુ છે તેના પરિણમનથી દ્રવ્યના ગુણાંશોમાં હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે તેથી દ્રવ્યમાં સ્વપ્રત્યય ઉત્પાદ થાય છે. જે સમયે ઉત્તર અવસ્થાનો ઉત્પાદ થાય છે તે જ સમયે પૂર્વ અવસ્થાનો વ્યય (નાશ) થાય છે. અગુરુ લઘુ ગુણથી એક દ્રવ્ય, બીજા દ્રવ્ય રૂપ થતો નથી અને એક ગુણ કે શકિત બીજા ગુણ કે શકિત રૂપે બદલતી નથી.

બીજા દ્રવ્યોના નિમિત્તથી, જે દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, વ્યય થાય છે તે પર-પ્રત્યય ઉત્પાદ, વ્યય, સમજવા.

એટલે કે દરેક દ્રવ્યોમાં પોતાના અગુરુ લઘુ ગુણથી સ્વપ્રત્યય ઉત્પાદ અને વ્યય થાય છે અને બીજા દ્રવ્યોના નિમિત્તથી પર

પ્રત્યય, ઉત્પાદ વ્યય થાય છે અને તે દરેક દ્રવ્ય તરીકે કાયમ રહે છે.

આવી રીતે અનંતાનંત દરેક જીવમાં સ્વ–પ્રત્યય ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે અને દરેક જીવ દ્રવ્ય તરીકે કાયમ રહે છે અને સંસારી જીવો, કર્મ પુદ્ગળ (પર–દ્રવ્ય) ના નિમિત્તથી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારકીના અનેક ભેદોમાં વ્યંજન પર્યાય ધારણ કરે છે. તેમ જ અર્થ પર્યાય તે વિભાવ ભાવો ધારણ કરે છે. **તેથી કોઇ કોઇને ઉત્પન્ન કરવાની બીજી કોઈ જરૂર રહેતી નથી.** ફકત જીવને એટલો જ પુરુષાર્થ કરવાનો છે કે વિભાવ ભાવ (પર દ્રવ્યના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતા ભાવ)નો ત્યાગ કરી પોતાના શુદ્ધ ભાવમાં રહેવું કે જેથી સંસારના દુઃખોનો અંત આવે.

આ વસ્તુ સમજવા માટે અજ્ઞાન રૂપી ઘોર અંધારૂં અને મમત્વ રૂપી બેહોશપણામાં રાખનાર કેફ દૂર કરવાં જોઇએ. જેટલે દરજ્જે તે દૂર થાય તેટલે દરજ્જે પ્રકાશ અને હોશમાં દાખલ થવાય અને જ્યારે સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને નિર્મમત્વ પ્રગટ થાય ત્યારે સર્વ દુઃખોનો અંત થાય. આ **પર નિમિત્તથી થતાં ઉત્પાદ અને વ્યય બંધ થાય ત્યારે આત્મા–પરમાત્મા થઇ** જાય; પછી જન્મ, જરા, મરણ, રોગ પુનર્જન્મ કે શરીરની કોઇ પણ ઉપાધિ રહેતી નથી, કારણ કે નિરંજન નિરાકાર અશરીરી શુદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકરનું સ્વરૂપ સમજવું જોઇએ.

પૂજા.

*

પૂજા અને ભક્તિ એક અર્થવાચી શબ્દ છે પણ સાધારણ રીતે દ્રવ્ય પૂજા અને મૂર્તિપૂજા, પૂજા તરીકે દેખાય છે અને ભક્તિ એ ભાવ પૂજામાં જાય છે. પૂજા શબ્દ એટલો બધો પ્રખ્યાત છે અને એટલી બધી વિચિત્ર જાતની પૂજાઓ ધર્મને નામે કરવામાં આવે છે કે ત્યાં ધર્મનું નામ નિશાન જ ન હોય પણ ધર્મ અને પૂજાને નામે હિંસા, ઇંદ્રિય વિષય અને કષાયનું પોષણ થાય છે માટે પૂજાનું ખરૂં ખોટું રહસ્ય જાણવું જરૂરી છે કે જેથી ખોટી પૂજાનો ત્યાગ કરીને ખરી પૂજાનું આલંબન લઇ શકાય. એટલા માટે પૂજાને પહેલાં નિક્ષેપથી લેઇએ. નિક્ષેપનું એવું રહસ્ય છે કે દરેક જાતની ધાર્મિક, અધાર્મિક, આર્ય, અનાર્ય, અહિંસક—હિંસક વગેરે પૂજાનાં વિભાગ બતાવી પછી કઇ પૂજા આદરવા લાયક છે અને કઇ પૂજા ત્યાગ કરવા લાયક છે તે બતાવાય છે.

૧. નામ પૂજા :— કોઇ માણસનું નામ પૂજા ભાઇ હોય તો તે પૂજનીક નથી કારણ કે તેમાં પૂજા કરવા યોગ્ય ગુણો નથી. કોઇ માણસ, કોઇ દેવ કે ગુરુનું ઇચ્છા વગર બળાત્કારે નામ લઇએ અથવા બળાત્કારે ટૂંક મુદત માટે કોઇ ધર્મ ઉપર—ઉપરથી નામ માત્રાથી સ્વીકારે તેવા ભેદોમાં પૂજાનું ધ્યેય કે ગુણ નથી તેથી ત્યાગ કરવા લાયક છે. ભાવવાચક કોઇ નામ કે શબ્દ હોય તેના શુદ્ધ ભાવની આરાધના માટે નામ સંજ્ઞા તરીકે કોઇ નામ બોલવામાં આવે તે આદરવા લાયક છે.

૨. સ્થાપના પૂજા :— કોઇ અજીવ અથવા ગુણ વગરના જીવની અમુક દેવ કે ગુરુ તરીકે સ્થાપના કરવામાં આવે તેનો આકાર ફોટા રૂપે કે મૂર્તિરૂપે હોય અને તે ફોટો કે મૂર્તિ અસલને મળતો

આવે કે ન આવે પણ તેમાં પૂજા લાયક ગુણ ન હોય તેથી તેની પૂજા ત્યાગ કરવા લાયક છે. સ્થાપના પૂજા મૂર્તિપૂજા તરીકે પ્રખ્યાત છે, દુનિયાનો ઘણો ભાગ આમાં સહેલાઈથી સંડોવાઇ જાય છે કારણ કે તેમાં ઇંદ્રિયોના વિષય અને કષાયો કે જેમાં અજ્ઞાની જીવો અનાદિ કાળથી ટેવાયેલા છે તેનું પોષણ મળે છે. મૂર્તિપૂજામાં કેટલા અનર્થ થાય છે તે હવે જોઈએ મનુષ્યભક્ષી અનાર્યો પોતાના ઈષ્ટદેવની મૂર્તિ આગળ પોતાના શત્રુ તરીકે માનેલા મનુષ્યનો ભોગ આપે છે. માંસભક્ષક અનાર્યો પોતાના ઇષ્ટદેવ-દેવીના મૂર્તિ આગળ પશુઓનો ભોગ આપે છે તેને યજ્ઞના નામે આરોપણ કરીને તેવા પ્રકારની અધાર્મિક વિધિ ગોઠવે છે. અહીં મુખ્ય હેતુ માંસ ખાવાનો હોય છે અને તે પણ ધર્મને નામે આ ધર્મ નથી પણ અધર્મ જ છે અને આવી પૂજા કરનારા, કરાવનારા અને તેવી પૂજાને ભલી જાણનારા નર્કગામી થાય છે કેટલાક લોકો જીવ અજીવનુ જાણપણું નહીં હોવાથી મૂર્તિપૂજામાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ એ છ જાતની કાયવાળા જીવોને હિંસા કરે છે. આમાં ધ્યેય પૂજાનું છે પણ ખાસ જીવોને મારવાનુ નથી છતાં જીવોની હિંસા થાય છે તેથી હિંસક પૂજા ત્યાગ કરવા લાયક છે. કેટલાક લોકો છકાયના જીવોને જાણવા છતા તેમની રક્ષાની ઉપેક્ષા કરીને સ્થાપના મૂર્તિ આગળ તેઓના કાર્યક્રમમાં છકાય જીવની હિંસા કરે છે અને એમ માને છે કે ધર્મની ખાતર થતી હિંસા તે હિંસા નથી પણ કુદરતના નિયમની વિરૂદ્ધ માન્યતા રાખવાથી કુદરતી રીતે કાર્ય અનુસાર જ કર્મબંધ થાય છે તેના ફળમાંથી ભોગવ્યા વગર છૂટકારો મળતો નથી, સ્થાપના પૂજાની મૂર્તિ અને તેને માટે મંદિર બનાવવામાં પણ છકાય જીવની હિંસા થાય છે. અહીં જીવોની રક્ષાની ઉપેક્ષા થવાથી યતના થતી નથી તેથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ પામવા માટે મૂર્તિપૂજા ત્યાગવા લાયક છે. હવે મૂર્તિ આગળ જુદા જુદા ભોગો ધરવામાં આવે છે પણ અજીવ મૂર્તિને ખાવાનું હોતું નથી. તેમ જ અભોગી દેવ આગળ ભોગ ધરવા તે તો એક જાતની આત્મ વંચનાવાળી મશ્કરી દેખાય છે. દાખલા તરીકે બ્રહ્મચારીને સ્ત્રી આપવામાં આવે તે ધર્મ કે મશ્કરી ? કોઈ શાકાહારીને

માંસ ધરવામાં આવે તે અતિથિ સેવા કે મશ્કરી? આવી રીતે અજીવ અથવા પૃથ્વીકાયી મૂર્તિને કાનમાં મંત્ર મારીને ભગવાન બનાવવા તે પહેલા નંબરની આત્મ વંચના અને અભોગીની કલ્પના કરીને તે મૂર્તિને ભોગ ધરવા તે બીજી આત્મ-વંચના છે માટે **શ્રેષ્ઠધર્મની આરાધનામાં મૂર્તિપૂજાને સ્થાન નથી.**

હવે આદરણીય સ્થાપના નિક્ષેપ બતાવવામાં આવે છેઃ— (૧) કોઈ મહાન આચાર્ય કાળ કરી જાય કે માંદા હોય કે દેશાંતર હોય તો કોઈ **ગુણવાન સાધુમાંથી** ટૂંક મુદત માટે કામ ચલાઉ **આચાર્યની સ્થાપના** કરવામાં આવે તો તે **આદરવા લાયક** છે કારણ કે કામચલાઉ આચાર્યનું જ કાર્ય સંભાળવાનું છે. (૨) સર્વજ્ઞ ભગવાનના **સ્વરૂપની માનસિક રચનામાં,** મનોવર્ગણા અને આત્મપ્રદેશોમાં **સર્વજ્ઞ** ભગવાનના **સ્વરૂપની મનમાં સ્થાપના** કરવામાં આવે છે જે ભાવ પૂજાનો વિષય છે તે સ્થાપના **આદરણીય છે.**

૩. દ્રવ્ય પૂજા તેના બે ભેદ :– (૧) આગમપૂર્વક દ્રવ્ય પૂજા (૨) નો આગમથી દ્રવ્ય પૂજા. આગમથી દ્રવ્ય પૂજાઃ– અહીં ઈષ્ટદેવ કે ગુરુની ઉપયોગ વગર (શૂન્ય ચિત્તે) વંદના, નમનાદિ થાય છે. વચનથી **ગોખણપટ્ટીની રીતે** ગુણાનુવાદ થાય છે અને કાયાથી ભાવ વગર નમસ્કારાદિ થાય છે. પણ ધ્યાન શૂન્ય છે અથવા જ્યાં ત્યાં ફરે છે તો આ પૂજા આદરણીય નથી તેમ જ સર્વથા નિષેધ પણ કરી શકાય નહીં કારણ કે કોઈ વખતે આવી **દ્રવ્યપૂજા ભાવપૂજાનું કારણરૂપ** થાય છે અને દ્રવ્યપૂજા સાથે ઉપયોગ આવી જાય ત્યારે તો મહા લાભ છે નો–આગમથી દ્રવ્યપૂજા તેના ત્રણ ભેદ :– (૧) જ્ઞ–શરીર પૂજાઃ– પૂજવા યોગ્ય દેવ નિર્વાણ પામી જાય છે. ગુરુ દેવગતિ પામે તેનું મૃતક શરીર હોય તેની પૂજા શ્રેષ્ઠ ધર્મના ધ્યેય રૂપ નથી કારણ કે શબમાં દેવગુરુના ગુણ નથી પણ તે શબનો સુવ્યવસ્થિત રીતે ધર્મની હેલના ન થાય તે માટે અગ્નિ-સંસ્કાર કરવો પડે. (૨) ભવ્ય શરીર પૂજાઃ—અમુક માણુસ ભવિષ્યમાં દેવ કે

ગુણોના ગુણોને ધરાવનાર થવાનો છે એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું તો તેની પૂજા કેમ ધર્મના આગારમાં હોય નહીં કારણ કે વર્તમાન સમયમાં ગુણ ધરાવતો નથી (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત નો-આગમથી દ્રવ્ય પૂજા તેના ત્રણ ભેદઃ-લૌકિક, લોકોત્તર, કુપ્રાવચન. નો-આગમથી લૌકિક દ્રવ્ય પૂજા:- અહીં અધિકારીઓ, નગરશેઠ, વડીલોને સત્કાર સન્માન નમસ્તે વગેરે કહેવામાં આવે છે તેનો હેતુ સ્વાર્થ હોય કે ઉપકારબુદ્ધિ હોય, તે ધર્માર્થે આદરણીય નથી પણ લૌકિક વ્યવહાર સાચવવા પૂરતો છે. સાધુઓ માટે આ વ્યવહાર એકાંત હેય છે. પ્રતિમાધારી દૃઢ ગુણાનુરાગી ગૃહસ્થ માટે પણ તે આદરણીય નથી. સાધુ, મોટા સાધુ કે ગુણવાન સાધુની વૈયાવચ્ચ વગેરે ભકિત કરે તે લૌકિક પૂજા નથી પણ લોકોત્તર ભકિત છે.

નો-આગમથી લોકોત્તર દ્રવ્ય પૂજા:- અહીં નિરંજન નિરાકાર સિદ્ધ ભગવાનની કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનની, દેવતા મનુષ્યના સુખની પ્રાપ્તિ માટે પૂજા કરવામાં આવે તે ધ્યેય આદરણીય નથી. સંસારથી વિરકત રાગદ્વેષરહિત એવા અભોગી ભગવાન કે ગુરુ પાસે આ લોક કે પરલોકના ઇંદ્રિય વિષય યોગ્ય ભોગોને કે સંપત્તિને માંગવી તે અક્કલનું દીવાળું એટલે મૂર્ખતા છે, તેમાં ધર્મનુ ધ્યેય નથી, મોક્ષનું ધ્યેય નથી, માટે અહેતુ છે માટે લોકોત્તર પૂજામાં પુદ્દગલિક સુખની ઇચ્છા આદરણીય નથી.

નો-આગમથી કુપ્રાવચન દ્રવ્ય પૂજા:- તેના પ્રકાર:- (૧) કલ્પિત દેવ ગુરુની પૂજા'- અસર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ માની તેની ભકિત કરવી, જીવ અજીવનું સ્વરૂપ ન જાણનાર અને કંચનકામિની કે કોઇ જાતનો સાંસારિક પરિગ્રહ રાખનાર કુ સાધુની સાધુ તરીકે પૂજા કરવી આ બધું અધર્મ પૂજા છે તેથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. (૨) પૂજાના સાધનમાં જીવ હિંસા થાય, જીવોની રક્ષાની ઉપેક્ષા થાય, જીવરક્ષાની યતના (ઉપયોગ લક્ષ, ધ્યાન, સાવચેતી) ન હોય, ફળ, ફુલ, આદિ વનસ્પતિ, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયરાની અથવા ત્રસ જીવની પ્રત્યક્ષ હિંસા થતી હોય એવી પૂજા શ્રેષ્ઠ ધર્મની

આજ્ઞા અનુસાર નથી. (૩) વળી જે પૂજા કે ભક્તિમાં ઢોલ, શરણાઈ કરતાલ, નગારા, તાલી, મોટા રાગ-રાગણી, નૃત્ય વગેરેથી **ધમાલ થતી** હોય, જાણે કે યુવાનીનું જોર ફાટી નીકળ્યું હોય, તેમાં ફક્ત **ઈન્દ્રિયોના વિષયો અને કષાયો પોષાય** છે અને બીજા કેટલાકને ધમાલથી હરકત પણ થાય તેમ જ વાયરાના તથા બીજા જીવોની હિંસા પણ થાય **આવી જાતની ભક્તિ શુદ્ધ** ધર્મની વિરૂદ્ધ છે. તેથી **ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.** (૪) ધર્મના નામે હિંસા, ધર્માંધપણું, પોતાથી જુદી માન્યતાવાળા પર દ્વેષ, તેમની હિંસા આ બધુ ધર્માંધપણું તે અધર્મ છે, તે પાપ પૂજા છે તેથી સર્વથા **ત્યાગ કરવા લાયક છે.**

૪ **ભાવ પૂજા**:— તેના બે ભેદ:- (૧) આગમથી ભાવ પૂજા (૨) નો-આગમથી ભાવ પૂજા

આગમથી ભાવ પૂજા:—શુદ્ધ ધર્મના નિયમ મુજબ ઉપયોગ ધ્યાન, લક્ષ, સાવચેતી, સાવધાની પૂર્વક સર્વજ્ઞ દેવ અથવા જીવ-અજીવનું સ્વરૂપ જાણનારા મોક્ષ દ્દષ્ટિવાળા કંચન કામિનીના તથા સર્વ સાંસારિક પરિગ્રહના ત્યાગી ગુરુની, અહિંસા-સંયમ-તપ અવિરોધી વચન અને કાયાથી પૂજા અને મનથી ભક્તિ થાય તે પૂજા **આદરણીય** છે અને વ્યવહારથી મોક્ષના હેતુરૂપ છે.

નો-આગમથી ભાવ પૂજા:—અહીં આત્મા પોતાના નિશ્ચય શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ક્ષાયક ભાવે સ્થિર છે તે સર્વ પૂજકનું અંતિમ ધ્યેય રૂપે છે. તેમાં પરિણતિ કરવાથી એટલે **નો-આગમથી ભાવ પૂજામાં પરિણતિ કરવી** એટલે **સર્વજ્ઞ દેવના ગુણોમય બની** જવું એટલે મન તેમના ગુણમય બની જાય અથવા શુદ્ધ ગુરુના ગુણમય મન બની જાય તેવી જાતની પૂજા **તે નિશ્ચયના ધ્યેયવાળી શ્રેષ્ઠ પૂજા છે** આ ચાર પ્રકારના નિક્ષેપાના ભેદોમાંથી ધર્મ નિમિત્તે કઈ ભક્તિની રીત યોગ્ય છે અને કઈ અયોગ્ય છે તે ખરા ધર્મના ઇચ્છુક અથવા મુમુક્ષુએ જાણી લેવું જોઇએ.

હવે સાત નય (અપેક્ષા)માં પૂજા ભક્તિનું સ્થાન બતાવવામાં આવે છે:—૭ નય દ્વારા પૂજાના ૭ વિભાગ પડે છે. આગળ આગળના નય ઉત્તરોત્તર સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ થતાં જાય છે. વળી દરેક નયના બે ભાગ પડે છે:—દુર્નયમાં એકાંત એક મતનો હઠાગ્રહ છે અને સુનયમાં એક મતને અપેક્ષાથી સત્ય માનવામાં આવે છે અને બીજા મતનો પણ અવકાશ હોય છે વળી પૂજાના બે ભાગ છે હિંસક કુપૂજા અને અહિંસક સુપૂજા. તેમાં હિંસક પૂજાનો નિક્ષેપ'થી ત્યાગ કરેલ છે એટલે નયના વિષયમાં અહીં ફક્ત સુપૂજા લીધી છે.

૧. નિગમ નયની પૂજા :– અહીં પૂજાના બ્રાહ્ય દેખાવથી પૂજા કહેવામાં આવે છે, એક અંશને સમગ્ર વસ્તુ કહેવામાં આવે છે, સાધનને સાધ્ય માનવામાં આવે છે. દૃષ્ટાંત :– કોઈ પૂજાના વેશમાં હોય તેને પૂજામાં છે એમ માને. કોઈ ધર્મ સ્થાનકે ગયો તેને કહે કે ભક્તિમાં ગયો જીવરક્ષાના સાધનને જીવરક્ષારૂપી ભક્તિમાં ગણે. ભક્તિમા સહકારી મન, વચન અને કાયાના યોગને ભક્તિમાં ગણે, (૨) સંગ્રહ નયની પૂજા– પૂજા (ભક્તિ)ના સર્વ ભેદોને એક પૂજા તરીકે સંબોધે અને માને. (૩) વ્યવહાર નય:—**વચનથી ગુણગ્રામ કરે, કાયાથી નમસ્કાર કરે, સેવા વગેરે** કરે. (૪) ઋજુસૂત્ર નય:– **મનથી ભક્તિ કરે, ગુણોનું ચિતવન કરે**, પૂજામાં મનથી વર્તમાન ઉપયોગ આ નયનો વિષય છે. (૫) શબ્દ નય જેટલા શબ્દોનો ભાવ પૂજામાં લઈ જઈ શકાય તેટલા બધા શબ્દોનો એક પૂજા શબ્દમાં મૂકીને પછી પૂજા કે ભક્તિની મૂળ ધાતુ પર જઈને જે ભાવ ઉત્પન્ન થાય તેવા ગુણ કેળવવામાં આવે. જેમકે પૂજાની ઉત્પતિ પૂજ્માથી થઇ અને ભક્તિની ઉત્પતિ ભૂ (ભવ)માંથી થઈ ભક્તિનો ભાવ એવો છે કે જેની ભક્તિ કરીએ તેના જેવા ગુણવાળા થવાનો હેતુ હોવો જોઈએ અને પૂજાનો હેતુ તેમના ગુણોનું આકર્ષણ થવું જોઇએ એટલે ગુણનું આકર્ષણ અને ગુણવાળા થવું તે બન્નેનો એક હેતુ છે, એટલે શબ્દ'નય કહે છે કે **ગુણોની પ્રશંસા અને રૂચિ ગુણાનુસાર અને તે ગુણવાળા થવાનો પ્રયત્ન તે પૂજા અને પૂજવા લાયક ગુણોવાળો હોય તે જ**

પૂજ્ય. (૬) સમભિરૂઢ નય આ નય પૂજાની અર્થક્રિયા ઉપર જાય છે તેથી ગુણોની રમણતામાં અભ્યંતર ભાવમાં લીન થવું તે ભક્તિ: (૭) એવંભૂત નય—ભકત, ભક્તિના અંતિમ શુદ્ધ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરે છે એટલે સ્વયં અનંત ગુણોનો આધાર સર્વજ્ઞ બને છે.

વ્યવહારથી પૂજા :–અહીં મન, વચન અને કાયાના યોગોથી દેવ અને ગુરુના આલંબનથી ભક્તિ થાય છે. મનથી ભાવના, વચનથી સ્તુતિ, કાયાથી નમસ્કાર. નિશ્ચય પૂજા–અહીં આત્માથી ગુણમય પરિણુતિ થાય છે. તેમાં આલંબનની જરૂર હોતી નથી. શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વની ભાવના તે નિશ્ચય નિરાલંબન ભક્તિ. સામાન્ય પૂજા:– ગુર્વાદિને વંદના, નમસ્કાર, ભક્તિ, યથાયોગ્ય સેવા. વિશેષ પૂજા:– જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્રમાં પરિણુતિ દ્રવ્ય પૂજા–અહીં વચનથી ગુણગ્રામ અને કાયાથી નમસ્કાર આદિ દ્રવ્ય–ક્રિયા થાય છે. ભાવ પૂજા–અહીં મનમાં ગુણાનુરાગથી ગુણોનું આકર્ષણ થાય છે અને ગુણમય બનવાનું માનસિક કાર્ય (ભાવ મન) ચાલે છે. દ્રવ્યથી પૂજા–ગુણોનો આધાર દ્રવ્ય છે અને શુદ્ધ દ્રવ્ય શુદ્ધ ગુણોને ધારણ કરે છે તેથી શુદ્ધ દેવ અને શુદ્ધ ગુરુની જેટલી સંખ્યા હોય તેમના વ્યકિતગત કે સમુચ્ચય રીતે ભક્તિ થાય. ક્ષેત્રથી પૂજા:–જે ક્ષેત્રમાં દેવ કે ગુરુ બિરાજતા હોય તે દિશા તરફ (સામે) બેસીને તે દેવ કે ગુરુની ભક્તિ થાય. કાળથી પૂજા–ઉપયોગ કાળ તે ભક્તિનો વખત સમજવો. ભાવથી પૂજા–અભ્યંતર ભાવે ગુણોમાં રમણતા કરવી તે.

હવે ભક્તિના ચાર પ્રમાણ બતાવવામાં આવે છે:–

૧. આગમપ્રમાણ ભક્તિ તેના બે ભેદ:–(૧) ગુણોની ભક્તિ તે શુદ્ધ ગુણોવાળા દેવ તથા ગુરુની યથાયોગ્ય સેવા, સુપાત્રદાન વંદન, નમસ્કાર, પ્રમોદ ભાવ વગેરે. (૨) ગુણોની આરાધના:–તત્ત્વજ્ઞાન, સમભાવ, અનુકંપા, મોક્ષરૂચિ, ભોગત્યાગ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા, અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહ ત્યાગ, ક્ષમા, સંતોષ, સરળતા, કોમળતા, અકિંચનપણું, સંજમ, તપ, જ્ઞાનદાન, આત્મરમણતા, યતના, શુદ્ધ

ઉપયોગ, ગંભીરતા, કંટાળાનો અભાવ, નિર્ભયતા, શોકરહિતપણું, કામ (વેદ મોહનીય)નો અભાવ વગેરે ગુણોની આરાધના કરવી, તે ક્યાં સુધી કે જ્યાંસુધી સર્વગુણોની સંપૂર્ણતા આવે ત્યાંસુધી આરાધના કરવી.

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ :—કેટલેક અંશે આગમ પ્રમાણે ભક્તિ કરનારાને આપણે જોઈએ છીએ, જેઓ નિષ્કામ અને નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી ગુણોના ધારક છે તેમના ગુણો પ્રત્યે લોકો આકર્ષાય છે તે પણ આપણે જોઈએ છીએ, અને ગુણોની આરાધનામાં એક અદ્‌ભૂત **શાંત રસમય સમતા સ્વરૂપ આત્મિક સુખનો અનુભવ** પણ (જેટલે અંશે ઊંડા ઉતરીએ તેટલે અંશે વધારે અનુભવ) કરી શકીએ છીએ.

૩. અનુમાન પ્રમાણ:— આગમ પ્રમાણ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી એવું અનુમાન થાય છે કે ગુણોની સંપૂર્ણતા છે તેની સાથે આત્મિક સુખની સંપૂર્ણતા છે. ભક્ત, શુદ્ધદેવ અને શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મ સ્વરૂપ બની શકે છે અને સંસારના સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

૪. ઉપમા પ્રમાણ :— જેને ખરી ભક્તિ કરતાં આવડે તેને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય અને તે સુખની ઉપમા આપી શકાય નહીં કારણ કે દુનિયાના સાંસારિક સુખ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયના ભોગમાં આવી જાય છે તે સર્વે આકુળતા—વ્યાકુળતા, આતુરતા, મુર્ચ્છા, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, ચિંતા, રોગ વગેરે દુઃખોથી ભરપૂર છે ત્યારે તેમાંનુ કોઈ દુઃખ આત્મિક સુખમાં મિશ્રિત નથી.

આવી રીતે ૨૫ ભેદથી પૂજાનો વિષય સમજાવવામાં આવ્યો છે તે પૂજાની શુદ્ધ તત્ત્વ દૃષ્ટિ ગ્રહણ કરવા માટે બધાને માટે ઉપયોગી છે તેના પ્રમાણ માટે જૈન તથા જૈનેતરના બધા શાસ્ત્ર ભેગાં કરી તેમાંથી ફક્ત એક બીજાને મળતા તત્ત્વો શોધી કાઢો અરસપરસ વિરોધી તત્ત્વોને દૂર કરી, તેની સાથે અહિંસા અને ન્યાયદૃષ્ટિ ગ્રહણ કરો કે જેમ આપણે સુખને ઇચ્છીએ છીએ તેમ સર્વ જીવ—જંતુ સુખને જ

ઇચ્છે છે અને માલિક-સેવક દૃષ્ટિ કે ઊંચ-નીચ પણાની દૃષ્ટિ દૂર કરો તો ખાત્રી થશે કે ઉપર મુજબ ભક્તિનો સાર નીકળશે. તે એ છે કે મોક્ષના હેતુથી અહિંસામય અને શુદ્ધ ભાવપૂર્વક ગુણોની આરાધના કરવામાં આવે તે ખરી પૂજા કે ભક્તિ છે. તથાસ્તુ

નોઆગમથી અરિહંત અને સિદ્ધની ભાવપૂજામાં પરિણતિ.

साकारं निर्गताकारां, निष्क्रियं परमाक्षरम्
निर्विकल्पंच निष्कम्पं, नित्यमानन्द मन्दिरम्
विश्वरुप विज्ञात-स्वरुपं, सर्वदोदितम्
कृत्य कृत्यं शिवं शान्तं, निष्कलं करुणाच्युतम्
निःशेष भवसम्भूत, क्लेश द्रुमहुताशनम्
शुद्ध मत्यन्त निर्लेपं, ज्ञान राज्य प्रतिष्ठितम्
विशुद्धादर्शसंक्रान्त प्रतिबिम्ब सम प्रभम्
ज्योतिर्मयं महावीर्यं, परिपूर्णं पुरातनम्
विशुद्धाष्टगुणोपेतं, निर्द्वन्द्वं निर्गतामयम्
अप्रमेयं अपरिच्छिन्नं, विश्व तत्व व्यवस्थितम्
यद्अग्राह्यं बाह्यभावैः ग्राह्यं चान्तर्मुखैःक्षणात्
तत्त्व भावात्मकं साक्षात्स्वरुपं परमात्मनः

મોક્ષ માર્ગના પાંચ સમવાય
અને
પાંચ લબ્ધી.

*

વ્યવહારથી, મોક્ષમાર્ગ, સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંત દેવની આજ્ઞા પ્રમાણે મન, વચન, કાયાના જોગોને પ્રવર્તાવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને "કરવા માંડયુ તે કર્યું" તે અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમાં રહીને વીતરાગની આજ્ઞા પાળવાની શરૂઆત થાય છે.

નિશ્ચયથી, મોક્ષમાર્ગ, સમ્યગ્ દર્શન દ્વારા ચોથા ગુણસ્થાને આત્માના અનુભવથી શરૂ થાય છે અને ૧૪મા ગુણસ્થાનને અંતે સંપૂર્ણતા પામી સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં જઇ સ્થિર થતાં તેનો વ્યકિતગત જીવ માટે અંત આવે છે.

વ્યવહારથી મોક્ષ માર્ગ માટે પાંચ લબ્ધીની જરૂર છે:-

(૧) ક્ષયોપશમ લબ્ધી :- ક્ષયોપશમ ભાવથી સમજવા જેટલો જ્ઞાનનો ઉઘાડ થાય છે, તેથી અહીં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ લઇ શકાય. (૨) વિશુદ્ધ લબ્ધી :- મોહની કર્મના ક્ષયોપશમથી કષાયો મંદ કરવા પડે છે. (૩) દેશના લબ્ધી :- અહીં ...તજ્ઞાન સાંભળવું, વાંચવું. પૂછવું, પરિવર્તન કરવું, ધર્મકથા કરવી, વિચાર કરવો. (૪) પ્રાયોગ્ય લબ્ધી :- મન, વચન, કાયાથી શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર ક્રિયા કરીને ૬૯ ક્રોડા ક્રોડી સાગર જેટલા કર્મ ખપાવવા જોઇએ. (૫) કરણ લબ્ધી :- (૧) યથા પ્રવૃત્તિકરણ (૨) અપૂર્વકરણ (૩) અનિવૃત્તિ કરણ.

નિશ્ચયથી મોક્ષ માર્ગ માટે સર્વ દોષો અને ગુણોને યથા પ્રવૃત્તિકરણના વિવેકથી જાણવા, અપૂર્વકરણથી દોષોનો નાશ કરવો, અનિવૃત્તિ કરણથી ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી અને તેમાં ક્ષાયક ભાવે સ્થિર થવું

મોક્ષમાર્ગના પાંચ સમવાય :

વ્યવહારથી :- (૧) પુરુષાર્થ :- મન, વચન, કાયાને મોક્ષમાર્ગમાં જોડવા.

(૨) સ્વભાવ :- દરેક ક્રિયામાં જ્ઞાન, દર્શન, સંવર, નિર્જરાની શોધ અને ભવ્ય સ્વભાવનો વિકાસ.

(૩) નિયતિ :- દરેક ક્રિયામાં લોક સ્વભાવ, નિમિત્ત, ભાવિભાવ સહચારીણી દરેક સમય નિયત થયેલી પર્યાય હોય છે કે જે કેવળી ભગવાન્ જાણે છે.

(૪) કાળ :- દરેક ક્રિયામાં અસંખ્યાત સમયનો કાળ મોજુદ છે. એવી કોઇ ક્રિયા નથી કે જ્યાં કાળનું અસ્તિત્વ ન હોય.

(૫) કર્મ :- કર્મ સત્તામાં છે ત્યાં સુધી જ પુરુષાર્થ કરવાનો છે, કર્મનો નાશ કરવાનો હેતુ હોવો જોઇએ.

નિશ્ચયથી :- (૧) પુરુષાર્થ :- સત્તામાં રહેલ શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વ (સિદ્ધ સ્વરૂપ)ની શ્રદ્ધા, જ્ઞાનાદિગુણો અને તેમાં સ્થિરતા કરવાની પંડિત વીર્યથી ચેતનાનિ પ્રવૃત્તિ. એટલે વર્તમાન જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રનો ચેતના અને પંડિત વીર્યથી વિકાસ કરીને શુકલ ધ્યાનના ચારે પાયાની આરાધના, અહીં પુરુષાર્થમાં પંડિત વીર્યની મુખ્યતા સમજવી.

(૨) સ્વભાવ :- જીવનો જ્ઞાન આનંદ સ્વભાવ છે તેનો પુરુષાર્થથી વિકાસ કરીને સંપૂર્ણ શુદ્ધિ તરફ એટલે કેવળજ્ઞાન અને અનંત આત્મિક સુખ સુધી પહોંચાડવો. અહીં જ્ઞાનાનંદ (ચિદાનંદ) સ્વભાવની મુખ્યતા છે.

(૩) નિયતિ :- પર્યાયોની શુદ્ધિ કરતાં કરતાં છેવટે સંપૂર્ણ શુદ્ધ પર્યાય ઉત્પન્ન કરવી. દરેક જીવની સમયવર્તી ક્રમબદ્ધ પર્યાયો કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં હોય જ છે, તેમજ તે ભાવો રૂપી પર્યાયો (અવસ્થા) પોતાની યોગ્યતાના કારણે પ્રગટ થઇ તેથી તે ભાવિભાવ કહેવાય છે, અહીં નિયત પર્યાયની મુખ્યતા છે જો કે તે બીજા ચાર સમવાયોની સહચારી છે

(૪) કાળ :– દરેક સમવાય વખતે સમયાદિ કાળનું અસ્તિત્વ હોય જ છે આ કાળ પણ કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં છે કે અમુક કાળે આમ થયું, અને થશે, વર્તમાન કાળમાં આમજ છે.

(૫) કર્મ :– કર્મ હોય છે તેનેજ માટે મોક્ષ માર્ગનો પુરુષાર્થ કરીને કર્મનો સર્વથા નાશ કરવાનો છે, અહીં કર્મ કાપવાની મુખ્યતા બતાવી.

મોક્ષ માર્ગના દરેક સમયમાં આ પાંચે સમવાય હોયજ છે.

કેવળ જ્ઞાની અને બહુસૂત્રી માટે સમજ.

કેવળજ્ઞાની	બહુસૂત્રી
કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનથી સર્વ જ્ઞેયોને (સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળ સર્વ ગુણો, સર્વ વ્યંજન પર્યાયને) આત્મ પ્રત્યક્ષ જાણે છે અને દેખે છે.	મનથી સર્વજ્ઞેયોને સમુચ્ચય પ્રકારે પરોક્ષ રીતે શ્રદ્ધાથી જાણે છે અને સ્વરૂપ ઓળખવા પૂર્વક દેખે છે.
સર્વ જ્ઞેયોના સર્વ અંશોને જાણે	જ્ઞેયોના એક દેશથી જાણે.
સર્વ જ્ઞેયોને એક સાથે એકજ સમયમાં જાણે અને એકજ સમયમાં દેખે	જ્ઞેયોને અનુક્રમથી જાણે અને દેખે અસંખ્યાત સમયમાં જાણે.
સર્વ દ્રવ્યોના ત્રિકાલિક ગુણ પર્યાયોને એકજ સમયમાં જાણે અને દેખે.	વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્યના અનુક્રમથી ત્રણ કાળની વાત પરોક્ષ રીતે જાણે અને દેખે.
ક્ષાયક, સાદિ અનંત	ક્ષયોપશમભાવ, સાદિ સાંત.
સતત્ ઉપયોગ	ઉપયોગ લગાવે ત્યારે વસ્તુ જાણે
પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી.	ઉપયોગમાં પ્રયત્ન કરવો પડે છે.
દૂર રહેલા પદાર્થોને જાણવામાં વચમાં રહેલા પદાર્થો બાધા કરતા નથી.	જેમાં ઉપયોગ લગાવે તેજ વસ્તુ જાણે.
કેવળ જ્ઞાન સ્વતંત્ર જ્ઞાન છે.	મતિ અને શ્રુત જ્ઞાન સહચારી છે મતિપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ થાય છે ત્યાં મન અને ઇંદ્રિયોનું આલંબન છે.

અરિહંતને ચાર ઘાતિ કર્મ તો ક્ષય થયાં જ હોય છે. સિદ્ધને આઠે કર્મ ક્ષય થયાં હોય છે.	ગુણસ્થાન બારવાળાને મોહનીય સિવાય ૭ કર્મ અને બીજાને ૮ કર્મ સત્તામાં છે.
તેજ ભવમાં મોક્ષ જાય અથવા ગયા હોય.	કેવળજ્ઞાની થાય તોજ મોક્ષ જાય નહિતર તેજ ભવમાં મોક્ષ ન જાય, પડિવાય પણ થવા સંભવ છે.
દરેક દ્રવ્યને પૃથક પૃથક એકી સાથે જાણે અને દેખે.	સમુચ્ચય જાણે એટલે સંગ્રહ નય પૂર્વક જાણે અથવા એક દ્રવ્ય કે ગુણ પર્યાય કે અંશને સ્થુલ રીતે જાણે.
નો આગમ પૂર્વક સ્પષ્ટ જાણે.	આગમ, અનુમાન અને ઉપમાથી જાણે, અસ્પષ્ટ જાણે.
આત્મ પ્રદેશોથી પ્રત્યક્ષ જાણે અને	મન અને ઇંદ્રિઓના આલંબન પૂર્વક જાણે અને દેખે.

કેવળ જ્ઞાન

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સર્વથા ક્ષય થવાથી જ્ઞાનના સર્વ અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો વ્યકત થાય છે તેથી કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ, અખંડ, સકળ, અનંત, પરમજ્યોતિ, પરમ બ્રહ્મ, અસાધારણ, વિશુદ્ધ, અનંત સ્વરૂપ પરિણામ, વધઘટ રહિત ઉત્કૃષ્ટ, પરમાક્ષર, અનુપમ, નિરાવરણ, સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોમાં વિસ્તિર્ણ સાકાર ઉપયોગ યુકત છે. તે પહેલાં મોહની કર્મ ક્ષય થયો હોવાથી કેવળજ્ઞાન નિઃસંદેહ, સમતા રસમય પરમાનંદ સુખરૂપ છે. ખેદ અને આકુળતા રહિત છે.

અંતરાય કર્મનો જ્ઞાનાવરણ સાથેજ ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન અપ્રતિહત અનંત શકિતવાળું અને અવ્યાબાધ ઉપયોગવાળું છે. વચમાં રહેલા પદાર્થો દૂર દૂરના પદાર્થો જાણવામાં અંતરાય કરતાં નથી, વળી પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી, કેવળજ્ઞાન સ્વભાવથીજ સમગ્ર જાણે છે, સમય સમય અખંડીત ધારા પ્રવાહ રૂપ છે, સહેજ સ્વભાવિક છે, સર્વદા ઉદિત છે, સર્વ પદાર્થોમાં અનંત અનંત શકિત સહિત છે.

કેવળજ્ઞાન ક્ષાયક ભાવે હોવાથી કેવળ એટલે ઇંદ્રિયોના આલંબન વગર ફકત આત્મ પ્રદેશોથી પ્રત્યક્ષ જાણે છે તેથી નિરાલંબી ઇંદ્રિયાતીત છે, વળી વિચાર કરવો પડતો નથી તેથી અમૂર્ત નિરપેક્ષ કલ્પનાતીત છે તેજ કારણે અપ્રતિપાતિ. અક્ષય, અક્રમવર્તી એકજ સમયમાં ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયો તે યુગપદ્ જાણે છે.

અનાદિ અનંત જ્ઞેયો કેવળ જ્ઞાનમાં અનાદિ અનંતપણે સદાકાળ પ્રતિભાસે છે.

શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી શુદ્ધ આત્મ પરિણતિથી કેવળ જ્ઞાનનો ઉપયોગ સ્વયંમેવ ચાલુ રહે છે.

કેવળજ્ઞાન ૭ નયમાં.

૧ નિગમનય :- શુદ્ધ ચેતનાનું સાકાર લક્ષણ.

૨ સંગ્રહ નય :- નિરાવરણ નિર્મળ જ્ઞાન.

૩ વ્યવહાર નય :- લોક–અલોકના સર્વ દ્રવ્યો અને ભાવોના ત્રિકાલિક પર્યાયોની વર્તનાનુ પ્રયત્ન વગર પ્રત્યક્ષ નિરાલંબી યુગપત્ જ્ઞાન.

૪ ઋજુસૂત્ર નય :- સર્વ જ્ઞેયોમાં વર્તમાન સમય વર્તી સાકાર ઉપયોગ.

૫ શબ્દ નય :- શુદ્ધ આત્માનુ સાકાર ઉપયોગવાળું ભાવ પ્રાણ.

૬ સંમભિરૂઢ નય :- શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી 'જ્ઞાનાત્માનુ ક્ષાયક ભાવે પરિણમન.

૭. એવંભૂત નયમાં કેવળજ્ઞાન એ શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ છે, અને અરિહંત અને સિદ્ધભગવાન તે સ્વરૂપમાં લીન રહે છે.

અહીં કેવળજ્ઞાનમાં જ્યાં એક નય છે ત્યાં સાતે નય છે, એક નય પોતાનો અભિપ્રાય બતાવે છે તેથી અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ ભેદ છે પણ સાતે અભિપ્રાય કેવળજ્ઞાનમાં મોજુદ છે તેથી અભેદ પ્રમાણ સ્વરૂપ છે.

ચાર નિક્ષેપામાં કેવળજ્ઞાન વિચાર

જ્યાં એક નય છે ત્યાં બીજા બધા નય છે પણ જ્યાં એક નિક્ષેપ છે ત્યાં બીજા બધા નિક્ષેપ ન પણ હોય. કોઇ નિક્ષેપાનુ સ્વરૂપ હેય અને કોઇનુ ઉપાદેય હોય તે અત્રે સમજી લેવું.

નામ કેવળજ્ઞાન :- કેવળજ્ઞાન એવી નામ સંજ્ઞા, આ સંજ્ઞા છદ્મસ્થને અભ્યાસ માટે વ્યવહારથી બહુ ઉપયોગી છે.

સ્થાપના કેવળજ્ઞાન :- (૧) કેવળજ્ઞાન એવી રીતે લીપીમાં સ્થાપના થઇ શકે છે (૨) પણ બીજી કોઇ પોદ્‌ગલિક વસ્તુથી કેવળજ્ઞાનની સ્થાપના થઇ શકતી નથી. (૩) ભાવનિક્ષેપમાં ઉપયોગી એવી કેવળજ્ઞાનની માનસિક રચના મનમાં સ્વરૂપ સ્થાપના થઇ શકે છે.

દ્રવ્ય નિક્ષેપમાં કેવળજ્ઞાન :– (૧) આગમથી દ્રવ્ય કેવળજ્ઞાન:– કેવળજ્ઞાન વિષયક શાસ્ત્રનો ઉપયોગ રહિત અભ્યાસ. કેવળજ્ઞાનનું દ્રવ્ય આત્મા છે તે અહીં લેવાતું નથી. તે તો આગમથી ભાવ નિક્ષેપમાં જાય છે. (૨) નો આગમથી દ્રવ્ય કેવળજ્ઞાન–તેના ત્રણ ભેદ– (I) જ્ઞ શરીર= મુક્તિ પામેલ કેવળી ભગવાનનું શબ, તે આત્મભાવ માટે પૂજનીક નથી (II) ભવ્ય શરીર:– ચરમ શરીરી જીવ, તે જ્યારે શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગના વ્યવહારમાં હોય ત્યારે ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ પૂજનીક છે અને તેની તે ક્રિયા ઉપાદેય છે. (III) શરીર વ્યતિરિક્ત તેના ત્રણ ભેદો, લૌકિક, લોકોત્તર અને કુપ્રાવચન, સત્ય સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અવસ્તુ છે એટલે તેને કેવળજ્ઞાન સાથે કંઇ સંબંધ નથી. (IV) ચોથો ભેદ તે ચરમ શરીરી જીવના ત્રીજા ભવમાં જીવ નામ કર્મ જે બાંધેલ હોય તે સમકિતી જીવને વ્યવહારથી ઉપાદેય છે (V) કેવળજ્ઞાનવિષયક પુસ્તક.

ભાવનિક્ષેપમાં કેવળજ્ઞાન તેના બે ભેદ–૧ આગમથી ભાવ કેવળજ્ઞાન–(૧) કેવળજ્ઞાન તે આત્માનુભાવ–પ્રાણ છે તેમાં ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનીને હોય છે તે સાધકને ધ્યેયરૂપે હોય છે અને તેમાં આત્મભાવે અંશથી પરિણતિ કરી શકાય છે. (૨) કેવળજ્ઞાનવિષયક શાસ્ત્રનો ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ અને રમણતા, આ છદ્મસ્થને ઉપાદેય કહે છે. ૨ નો આગમથી ભાવ કેવળજ્ઞાન તે: (૧) કેવળજ્ઞાનનું દ્રવ્ય શુદ્ધ પરમાત્મ દ્રવ્ય તે અરહિંત અને સિદ્ધ ભગવાન છે. તે ધ્યેય રૂપે છે (૨) અરિહંત અને સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણતિ કરનાર જીવ, તે પોતાના આત્માને ઉપાદેય રૂપ છે

આગમ પ્રમાણ કેવળજ્ઞાન :– જીવને સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય છે તે રત્નત્રયની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી પ્રગટ થાય છે તે સાદી અનંત છે. કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધ, પ્રત્યક્ષ, મન અને ઈંદ્રિયોના આલંબનરહિત સ્વતંત્ર, ત્રિકાલિક વસ્તુ પર્યાયોનું યુગપત (એકી સાથે) જાણનાર, અપ્રતિપાતિ, આનંદમય આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. અરિહંતે

પ્રકાશેલા ભાવ તથા ગણધરોએ શાસ્ત્રમાં ગુંથેલ ભાવ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનનું બધું સ્વરૂપ જાણવું.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કેવળજ્ઞાન :– અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કેવળજ્ઞાન છે.

અનુમાન પ્રમાણુ કેવળજ્ઞાન :– મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનરૂપી અંશિક જ્ઞાન ઉપરથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું અનુમાન થાય છે કેવળજ્ઞાનની માનસિક રચના અને અનુભવથી કેવળજ્ઞાનનો નિર્ણય કરી શકાય છે.

ઉપમા પ્રમાણુ :– કેવળજ્ઞાનને કોઇ દ્રવ્ય કે ભાવની ઉપમા આપી શકાય નહિ એવું કેવળજ્ઞાનનું વિસ્તીર્ણ સ્વરૂપ છે પણ સર્વ ત્રિકાલિક જ્ઞેયોનો સદા કાળ સમયવર્તી સાકાર જ્ઞાન ઉપયોગ પ્રમાણુ કેવળજ્ઞાનને ઉપમા આપી શકાય. કેવળજ્ઞાનમાં ત્રિકાલિક જ્ઞેયોના સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયો એક જ સમયમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે તે ઉપમા પ્રમાણ.

દ્રવ્યથી :–ત્રિકાળવર્તી સર્વ દ્રવ્યોને એક જ સમયમાં કેવળજ્ઞાન જાણે છે અનાદિ અનંત દ્રવ્યો કેવળજ્ઞાનમાં અનાદિ અનંત પણે પ્રતિ ભાસે છે.

ક્ષેત્રથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ લોકાલોક ક્ષેત્રને એક જ સમયમાં કેવળજ્ઞાન જાણે છે

કાળથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ કાળ પર્યાયને અને બીજા દ્રવ્ય પર્યાયને વર્તમાન એક જ સમયમા જાણે છે અને એક જીવ આશ્રી કેવળજ્ઞાન સાદિ અનત છે, અને સમુચ્ચય જીવ આશ્રી અનાદિ અનત છે.

ભાવથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ જીવ અજીવના સર્વ ભાવોને એકી સાથે એક જ સમયમા જાણે છે.

વ્યવહારથી—કેવળજ્ઞાન ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવને સાકાર ઉપયોગવર્તી દરેક સમયમા પ્રત્યક્ષ જાણે છે

નિશ્ચયથી—કેવળજ્ઞાની ભગવાન પોતાના જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપમાં લીન રહે છે

દ્રવ્ય—કેવળજ્ઞાનનો આધાર જીવ દ્રવ્ય છે. ભવ્યને કેવળજ્ઞાન સત્તામાં છે અને કેવળી ભગવાનને પ્રગટ રૂપે છે.

ભાવ—કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ આત્માનો શુદ્ધ જ્ઞાનભાવ છે.

કેવળદર્શનને કેવળજ્ઞાન માફક સમજવું પણ જ્ઞાનને બદલે દર્શન, અણાકાર ઉપયોગ, દર્શન સ્વરૂપ, દર્શનાત્મા, એવી રીતે સમજવું.

જ્ઞાન (સમુચ્ચય)

જ્ઞાનનું કેટલુંક સ્વરૂપ જાણવા માટે આપણે તેને ૨૫ દૃષ્ટિથી જોઈએ:-૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ, ૪ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ. ૨ સામાન્ય, વિશેષ. ૨ વ્યવહાર નિશ્ચય, ૨ દ્રવ્ય, ભાવ.

નિગમ નયમાં જ્ઞાન-નિગમ નય વસ્તુના અંશને વસ્તુ કહે છે, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરે છે, બાહ્યદૃષ્ટિ રાખે છે તેથી આ નયમાં—

(૧) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત નિગોદીઆ જીવનું ઓઘ સંજ્ઞાએ સુખ દુઃખનું વેદન રૂપી અજ્ઞાન તે અક્ષરનો અનંતમો ભાગ જે ઉઘાડો રહે છે તે સૌથી જઘન્ય જ્ઞાન અંશે તેને જ્ઞાન મનાય છે, સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન પણ આવી જાય છે કારણકે જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમાં ફક્ત સમ્યગ્ અને મિથ્યા એ બે દૃષ્ટિના કારણે જ ફેર છે.

(૨) કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ ચાર ક્ષયોપશમિકજ્ઞાન આવરણની વિચિત્રતાના કારણે અંશિક ગણાય.

(૩) ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઉપયોગમાં જ્ઞેયોનો અનુક્રમ અને મર્યાદા એ અંશિક જ્ઞાન ઉપયોગ ગણાય.

(૪) વાંચવું, સાંભળવું, પૂછવું, પરિવર્તન કરવું, ધર્મકથા કરવી, અમુક વિચાર કરવો એ સર્વ જ્ઞાનનું કારણ છે, તેમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી જ્ઞાન કહેવાય.

(૫) જીવોનું પોતાની મેળે બાહ્ય હલનચલન રૂપી ક્રિયાનું નિમિત્ત ચેતનાની પ્રેરણા તે પણ જ્ઞાન કહેવાય.

સંગ્રહ નયમાં જ્ઞાન-આ નય પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને તેના સર્વ જ્ઞાન પર્યાયોને એક જ્ઞાન સંજ્ઞા આપે છે.

વ્યવહાર નયમાં જ્ઞાન-(૧) બાહ્ય વ્યવહાર ફક્ત શ્રુત જ્ઞાનથી થાય છે તેથી પર પ્રત્યક્ષ વ્યવહારની અપેક્ષાથી તે શ્રુત જ્ઞાન છે, જ્ઞાન માટે વાંચવું. સાંભળવું. પૂછવું, પરિવર્તન કરવું. ધર્મકથા કરવી, વિચાર કરવો એમ સજ્ઝાયરૂપે જે વ્યવહાર થાય છે તે પણ જ્ઞાન વ્યવહાર છે. સજ્ઝાયના ભેદો અહીં કાર્ય (ક્રિયા) રૂપે લીધા છે ત્યારે નિગમ નયમાં તે કારણ રૂપે રહે છે.

(૨) શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ ઇહા, અવાપ્ત, ધારણા, વગર ફક્ત દ્રવ્યરૂપે છે, મતિજ્ઞાન વગર ચાલતું નથી, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ મતિજ્ઞાન છે તેથી નિગમ-નયને સાથે રાખીને મતિજ્ઞાન પૂર્વક શ્રુત જ્ઞાનનો વ્યવહાર કરવો.

(૩) સ્વપ્રત્યક્ષ (આત્મપ્રત્યક્ષ) વ્યવહાર, મતિ ભાવશ્રુત, અવધિ મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાનથી થાય છે તે અપેક્ષાએ તેમને વ્યવહાર નયમાં લીધા

(૪) જે જ્ઞાન (૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન) ક્ષયોપશમિક છે કે જેના ઉપયોગ માટે પ્રયત્ન રૂપે વ્યવહાર કરવો પડે છે તે અપેક્ષાએ કેવળ-જ્ઞાન સિવાય બીજા જ્ઞાન આ નયમાં આવે છે. આ અપેક્ષામાં કેવળ-જ્ઞાન ફક્ત નિશ્ચયમાં જ રહે છે.

(૫) મોક્ષ માર્ગમાં મતિપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન તે ૧૨ અંગ (આચા-રાંગ યાવત દૃષ્ટિવાદ સૂત્ર) ઉપયોગી હોવાથી તેની વિશિષ્ટતા છે.

ઋજુસૂત્ર નયમાં જ્ઞાન :- કોઇ પણ જ્ઞાનનો વર્તમાન ઉપયોગ આ નયમાં દાખલ થાય છે, આ નય ભૂત ભવિષ્યનું લક્ષ લેતી નથી. કેટલાક મતિજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાનમાં અંતર્ગત કરે છે પણ તે બંને જ્ઞાન સહચારી હોવા છતાં ભિન્ન છે.

શબ્દ નયમાં જ્ઞાન :- જ્ઞાન એ જ્ઞ પરિજ્ઞાવાળો જીવનો ભાવ પ્રાણ છે જીવનું જીવત્વ, જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગથી રહે છે, જ્ઞાનદર્શન ઉપયોગમાં પરિવર્તન જીવના પારિણામિક ભાવથી થાય છે. જ્ઞાનના અનંતાગુણાંશોમાં હાનિ વૃદ્ધિ અગુરુ લઘુ ગુણના પરિણમનથી

થાય છે જેનું નિમિત્ત ક્ષયોપશમની હાનિ વૃદ્ધિ છે ક્ષયોપશમનો આધાર જીવના વીર્યગુણ ઉપર છે.

ચાર જ્ઞાન મૂક છે તેમાંના ભાવ જ્ઞાન પ્રકાશવા માટે ભાષા (શબ્દો)માં ઉતારવા પડે છે, ભાષા પર્યાપ્તિની શક્તિથી ભાષા યોગ્ય શરીર વર્ગણાના પ્રયત્નથી ભાષા વર્ગણાના પુદ્દગળોને ગ્રહણ કરી ભાષામાં પરિણમાવીને છોડાવવામાં આવે છે. શબ્દ વાચક છે તે વાચ્ય (ભાવ અર્થ) ને પ્રકાશ કરે છે. શબ્દોથી વાક્ય, પદ વગેરે બને છે શ્રુત-જ્ઞાનનો બાહ્ય આધાર શબ્દ ઉપર છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાન શબ્દ નયનો વિષય બને છે. શબ્દો ભાષાવર્ગણાના પુદ્દગળોથી બનેલા છે પણ વાચ્ય (અર્થ, ભાવ) ને પ્રકાશે છે તેમાં પરિણતિ કરનાર અથવા કરાવનાર જીવનું જ્ઞાન રૂપી પ્રાણ છે.

ચાર જ્ઞાનના જ્ઞેયોનો શ્રુત જ્ઞાનથી પ્રકાશ થાય છે અને છદ્મસ્થને શ્રુતજ્ઞાન સમજવા માટે મતિજ્ઞાનની જરૂર છે, તે વગર ભાવ શ્રુત જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી. ભાવ શ્રુતજ્ઞાનના આધારે જીવના વીર્ય ગુણથી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયકભાવો ઉપજે છે. ભાવ શ્રુતજ્ઞાન સમ્યગ્ દર્શનપૂર્વક હોય છે અને તેથી આત્માની શુદ્ધ પરિણતિવાળું હોય છે તેથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન છે.

શબ્દ નયમાં શબ્દને આધારે ભાવ શ્રુતજ્ઞાનમાં પરિણતિ થાય છે તેથી તેનો વિષય ગુણસ્થાન ચોથાથી ૧૧મા ગુણસ્થાન સુધી જાય છે એટલે તેમાં સમ્યગ્ પરિણતિ, ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન થાય છે.

સમભિરૂઢ નયમાં જ્ઞાન :– અહીં ભાવશ્રુતજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન સન્મુખ થાય છે તે એકત્વ વિતર્ક અવિચાર રૂપે શુકલ ધ્યાનનું બીજું ચરણ છે તેમાં આત્માના અભેદ સ્વરૂપની નિર્વિકલ્પ નિર્મળ સમાધિ હોય છે, અહીં સર્વ ઘાતિ કર્મોનો નાશ થાય છે. અહીં આધાર તો શ્રુતજ્ઞાનનો છે પણ શબ્દ નયની પેલી પાર છે કારણ કે શબ્દ પ્રગટ નથી પણ શબ્દના ભાવમાં આત્મભાવે એક પર્યાયમાં ઉત્કૃષ્ટ પરિણતિ છે.

એવંભૂત નયમાં જ્ઞાન :– તે કેવળજ્ઞાન છે, જ્ઞાનના સર્વ આવરણોનો નાશ થવાથી જ્ઞાનના સર્વ અવિભાગ અંશો (પ્રતિચ્છેદો) ખુલ્લા થાય છે તેથી જ્ઞાન સંપૂર્ણ, ઇંદ્રિયો અને મનના આલંબન રહિત હોવાથી નિરાલંબી પ્રત્યક્ષ અને શુદ્ધ છે. ઉપયોગ લગાડવામાં પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી તેથી અનંત વીર્ય યુક્ત નિશ્ચય જ્ઞાન છે, ક્ષાયકભાવ હોવાથી અપ્રતિપાતિ છે. સર્વઘાતિ કર્મો નાશ થયેલા હોવાથી અાવ્યાબાધ છે અને ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવને એકી સમયે જાણે છે.

એકલા શ્રુતજ્ઞાન ઉપર ૭ નય ઘટાવીએ તો નિગમ નયમાં નિગોદીયા સુક્ષ્મ અપર્યાપ્ત જીવનો ઉપયોગ આવી જાય અને એવંભૂત નયમાં એકત્વ વિતર્ક અવિચાર આવે. ત્યારે સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાન એવંભૂત નયમાં આવે.

ચાર નિક્ષેપમાં જ્ઞાન

૧. નામ જ્ઞાન–તે જ્ઞાન એવી નામ સંજ્ઞા.

૨. સ્થાપના જ્ઞાન–શ્રુતજ્ઞાનની લીપીમાં સ્થાપના, પુસ્તકારૂઢ શ્રુતજ્ઞાન.

૩. દ્રવ્ય જ્ઞાન–(૧) આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન=(i) ઉપયોગ રહિત શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ (ii) ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનયુકત છે પણ હાલ જ્ઞાનમાં ઉપયોગ નથી, અથવા (iii) સમકિત રહિત જાણુ-રૂપે છે (iv) આગમના સૂત્રો.

(૨) નો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન તેના ત્રણ ભેદઃ–જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર અને શરીર વ્યતિરિકત શરીર નો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન–આ શરીરમાં જ્ઞાનયુકત જીવ હતો, હવે ફકત શબ જ છે.

ભવ્ય શરીરનો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન– આ શરીરમાં જે આત્મ દ્રવ્ય છે તે ભવિષ્યમાં જ્ઞાની થશે.

શરીર વ્યતિરિકત નો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન–(i) લૌકિક જ્ઞાન= સંસાર માર્ગનું જ્ઞાન. (ii) લોકોતર દ્રવ્ય જ્ઞાન=લોકોત્તર શાસ્ત્ર ભણેલ

છે પણ સમકિત રહિત છે. (iii) કુપ્રાવચન તે મિથ્યાદૃષ્ટિનું અજ્ઞાનઃ- મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન. (iv) જાણપણું મેળવવાના પુસ્તકો.

૪. **ભાવ જ્ઞાન**-(૧) આગમથી ભાવ જ્ઞાન=જ્ઞાનમાં વર્તમાન ઉપયોગ.

(૨) નો આગમથી ભાવજ્ઞાન=જ્ઞાની (જ્ઞાનમાં ઉપયોગવાળો જીવાત્મા).

ચાર પ્રમાણમાં જ્ઞાન

૧. **આગમ પ્રમાણ જ્ઞાન**-નંદી સૂત્રમાં પાંચ જ્ઞાનનું વર્ણન છે તે આગમ પ્રમાણ છે.

૨. **પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ્ઞાન**-કેવળજ્ઞાન સ્વ અને પર જ્ઞેયોની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ આત્મ પ્રત્યક્ષ છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાન અને અવધિ જ્ઞાન દેશથી આત્મ પ્રત્યક્ષ છે, તે પર જ્ઞેયોની અપેક્ષાએ સમજવું. સ્વજ્ઞેયની અપેક્ષાએ ચાર ક્ષયોપશમિક જ્ઞાન અંશથી કવચિત્ પ્રત્યક્ષ ગણાય તે સ્વાનુભૂતિ આશ્રી સમજવું. ***મન અને ઇંદ્રિયોના નિમિત્ત થતું બાહ્યજ્ઞાન વ્યવહાર પ્રત્યક્ષ** ગણાય જો કે નિશ્ચયથી પરોક્ષ છે.

૩. **અનુમાન પ્રમાણ**-અંશ ઉપરથી અંશીનું અનુમાન થાય, તેમ અંશ જ્ઞાન ઉપરથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું અનુમાન થાય.

૪. **ઉપમા પ્રમાણ**-જ્ઞાનને ચંદ્રની ઉપમા, જેમ ચંદ્ર પ્રકાશમાન છે છતાં શિતળકારી છે તેમ જ્ઞાન સ્વપરને પ્રકાશે છે તેમ જ આનંદમય છે. બીજા વ્યવહારીક માપના અનેક ભેદ છે તે અનુયોગદ્વારથી જાણી લેવાં.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવનું જ્ઞાન

કેવળજ્ઞાન-ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ને સાકાર

*મન અને ઇંદ્રિયોના નિમિત્તથી થતું બાહ્યજ્ઞાન વ્યવહાર પ્રત્યક્ષ.

ઉપયોગથી એક જ સમયમાં અનુક્રમ વગર યુગપદ્. પ્રત્યક્ષ જાણે છે. અવધિજ્ઞાનની મર્યાદા નંદીસૂત્ર પ્રમાણે જાણી લેવી.

મનઃપર્યવજ્ઞાન–અઢી દ્વીપના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવના મનોવર્ગણાના પર્યાય ઉપરથી તેમના મનના ભાવ જાણે **મતિશ્રુતજ્ઞાન** સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવની વાત એક દેશથી પરોક્ષ રીતે જાણે.

સામાન્ય જ્ઞાન–તે સાતમા ગુણસ્થાન સુધી અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય. **વિશેષજ્ઞાન** તે ક્ષપકશ્રેણીનું જ્ઞાન અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય. સામાન્ય વિશેષના અનેક દૃષ્ટિથી અનેક ભેદો થાય તે પન્નવણા સૂત્રથી જાણી લેવું.

વ્યવહારથી–શ્રુતજ્ઞાનની મુખ્યતા છે.

નિશ્ચયથી–કેવળજ્ઞાન નિશ્ચયજ્ઞાન છે.

દ્રવ્ય–જ્ઞાનનું દ્રવ્ય જીવ છે

ભાવ–જ્ઞાન, જીવનું ભાવ પ્રાણ છે, ચાર ભાવ પ્રાણ માંહેનું એક છે.

જ્ઞાનના આવરણો.

કેવળજ્ઞાનને સૂર્યની ઉપમા આપીએ અને આવરણોને વાદળની ઉપમા આપીએ :–

સૂર્યની નીચે એક એવા વાદળાની કલ્પના કરીએ કે જે સૂર્યને સર્વથા ઢાંકે છે, પણ સૂર્યના કંઈક પ્રકાશને મંદ પણે જવા દે છે, આ વાદળાને કેવળ જ્ઞાનાવરણીયની ઉપમા આપીએ, તે કેવળજ્ઞાનને ઢાંકે છે પણ બીજા જ્ઞાન ખુલ્લાં રાખે છે

તેની નીચે એક એવું વાદળું છે કે જે પ્રકાશને વધારે મંદ કરીને દૂરવર્તી સૂક્ષ્મ પદાર્થોને દેખવા દેતું નથી. આને મનપર્યવ જ્ઞાનાવરણની ઉપમા આપીએ તો આ આવરણ અઢી દ્વીપના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોના મનના પર્યાયો જાણવા દેતું નથી, ક્ષયોપશમથી દૂર કરીએ તો મનપર્યવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

તેની નીચે એક એવું વાદળું છે કે જે દૂર વર્તી સ્થુલ પદાર્થોને જાણવા દેતું નથી, તેને અવધિ જ્ઞાનાવરણની ઉપમા આપીએ તો તે અવધિજ્ઞાનને ઢાંકે છે તેનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય તો ક્ષયોપશમની તારતમ્યતા પ્રમાણે તે આવરણ પાછું વધતું ખસે છે.

તેની નીચે બે પ્રકારના વાદળા એવી રીતે સેળભેળ થયા છે કે જે કંઈ દેખવા દેતા નથી ફક્ત રાત્રિ છે કે દિવસ છે એટલું જ ખબર પડવા દે છે જેમ કોઈને આંખનો મોતીઓ પાકી ગયો છે તેને કંઈ દેખાતું નથી પણ તેની આંખ સામે બત્તી ફેંકીએ તો તેને અજવાળાની ખબર પડે છે, તેને મતિશ્રુતજ્ઞાનાવરણની ઉપમા આપીએ તો અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવને ઓઘસંજ્ઞાએ અવ્યક્ત પણે સુખ–દુઃખના પરિણામ થાય છે, તે અક્ષરનો અનંતમો ભાગ અથવા જઘન્ય જ્ઞાન પર્યાય સમજવો તે અજ્ઞાન જ છે.

આ આવરણનો જેટલે દરજ્જે ક્ષયોપશમ થાય તેટલે દરજ્જે મતિશ્રુત જ્ઞાનનો ઉઘાડ અને જ્યાં સુધી સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ન થાય ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાન રૂપે જ છે. વળી આ બે જ્ઞાન બીજા ઉપરના જ્ઞાનની માફક બીલકુલ પ્રત્યક્ષ નથી પણ પરોક્ષ છે એટલે આત્મ પ્રત્યક્ષ નથી પણ માનસિક ચિત્રામણથી થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમથી બહુસૂત્રી અથવા શ્રુત કેવળી સુધી જાણપણું મળે તેની વચમાં અસંખ્યાતા ભેદો અને અનંતા પર્યાયો આવી જાય.

ચાર વાદળાં એવાં છે કે હવાના જોરની તિવ્રતા પ્રમાણે તેઓ ખસવા લાગે, જ્ઞાન આવરણની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ રૂપી હવાનું જોર સમજવું.

પણ પહેલું વાદળું તો એવું ગાઢ છે કે મહાપ્રચંડ વાયુની ઉત્કૃષ્ટ તિવ્રતાનો જોગ મળે ત્યારે જ સર્વથા દૂર થાય પણ ઓછું–વધતું ન થાય જ્ઞાનાવરણની અપેક્ષાએ તેને તોડવાને ફક્ત ક્ષપક શ્રેણીના બીજા પાયારૂપી એકત્વ વિતર્ક અવિચારી રૂપે પ્રચંડ અને ઉત્કૃષ્ટ તિવ્ર ધ્યાન સમર્થ છે, ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય અને લોક અલોકના

સર્વ દ્રવ્યો, ગુણો અને પર્યાયોનું સર્વ અંશથી ત્રિકાળઆશ્રીનું સર્વ-જ્ઞાન એકી સાથે પ્રગટ થાય અને કાયમને માટે સ્થિર રહે વાદળાં સૂર્યની નીચે કહ્યાં પણ આવરણો તો સર્વ આત્મ પ્રદેશોને સર્વાંશે લાગેલા છે.

અભવિના જ્ઞાનઆશ્રી સૂર્યને બદલે તારાગણ લેવા કે જેનું તેજ સામાન્ય તારાથી વધુ ગણવું, તેને ફક્ત ત્રણ અજ્ઞાનનોજ ઉઘાડ થઇ શકે છે.

વીર્ય

વીર્ય એ જીવનો ગુણ છે, ભાવ પ્રાણ છે, જીવની સમયવર્તી ક્રિયામાં સહચારી છે, એક સમય પણ જીવ વીર્ય વગર રહી શકે નહિ, નાના મોટા સ્થૂળ કે બારીક કાર્યોમાં જરૂર છે. કોઇ પણ કાર્યની પ્રગતિની અપેક્ષાએ તેના પાંચ ભેદ છેઃ-(૧) ઉત્થાન તે સંકલ્પ કે વિચાર રૂપે છે એટલે કોઇ કામ કરવાનો વિચાર થાય, જેમકે મોક્ષમાર્ગમાં મોક્ષની ઇચ્છા થાય. (૨) ક્રમ-કોઇ કામ માટે પગ ઉપાડે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને તૈયાર થાય. (૩) વીર્ય-કામ હાથમા લીએ. મોક્ષમાર્ગના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય કેળવવાના સાધન ગ્રહણ કરે. (૪) બળ-મન, વચન અને કાયાની પુદ્‌ગલિક વર્ગણામાં બળ આવે, સ્ફુરણા આવે, પ્રેરણા થાય, પ્રયત્ન થાય. (૫) પુરુષકાર-પરાક્રમ પુરુષકારથી તે કાર્યમાં તન્મય એકાકાર થાય અને પરાક્રમથી તે કાર્ય પાર પાડે.

હવે પ્રગતિના દરેક ભેદોમાં કાર્યની યોગ્યતા પ્રમાણે તારતમ્યતા હોય છે તેના અપેક્ષાપૂર્વક અનંત ભેદો થાય છે જે કામમાં જેટલું વીર્ય જોઇએ તે પ્રમાણે તારતમ્યતા ગણાય, જેમકે કેવળી ભગવાનને અનંત પંડિત વીર્ય હોય છે.

વીર્યના સકરણ અને અકરણ એવા બીજા બે ભેદ છે.

સકરણ વીર્ય ગતિરૂપ ક્રિયામાં સહાય કરે છે-(૧) મન, વચન અને કાયાની વર્ગણામાં જોડાઈ ને યોગ પ્રવૃત્તિના પ્રયત્નમાં જે આત્મપ્રદેશોનું કંપન થાય છે તે વીર્યથી થાય છે. (૨) કેવળ સમુદ્‌ઘાત આપોઆપ થાય છે. પણ તેમાં કાર્મણ શરીર સાથે આત્મપ્રદેશોનો વિકાસ તથા સંકોચ થાય છે તે સક્રીય છે તે પણ વીર્યથી થાય છે. (૩) અચિંત્ય આત્મ વીર્ય પ્રગટ થાય ત્યારે

યોગોનું રૂંધન થાય છે (૪) પંડિત વીર્યથી આત્મ અનુભવમાં અત્યંત લીન થાય ત્યારે આત્મપ્રદેશોનો ઘન બને છે અને સિદ્ધ ગતિમાં ગમન થાય છે. તે આપોઆપ થાય છે.

અકરણ વીર્ય–અહીં ગતિરૂપ ક્રિયા નથી, સ્થાન પલટો નથી પણ નિશ્ચયની ક્રિયા છે. વ્યવહારથી અક્રિયપણું છે (૧) પારિણામિક સ્વભાવથી ચેતના જ્ઞાન અથવા દર્શનના ઉપયોગમાં પરિણમે છે તેમાં વીર્ય સહચારી છે (૨) અગુરુ લઘુ ગુણના પરિણમનથી દરેક ગુણમાં ષટ્ ગુણ હાનિવૃદ્ધિ થાય છે તેમાં પણ વીર્ય સહચારી છે. જોકે અગુરુ લઘુ ગુણનું પરિણમન અને પારિણામિક ભાવ અજીવ દ્રવ્યમાં પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે છે. અકરણ વીર્ય સર્વ સંસારી જીવમાં તેમ જ સિદ્ધમાં છે.

સંસાર અને મોક્ષમાર્ગની અપેક્ષાએ વીર્યના બે ભેદ.

૧. બાળ વીર્ય–અહીં સંસારી કાર્યોમાં સહાય રૂપ છે.

૨. પંડિત વીર્ય–અહીં મોક્ષમાર્ગના કાર્યમાં સહાય રૂપ છે. સંસાર અને મોક્ષમાર્ગ એ બન્ને માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરનારની અપેક્ષાએ બાળ પંડિત વીર્ય પણ કહેવાય.

મોક્ષમાર્ગ માટે પંડિત વીર્ય ઉપયોગી છે–૧. સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ દર્શનના ઉપયોગમાં સહાય કરે છે. (૨) જે ગુણની ભાવના થાય તે ગુણને ઉત્પન્ન કરવામાં ચેતનાને સહાય કરે છે. (૩) એક ગુણમાંથી બીજા ગુણમાં જવાને સહાય કરે છે. (૪) ગુણોની સ્થિરતા કરવામાં ભાવ ચારિત્રને સહાય કરીને અપ્રમાદ દશા આપે છે. (૫) મોક્ષમાર્ગના શુદ્ધ વ્યવહારમાં મન, વચન અને કાયાના યોગમાં આત્મપ્રદેશોને કંપન (સ્ફુરણ) આપીને યોગ્ય પ્રવૃત્તિથી દ્રવ્ય ચારિત્રમાં સહાય કરે છે.

(૬) કેવળ સમુદ્ઘાત, યોગોનું રૂંધન, પ્રદેશોનો ઘન બનવો અને સિદ્ધ ગતિગમન એ સર્વમાં વીર્ય સહચારી છે.

સાત નયમાં પંડિત વીર્ય.

૧. નિગમ નયમાં–મોક્ષની ઇચ્છારૂપી સંકલ્પ, અંશથી મોક્ષ માર્ગનું આચરણ તે ગુણસ્થાન ચોથું અને પાંચમું. શ્રદ્ધામાં પુરુષાર્થ એ પણ અંશથી માનસિક આચરણ કહેવાય સમકિતના ૬૭ બોલના કેટલાક આચરણમાં પણ માનસિક ભાવરૂપી વીર્યની જરૂર છે. મોક્ષમાર્ગમાં ૬ ઠ્ઠા ગુણસ્થાનનું મંદ આચરણ પણ નિગમ નયમાં અપેક્ષાપૂર્વક મૂકાય.

૨. સંગ્રહ નય–મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ માટે પંડિત વીર્યના બધા પર્યાયોને એક પંડિત વીર્ય તરીકે ઓળખી શકાય.

૩. વ્યવહાર નયમાં–મોક્ષમાર્ગમાં વચન અને કાય યોગથી થતી બધી પ્રવૃત્તિ તેમ જ ભૂત અને ભવિષ્યની માનસિક પ્રવૃત્તિ આવે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળાને વ્યવહાર નયમાં ગણી શકાય.

૪. ઋજુસૂત્ર નયમાં–મોક્ષમાર્ગમાં મનથી થતી વર્તમાન પ્રવૃત્તિ આવે.

ઋજુસૂત્ર નયમાં વર્તમાન માનસિક ઉપયોગ આવે તેથી તે વ્યવહારમાં ઉપયોગ રાખે તેમ જ **ધર્મ ધ્યાનમાં** ગુણસ્થાન ૭ રૂપે કામ કરે. આ બધામા પંડિત વીર્ય સહચારી છે

૫. શબ્દ નયમાં વર્તમાન ધર્મ ધ્યાન અને **શુક્લ ધ્યાનમાં** પંડિત વીર્ય સહાય કરે છે, ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧

૬. સમભિરૂઢ નયમાં ગુ. ૧૨માં (**એકત્વ વિતર્ક અવિચારમાં**) પંડિત વીર્ય હોય છે.

૭. એવંભૂત નયમાં પંડિત વીર્ય ગુ **૧૩ અને ૧૪નો** પુરુષાર્થરૂપ ગણાય, ૧૪મા ગુણસ્થાનને અંત સમયે પંડિત વીર્યનું કામ પૂરું થાય છે સિદ્ધ ભગવાનમાં પંડિત વીર્ય નથી પણ અકરણ વીર્ય છે.

ચાર નિક્ષેપામાં પંડિત વીર્ય.

૧ નામ નિક્ષેપમાં "પંડિત વીર્ય" એવી નામ સંજ્ઞા તે

ક્રૃત્ત ક્વચીત્ ભાવ નિક્ષેપામાં જવા પહેલા આલંબન રૂપે કામ લાગે પણ ત્યાં ભાવ નિક્ષેપ નથી.

૨. સ્થાપના નિક્ષેપમાં "પંડિત વીર્ય" એવી લિપિમાં સ્થાપના તે શ્રુતજ્ઞાન વાંચતી વખતે પુસ્તકમાં તે દેખાય છે.

૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપમાં પંડિત વીર્યનો અભાવ છે:- દ્રવ્ય નિક્ષેપના બે ભેદ :- (૧) આગમથી દ્રવ્ય પંડિત વીર્ય—અહીં પંડિત વીર્યનો ઉપયોગ નથી પણ શુન્ય ઉપયોગે અભ્યાસમાં પ્રવૃત્તિ થવાથી બાળ વીર્ય કહેવાય (૨) નો આગમથી દ્રવ્ય પંડિત વીર્ય. તેના ત્રણ ભેદ (૧) જ્ઞ શરીર પંડિત વીર્ય—પંડિત વીર્યના ઉપયોગમાં કાળ કરી જનારનું શબ (૨) ભવ્ય શરીર પંડિત વીર્ય—ભવિષ્યમાં તે જ ભવમાં પંડિત વીર્ય પ્રગટ થશે એવો જીવ (૩) શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય પંડિત વીર્ય :- તેના ત્રણ ભેદ (I) લૌકિક—અહીં સંસારીક કામમાં બાળવીર્ય છે. (II) લોકોત્તર—અહીં સમકિત વગર મોક્ષમાર્ગની કેટલીક ક્રિયા થાય છે ત્યાં બાળવીર્ય છે. (III) કુપ્રાવચન—અહીં મોક્ષમાર્ગથી વિપરીત પ્રરૂપણાવાળી ધર્મને નામે ક્રિયા થાય છે ત્યાં બાળવીર્ય છે. વાસ્તવિક રીતે આ ત્રણે નિક્ષેપાઃ—નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, તેમાં પંડિત વીર્ય ગણાય નહિ

૪. ભાવ નિક્ષેપમાં પંડિત વીર્ય : તેના બે ભેદ :-(૧) આગમથી (૨) નો આગમથી

૧. આગમથી ભાવ પંડિત વીર્ય :- તે સમકિત, સર્વ વિરતિપણું, અપ્રમાદપણું, અકષાય અવસ્થા અને અયોગીપણું કેળવવામાં ઉત્થાન, કર્મ, વીર્ય, બળ, પુરુષાકાર, પરાક્રમ રૂપે પરિણમે છે.

૨. નો આગમથી ભાવ પંડિત વીર્ય :- તે પંડિત વીર્યયુક્ત આત્મા છે.

ચાર પ્રમાણ

૧. આગમ પ્રમાણ :- તે સમ્યક્ પરાક્રમ, તે રત્નત્રય

(જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર)ની આરાધનાવાળું પંડિત વીર્ય. ચારિત્રમાં તપ અંતર્ગત કર્યો છે

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પંડિત વીર્ય :– (૧) એક ગુણ પર્યાયમાંથી બીજામાં જતા મનને આત્મપ્રદેશોમાં કે ગુણમાં જોડતાં, કે ગુણમાં સ્થિરતા કરતાં અંતર્મુખ વૃત્તિમાં જે **સ્ફુરણા અથવા વીર્યોલ્લાસ** થાય છે તે **સ્વપ્રત્યક્ષ છે :** (૧) મહાવીદેહ ક્ષેત્રમાં કેવળી ભગવાનની ક્રિયા અનંત પંડિત વીર્યયુક્ત છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુનો સમકિત સહિત આત્મલક્ષી વ્યવહાર તે પંડિત વીર્યયુક્ત છે

૩. અનુમાન પ્રમાણ–ગુણમાં પ્રવૃત્તિ તે તે ગુણની શક્તિ છે તેમાં પ્રવૃત્તિ વીર્ય વગર કેવી રીતે થાય ? ગુણોનું પ્રયોજન તપાસતાં વીર્યને તારવી શકાય છે, **ગુણોનું ભેદ જ્ઞાન કરવાથી વીર્ય ગુણનું અનુમાન થાય છે**

૪ ઉપમા પ્રમાણ :– મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ, તિવ્રતા અને સ્થિરતાને પંડિત વીર્યની ઉપમા આપી શકાય. જેટલે દરજ્જે ઉપયોગમાં તિવ્રતા, ગુણોમાં સ્થિરતા તેટલે દરજ્જે પંડિત વીર્યની તારતમ્યતા સમજવી. **દ્રવ્યથી,** પંડિત વીર્ય આત્મ દ્રવ્યને દોષોમાંથી નિવૃત્ત અને ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ અને સ્થિરતા કરવામાં સહાયકારી છે.

દ્રવ્યથી, વીર્ય યોગોની દ્રવ્ય વર્ગણામાં સહકારી છે તેમજ આત્મ દ્રવ્યના પ્રદેશોમાં કંપન કરે છે.

ક્ષેત્રથી, વીર્ય આત્મ પ્રદેશોરૂપી ક્ષેત્રમાં જ રહે છે કાળથી. વીર્ય ઉપયોગની વર્તનામાં સહકારી છે ભાવથી, વીર્ય વ્યવહાર અને નિશ્ચય ક્રિયામાં સહકારી આત્મિક ગુણ છે.

દ્રવ્ય:– પંડિત વીર્યનું દ્રવ્ય આત્મ પ્રદેશો છે પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત શકિત રહેલી છે

ભાવ:– તે આત્માનો ભાવ પ્રાણ છે સિદ્ધમાં અકરણ વીર્ય સ્વરૂપે અને સંસારી અવસ્થામાં સકરણ વીર્ય સ્વરૂપે હોય છે.

અનેન્દ્રિય આત્મિક સુખ

શુદ્ધ આત્મિક સુખ સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ ભગવાનમાં હોય છે, પણ અરિહંત ભગવાનની સર્વ ક્રિયાઓ કેવળજ્ઞાન પૂર્વક હોવાથી તેઓ પણ અનંત આત્મિકસુખ ભોગવે છે.

આત્મિક સુખની શરૂઆત ગુણસ્થાન ચોથેથી અપેક્ષા પૂર્વક થાય છે એટલેકે જ્યારે સમકિતના ભાવમાં હોય છે ત્યારે આત્મીક સુખની અંશથી પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેની પરાકાષ્ટા સિદ્ધ ભગવાનમાં હોય છે તે એટલે દરજ્જે કે ત્રણ કાળના સર્વ સંસારી જીવોની ફક્ત સુખની રાશિ લઈએ તેનાથી અનંત ગણું સુખ એકજ સમયમાં વ્યક્તિગત દરેક સિદ્ધ ભગવાનમાં હોય છે.

હવે સાત નયમાં આત્મિક સુખ

નિગમ નય:- જ્યારે મન ઈંદ્રિયોમાં જતું નથી અને ઈંદ્રિયો પોતાના વિષયોમાં જતી નથી તે ક્યારે થાય કે જ્યારે સમકિતના ભાવ (ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક) પ્રવર્તતા હોય ત્યારે મન આત્મામાં પરોવવામાં આવે અને તેમાં એકાકાર કરવામાં આવે તો અશાતાવેદનીય કર્મના રસમાંથી તટસ્થ થવાય અને આત્મામાંથી અંશથી આત્મિક સુખ જે પ્રગટ થાય છે તે ભોગવાય છે.

સંગ્રહ નય—અહીં સુખના સર્વ પર્યાય (તારતમ્યતા અને ભેદો) ને એક સામાન્ય શબ્દ, સુખરૂપે ગણવામાં આવે છે.

વ્યવહાર નય—અહીં ફક્ત શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષમાર્ગની જ વાત છે, માટે આત્મિકસુખના અનુભવનો વ્યવહાર કરવો હોય તો ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન દ્વારા અથવા સામાયિક આદિ ક્રિયા દ્વારા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યમાં રમણતા કરીને સમતા ઉત્પન્ન કરવી કે જે આત્મિક સુખની સહચારી છે. ઈંદ્રિયોના વિષયનું સુખ વાસ્તવીક નથી પણ ઉપચાર માત્રથી કલ્પીત છે, તે અહીં લીધું નથી.

ઋજુસૂત્ર નય–આ નયમાં ફક્ત વર્તમાન સુખનો અનુભવ આવે છે. તેથી જે વખતે આત્મિક સુખ ભોગવવું હોય તે વખતે વ્યવહાર અને શબ્દ નય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી.

શબ્દ નય–સુખ તે આત્માનું ભાવ પ્રાણ છે. આત્માના આનંદ ગુણનો તે પર્યાય છે અને આત્માના બીજા ત્રણ ભાવ પ્રાણ (જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય) ની સાથે રહે છે, ભાવ ચારિત્રની પરિણતિથી આત્મિકસુખનો અનુભવ થાય છે તે અપેક્ષાએ ભાવ ચારિત્ર અને આત્મિક સુખને એકરૂપ ગણવામાં આવે છે. મોક્ષ અવસ્થામાં ચારિત્ર નથી પણ અનંત આત્મિક સુખ છે. જીવના ચાર ભાવ પ્રાણ છે. સંસારી દશામાં ભાવ ચારિત્રથી આત્મિક સુખ ઉપજે છે અને સિદ્ધ દશામાં સ્વયંમેવ આત્મિક સુખ પ્રગટે છે તેથી સંસારી દશામાં ભાવ ચારિત્રને આત્મિક સુખ તરીકે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને ગણવામાં આવ્યું.

સમભિરૂઢ નય–અહીં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યનો એકાકાર થાય છે. અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

એવંભૂત નય–આત્મા પોતે જ આનંદઘન, સહજ આનંદ સ્વરૂપ છે, આનંદ તે આત્માનુ જ સ્વરૂપ છે. સુખ તે આનંદનો પર્યાય છે. તેમાં આત્મા લીન રહે છે. કોઈ પણ જાતના પ્રયત્ન વગર આત્મા અનંત સુખમાં લીન છે.

નામ નિક્ષેપ–" આનંદ ", " સુખ " એવી નામ સંજ્ઞા, તેના વગર શ્રુતજ્ઞાનનો વ્યવહાર થઈ શકે નહિ

સ્થાપના નિક્ષેપ–૧. આનંદ, સુખ એમ લિપિમાં સ્થાપના. હાલના કાળે વાંચ્યા વગર છુટકો નથી એટલે લિપિની જરૂર છે. ૨. શાંત રસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમાં સ્થાપન કરવી કે જેથી આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય. અહીં ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે પણ સ્થાપના શબ્દ માટે અહીં દાખલ કરેલ છે

દ્રવ્ય નિક્ષેપ :– ૧ આગમથી, ૨ નો આગમથી. ૧. આગમથી દ્રવ્ય સુખ :– આનંદ વિવેકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ તો થાય છે પણ ઉપયોગ રહિત શુન્ય ચિત્તે થાય છે તેથી ખરા આનંદનો અનુભવ થતો નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયામાં આત્મભાવે મતિની પરિણુતિ ન થાય કે જેથી ભાવ ચારિત્રના અંશો પ્રગટ ન થાય એટલે આત્મિક સુખનો ખરો અનુભવ થતો નથી.

૨. નો આગમથી દ્રવ્ય સુખ તેના ત્રણ ભેદ:–(૧) જ્ઞ શરીર:– તે સમાધિ રૂપ સુખ પર્યાયમાં કાળ કરી જનાર (પંડિત મરણે મરનાર) નું શબ (૨) ભવ્ય શરીર:–ભવિષ્યમાં પંડિત મરણે મરશે આત્મિક સુખ ભોગવશે એવો જીવ, અથવા ચરમ શરીરી જીવ: (૩) શરીર વ્યતિરિક્ત નો આગમથી દ્રવ્ય સુખ તેના ત્રણ ભેદ :–

(I) લૌકિક:– શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકાર આદિ ઈંદ્રિયોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતું સુખ, તે સુખની ઉત્પત્તિ તો આત્મામાંથી છે એમ તો અહીં માનવામાં આવે છે, પણ નિમિત્તો લૌકિક છે (II) લોકોત્તર:–અહીં ધર્મના નામે ઈંદ્રિયોના વિષયોની સાથે સંબંધ થાય છે પણ સુખને ઈંદ્રિય વિષયજન્ય માનવામાં આવતું નથી. (III) કુપ્રાવચન:–અહીં લૌકિક કારણે, કે લોકોત્તર કારણે કે મિથ્યાત્વના કારણે ઈંદ્રિયોના વિષયો સાથે સંબંધ થાય છે અને જે સુખ ઉપજે છે તેને ઈંદ્રિયોના વિષયોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ માનવામાં આવે છે, આત્મામાંથી સુખ ઉપજે છે એમ માનવામાં આવતું નથી તે મિથ્યાત્વ અથવા કુપ્રાવચન સમજવું.

ભાવ નિક્ષેપ તેના બે ભેદ આગમથી અને નો આગમથી.

૧. આગમથી ભાવ સુખ:–જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી, આત્માનો અનુભવ કરીને અથવા શુદ્ધ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન–દર્શન–સમતામાં પરિણમીને અથવા મોહીની કર્મનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરીને સમતા રસમય આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો તે. અહીં અશાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી તટસ્થ થવાથી તે કર્મના રસમાં જીવ

તન્મય થતો નથી તેથી તે કર્મ પ્રદેશો ભોગવાઈ જાય છે પણ દુ:ખ આપી શકતા નથી.

૨ નો આગમથી ભાવ સુખ:–તે આત્મિક સુખ ભોગવનાર આત્મા પોતે જ છે અંશથી તે પરાકાષ્ટા સુધી આત્મરમણતા કરીને જે આત્મિક સુખનો અનુભવ કરનાર આત્મા છે તે નો આગમથી ભાવ સુખરૂપ છે.

નિક્ષેપામાં નામસંજ્ઞા અને લિપિ શ્રુતજ્ઞાનના જાણપણા માટે છે અને ભાવ નિક્ષેપો આત્મભાવે આદરવા યોગ્ય છે. દ્રવ્ય નિક્ષેપ મોક્ષમાર્ગમાં એટલે કે શુદ્ધ વ્યવહારમાં નથી.

આગમ પ્રમાણ આત્મિક સુખ–(૧) શાતા અશાતા–વેદનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી ક્ષાયક ભાવે આનંદ ગુણ પ્રગટ થાય છે અને સુખ તે આનંદ ગુણનો નિત્ય પર્યાય છે તે સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ ભગવાનમાં છે. (૨) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી આત્મ ધ્યાન ધરીને સ્વરૂપ સ્થિરતા કરવાથી સમતા રસ ઉપજે છે ત્યારે વેદનીય કર્મને જીવ તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે ભોગવી ખપાવી નાખે છે, અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આત્મિક સુખ–શાંત રસની ભાવના ચિત્ત ક્ષેત્રમાં સ્થિર કરવી, શુદ્ધ આત્મગુણોમાં તન્મય થવું, આત્મ સંતોષમાં લીન થવું, અભેદ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો. આમ કરવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ સ્વ (આત્મ) પ્રત્યક્ષ થાય છે.

અનુમાન પ્રમાણ–અશાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય હોય ત્યારે ઇંદ્રિયોના વિષયો ગમતા નથી પણ તે વખતે જ્ઞાનાનંદ આત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધર્યું હોય તો આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે કે ઇંદ્રિયોના વિષય સુખરૂપ નથી પણ આત્મા જ સુખરૂપ છે.

ઉપમા પ્રમાણ–સમતાના પ્રમાણમા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તેથી આત્મિક સુખને સમતાની ઉપમા લાગુ પડે છે. સમતા તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે.

દ્રવ્યથી સુખ–તે નિજ આત્મ દ્રવ્યથી સુખ ઉપજે છે, બીજાના જીવ કે અજીવ પોતાનું સુખ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી.

ક્ષેત્રથી સુખ–આત્મિક સુખની ઉત્પત્તિ નિજ આત્મ પ્રદેશો રૂપી ક્ષેત્રમાં જ થાય છે અને ત્યાં જ સમાય છે.

કાળથી સુખ–શુદ્ધ ઉપયોગ કાળમાં સહજ સુખ પ્રગટે છે.

ભાવથી સુખ–આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીન થવાથી ભાવ સુખ ઉપજે છે.

વ્યવહારથી સુખ–ચારિત્ર પર્યાયનો અનુભવ કરીને આત્મિક સુખ ભોગવવું, અહીં વેદનીય કર્મના ફળની ઉપેક્ષા થાય છે અને આત્મ પ્રદેશોમાંથી સુખ ઉત્પન્ન કરી ભોગવાય છે.

નિશ્ચયથી સુખ–વેદનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ઉપજે છે તે સુખ સિદ્ધ ભગવાનમાં ક્ષાયક ભાવે નિત્ય છે. ૧૩મે ૧૪મે ગુણસ્થાને વેદનીય કર્મ છે પણ કેવળી ભગવાન સ્પર્શેંદ્રિયથી સ્પર્શ ગુણ જાણતા નથી, બધો વ્યવહાર કેવળજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે અને કેવળ જ્ઞાન સુખરૂપ છે તેથી સાકાર કેવળી ભગવાનમાં પણ નિશ્ચય સુખ તે અપેક્ષાથી ગણાય.

સામાન્ય આત્મિક સુખ તે આત્મ ભાવમાં પરિણતિ કરનાર થાય છે. **વિશેષ આત્મિક સુખ** ક્ષપકશ્રેણીમાં અને આગળ થાય છે.

દ્રવ્ય–સુખનું દ્રવ્ય આત્મા (જીવ) જ છે.

ભાવ–સુખ તે આત્માનો ભાવ (પર્યાય) છે.

વ્યવહાર અને નિશ્ચ

ક્રિયા અને જ્ઞાન.

*

નોંધ

આજે કેટલાક "એકાંતવાદીઓ" અથવા "નિશ્ચયવાદીઓ" સામાયિક, પ્રતિક્રમણ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓને નકામી કહે છે અને જ્ઞાન તથા ક્રિયામાં સામાજીક સંઘર્ષણ ઉત્પન્ન કરે છે તેનો શાસ્ત્રીય રીતે સચોટ જવાબ આપેલ છે તે દરેક વાંચકે ખાસ ધ્યાનથી વાંચી હૃદયમાં ઉતારવાની જરૂર છે.

મોક્ષમાર્ગ સંબંધી વ્યવહાર અને નિશ્ચય અને ક્રિયા અને જ્ઞાન એ બાબતમાં બહુ ગેરસમજ ફેલાણી છે. તેમાંથી એકાંતવાદ ઉત્પન્ન થાય છે. અને છેવટે મિથ્યાત્વમાં ફસાઇ જવું પડે છે.

આ ગેરસમજનું કારણ એક બાજુ શિથિલતા છે જે પ્રમાદમાં દોરી જાય છે, અને છેવટે મદ, વિષય કષાય, નિદ્રા અથવા નિંદા અને વિકથામાં સંયોગો અનુસાર પરિણમે છે. આવી રીતે ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થઇ પોતાની શિથિલતા છુપાવવા અને મિયાંની તંગડી ઉંચી રાખવા માટે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા (સૂત્રના ખોટા અર્થ) કરી અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વમાં પેસે છે, તેથી સંસાર ભ્રમણ કરવું પડે છે.

બીજી બાજુ અજ્ઞાનતા છે, તેનું કારણ કાં તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોય કે જેથી વાસ્તવિક અર્થજ્ઞાનનો લાભ ન થાય અહીં સરળતા તથા શ્રદ્ધાપૂર્વક કામ ચાલુ રહે તો ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છેવટે ખપી જાય અને માર્ગ ખુલ્લો થતો જાય. પણ જો હઠ-પૂર્વક જ્ઞાનથી દૂર રહે અને વેરા જેવું નાડું પકડી બેસે તો અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વમાં પેસીને ભવભ્રમણ કરવું પડે. બન્ને પક્ષની કાળી બાજુ

દૂર કરવા માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું તથા ક્રિયા અને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

સામાન્ય રીતે વ્યવહારને ક્રિયાનુ સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે; અને નિશ્ચયને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે, પણ ક્રિયા શુદ્ધ વ્યવહારની તેમજ નિશ્ચયની હોઈ શકે અને શુદ્ધ વ્યવહાર નિશ્ચય સાધવા માટે 'કડે માણે કડે' અપેક્ષાએ પણ નિશ્ચયની સહચારી હોયજ.

મોક્ષ સંબંધી વ્યવહાર તે શુદ્ધ વ્યવહાર કહેવાય છે. તેની શરૂઆત ચોથા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે અને અપેક્ષાપૂર્વક ૧૨મા ગુણસ્થાનના અંત સમય, અથવા ૧૩મા ગુણસ્થાનના અંત સમયે અથવા ૧૪મા ગુણસ્થાને એમ ત્રણ સ્થાને અપેક્ષાપૂર્વક શુદ્ધ વ્યવહારનો અંત આવે છે.

ચોથે ગુણસ્થાને સમકિતના ૬૭ બોલનું પાલન રૂપી વ્યવહાર અથવા ક્રિયા છે, તે ઉપરાંત પાંચમા ગુણસ્થાનમાં દેશવિરતિ રૂપી વ્યવહાર અને ક્રિયા છે, છઠા ગુણસ્થાનમાં સર્વ વિરતિની ક્રિયા છે, સાતમે ગુણસ્થાને ધર્મધ્યાન રૂપી ક્રિયા છે. અહીં બાહ્યક્રિયા બંધ થાય છે, પણ માનસિક ક્રિયા ચાલુ છે. માનસિક ક્રિયામાં પુદ્ગલીક દ્રવ્ય મનોવર્ગણાનુ અવલંબન હોવાથી તે ક્રિયા વ્યવહારમાં આવે છે. અને ભાવ મનથી જેટલી આત્મશુદ્ધિ થાય તેટલો નિશ્ચય માર્ગ સમજવો.

ચોથાથી છઠા ગુણસ્થાન સુધીમાં સમકિતના બોલનું યથાયોગ્ય વિવેકપૂર્વક આચરણ તથા વિરતિની ક્રિયાની સાથે જેટલી આત્મ શુદ્ધિ થાય, તે પણ 'કડમાણે કડે' ની અપેક્ષાએ નિશ્ચયમાં આત્મભાવે લઇ શકીએ.

આઠમે ગુણસ્થાનેથી બારમા ગુણસ્થાન સુધી ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાનમાં પણ મનોવર્ગણાનુ અવલંબન છે તે વ્યવહારિક ક્રિયા થઇ અને ક્ષપકશ્રેણીમાં નિશ્ચયમાં લઇ જનાર છે.

૧૩મા ગુણસ્થાને ભાવ મનની ક્રિયા બંધ થઇ. પણ ઇરિયાવહી

ક્રિયા છે તે વ્યવહારની છે અને કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, સમદષ્ટિ, ક્ષાયકભાવ અને અનંત પંડિતવીર્ય તે નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ છે.

૧૪મે ગુણસ્થાને ઈરિયાવહિ ક્રિયા પણ બંધ થાય છે. અહીં અયોગીપણું અને અલેશીપણું છે તેથી કોઈ નવા કર્મનો બંધ નથી; પણ જે ચાર અઘાતી કર્મો સત્તામાં છે તેનાથી છુટા થવા રૂપ અનંત આત્મ અનુભવરૂપ નિશ્ચય ક્રિયા કરવાની છે. અહીં નિશ્ચય અને ક્રિયા એ બન્ને નિશ્ચય આત્મતત્ત્વના છે. આત્મપ્રદેશોનો ઘન બનવો તે પણ એક નિશ્ચય પ્રકારની અપેક્ષાપૂર્વક ક્રિયા થઈ. તે અપેક્ષાએ જ્ઞાન અને ક્રિયાનું એકત્વ થયું.

આત્મપ્રદેશોનું ઘન બનવું તે પ્રદેશોની ક્રિયા અને આત્મ-પ્રદેશોનું કેવળજ્ઞાન વગેરે ક્ષાયક ગુણો તે નિશ્ચય આત્મ સ્વરૂપ છે. ૧૪મા ગુણસ્થાનના અંત સમયે સર્વ કર્મથી છુટા એટલે સર્વ વ્યવહાર બંધ થાય. જે સમયે સર્વ કર્મથી છુટા થાય તેજ સમયે સિદ્ધક્ષેત્રમાં બિરાજી કૃતકૃત્ય થાય. પછી કોઇ પણ જાતની મોક્ષ માર્ગની વ્યવહારિક કે નિશ્ચય ક્રિયા કરવાની નથી.

આ રીતે જોતાં વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્ને વસ્તુ જીવ સંસારમાં રહે ત્યાં સુધી છે મોક્ષમાં જાય એટલે બધા વ્યવહારમાંથી છુટા (મુક્ત) થાય.

બીજી રીતે જોતાં ક્રિયાના બે ભેદ:— દ્રવ્ય ક્રિયા તે વચન, કાયા અને ઇંદ્રિયોના સહકારથી થાય અને ભાવક્રિયા તે મનના અવલંબન (વિચાર, ભાવ, શુદ્ધ અધ્યવસાય) થી થાય.

ભાવ ક્રિયાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે તે નિશ્ચય સ્વરૂપની સમજવી અને મનોવર્ગણાનું અવલબન તે વ્યવહાર ક્રિયા થઇ જે ફક્ત વચન, કાયા અને ઇંદ્રિયોના સહકારવાળી દ્રવ્ય ક્રિયા છે તેમાં નિશ્ચયથી આત્મ શુદ્ધિ નથી; પણ પુણ્ય તત્ત્વ વધે છે અને પુણ્યનો સમૂહ પાપને હડસેલે છે. અને દ્રવ્યથી વિરતિમાં ખાસ પાપ તો કરવાનું હોતું નથી એટલે પાપ તત્ત્વ ઘટે છે, અને પુણ્ય તત્ત્વ વધે છે. તે અપેક્ષાએ શુભ

આસ્રવ અને કષ્ટ પડે તે અપેક્ષાએ અકામ નિર્જરા એટલે આ જીવને આગળ વિકાસ પામવાને તક મળે છે.

વળી અમુક માણુસ દ્રવ્ય ક્રિયા જ કરે, રૂઢીનું જ કામ કરે છે તેને બીલકુલ લાભ નથી એમ છદ્મસ્થથી કહી શકાય જ નહિ. તે કામ કેવળ ભગવાનનું છે જેને જે અધિકાર નથી તે હાથમાં લેવાથી કાગડો હંસ થવા જતાં જે હાલ થાય તેવા હાલ તે જીવના સંસાર ભ્રમણમાં થાય.

હવે જુઓ, ચોથે ગુણસ્થાને સમકિત તે સંવર અને આત્મ ભાવ તે નિશ્ચય. તેના ૬૭ બોલના સેવનમાં કોઇ બોલમાં ઉત્કૃષ્ટ રસ આવે તો ઉત્કૃષ્ટ શુભ પુણ્ય તત્ત્વ (તીર્થંકર પદ)ની પ્રાપ્તિ થાય ચોથા ગુણસ્થાનવાળો ધર્મધ્યાનમાં ચિત્ત રાખે તો સંવર અને નિર્જરા બન્ને થાય. પાંચમા ગુણસ્થાનમાં દેશવિરતિ તેટલો સંવર, ધ્યાન તેટલી સકામ નિર્જરા. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં સર્વવિરતિ તે સંવર અને ધ્યાન તે સકામનિર્જરાનો હેતુ, ગુણસ્થાન ૪, ૫, ૬, એ ત્રણે ગુણસ્થાનવાળા અંતર્મુહૂર્ત સુધી ધ્યાન ધરી શકે છે અને ૭મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને પાછા પોતાના ગુણસ્થાનમાં આવી જાય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે વ્યવહાર અને નિશ્ચય, જ્ઞાન અને ક્રિયા અપેક્ષાપૂર્વક ૪ થાથી ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી છે. જ્યાં સુધી ઇરિયાવહિ ક્રિયા છે ત્યાં સુધી તો ક્રિયા ગણાય જ. કેવળી ભગવાનનો ચાલવાનો, ઉપદેશ દેવાનો અને અનુત્તર વિમાનના દેવતાને જવાબ દેવા રૂપે દ્રવ્યમનોવર્ગણાને અક્ષરરૂપે ગોઠવવા વગેરેનો આ બધો વ્યવહાર છે અને તેમાં ઇરિયાવહિ ક્રિયા લાગે છે.

હવે આપણે શ્રાવકનું એક કામ જોઈએ:-પ્રતિક્રમણ. અહીં મન, વચન, કાયાના યોગોનું પ્રવર્તન થાય છે તે વ્યવહાર અને શુદ્ધ ભાવથી સકામ નિર્જરાથી શુદ્ધિ થાય તેટલું નિશ્ચય.

હવે સાધુનું એક કામ તપાસીએ:- ઇરિયા સમિતિ. અહીં આંખથી જોવું અને જીવના દ્રવ્ય-પ્રાણ બચાવવા તે દ્રવ્ય ક્રિયા,

મનથી સમભાવ લાવવો તે ભાવ ક્રિયા. સમભાવથી સંવર થાય તથા જીવ બચાવવામાં કષ્ટ પડે અને સમભાવ રહે તેથી સકામ નિર્જરા થાય સંવર અને નિર્જરા નિશ્ચય તત્ત્વના ઘરના છે.

આ પ્રમાણે સાધુ અને શ્રાવકની દરેક ક્રિયામાં દ્રવ્ય વ્યવહાર, મનોભાવ તથા નિશ્ચયાત્મક સંવર અને નિર્જરા રહેલ છે.

પણ જેઓ નિશ્ચયવાદનું બિરૂદ ધરાવી મૂળગુણ અને ઉત્તર-ગુણના વ્યવહારનો નિષેધ કરે છે અને મનમાનનો નવો વ્યવહાર ઉત્પન્ન કરે છે તેઓ નિશ્ચયવાદના ઢોંગ સજીને ક્રિયા તો કરે છે પણ જૂઠી ક્રિયા કરે છે, છતાં પોતાને નિશ્ચયવાદી માને છે. તેઓને ખોટા ઉપદેશ અને ખોટી ક્રિયાનો અશુભ આસ્રવ થાય છે, તેનાથી જે સંસાર વધે છે તે તો તેને ભોગવવો જ પડે.

હવે તેને નિશ્ચય તત્ત્વનો એક અંશથી પણ સ્પર્શ થાય કે ન થાય, તે તો કેવળી ભગવાન જાણે, પણ સામાન્ય ઉપદેશ તો એવો છે કે જે શુદ્ધ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તે તો નિશ્ચય તત્ત્વમાં પ્રવેશી શકતો જ નથી અને પહેલાં પ્રવેશ કર્યો હોય તો તે ગબડી પડે છે. તો તેના કરતાં શુદ્ધ ક્રિયામાં આળસ, કંટાળો કે કષ્ટ લાગતાં હોય તો શુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રમોદભાવ રાખીને ચોથા ગુણસ્થાને રહે તો પણ આગળ વધવાનો છે.

શુદ્ધ વ્યવહાર એટલે સર્વજ્ઞ વીતરાગે બતાવેલ મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ પાળવાની ક્રિયા, આવશ્યક ક્રિયા અને જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગની પંડિતવીર્યની આરાધના કે જેમાં દ્રવ્યથી વર્તન, ભાવથી શુદ્ધ ઉપયોગ અને તેનાથી જે સંવર અને નિર્જરા થતી જાય છે તે આત્મભાવની અથવા નિશ્ચય તત્ત્વની સમજવી એટલે કે શુદ્ધ વ્યવહાર જ ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચય તત્ત્વ તે સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પહોંચાડે છે.

એટલું ખરૂં કે દરેક પ્રકારના વ્યવહાર પાળવા જ પડે એવું નથી. જે જીવ જે વસ્તુને વધારે યોગ્ય હોય તેમાં વધારે પરાક્રમ ફોરવે, કારણ કે ચારિત્રી અને નિર્ગ્રંથોના તથા તપ વગેરે ક્રિયાના

અનેક ભેદો છે. પણ તેમાં કોઇ એક ભેદ ઉપર સૂગ લાવવી કે તેનો નિષેધ કરવો તે તો વિરાધના છે.

વ્યવહાર કે નિશ્ચય એ બે માર્ગમાંથી એક અંશ માત્ર પણ કોઇ માર્ગની વિરાધના કરનાર તો વિરાધક જ થાય છે. તેમાં પણ જે માણુસ વીતરાગે બતાવેલ શુદ્ધ વ્યવહારમાં જે હોય તેની નિંદા કરે તેનું તો બહુ આકરૂં ફળ ભોગવવું પડે છે. જ્યારે દોષિત માણુસની પણ નિંદા કરવાનો આદેશ નથી ત્યારે શુદ્ધ વ્યવહારમાં રહેનારની તો નિંદા થાય જ કેમ ?

વ્યવહાર અને નિશ્ચય ધ્વિક જઘન્ય ૧૪ અંતર્મુહૂર્ત રહે છે તે આ પ્રમાણે:–૧ મિથ્યાત્વ છેદવાના અને સમક્તિ મેળવવા માટે ત્રણ કરણનો એક અંતર્મુ૦ : ૨. ઉપશમ સમકિત: ૩. ક્ષયોપશમ સમક્તિ: ૪. અનંતાનુબંધી કષાય વિસંયોજન : ૫ દર્શન મોહનો ક્ષય: ૬. અપ્રમત્ત દશા : ૭ ગુ૦ ૬ તથા ૭માં આવતા પરિવર્તનો: ૮. ગુ૦ સાતમાં અધ:પ્રવૃત્તિકરણ વિશુદ્ધિ : ૯ ગુ૦ ૮માં ક્ષપક તૈયારી : ૧૦. ગુ૦ ૯ ક્ષપકશ્રેણી : ૧૧ ગુ૦ ૧૦ ક્ષપક: ૧૨ ગુ૦ ૧૨ ક્ષપક: ૧૩ ગુ૦ ૧૩ કેવળીનું: ૧૪. અયોગી કેવળી: આ ચૌદ બોલ, દરેકનું એક એક અંતર્મુહૂર્ત સમજવું, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું જોડું ઉત્કૃષ્ટ દેશે ઉણું ક્રોડ પૂર્વ રહે છે તે એક ભવ આશ્રી.

સમક્તિથી ભ્રષ્ટ ન થાય અને વચમાં ચોથા ગુણુસ્થાનવાળા દેવભવ થાય, કે જેમાં દેવતા યોગ્ય ચોથા ગુણુસ્થાનનો વ્યવહાર ચાલુ રહે તો ક્ષયોપશમ સમક્તિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગર અને ઉત્કૃષ્ટ ભવ ૧૫ થાય. પણ જો વચમાં સમક્તિથી પડે તો શુદ્ધ વ્યવહાર તેમ જ નિશ્ચય આત્મભાવનો લોપ થાય અને ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વની સ્થિતિમાં રહે તો ૧૪ અંતર્મુહૂર્ત ઓછા અર્ધપુદ્દગળ પરાવર્તન કાળ સુધી સમક્તિ ન પામે, પણ પછી જરૂર વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું જોડુ મેળવી ૧૪ અંતર્મુહૂર્તમાં સિદ્ધ થાય

હવે નિશ્ચય તત્ત્વની સમજ:–સંપૂર્ણ શુદ્ધ નિશ્ચય જીવતત્ત્વ તે

સિદ્ધ સ્વરૂપ છે, પણ કેવળજ્ઞાન નિશ્ચય તત્ત્વનું હોવાથી અરિહંત પણ નિશ્ચય તત્ત્વમાં ગણાય. બાકીના ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાનવાળા 'કડમાણે કડે' ની અપેક્ષાએ, વધતી જતી શુદ્ધિની અપેક્ષાએ નિશ્ચય તત્ત્વમાં ગણાય. નિશ્ચય તત્ત્વનો વિકાસ રૂંધાઇ જાય અને પડીવાઇ થાય તો નિશ્ચય તત્ત્વમાંથી ભ્રષ્ટ થાય, પણ ૯, ૧૦, ૧૨ ક્ષપક ગુણસ્થાનવાળા કદી પડતા નથી અને ૧૩મા ગુણસ્થાનવાળા નિશ્ચય તત્ત્વમાં આવી ગયા ગણાય.

હવે જ્ઞાન અને ક્રિયા તરફ જોઇએ:–જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે. ક્રિયા બે રીતે થાય:–૧ સકરણ વીર્ય. ૨. અકરણ વીર્ય. સકરણ વીર્યમાં મન, વચન કે કાયાનો યોગ પ્રવર્તે છે. અકરણ વીર્ય બે રીતે કામ કરે છે:–મન, વચન, કાયાના યોગ વગર ૧૪મે ગુણસ્થાને આત્મ પ્રદેશોનો ઘન બનવો તે અને સિદ્ધક્ષેત્રમાં જઇ સ્થિર થવું. આ બંને આપોઆપ થાય છે પણ આત્મપ્રદેશોની અવગાહનામાં ફરક પડે છે.

બીજી રીતે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ અને અકરણ વીર્યથી કેવળ-જ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપયોગમાં આપોઆપ સમયાંતર પરિણતિ થાય છે. જ્યાં યોગનું પ્રવર્તન છે તે શુદ્ધ વ્યવહારમાં જાય છે.

હવે જ્ઞાન આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવા છતાં ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન કર્મપુદ્‌ગળોના આવરણવાળું છે. તેમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન દેશથી પ્રત્યક્ષ છે એટલે આત્માનું સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી અને મતિશ્રુતજ્ઞાનમાં ઇંદ્રિયો અને મનનું અવલંબન લેવાથી તે બે જ્ઞાન પરોક્ષ છે તેથી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી, પણ વધતી જતી શુદ્ધિની અપેક્ષાએ સમુચ્ચય જ્ઞાનને નિશ્ચય તત્ત્વમાં લીધું તેનું કારણ 'કડમાણે કડે'. મતિશ્રુત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ઇંદ્રિયો ફક્ત પોસ્ટલ એજન્સી જેવી છે. તેથી તે દ્રવ્યક્રિયા કરે છે, મન ભાવ ક્રિયા કરે છે અને અનુભવ નિશ્ચય તત્ત્વનું કામ કરે છે.

છદ્મસ્થ જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરે છે ત્યારે દ્રવ્યમનોવર્ગણા દ્રવ્યની ક્રિયા કરે છે, ભાવના ઉપયોગનું (જ્ઞાનનું) કામ કરે છે અને નિશ્ચય તત્ત્વ તરફ લઇ જાય છે.

હવે જ્ઞાન ક્રિયાનું એકત્વ :– જ્ઞાનમાં ઉપયોગ લગાવવો તે પંડિતવીર્યની ક્રિયા છે અને આત્માનો ઉપયોગ પર્યાય રૂપ ચારિત્ર છે અને જ્ઞાનથી આત્માનો અનુભવ કરવો તે અનુભવજ્ઞાન છે. એવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનું એકત્વ થયું. અહીં મનોવર્ગણા સહચારી હોવાથી વ્યવહાર પણ ઉપજે છે.

આ ઉપરથી સમજાય છે કે વ્યવહાર અને નિશ્ચયમાર્ગ સહચારી છે અને ક્રિયા તે બંને માર્ગની સાથે ભેદ અભેદ સ્વરૂપ રાખે છે. કારણ કે અપેક્ષાપૂર્વક ક્રિયા, જીવથી તેમજ અજીવ પુદ્‌ગળથી થાય છે. વ્યવહાર, પુદ્‌ગળથી સહચારીપણામાં અને તેમાંથી છૂટવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે.

વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વગર, ભેદ અભેદ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જે ફાંફાં મારવામાં આવે છે તેથી કોઇ સંસાર તરી શકતું નથી, કે કોઇને તારી શકાતું નથી, પણ એટલું ખરૂં કે જેટલું સારૂં કર્યું તેનું ફળ સારૂં અને જેટલુ ખરાબ કર્યું તેનું ફળ ખરાબ. પુણ્ય કર્મ, કષાયથી પાપતત્ત્વમાં ફરી જાય અને પાપતત્ત્વ ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાનથી નિષ્ફળ બની જાય. જ્ઞાનથી શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યું હોય તો ઉપયોગ આવ્યે તેનુ કામ કરશે. સમજ્યા વગર તો મારામારીમાં પડવું જ નહિ. શુદ્ધ વ્યવહારને નિષેધવો નહિ. નિશ્ચય તો નિષેધાય જ નહિ.

જ્ઞાન અને ક્રિયામાં સામાજીક સંઘર્ષણ.

સંસારસ્થ જીવમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી જ રહે છે. મોક્ષમાર્ગમાં ચોથે ગુણસ્થાનથી ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી ક્રિયા સાથે જ છે. ગુણસ્થાનભેદે ફેરફાર હોવા છતાં એક અથવા બીજા રૂપમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી છે, ચોથે ગુણસ્થાને સમક્તિના ૬૭ બોલના આચરણમાં પણ કેટલીક પ્રકારની ક્રિયા આવે છે. જો કે પાંચમા કે ઉપરના ગુણસ્થાનયોગ્ય ક્રિયા ત્યાં ન હોય.

પાંચમા ગુણસ્થાનમાં વ્રતોની અંતર્ગત ક્રિયા હોય છે. તે સર્વ ક્રિયા જ્ઞાન સહચારી જ છે, અથવા તો જ્ઞાન વગરની હોય તે મોક્ષનો

હેતુ તો નથી. છતાં પણ કંઈક જાણપણા રૂપે જ્ઞાન તો હોય જ. અહીં જે ફક્ત જાણપણા રૂપે જ્ઞાન કહ્યું ત્યાં સમકિતનો અભાવ સમજવો એટલે તે ક્રિયા દ્રવ્ય ક્રિયા થઈ અને ગુણસ્થાન પણ વ્યવહારથી દ્રવ્ય ગુણસ્થાન રૂપે ગણાય, ખરી રીતે તે ગુણસ્થાન પહેલું છે. આવી રીતે છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી હોઈ શકે. જ્ઞાન કાં તો જાણપણા રૂપે હોય અથવા સમકિતપૂર્વક (આત્મભાવપૂર્વક) હોય અને ક્રિયા પ્રયોજન પ્રમાણે હોઈ શકે.

સાતમે ગુણસ્થાનેથી જ્ઞાન અને ક્રિયા સમકિતપૂર્વક જ હોય. સંસાર માર્ગમાં પણ અજ્ઞાન રૂપે જ્ઞાન અને કુ-ચારિત્ર રૂપે ક્રિયા સહચારી હોય જ, અહીં અજ્ઞાન અને કુચારિત્ર કે દ્રવ્યચારિત્ર ફક્ત સમકીતના અભાવને કારણે સમજવું.

આવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી હોવા છતાં કેટલાક જ્ઞાનની વિરાધના કરે છે અને ક્રિયાને ધર્મ માને છે તે ‘એકાંત ક્રિયાવાદી’ છે અને જ્ઞાનની વિરાધના કરવાથી અજ્ઞાની અને અજ્ઞાનતાને લઈને મિથ્યાત્વી કહેવાય. કારણકે મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કે ક્ષય જ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે.

બીજા કેટલાક ક્રિયાની વિરાધના કરે છે અને જ્ઞાનની જ ઉપયોગિતા માને છે. તેઓ એકાંત ‘જ્ઞાનવાદી’ છે અને ક્રિયા કરતા હોવા છતાં ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તેની કીંમત ગણતા નથી અને આડા ઊતરી જવાથી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થાય છે.

શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે એવું ફરમાન છે. અને જ્ઞાની અને ક્રિયાવાદીને સમકિતી કહ્યા છે તેનું કારણ એ છે કે ખરા જ્ઞાની ચારિત્ર-તપ રૂપે ક્રિયાને માન્ય રાખે છે અને કોઈને કોઈ રૂપમાં તેની આરાધના કરે છે અને ક્રિયાવાદી સમકિત અને જ્ઞાનપૂર્વક ચારિત્ર, તપરૂપે ક્રિયા કરે છે.

હવે જ્ઞાન અને ક્રિયામાં સામાજીક સંઘર્ષણ કેવી રીતે થાય છે તેની કલ્પના કરીને પ્રશ્નોત્તર રૂપે મૂકવામાં આવે છે. જે મુમુક્ષુ

હશે તેણે સમજણપૂર્વક પોતાના ઉપર લાગુ પાડી પોતાની ભૂલ સુધારીને નિર્મળ થવું અને જેને ક્લેશ થાય તેણે વાંચવું નહિ કારણ કે તેથી અભ્યંતરમાં તેમના દોષોનો ગુણાકાર થવા સંભવ છે અને તેથી સંસાર-ભ્રમણ કરવું પડશે.

એક દ્રવ્ય ક્રિયાવાદી બીજા ક્રિયાવાદીને પૂછે છે કે જે બહુ જ્ઞાની હોય' પણ ક્રિયા ન કરે તો તેને કેવો સમજવો ત્યારે બીજો તેને જવાબ આપે છે કે તે ખોટો છે અને દંભી છે, આવું તો ઘણે ઠેકાણે બનતું હશે માટે અહીં તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે. ખુલાસો:-પહેલાં તો પ્રશ્નકાર પોતાની અજ્ઞાનતા જાહેર કરે છે કે " બહુજ્ઞાની પણ ક્રિયા ન કરે.

હવે આપણે જોઇએ કે જ્ઞાન કેવી રીતે મળે છે? વાંચવાથી, સાંભળવાથી, ન સમજાય તો ગમે તે રીતે પૂછીને કે સંશોધન કરીને વારંવાર જ્ઞાનનું નિરીક્ષણ કરવાથી, ધર્મકથા સમજવાથી. ચિંત્વન કરવાથી, આ ભેદો સજ્ઝાય રૂપી અભ્યંતર તપના ભેદોમાં પડે છે અને ચિંતન, ધ્યાન (અભ્યંતર તપ)ના ભેદમાં આવે છે. ત્યારે આ અભ્યંતર તપ શું ક્રિયા નથી?

જો આ ક્રિયાની અવગણના કરી તો ૭-૮ કર્મના આસ્રવ બંધની સાથે મુખ્યતાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ પડે છે અને કિલ્વિષી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને જવાબ આપનાર ક્રિયાવાદીને તેનો ગુણાકાર થાય છે. કારણ કે જ્ઞાનીને દંભી અને ખોટો કહેવાથી જ્ઞાનને દંભ અને અસત્ય આડકતરી રીતે કહ્યું તેથી તેને વિરાધના થઈ એટલું જ નહિ પણ દંભનો અર્થ પણ તેણે જાણ્યો નહિ.

જે અજ્ઞાની હોવા છતાં પોતાને જ્ઞાની કહે તે દંભ છે, જે કોઈ ગુણરહિત હોય તે તે ગુણ પોતામા છે એમ જે બીજાને બતાવે તે દંભ કહેવાય એટલે ક્રિયાવાદ ઉપરાંત જ્ઞાનીને અજ્ઞાની બનાવ્યો. હવે જો તે જ્ઞાની પોતાને જ્ઞાની તરીકે પણ જાહેર ન કરતો હોય તો "એકાંત ક્રિયાવાદ" દંભ અસત્યના દોષોનો ગુણાકાર થયો. કહેવાનું

એટલું કે જ્ઞાનની સાથે ક્રિયાનો સર્વથા અભાવ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે.

હવે જ્ઞાન સમકિતરહિત ફક્ત જાણપણારૂપે હોય તો પણ તે મેળવવામાં જે સજ્ઝાય અને ધ્યાનનો ઉત્પાદ થાય છે. તેથી અકામ નિર્જરા અને પુણ્યબંધ થાય છે અને સમકિતસહિત હોય તો સકામ નિર્જરા (મોક્ષનો હેતુ) મુખ્યતામાં છે.

ક્રિયાના વિકલ્પ ઘણા પડે છે ૧. સંસાર-ભ્રમણની ક્રિયા તે આસ્રવરૂપે જ છે.

૨. ઉપયોગશૂન્ય ક્રિયામાં અકામ નિર્જરા વધે છે કે આસ્રવ વધે છે તે કેવળી જ જાણે, કારણ કે શુદ્ધ કે શુભ ભાવમાં મન ન હોય તે ઉપયોગશૂન્ય ક્રિયા થઈ પણ તે મન કંઈ શૂન્ય રહેવાનું નથી, તેને ધર્મધ્યાનમાં ન જોડો તો આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમાં જશે

૩. સમક્તિરહિતની દ્રવ્યક્રિયા તે અકામ નિર્જરાના અને પુણ્ય બંધના હેતુરૂપે થાય પણ મોક્ષમાર્ગમાં તે નથી, પરંતુ આગળ ઉપર તે ક્રિયાના ફળરૂપે સારા સંજોગો પ્રાપ્ત થાય તો સમક્તિ પમાય અને પછી સમક્તિપૂર્વક ક્રિયા થાય.

૪. જ્ઞાન અને સમકિત સહિત ક્રિયા તો મોક્ષના હેતુભૂત છે.

હવે 'એકાંત જ્ઞાનવાદી' ક્રિયાનો કેવી રીતે નિષેધ કરે છે તે જોઇએ તે કહે છે કે :-

સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધવ્રત માટે ક્રિયા તથા ચારિત્ર વગેરે નકામાં છે. તે કરવાથી દુર્ગતિ થાય છે.

આ બાબતનો ખુલાસો એ છે કે, વીતરાગભાષિત ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તે ખરો જ્ઞાની નથી. કારણ કે તેણે ક્રિયાનો માર્ગ જાણ્યો નથી તેથી તે આરાધક નથી પણ વિરાધક છે.

રહસ્ય એમ છે કે સંવર અને નિર્જરાના હેતુભૂત જે ક્રિયાઓ છે તે એક તરફથી આસ્રવના નિમિત્તોનું બારણું બંધ કરે છે અને બીજી બાજુ આત્મભાવ (આત્માના

શુદ્ધ ગુણો) કેળવવાનો રસ્તો સાફ કરી આપે છે માટે આવી ક્રિયાનો નિષેધ કરવો એનો અર્થ એ જ કે મોક્ષનો ધોરી માર્ગ બંધ કરવો તેથી વિરાધના અને કિલ્વપીભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

જો કોઇ ક્રિયાનું રહસ્ય ન જાણતું હોય અને ક્રિયા કરે તો તેનો મોક્ષનો હેતુ રહેતો નથી તે બરાબર છે પણ તે ક્રિયાના પુણ્યના ફળના પ્રતાપે તેને સારા સંયોગો મળવાનો સંભવ છે, તેનો લાભ લઇને જ્ઞાન, દર્શન અને ચરિત્રની સમજણ પડે અને તેની આરાધના કરી શકે

કુંડરીકે સાધુ થયા પછી હજાર વર્ષના સંયમ ઉપર પાણી ફેરવી દીધું તે વાત જુદી છે પણ અહીં જ્ઞાન કે ક્રિયાનો દોષ નથી. કુંડરીકે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જે નિર્જરા કરી અને પુણ્ય બાંધ્યું તે આસ્રવ અને બંધથી આત્માને ફરીથી કર્મથી ભરી દીધો અને અશુભ ભાવથી પુણ્ય ફેરવાઇ પાપ થઇ ગયું, એટલે ૭મી નરકે ગયો અને તેનો કંઈ પત્તો નથી એટલે તે અજ્ઞાન અને કુચારિત્રથી પડવાઇ થયો, પણ જો પડવાઇ ન થાય તો તે આગળ વધે જ.

ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાની પણ શુદ્ધ ભાવોનો ત્યાગ કરી અશુભ ભાવોમાં ઉંડા ઉતરી જાય તો તેમની પણ કુંડરીક જેવી દશા થાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનની અંદર તો મોક્ષ જાય જ. જો કોઇ ક્રિયાવંત ક્રિયાના રહસ્યનો લાભ લઇને આત્મભાવ જ કેળવે તો તેનો દાખલો દઇ ઉત્સર્ગમાર્ગમા તે લગુ પાડી શકાય નહિ એટલે ક્રિયાનો નિષેધ થઇ શકે જ નહિ.

વીતરાગ-પ્રકાશિત ક્રિયાને છોડીને પોતાની બનાવટી ક્રિયા ઉત્પન્ન કરીને પોતે તેમાં ફસાય અને બીજાને તેમાં સંડોવે તો તો પોતાના દોષોનો ગુણાકાર થાય. જીવનો સ્વભાવ છે કે કંઇક ને કંઇક ક્રિયા કરે છે. તેથી ખરી ક્રિયા છોડે તો ખોટી ક્રિયામાં જોડાય, પોતે ક્રિયા કરે છે છતાં

અક્રિયાવાદી થાય. ખરી ક્રિયાને બદલે ખોટી ક્રિયા કરે, આવી રીતે દોષોનો ગુણાકાર થયો તેથી અનંત સંસાર ભ્રમણ કરવું પડે.

એમ બને કે જ્ઞાનવાદી અથવા ક્રિયાવાદી પોતપોતાના દોષો દૂર કરીને શુદ્ધ ભાવમાં જોડાય તો સંસારનો પાર પામી જાય; પણ ન સુધરે ત્યાં સુધી તો રખડપટ્ટી ખરી જ.

જ્ઞાનની સક્રિયતા સજ્ઝાય અને ધ્યાનથી થાય છે, અને તેમાં જ્ઞાન ઉપયોગ હોય છે. અને તેનું ફળ છેવટે મોક્ષ છે વીતરાગભાષિત ક્રિયાના દરેક ભેદમાંથી આત્મભાવ રૂપી અનુભવ જ્ઞાન કેળવી શકાય છે. એટલે ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનમાં જ્ઞાન અને ક્રિયાનું એકત્વ થાય છે. એટલે જ્ઞાન દ્વારા અથવા ક્રિયા દ્વારા જો આત્મભાવ (આત્માના શુદ્ધ ગુણો) કેળવી ન શકે તો પછી તે જ્ઞાન કે ક્રિયા અશુદ્ધ રૂપે જ કહેવાય અને તે મોક્ષનો હેતુ નથી.

પણ એટલું છે કે એકાંત સંસારના આસ્રવમાં પડી રહેવા કરતાં દ્રવ્યજ્ઞાન અને દ્રવ્યક્રિયાથી નરક નિગોદને બદલે મનુષ્ય કે દેવનો ભવ મળે અને આગળ ઉપર વધવાનો પણ વખત મળે, પણ અરસપરસ એકબીજાની આશાતના કરવાથી અરસપરસ વિરાધના અને જુઠો વિવાદ ઉત્પન્ન થાય છે તેનાં ફળ બહુ માઠાં હોય છે માટે શું હેય છે અને શું ઉપાદેય છે તે વિવેકપૂર્વક સમજી લેવું જોઈએ.

ક્રિયામાં ગુણસ્થાનો ૧ થી ૧૪ છે (બીજું ગુણસ્થાન પડીવાઈનું છે) પહેલા અને ત્રીજામાં અજ્ઞાનક્રિયા કે શુષ્કક્રિયા કે ઉપયોગ રહિત ક્રિયા હોય, બાકીના ગુણસ્થાનમાં સમકિત સહિત જ્ઞાન-ક્રિયા છે, જો કે ૪થા ગુણસ્થાનમાં વ્રતો નથી અને ૧૪મા ગુણસ્થાનમાં કોઈ યોગજન્ય ક્રિયા નથી જ્ઞાનમાં ગુણસ્થાનો ૪થી ૧૪ અને સિદ્ધ ભગવાન છે.

કાયાથી અને વચનથી જે કામ થાય છે તે દ્રવ્યરૂપે છે અને મનથી જે થાય છે તે ઉપયોગપૂર્વક થાય છે. તે સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક હોય કે ફક્ત ખ્યાલ રૂપે હોય.

ખરૂં જ્ઞાન અને ખરી ક્રિયા એક અથવા બીજી રીતે સહચારી હોય પણ મુખ્યતાની અપેક્ષાએ કોઇ જ્ઞાનની આરાધના કરે, કોઇ ચારિત્રની આરાધના કરે, કોઇ જ્ઞાન અને ચારિત્રની થોડી થોડી આરાધના કરે, કોઇ તે બંનેથી ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરે.

જ્ઞાનનું અજીર્ણ અભિમાન (જ્ઞાનમદ) છે અને ક્રિયાનું અજીર્ણ નિંદા, ઈર્ષા અને શલ્ય છે. આ અજીર્ણો કોતરતાં કોતરતાં સમૂળગાં મૂળ વસ્તુઓનો નાશ કરે છે એટલે અજીર્ણ થાય કે તરત જ તેની દવા કરવી. દવા ભાવનાથી થાય છે. તે માટે ૪ સમકિત ભાવના (મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, માધ્યસ્થ્ય) અને અનિત્યાદિ ૧૨ ધર્મ ભાવના દવા રૂપે છે તેમાંથી જે લાગુ થાય તેનો તે જ વખતે પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ઉપયોગ કરવો જોઈએ

જેને જ્ઞાન કે ક્રિયા દ્વારા પેટ ભરવું છે, આદર સત્કાર પામવાની ભાવના છે, આલોક પરલોકના સુખની ઇચ્છા પૂરી કરવી છે, સંઘની કમીટીના સભાસદ થવું છે, બધા સાધુ કે શ્રાવકમાં આગળ પડતા કહેવરાવવું છે; તેમણે મોક્ષના સુખની આશા રાખવી નહિ.

ધ્યાન રાખવું કે જ્ઞાન તેમજ ક્રિયા, પરંપરાએ મોક્ષના સુખના કારણ રૂપે છે તો છેજ, પણ પ્રત્યક્ષ એટલે તેમનો ઉપયોગ કરતી વેળાએ પણ સુખરૂપ છે તે શાંતરસ અથવા સમતારસ છે તે આત્મિક રસ છે તે પૌદ્ગળીક ઇંદ્રિયોના વિષય રૂપે નથી પણ ખરા આત્મિક સ્વરૂપે છે તે રસ જેને ઉત્પન્ન થાય તેણે પોતાની જ્ઞાન કે ક્રિયાનું સાર્થકપણું સમજવું

એ જ્ઞાન અને ક્રિયાનું રહસ્ય સમજાય તો જૈન સમાજમાં થતાં સંઘર્ષણો. કલેશ, આપખુદી, મતભેદો અને સંપ્રદાયવાદ આપોઆપ ઓછા થઇ જાય અને વીતરાગની ખરી આજ્ઞા, ઋજુતા અને શુદ્ધ ઉપયોગ રહે તો તે સર્વ દોષો અદ્રશ્ય થઈ જાય. એટલે પોતાની મેળે વ્યક્તિગત

કે સમૂહ (સંપ્રદાય રૂપે માની લીધેલા) ધર્મ અને તેમાં હઠાગ્રહ કે જેથી વીતરાગના ભાવોનું ભાન રહેતું નથી, તે જ સર્વ દોષોની મૂળ ઉત્પત્તિનું કારણ છે.

માટે હે ભવ્ય જીવો ! ચેતો અને વીતરાગની આજ્ઞા, શુદ્ધ ઉપયોગ અને સરળતામાં સાવધાન થાઓ. અને યથાશકિત ક્રિયા કરો, પણ જ્ઞાન અને દર્શન તો આગળ જ રાખો. ઉપદેશકોએ શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગમાં રહીને જ ઉપદેશ આપવો. તેમના ઉપર બહુ જવાબદારી છે. તેઓ કાં તો એકદમ (મોક્ષમાર્ગમાં) આગળ વધે છે અથવા વિરાધનાથી સૌની પાછળ પડી જાય છે તે ભૂલવું નહિ.

વ્યવહાર

વ્યવહાર એટલે પ્રવૃત્તિ, વ્યાપાર, ક્રિયા, વર્તન, કામકાજ. તેના બે ભેદ છેઃ–શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષ માર્ગનો અને અશુદ્ધ વ્યવહાર તે સંસાર માર્ગનો. અશુદ્ધ વ્યવહારના બે ભેદ, તે શુભ અને અશુભ વ્યવહાર.

પહેલાં ત્રણ ગુણસ્થાન સુધી ફક્ત અશુદ્ધ વ્યવહાર છે, તેના ઉપર ચાર નય ઉતરે છેઃ–

૧. નિગમ નય–અહીં ત્રિકાળિક શુભાશુભ કારણને કાર્ય માનવામાં આવે છે અને બાહ્ય દેખાવ ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

૨. સંગ્રહ નય–શુભાશુભ કર્મનો સંચય, બંધ.

૩. વ્યવહાર નય–શુભાશુભ કાર્ય કરવામાં આવે છે અને કાર્યનું ફળ અનુભવાય છે.

૪. ઋજુસૂત્ર નય–શુભાશુભ કર્મ ફળમાં સુખદુઃખનું વેદન થાય છે.

ચોથાથી ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી અને સિદ્ધક્ષેત્રમાં પહોંચવા સુધીનો વ્યવહાર શુદ્ધ છે કારણ કે તેમાં નિશ્ચય તત્ત્વની શરૂઆત

થઈને છેવટે સંપૂર્ણ નિશ્ચય તત્ત્વ સિદ્ધ સ્વરૂપ સુધી પહોંચાય છે. શુદ્ધ વ્યવહાર ઉપર ત્રણ નય ઉતારવામાં આવે છેઃ—

શબ્દ નય તેના ગુણસ્થાન ૪ થી ૭.

સમભિરૂઢ નય તેના ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૪.

એવંભૂત નય તેમાં ૧૪મા ગુણસ્થાનનો અંતિમ સમય અને સિદ્ધક્ષેત્રમાં પહોંચવું.

શબ્દ નય ગુણસ્થાન ૪ થી ૭, તેના ઉપર પાંચ નય ઉતારવામાં આવે છેઃ—૧. નિગમ નયઃ—**મોક્ષની** ઇચ્છા. જેને મોક્ષની ઇચ્છા નથી તે એક અંશથી પણ શુદ્ધ વ્યવહારમાં નથી. મોક્ષ એટલે સર્વ કર્મ અને બંધનોથી મુક્તિ અને પછી જન્મ મરણ બંધ થાય તે જ મોક્ષ.

૨. સંગ્રહ નય—પોતાની **આત્મસત્તામાં સિદ્ધ ભગવાન સમાન આત્મ પ્રદેશો** છે એવી દ્રઢતા અને તે પ્રગટ કરવા માટે ગુણ સંગ્રહ થાય છે.

૩. વ્યવહાર નય—સંસારી વ્યવહારથી નિવૃત્તિ અને **જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ-વીર્યના** આચારમાં પ્રવૃત્તિ અને આત્માના ગુણો કેળવવા તે.

૪. ઋજુસૂત્ર નય—સંવેગ અને નિર્વેદ ભાવ.

૫. શબ્દ નય—પરભાવનો ત્યાગ અને **સ્વભાવોનો અનુભવ.**

સમભિરૂઢ નય—ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૪, તેના ઉપર છ નય ઉતારવામાં આવે છેઃ—

૧. નિગમ નય—સમભાવ, શાંતિ, **સમતા.**

૨. સંગ્રહ નય—**શુદ્ધ આત્મસત્તાનું** સ્થિર ધ્યાન

૩. વ્યવહાર નય—**નિજ આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા** (શુક્લધ્યાન)

૪. ઋજુસૂત્ર નય–**શુદ્ધ** ઉપયોગ.

૫. શબ્દ નય– **ક્ષાયક** ભાવ.

૬. સમભિરૂઢ નય–**સમાધિ** ગુ. ૧૨, સયોગી કેવળી ગુ. ૧૩, અયોગી કેવળી ગુ. ૧૪.

અપેક્ષા–નિશ્ચયથી કડમાણે કડે.

એવંભૂત નયમાં–૧૪મા ગુણસ્થાનનો અંતિમ સમય તે **મોક્ષ અને સિદ્ધક્ષેત્રમાં ગમન** અને સ્થિરતા. અહીં સુધી શુદ્ધ વ્યવહાર થયો, પછી વ્યવહાર બંધ થાય છે. કારણ કે અક્રિયપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

સિદ્ધ ભગવાન સર્વથા શુદ્ધ નિશ્ચય નયમાં છે પણ તેમને અકરણ વીર્ય અને પારિણામિક ભાવ છે તેથી સાત નય દ્વારા આવી રીતે અવલોકન થઇ શકેઃ–

૧. નિગમ નય–શુદ્ધ આત્મા (પરમાત્મા), **શુદ્ધ ચેતના.**

૨. સંગ્રહ નય–નિવારણ (નિર્મળ) અસંખ્યાત પ્રદેશ, **કર્મ અગ્રહણ.**

૩. વ્યવહાર નય–અલોકના આકાશ અને લોકના છ દ્રવ્યના ત્રિકાળિક ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યના **જ્ઞાતા દૃષ્ટા.**

૪. ઋજુસૂત્ર નય–શુદ્ધ પારિણામિક ભાવનો સ્વાભાવિક ઉપયોગ, તે જ્ઞાન અથવા દર્શનમાં પરિણતિ.

૫. શબ્દ નય–ક્ષાયક **સમકિત** અને **ક્ષાયક ભાવ.**

૬. સમભિરૂઢ નય–**કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક–સમકિત, અનંત અવ્યાબાધ, આત્મિક સુખ, અક્ષય સ્થિતિ, અગુરુલઘુપણું, અરૂપીપણું** અને **અક્રિયપણું.**

૭. એવંભૂત નય–**નિજ સ્વરૂપમાં લીનતા.**

આ લેખના પહેલા ભાગમાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયની ભિન્નતા કરી, અને અહીં શુદ્ધ વ્યવહારમાં નિશ્ચયને શરૂઆતથી છેવટ સુધીમાં

અંતર્ગત કર્યું. ગુણસ્થાન ૧૨ સુધી, નિશ્ચય તત્ત્વ પામવા માટે શુદ્ધ વ્યવહારમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રવૃત્તિ થતી જાય છે, ત્યારબાદ નિશ્ચય ક્રિયા આપોઆપ થાય છે. તેમાં પ્રયત્ન નથી, તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ છે પણ સયોગીપણું હોય ત્યાં સુધી યોગ પ્રવર્તાવવા જેટલી જ શુદ્ધ વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ છે.

ગુણસ્થાન ૪, ૫ અને ૬ સુધીમાં જેટલું કામ મોક્ષ માર્ગનું છે તેટલું શુદ્ધ વ્યવહારનું સમજવું, બાકીનું અશુદ્ધ વ્યવહારનું સમજવું, પણ તે અશુદ્ધ વ્યવહાર મંદ થતો જાય છે. ગુણસ્થાન ૭ માં સરેરાશે શુદ્ધ વ્યવહાર જ છે પણ તે મંદ ગણાય. ક્ષપક શ્રેણીમાં શુદ્ધ વ્યવહાર વર્ધમાન પરિણામમાં હોય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે **નિશ્ચયની પ્રાપ્તિનો વ્યવહાર શુદ્ધ છે. શુદ્ધતાનું કારણ રાગદ્વેષની મંદતા અને સમકિત** છે. અને સમકિતને લઈને જિનાજ્ઞા પ્રમાણે ક્રિયા થાય છે. આ ઉપરથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો એકાંતવાદ અને જ્ઞાન ક્રિયાનો એકાંતવાદ ઉડી જાય છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ થાય છે.

સત્ય, અચૌર્ય
અપરિગ્રહ

*

સત્ય

'સત્ય' શબ્દ સત્ ઉપરથી નીકળ્યો છે, સત્ એટલે ત્રણે-કાળમાં જે અસ્તિત્વમાં છે તે. ત્રણે કાળમાં નિત્ય છે તે દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યો મૂળ છ છે, તેમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય એક એક દ્રવ્ય છે, જીવ અને પુદ્ગળ દ્રવ્યો અનંત અનંત છે અને કાળ અનેક પ્રકારે વર્તે છે, તે દ્રવ્યો એક જ અવસ્થામાં રહી શકતા નથી પણ જુદી જુદી અવસ્થાઓમાં રહે છે. તે અવસ્થા દ્રવ્યના પર્યાય રૂપે છે. અવસ્થા બદલાય છે ત્યારે નવીન અવસ્થાનો ઉત્પાદ થાય છે તે જ વખતે જુની અવસ્થાનો નાશ (વ્યય) થાય છે.

વળી દરેક દ્રવ્યમાં પોતપોતાના સ્વભાવિક ગુણો હોય છે તે ગુણોની અવસ્થા પણ બદલાયા કરે છે એટલે અવસ્થા (પર્યાય) દ્રવ્ય તેમજ દ્રવ્યના ગુણોમાં વર્તે છે એટલે દ્રવ્યો પોતપોતાના ગુણ પર્યાયોમાં જે રીતે રહે છે તેને જ્ઞાનથી અથવા મનથી જાણવા, વચનથી પ્રકાશમાં મૂકવા અને કાયાથી નિજ દ્રવ્યની શુદ્ધતા પ્રત્યે વર્તન કરવું તે સત્ય છે પરંતુ આવા પ્રકારના સત્યમાં જ્ઞાનની જરૂર છે ત્યારે દુનિયામાં અજ્ઞાની વધારે છે તેમના આશ્વાસન અને કંઈક પ્રગતિ માટે જે સત્ય વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ છે તે પણ વ્યાવહારિક સત્ય છે.

સત્યનુ વિશેષ સ્વરૂપ સમજાવવા માટે સત્યને જુદી જુદી

દૃષ્ટિએ તપાસવું જોઈએ. તેમાં પ્રથમ સાત નયથી સત્યનું સ્વરૂપ બતાવાય છે.

નિગમ નયનું સત્ય–નિગમ નય બાહ્ય અંશ અને લોક સંજ્ઞા ઉપર આધાર રાખે છે અને વ્યવહાર નય સુધી પહોંચે છે. ભાષા સમિતિની સત્ય ભાષાના ૧૦ ભેદ તથા વ્યવહાર ભાષાના કેટલાક ભેદો નિગમ નયના સત્યમાં દાખલ થાય છે. જેમકે, છે પુરૂષ, પણ નાટકમાંનો પાઠ લીધો છે તેથી સ્ત્રી કહેવાય. સાધુના વેષમાં દુરાચારીને લોક સાધુ કહે. લાકડાં બળે છે પણ ચુલો બળે છે એમ કહેવાય. હંસમાં નિશ્ચયથી પાંચે રંગ છે પણ ધોળો દેખાય છે એટલે હંસ ધોળો છે એમ કહેવાય.

સંગ્રહ નય–સામાન્ય સત્તા બતાવે છે તે વ્યવહાર નયનું સત્ય અથવા સર્વ પ્રકારના સત્યોને એક સામાન્ય શબ્દ ' સત્ય ' માં મૂકે છે.

વ્યવહાર નયમાં સત્ય–અહિં સત્ય મન અને વચનયોગ, વ્યવહાર મન તથા વચનયોગ અને તેને મળતું વર્તન આવે છે એટલે મન, વચન અને કાયાથી અસત્ય વિચારવું નહિ, બોલવું નહિ અને કાયાથી અસત્ય ચેષ્ટા કરવી નહિ. અહિં ત્રણ યોગની સાથે ત્રિકાળિક ત્રણ કરણ લાગુ પાડીને નવ–કોટિના પ્રત્યાખ્યાન સાધુ લે છે એટલે મન, વચન અને કાયાથી અસત્ય કરવું નહિ, કરાવવું નહિ અને કરતાં પ્રત્યે ભલું જાણવું નહિ. તેમાં ભૂતકાળના દોષો માટે પ્રાયશ્ચિત્તથી નિવૃત્તિ, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં અસત્ય કરવું નહિ વગેરે ભેદો લાગુ પાડવા. સાધુ નિશ્ચય સત્યના ધ્યેયપૂર્વક વ્યવહાર નયનું સત્ય આચરે છે.

ઋજુસૂત્ર નયમાં સત્ય–આ નય સત્યતામાં 'વર્તમાન' ઉપયોગ બતાવે છે. ભૂત અને ભવિષ્યની વાત કરતી નથી. વળી સંસારપક્ષમાં વ્યવહાર નયમાં જાય છે અને મોક્ષ માર્ગમાં શબ્દ નયમાં જાય છે.

શબ્દ નયનું સત્ય–આ લેખમાં પ્રથમ સત્‌થી શરૂઆત કરી જે વ્યાખ્યા કરી તે વ્યાખ્યા પ્રમાણે શબ્દ નયની પ્રરૂપણા થાય છે અને સમ્યગ્‌ દર્શનનું સ્વરૂપ અને મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશમાન થાય છે.

સમભિરૂઢ નયનું સત્ય–અહીં સંપૂર્ણ સત્ય પામવાની તૈયારી છે તે ક્ષપક શ્રેણી છે.

એવંભૂત નયનું સત્ય–તે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન તે સંપૂર્ણ સત્ય છે.

હવે ચાર નિક્ષેપામાં ‘ સત્ય ’ મૂકાય છે.

નામ સત્ય–‘ સત્ય ’ એવી નામ સંજ્ઞા વગર કોઈ વ્યવહાર થાય નહિ, અહીં નામ નિક્ષેપના બીજા ભેદોની જરૂર નથી.

સ્થાપના સત્ય–‘ સત્ય ’ એવી લિપિ (અક્ષર) માં સ્થાપનાની પણ સૂત્ર જ્ઞાન માટે જરૂર છે અહીં સ્થાપના નિક્ષેપના બીજા ભેદોની જરૂર નથી.

દ્રવ્ય સત્ય–તેના બે ભેદ–

(૧) આગમથી દ્રવ્ય સત્ય–તે ઉપયોગ વગર ‘ સત્ય ’ પ્રરૂપનાર શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અથવા તો અભ્યાસ કર્યો છે પણ ઉપયોગમાં નથી.

(૨) નો–આગમથી દ્રવ્ય સત્ય તેના ત્રણ ભેદઃ–

(૧) જ્ઞ–શરીર દ્રવ્ય સત્ય=સત્ય ભાવમાં રહીને જેણે કાળ કર્યો છે તેનું શબ.

(૨) ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સત્ય=ભવિષ્યમાં સત્યનો આરાધક થનાર જીવ.

(૩) શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સત્યઃ–તેના ૩ ભેદઃ–

(૧) લૌકિક નોઆગમથી દ્રવ્ય સત્ય=લોક વ્યવહારની જેની

ભાષા સત્ય ગણાય છે અને વર્તન વ્યવહારથી પ્રામાણિક ગણાય છે.

(II) લોકોત્તર નોઆગમથી દ્રવ્ય સત્યઃ—સત્ય તત્ત્વના રહસ્ય વગર, અથવા સમ્યગ્ દર્શન વગર લોકોત્તર પક્ષમાં જેનું વચન અને વર્તન વ્યવહારથી સત્ય ગણાય છે.

(III) કુપ્રાવચન સત્યઃ—કુ = ખરાબ, દુર્ગતિમાં લઈ જનાર + પ્રા = કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મની માન્યતાવાળું એટલે મનાય વિશિષ્ટ પણ તાત્ત્વિક રીતે ખોટું + વચન = ભાષામાં મુકાએલ શબ્દો, એટલે સંપૂર્ણ સત્યમાંથી જે પ્રકાશિત થાય છે, તેનાથી વિરૂદ્ધ, વચન અને વર્તન છે છતાં તેને સત્ય માનવામાં આવે છે, આ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

ભાવ સત્ય:— તેના બે ભેદ — ૧. આગમથી ભાવ સત્ય—શુદ્ધ સત્ય તત્ત્વોનો ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ. ૨. નોઆગમથી ભાવ સત્ય—સત્ય આચારવિચારના જેના ભાવ છે તેવો જીવ.

હવે સત્યના ચાર પ્રમાણ આપે છે.

આગમ પ્રમાણ સત્ય—આ = આત્મ + ગમ = પ્રત્યક્ષ એટલે જેને ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ સત્ય રૂપે આત્મ પ્રત્યક્ષ છે એવા સંપૂર્ણ સત્ય જાણનારાના પ્રવચનો જેમાં છે તેવા શાસ્ત્રોમાં જે 'સત્ય' પ્રરૂપણા છે તે 'આગમ પ્રમાણ સત્ય' છે. છ દ્રવ્ય અને નવતત્ત્વ આગમ પ્રમાણ સત્ય છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સત્ય—તેના બે ભેદઃ—

૧. આત્મ પ્રત્યક્ષ તેના બે ભેદઃ—(૧) સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ સત્ય તે કેવળ જ્ઞાન. (૨) દેશ પ્રત્યક્ષ–સત્ય અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન.

૨. ઇંદ્રિય અને મન પ્રત્યક્ષ તેના બે ભેદઃ—(૧) મોક્ષમાર્ગનું

સત્ય. (૨) વ્યવહાર સત્ય. આટલા ભેદોથી સત્ય પ્રત્યક્ષ રીતે સાબિત કરી શકાય છે.

અનુમાન પ્રમાણુ સત્ય–કોઇ ચિન્હ જોઇને વસ્તુને સત્ય માનવી જેમકે યંત્રની મદદ વગર પોતાની મેળે ગમનાગમન કરે તે જીવ હોવો જોઇએ. સ્વપ્રત્યક્ષ આભાસથી પોતાના જીવનો નિશ્ચય કરવો. જ્યાં પરસ્પર તત્ત્વોમાં વિરોધ નથી અને વિરોધાભાસ હોય તેનો સમન્વય થાય છે અને અપવાદ વગર સર્વ જીવોને કલ્યાણકારી છે તે સત્ય ધર્મ છે

ઉપમા પ્રમાણુ સત્ય–સાગર અને પલ્યને કોઇએ માપ્યું નથી પણ સાગરોપમકાળ અને પલ્યોપમકાળ સત્ય છે કારણ- કે સંપૂર્ણ સત્યની પ્રત્યક્ષ છે.

વ્યવહાર સત્ય–વ્યવહારના માર્ગાનુસારીપણાની રીતે જે સત્ય ગણાતું હોય તે વ્યવહાર સત્ય છે ત્યાં મોક્ષમાર્ગનું લક્ષ હોય કે ન હોય પણ વ્યવહાર સત્ય અનીતિનો નિષેધ કરે છે.

નિશ્ચય સત્ય–મોક્ષમાર્ગમાં સત્ય વચન (ભાષા સમિતિ) અને સત્ય વર્તન. વ્યવહારિક સત્ય વચન પણ મોક્ષમાર્ગમાં અસત્ય હોય. જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રમાં,રમણુતા તે નિશ્ચય સત્ય છે

સામાન્ય સત્ય :– તે લોક વ્યવહારનું સત્ય છે.

વિશેષ સત્ય :– તે મોક્ષમાર્ગનું સત્ય છે.

દ્રવ્યથી સત્ય :– (૧) ઉપયોગ વગરનુ સત્ય. (૨) શુદ્ધ ધ્યેય વગરનુ સત્ય (૩) બહારથી સત્ય, અંદરથી અસત્ય.

(૪) સત્ય દ્રવ્ય–સત્ય દ્રવ્યો છ પ્રકારનાં છે.

ક્ષેત્રથી સત્ય–(૧) લોક અલોક ક્ષેત્ર સત્ય છે. (૨) એક દેશમાં એક વસ્તુનું અમુક નામ હોય, બીજા દેશમાં તે નામનો વિપરીત અર્થ થતો હોય પણ પોતપોતાના ક્ષેત્રને હિસાબે તે સત્ય ગણાય.

કાળથી સત્ય–(૧) કાળથી દ્રવ્યો પર્યાયાંતર પામે છે, જે કાળે જે પર્યાય હોય તે કાળે તે પર્યાયથી તે દ્રવ્ય સંબોધિત થાય. (૨) અમુક વખતે અમુક રીવાજ સાચો ગણાય કાળાંતરે તે જ રીવાજ ખોટો ગણાય.

ભાવથી સત્ય–માસતુસ મુનિના શબ્દો બરાબર ન હતા પણ ભાવથી સત્ય હતા તેથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

દ્રવ્ય–સત્યનું દ્રવ્ય જીવ છે પણ અજીવ તેનો પ્રેરક નથી.

ભાવ–આત્માની સત્ય પરિણતિ તે સત્ય છે.

સત્યનો સ્યાદ્‌વાદ–

૧. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવં સત્યં–જ. ૨ ક્રોડ અને ઉ. ૯ ક્રોડ જીવ સંપૂર્ણ સત્યને પામેલા છે, અનંત અનંત સિદ્ધ ભગવાન્ અકર્મક સંપૂર્ણ શુદ્ધ એ જ સત્ય સ્વરૂપમાં છે. ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાન સુધી સત્યની તારતમ્યતા છે. બાકીના જીવો ક્વચિત્ વ્યવહારિક સત્યમાં હોય

૨. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવં સત્યં–મિથ્યાત્વ અસત્ય જ છે.

૩. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવં સત્યં–કેટલાક લોક વ્યવહારથી સત્ય હોય પણ નિશ્ચયથી અસત્ય હોય, કેટલાક લોક શ્રદ્ધા આશ્રી સત્ય હોય પણ વર્તન–આશ્રી સત્ય ન હોય.

૪. સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવં સત્યં–સત્યનું વર્ણન એકી સાથે બધું થઇ શકતું નથી, પરસ્પર વિરોધમાં અથવા અપ્રગટ વસ્તુમાં કોણ સાચું અને કોણ જૂઠું એનો નિર્ણય જ્ઞાની સિવાય કોઇ કરી શકે નહિ.

૫. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવં સત્યં–બાહ્યથી સાચું છે, પણ અભ્યંતરથી સાચું છે કે નહિ તેનો નિર્ણય જ્ઞાની સિવાય થઇ શકે નહિ. દાખલો પ્રસન્નચંદ રાજર્ષિ.

૬. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવં સત્યં–(૧) બાહ્યથી ખોટું છે પણ નિશ્ચયથી સાચું કે ખોટું તે જ્ઞાની સિવાય નિર્ણય થઈ શકે નહિ દાખલો અન્ય લિંગે સિદ્ધા.

૭. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવં સત્યં–વ્યવહારથી સાચું છે, નિશ્ચયથી ખોટું છે કારણ કે હિંસા-જનક છે તેનો આત્મ વિકાસ થશે કે નહિ તે કેવળી સિવાય કોઈ જાણે નહિ

અચૌર્ય

અચૌર્ય એટલે ચોરી કરવી નહિ, તે તો આબાલવૃદ્ધ જૈનેતર પણ જાણે છે પણ એ તો અંશથી સામાન્ય લૌકિક સ્વરૂપ થયું, વિશેષપણે અને વિસ્તારથી સમજવા માટે નયનિક્ષેપ વગેરે અનેક દૃષ્ટિથી જ અચૌર્યનું સ્વરૂપ જાણી શકાય, માટે જુદી જુદી દૃષ્ટિથી અચૌર્યનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

વ્યવહારથી અચૌર્ય.

તેના ઉપર ચાર નય ઉતારવામાં આવે છે

(૧) **નિગમ નયનું અચૌર્ય**–અહીં શ્રાવકનું અદત્તાદાન અણુવ્રત સમજવું, તે પ્રતિક્રમણની ચોપડીમાંથી જાણી લેવું

(૨) **સંગ્રહ નયનું અચૌર્ય**–અહીં અદત્તાદાનના સર્વ ભેદો એક અચૌર્ય શબ્દમાં આવી જાય છે.

(૩) **વ્યવહાર નયનું અચૌર્ય**–તે પાંચ મહાવ્રતધારી સર્વવિ-રતિ સાધુનું અદત્તાદાન મહાવ્રત છે. અહીં જંગલમા ચાલતા એક ખડની સળીની જરૂર પડે તો પણ તે શક્રેન્દ્રની અથવા ક્ષેત્રના માલિકની આજ્ઞા વગર ન લેવાય.

(૪) **ઋજુસૂત્ર નયનું અચૌર્ય**–મનથી પણ કોઇની કોઇ પણ વસ્તુ પડાવી લેવાનો વિચાર ન થવો જોઈએ.

નિશ્ચયથી અચૌર્ય-તેના ઉપર ત્રણ પર્યાયાર્થિક ભાવ નય ઉતારવામાં આવે છે-

(૫) શબ્દ નયથી અચૌર્ય-પોતાના આત્માની ચોરી કરવી નહિ, એટલે તેને છેતરવો નહિ, તેની ભાવ ઋદ્ધિમાં હાનિ પહોંચે એવું કાર્ય કરવું નહિ, તે કામ પાંચ મહાન્ આસ્રવ (મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને અશુભયોગ) ના ત્યાગથી થાય છે, તેમાં પણ તીર્થંકરની આજ્ઞા પ્રમાણે સમજીને કામ કરવાનું છે, નહિ કે પોતાની મેળે ભળતું સમજીને સ્વેચ્છાએ વિચરવાનું. તીર્થંકરની આજ્ઞા હોવા ઉપરાંત ગુરૂની આજ્ઞા પણ સંજોગ અનુસાર હોવી જોઇએ. અહીં ગુ૦ ૪ થી ૧૨ સમજવા.

(૬) સમભિરૂઢ નયનું અચૌર્ય-અહીં આત્મિક ઋદ્ધિને નુકશાન થતું આપોઆપ બંધ થઇ ગયું છે, પણ પર-વસ્તુ (પુદ્ગળ દ્રવ્ય ઇરિયાવહી ક્રિયાથી) ગ્રહણ થાય તેનું પણ રૂંધન કરવાનું છે તે ગુ૦ ૧૩ને છેવટે થાય છે.

(૭) એવભૂત નયનું અચૌર્ય-કર્મ અગ્રહણ સ્વરૂપી ગુણસ્થાન ૧૪ અને સિદ્ધ-અવસ્થા.

અચૌર્યના નિક્ષેપા-

(૧) નામ અચૌર્ય-અવસ્તુ છે.

(૨) સ્થાપના અચૌર્ય-તે શ્રાવક અને સાધુના વ્રતનું આરોપણ સ્થાપના એટલે અદત્તાદાન વ્રતનું પચ્ચક્ખાણ લેવું તે.

(૩) દ્રવ્ય અચૌર્ય-તેના બે ભેદ-

(૧) આગમથી દ્રવ્ય અચૌર્ય = ઉપયોગ વગર અચૌર્ય સંબંધીનો સૂત્ર અભ્યાસ.

(૨) નો-આગમથી દ્રવ્ય અચૌર્ય તેના ત્રણ ભેદ-

(અ) જ્ઞ-શરીર-તે અચૌર્યની આરાધના કરનાર જીવ હતો તે મરી ગયા પછી તેનું મુડદું.

(ખ) ભવ્ય શરીર—ભવિષ્યમાં અચૌર્યની આરાધના કરનાર જીવ.

(ક) તદ્ વ્યતિરિક્ત—તેના ત્રણ ભેદ—

(i) લૌકિક નો—આગમથી દ્રવ્ય અચૌર્ય—પચ્ચક્ખાણ વગર, લૌકિક નીતિ મુજબ, રાજ્ય અને લોકના ભયની ખાતર ચોરી તરીકે ગણાય એવું કામ કરવામાં આવે નહિ તે.

(ii) લોકોત્તર નો—આગમથી દ્રવ્ય અચૌર્ય—સમકિત-રહિત જૈન માર્ગના અચૌર્યની આરાધના.

(iii) કુપ્રાવચન નો—આગમથી દ્રવ્ય અચૌર્ય—ચોરી કરવી છતાં ચોરીની અજ્ઞાનતા હોય જેમકે ગામ બહાર કે વનમાં જે આવે તે લઈ આશ્રમ બાંધી રહે અને જે આવે તે ખાય તેમાં કોઈની આજ્ઞાની જરૂર ન સમજે એમ તાપસ, મિથ્યા-ત્વીરૂપી વગેરે, જીવના પ્રાણની ચોરી કરે (હિંસા કરે) છતાં તેમાં હિંસા ન સમજે તેવા જીવ અજીવના જાણપણારહિત મિથ્યાત્વી ગુરુઓનો ખોટો આચાર.

ભાવ અચૌર્ય—તેના બે ભેદ—(૧) આગમથી ભાવ અચૌર્ય= ઉપયોગપૂર્વક અચૌર્ય સૂત્રનો અભ્યાસ (જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, આચરણ). (૨) નો—આગમથી ભાવ અચૌર્ય = અચૌર્ય સ્વરૂપમાં રહેનાર જીવ તેમાં અંશથી છેવટ સુધી જોતાં ગુ. ૪ થી ૧૪માં પ્રવર્તતા તથા સિદ્ધ.

અચૌર્યના ૪ પ્રમાણ

૧. આગમ પ્રમાણ અચૌર્ય—સમકિત સહિત શ્રાવકનું અચૌર્ય અણુવ્રત અને સાધુનું અચૌર્ય મહાવ્રત, તેમાં સાધુના મહાવ્રતની પાંચ ભાવના તથા તીર્થંકર તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન.

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અચૌર્ય—(૧) સ્વ પ્રત્યક્ષ આત્મવંચના ન કરવી તે (૨) પર પ્રત્યક્ષ—અદત્તાદાન વ્રતનું પાલન.

૩. અનુમાન પ્રમાણ–જ્યાં મન, વચન, અને કાયાની નિર્દોષ એકતા જણાય ત્યાં અચૌર્ય અનુમાન કરવું.

૪. ઉપમા અચૌર્ય–કોઈને હણીને તેના દ્રવ્ય પ્રાણની ચોરી ન કરવાથી તેમ જ કોઈની ચોરી ન કરવાથી કે કોઈને દુઃખ ન દેવાથી તેના ભાવ પ્રાણની ચોરી થતી નથી તેથી અચૌર્ય અહિંસા સ્વરૂપ છે.

અચૌર્યનું આચરણ કરનાર જીવ પ્રામાણિક સત્યવાદી અને શુદ્ધ તત્ત્વપ્રકાશી હોય છે તેથી અચૌર્ય સત્ય સ્વરૂપ છે.

કોઈની સ્ત્રીનું હરણ કરવું તે પણ ચોરી છે તેથી દ્રવ્યથી બ્રહ્મચર્ય પાળનાર આવી ચોરી કરતો નથી તેમજ આત્મ-વંચનારૂપ ચોરીથી દૂર રહીને આત્મભાવમાં વિચરવાથી, અચૌર્ય બ્રહ્મચર્ય સ્વરૂપ છે.

કોઈનો માલ લેવા માટે ચોરી થાય છે અને જેને અભ્યંતર પરિગ્રહ ભાવ હોય છે તે ચોરી કરે છે માટે ચોરી નહિ કરવી તે અચૌર્ય, પરિગ્રહ ત્યાગ સ્વરૂપે પણ કામ કરે છે. આવી રીતે એક ગુણમાં આવિર્ભાવ થાય છે.

દ્રવ્ય અચૌર્ય = કોઈ વસ્તુ લેવી નહિ.

ક્ષેત્ર અચૌર્ય = કોઈની જગ્યા, ક્ષેત્ર દબાવી લેવી નહિ.

કાળથી અચૌર્ય = પ્રમાદ કરવો તે કાળનો દુર્વ્યયરૂપી ચોરી માટે અપ્રમાદ તે અચૌર્ય.

ભાવથી અચૌર્ય = પરદ્રવ્યનું અગ્રહણ. અચૌર્ય ગુણનો આધાર તે જીવ દ્રવ્ય અને અચૌર્ય તે જીવનો ગુણ સમજવો.

પરિગ્રહ–ત્યાગ

પરિગ્રહનો અર્થ–પરિ = ચારે કોરથી + ગ્રહ = ગ્રહણ કરવું, પકડવું, બંધનમાં આવવું એટલે જીવ જ્યાંથી આવે ત્યાંથી વસ્તુઓ

મેળવે છે અને તે વસ્તુઓની સાથે રાગદ્વેષથી બંધનમાં બંધાય છે તેમ જ કર્મથી બંધાય છે તે વસ્તુઓ તો પાર વગરની છે પણ મુખ્ય બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય-બાહ્ય-પરિગ્રહ અને અભ્યંતર-પરિગ્રહ.

બાહ્ય-પરિગ્રહ પણ ઘણી જાતના છે પણ તેનો મુખ્ય નવ વિભાગમાં સમાવેશ કરી શકાય છે-(૧) જમીન, (૨) ઘર, (૩) રૂપું, (૪) સોનું, (૫) ધન, (૬) ધાન્ય, (૭) દુપદ (સગાં-સંબંધી, નોકર-ચાકર વગેરે,)(૮) ચોપદ-દૂધાળાં ઢોર, ખેતીના ઢોર, વાહનનાં તથા પાળેલાં પશુ વગેરે. (૯) કુવઇ-ઘર તથા વ્યાપારનો સામાન જેમકે વસ્ત્ર, પાત્ર, ફર્નીચર અને દરેક જાતની પરચુરણ ચીજો કે જેનો આઠ પરિગ્રહમાં સમાવેશ નથી.

અભ્યંતર પરિગ્રહ તે આઠ કર્મ છે. તેમાં મોહનીય કર્મ જીવના દુશ્મનોનો રાજા છે. તેને બે મુખ્ય પ્રધાન છે:-

૧. દર્શન મોહનીય તેના તાબામાં ત્રણ સુભટ છે:- મિથ્યાત્વ, મિશ્ર-મોહનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય.

૨. ચારિત્ર મોહનીય તેના બે મુખ્ય સુભટ છે, રાગ અને દ્વેષ.

રાગના તાબામાં માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ એમ સાત છે અને દ્વેષના તાબામા ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા એમ છ છે

મોહનીય કર્મથી બીજે નંબરે નામકર્મવાળું શરીર છે કે જેને માટે જીવ સર્વ જાતના પરિગ્રહ એકઠા કરે છે મિથ્યાત્વાદિ પાંચ મુખ્ય આસ્રવ અને ૧૮ પાપસ્થાનો તે પણ અભ્યંતર પરિગ્રહનું કામ કરે છે.

આ બધાં અભ્યંતર અને બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ થાય છે તેનું ફળ મોક્ષ એટલે સાચું સુખ છે, ત્યારે પરિગ્રહને જે સુખરૂપ માનવામા આવે છે તે ખરી રીતે દુ:ખનું કારણ છે એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનથી તપાસતા દુ:ખરૂપ જ છે.

પરિગ્રહ મેળવવામાં દુઃખ છે, સાચવવામાં દુઃખ છે, ભોગવવામાં વિહ્વળતા અને અસંતોષનું દુઃખ છે, પરિગ્રહનો નાશ થાય ત્યારે આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાનનું દુઃખ છે, તે ઉપરાંત તે બધાં સ્થાનોમાં કર્મબંધ અને સંસારભ્રમણનું દુઃખ છે તેમાંનું એકે જાતનું દુઃખ મોક્ષમાં નથી પણ અનંત સતત ત્રિકાળવર્તી એકાંત શુદ્ધ આત્મિક સુખ છે માટે મહર્ષિઓ સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે.

હવે પરિગ્રહ–ત્યાગને કેટલીક દૃષ્ટિથી જોઈએ. તેમાં પ્રથમ ૭ નયથી તપાસીએ.

૧. નિગમ નયનો પરિગ્રહ–ત્યાગ–જેટલે દરજ્જે પરિગ્રહ ત્યાગ કર્યો હોય તેટલે દરજ્જે (અંશે) પરિગ્રહ ત્યાગ ગણાય. અહીં અકામ નિર્જરાવાળા ત્યાગીઓ તથા સકામ નિર્જરાવાળા શ્રાવકોનો સમાવેશ થઇ જાય છે.

૨. સંગ્રહ નયનો પરિગ્રહ–ત્યાગ–પરિગ્રહ–ત્યાગ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી એમ ઘણી રીતે થાય છે અને તેથી ઘણા ભેદો ઉત્પન્ન થાય છે પણ તે સર્વ ભેદો એક સામાન્ય વચન 'પરિગ્રહ–ત્યાગ'માં આવી જાય છે.

૩. વ્યવહાર નયનો પરિગ્રહ–ત્યાગ–આ સાધુ માટે છે. સર્વ સંસારી પરિગ્રહનો તેમજ કલ્પ ઉપરાંત ઉપકરણોનો મનથી, વચનથી, કાયાથી, ત્યાગ કરવામાં આવે છે તે પણ પરિગ્રહ કરવો નહિ, કરાવવો નહિ અને કરતાં પ્રત્યે ભલું જાણવું નહિ. એટલે ત્રણયોગને ત્રણકરણથી ગુણતાં નવ કોટિએ પરિગ્રહ ત્યાગ થાય છે.

૪. ઋજુ સૂત્ર નયનો પરિગ્રહ–ત્યાગ–પરિગ્રહ ત્યાગમાં વર્તમાન ઉપયોગ તે એક બાજુ વ્યવહાર–નયમાં જાય છે અને બીજી બાજુ આગળના નિશ્ચય નયોમાં જાય છે. બધો પરિગ્રહ ત્યાગ કર્યો હોય છતાં શરીર ઉપર મમત્વ કરે તેને આ નય પરિગ્રહ–ત્યાગી ન કહે

૫. શબ્દ નયનો પરિગ્રહ–ત્યાગ–પરિગ્રહ શબ્દના અર્થ પ્રમાણે બાહ્ય તેમજ અભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ અહીં સ્વીકારવામાં આવે છે તે એમ કહે છે કે ' **निग्गंथं पावयणं अत्थं, परमत्थं, सेसं अणत्थं** ' એટલે મિથ્યાત્વરૂપી અભ્યંતર પરિગ્રહનો નાશ થાય છે અને યથાતથ્ય વસ્તુસ્થિતિને સ્વીકારવામાં આવે છે. જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રની આરાધના થાય છે.

૬. સમભિરૂઢ નયનો પરિગ્રહ–ત્યાગ–અહીં સર્વ પરિગ્રહ–ત્યાગની સન્મુખ છે એટલે ક્ષપક શ્રેણીમાં છે આત્મ–સંતોષમાં લીન થાય છે અને ક્ષીણુ મોહ ગુણુસ્થાન સુધી આવે છે.

૭ એવંભૂત નયનો પરિગ્રહ ત્યાગ–તેમાં વ્યવહારથી કેવળી ભગવાન્ આવે છે અને નિશ્ચયથી સિદ્ધ ભગવાન આવે છે. બન્નેના ભાવ એક સરખા છે પણુ દ્રવ્ય ક્ષેત્રમાં ફરક હોવાથી કેવળી ભગવાન સંસારમાં છે. અને હજી સિદ્ધ ગતિમાં જવાનું છે ત્યારે સિદ્ધ ભગવાન સર્વ દ્રવ્ય અને ક્ષેત્ર રૂપી બંધનથી પણુ મુક્ત છે.

હવે નિક્ષેપામાં પરિગ્રહ–ત્યાગ જોઈએ.

૧. નામ પરિગ્રહ–ત્યાગ–(૧) મુક્તિનું એવું નામ છે પણુ કોઈ ગુણુ નથી તેથી તે અવસ્તુ છે. (૨) પરિગ્રહત્યાગ એવી નામ સંજ્ઞા (૩) કહેવાય છે ત્યાગી પણુ મમત્વ છે, કલ્પ ઉપરાંત પરિગ્રહ રાખે છે વગેરે દોષો સેવે છે તે સાધુના આચારની અપેક્ષાએ નામ પરિગ્રહ–ત્યાગ કહેવાય

૨. સ્થાપના પરિગ્રહ–ત્યાગ–(૧) પરિગ્રહ–ત્યાગ એવા અક્ષરમાં સ્થાપના. (૨) અજીવ અથવા એકેન્દ્રિય જીવોની પરિગ્રહ–ત્યાગ રૂપે સ્થાપના તે અવસ્તુ છે

૩. દ્રવ્ય પરિગ્રહ–ત્યાગ–

૧ આગમથી દ્રવ્ય પરિગ્રહ–ત્યાગ–પરિગ્રહ–ત્યાગ માટે શાસ્ત્રોના ઉપયોગ વગરનો અભ્યાસ.

૨. નો—આગમથી દ્રવ્ય પરિગ્રહ—ત્યાગઃ— તેના ત્રણ ભેદઃ—

(i) જ્ઞ—શરીર પરિગ્રહ—ત્યાગઃ— ત્યાગીનું શબ

(ii) ભવ્ય શરીર પરિગ્રહ—ત્યાગઃ— ભવિષ્યમાં પરિગ્રહ—ત્યાગ કરશે એવો ચરમ શરીરી જીવ

(iii) શરીર વ્યતિરિક્ત પરિગ્રહ—ત્યાગના ત્રણ ભેદઃ—

(અ) નો—આગમથી લૌકિક દ્રવ્ય પરિગ્રહ—ત્યાગઃ—લોક વ્યવહાર પ્રમાણે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવામાં આવે. જેમકે વિધવા આભૂષણ વગેરેનો ત્યાગ કરે. વિદ્યાર્થી તેજ વસ્તુનો ત્યાગ કરે, રોગી અપથ્યનો ત્યાગ કરે.

(બ) નો—આગમથી લોકોત્તર દ્રવ્ય પરિગ્રહ—ત્યાગઃ— સંસારી પરિગ્રહ ત્યાગીને સાધુ થયેલ છે પણ સમ્યગ્દર્શનને અભાવે પરિગ્રહ ત્યાગમાંથી આત્મ-ભાવ કેળવવાનો હેતુ નથી પણ પરલોકના વૈભવ મેળવવો છે.

(ક) નો—આગમથી કુપ્રા—વચન દ્રવ્ય પરિગ્રહત્યાગઃ— કહેવાય છે ઋષિ પણ સ્ત્રી અને કેટલોક સંસારી પરિગ્રહ રાખે છે ફક્ત ગામનો ત્યાગ—કરીને વનમાં આશ્રમમાં રહે છે એટલે કે વાસ્તવિક ત્યાગ નથી પણ બાલ તપ વગેરે હેતુથી વનમાં રહે છે.

૪. ભાવ પરિગ્રહ—ત્યાગ—તેના બે ભેદ—

૧. આગમથી ભાવ પરિગ્રહ ત્યાગઃ—આગમપૂર્વક તેમજ ....પૂર્વક ભાવ પરિગ્રહ ત્યાગનો અભ્યાસ છે.

૨ નો આગમથી ભાવ પરિગ્રહ ત્યાગઃ—દ્રવ્ય તથા ભાવ પરિગ્રહના ત્યાગી એવા જીવ

હવે પરિગ્રહ ત્યાગના ચાર પ્રમાણ—

૧. આગમ—પ્રમાણુ પરિગ્રહ ત્યાગ—૧. સમક્તિસહિત

શ્રાવકના ૧૨ વ્રત અને ૧૧ પ્રતિમા તથા સાધુના પાંચ મહાવ્રત તથા બાર ભિક્ષુની પ્રતિમા. (૨) મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને અશુભ યોગનો ત્યાગ. (૩) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં રમણતા

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ પરિગ્રહ–ત્યાગ—(૧) પર પ્રત્યક્ષઃ-જૈન સાધુ. (૨) સ્વ પ્રત્યક્ષઃ—આત્મ સતોષ.

૩. અનુમાન પ્રમાણુ પરિગ્રહ–ત્યાગ :– દીક્ષાના ઉમેદવારના વૈરાગ્યની પરીક્ષા લઈને અનુમાન થાય કે તે ત્યાગ માટે ભાવિક છે.

૪. ઉપમા પ્રમાણુ પરિગ્રહ–ત્યાગ :– જેમ આકાશને કોઈના આલંબનની જરૂર નથી તેમ ત્યાગીને કોઈના આશ્રયની જરૂર નથી. ત્યાગી આકાશ માફક નિરાલંબી છે, પવન માફક અપ્રતિબદ્ધ છે.

હવે પરિગ્રહ–ત્યાગની તારતમ્યતા જોઈએ.

૧. જે માણસને જે મળે તેમાં સંતોષ જ ન થાય તેને અનંત અનુબંધવાળો પરિગ્રહ છે.

૨. જે માણસને જેટલું મળે તેથી સંતોષ પામે તેને અપ્રત્યાખ્યાનીવાળો પરિગ્રહ છે

૩. જે માણસ પરિગ્રહની હદ બાંધે તેને પ્રત્યાખ્યાની પરિગ્રહ છે.

૪. જે માણસ સર્વ સંસારી પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે અને પરભવમાં મેળવવા ઈચ્છા ન કરે તેને સંજવલની પરિગ્રહ છે.

૫. જેણે દ્રવ્યથી સર્વ સંસારી પરિગ્રહ તેમજ ભાવથી સર્વ પરિગ્રહ–ત્યાગ કર્યો છે, ઇષ્ટ–અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ નથી, સંપૂર્ણ સમતા ભાવમાં રહે છે તે વીતરાગ છે.

વ્યવહારથી પરિગ્રહ ત્યાગ–તે જૈન સાધુ છે.

નિશ્ચયથી પરિગ્રહ–ત્યાગ–ગુ. ૧૨, ૧૩, ૧૪ અને સિદ્ધ.

સામાન્યથી પરિગ્રહ–ત્યાગ–સમકિતી શ્રાવકમાં હોય.

વિશેષથી પરિગ્રહ–ત્યાગ–સાધુમાં હોય.

દ્રવ્યથી પરિગ્રહ–ત્યાગ–અંશથી કે સર્વથા બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ.

ક્ષેત્રથી પરિગ્રહ–ત્યાગ–(૧) કોઈ ક્ષેત્રમાં મમત્વ ન રાખવું તે. (૨) ક્ષેત્રની હદ બાંધવી. (૩) સ્થિર આસન.

કાળથી પરિગ્રહ–ત્યાગ–ઇત્વરિક કે યાવજજીવન.

ભાવથી પરિગ્રહ–ત્યાગ–સમકિત, વિરતિપણું, અપ્રમાદ અને અકષાયના ભાવો. આત્મસંતોષમાં લીન.

દ્રવ્ય–સંતોષ (પરિગ્રહ–ત્યાગભાવ) તેનું દ્રવ્ય જીવ છે.

ભાવ–પરિગ્રહત્યાગ ભાવ તે આત્માની શુદ્ધ પરિણુતિ છે.

પરિગ્રહ–ત્યાગનો સ્યાદ્‌વાદ એકદ બે નીચેના દૃષ્ટાંતથી સમજી લેવો

૧. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવં :– પરિગ્રહ–ત્યાગ–(૧) ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ જે વખતે ક્ષયોપશમિક કે ઔપશમિક ત્યાગભાવ હોય છે તે સમયે પરિગ્રહ–ત્યાગ છે. (૨) ક્ષાયક ભાવમાં જે શુદ્ધ ભાવો ઉત્પન્ન થયા છે તે તેવા જ રહેવાના

૨. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવં પરિગ્રહ–ત્યાગ—(૧) અવિરતિમાં દ્રવ્ય પરિગ્રહ–ત્યાગની નાસ્તિ છે. (૨) મિથ્યાત્વમાં ભાવ પરિગ્રહ–ત્યાગની નાસ્તિ છે.

૩. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવં પરિગ્રહ–ત્યાગ— (૧) દ્રવ્ય સાધુમાં પરિગ્રહત્યાગની અસ્તિ છે ભાવ પરિગ્રહત્યાગની નાસ્તિ છે. (૨) કંઇક ત્યાગ છે અને કંઇક નથી એવો શ્રાવક.

૪. સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવં પરિગ્રહ–ત્યાગ—એકી વખતે સર્વ પરિગ્રહ–ત્યાગનું વર્ણન થઈ શકે નહિ

૫. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવં પરિગ્રહ–

ત્યાગ—સાધુ છે, ત્યાગી છે પણ ભાવથી ત્યાગી છે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

૬. સ્યાદ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવં પરિગ્રહ-ત્યાગ—ત્યાગ દેખાતો નથી પણ ભાવથી ત્યાગના પરિણામ છે કે નહીં તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ. દૃષ્ટાંત અન્ય લિંગે સિદ્ધા.

૭. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવં પરિગ્રહ-ત્યાગ—કંઇક ત્યાગ, કંઇક પરિગ્રહ એવો શ્રાવક કે જેના ભાવ છદ્મસ્થ ન જાણી શકે.

બ્રહ્મચર્ય

*

અર્થ:—બ્રહ્મ=આત્મા + ચર્ય=રમણુતા, એટલે વાસ્તવિક અર્થ આત્મરમણુતા થાય છે. પણ રૂઢીથી તેનો અર્થ મૈથુન ત્યાગ થાય છે. તેનાં બે કરણુ છે: ૧. પાંચે ઈન્દ્રિયોના બીજા વિષયો આવી મળતાં સમભાવે (રાગદ્વેષ રહિત) વેદવા છતાં આત્મભાવ ચાલુ રહી શકે છે પણુ મૈથુનભાવ આત્મરમણુતાની વિમુખ છે ૨. મૈથુન શબ્દ મિથુન (જોડુ) ઉપરથી બનેલ છે, મૈથુનમાં જેમ શરીર સંબંધ (બે શરીરના જોડા)ની વ્યવહારિક મુખ્યતા છે તેમ નિશ્ચયથી બે દ્રવ્ય, જીવ અને પુદ્ગળનો રાગદ્વેષ રૂપી બંધનયુક્ત સંબંધ પણુ મિથુન (જોડું) છે

મૈથુન યોગ્ય શરીર બે પ્રકારનાં છે—(૧) ઔદારિક શરીર તે મનુષ્ય અને તિર્યંચના કે જે સ્ત્રી, પુરૂષ કે નપુંસક લિંગે હોય અને (૨) વૈક્રિય શરીર તે દેવ અને દેવીને હોય. તે બે શરીરને મન, વચન અને કાયાના ત્રણુ યોગથી સંબંધ કરવો નહિ, કરાવવો નહિ અને કરતાં પ્રત્યે અનુમોદવું નહિ (રૂડું જાણુવું નહિ) એમ ૧૮ પ્રકારે અબ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કરવો અને જેમ ફળફુલયુક્ત વૃક્ષો તથા અનાજના ક્ષેત્રોનું કાટા, તાર કે પત્થર આદિ વાડથી રક્ષણુ થાય છે તેમ બ્રહ્મચર્યની નવ વાડથી બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણુ કરવું.

આવા પ્રકારનુ બ્રહ્મચર્ય સાધુએ પાળવું જોઈએ, આટલેથી પુરતું નથી. આ વ્યવહારિક બ્રહ્મચર્ય તે નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય આત્મરમણુતાનું કારણુ છે એટલે તેને માટે આત્મરમણુતા ખુલ્લી મુકવામાં આવે છે તેનો લાભ લઇ સાધુએ આત્મરમણુતા કરવી જોઈએ.

છદ્મસ્થ બ્રહ્મચર્યના રક્ષણુ માટે નવ વાડ રાખે છે અને કેવળી ભગવાન ક્ષાયક અવેદીભાવવાળા હોવા છતાં ધર્મની પ્રતિષ્ઠારૂપી

વ્યવહાર માટે તે વાડોનું ઉલ્લંઘન કરતાં નથી, માટે અહીં બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ બતાવવામાં આવે છે:—

૧. બ્રહ્મચારી સાધુએ સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસકવાળા સ્થાનમાં રહેવું નહિ તેમની સાથે એકાંત કરવી નહિ, તેમનો પરિચય કરવો નહિ, રાત્રિએ તેમનો કોઇપણ પ્રકારનો સંયોગ મેળવવો નહિ, કારણકે તેમના અંગ ઉપાંગ, ગુહ્યભાગ, કંદર્પ, કુચેષ્ટા જોવાઇ જાય તો સત્તામાં રહેલ વેદ મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય અને મનથી કામ ઇચ્છા પ્રગટ થાય તેમાં તીવ્રતા વધે તો બધી રીતે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થવાનો સંભવ છે.

એક સ્થાનમાં ઘી અને અગ્નિ રાખેલ હોય તો અગ્નિની ઉષ્ણતા વાયુદ્વારા ઘી સુધી પહોંચી જાય. તેથી ઘી ઓગળી જાય તેમ સ્ત્રી પરિચયથી પુરુષ વેદ પ્રગટ થાય છે.

સમોસરણમાં ઉપદેશ ચાલતો હોય તે વખતે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવીકા પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાને ગોઠવાઇને ઉપદેશ સાંભળતાં હોય ત્યાં સ્ત્રી પુરુષ પરિચય થતો નથી તેથી આ વાડને બાધા આવતી નથી પણ કોઇ પણ કારણે રાત્રિના સમયે બ્રહ્મચારી સાધુ સ્ત્રીના કોઈ પણ પ્રકારના સંબંધમાં આવતા નથી, ઉપદેશક અને શ્રોતાનો સબંધ પણ રાત્રે હોય નહિ.

શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમોસરણમાં મૂળ વિમાન સહિત સૂર્યદેવ એકવાર આવવાથી શ્રી મૃગાવંતી સાધ્વીજીને દિવસ રાત્રિની ખબર ન રહેવાથી સાધ્વીજીને રહેવાને સ્થાને રાત્રે ગયા ત્યારે શ્રી ચંદનબાળા સાધ્વીજીએ ઠપકો આપ્યો હતો અને મૃગાવંતી સાધ્વીજી પસ્તાવો કરતાં કરતાં ક્ષપક શ્રેણીએ ચડી ગયા આ ઉપરથી જોવાનું કે બ્રહ્મચારી સાધુ પાસે રાત્રિએ ઉપદેશ માટે પણ સ્ત્રીઓ ન જાય એવો બ્રહ્મચારીનો આચાર છે અને તેમાંજ તેની પ્રતિષ્ઠા છે, કારણકે ગામને મોઢે ગરણું બંધાતુ નથી, ગમે તેવી સંશયાત્મક વાતો થાય, વળી ભ્રષ્ટ થતાં વાર લાગતી નથી.

૨. ભીંતને આંતરે સ્ત્રી પુરૂષ ક્રીડા કરતા હોય તેવા સ્થાને બ્રહ્મચારી સાધુ રહે નહિ. જેમ કોઈ માણસ લીંબુ ચુસતો હોય તે જોઈને બીજાને મોઢામાં પાણી આવે તેમ ભોગવતા ભોગનો અવાજ સાંભળીને ભોગની ઇચ્છા થાય.

૩. સ્ત્રીના મનોહર અંગઉપાંગ નિરખવાં નહિ. મનોહર અંગઉપાંગ સત્તામાં રહેલ વેદ મોહને આકર્ષવામાં શસ્ત્ર સમાન છે સાધુને ચળાવવા આવા શસ્ત્રનો કોઈ વખતે ઉપયોગ થાય છે ત્યારે તે સાનુકુળ પરિષહ નિર્વિકારી ભાવે સાધુએ સહન કરવા માટે સાવધાન રહેવું જોઈએ.

કેટલાક દ્રવ્યલિંગી, સ્ત્રીઓના મનોહર અંગ ઉપાંગ જોવાની મોજ માટે આલાપ-સંલાપ આદિથી સ્ત્રીઓ સાથે પરિચય વધારે છે, સ્ત્રી સન્માનના ઓઠા નીચે સ્ત્રીઓને આકર્ષે છે, રાત્રિ પરિચય કરે છે, એકાંત મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે આવા દ્રવ્યલિંગીઓથી સ્ત્રીઓએ તેમજ જનતાએ સાવચેત રહેવું જોઈએ.

૪. સાધુએ પૂર્વ ભોગ સંભારવા નહિ તેમ જ અચાનક જોવાઇ ગયેલી સુંદર સ્ત્રી વગેરેને સ્મૃતિમાં લાવવાં નહિ. ચક્રવર્તીની સ્ત્રીરત્ન પૂર્વભોગ સંભારી શોક કરીને નરક સુધી જાય છે. નિર્વિષ સાપની ઓળ દહીં આદિ ચીજમાં વગર જોયે અચાનક ખવાઇ જાય તો તેને કદાચ ઝેર ચડીને તે માણસ મરી ન જાય પણ કેટલેક કાળે તેને જાણવાનું મળે કે તેણે જે દહીં ખાધું હતું તેમાંથી સાપ નીકળ્યો હતો તે માણસ ઝેરના ધ્રાસકાથી જ મરી જાય. તેમ ભોગ ભોગવવામાં આસક્તિ ન હતી તેથી વિશેષ આસક્તિ પૂર્વભોગ સંભારવાથી કદાચ આવી જાય અને બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થાય.

૫. સ્ત્રી બેઠેલી હોય ત્યાં એક મુહુર્ત સુધી (સ્ત્રી ઉઠયા પછી) બ્રહ્મચારીએ બેસવું નહિ, કારણકે સમયે સમયે અનંતા પુદ્ગળ

સ્કંધો શરીરમાં આવે છે અને અનંતા બહાર નીકળે છે સ્ત્રી ઉઠયા પછી સ્ત્રીના શરીરના પુદ્ગળો અંતર્મુહૂર્ત સુધી ત્યાં રહે છે. નહિં જોવામાં આવતાં એવા સ્ત્રીના પુદ્ગળોનો પણ બ્રહ્મચારી સ્પર્શ ન કરે કારણકે સૂક્ષ્મ પુદ્ગળો કાર્મણ શરીરને આકર્ષે વળી વધારે પડતા કામી પુરુષો સ્ત્રીઓની બેઠક જ વધારે પસંદ કરે, માટે બ્રહ્મચારીએ સાવધાન રહેવું

૬. સ્ત્રી કથા કરવી નહિ. કામ ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે સ્ત્રીના અંગઉપાંગ, લાવણ્ય, રાગરાગણી, શૃંગાર દેશદેશની સ્ત્રીઓની રીતભાત, ઇચ્છા વગેરેની વાતો કરવી નહિ તેમ જ સાંભળવી નહિ. વસ્તુ સ્વરૂપના કથન માટે શાસ્ત્રમાં જુગલીયાં મનુષ્યો, દેવ, દેવીના શરીરના કથન આવે છે તેમાં રાગભાવ લાવવો નહિ, પણ શરીરની અનિત્યતા વગેરે ભાવના ભાવવી.

૭. શરીરની શુશ્રુષા જેમકે સ્નાન, વિલેપન, માલીસ, તેલ, મર્દન વગેરે બ્રહ્મચારીએ કરવાં નહિ, કારણકે તેથી શરીર મમત્વ અને ભોગની ઇચ્છા થાય છે.

૮. ઘી, ગોળ, ખાંડ, સાકર, તેલ, દૂધ, દહીં વગેરે નિતરતા હોય એવો આહાર કરવો નહિ. પણ શાસ્ત્ર અભ્યાસ માટે દૂધની-જરૂર પડે, અરૂચી માટે દહીંની જરૂર પડે, વગેરે કારણે વાપરવામાં બાધા નથી, શરીરની પુષ્ટિ કે કામભોગના વિચારથી વિગય વાપરવું નહિ.

૯. સંયમ નિર્વાહ કે જીવિતવ્યના કારણો માટે જેટલો આહાર જોઇએ તેથી કંઇક ઓછો આહાર કરવો કે જેથી સજ્ઝાય ધ્યાનમાં ચિત્ત રાખી શકાય અને કામની પુષ્ટિ થાય નહિ કામને જીતવા માટે અણસણ (ઉપવાસ) અમોઘ સાધન છે કે જેથી તે જ થયેલી ઇંદ્રિયો મંદ થઇ જાય છે.

બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ શાસ્ત્ર કથિત છે, જાણી જોઇને એક વાડ ન ભાંગવા છતાં ફક્ત સ્મૃતિથી મન આડું અવળું ભમે છે અને માનસિક બ્રહ્મચર્યમાં ભંગ પાડે છે ત્યારે જેઓ જાણી જોઇને એક કે વધારે વાડનો ભંગ કરે

છે અને જનતામાં પોતાની વિશેષતા બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે તેને ખરો બ્રહ્મચારી ન સમજવો. પણ ઢોંગી સમજવો. કારણકે કડમાણેકડે. કરવા માંડયું તે કર્યું. દોષના સેવનમાં એક પગથીયું ઉતર્યા એટલે વધારે નીચેના પગથીયે જવાનું જ. જો કે પોલ ન પકડાય ત્યાં સુધી આબરૂ કદાચ જળવાઇ રહે. પણ વીતરાગની આજ્ઞા જે જાણી જોઇને ઉલ્લંઘે છે તેના આત્માનું કદી કલ્યાણ થતું નથી. જયારે જીવ સુધરે ત્યાર બાદ ફરી વિકાસ થાય પણ ન સુધરે ત્યાં સુધી તે પડતો જ જાય એવો કુદરતી નિયમ છે, તેના દાખલા સૂત્રમાં ઘણી બાબતમાં મળી આવે છે.

સ્થુલીભદ્ર સ્વામીએ બ્રહ્મચર્યની એકે વાડ ભાંગી ન હોય તેના મુદ્દા:—

કોશા પાસે જવાનો હેતુ તેને મોક્ષ માર્ગમાં જોડવાનો હતો અને સ્થુલીભદ્રને પૂર્વ પરિચયના અભ્યાસથી લાગ્યું કે કોશા માની જશે અને મોક્ષ માર્ગમાં જોડાઇ જશે. જે હળુકર્મી લાગે તેને બુઝવવા સાધુ પ્રયત્ન કરે તે વીતરાગની આજ્ઞામાં છે. તેમના ગુરુએ યોગ્યતા જાણીને આશીર્વાદ આપ્યા. વળી સ્થુલીભદ્રે જે ભોગ ભોગવેલા હતા તે પોતાની મેળે તજી દીધા હતા અને વમેલો આહાર કોણ કરે ? (૫. પછી) સ્થુલીભદ્ર જેવા દ્રઢ પરાક્રમી સાધુ વમેલા ભોગ સાપની ઓળકે એવો સંભવ ન હતો. સ્થુલીભદ્ર સ્વામીએ નવેનવ જાય તો તે કોશાને એકબે જ ઓરડા ન હોય પણ ઘણા હોય જાય પણ કેટલા ઓરડાને ઉપાશ્રય બનાવ્યો હોય. જે ઇચ્છાથી કોશા ખાધું હતું તે પાસે આવી તેથી સ્ત્રી પરિષહ ઉત્પન્ન થયો. અને ધાસકાથી જ મરવા પરિષહને પાર જ ઉતારે તેમા કંઇ નવીન નથી, તેથી વિશેષ આસો પોતે જ તજી દીધી હતી એટલે પરિષહ વિજયમાં બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થાથાકી અને કંઇક ઠેકાણે આવી એટલે તેણીને પ. શ્રી બ. મોક્ષ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો. આ બાબતમાં વીત- બ્રહ્મચારીએ જે ઉલ્લંઘન દેખાતું નથી.

પણ કોઇ શીથિલ અને દ્રવ્ય સાધુ સ્થુલીભદ્રની વાત આગળ કરીને સ્ત્રીઓના પરિચયમાં રહેવા માટે પોતાનો બચાવ કરે તે નથી ઉત્સર્ગ માર્ગ કે અપવાદ માર્ગ કારણ કે જાણી જોઇને પોતાની ઇચ્છાથી જ પરિચય થાય તે એક પણ માર્ગ નથી પરંતુ અભિનિવેશિક છે.

વળી વીતરાગની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર સાધુ કોઇને વીતરાગની આજ્ઞામાં લાવી શકતા નથી, પણ વીતરાગની આજ્ઞા બહાર ખેંચી જાય છે.

લોક સંજ્ઞામાં કદાચ આરંભ, સમારંભવાળો કંઇક ઉપકાર દેખાય પણ તત્ત્વ દૃષ્ટિએ વ્યર્થ હોય. માટે મુમુક્ષુ સાધુઓએ સરળતાપૂર્વક વીતરાગની આજ્ઞા સમજીને નવ વાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને જનતાએ આજ્ઞામાં રહેનાર સાધુનું આલંબન લેવું તો જ ખરો કલ્યાણ માર્ગ મળે.

બીજી વાત એ છે કે ઝાડો, પેશાબ, અનિવાર્ય સાધુની વૈયાવચ્ચ એવા ગાઢાગાઢ કારણ સિવાય સાધુને રાત્રે ઉપાશ્રયની બહાર જવાનો નિષેધ છે તો પછી રાત્રે સભા ભરવી, સ્ત્રીઓનો પરિચય કરવો વગેરે રાત્રે સાધુ માટે સંભવિત જ નથી, અને જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનારા કદી સંસારનો પાર પામતા જ નથી.

વળી રાત્રે ગાઢાગાઢ કારણે પણ જવા આવવા માટે ખાસ વિધિ છે, માથે કામળ ઓઢવાની, દિવસમા જોયેલી જગ્યાએ ચાલવું, રજોહરણથી પૂંજતા પૂંજતા ચાલવું વગેરે. જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર સાધુ કહેવાય જ નહિ. માટે મુમુક્ષુએ સાધુની રીતભાત જાણવી જોઇએ અને યોગ્ય સાધુનો આદર કરવો જોઇએ, બાકીનાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ હવે બ્રહ્મચર્યને કેટલીક દૃષ્ટિથી તપાસીએ.

વ્યવહાર બ્રહ્મચર્ય–તેના બે ભેદ: ૧ દ્રવ્ય બ્રહ્મચર્ય–ફક્ત કાયાથી મૈથુનનો ત્યાગ. જેમકે સ્ત્રી ન મળે તેથી અથવા વિધવાને લોક

ભયથી શિયળ રાખવું પડે તે ૨. ભાવ બ્રહ્મચર્ય:—મનથી મૈથુનનો ત્યાગ એટલે મૈથુનની ઇચ્છા ન કરે. મનથી બ્રહ્મચર્ય પાળવા છતાં નિશ્ચય બ્રહ્મચર્યમાં ન જાય એમ બને તેથી ભાવ બ્રહ્મચર્યને વ્યવહાર બ્રહ્મચર્યમાં અહિં લીધેલ છે.

નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય—આત્મ રમણતા, આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રહે અથવા તેમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરે.

શાસ્ત્રમાં કેટલાક પડવાઇની વાત આવે છે. તેઓ પાછળથી સુધરી જઇ આત્મ કલ્યાણ કરી ગયા તેઓનું દ્રષ્ટાંત આગળ કરી કેટલાંક દ્રવ્યલિંગી પોતાની પોલને પોષવા અભિનિવેશિકપણું કરે છે. પણ એટલું સમજવું કે પડવાઇ થયેલા સુધર્યા ન હોત તો આત્મ-કલ્યાણ કરી શકયા ન હોત, વળી તેઓએ સાધુના વેશમાં રહીને દુરાચાર સેવ્યો ન હતો.

હવે સાત નયથી બ્રહ્મચર્યનું સ્વરૂપ જોઇએ.

૧. નિગમનયનું બ્રહ્મચર્ય:—આ નયનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે કે જેટલે અંશે બ્રહ્મચર્ય પાળે તેટલે અંશે મૈથુનઆશ્રી દેશવ્રત ધારી અને જેટલે અંશે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરે તેટલે અંશે અબ્રહ્મચારી ગણાય. આ નયમાં ગૃહસ્થ વ્રતધારી તથા નારદનો સમાવેશ થઇ જાય. શિયળ પાળનાર વિધવા તથા વિધુર કે કન્યા કે કુમાર પણ અપેક્ષાપૂર્વક આ નયમાં દાખલ થઈ જાય. વળી આ નય કારણને કાર્ય માને છે એટલે નવવાડ કે જે બ્રહ્મચર્ય રક્ષણનું કારણ છે તે નવવાડને પણ બ્રહ્મચર્ય માને. આ નવ દ્રવ્યાર્થિક હોઇને કાયા અને વચન આશ્રી ત્રણ કરણવાળા બ્રહ્મચર્યની પ્રધાનતા રાખે છે છતાં પણ બ્રહ્મચર્યનો સંકલ્પ કરનારને પણ બ્રહ્મચારી કહે અને વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એમ ત્રણે કાળના બ્રહ્મચર્યની પણ વાત કરે. રાગ ભાવથી સ્ત્રીના હાથને સ્પર્શ કરતાં પણ મૈથુન ગણે.

૨. સંગ્રહ નયનું બ્રહ્મચર્ય:— આ નય બ્રહ્મચર્યના બધા ભેદો તથા ઉપભેદોને એક શબ્દ બ્રહ્મચર્યથી સંબોધે અને બધા બ્રહ્મચારીને

એક શબ્દ બ્રહ્મચારીમાં સમાવી દીએ, વળી બ્રહ્મચર્યના ગુણોનો સંગ્રહ કરે તેને પણ બ્રહ્મચર્યમાં મુકે.

૩. વ્યવહાર નયનું બ્રહ્મચર્ય:—વ્યવહારમાં બ્રહ્મચર્ય પળાતું દેખાય તેને આ નય બ્રહ્મચારી કહે એટલે વચન અને કાયાથી અબ્રહ્મચર્યનું કોઇ કાર્ય કરે નહિ, કરાવે નહિ, કરતાં પ્રત્યે રૂડું જાણે નહિ તેને બ્રહ્મચારી કહે. બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ આ નયમાં આવી જાય છે, આ નયવાળો કંદર્પ, કુચેષ્ટા કે ગાળો દેવાનું કામ પણ કરે નહિ. આ નયના બ્રહ્મચર્યમાં અનંગક્રીડા કે કોઇના વિવાહ કરવાનો પ્રતિબંધ છે. આ નયનું બ્રહ્મચર્ય સાધુ માટે ફરજીયાત છે, વ્યવહાર નયમાં ભાવ બ્રહ્મચર્ય લીધું નહિ કારણકે ઋજુસૂત્રના વ્યવહારિક ભાગમાં ભાવ બ્રહ્મચર્યને મુકયું છે.

૪. ઋજુસૂત્ર નયનું બ્રહ્મચર્ય:—આ નય એક બાજુ વ્યવહાર નયમાં દોરી જાય છે અને બીજી બાજુ નિશ્ચય નયમાં દોરી જાય છે એટલે તે બન્નેની વચમાં છે. તેનો વિષય વર્તમાનકાળનો ભાવ છે તેથી મનનો વિષય છે. જે માણસ નિશ્ચય નયમાં નથી જઇ શકતો તે વ્યવહારમાં જ રહે છે પણ આત્મભાવ ઓળખે તો નિશ્ચય નયમાં જાય છે વ્યવહારનું બ્રહ્મચર્ય બરાબર પાળે પણ મનથી મૈથુનની ઇચ્છા કરે તેને આ નય બ્રહ્મચારી કહે નહિ.

૫. શબ્દ નયનું બ્રહ્મચર્ય:—આ નય શબ્દના અર્થ ઉપર જાય છે. જે જે કારણોથી આત્મરમણતા થાય તે સર્વે ભેદોને આ નય બ્રહ્મચર્ય કહે છે સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ ચારિત્ર, તપ અને મંડિત વીર્ય જેથી આત્મરમણતા થાય તેને બ્રહ્મચર્ય કહે છે અને ફક્ત વર્તમાનકાળ આશ્રીજ કથન કરે છે. અહીં નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય રૂપી આત્મરમણતા શરૂ થાય છે. ગુણસ્થાન ૪ થી ૭.

૬. સમભિરૂઢ નયનું બ્રહ્મચર્ય:—નવમે ગુણસ્થાને અવેદીપણું પ્રાપ્ત થવાની તૈયારી હોય ત્યાં સુધીની ક્ષપકશ્રેણી આ નયનો વિષય થઇ શકે છે. ગુણસ્થાન ૮ થી ૯.

૭. એવંભૂત નયનું બ્રહ્મચર્ય:–ક્ષાયક ભાવે અવેદીપણું પ્રાપ્ત થાય ત્યાંથી ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી એટલે સંસારી પર્યાયનો અંશ રહે ત્યાં સુધી આ નયનો વિષય ગણાય, પણ સિદ્ધ ભગવાનને કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન સ્વરૂપે આત્મરમણતા હોય છે અને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન રહે છે તે આત્મરમણતાની અપેક્ષાએ સિદ્ધ સ્વરૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય સ્વરૂપ ગણાવું હોય તો ગણાય, પણ ત્યાં ચારિત્રરૂપે બ્રહ્મચર્ય નથી કારણ કે અશરીરી છે. ગુણસ્થાન ૯ ના છેલ્લા ભાગથી ગુ. ૧૪ સુધી ચારિત્ર રૂપે બ્રહ્મચર્ય ગણાય.

હવે નિક્ષેપાથી બ્રહ્મચર્યનું સ્વરૂપ જોઈએ:–

નામ બ્રહ્મચર્ય:– (૧) બ્રહ્મચર્ય એવી નામ સંજ્ઞા (૨) ગુણ વગરનું નામ જેમકે બ્રાહ્મણ (=બ્રહ્મ+જ્ઞ) પણ તેમાં બ્રહ્મચર્યના ગુણોનો અભાવ હોય તેથી અવત્થુ છે.

સ્થાપના બ્રહ્મચર્ય:–(૧) બ્રહ્મચર્ય શબ્દની અક્ષર (લિપિ)માં સ્થાપના. (૨) કોઈ જીવ કે અજીવની બ્રહ્મચારી રૂપે સ્થાપના તે અવત્થુ (નિર્ગુણ) છે.

દ્રવ્ય બ્રહ્મચર્ય તેના બે ભેદ:–૧. આગમથી દ્રવ્ય બ્રહ્મચર્ય =ઉપયોગ વગર બ્રહ્મચર્યના વિષયનો શાસ્ત્ર અભ્યાસ. ૨. નો આગમથી દ્રવ્ય બ્રહ્મચર્ય તેના ત્રણભેદ:–(૧) જ્ઞ શરીર બ્રહ્મચર્ય=બ્રહ્મચારીનું શબ. (૨) ભવ્ય શરીર બ્રહ્મચર્ય=ભવિષ્યમાં બ્રહ્મચર્ય પાળનાર જીવ. (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત બ્રહ્મચર્ય તેના ત્રણ ભેદ:–(a) લૌકિક બ્રહ્મચર્ય = વિધવાને લોકાચાર પ્રમાણે પરાણે બ્રહ્મચર્ય પાળવું પડે તે. (b) લોકોત્તર બ્રહ્મચર્ય–સાધુ ઈચ્છા વગર બ્રહ્મચર્ય પાળે તે. (c) કુપ્રાવચન બ્રહ્મચર્ય.–દેવદાસી કે પુજારણને પરાણે બ્રહ્મચર્ય પાળવું પડે તે અથવા નિશ્ચય નયથી અજ્ઞાત કુપ્રાવચનીક બાવા જોગી દ્રવ્ય બ્રચહ્મર્ય પાળે તે.

ભાવ બ્રહ્મચર્ય તેના બે ભેદ:–૧ આગમથી ભાવ બ્રહ્મચર્ય = ઉપયોગપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય આશ્રી શાસ્ત્ર અભ્યાસ, ૨. નો–આગમથી

ભાવ બ્રહ્મચર્ય = ઋજુસૂત્ર નય અને ત્રણ શબ્દ નય પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય પાળનાર જીવ. અહીં ભાવ બ્રહ્મચર્યમાં ક્ષાયક ભાવ પણ આવી જાય છે તેથી નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય અહીં અંતર્ગત થાય છે.

બ્રહ્મચર્યના ૪ પ્રમાણઃ–૧. આગમ પ્રમાણ બ્રહ્મચર્યઃ–(૧) નવ વાડ વિશુદ્ધ અઢાર ભેદે બ્રહ્મચર્ય. (૨) ૧૮૦૦૦ શીલના અંગનુ ધારણ કરવું તે. (૩) આત્મરમણતા.

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બ્રહ્મચર્યઃ–જે વ્યવહાર બ્રહ્મચર્ય પ્રત્યક્ષ છે તે છદ્મસ્થની અપેક્ષા છે. વચન અને કાયાથી બ્રહ્મચર્ય તથા નવ વાડનું પાલન છદ્મસ્થ પ્રત્યક્ષ છે. કેવળી ભગવાનને સર્વ ભાવો આત્મપ્રત્યક્ષ છે.

૩. અનુમાન પ્રમાણ બ્રહ્મચર્યઃ–જે નવ વાડનું રક્ષણ કરે તે અનુમાનથી બ્રહ્મચારી ગણાય.

૪. ઉપમા પ્રમાણ બ્રહ્મચર્યઃ–બ્રહ્મચારી ભગવાન સમાન ગણાય છે.

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી જોતાં જેટલા જીવો બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તે બ્રહ્મચર્યના દ્રવ્યો છે. ચૌદ ગુણસ્થાનવાળા સાત નયોમાંથી કોઈ પણ એક અથવા વધારે નયોના બ્રહ્મચર્યમાં હોવાનો સંભવ છે. તિર્યંચ શ્રાવકની અપેક્ષાએ તેમનું ક્ષેત્ર ત્રીછો લોક છે અને મનુષ્યની મુખ્યતામાં અઢી દ્વીપ ક્ષેત્ર છે બ્રહ્મચારી સર્વકાળમાં વિદ્યમાન છે. ભાવથી ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ કે ક્ષાયક બ્રહ્મચર્ય હોય તેનું સામાન્ય ભાવના સ્વરૂપ એ છે કે આત્મા નથી સ્ત્રી, નથી પુરુષ, નથી નપુંસક. પણ અવેદી, અશરીરી, અરૂપી જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છે અને શરીર જડ, રૂપી પુદ્‌ગળ સ્કંધ સ્વરૂપે છે માટે પુદ્‌ગળીક ભાવનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ આત્મભાવમાં રહેવાનો પ્રયત્ન થાય તે ભાવ બ્રહ્મચર્ય તેની તારતમ્યતા પ્રમાણે ભાવના ઉપરોક્ત ત્રણ ભેદ પડે છે જીવ દ્રવ્ય તે બ્રહ્મચર્યનું દ્રવ્ય છે અને આત્માની શુદ્ધ-પરિણતિ તે ભાવ છે.

એ કાં ત વા દ

*

'અનેકાન્તવાદ' નું રહસ્ય સમજવા માટે 'એકાન્તવાદ'નું સ્વરૂપ બરાબર જાણવું જોઈએ. પ્રસ્તુત લેખમાં 'એકાન્તવાદ' શું છે તે અને તેના મુખ્ય ભેદોનું વિશદ વર્ણન અત્રે કરવામાં આવેલ છે. સંપ્રદાયભેદોનું મુખ્ય કારણ એકાન્તવાદ છે. આ એકાન્તવાદનું નિરાકરણ અનેકાન્તવાદ દ્વારા જ થઈ શકે.

એકાંતવાદ એટલે શું.

'એકાંતવાદ' એટલે એક સિવાય સર્વ અપેક્ષાઓનો નિષેધ કરીને, તે એક જ અપેક્ષાને છેવટ સુધી પકડી રાખવી, વસ્તુને અનંત ધર્મો (ગુણો) હોય છે તેમાથી એક ગુણ પકડીને બાકીના સર્વ ગુણોને અમાન્ય રાખવા.

એક નિક્ષેપનો ઉપયોગ લૌકિક વ્યવહારમાં થતો હોય તો તેવો ઉપયોગ મોક્ષમાર્ગમાં પણ હોવો જ જોઈએ એવી માન્યતા, એક શબ્દના ઘણાં અર્થ થતાં હોય તો તેમાંથી યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય અર્થ લાગુ પાડવાને બદલે એક શબ્દના અમુક એક જ અર્થને સર્વ સ્થાને લાગુ પાડવા, સાત નયમાંથી એક જ નયને વળગી રહેવું, પાંચ સમવાય કારણને બદલે એક સમવાયને વળગીને બાકીનાનો નિષેધ કરવો, એક પુસ્તકમાં સાચું પણ છે તેમજ ખોટું પણ છે, તેમાં ખોટાને છોડીને સાચાને ગ્રહણ કરવાને બદલે કાં તો બધું છોડી દેવું કાં તો બધુ સાચું માનવું એવી અંધશ્રદ્ધા, વ્યવહાર અને નિશ્ચયને સમજીને આચરણ કરવાને બદલે એક જ રસ્તો સાચો માનવો—આ બધાં એકાંતવાદો છે.

એકાન્તવાદ વિષે જન્માંધોનું દૃષ્ટાંત

'એકાંતવાદ' ને વધારે સમજવાને માટે હાથીનું દૃષ્ટાંત ઉપયોગી

છે. કેટલાક આંધળા ચાલ્યા જતા હતા, રસ્તામાં એક હાથી મળ્યો. એક જણાએ પગ પર હાથ ફેરવી કહ્યું કે, હાથી થાંભલા જેવો છે, એક જણાએ પૂંછ પર હાથ ફેરવી કહ્યું કે, હાથી સાપ જેવો છે, એક જણે પેટ પર હાથ ફેરવી કહ્યું કે હાથી લંબગોળ પેટી જેવો છે, એક જણે સુંઢ પર હાથ ફેરવી કહ્યું કે, હાથી સાંબેલા અને અજગર જેવો છે, એક જણે દંતુશૂળ પકડી કહ્યું કે, હાથી દાતરડા જેવો છે, એક જણે કાન પર હાથ ફેરવીને કહ્યું કે, હાથી સુપડા જેવો છે.

આવી રીતે એક એક ભાગ પકડી પોતાની માન્યતાને વળગી રહીને એક બીજાને જુઠા પાડવા માંડયા. આ તકરાર ચાલતી હતી તેવામાં એક દેખતો માણસ આવ્યો. તેણે બધાને સમજાવીને કહ્યું કે, હાથીના પગ થાંભલા જેવા છે, તેની પૂંછડી સાપ જેવી છે, પેટ લંબગોળ પેટી જેવું છે, સુંઢ સાંબેલા જેવી છે, દંતુશળ દાતરડા જેવું છે, કાન સુપડા જેવા છે, માટે તમે બધા પોતપોતાના વિભાગની દૃષ્ટિએ સાચા છો પણ હાથીના જાણપણામાં તમે બધા ખોટા છો.

આવી રીતે વસ્તુના બધા અંશો જાણવાને બદલે એક અંશ અથવા ગુણને જ જાણવો અને બીજાને ન જાણવો તે અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અને મૂર્ખપણું છે.

એકાન્તવાદનું પરિણામ

એકાંતવાદથી પોતપોતાના પક્ષને ગ્રહણ કરીને અરસપરસ ઘર્ષણ, કલેશ, ધર્માન્ધપણાનું યુદ્ધ કરી સંસારી જીવો ધર્મ કરવાને બદલે પાપમાં બુડીને અનંત સંસાર-ભ્રમણ કરે છે.

હવે કેટલાક એકાંતવાદી તત્ત્વોનું નિરીક્ષણ કરીએ.

એકાન્તવાદના ભેદો.

૧. **અદ્વૈતવાદ** :-અદ્વૈત=એકત્વ. જૈન-દર્શનમાં એકત્વનો સમન્વય થાય છે તે સંગ્રહ નય અને એકત્વ ભાવનાનો વિષય છે.

જેમકે 'एगो जीवो' એટલે એક જીવ. અહીં એક 'જીવ' શબ્દ બોલવાથી સર્વ જીવોનો આવિર્ભાવ થાય છે. જીવોના સામાન્ય તત્ત્વો જેમકે અસંખ્યાત પ્રદેશ, ચૈતન્યલક્ષણ. ઉપયોગ બધા જીવોમાં હોય છે તે અપેક્ષાએ સર્વ જીવોનું એકત્વ થાય છે, તેમજ ગુણો અને ગુણોનું એકત્વ (અદ્વૈતપણું) છે.

આવી રીતે અદ્વૈતવાદનું અપેક્ષાપૂર્વક અસ્તિત્વ છે પરંતુ અપેક્ષા વગર એકાંતવાદથી એમ કહેવું કે, આખા બ્રહ્માંડમાં એક જ જીવ છે, જે દેખાય છે તે એક જ જીવના અંશો છે, આ એકાંતવાદ તે મિથ્યાત્વ એટલે જુઠાણું છે, કારણ કે બધા જીવો એક જ હોય તો બધા જીવોને જુદી જુદી રીતે ધર્મ પાળવાની શી જરૂર પડી? અથવા તો કોઇને ધર્મ કરવાની શી જરૂર છે? એક જણના પ્રાણ હણાય છે ત્યારે બધાના પ્રાણ હણાય છે? નહિ. માટે આ એકાંતવાદ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ, આગમ પ્રમાણ તેમજ અનુમાન પ્રમાણથી વિરૂદ્ધ જાય છે.

૨. **સ્થાપનાવાદ:**—સ્થાપના—નિક્ષેપની સાંસારિક કામકાજ માટે જરૂર પડે છે માટે મોક્ષ—માર્ગમાં સ્થાપના—નિક્ષેપ વગર ચાલે જ નહિ એમ કહેવું તે પણ એકાંતવાદ છે. અહીં વિવેકની જરૂર છે.

સ્થાપના નિક્ષેપનો ઉપયોગ એવો કરવો જોઇએ કે તે અહિંસા તત્ત્વથી વિરૂદ્ધ ન જઈ શકે તેમજ ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વ અને તદ્ભાવ અંતર્ગત અનેક ભેદોમાંથી એક પણ ભેદનું સહચારીપણું ન હોવું જોઇએ અને તે નિક્ષેપ સાર્થક હોવો જોઇએ. જેમકે,

સ્થાપના—નિક્ષેપમાં પાષાણમૂર્તિ પૂજા હિંસામય છે. તે જૈન તત્ત્વ અહિંસાની વિરૂદ્ધ જાય છે, પાષાણને ભગવાન માનવા, અસર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે. પરંતુ આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયની ટૂંકી ગેરહાજરીમાં કોઇ ગુણવાન સાધુને તે પદમાં સ્થાપી શકાય, છેદોસ્થાપનીય ચારિત્રની સ્થાપના કરી શકાય. અરિહંત અને સિદ્ધના

ગુણોની મનમાં સ્થાપના કરી શકાય. આનું નામ છે વિવેક એટલે હેય, ઉપાદેયનું જાણપણું તેનાથી એકાંતવાદ (મિથ્યાત્વ)નો ત્યાગ કરવો.

૩. નિશ્ચયવાદ :– નિશ્ચયથી આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને અક્રિય છે એમ કહીને કેટલાક મિથ્યાત્વીઓ સંવર અને નિર્જરા અંતર્ગત ભેદોની ક્રિયાનો સર્વથા નિષેધ કરે છે એટલું જ નહિ પણ જિનાજ્ઞામાં નથી એવી કેટલીક કલ્પિત ક્રિયાની સ્થાપના કરીને પોતાના જ આત્માને ઠગે છે એટલે એક બાજુ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે અને બીજી બાજુ ક્રિયા કરે છે ફેર એટલો કે સાચીને બદલે ખોટી (સંસાર-પક્ષી) ક્રિયા કરે છે. આ તેઓના પ્રમાદજનિત એકાંતવાદ છે; પણ વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે તો જૈન દૃષ્ટિમાં શું છે તે જણાઇ આવે.

સશરીરી આત્મા જે ધર્મક્રિયા કરે છે તેમાં મન, વચન અને કાયાનો જે ઉપયોગ કરે છે તે શુદ્ધ વ્યવહાર છે અને જે આત્મશુદ્ધિ થાય છે તે નિશ્ચય નયનો વિષય છે અને જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી સકરણ વીર્ય છે અને અયોગી અવસ્થામાં અકરણવીર્ય કહેવાય છે

સકરણવીર્યમાં ધર્મ સંબધી ક્રિયા થાય છે અને અકરણ વીર્યમાં તે ક્રિયાઓ થતી નથી છતાં પણ અગુરુ–લઘુ ગુણથી સિદ્ધ પરમાત્મામાં પણ પારિણામિક ભાવના પરિણમનની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ અને વ્યય થાય છે તેથી અક્રિયપણાનો એકાંતવાદ ઉડી જાય છે, સિદ્ધ ભગવાનમાં અકરણ વીર્યની અપેક્ષાએ અક્રિયપણું છે તે વ્યવહારથી બરાબર છે.

હવે સકરણવીર્યમાં જીવનનું સક્રિયપણું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સાબિત થાય છે. યોગની ઉત્પત્તિ પ્રયત્નથી થાય છે. આ પ્રયત્ન કોનો ? જીવનો કે શરીરનો ? પ્રયત્ન તે શુ ? કોનો ગુણ છે ? ઉત્થાન, કર્મ બલ વીર્યે વગેરે કોનાં ગુણ છે ? જીવનાં કે જડના ? જો જડમાં પ્રયત્ન હોય તો ખાટલો એની મેળે ઉડવા માંડે, ઘર એની મેળે

ચાલવા માંડે પણ તેમ નથી. જે શરીરમાં જીવ છે ત્યાં જ પ્રયત્ન છે એટલે આત્મા એકાંત અક્રિય છે એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

આત્મા અરૂપી છે તો રૂપી કર્મ કેવી રીતે અસર કરે? આ પણ એકાંતવાદ છે તેનો વિવેકથી વિચાર કરવો જોઇએ. ઝેર પુદ્ગળ પર્યાય છે, તે જડ છે. તે કોઇ પીએ તો કંઈ અસર થાય કે નહિ? થાય જ, તેમ કર્મ પણ અસર કરી શકે છે.

બીજી રીતે જોતાં, મોહનીય કર્મની કોઇ પણ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય ત્યારે આત્મા તેને વશ થાય તો તે પ્રમાણે કામ કરે અને તે પ્રકૃતિને જ્ઞાન ઉપયોગથી નિષ્ફળ કરે તો તે પ્રકૃતિ કંઇ કરી શકતી નથી અને આત્મા નિર્લેપ થઇ શકે છે તે જોતાં એકાંતવાદ ટકી શકતો નથી.

વ્યવહારથી આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે, નિશ્ચયથી આત્મા પોતાના ભાવોનો કર્તા અને ભોક્તા છે અને પુદ્ગળ સ્કંધો કર્મનો કર્તા છે. અહીં પણ એક બીજાના નિમિત્તરૂપે જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે. મોહનીય કર્મ સત્તામાં ન હોય તો રાગદ્વેષાદિ ભાવોનું નિમિત્ત રહેતું નથી તેથી જીવને રાગદ્વેષ થતાં નથી.

જીવના વિભાવ ભાવ વગર મોહનીય કર્મ નથી અને મોહનીય કર્મ વગર જીવના વિભાગ ભાવ નથી છતાં પણ દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાના ગુણ–પર્યાયમાં રહે છે. જીવ પુદ્ગળ–સ્વરૂપ પામતો નથી અને પુદ્ગળોમાંથી જીવ બનતો નથી.

નિશ્ચયવાદમાં ઉપાદાન કારણ કાર્યરૂપે પરિણમે છે અને વ્યવહારમાં નિમિત્ત કારણ કાર્યનો બાહ્ય કર્તા થાય છે. જેમ માટીમાંથી ઘડો બને. અહીં માટી ઉપાદાન કારણ છે અને ઘડો કાર્ય છે પણ કુંભાર, ચાકડો અને દંડ જે નિમિત્ત બાહ્ય કારણ છે તે વગર માટીમાંથી ઘડો થતાં કોઇએ જોયું છે?

તેમ મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન તથા સંવર અને નિર્જરાના ભેદોરૂપી બાહ્ય સાધન (નિમિત્ત કારણ)થી આત્મા વિશુદ્ધિ પામીને (કર્મ

ખપાવતો ખપાવતો) છેવટે શુદ્ધ સ્વરૂપ (સિદ્ધ સ્વરૂપ) પામે છે, અહીં ઉપાદાન કારણ આત્મા છે અને નિમિત્ત કારણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપનાં સાધનો છે, તે વગર ઉપાદાન કારણ કાર્યરૂપે કેવી રીતે પરિણમે ? નહિ જ.

અપરિણામી થઈને રહેવાનો પ્રયત્ન તે પણ એક શુદ્ધ વ્યવહારિક ક્રિયા છે કે જેથી નવાં કર્મ આવતાં નથી અને જુના કર્મ ખપતાં જાય છે એટલે ધર્મમાં (મોક્ષ માર્ગમાં) એકાંતવાદનું અસ્તિત્વ નથી.

૪. નિયતિવાદ (ભાવિ ભાવ)—જે થવાનું હોય તે થાય આ એકાન્તવાદથી પણ સર્વ ક્રિયા ઉડી જાય છે પણ સ્યાદ્વાદથી નિયતિને પણ જૈન દર્શનમાં સ્થાન છે. થવાનું હોય તે થાય એનો અર્થ એવો છે કે જે બની શકે તે જ થાય અથવા તો જેના જે ભાવો છે તે ભાવોમાં જ દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ રહી શકે.

જેમકે—

જીવ છે તે પોતાના ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક અને પારિણામિક ભાવો અને તેના મિશ્ર (સન્નિપાતિક) ભેદોમાં જ રહી શકે અને તે ભાવોમાં રહેવા માટે દરેક ભાવોની વિધિ જુદી છે અને જ્યાં વિધિ છે ત્યાં પ્રયત્ન છે, ત્યાં પુરુષાર્થ છે. પુરુષાર્થ છે ત્યાં કર્મની આવકજાવકમાં ફેર પડે છે, ત્યાં પૂર્વ કર્મ અને પશ્ચાત કર્મનું અસ્તિત્વ આવ્યું અને ભાવ પ્રમાણે જીવના સ્વભાવનો ઉત્પાદ હોય છે અને જ્યાં ઉત્પાદ છે ત્યાં પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય છે ત્યાં પર્યાયદર્શક કાળની પણ જરૂર પડી તેમજ સ્વભાવના ઉત્પાદનમાં બાહ્ય નિમિત્ત હોય જ જેમકે,

જ્ઞેયો છે તો જ જ્ઞાનનો ઉપયોગ છે, જો જ્ઞેયો ન હોય તો કેવળજ્ઞાન શું કામ કરે ? આવી રીતે જોતાં દરેક કાર્યમાં પાંચે સમવાયનું અસ્તિત્વ તો છે જ એટલે એકાંત–નિયતિવાદનું મોક્ષમાર્ગમા કંઈ કામ નથી.

હવે જો સમ્યગ્ નિયતિ એવું નામ આપીને પાંચે સમવાયને અંતર્ગત કરીએ તો એકાંતવાદ નીકળી જાય પણ મુખ્ય વસ્તુને ગૌણતામાં રાખવાથી લોકોમાં ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ઉપદેશની અસારતા ઉત્પન્ન થાય છે એટલે કે મુખ્ય વસ્તુને ગૌણતામાં રાખે એવો ઉપદેશ નિષ્ફળ છે તેથી મોક્ષમાર્ગને યોગ્ય નથી.

ખરી રીતે જોતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપના વ્યવહારિક સાધનરૂપે નિમિત્તોનો આશ્રય લઈને કર્મને ખપાવતાં ખપાવતાં ક્ષાયક ભાવમાં લાવવાનો પ્રયત્ન (પુરુષાર્થ) કરવો કે જેથી એક કાળે અવશ્ય આત્મસિદ્ધિરૂપી ભાવિ ઉત્પન્ન થશે અહીં સમ્યગ્ પુરુષાર્થની મુખ્યતા થઈ તેને બદલે ભાવિની મુખ્યતા ગણીને પુરુષાર્થની ગૌણતા કરવી તે પણ એક પ્રકારનો **मोसोवएसे** (અસત્ય ઉપદેશ) સાબિત થાય છે.

૫. દિગંબરવાદ (એકાંત અચેલત્વ)—જૈન દર્શનમાં જિનાજ્ઞા ઋજુતા, ઉપયોગ અને નિર્મમત્વની મુખ્યતા છે. જિનાજ્ઞા પ્રમાણે સરળતાથી વસ્ત્રનો નિર્મમત્વભાવે ઉપયોગ કરીને શુદ્ધ ઉપયોગ આત્મભાવમાં પ્રવૃત્તિ થાય તો જરૂર સિદ્ધિ થવાની જ.

વસ્ત્ર પરિગ્રહરૂપે ક્યારે છે? કે જ્યારે જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી મમત્વભાવથી વસ્ત્રનો સંગ્રહ કે ઉપયોગ થાય ત્યારે જ વસ્ત્ર પરિગ્રહરૂપે છે. શરીર ઉપર પણ જ્યાં સુધી મમત્વ છે ત્યાં સુધી જ શરીર પરિગ્રહરૂપે છે અને ૧૪ માં ગુણસ્થાન સુધી શરીર તો રહેવાનું જ છે. એટલે જેમ શરીર છે તેમ વસ્ત્રનું સમજવું.

માટે મોક્ષની સાધના માટે 'વસ્ત્ર ન જ જોઈએ' અથવા 'વસ્ત્ર વગર ન જ ચાલે' આ બન્ને એકાંતવાદ છે કે જેથી મિથ્યાત્વનાં પર્યાયોનો સંગ્રહ થાય છે.

૬. પુણ્ય તત્ત્વનો એકાંત નિષેધવાદ—કેટલાક વેષધારી પુણ્ય તત્ત્વના એકાંત નિષેધનો ઉપદેશ દઈને અંતરાય કર્મનો બંધ પાડે છે, કોઈ વળી એમ માને છે કે અમુક પ્રકારના સાધુને જ દેવાથી પુણ્ય થાય છે આ પણ એકાંતવાદ છે, કારણ કે મહામિથ્યાત્વીઓ પણ પુણ્યનું ફળ ભોગવતા દેખાય છે તે તેમના પૂર્વ ભવોના

પુણ્યનો ઉદય છે. તેઓ તેવા સાધુને ગોતવા ક્યાં ગયા હશે? એટલે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી તેઓની ભ્રમણા ખોટી છે એમ સાબિત થાય છે.

પુણ્ય તત્ત્વ સંબંધી જૈન દર્શનમાં એકાંતવાદ નથી:— જ્યારે મોક્ષ થાય છે ત્યારે પુણ્ય તેમ જ પાપ સંબંધી સર્વ કર્મોનો નાશ થાય છે તે અપેક્ષાએ પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને તત્ત્વો હેય છે, છતાં પણ પાપ તત્ત્વનો તો સર્વથા નિષેધ છે પણ પુણ્ય તત્ત્વ આશ્રી ગુણસ્થાન ભેદે ફરક પડે છે.

સાધુ પણ પુણ્ય તત્ત્વનો નિષેધ કરી શકે જ નહિ પણ જ્યાં પુણ્ય તત્ત્વ સાથે પાપ તત્ત્વ ગૌણતામાં જોડાએલ છે ત્યાં સાધુ મૌન રહે છે કારણ કે પુણ્યનો નિષેધ કરીને અંતરાય કર્મ બાંધવા તૈયાર નથી તેમજ પાપ આસ્રવની સર્વથા બંધી હોવાથી, પાપ સહચારી પુણ્ય કરવાનો ઉપદેશ આપી પોતાના મહાવ્રતોને ભાંગવા માટે તૈયાર નથી તેથી મૌન રહે.

તેમજ શ્રાવકો પોતપોતાના અણુવ્રતોની મર્યાદામાં રહીને જેટલી પાપ તત્ત્વની મોકળ રાખી હોય તેટલા પાપ–તત્ત્વ સહચારી પુણ્ય તત્ત્વનો આદર કરે તો પોતાના વ્રતનો ભંગ ન થાય. હવે જો પુણ્ય તત્ત્વનો નિષેધ થાય અને પાપ તત્ત્વ તો ચાલુ છે જ સો પછી આવા જીવોનો વિકાસ થવાનો કદી સંભવ નથી.

વાસ્તવિક રીતે જોતાં **સુપાત્ર દાનમાં સંયમ નિર્જરાનો હેતુ હોવો જોઈએ અને બીજા દાનમાં અનુકંપા, કલેશ ત્યાગ, પરિગ્રહ ત્યાગનો હેતુ હોવો જોઇએ પણ પુણ્યનું ફળ મેળવીને ભોગવવાની આશા હોવી ન જોઇએ.** આ પુણ્ય તત્ત્વનું રહસ્ય છે.

૭. ક્ષણિકવાદ—આ બૌદ્ધમતનો વાદ છે કે દરેક વસ્તુ ક્ષણક્ષણમાં સર્વથા નાશ પામે છે અને ક્ષણક્ષણ બીજી વસ્તુઓ તેવા જ પ્રકારની ઉત્પન્ન થાય છે. આ છે એકાંતવાદ, કારણ કે એક

જીવ ગુન્હો કરે અને સજા પામે બીજો, એક જણુ ધર્મ કરે અને બીજો-જણુ ફળ ભોગવે તે તો દેખીતો અન્યાય છે.

ત્યારે વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે દ્રવ્ય નિત્ય છે અને તેના ક્ષણિક પર્યાયો ફર્યા કરે છે એટલે કે ઉત્પાદ અને વ્યય પામે છે તેથી અનિત્ય છે. આ પર્યાય એ દ્રવ્યની અમુક સ્થિતિ છે. આપણે બાળક, છોકરો, યુવાન, આધેડ અને વૃદ્ધ આ બધી મનુષ્યની સ્થિતિ (પર્યાયો) જોઇએ છીએ ત્યાં મનુષ્યપણું અપેક્ષાપૂર્વક નિત્ય છે અને બધી પર્યાયો અનિત્ય છે.

હવે ગતિ આશ્રી જોઇએ તો જીવ નિત્ય છે અને મનુષ્ય, દેવ, તિર્યંચ, નારકી એ બધાં વ્યંજન પર્યાયો અનિત્ય છે. એટલે ક્ષણિક અપેક્ષાનો સમન્વય થાય છે પણ એકાંત ક્ષણિકવાદ તે મિથ્યાત્વ છે.

૮. શબ્દવાદ—અમુક શબ્દનો અમુક એક જ અર્થ થાય છે અથવા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે અમુક જ અર્થ કરવો તે પણ એકાંતવાદ છે.

એક શબ્દ લઇએ. જેમકે 'વળી' તેના અનેક અર્થ થાય છેઃ

૧. 'ત્યાંથી નીકળીને તે બાઇ આ બાજુ વળી,

૨. વળી ઇષુકાર રાજા ઘેર કમળાવંતી નાર,

૩. ઘરના છતની વળી,

આ ત્રણુ વાકયમાં 'વળી' ના જુદા જુદા અર્થ થાય છે.

'મંસ' = ગર્ભ તથા માંસ, અહીં અભક્ષ્ય આહારી (હિંસાવાદી) મંસનો અર્થ માંસ કરે ત્યારે અહિંસાવાદી 'મંસનો' અર્થ વનસ્પતિનો ગર્ભ કરે.

ચેઇયં = ચૈત્ય તેના પણ અનેક અર્થ થાય છે. જૈન દૃષ્ટિએઃ—

(૧) જ્યાં પૂજનીકપણાની અપેક્ષાએ ઉપાદેય અર્થ ગ્રહણ

કરવાનો છે ત્યાં ' ચૈત્ય ' એટલે જ્ઞાન સ્વરૂપ એવો અર્થ થાય છે ત્યાં પણ અરિહંત બિરાજતા હોય તેમને વંદનાદિ કરવાનુ હોય તો જ્ઞાન સ્વરૂપ અરિહંત એવો અર્થ લાગુ પડે પણ જો સાધુને વંદનાદિ કરવાનું હોય તો જ્ઞાન–સ્વરૂપ સાધુજી એવો અર્થ લાગુ પડે છે.

(II) જ્યાં લોક વ્યવહાર, સંસાર દૃષ્ટિ, સ્વાર્થ સાધવાનું હોય અને તે માટે કોઈને પૂજા કરવાની હોય તો ચૈત્યનો અર્થ અવધિજ્ઞાની જિન તે યક્ષ વગેરે દેવતાની પ્રતિમા એવો અર્થ થાય છે.

(III) જ્યાં કોઇ મૃત્યુ પામેલાની ચિતા સળગાવી હોય તે જગ્યાનું નિશાન રાખવાનું હોય ત્યાં ચૈત્યના અર્થ રાખેલ નિશાન પ્રમાણે થાય છે. જેમકે સ્તૂપ, પગલાં, ચોતરો, વૃક્ષ, દેવળી, મંદિર, મૂર્તિ

આ પ્રમાણે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને ભાવ પ્રમાણે શબ્દના જુદા જુદા અર્થો થાય છે તે શબ્દને તે અર્થમાં લેવાને બદલે પોતાની મરજી પ્રમાણે જ અર્થ કરવો અથવા જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ અર્થ કરવો તે એકાંત શબ્દવાદરૂપી મિથ્યાત્વ છે.

આવી રીતે ૩૬૩ જૈનેતર મતોમાં અમુક કોઇ અપેક્ષાનો એકાંતવાદ હોય છે તેથી તેઓ મિથ્યાવાદમાં જાય છે તેવા અનેક એકાંતવાદો હોય છે. વળી જેટલા એકાંતવાદો છે તે વાદોને અમુક અમુક અપેક્ષામાં લઈએ તો તેમનો સ્યાદ્‌વાદમાં સમન્વય થઈ જાય, જેમ સાગરમાં નદી છે પણ નદીમાં સાગર નથી તેમ.

અનેકાંત (સ્યાદ્‌વાદ)માં એકાંતવાદનો સમન્વય થાય છે પણ એકાંતવાદમાં સ્યાદ્‌વાદનો સમન્વય નથી તેથી એકાંતવાદ મિથ્યાદૃષ્ટિ (જૈનેતર) દૃષ્ટિ છે અને સ્યાદ્‌વાદ (જૈન દૃષ્ટિ) છે એટલે કે સમભાવમાં રહીને કર્મ ક્ષય કરવાની દૃષ્ટિ સમજવી.

જીવ અને પુદ્ગળ.

*

જે વસ્તુઓ વ્યવહારથી ઉપભોગમાં આવે છે તે સર્વ અનંત અનંત પુદ્ગળો સ્કંધરૂપે હોય છે અને શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શપણે પરિણમે છે અને પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય ગ્રહણ થાય છે અને તેના નિમિત્તથી જીવ સુખ-દુ:ખની કલ્પના કરે છે ત્યારે તે જીવ બહિરાત્મા તરીકે પરિણામ પામે છે તથા જીવ અને પુદ્ગળ પર્યાયને ભિન્ન જાણીને નિજસ્વરૂપમાં લીન થાય તો જીવ અંતરાત્મા તરીકે પરિણમે છે. માટે અહીં જીવ અને પુદ્ગળનો મુકાબલો કર્યો છે.

૧. શબ્દ એ પુદ્ગળનો પર્યાય છે, સચેત કે અચેત પુદ્ગળ સ્કંધોના નિમિત્તથી ભાષા-વર્ગણાના સમૂહો શબ્દાયમાન થાય છે અને શ્રોત્રેન્દ્રિયો સામે અથડાય છે તેની ઉપેક્ષા કરીને જીવના શબ્દાતીત **અભાષક સ્વરૂપમાં લીન થવું.**

૨. રૂપમાં પાંચ વર્ણ અને પાંચ આકાર એ ચક્ષુ-ગ્રાહ્ય પુદ્ગલિક પર્યાયો છે. પણ કોઈ એક વસ્તુમાં વ્યવહારથી એક વર્ણની અને એક મિશ્ર આકારથી મુખ્યતા હોય છે કે જેથી પુદ્ગલિક વસ્તુ પ્રકાશમાન થાય છે ત્યારે જીવ નિરાકાર છે તેમ જ 'અવર્ણ' એટલે રૂપરંગરહિત છે પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે જેથી સ્વપર ઉપર પ્રકાશ કરે છે એટલે પોતપોતાને તથા બીજાને જાણે છે અને દેખે છે, માટે પર-વસ્તુને જોવા કે જાણવાને બદલે પોતાના નિરાકાર અને **જ્ઞાન-સ્વરૂપમાં લીન** થવું કે જેથી રૂપરંગ ઉપર મોહ પામવાનું કારણ ઉત્પન્ન ન થાય.

૩. પુદ્ગળ સ્કંધોમાં બન્ને ગંધ હોય પણ એકની વ્યવહારિક રીતે મુખ્યતા હોય છે, તેના સુરભિ ગંધથી જીવને સાતા લાગે અને

દુરભિગંધથી અસાતા લાગે તેમ જીવને સદ્ગુણ હોય તો તેથી સ્વ-પરને સાતા આપે પણ પુદ્ગલિક વસ્તુની ઉપેક્ષા કરીને **નિજ ગુણોમાં લીન થઇ જઇને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો** કે જેથી બાહ્ય નિમિત્તો રાગદ્વેષનું કારણ ન બને.

૪. પુદ્ગળ સ્કંધોમાં પાંચ રસ હોય પણ એકની મુખ્યતા વ્યવહારથી હોય ત્યારે આત્મસત્તામાં શાંતરસ (સમતા-રસ) હોય છે માટે પુદ્ગલિક રસની ઉપેક્ષા કરીને શાંત રસની ભાવના ચિત્ત ક્ષેત્રમાં સ્થિર કરવી અને **શાંત રસમાં લીન** થઇ જવું.

૫. સ્પર્શ-પુદ્ગળોના વ્યવહારિક સ્કંધોમાં આઠ સ્પર્શ હોય પણ તેમાંના ચાર સ્પર્શની મુખ્યતા હોય ત્યારે આત્માને અનુભવ સ્પર્શન છે માટે પુદ્ગલિક સ્પર્શોની ઉપેક્ષા કરીને **નિજ અનુભવ સ્વરૂપી સ્પર્શમાં લીન** થઇ જવું કે જેથી **ખરા આનંદનો અનુભવ** થાય.

હવે જે શરીર અને તેની સાથે ઇંદ્રિયો, પર્યાપ્તિ અને દ્રવ્ય પ્રાણો છે તે સર્વે અનંતઅનંત પુદ્ગળોથી બનેલા સ્કંધો છે. શરીરની અવગાહના પ્રમાણે આખા શરીરમાં જીવના આત્મ-પ્રદેશો રહેલા છે એમ જ લાગે કે જાણે જીવ-શરીર એક જ છે પણ શરીર પુદ્ગલિક સ્કંધ હોવાથી વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકારયુક્ત છે અને જીવ અવર્ણે, અગંધે, અરસે, અસ્પર્શે, અમૂર્ત જ્ઞાનાનંદ શાંત-રસ સ્વરૂપ છે તેથી જીવ અને શરીર ભિન્ન છે.

જ્યારે મોક્ષ માર્ગમાં સંવર અને નિર્જરાના સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે જીવ અને શરીરની ભિન્નતા જાણીને, જીવને શરીરમાંથી તારવીને એટલે કે શરીર-ભાવમાંથી ઉપયોગ દૂર કરીને આત્મ ભાવમાં ઉપયોગ સ્થિર કરવામાં આવે ત્યારે ક્ષપક-શ્રેણી પ્રાપ્ત થાય પણ તે તો અત્યારે અસંભવિત છે પણ જીવ અને શરીરની ભિન્નતાના અનુભવનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો ભવાંતરમાં આત્મ-ભાવમાં સ્થિર થઇ શકાય, માટે આ અભ્યાસનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો.

તેની શરૂઆત કરવા માટે એક જગ્યાએ બેસી જવું કે સૂઈ જવું, કાનથી સાંભળવું નહિ, આંખેથી કંઈ જોવું નહિ, કોઈ પુદ્‌ગલિક સ્થાનના સ્પર્શમાં ધ્યાન રાખવું નહિ, મનને આખી દુનિયામાંથી ખેંચીને શરીરના કેટલાક ભાગોમાં જોડવું; જેમકે કપાળ, બે ભ્રમરની વચ્ચમાંનો ભાગ, નાસિકાગ્ર, હૃદયસ્થાન, નાભિ, એમ કરીને મનને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

ત્યારબાદ આખા શરીરને ભુલી જવું પછી મનમાં વિચાર કરવો કે, હું કોણ છું ? અહીં પૂછનાર અને જવાબ આપનાર કોણ છે ? જિજ્ઞાસા કોને થાય છે ? સ્ફુરણા કયાં થાય છે તેના જવાબમાં આપોઆપ આત્મા અને જ્ઞાન આવશે. જિજ્ઞાસાનું કારણ પણ જ્ઞાન છે, વિચાર પણ જ્ઞાનના કારણે થાય છે, જ્યાં સ્ફુરણાનો આભાસ થાય છે ત્યાં આત્મા છે અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ આત્મમાં જ છે પણ આત્મા દેખાતો નથી કારણ કે વર્ણરહિત છે, શરીરસ્થ ચેતનાનો આભાસ થઈ શકે તે પણ જ્ઞાનના પ્રત્યક્ષપણાથી આત્મા પ્રત્યક્ષ થાય છે અને દર્શનના પ્રત્યક્ષપણાથી ચેતના પ્રત્યક્ષ થાય છે એવી રીતે આભાસ થાય.

હવે જ્યાં જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ છે ત્યાં જ આત્મ-પ્રદેશો છે, ત્યાં આત્મિક સુખની શોધ કરવી અને એમ કરતાં જો જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપનો અનુભવ કરતાં આવડે તો ચાવી હાથમાં આવી જાય. તેનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી પછી આત્માનો ગમે ત્યારે એકદમ અનુભવ થઈ શકે પણ સ્થિરતા રહેતી નથી તેથી ગભરાવું નહિ. મન આડુંઅવળું જાય તો તેને ફરીફરી આત્મામાં જ જોડયા કરવું અને અનુભવથી જ્ઞાનાનંદ શાંતરસનો અનુભવ કરવો.

મન ગુપ્તિ અને ધૈર્ય.

*

મન ગુપ્તિ એટલે મનને ગોપવવું તેને વિચાર કરતાં અટકાવવું, પણ મન તો કંઈ ને કંઇ વિચાર કરતું જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરે છે. ત્યારે એવી વ્યવસ્થા શોધવી જોઇએ કે જેમાં જ્ઞાન ઉપયોગ હોય, મોક્ષના હેતુ રૂપ હોય અને મન વિચાર કરતું નથી છતાં તે સૂત્ર અનુસાર હોય.

તે અવસ્થા શુકલ ધ્યાનનો બીજો પાયો "એકત્વ વિતર્ક અવિચાર" છે. તેમાં એક જ યોગ છે. મન ગુપ્તિ છે, મન વિચાર કરતું નથી પણ અમુક શુદ્ધ અધ્યવસાય ભાવ પ્રમાણે શુદ્ધ આત્મ પરિણુતિ છે કે જેમાં મન સ્થિર છે, પરંતુ આ વસ્તુ તો બારમે ગુણુસ્થાને છે, ત્યારે આચાર્ય ઉપાધ્યાયના ગુણમાં મનગુપ્તિ આવે છે તેમ જ સાધુના ગુણમાં "મન સમાધારણુયા" –મનનું સમતોલપણું રાખવામાં આવે છે, તેથી એકત્વ વિતર્ક અવિચારને મળતું ધર્મ ધ્યાનમાંથી કંઇક શોધી કાઢવું જોઇએ.

તે વસ્તુ છેઃ—"અર્થ એવ નિર્ભાસિ સમાધિઃ" એટલે **વિચાર જે પહેલાં કર્યો હતો તેના ભાવમાં આત્મ પરિણુતિ એટલે આત્માનો તે ભાવમાં અનુભવ,** વિચાર કર્યા પછી જે મનની સ્થિરતા આવે છે તે જ આ છે તેમાં તે વખતે મનથી કોઇ શબ્દનું રટણુ થતું નથી એટલે મન કંઇ વિચાર કરતું નથી.

ભાવથી જોતાં એકત્વ વિતર્ક અવિચાર અને અર્થ એવ નિર્ભાસિ સમાધિ એક જ વસ્તુ છે "અર્થ એવ નિર્ભાસિ સમાધિ" ની ઉત્કૃષ્ટ તારતમ્યતા, પુરુષાર્થ, શુદ્ધિ અને એક સરખી અંતર્મુહૂર્ત સુધી સતત ધારા તે એકત્વ વિતર્ક અવિચાર છે કે જે શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયા રૂપે છે તે આપણે મેળવી શકતા નથી, કારણુ કે આપણો પુરુષાર્થ બહુ મંદ છે.

આ સ્થિર મન અથવા સમાધિ વારંવાર અભ્યાસ વગર આવતી નથી અને તેમાં પણ સમાધિની પહેલાં જે શુદ્ધ વિચારો થવા જોઈએ તે સૂત્રજ્ઞાન અનુસાર કેળવવા જોઈએ અને તે પહેલાં આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન અટકાવવાં જોઈએ.

નિગમનયની અપેક્ષાએ કારણને કાર્ય રૂપે માનીએ તો મન ગુપ્તિની વ્યાખ્યા લાંબી થઈ જાય તે આ પ્રમાણે:— "મનને મિથ્યાત્વાદિ પાંચ આસ્રવ અને આર્ત—રૌદ્ર ધ્યાનમાં જતું રોકીને, ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનના અધ્યવસાયમાં જોડીને વિચારના ભાવ પ્રમાણે જે આત્મ પરિણતિ અથવા ધ્યાનની સ્થિરતા થાય તે મનગુપ્તિ કહેવાય."

મન ગુપ્તિના ભાવમાં આટલો લાંબો વિચાર કરવાનું કારણ એ છે કે બોલવા સંબંધી સૂત્રમાં ભાષા સમિતિ અને વચન ગુપ્તિ એવા બે શબ્દ છે, એકમાં કેવી રીતે બોલવું તે બતાવે છે ત્યારે બીજામાં મૌન રહેવાનું આવે છે. એટલે વચનની બાબતમાં સમિતિ અને ગુપ્તિ બંને આવે છે ત્યારે મન સંબંધી તો છદ્મસ્થ માટે મનગુપ્તિ જ આવે છે. કેવળીને માટે મનગુપ્તિ એવો શબ્દ આવતો નથી પણ ૧૩મા ગુણસ્થાન માટે દ્રવ્ય મન યોગ કે જેમાં ભાવ-મનનો અભાવ છે અને ૧૪મા ગુણસ્થાન માટે મનયોગનું રૂંધન એટલે અયોગીપણું આવે છે. પહેલા વ્રતની પાંચ ભાવનામાં મનભાવના આવે છે પણ મન સમિતિ એવો શબ્દ નથી.

મનને ગુપ્ત બનાવવા માટે કાં તો બાહ્ય જગત લોક અલોકના તટસ્થ દ્રષ્ટા થઈ જવું અથવા શરીરને ભૂલીને શરીરમાં રહેલા અરૂપી આત્મ પ્રદેશોના દ્રષ્ટા થઈ જવું અથવા એક પરમાણુ પુદ્ગળ કે એક આત્મ પ્રદેશમાં મનને સ્થિર કરવું અથવા આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાંના એક ગુણનું અવલંબન લઈ તેનો વિચાર કરીને પછી વિચારના અર્થ (ભાવ) માં આત્મ પરિણતિ કરવી એટલે કે તે ગુણમય બની જવું. તેમ કરતાં જ્યારે આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ થાય ત્યારે સમજવું કે આ મનગુપ્તિ સફળ થઈ.

મનગુપ્તિની આરાધનાની ઈચ્છાવાળા આત્માઓ માટે ત્રણ તદ્દભવ શાશ્વતા ગુણસ્થાનો છે-ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું. તેઓ જ્યારે વાસ્તવિક મન-ગુપ્તિમાં હોય ત્યારે તે (મનગુપ્તિ) ના શુદ્ધ વ્યવહારના ગુણસ્થાન સાતથી બાર છદ્મસ્થ માટે છે કે જેમાં દ્રવ્યમન (મનોવર્ગણા) અને ભાવમન (આત્મ પરિણતિ) બંને છે. ચોથા, પાંચમા કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળા આત્મા એક સમય પણ શુદ્ધ અધ્યવસાયની સમાધિમાં આવી જાય તો પણ સાતમું ગુણસ્થાન સ્પર્શી જાય.

જો કે મનગુપ્તિ શુદ્ધ વિચારથી ભિન્ન છે છતાં શુદ્ધ વિચાર થયા વિના મનગુપ્તિ આવતી નથી. અને અશુદ્ધ વિચાર બંધ થયા વિના શુદ્ધ વિચાર આવતો નથી. તેથી આ વસ્તુનું સમુચ્ચય સ્વરૂપ પચીશ દ્રષ્ટિથી તપાસવું જોઈએ કે જેમાં જ્યાં સુધી દ્રવ્યમનનો સંબંધ નાશ પામે છે ત્યાંસુધી અવસ્થા આવી જાય.

૧. નિગમનયમાં આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ (અશુભ મનોવર્ગણાનો ત્યાગ).

૨. સંગ્રહનયમાં શુભ મનોવર્ગણાનું ગ્રહણ અને શુભ લેશ્યાનો ઉત્પાદ.

૩. વ્યવહારનયમાં ધર્મધ્યાન, શુકલ ધ્યાન (શુભ મનો-વર્ગણાનું આકારમાં પરિણમન અને આત્મ પ્રદેશોનું કંપન).

૪. ઋજુસૂત્ર નયમાં વર્તમાન શુભ મનોયોગ (આત્મ પ્રદેશોમાં જ્ઞેયનું અરૂપી પ્રતિબિંબ)

૫. શબ્દ-નયમાં ધર્મધ્યાન-શુકલધ્યાનમાં આત્માની પરિણતિ (ભાવમન=શુદ્ધ ઉપયોગ)

૬. સમભિરૂઢ નયમાં એકત્વ વિતર્ક અવિચાર (ક્ષપક શ્રેણિની સમાધિ)

૭. એવંભૂત નયમાં અયોગી અવસ્થા. આ સાત નયમાં બધી મનની વાત આવી ગઈ.

૮. નામનિક્ષેપામાં "મનગુપ્તિ" એવી નામ સંજ્ઞા.

૯. સ્થાપના નિક્ષેપામાં વિચાર પ્રમાણે શુભ મનોવર્ગણાનું જ્ઞેયાકાર પ્રમાણે પરિણમન.

૧૦. દ્રવ્ય નિક્ષેપામાં બે દ્રવ્ય (૧) આત્મ પ્રદેશોનું કંપન, (૨) શુભ પુદ્ગળિક મનોવર્ગણા.

૧૧. ભાવ નિક્ષેપામાં આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ.

૧૨. આગમ પ્રમાણઃ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યયુક્ત શુદ્ધ અધ્યવસાયમાં ભાવ મન (આત્મ પરિણતિ).

૧૩. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણઃ—આત્મિક ગુણ અને આત્મિક સુખ સ્વ પ્રત્યક્ષ છે.

૧૪. અનુમાન પ્રમાણઃ—જો ધ્યાનમાં આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય તો મનગુપ્તિ સાબિત થાય છે.

૧૫ ઉપમા પ્રમાણઃ—મનગુપ્તિમાં આત્મિક સુખનો અનુભવ તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે.

૧૬. દ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્ય અને પુદ્ગળિક મનોવર્ગણા.

૧૭. ભાવથી આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ.

૧૮. સામાન્ય ગુપ્તિ—મનને ખરાબ વિચારમાં જતાં રોકવું.

૧૯. વિશેષથી મનગુપ્તિઃ ધર્મ—શુકલ ધ્યાનમાં સ્થિરતા, તન્મયપણુ.

૨૦ થી ૨૩. દ્રવ્ય—ક્ષેત્રકાળ—ભાવથીઃ—(૧) શુભ મનોવર્ગણાનું વિચાર પ્રમાણે આકારમાં પરિણમન. (૨) આત્મપ્રદેશોરૂપી ક્ષેત્રમાં જ્ઞેયાકારનું અરૂપી પ્રતિબિંબ અને પ્રયત્નમાં આત્મ પ્રદેશોનું કંપન. (૩) ઉપયોગ કાળ (૪) શુદ્ધ વિચારના ભાવમાં આત્માનો અનુભવ.

૨૪. વ્યવહારથી મનગુપ્તિ:—મનને ખરાબ વિચારમાંથી ખેંચી લઇને મોક્ષમાર્ગના ભાવમાં પરોવવું.

૨૫. નિશ્ચયથી મનગુપ્તિ—એકત્વ વિતર્ક અવિચારી ગુણસ્થાન ૧૨ મું.

કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ આ વિષયમાં જે કાંઇ ભૂલ હોય તે માટે અનંતા સિદ્ધ ભગવાન અને કેવળી ભગવાનની સાખે તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. મનગુપ્તિનો હેતુ અયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો છે તે સર્વ ભવ્ય જીવોને પ્રાપ્ત થાઓ !! તથાસ્તુ !!

ધૈર્ય.

ધર્મની જેમ ધૈર્યની ઉત્પત્તિ " ધૃ " ધાતુમાંથી થાય છે ને અપેક્ષાથી ધૈર્ય ધર્મની સાથે અભેદ સ્વરૂપે છે પણ ધર્મ અને ધૈર્ય જુદા શબ્દો છે તેથી અર્થમાં પણ ભિન્નતા રહે છે.

ધર્મ જીવના શુદ્ધ ગુણ સ્વભાવમાં દોરી જાય છે અને તેમાં જીવ–ને પકડી રાખે છે ત્યારે ધૈર્ય, કર્મના વિપાક વખતે જે નિમિત્તો હાજર થાય છે અને જે કર્મ પ્રકૃતિ વિપાક આપે છે ત્યારે જે ક્ષોભ (આવેશ, ઉશ્કેરાટ, ગભરાટ, અસ્થિરતા, આકુળતા—વ્યાકુળતા, આતુરતા, તન્મનાટ. રાગદ્વેષની લાગણી) ઉત્પન્ન થાય તેને અટકાવવા માટે પુરુષાર્થ કરીને તેનો પ્રતિપક્ષી આત્મગુણ પ્રગટ કરીને કર્મ પ્રકૃતિના રસને નિષ્ફળ કરીને આત્માના ગુણમાં સ્થિર કરે છે.

આવી રીતે ધૈર્ય ધર્મની સાથે ભેદ અભેદ સ્વરૂપે રહે છે. બન્નેની ઉત્પત્તિ એક જ ધાતુમાં હોવા છતાં ધૈર્ય ધર્મમાં અંતર્ગત થાય છે. ધૈર્ય ધર્મને પકડી રાખે છે અને ધર્મ જીવને પકડી રાખે છે. ધૈર્ય પણ આત્મ ધર્મ માંહેનો એક ધર્મ છે અને તે આત્માનું પંડિત વીર્ય છે કે જે આત્માને શુદ્ધ ગુણમાં પકડી રાખે છે અને તેમાં સ્થિર કરે છે.

ધર્મના કામમાં થતી અરતિને ધૈર્ય દૂર કરે છે માટે આત્માના ગુણોની આરાધનામાં તથા કર્મ વિપાક વખતે ધૈર્ય (ધીરજ)

ની જરૂર છે મોહનીય કર્મની કોઈ પણ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય એવા નિમિત્તો આવે ત્યારે ગમ ખાવાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી તેને ધારી રખાય છે.

ધીરજ ક્રોધમાં જતાં રોકીને ક્ષમામાં સ્થિર કરે છે. પુદ્ગળાસક્તિમાંથી રોકીને આત્મભાવમાં સ્થિર કરે છે, લોભનું નિવારણ કરીને સંતોષમાં સ્થિર કરે છે, કપટ કરતાં રોકીને નિઃશલ્ય ભાવમાં સ્થિર કરે છે, અકડાઈ રોકીને કોમળતામાં લાવે છે, વક્રતામાંથી બચાવીને સરળતામાં રાખે છે, દ્વેષ અટકાવીને સમભાવમાં સ્થિર કરે છે, હર્ષ શોકને શાંત કરીને ગંભીરતામાં ધારી રાખે છે, અભ્યંતર આકુળતા વ્યાકુળતા અટકાવીને શાંતિમાં રાખે છે.

આવી રીતે જીવને દરેક દોષમાંથી મુકત કરીને તેના પ્રતિપક્ષી આત્મગુણને ઉત્પન્ન કરનાર અને તેમાં ધારણ કરી રાખનાર ધીરજ તે આત્માનું પરાક્રમ છે. માટે દરેક કામમાં જ્યારે ક્ષોભ થાય ત્યારે ધીરજને યાદ કરવી કે તરત જ તે હાજર થશે અને જે ગુણની જરૂર હશે તે ગુણ પ્રગટ કરી દેશે.

ઉપશમ શ્રેણીમાંથી પડવાનું કારણ એ છે કે પહેલેથી જ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ કેળવી શકાતો નથી અને ધીરજ હઠી જાય એટલે તેમાંથી પડવું થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સાહસ, ધીરજ અને વીર્યોલ્લાસ વગર ક્ષપક શ્રેણી આવતી નથી માટે ધૈર્યને કેળવવાનો અભ્યાસ રાખ્યો હોય તો તેના સંસ્કારથી આગામી ભવમાં ધૈર્ય ભવાંકુર નાશ કરવામાં સફળ થશે ધૈર્યની પરાકાષ્ટા જોવી હોય તો મહાવીર સ્વામીમાં જોઈ લીઓ. વળી કેટલાક અંતગડ કેવળી જેમકે ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ મુનિવર વગેરેમાં ધૈર્યની પરાકાષ્ટા દેખાશે. સર્વ જીવો કર્મોને જીતવામાં ધીરજ ધારણ કરો!!

લેશ્યા.

*

વ્યાખ્યા :– (૧) જેનાથી જીવના પ્રદેશો કર્મથી લેપાય તે લેશ્યા, તે પ્રદેશ બંધને સહાય કરે છે અને પ્રદેશ બંધ યોગ (મન, વચન, કાયા) ની **પ્રવૃત્તિથી** થાય છે, એટલે **યોગ પ્રવૃત્તિ તે લેશ્યા.**

ગુણસ્થાન ૧૩ સુધી યોગ છે, જો કે ગુણસ્થાન ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ એ ત્રણ સ્થાને ફક્ત ઇરીયાવહિ ક્રિયા છે અને એકજ સમયનો રૂક્ષ સાતાવેદનીયનો બંધ છે તેથી ત્યાં રસ બંધ નથી, છતાં પણ પ્રદેશ બંધ છે એટલે આ વ્યાખ્યા ગુણસ્થાન ૧૩ સુધી લાગુ થાય છે અને ત્યાં સુધીજ લેશ્યા છે.

(૨) યોગરંગિત અધ્યવસાય તે લેશ્યા: આ સમજવા માટે અધ્યવસાય, વિચાર અને લેશ્યામાં શું ફેર છે તે જાણવું જોઈએ.

અધ્યવસાય:– ઇંદ્રિયોની મદદ વગર, એકેન્દ્રિયાદિ સર્વ સંસારી જીવોને, કર્મ વર્ગણાની અસરથી જુદા જુદા વ્યક્ત ખ્યાલો અથવા અંદરથી જે જ્ઞાનના તરંગો ઉઠે, સહજ જ્ઞાન ઉપજે તે અધ્યવસાય તેને આકાર હોતો નથી. સ્મૃતિથી જે બોધજ્ઞાન થાય તે પણ અધ્યવસાય કહેવાય. વિચાર:– આત્માને જે અધ્યવસાય થાય છે તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને મન દ્વારા જણાય છે અને ત્યાં મનોવર્ગણાને જે આકાર મળે તે વિચાર તરીકે વ્યક્ત થાય છે. એટલે અધ્યવસાય મન દ્વારા જણાય તે વિચાર

લેશ્યા :– મન, વચન કે કાયામાના કોઈ પણ યોગની પ્રવૃત્તિ વખતે અધ્યવસાયો જે રૂપ લે, જે પરિણામ પામે તે લેશ્યા કહેવાય.

આત્મા યોગના સબંધમાં આવે ત્યારે તેના પર જુદા જુદા રંગ દેખાય તે લેશ્યા મનના વિચારો, આત્મામાં સ્થિત થાય છે. અને ત્યાં રૂપ અને આકાર ધારણુ કરે તે લેશ્યા.

લેશ્યા આત્માના સ્ફટિકત્વપર પડદો નાખી નવા નવા રૂપો આપે છે, તેના દ્રવ્યો આત્માના સ્ફટિકત્વમાં પ્રવેશ કરતાં નથી, આત્માના સ્વરૂપને બદલતાં નથી પણુ **બહારની નજરે આત્માને અન્યરંગે બતાવે છે.** લેશ્યાના સંયોગથી આત્માના જે રૂપના અધ્યવસાયે વ્યકત થાય, જે પરિણુતિ થાય તેને તે બતાવે છે, ચિત્રે છે, સારા નરસા આકારને ધારણુ કરાવે છે. લેશ્યા કર્મના ઉદય પ્રમાણે અધ્યવસાયને રૂપ આપે છે છતાં જાતે કર્મનો રસ નથી.

આ વ્યાખ્યા ગુણુસ્થાન ૧૨ સુધી લાગુ પડે છે કારણુકે ત્યાં સુધી અધ્યવસાય કે વિચાર ગણુાય, કેવળી ભગવાનને અધ્યવસાય કે વિચાર ન હોય પણુ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનનો ઉપયોગ હોય. અથવા તો પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચારે (શુકલ ધ્યાનના પહેલા પાયા) સુધી પણુ ગણી શકાય કારણુકે બીજો પાયો એકત્વ વિતર્ક અવિચાર છે.

૩. કષાય અનુરંજીત યોગ પ્રવૃત્તિ તે લેશ્યા:– આ વ્યાખ્યા ગુ૦ ૧ થી ૯ સુધી લાગુ પડે, કારણુકે ત્યાંસુધી મોહનીય કર્મનો બંધ છે અને મોહની કર્મના સૂક્ષ્મ લોભના ઉદયની અપેક્ષા લઇએ તો ગુ૦ ૧૦ સુધી લાગુ પડે.

જ્યારે યોગ સાથે કષાય હોય ત્યારે નવમા ગુણુસ્થાન સુધી લેશ્યા કર્મના રસ અને સ્થિતિ બંધમાં સહાય કરે.

હેતુ:–જે લેશ્યામા જીવ મરે તે લેશ્યાના સ્થાનમાં ઉપજે માટે લેશ્યાનુ સ્વરૂપ જાણીને ત્રણુ શુભ લેશ્યામાંજ રહેવું.

દ્રવ્ય લેશ્યા:– તે પરમાણુ પુદ્ગળનો સમુહ.

ભાવ લેશ્યા:– તે પુદ્ગળોના સંયોગવાળો જીવનો ભાવ

ભાવ લેશ્યા સમજવી સહેલી છે પણુ દ્રવ્ય લેશ્યા સબધી ચાર મત છે:–

૧. કર્મવર્ગણા નિષ્પન્ન— જેમ નામ કર્મ ઉદયવાળું કાર્મણ શરીર આઠ કર્મની પ્રકૃતિઓના સમુહથી જુદું કહેવાય, તેમ અમુક કર્મ વર્ગણા દ્રવ્ય લેશ્યા તરીકે પરિણમે છે. જે કર્મ ઉદય થાય છે અથવા ઉદીરણાથી ઉદયમાં આવે છે. અને ફળ આપે છે તેને જીવ ભોગવીને તે કર્મનો અભાવ કરે છે. આ વિપાકવાળાં કર્મ જીવ ઉપર અસર કરે છે તે ભાવથી થતો કર્મ સંચય અથવા તે ભાવને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ સમુહ તે દ્રવ્ય લેશ્યા તરીકે હોય એવો સંભવ છે. બાકીના સત્તામાં રહેલ કર્મ દ્રવ્ય લેશ્યાનું કામ કરતા જણાતાં નથી, પણ કર્મ વર્ગણા ચોફાસી છે. ત્યારે દ્રવ્ય લેશ્યાને આઠ સ્પર્શ છે, એટલે આ મત બંધ બેસતો નથી

૨. કર્મ નિષ્પન્ન રૂપ એટલે લેશ્યા, તે બધ્યમાન કર્મ પ્રવાહ રૂપ છે:—લેશ્યાથી કર્મ તો બંધાય છે પણ લેશ્યા ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તો પૂર્વ કર્મ લાગે છે. અહીં પણ ઉપર પ્રમાણે વાંધો આવે છે.

૩. યોગ પ્રવૃત્તિ તે લેશ્યા:—આ વાત ઉપરની વ્યાખ્યામાં આવી જાય છે. જ્યાં યોગ પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં લેશ્યા તો છે જ.

૩. યોગ વર્ગણા અંતર્ગત સ્વતંત્ર દ્રવ્ય તે લેશ્યા. મન, વચન અને કાયાની વર્ગણાઓમાંથી જે વર્ગણા અમુક વખતે લેશ્યાના કામમાં આવે છે તે દ્રવ્ય લેશ્યા.

નોંધ:— કર્મના ઉદયથી યોગોની જે પ્રવૃતિ થાય, તેનાથી આત્મા જે રૂપ ધારણ કરે તે લેશ્યા. તે વાત વધારે બંધ બેસે છે

દરેક દ્રવ્ય લેશ્યામાં નિશ્ચયથી પાંચ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ અને ૮ સ્પર્શ છે. પણ વ્યવહારની મુખ્યતાએ એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ અને બે સ્પર્શ હોય છે. દરેક લેશ્યા અનંત પ્રદેશવાળી અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહી રહેનાર, અનંત પુદ્દગળોની વર્ગણાવાળી અને લોક આકાશના પ્રદેશ જેટલા અસંખ્યાત સ્થાનવાળી હોય છે.

દ્રવ્ય લેશ્યા છ છે:—

૧. કૃષ્ણ લેશ્યા:—તેનો રંગ કાજળ (મસ) થી વધારે કાળો અને રસ કડવા લીંબડાથી વધારે કડવો છે.

૨. નીલ લેશ્યા—તેનો રંગ મોરની ડોક અને અશોક વૃક્ષથી વધારે લીલો અને રસ મરચાંથી વધારે તીખો છે.

૩. કપોત લેશ્યા— તેનો રંગ લાલ અને કાળાનું મિશ્રણ, તે ખેરના વૃક્ષ અથવા કબુતરના ગળા જેવા અને રસ કાચી કેરીથી વધારે ખાટો છે આ ત્રણ અશુભ લેશ્યા છે. તેઓનો ગંધ અશુભ અને સ્પર્શ શિત રૂક્ષ છે પણવધારે ખરાબ લેશ્યાના ગંધ અને સ્પર્શ વધારે ખરાબ સમજવા.

૪. તેજો લેશ્યા—તેનો રંગ લોહી, તોતાની ચાંચ અને ઉગતા સૂર્યથી વધારે લાલ છે અને પાકી કેરીથી વધારે મીઠો રસ છે.

૫. પદ્મ લેશ્યા—તેનો રંગ સોનું અને હળદરથી વધારે સુશોભિત પીળો રંગ અને શેરડી અને ખજુરના રસથી વધારે મીઠો રસ છે.

૬. શુક્લ લેશ્યા—તેનો રંગ ચંદ્રથી વધારે શ્વેત અને રસ સાકરથી વધારે મીઠો છે. આ ત્રણ શુભ લેશ્યા છે. તેમનો ગંધ શુભ અને સ્પર્શ સ્નિગ્ધ ઉષ્ણ છે. જેમ લેશ્યા વધારે સારી તેમ ગંધ અને સ્પર્શ વધારે સારા હોય. દરેક લેશ્યામાં ચડતા ઉતરતા આવા અસંખ્યાત સ્થાન હોય.

મનુષ્ય અને તિર્યંચમાં એક લેશ્યા દ્રવ્યના બીજી લેશ્યાના દ્રવ્યના વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શપણે વારંવાર પરિણમે. જેમ ગાયના દૂધમાં છાશ નાખવાથી, પોતાનો દૂધનો સ્વાદ તજીને, ખાટું દહીં બની જાય છે તથા જેમ સફેદ વસ્ત્ર જુદા જુદા રંગમાં નાખવાથી શ્વેત રંગ તજીને બીજા રંગમય થાય છે તેવી રીતે પરિણામની ધારા અનુસાર, કૃષ્ણ લેશ્યાના દ્રવ્ય, નીલ લેશ્યાના વર્ણ–ગંધ–રસ–સ્પર્શપણે વાર વાર પરીણમે છે. તેમ જ નીલ દ્રવ્ય કાપોતપણે, કાપોતના દ્રવ્ય તેજોપણે, તેજોના દ્રવ્ય પદ્મપણે, પદ્મના દ્રવ્ય શુકલપણે, અને તેથી ઉલટું શુકલમાંથી પદ્મ, પદ્મમાંથી તેજો, તેજોમાંથી નીલ અને નીલમાંથી કૃષ્ણ લેશ્યામાં જાય શ્રેણીગત મનુષ્ય સિવાયના બધા મનુષ્યથી તથા સર્વ તિર્યંચોમાં દરેક અંતર્મુહૂર્તે લેશ્યા બદલાયા કરે છે તેઓ જે લેશ્યામાં ઉપજે તે લેશ્યામાં કે બીજી લેશ્યામાં મરે

દેવતા અને નારકીના શરીરો લેશ્યાના રંગ પ્રમાણે હોય છે. અને તેમની દ્રવ્ય લેશ્યા કાયમની રહે છે તેમના આયુષ્ય ઉપરાંત એક અંતર્મુહૂર્ત આગલા ભવનો અને એક અંતર્મુહૂર્ત આવતા ભવનો એમ બે અંતર્મુહૂર્ત સુધી એકની એક જ લેશ્યા રહે છે. જેમ શ્વેત કાચના પારામાં જેવા રંગનો દોરો નાખીએ તેવા રંગનો કાચ દેખાય અને દોરો દૂર કરવાથી કાચનો મૂળ રંગ દેખાય છે અને અરિસામાં જે વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે તેનો આકાર દેખાયા પછી અરીસો હતો એવો જ રહે તેમ સંજોગવશાત દેવતા અને નારકીના ભાવમાં ફેર પડે ત્યારે દ્રવ્ય લેશ્યામાં તથા પ્રકારનો આભાસ (રંગ) પડે પણ મૂળ લેશ્યા બદલાતી નથી. તેઓ જે લેશ્યામાં ઉપજે તે જ લેશ્યામાં ચવે (મરે).

ભાવ લેશ્યા–તે બે પ્રકારે. વીતરાગની લેશ્યા તે અતિ વિશુદ્ધ શુક્લ લેશ્યા અથવા પરમ શુક્લ લેશ્યા અને સરાગ ભાવની લેશ્યા તે કષાયની તારતમ્યતા પ્રમાણે છ લેશ્યા છે.

૧. કૃષ્ણ લેશ્યામાં અનેક અવગુણોના સમુહમાં પાંચ આસ્રવમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે તેમાં પણ હિંસા ભાવની મુખ્યતા છે.

૨ નીલ લેશ્યામાં અનેક અવગુણોના સમુહમાં પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં લુબ્ધપણું અથવા પુદ્ગળાસક્તિની મુખ્યતા છે.

૩ કાપોત લેશ્યામાં અવગુણોમાં વક્રતાની મુખ્યતા છે.

૪. તેજો લેશ્યામાં અનેક ગુણોમાં પાપભીરૂતા અને ધર્મ-રૂચીની મુખ્યતા છે.

૫. પદ્મ લેશ્યામાં અનેક ગુણોમાં જીતેન્દ્રિયપણાની મુખ્યતા છે.

૬ શુક્લ લેશ્યામાં અનેક ગુણોમાં સમતાની મુખ્યતા છે.

મિથ્યાત્વી તેમ જ સમકિતીને છએ લેશ્યાના ઉપરના સામાન્ય ભાવ હોય, પણ સમકિતીને શુદ્ધિ અનંત ગુણી, આત્મ ભાવ, અને ધ્યેય સિદ્ધ સ્વરૂપનું હોય, તે મિથ્યાત્વીમાં ન હોય, કૃષ્ણ લેશ્યા કરતાં નીલ લેશ્યા અનંતગુણી શુદ્ધ, નીલ કરતાં કાપોત અનંતગુણી શુદ્ધ,

કાપોતથી તેજો અનંત ગુણી વિશુદ્ધ, તેજોથી પદ્મ અનંત ગુણી વિશુદ્ધ અને પદ્મથી શુકલ લેશ્યા અનંત ગુણી વિશુદ્ધ હોય છે. શુકલ લેશ્યામાં પણ ૧ થી ૧૩ ગુણસ્થાન જેટલી વિશુદ્ધિથી તારતમ્યતા છે.

પહેલા છ ગુણસ્થાન સુધી છ લેશ્યા છે, પણ ૪, ૫, ૬માંના ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમાં અશુભ લેશ્યા મંદતર હોય અને કોઈ કોઈ વખતે જ પ્રગટ થાય, સમકિત પ્રાપ્તિ, દેશવિરતીની પ્રાપ્તિ અને સર્વ વિરતીની પ્રાપ્તિ વખતે શુભ લેશ્યા જ હોય. ૭મે ગુણસ્થાને ત્રણ શુભ લેશ્યા જ હોય. ૮થી ઉપરના ગુણસ્થાનમાં ફક્ત શુકલ લેશ્યા જ હોય. ૧૩મે ગુણસ્થાને પરમ શુકલ લેશ્યા છે. તે પછી લેશ્યાનો અભાવ છે.

લેશ્યાના ભાવ સમજાવવા માટે દૃષ્ટાંત–જુદી જુદી લેશ્યાવાળા છ મિત્રો જંગલમાં ગયા ત્યાં ભૂખ લાગી. ત્યાં એક આંબાનું ઝાડ મળી આવ્યું. તેમાં કાચી પાકી કેરી હતી ત્યારે,

કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાએ કહ્યું કે ઝાડને મૂળમાંથી કાપી નાખો એટલે નિરાંતે કેરીઓ ખાઇએ.

નીલ લેશ્યાવાળાએ કહ્યું–આખા ઝાડનો નાશ કરવાને બદલે મુખ્ય મુખ્ય શાખાઓને કાપી નાખીએ.

કાપોત લેશ્યાવાળાએ કહ્યું કે–જ્યાં કેરીઓ પાકેલી લાગેલી છે તે બધી શાખાઓને કાપી નાખીએ.

તેજો લેશ્યાવાળાએ કહ્યું કે–પાકી કેરીના ગુચ્છાવાળી ડાળખીઓને જ તોડી નાખીએ.

પદ્મ લેશ્યાવાળાએ કહ્યું કે–જે કેરી પાકેલી હોય તેને જોઇતા પ્રમાણમાં પાડીને ખાઇએ.

શુકલ લેશ્યાવાળાએ કહ્યું કે–જે પાકેલી નીચે પડી ગઇ છે તેને જ ખાઇએ.

જે માણુસ પોતાના ફાયદા માટે બીજાનો નાશ કરે તે કૃષ્ણ લેશ્યાવાળો જાણવો.

એક લેશ્યામાંથી બીજી લેશ્યામાં જતા પરિણામની સમજ માટે દાખલો–પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ, દુર્મુખની વાત સાંભળી શુક્લ લેશ્યામાંથી ઉતરતા ઉતરતા કૃષ્ણ લેશ્યા સુધી આવ્યા. ત્યાર બાદ મુનિપણું યાદ આવવાથી કૃષ્ણ લેશ્યામાંથી વિશુદ્ધ થતાં થતાં છેવટે શુક્લ લેશ્યામાં આવ્યા. અને છેવટે પરમ શુક્લ લેશ્યામાં આવ્યા.

૧. સમતામાં સ્થિર ધ્યાન–શુક્લ લેશ્યા. ૨. વાત સાંભળી ક્ષોભ પણ જીતેન્દ્રિયપણું છે તે પદ્મ લેશ્યા ૩. પુત્ર પર કંઇ મમત્વ આવ્યું પણ હજી ભાવથી ધર્મમાં સ્થિર છે તે તેજોલેશ્યા. ૪. મારા સાધુપણાનો દુશ્મને લાભ લીધો એવો ભાવ તે કાપોત લેશ્યા. ૫. મારૂં રાજ્ય અને મારા પુત્રોને બચાવું તે સંસાર આસક્તિ તે નીલ લેશ્યા. ૬. શત્રુઓનો નાશ કરૂં તે કૃષ્ણ લેશ્યા.

ત્યારબાદ ૭મી નરક સુધીના કર્મ મેળવ્યા અને માથેથી મુગટ લેવા ગયા ત્યાં ટાલ જોઇ સાધુપણું યાદ આવ્યું. એટલે કૃષ્ણ લેશ્યા ગઈ. કોનું રાજ્ય કોના પુત્ર એ વિચારમાં નીલ લેશ્યા ગઈ. સૌને પોતાના કર્મ ભોગવવા પડે છે તે વિચારમાં કાપોત લેશ્યા ગઇ. મારે પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ ધર્મમાં સ્થિર રહેવું જોઇએ તે વિચારથી તેજો લેશ્યા, આત્મા નિર્વિષયી છે તે ભાવથી પદ્મ લેશ્યા અને ત્યારબાદ સમભાવથી શુકલ લેશ્યા આવી ત્યારબાદ ક્ષપક શ્રેણીના ભાવથી પરમ શુકલ લેશ્યા આવી. આ હકીકત ફક્ત ખ્યાલ આપવા માટે ટૂંકાણમાં કહી પણ પ્રજ્ઞા પ્રમાણે વિસ્તારથી સમજી લેવું

જીવોમાં લેશ્યા–નારકીમાં ૩ અશુભ લેશ્યા, ૧,૨ નરકમાં કાપોત ૩જીમાં કાપોત તથા નીલ, ૪થીમાં નીલ, ૫મીમાં નીલ અને કૃષ્ણ, ૬ઠીમાં કૃષ્ણ, ૭મીમાં પરમકૃષ્ણ લેશ્યા છે નારકીના પાથડામાં જેમ જેમ નીચે જઇએ તેમ તેમ લેશ્યામાં મલીનતા વધતી જાય. જે દેવ ચવીને પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં જાય તેની અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં

તેજો લેશ્યા હોય તે સિવાય પંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય, સમુર્છિમ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય તથા તિર્યંચમાં ત્રણ અશુભ લેશ્યા હોય

અકર્મભૂમિ અને અંતર દ્વીપના ગર્ભજ મનુષ્ય, ભવનપતિ દેવ દેવી, વાણુ વ્યંતર દેવ દેવી તે સર્વેમાં ત્રણ અશુભ લેશ્યા અને તેજો લેશ્યા એ ચાર હોય જ્યોતિષ દેવ દેવી તથા પહેલા બીજા દેવલોકના દેવ દેવીમાં તેજો લેશ્યા હોય ૩, ૪, ૫ દેવ લોકમાં પદ્મ લેશ્યા હોય. છઠ્ઠાદેવલોકથી ૪ અનુત્તર વિમાન સુધી શુકલ લેશ્યા છે; પણ ઉપર ઉપર જતાં લેશ્યા વધારે વિશુદ્ધ થતી જાય છે, સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવમાં પરમ વિશુદ્ધ શુકલ લેશ્યા હોય છે. કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યમાં છ લેશ્યા હોય.

શુભ લેશ્યામાં કેવી રીતે રહી શકાય—મનથી આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મનને ધર્મધ્યાન તથા શુકલ ધ્યાનમાં જોડવું વચનથી મૌન રહેવું અથવા ભાષા સમિતિ પૂર્વક બોલવું, કાયાની પ્રવૃત્તિ અશુભ થાય તો રોકી દેવી, જરૂર પડે ત્યારે શુભ કાર્ય યોગમાં રહેવું, નહિતર સ્થિર રહેવું. પાંચ ઇંદ્રિયોનો અશુભ યોગ થાય તે રોકીને જરૂર પડે ત્યારે શુભ યોગમાં ઇંદ્રિયો રાખવી. નહિતર તેમનો ઉપયોગ રોકવો અથવા સમભાવમાં રહેવું. પાંચ ઇંદ્રિયો શરીર યોગમાં અંતર્ગત થાય છે.

મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય અથવા ઉદીરણા કરવાના નિમિત્તો મળી આવે, ત્યારે **ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમ ભાવમાં રહીને ઉદય થતી કર્મ પ્રવૃત્તિને નિષ્ફળ કરવી સિદ્ધ સ્વરૂપ** (શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ)નું ધ્યાન ધરવાથી - શુકલ લેશ્યામાં રહી શકાય છે. તેની સાથે આત્માના સર્વ ગુણો કેળવાય છે (વિકાસ પામે છે)

જ્ઞાન અથવા તત્ત્વ જ્ઞાનના ઉપયોગથી જો આપણે શુદ્ધ અધ્યવસાયથી શુક્લલેશ્યાઉત્પન્ન કરીએ તો પૂર્વની લેશ્યાની શુદ્ધિ થતાં થતાં તે છેવટે શુકલ લેશ્યામાં પરિણમે છે. એટલે લેશ્યા અંતર્મુહૂર્તમાં શુકલ થઇ જાય. અંતર્મુહૂર્તના અસંખ્યાતા ભેદ છે. તેમાં જ૦ અંતમૂ૦ ૨ થી ૯ સમયનો, મધ્યમ અંતમુ૦ ૧૦ સમયથી

૪૮ મીનીટમાં બે સમય ઓછા, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુ. ૪૮ મીનીટ (મુહુર્ત) માં એક સમય ઓછો.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે શુભ લેશ્યા ઉત્પન્ન કરવામાં વાર લાગતી નથી. માટે હે ભવ્ય જીવો ! શુકલ લેશ્યામાં રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરો.

શુકલ લેશ્યાનો ઉત્પાદ અને તેમાં સ્થિરતા નીચે પ્રમાણે થઇ શકે છેઃ— (૧) લોક અલોકના દ્રવ્યો, ગુણો અને પર્યાયોમાં ત્રટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઇને શાંત રસ (સમતા રસમાં) લીન થવું અથવા આત્મિક સુખમાં લીન થવું. (૨) પોતાના શુદ્ધ ગુણપર્યાયમાં લીન થઇને આત્મિક સુખ ઉત્પન્ન કરવું અને તેમાં લીન થવું (૩) જ્ઞાયક ભાવમાં લીન થવું. (૪) લોકના સર્વ જીવો સાથે અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વનો અનુભવ કરવો અને આત્મ સંતોષમાં લીન થવું તથાસ્તુ ! !

ચારિત્રનું સ્વરૂપ.

*

ચારિત્રના સ્વરૂપ વિષે આપણે વિચાર કરીએ:-

દ્રવ્યથી—સાવદ્ય યોગનું પ્રત્યાખ્યાન. સાવદ્ય યોગ તે ૧૮ પાપસ્થાન, પાંચ અવ્રત, રાત્રિ-ભોજન, પાંચ ઇંદ્રિયોનો અસંવર, મિથ્યાત્વ અવ્રત, પ્રમાદ-કષાય અને અશુભ યોગનું સેવન, ૧૭ પ્રકારને અસંયમ આ બધા સાવદ્ય યોગ છે. તેમાંથી નિવૃત્ત થવું.

ક્ષેત્રથી—આખા લોકમાં કોઈ ઠેકાણે સાવદ્ય યોગ સેવવાં નહિ.

કાળથી—યાવજ્જીવન સુધી, અહીં ચરિત્તાચરિતે લીધેલ નથી.

ભાવથી—મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગથી પાપ કરવું નહિ, કરાવવું નહિ અને કરતાં પ્રત્યે રૂડું જાણવું નહિ.

હવે સાત નયપૂર્વક ચારિત્રનું સ્વરૂપ તપાસીએ.

સાત નય પોતપોતાનું વક્તવ્ય બતાવીને બીજાં નયોની વાતને અંગીકાર કરે તો તે સ્યાદ્‌વાદપૂર્વક સુનય છે પણ પોતાની જ વાતનો આગ્રહ કરીને બીજાં નયોનો નિષેધ કરે તો દુર્નય, એકાંતવાદી મિથ્યાત્વ છે.

મુમુક્ષુ જીવ ચારિત્રની સાથે નયમાંથી પસાર થાય છે એટલું જ નહિ પણ દરેક નયનો અમુક અમુક જ મુદ્દો લઈએ તો એકી સમયે સાતે નયનું કાર્ય દેખાય છે જેમકે નૈગમ નયનો વેષ અથવા ધ્યાન-અવસ્થાની બાહ્ય શરીર આકૃતિ, સંગ્રહ નયનું સામાન્ય તત્ત્વ ચારિત્ર, વ્યવહાર નયના મન, વચન, કાયના યોગોની પ્રવૃત્તિ અથવા ૧૪મા ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ શરીરસ્થ જીવ, ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ ઉપયોગ, શબ્દ નયની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં પ્રવૃત્તિ, સમભિરૂઢ

નયની અપેક્ષાએ આત્મ-રમણતા અને એવંભૂત નયની અપેક્ષાએ યથાખ્યાત ચારિત્ર, આવી રીતે એક જીવમાં સાતે નય એક જ સમયમાં હોય શકે.

બીજી રીતે જોતાં જેમ જેમ ભાવ ચારિત્ર વધતું જાય તેમ તેમ દ્રવ્ય ચારિત્ર ઘટતું જાય અને છેવટે અદશ્ય થાય. હવે સાતે નયની વાત જોઈએ.

નૈગમ નયનું ચારિત્ર.

(I) અંશ ગ્રહણ—બાહ્ય (સાંસારિક પુદ્ગલિક) ભાવોમાંથી જેટલી નિવૃત્તિ એટલું ચારિત્ર, ચારિત્રના ગુણભેદે પાંચ પ્રકાર છે, દરેકના અસંખ્યાતા સ્થાન છે, તેમાં જઘન્ય સ્થાનવાળાનું પણ ચારિત્ર છે જેમકે પુલાક નિર્ગ્રંથનું ચારિત્ર.

(II) બાહ્ય ક્રિયા—બાહ્ય ક્રિયા ઉપર સાધુત્વની છદ્મસ્થને પ્રતીતિ થાય છે, છદ્મસ્થ બાહ્ય ક્રિયા દેખે છે અને કેવળી અભ્યંતર ભાવ દેખે છે. બાહ્ય ક્રિયા અશુદ્ધ હોય એટલે જિનાજ્ઞા બહાર હોય તે વખતે આત્મભાવ ભાગ્યે જ શુદ્ધ હોય, અસંખ્યાતા જીવોમાં એકાદ અપવાદ કદાચ અમુક અપેક્ષાપૂર્વક મળી આવે ત્યાં પણ જિનાજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરવાનો હેતુ તો હોયજ નહિ.

(III) કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર—જેને દ્રવ્ય ચારિત્ર હોય તે ભાવ ચારિત્રનો કામી છે તેથી તેને ભાવ ચારિત્ર હોવું જોઈએ એવી છદ્મસ્થની સમજ હોય. હાલ કોઈ સાધુ નથી એવું માનનાર જૈન દર્શન અને ચારિત્રનો વિરાધક છે.

વેષનું મહત્ત્વ.

(I) સ્વલિંગ સિદ્ધા તે ધોરી માર્ગમાં છે. કદાચ અન્ય લિંગમાં સમકિત મેળવી ક્ષપક-શ્રેણી પામી આયુષ્ય ન હોય તો તે જ લિંગમાં સિદ્ધ થાય પણ આયુષ્ય હોય તો અન્ય લિંગમાં ઉપદેશ ન આપે કારણ કે લોકોમાં ભ્રમ ઉપજે અને શુદ્ધ ધર્મ પ્રત્યે

અશ્રદ્ધા ઊપજે તેથી વેષનું મહત્વ પણ છે. નૈગમ નય ચારિત્રવાળો પોતાની ન્યૂનતા સમજે છે અને આગળ વધવા માટે સદ્ગુરુ, અને શાસ્ત્ર દ્વારા ગુણોનો સંગ્રહ કરવા સંગ્રહ નયનો આશ્રય લે છે.

સંગ્રહનયનું ચારિત્ર.

અહીં ચારિત્રના અનેક ભેદોનો સંગ્રહ છે, તે બધાને એક 'ચારિત્ર' શબ્દથી સંબોધે છે, તે દરેક ભેદનું પાલન કેવી રીતે કરવું તે પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે વ્યવહારનયનો આશ્રય લે છે.

વ્યવહારનયનું ચારિત્ર.

અહીં પાંચ મહાવ્રત, રાત્રિભોજનત્યાગ, મહાવ્રતની ૨૫ ભાવના, પાંચ સમિતિ, ત્રણગુપ્તિ, ૧૮ પાપસ્થાનનો ત્યાગ વગેરેનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરાય તેની આરાધના થાય છે. અહીં સમકિત હોય કે ન હોય, સમકિત ન હોય તો કાળ કરી નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય છે, અંતે કોડાકોડીમાં આવે, સમકિત સન્મુખ થાય અને સમકિત હોય તો આગળની નયોમાં પ્રવેશી આગળ વધે. મનગુપ્તિમાં આર્તરૌદ્રધ્યાન અટકાવવા પૂરતો આ નયનો વિષય સમજવો.

ઋજુસૂત્રનયનું ચારિત્ર.

આ નય વર્તમાન કાળ આશ્રી ચારિત્રમાં દ્રવ્ય અથવા ભાવ પ્રવૃત્તિ બતાવે છે. સામાયિકમાં બેઠો હોય અને ધ્યાન વ્યાપારમાં હોય તેને વ્યાપારી કહે, સાધુના વેષમાં હોય પણ ક્રોધ કરે તો ચંડાળ કહે, ગૃહસ્થના વેષમાં હોય પણ આત્મભાવમાં હોય તેને ચારિત્રવાળો કહે.

શબ્દનયનું ચારિત્ર.

આત્મભાવમાં રહેવું તે ચારિત્ર તેનો વિષય પણ વર્તમાન કાળનો જ છે સમકિત આત્મસ્વરૂપ બતાવે છે કે આત્મ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપ છે અને ચારિત્ર તેમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે-એટલે આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, આત્મિક સુખનો વીર્યથી અનુભવ કરે

છે. અહીં પરિણામ સમકિતના તથા સર્વ વિરતિના છે, અપ્રમત્ત ઉપયોગ છે, કષાયમાં બીલકુલ પરિણામ નથી, કાયા અને ઇંદ્રિયની અશુભ પ્રવૃત્તિ નથી, મન આત્મ-પ્રદેશમાં રહેવામાં અથવા આત્માના ગુણોનો અનુભવ કરવામાં અને ૧૦ યતિ ધર્મ આત્મ-ભાવે પરિણમાવવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અહીં ધર્મધ્યાન અથવા શુકલ-ધ્યાન હોય અહીં ગુ૦ ૭ માંનુ સ્પર્શન પણ થાય

સમભિરૂઢ ચારિત્ર.

અહીં ઉપશમ કે ક્ષપકશ્રેણી હોય.

એવંભૂતનયનું ચારિત્ર.

અહીં યથાખ્યાત ચારિત્ર છે.

ચારિત્ર સંબંધી સાતે નયનો અભિપ્રાય માન્ય છે, ઉપાદેય છે, કોઇ નય સ્વતંત્ર નથી. વ્યવહાર સાથે નિશ્ચય ચારિત્ર હોય. બાકીના નયનો નિષેધ કરે તે એકાંતવાદી મિથ્યાત્વી છે. ત્યારે નિક્ષેપનું સ્વરૂપ જુદું છે. નિક્ષેપના દરેક વિભાગ ઉપાદેય નથી પણ વિવેકપૂર્વક વિચારીને ઉપાદેય હોય તે ગ્રહણ કરવા અને હેય હોય તેનો ત્યાગ અથવા ઉપેક્ષા કરવી એટલે નિક્ષેપની લાયકાત પ્રમાણે તેમને ગ્રહણ કરવા માટે અહીં નિક્ષેપમાં ચારિત્રને મૂકવામાં આવે છે.

નામ ચારિત્ર—ચારિત્ર એવી નામ સંજ્ઞા. નામના બીજા ભેદો ઉપાદેય નથી.

સ્થાપના ચારિત્ર—(I) ચારિત્ર એવી અક્ષર (લિપિ) માં સ્થાપના (II) અદિક્ષિત અથવા ભગવતીમાં ચારિત્રનું આરોપણ (સ્થાપના) સ્થાપનાના બીજા ભેદો ઉપાદેય નથી.

દ્રવ્ય ચારિત્ર—તેના બે ભેદ આગમથી અને નોઆગમથી.

આગમથી દ્રવ્ય ચારિત્ર—(I) ઉપયોગ વગર આગમપૂર્વક દ્રવ્ય ચારિત્રનું આચરણ અથવા અભ્યાસ (II) સમકિત વગર (આત્મભાવ

વગર) આગમપૂર્વક દ્રવ્ય ચારિત્રનું આચરણ સમકિત ન પામે ત્યાંસુધી કેટલાક જીવો દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળી ૬૯ (ઓગણો સીંતેર) ક્રોડાક્રોડ સાગર જેટલી કર્મ સ્થિતિ ખપાવે છે, કોઈ નવમા ગ્રેવેયક સુધી પણ જઇ આવે છે કોઇ અભવી પણ હોય, પણ આ ચારિત્રનો નિષેધ કરી શકાય નહિ કારણ કે આગળ, ભવીનો વિકાસ થઇ શકે છે વળી છદ્મસ્થ કહી શકે નહિ કે અમુક સાધુનું ચારિત્ર દ્રવ્ય જ છે તેને કોઈ વખતે આત્મભાવ આવતા નથી એમ છદ્મસ્થથી કહેવાય જ નહિ.

નો–આગમથી દ્રવ્ય ચારિત્ર તેના ત્રણ ભેદઃ–(I) જ્ઞ-શરીર–મૃત્યુ પામેલ ચારિત્રનું શબ (II) ભવ્ય શરીર–ભવિષ્યમાં ચારિત્ર પાળનાર મનુષ્ય (III) શરીર–વ્યતિરિકત નોઆગમથી દ્રવ્ય ચારિત્રના ત્રણ ભેદ.

(અ) લૌકિક–મન પૂજા માટે અથવા લૌકિક ભયથી દૂર થવા માટે ચારિત્ર પાળે તે.

(બ) લોકોત્તર–પરલોકના સુખ માટે ચારિત્રનું પાલન.

(ક) કુપ્રાવચન–કુચારિત્રને માની તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે જેમકે ઘર છોડીને જંગલમાં આશ્રમ જમાવી હિંસા અને મિથ્યાત્વપૂર્વક માની લીધેલ ત્યાગ–પ્રવૃત્તિ કરવી, પંચાગ્નિ તાપથી તપવું વગેરે આગમથી અપ્રમાણ ક્રિયા કરવી તે. નો–આગમથી દ્રવ્ય ચારિત્ર એ વાસ્તવિક રીતે ચારિત્ર જ નથી કારણ કે આગમપૂર્વક નથી.

ભાવ ચારિત્ર તેના બે ભેદ:–(૧) આગમથી ભાવચારિત્ર:–(I) ચારિત્ર સંબંધી શાસ્ત્રનો ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ (II) ભાવ ચારિત્રનું આચરણ. ક્ષમાદિ ૧૦ યતિધર્મમાં પ્રવૃત્તિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં રમણતા (૨) નો–આગમથી ભાવ ચારિત્ર–ચારિત્રના ભાવમાં રહેલ જીવ, ભાવ–ચારિત્રના બધા ભેદો ઉપાદેય છે.

ચારિત્રના ચાર પ્રમાણ.

૧. આગમ પ્રમાણ ચારિત્ર–તેના ૫ ભેદઃ–સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર–વિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ-અરિહંત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ.

૩. અનુમાન પ્રમાણ-જીવ-જંતુનો માર્ગ છોડીને કાંટા વાળા માર્ગમાં ચાલવાની કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે તો સમજવું કે તેને ચારિત્રના પરિણામ છે.

૪. ઉપમા પ્રમાણ-આત્મા પોતે જ ચારિત્ર-સ્વરૂપ છે, જે ભાવમાં આત્મા પરિણમે તે ભાવ રૂપી ચારિત્રમય આત્મા ગણાય, તે ભાવ સમતાસ્વરૂપ છે, આત્મા નિજ આત્મપ્રદેશોમાંથી શાંત રસ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક ભાવને ઉત્પન્ન કરીને તેનો અનુભવ કરે તો તે ચારિત્ર સ્વરૂપ છે.

ચારિત્રનો આધાર દ્રવ્ય તે આત્મ-દ્રવ્ય છે. ભાવ તે આત્માની સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ નિવૃત્તિ સ્વરૂપે છે તે મેળવવા જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે ભાવચારિત્ર છે. તે સાધનામાં સાધ્યનું આરોપણ કરવાથી તે અપેક્ષાએ ભાવ ચારિત્ર નિવૃત્તિ સ્વરૂપ ગણાય.

હવે યથાખ્યાત ચારિત્રના બે ભેદ:-

૧. છદ્મસ્થનું ચારિત્ર તેના બે ભેદ:-(૧) ઉપશમ ચારિત્ર ગુ. ૧૧ તે પડવાઈ થાય છે. (૨) ક્ષીણમોહ ચારિત્ર ગુ ૧૨ તે અપ્રતિપાતિ છે.

૨. કેવળીનું ચારિત્ર તેના બે ભેદ:-(૧) સજોગી કેવળી ગુ. ૧૩. (૨) અજોગી કેવળી ગુ. ૧૪, અહીં કોઈ વ્યાવહારિક ક્રિયા નથી. આ ગુણસ્થાન ના છેલ્લે સમયે ચારિત્રનો ત્યાગ કરી સિદ્ધસ્વરૂપ (સર્વથા નિવૃત્તિ સ્વભાવિક સ્વરૂપ) પામે. આ સર્વ ભવ્ય જીવોનું ધ્યેય છે માટે સર્વ ભવ્ય જીવો આ પદ પામો. તથાસ્તુ !

ભાવ નમસ્કાર.

*

અહીં આગમથી ભાવ-નમસ્કારનો સંક્ષેપમાં અનુભવ અથવા નો-આગમથી ભાવ નમસ્કારમાં પરિણતિ કરવાની રીત બતાવી છે.

પહેલા પદમાં શ્રી અરિહંતદેવ. લોકના છ દ્રવ્યના અને અલોકના આકાશના અનંત અનંત ત્રિકાલિક પર્યાયોના તટસ્થ જ્ઞાતા અને તટસ્થ દૃષ્ટા છે. લોક-અલોકનું સ્વરૂપ અને છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ, તેમાં પાંચ ગતિમાં જીવનું સ્વરૂપ અને ચાર ગતિના જીવના શરીરના પુદ્ગલિક પર્યાયનું સ્વરૂપ શ્રુતજ્ઞાનથી જાણેલ હોય તો તેમાં મતિની પરિણતિ કરવાથી લોક અલોકના તટસ્થ (રાગદ્વેષ રહિત) જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા થવાય.

વળી અરિહંત શાંત સમતા રસમાં લીન રહે છે તેથી શાંત-રસની ભાવના ચિત્ત ક્ષેત્રમાં સ્થિર કરવી અથવા શરીરસ્થ નિજ આત્મ પ્રદેશોમાંથી શાંત (સમતા) રસ શોધી તેનો અનુભવ કરવો. એટલે લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈ ને શાંત-રસમાં લીન થવું તે પહેલું પદ.

બીજા પદમાં શ્રી સિદ્ધ ભગવાન લોકાલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા છે તેમજ નિરંજન, નિરાકાર નિઃસંગ છે અને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન છે. તેથી લોકાલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈને જાણે કે અશરીરી હોય એવા આત્મ-પ્રદેશોમાંથી આત્મિક સુખની શોધ કરીને તેમાં લીન થવું. એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આત્મ પ્રદેશોમાંથી જે ગુણની આપણે શોધ કરીએ છીએ તે ગુણ હાજર થાય છે અને તેનો અનુભવ કરી શકાય છે.

ત્રીજા પદમાં શ્રી આચાર્યજી પાંચ આચારયુક્ત હોય છે,

જ્યારે બાહ્ય આચરણ ન કરતા હોઇએ અને ભાવથી પાંચ આચારનો અનુભવ કરતા હોઇએ ત્યારે પણ પાંચ આચાર ઋજુસૂત્ર નયથી આપણામાં સંભવે છે. તેથી શરીરસ્થ આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યની શોધ કરવી.

આત્મા આત્માને જાણે, તે જ્ઞાનથી જાણે છે એટલે જે **પોતાનો જ આત્મા પોતાને જાણવાનું કામ કરે છે તે જ્ઞાન** છે. અને જ્ઞાનના ઉપયોગમાં રહેનાર જ્ઞાનાત્મા છે વળી **આત્માના દર્શન, સુખાદિ બીજા ગુણોને જાણે તે જ્ઞાન જ** છે. અને આત્મામાં જ્ઞાન, **એનું જાણવાનું કામ કરતું હોય તેનો અનુભવ કરવાથી જ્ઞાનનો અનુભવ થાય છે.** દર્શનથી શ્રુતજ્ઞાનનુસાર **આત્મ પ્રદેશોની** ધારણા કરવાથી **મનથી આભાસ** કરવામાં આવે અથવા સામાન્ય સ્વરૂપે **ચૈતન્યનો આભાસ** કરવાનું કામ દર્શન કરે છે. તે ઉપરથી **દર્શનનો** અનુભવ કરનાર આત્મા દર્શનાત્મા છે તેથી આત્મ-પ્રદેશોમાં **મન સ્થિર કરવાથી અથવા આત્માના ગુણમાં લીન થવાથી ભાવચારિત્ર ઉપજે છે તેવો અનુભવ કરવાથી ચારિત્રાત્મા** ઉપજે છે અને ગુણો ઉત્પન્ન કરવામાં અને અનુભવ કરવામાં જે **પ્રયત્ન થાય છે તે પંડિત વીર્યથી** થાય છે અને તેનો ઉપયોગ કરનાર આત્મા વીર્યાત્મા છે.

ઉપર પ્રમાણે આત્માના ગુણોનો અનુભવ કરવાથી અથવા આત્મ પ્રદેશોમાં સ્થિરતા કરવાથી **ભાવ નિર્જરા થાય છે તે તપાચાર.** હવે જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા, વીર્યાત્મા અને ભાવ નિર્જરાનું ચેતનામાં એકત્વ કરવાથી **લય-સમાધિ** ઉપજે છે એટલે **આત્મા આત્માના આત્મા રૂપે જોઇ રહે** અને દુનિયાની બીજી કોઇપણ વસ્તુમાં ઉપયોગ ન જવા દે એટલે **નિઃસંગ** થઇ જાય.

આવી રીતે ક્ષયોપશમ ભાવથી પાચ આચાર ભિન્ન ભિન્ન કે એક સ્વરૂપે આત્મામાં જ અનુભવ કરવાથી, ક્ષયોપશમ ભાવે ભાવ આચાર્યનો ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ, આત્મ ભાવે અનુભવ થાય.

ચોથા પદમાં શ્રીઉપાધ્યાયજી શ્રુતજ્ઞાનના જ્ઞાતા છે અને જ્યારે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ નથી ત્યારે આત્માના જ્ઞાતા થઈને જ્ઞાયક ભાવમાં ક્ષયોપશમ ભાવે રહે છે તેથી આપણે આપણા આત્મામાં જ્ઞાયક **ભાવ શોધવો અને તેમાં લીન થવું.**

પાંચમા પદમાં સાધુજી સર્વ સાંસારિક પરિગ્રહ તથા શરીર-મમત્વ છોડીને આત્મ સંતોષમાં રહે છે અને જ્યારે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ હોતી નથી ત્યારે **આત્મ સંતોષમાં** ક્ષયોપશમ ભાવે લીન રહે છે, તેથી આપણે નિજ આત્મમાંથી આત્મ-સંતોષ શોધી તેનો અનુભવ કરવો.

આ ભાવ-નમસ્કાર ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ ભાવે થાય છે. અને નો-આગમ ભાવથી પરિણતિ અથવા આગમથી ભાવના અભ્યાસ રૂપે છે.

જ્યારે દરેક પદમાં અભ્યાસ થઈ જાય પછી ગમે ત્યારે પાંચે પદમાં આત્મ અનુભવથી યથાશક્તિ ક્ષયોપશમ ભાવે પરિણતિ કર્યા કરવાથી **આત્મિક સુખનો અનુભવ** થાય છે. અનંતી નિર્જરા થાય છે, ધ્યાનમાં અંશથી સ્થિરતા થાય છે, આત્માનો પણ અનુભવ થાય છે અને ભવાંતરમાં શુકલ-ધ્યાનની પ્રાપ્તિ સહેલાઈથી થઈ શકે છે. એટલે તેનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં એક વખતે ક્ષપકશ્રેણી ઉપયોગમાં આવી જાય તેવો સંભવ છે.

ઉત્કૃષ્ટ મંગલ ધર્મ.

*

धम्मो मंगलमुक्किट्ठं अहिंसा संजमो तवो ।
देवा वि तं नमंसन्ति, जस्स धम्मे सया मणो ॥

અર્થાત્–અહીંસા, સંયમ અને તપ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગલધર્મ છે. જેમનું મન આ મંગલધર્મમાં અનુરકત છે તેને–દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે.

જીવનો સર્વથા શુદ્ધ સ્વભાવિક (આત્મિક) ધર્મ કેવળજ્ઞાન, કેવળ–દર્શન, ક્ષાયક સમકિત અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ છે. તે સાધ્ય ધર્મ છે તેનું સાધન કરવા માટે ઉત્કૃષ્ટ સાધન ધર્મ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ છે.

શ્રુતધર્મથી અહિંસા–ભાવ કેળવાય છે અને ચારિત્રધર્મથી આવતા કર્મનો અટકાવ કરીને પૂર્વ કર્મનો નાશ થાય છે તેથી સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વ ઉપજે છે. તેના સંયમ અને તપ લક્ષણ છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ **અહિંસા, સંયમ અને તપ** કહેવાય છે.

અહીં અહિંસા–ભાવ છે તેની કેળવણી અનુકંપા, સમભાવ અને શાંત રસથી થાય છે. અનુકંપા તે કરૂણા ભાવના છે, સમભાવ મૈત્રીભાવનાથી ઉપજે છે, શાંતરસનું કારણ માધ્યસ્થ અને પ્રમોદ ભાવના છે, આ સમકિત ભાવના છે,

અનુકંપામાં સ્વ–પરનું રક્ષણ છે અને તેમાં જિન-શાસનરસી થવાનું અને બીજાને કરવાનું અંતર્ગત થાય છે. આ બધું જીવ અજીવ આદિ નવ તત્ત્વના જાણપણા વગર થતું નથી તેથી અહિંસા–ભાવમાં જ્ઞાન અને દર્શન અંતર્ગત થાય છે. આ ત્રિવિધ ધર્મમાં સંયમ (ચારિત્ર) એટલે તેમાં આચરણની મુખ્યતા છે.

શબ્દનયની અપેક્ષાએ સમ્=સમ્યક્ પ્રકારે = જ્ઞાન–દર્શનપૂર્વક અથવા સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞાપૂર્વક + યમ = વ્રત = પાંચ મહાવ્રતો અને તેના રક્ષક આઠ પ્રવચન માતા અને ૨૫-ભાવના, આ પ્રમાણે સંયમનો અર્થ થાય છે. સૂત્રકારોએ અપેક્ષાપૂર્વક સંયમને બે પ્રકારે બતાવેલ છે એટલે ૧૭ ભેદે સંયમ, તેનું વર્ણન બે રીતે કરેલ છે.

એક પ્રકારમાં—પૃથવીકાય-સંયમ, અપકાયસંયમ, તેજઃ કાય સંયમ, વાયુકાય સંયમ, વનસ્પતિ–કાય સંયમ, બે ઇન્દ્રિય જીવ સંયમ, ત્રિઇન્દ્રિય જીવ સંયમ, ચતુરીન્દ્રિય જીવ સંયમ, પંચેન્દ્રિય જીવ સંયમ આ નવ પ્રકારના સંયમમાં જીવને જ્ઞાનથી જાણીને, દર્શનથી જોઇને, ભાવથી સમભાવે અનુભવીને, ઉપયોગપૂર્વક (યતનાથી) રક્ષણ કરવાનું હોય છે એટલે ૧૭માંથી ૯ ભેદ તો જીવને રક્ષણ કરવા માટે છે, કોઇપણ એક જીવની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહિ એટલે જ્યાં (મોક્ષ-માર્ગ) એવી સંજ્ઞા છે ત્યાં ધર્મ નિમિત્તે કે કોઇપણ કારણે દરેક જીવની રક્ષા કરવાની છે, ઉત્સર્ગ માર્ગમાં એક પણ જીવને હણી શકાય નહિ.

ગોશાલાના પૂર્વ ભવોમાં વિરાધકપણાની શરૂઆત આ પ્રમાણે થઇ—એક આચાર્યે ગોશાલાના જીવ ઇશ્વરને કહ્યું કે, પૃથ્વીકાય આદિ એક પણ જીવ હણાય તો તે અસંયમ છે, ત્યારે ઇશ્વરે કહ્યું કે આવું પાળવું અસંભવ છે માટે આવો ધર્મ ન હોય, તેણે બેક આચાર્યોને પૂછ્યું, બધાનો એક જ મત થયો પણ ઇશ્વરને ગળે ઉતર્યું નહિ ત્યારબાદ ઇશ્વરનું અચાનક મૃત્યુ થયું અને તેની અશુભગતિ અને વિરાધનાની પરંપરા ચાલી માટે શ્રદ્ધા અને પ્રરૂપણામાં એક પણ જીવની ઉપેક્ષા કરવી નહિ અને ધર્મકાર્યમાં જિનાજ્ઞા પ્રમાણે સંપૂર્ણ રીતે જીવની જતના કરવી. જીવની રક્ષા સંબંધી ધર્મમાં ગોટાળો કર્યો તેનું પરિણામ શું આવે તે ઇશ્વરના દાખલાથી સમજી લેવું.

૪થા અને ૫ મા ગુણસ્થાનના જીવોએ છૂટમાં જેટલું હોય તેની અંદર પણ જીવના રક્ષણ માટે ઉપેક્ષા કરવી નહિ એટલું જ નહિ પણ સંસારી કાર્યોમાં પણ ત્રસ જીવની રક્ષા બની શકે તેટલી હદ સુધી

જીવને જીવ જાણવા છતાં ધર્મ નિમિત્તે તેને ન બચાવવો. હણાઇ જાય તેની ઉપેક્ષા કરવી, ધર્મ માટે જીવને હણવામાં હિંસા નથી એવું માનવું આ બધું ઉત્સૂત્ર–પ્રરૂપણા છે, અનુકંપાભાવની વિરૂદ્ધ છે અને તેથી જીવના અનુકંપા ભાવનો નાશ થાય છે અને જ્યારે સમક્તિના એક ખાસ લક્ષણનો નાશ થાય ત્યારે સમકિત ક્યાં રહે ?

૧૦મા ભેદમાં અજીવ સંયમ છે એટલે અજીવ (વસ્તુ, પાત્ર વગેરે) ને જતનાથી લેવું મૂકવું કે જેથી કોઇ જીવ હણાય નહિ અને પુદ્‌ગલિક વસ્તુ અચેત કે સચેત શરીરાદિ ઉપર રાગદ્વેષ ન કરવો તે અજીવ સંયમ છે.

૧૧. પ્રેક્ષા = જોયા વગર કંઇ કામ ન કરવું અહીં પણ અહિંસાની મુખ્યતા છે.

૧૨. ઉપેક્ષાનો વિવેક–સાધર્મીના રક્ષણની ઉપેક્ષા (બેદરકારી) ન કરવી, પડવાઈ થતા જીવના સ્થિરીકરણની ઉપેક્ષા ન કરવી પણ કોઈપણ રીતે સમજાવીને ધર્મમાં જોડી ન શકાય તેવા જીવ ઉપર ઉપેક્ષા કરવી એટલે અહીં માધ્યસ્થ દૃષ્ટિ રાખવી.

૧૩. પ્રમાર્જના–દિવસે જોઇને પ્રમાર્જન કરવું અને દિવસે જોએલી જગ્યા આશ્રી રાત્રે જતાં આવતાં પ્રમાર્જન કરવું, રજોહરણ કે ગુચ્છાથી પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય ચાલવું નહિ અને જ્યાં પ્રમાર્જનની આજ્ઞા છે ત્યાં ત્યાં પ્રમાર્જના કર્યા વગર કોઇ કામ કરવું નહિ.

૧૪. પારિઠાવણીયા સંયમ—અશુચિને તથા અણ–ઉપયોગી ચીજોને જતનાથી દૂર કરવી.

૧૫. મનઃસંયમ—આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમાં આડાઅવળા જતા મનને ત્યાંથી ખેંચી લેવું અને જે કાર્ય કરતા હોય તેમાં ઉપયોગ રાખવો અને જ્યારે કોઇ ખાસ કામ ન હોય ત્યારે ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનમાં મનને જોડવું

૧૬. વચન-સંયમ–ભાષાસમિતિપૂર્વક બોલવું અથવા મૌન રહેવું.

૧૭. કાયસંયમ–કાયાના કોઈપણ અંગ ઉપાંગને જતના વગર હલાવવા નહિ. અહીં સંયમના દરેક ભેદમાં અહિંસા ભાવને આચરણમાં મૂકેલ છે એટલે અહિંસા-ભાવપૂર્વક આચરણ તે સંયમ અને સંયમ તે ચારિત્ર.

સંયમના બીજી રીતે ૧૭ ભેદ—

પાંચ આશ્રવનો ત્યાગ તે સંવર (પાંચ આશ્રવ બે રીતે લેવાય:- પાંચ અવ્રત અથવા મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, અશુભ જોગ) પાંચ ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી તે પાંચ સંયમ, ચાર કષાય પર વિજય મેળવવો તે ચાર સંયમ, ત્રણ ગુપ્તિ તે ત્રણ સંયમ, કુલ મળી ૧૭ ભેદ થયા.

અહીં પણ સંયમ સમકિત સહિત ચારિત્ર એવો ભાવ નીકળે છે અને સમકિત જ્ઞાન, દર્શનપૂર્વક જ હોય, એટલે અહિંસા અને સંયમમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર આવી જાય છે. દર્શનના બે ભેદ–(૧) આત્મ–દર્શન તે સમકિત, મોહનીયના સપ્તકના ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમથી થાય છે અને (૨) સામાન્ય જ્ઞાન, સત્તા અવલોકન, દર્શન આવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉપજે છે.

હવે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનો ત્રીજો વિભાગ તપ છે. તેના છ બાહ્ય ભેદ અને છ અભ્યંતર ભેદ નિર્જરા તત્ત્વમાંથી જાણી લેવા.

અહીં મુખ્ય વસ્તુ એ જણાવવાની હતી કે અહિંસા તે અહિંસા ભાવ અને સંયમ તે અહિંસાભાવપૂર્વક આચારણ તે બન્ને મળી અહિંસા ધર્મ સાબીત થયો. એટલે અહિંસા ધર્મમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આ પ્રમાણે આવી ગયા.

હવે એકલા ધર્મમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય બધુંય આવી જાય છે. અહિંસા એટલે દયા. તેના બે ભેદ, સ્વ દયા અને પર દયા, સ્વ દયા એટલે પોતાના આત્માને જન્મ–મરણના દુ:ખોમાંથી

મુકત કરવો, તે સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વોમાં પુરુષાર્થ (પંડિત વીર્યનો પુરુષાર્થ) કરવાથી થાય છે. અને સંવર, અને નિર્જરા જ્ઞાન દર્શનપૂર્વક જ હોય છે. સ્વ દયા નિશ્ચય દયાના ધ્યેયવાળી હોય છે. તેથી સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવી આપે છે.

પર દયાના બે ભેદ—૧. કોઇ જીવની મન, વચન અને કાયાથી હિંસા કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને કરતા પ્રત્યે રૂડું જાણવું નહિ. અને પોતાને ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે જીવોના પ્રાણોનું રક્ષણ કરવું ૨ ' સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી ' એવા ભાવ અને કર્તવ્યથી બીજા જીવોના સંસારી જન્મ મરણાદિ દુઃખોનો અંત લાવવો.

આવી રીતે અહિંસા ધર્મ મહા વિશાળ છે અને ધર્મના બીજા ભેદોની સાથે ભેદ-અભેદ સ્વરૂપે રહે છે. એક ગુણની આરાધના કરવાથી સર્વ ગુણો સાંકળના કડાની પેઠે આપોઆપ ખેંચાઇ આવે છે. અને એક ગુણની વિરાધના કરવાથી સર્વ અવગુણો એક પછી એક દાખલ થતાં જાય છે. અને છેવટે આત્મ-ધર્મ સર્વથા નાશ થાય છે. એવું જાણીને મુમુક્ષુ જીવોએ અહિંસા તત્ત્વમાં કોઇ પણ રીતે હિંસા દાખલ કરવી નહિ. એક અંશ હિંસા દાખલ કરી તો બીજો અંશ જરૂર આવવાનો અને અંશોની પરંપરા વધતા અહિંસા તત્ત્વને છિન્નભિન્ન કરી નાખીને છેવટે હિંસાની જ મુખ્યતા રહેશે.

જ્યાં સરળતા પૂર્વક લાચારીથી હિંસા થઇ જાય છે તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થઇ જવાય છે પણ ધર્મને નામે જ્યાં જોઈએ ત્યાં હિંસા હિંસા જ દેખાય છે, ત્યાં ધર્મ કેવો ? માટે જે જીવોને હિંસાનો ડર છે, જે મુમુક્ષુ છે અને ધર્મની સાધનાની ઇચ્છા છે તેઓએ એવા ગુરુનો આશ્રય લેવો કે જે હિંસાનો કોઇ પણ રીતે ઉપદેશ આપતાં નથી, કોઈપણ હિંસાની અનુમોદના કરતા નથી અને જેઓ સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે પંચ મહાવ્રત પાળે છે, ૪૨, ૪૭, ૯૬, દોષ રહિત આહાર-પાણી લે છે, ઈર્યા-સમિતિથી ચાલે છે, જતના-પૂર્વક બોલે છે અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની જંજાળમાં

પડતા નથી પણ શાંતિપૂર્વક અહિંસા ધર્મની ઉપાસના કરે છે.

અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ ધર્મ છે, જે આવા ધર્મમાં ચુસ્ત રહે છે તેને દેવતાઓ પણ નમસ્કાર કરે છે પણ તેઓ સત્કાર–સન્માનની ઉપેક્ષા કરીને મોક્ષમાર્ગની જ સાધના કર્યા કરે છે એવા સર્વ સંયમી ને નમસ્કાર હોજો !

રાધે કૃષ્ણ.

*

પ્રચલિત ' રાધેકૃષ્ણ ' શબ્દનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ.

એક આધ્યાત્મિક સમતુલના મિથ્યાશ્રુતની સમશ્રુતમાં પરિણતિ.

ભગવાન્‌ના સંબોધનમાં કોઈ **રાધેશ્યામ** કહે છે અને કોઇ **રાધેકૃષ્ણ** કહે છે. તેમાં રાધાને સ્ત્રી માનવામાં આવે છે અને કૃષ્ણ અથવા શ્યામને ભગવાન્ માનવામાં આવે છે.

પણ તત્ત્વજ્ઞાનની રીતે ભગવાન્ સ્ત્રીસંગ, કામક્રીડા, માયાસેવન આદિ સંસાર ભ્રમણ કરનારા દોષોથી મુક્ત હોય છે તેથી તત્ત્વજ્ઞાનની રીતે **રાધાનો** અર્થ ગુણ થાય છે અને અપરાધનો અર્થ દોષ થાય છે અને રાધ (ગુણ) ચેતનાનું પરિણમન હોય એટલે **રાધા** કહેવામાં આવે છે.

ચેતના તે આત્માનું લક્ષણ છે તેથી આત્મા ચેતનાનો સ્વામી પણ ગણાય છે તેથી કૃષ્ણ અથવા **શ્યામનો** અર્થ **આત્મા** થાય છે. શ્યામ શબ્દ સ્વામિત્વ બતાવે છે અને દોષો રૂપી કાળાશમાથી ઘસાઇને રાધા (ગુણ) ધરનારો નિર્મળ થતો આત્મા એવો ભાવ, રાધેના જોડાણથી કૃષ્ણ શબ્દ ઉપરથી નીકળી શકે છે. એટલે **રાધે કૃષ્ણ** (રાધેશ્યામ) નો અર્થ **ગુણવાળો આત્મા** એટલે શુદ્ધ ગુણવાળો હોય તે શુદ્ધ આત્મા એમ સમજાય છે.

આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ જોતાં જીવ અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વ આદિ દોષોથી ભવ ભ્રમણ કર્યા કરે છે પણ કંઇક સમતાપૂર્વક કષ્ટ સહન કરવાથી કર્મથી હલકા થાય છે ત્યારે કોઇ જીવ ગુણોનો સંગ્રહ કરીને શુદ્ધ–આત્મ–તત્ત્વનો અનુભવ કરે છે ત્યારથી તે ગુણોવાળો આત્મા કહેવાય છે અને ગુણોની શુદ્ધિ કરીને છેવટે પરમ પદ પામે છે.

બાહ્ય સાહિત્ય કહે છે કે કૃષ્ણનો જન્મ થતાં જ રાધા તેની પાસે દોડી આવી અને ભવોભવની પ્રીતિ બતાવતી તેના પર પ્રેમ કરવા માંડી વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જોતાં કોઈ સારા માણસને ઘેર પુત્ર જન્મે ત્યારે ત્યાં ઘણાં લોકો પ્રેમ જાહેર કરવા જાય તેથી તે ધાર્મિક સ્વરૂપ આવી શકે નહિ.

ધાર્મિક સ્વરૂપમાં લાવવા માટે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે જ્યારે આત્મા, શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરવાનું શરૂ કરે ત્યારે તે મિથ્યાત્વની દુનિયામાંથી ખસીને પોતાના આત્માની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વમાં તેનો ઉત્પાદ (જન્મ) થાય છે. ત્યારે ગુણોનો પ્રવાહ તેમાં આવે છે એટલે કે કર્મોથી ઢંકાએલાં ગુણો, કર્મોના હટવાથી શુદ્ધ થતાં જાય છે એટલે કે રાધા (ગુણ) અને આત્માનું નજદીક પણું (એકત્વ) વધતું જાય છે.

ત્યારબાદ બાહ્ય સાહિત્ય પ્રમાણે, જેમ જેમ કૃષ્ણ મોટા થતા જાય છે તેમ તેમ રાધાનો પ્રેમ વધતો જાય છે અને પોતાની સાસુ અને પતિથી છટકીને કૃષ્ણ પાસે જ ક્રીડા કર્યા કરે છે. તેની સાસુ અને તેના પતિ વારંવાર શિક્ષા કરવા છતાં કૃષ્ણ પાસે રમવાનું તે છોડતી નથી અને કૃષ્ણના બળ અને વિદ્યાના પ્રભાવથી છેવટે તેની સાસુ અને પતિ થાકે છે.

વ્યવહાર દૃષ્ટિથી જોતાં કોઈ સ્ત્રી પરપુરુષ પાસે જાય તો તે નીતિની વિરુદ્ધ છે તેમાં વળી મોટા પુરુષ આ અનીતિનો માર્ગ સ્વીકારે જ નહિ વાસુદેવના લાવણ્ય અને બળ તરફ સ્ત્રીઓનું આકર્ષણ હોય છતાં વાસુદેવો અનીતિ માર્ગ કદી ગ્રહણ કરતા નથી તેથી આ વાત ધર્મ દૃષ્ટિએ અસંગત છે.

ધર્મ તત્ત્વ દૃષ્ટિએ જોતાં એવો અર્થ થાય છે કે જેમ જેમ આત્માના શુદ્ધ ઉપયોગનું બળ વધે છે તેમ તેમ ચેતના (ગુણ સમૂહ) કે જે પહેલાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, શોક વગેરે અધાર્મિક કુટુંબ જાળ અને કામરૂપી પતિની જાળમાં ફસાણી હતી તેમાંથી છૂટીને,

શુદ્ધ આત્મ–તત્ત્વ તરફ જાય છે. જ્યારે આત્મતત્ત્વનો ઉપયોગ ન હોય ત્યારે વળી ચેતનાને કામ અને લોભાદિ પ્રકૃતિઓ પોતા તરફ ઘસડી જાય છે પણ આત્માનું પ્રબળ વધતાં તે પ્રકૃતિઓનું જોર ઢીલું થતું જાય છે અને આત્મા શુદ્ધ ચેતના (રાધ) સાથે રમણતા કરે છે.

બાહ્ય સાહિત્ય કહે છે કે કૃષ્ણને માખણનો શોખ હતો અને તે ગોપીઓ પાસેથી મેળવતો. આ વસ્તુ બનવા જોગ છે પણ તેમાં કોઈ ધાર્મિક તત્ત્વ નથી પણ ધાર્મિક તત્ત્વ શોધવું હોય તો એવો અર્થ થાય કે શાસ્ત્રો વાંચતાં જે તેમાંથી શુદ્ધ આત્મભાવને શોધીને શુદ્ધ તત્ત્વને કેળવે તેણે ' માખણ ' ગ્રહણ કર્યું એમ કહેવાય અને આત્મ-ભાવ કેળવતી વખતે મન અને ઇંદ્રિયોને બાહ્ય દુનિયામાં જતી રોકવાની હોય છે તેથી તે ગુપ્તિ કહેવાય અને ગોપવવાની શકિત તે આત્માનો ગુણ તે **ગોપી** સમજવી.

બાહ્ય સાહિત્ય કહે છે કે કૃષ્ણને ૧૬૦૦૦ ગોપીઓ હતી તેમની સાથે, એક એક અને એક એક કૃષ્ણ એવી રચના કરીને રાસ રમતા હતા. વ્યવહારમાં જોતાં જે વાસુદેવ હોય છે તેને ૩૨૦૦૦ રાણીઓ હોય છે અને વાસુદેવ વૈક્રિય રૂપો કરીને સામા ૩૨૦૦૦ રૂપ બનાવી શકે છે એવી શકિતવાળા હોય છે પણ આ તો ભોગની વસ્તુ છે તે ધાર્મિક કહેવાય નહિ, જો ભોગથી ધર્મ થતો હોય તો ત્યાગની શી જરૂર છે ? અને જો ભગવાન ભોગમાં રક્ત રહે અને ભકતોને ભોગમાંથી મુકત થવાનું કહે તો 'ઘેલી ડાહીને શિખામણ આપે' એના જેવું થયુ, પણ ભગવાન્ તો સર્વ સંગ અને ભોગથી પર છે અને ભગવાનની શ્રેષ્ટતા સર્વ ઉત્તમ જ્ઞાન અને ગુણોથી જ સાબીત થાય છે.

કુદરતમાં સર્વ માટે એક સરખો નિયમ હોય છે. દોષ સેવ-વાથી દોષિત જ થવાય છે અને ગુણને સેવવાથી ગુણવાન થવાય છે તેમાં કોઇને અપવાદ હોય તે કુદરતી નિયમની વિરુદ્ધ જ ગણાય. સાહિત્યની હકીકતને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવું હોય તો એવો અર્થ

છે કે આત્માની અંતિમ શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે ૧૮૦૦૦ ગુણ (શીળના અંગો) કેળવવાનાં હોય છે તેથી આત્મા અઢાર હજાર **શીલાંગરથધારી** કહેવાય છે અને આ પ્રમાણે ગુણ સમુહ કેળવે ત્યારે દ્રવ્યથી તેમજ આત્મ–રમણતા કરવાથી ભાવથી પણ બ્રહ્મચારી જ હોય તેની સાબીતી એવા શબ્દો ઉપર રહેલી છે કે હજારો ગોપીઓ સાથે રમતાં છતાં પણ ભગવાન બ્રહ્મચારી હતા.

જ્યારે આત્મા અમુક ગુણના ઉપયોગમાં હોય ત્યારે તે ગુણમય થાય અને ૧૮૦૦૦ ગુણોના એક પછી એક ઉપયોગમાં આવે ત્યારે બધા ઉપયોગો ૧૮૦૦૦ થાય તેથી કહ્યું છે કે 'એક એક ગોપી અને એક એક કાન.'

ત્યારબાદ, બાહ્ય સાહિત્ય કહે છે કે કૃષ્ણે કંસ અને જરાસંધને માર્યા. વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જોતાં વાસુદેવ પોતાના દુશ્મનનો વધ કરે છે. પણ મનુષ્ય–વધ કરવાથી ભગવાન થવાતુ નથી ભગવાનપણું તો શીળનાં ૧૮૦૦૦ અંગ ધારણ કરવાથી આવે છે, એટલે કે, કંસ અને જરાસંધને મારવાથી ધાર્મિકપણું આવતું નથી પણ તત્ત્વ દૃષ્ટિથી જોતાં **દર્શન–મોહ** રૂપી કંસ અને **ચારિત્ર–મોહ** રૂપી જરાસંધનો નાશ કરવાથી ભગવાનપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે કોઇ વખતે ધર્મના બાહ્ય રૂપક બનાવવામાં આવે છે. આસ્તે આસ્તે તેમાંથી તત્ત્વ–જ્ઞાનનો નાશ થાય છે અને બાહ્ય રૂપકને કોઇ વ્યકિત જે થઇ ગઇ હોય તેની સાથે જોડી દેવામાં આવે છે અને તે વ્યકિતઓ જ ધર્મના સ્વરૂપરૂપે ગણાય છે. પણ આ રૂપકને સમજનારા તત્ત્વજ્ઞાનથી સાર કાઢી શકે છે તેથી ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો આશ્રય લેવો જોઇએ પણ બાહ્ય રૂપકોનો આશ્રય લઇ ને ધર્મપણું કેળવવાની આશા રાખવી તે **આકાશકુસમવત્** છે.

ખરા ભગવાન્‌ને ઓળખવા હોય તો તત્ત્વજ્ઞાન અનુસાર જેઓ સર્વગુણસંપન્ન સર્વજ્ઞ થયા હોય તેવી વ્યકિતઓ જ ભગવાન ગણાય.

ધર્મજ્ઞાન મેળવવા માટે હઠાગ્રહનો ત્યાગ કરવો પડે છે, તેમ કર્યા વગર શુદ્ધ ન્યાય દષ્ટિ, સરળતા અને તત્ત્વ-દષ્ટિ કેળવ્યા વગર શુદ્ધ ધર્મમાં પ્રવેશ કરી શકાતું નથી; માટે જે ધર્મના જીજ્ઞાસુ હોય તેમણે આ વસ્તુ બરાબર સમજવી જોઈએ. અહીં વસ્તુતત્ત્વ શુદ્ધ દષ્ટિથી બતાવવામાં આવ્યું છે. કોઇ સંપ્રદાયવાદ કે ભેદની દષ્ટિએ આ સમતુલના કરેલ નથી. આ તો એક આધ્યાત્મિક તુલના છે. જે તત્ત્વસાર હોય તે જ ગ્રાહ્ય હોઇ શકે. મિથ્યા શ્રુતની સમશ્રુતમાં પરિણુતિ આવીરીતે થઇ શકે છે. તેમાં સમશ્રુતની દષ્ટિએ એક પણ ભુલ ન હોવી જોઇએ.

તત્ત્વોનું ભેદ અભેદ સ્વરૂપ.

શુકલ ધ્યાનના પહેલા બે પાયા છદ્મસ્થને ધ્યાવવાના હોય છે.

(૧) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર :—તેમાં વસ્તુ અને વસ્તુઓનું ભેદ સ્વરૂપ (જુદા પણું) સૂત્રમાં કેવી રીતે છે તેનો વિચાર કરવાનો હોય છે, તેથી અજ્ઞાન દૂર થાય છે અને ભેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર :—તેમાં વસ્તુનું અભેદ સ્વરૂપ સૂત્રમાં કેવી રીતે છે તેના ભાવનો અનુભવ કરવાનો હોય છે, તેથી રાગદ્વેષ દૂર થાય છે

શુકલ ધ્યાનનો સારામાં સારો અનુભવ ચૌદ પૂર્વી કરી શકે છે, અનુભવ કરતાં કરતા એક દિવસ ક્ષાયક સમકિત પૂર્વે ન આવ્યું હોય તો પ્રાપ્ત કરે છે અને ક્ષપકશ્રેણી મેળવે છે પણ આપણી શકિત પ્રમાણે પાંચમાં આરાના પ્રમાણમાં જ્ઞાન મેળવી રાખ્યું હોય તો તેના સસ્કાર આગામી ભવમાં પડે છે અને ક્ષપકશ્રેણીની આરાધના જલદી સફળ થાય છે. માટે મોક્ષાર્થી જીવે ભેદ અભેદ સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ. અને યથાશકિત અનુભવ કરવો જોઇએ. શુકલ ધ્યાનની ભાવનાવાળો ધર્મ ધ્યાનમાં તો પ્રવેશ કરી શકે એટલે કરેલું નિષ્ફળ નહિ જાય. નીચેના વર્ણનમાં (અ) પૃથકત્વ માટે અને (બ) એકત્વ માટે મુકેલ છે.

(અ) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર

અહીં વિચારોની શ્રેણી આવે છે,

(બ) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર

અહીં એક વિચારના ભાવનો અનુભવ કરવો,

૧. (અ) વિશ્વના બે ભેદ: ૧ લોક–તેમાં છ દ્રવ્ય છે અને ૨. અલોક–તેમાં ફક્ત એક આકાશ દ્રવ્ય છે.

(બ) લોક અને અલોકનું એકત્વ વિશ્વથી થાય છે. અનુભવ માટે મતિશ્રુત જ્ઞાનનો **લોક અને અલોકમાં એક સાથે ઉપયોગ** લગાવો.

૨. (અ) **દ્રવ્યથી**—છએ દ્રવ્યના પોતપોતાના મૂળ ગુણ જુદા જુદા હોવાથી છએ દ્રવ્ય જુદા જુદા છે. જેમકે, જીવમાં ચૈતન્ય ઉપયોગ, પુદ્ગળોમાં રૂપ આદિનો સંયોગ વિયોગ, આકાશમાં અવગાહના દાન, ધર્માસ્તિકાયમાં ગતિ સહાય, અધર્માસ્તિકાયમાં સ્થિરતા સહાય, કાળમાં વર્તના એમ જુદા જુદા ગુણો છે.

(બ) **દ્રવ્યથી**—છએ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યના લક્ષણ ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવતા, દ્રવ્યતત્ત્વ, ગુણ, પર્યાય હોવાથી દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ સરખા છે. "દ્રવ્ય" શબ્દમાં લોકના સર્વ દ્રવ્યો આવી જાય તે સંગ્રહનયની એકતા આ ગુણોથી સર્વ દ્રવ્યોમાં ઉપયોગ લગાવો તો એકતાનો અનુભવ થશે.

૩. (અ) **ક્ષેત્રથી**—દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાની અવગાહનામાં અબાધિતપણે રહે છે તેથી સ્વ–અવગાહનાની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રથી ભિન્નતા છે.

(બ) **ક્ષેત્રથી**—છએ દ્રવ્ય લોકમાં છે તેથી લોકની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રનું એકત્વ થયું લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં અનંતાનંત જીવના દેશ, પ્રદેશો, અનંતાનંત પરમાણુ પુદ્ગળો અને પુદ્ગળ સ્કંધો, એક ધર્મપ્રદેશ, એક અધર્મ પ્રદેશ, એક કાળાણું રહે છે તે બધાનું એક આકાશ પ્રદેશથી (ક્ષેત્રથી) એકત્વ થયું.

૪. (અ) **કાળથી**—દરેક દ્રવ્ય સમયે સમયે પર્યાયમાં પરિવર્તન પામે છે, એટલે નવા પર્યાયની ઉત્પત્તિ અને જૂના પર્યાયનો નાશ દરેક સમયે થયા કરે છે. તે બધા પર્યાયો જુદા જુદા છે.

(બ) **કાળથી**—પર્યાયમાં વર્તન પામતું દરેક દ્રવ્ય, પોતપોતાના બધા પર્યાયમાં રહે છે એટલે સર્વ પર્યાયમાં તે દ્રવ્યથી એકત્વ થયું.

૫. (અ) ભાવથી–દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાના જુદા જુદા અર્થપર્યાય (ગુણ–પર્યાય)માં પરિણમે છે.

(બ)ભાવથી–તે સમયે સમયે ફરતા સર્વ ગુણપર્યાયોમાં વ્યકિતગત દ્રવ્યનો વ્યકિતગત ગુણ ધ્રુવ છે તેથી ગુણથી એકત્વ થયું.

૬.(અ)વ્યકિતત્વથી ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એક એક છે, જીવો પુદ્ગળો અને કાળના સમયો અનંતાનંદ છે તે સર્વે વ્યકિતત્વથી જુદાં જુદાં છે.

(બ) બધા સમયોનું કાળથી એકત્વ થાય છે, બધા પુદ્ગળોનું પુદ્ગળાસ્તિકાયથી એકત્વ થાય છે, બધા જીવોનું જીવાસ્તિકાયથી એકત્વ થાય છે. બાકીના ત્રણ દ્રવ્યો તો એકમેક જ છે તે **બધા દ્રવ્યનું દ્રવ્યત્વથી એકત્વ થાય છે.**

૭. (અ) પુદ્ગળો પર્યાયોમાં રહે છે તે સર્વ પર્યાય ભિન્નભિન્ન છે જેમકે પરમાણુ પુદ્ગળરૂપે, દ્વિપ્રદેશી યાવત્ અનંતાનંદ પ્રદેશી સ્કંધ, કર્મ, પાપસ્થાન, મનોવર્ગણા, વચન વર્ગણા, કાર્મણ શરીર, પ્રકાશ, અંધારૂં, પડછાયો, પ્રતિબિંબ, પૃથ્વીઓ, પાણી ને વાયરાના શરીરના સમૂહો, દ્વીપો, સમુદ્રો, દેવ વિમાનો, ઔદારિક વગેરે સ્થૂલ શરીરો, દ્રવ્યલેશ્યા.

(બ) તે સર્વ પર્યાયોમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ છે તેથી રૂપી છે તે પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે, તે સ્વરૂપથી એકત્વ છે.

૮ (અ) આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. શરીર, ઇંદ્રિયો, મન, કર્મ એ સર્વ પુદ્ગળ સ્વરૂપી જડ (અજીવ) છે એથી સંસારી જીવનમાં ભિન્નતા છે.

(બ) જીવ અને પુદ્ગળ બંને સ્વતંત્ર દ્રવ્યો છે. ત્યાં દ્રવ્યત્વથી એકત્વ થયું. સ્વતંત્રતાથી અહમત્વ અને મમત્વનો નાશ થાય છે કારણ કે **સ્વતંત્ર દ્રવ્ય કોઈ કોઇનું નથી, કોઇની માલિકીનું નથી**

૯. જીવાસ્તિકાયમાં :–

(અ) દ્રવ્યથી દરેક જીવ સ્વતંત્ર અને ભિન્ન છે. ગતિ, જાતિ, યોનિ, કુળ, ગુણસ્થાન વગેરે સમૂહોથી પણ ભિન્નતા છે.

(બ) દ્રવ્યથી દરેક જીવને એક સરખા આત્મપ્રદેશો છે. કોઈ ને એક વધારે નથી. કોઈને એક પ્રદેશ ઓછો નથી. બધાને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાતના એક જ ભેદની સંખ્યા છે તેથી બધા સરખા અને સ્વતંત્ર છે, કોઇ કોઇની માલીકીનો નથી માટે કોઈ પર રાગદ્વેષ ન કરવો અનુભવ માટે લોકના **સર્વ જીવોના અરૂપી પ્રદેશોમાં શ્રુતજ્ઞાનનો મતિપૂર્વક ઉપયોગ લગાવો અને સમભાવનો અનુભવ કરો.**

૧૦ (અ) **ક્ષેત્રથી**—દરેક જીવ પોતપોતાની અવગાહનામાં અવિરોધપણે રહે છે તે અવગાહનાથી ભિન્નતા છે.

(બ) ક્ષેત્રથી બધા જીવો લોકમાં રહે છે. તેથી લોકથી એકત્વ થયું. જ્યાં એક જીવ છે. ત્યાં અનંતાનંત જીવ તથા જીવના દેશ–પ્રદેશો રહે છે તેથી દેશથી એકત્વ થયું.

૧૧. (અ) **કાળથી**–દરેક જીવના વ્યંજન પર્યાય તથા અર્થ પર્યાય અનંતાનંત છે તે દરેક પર્યાય એકબીજાથી જુદાં જુદાં છે.

(બ) કાળથી પોતપોતાના પર્યાયોમાં જીવ તેનો તે જ છે, તેથી જીવથી તે પર્યાયોનું એકત્વ થયુ પર્યાયત્વથી પણ એકત્વ થાય કારણ કે સંગ્રહનયથી "પર્યાય" શબ્દમાં સર્વ પર્યાયો આવી જાય. અનુભવ માટે તમારા **સર્વ પર્યાયોમાં નિજ આત્મ દ્રવ્યને શ્રુતજ્ઞાનથી નીહાળો.**

૧૨. ગુણભાવથી :—

(અ) (૧) ચેતનાની શુદ્ધિ (હોશ)ની તારતમ્યતા તે ભિન્નતા.

(બ) (૧) બધા જીવોમાં ચૈતન્ય લક્ષણ છે તેથી એકત્વ.

(અ) (૨) ઉપયોગની શુદ્ધિ અશુદ્ધિ, તારતમ્યતા અને વર્તના આશ્રી ભિન્નભિન્ન ઉપયોગો છે.

(બ) (૨) બધા જીવોને ઉપયોગ છે તેથી એકત્વ.

(અ) (૩) સુખ, દુઃખ, સુખદુઃખની તારતમ્યતા તે ભિન્નતા.

(બ) (૩) સર્વ જીવો પોતપોતાના સ્વરૂપમાં રહે છે તે એકતા.

(અ) (૪) દોષોમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગંચ્છા, વેદ ઉદય, અઢાર પાપસ્થાન સેવન એ સર્વ જુદા જુદા દોષો છે.

(બ) (૪) "દોષ" શબ્દમાં સર્વ દોષો આવી જાય તે સંગ્રહનયની એકતા.

(અ) (૫) ગુણોમાં ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ, ગંભીરતા, વિરક્તપણું, અભેદ, નિર્ભયતા, અશોક, માધ્યસ્થ પરિણામ, અવેદીપણુ એ બધાં જુદા ગુણો છે.

(બ) (૫) આ બધા ગુણોનું સ્થાન જીવ છે તેથી જીવમાં એકત્વ થયું. દરેક ગુણનો આત્મ ભાવે અનુભવ કરી જોશો તો માલુમ પડશે કે **બધા ગુણોના એક પછી એક અનુભવ કરવામાં સર્વ વખતે એક સરખા આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે.** સતત ઉપયોગથી સરખામણી કરો.

(અ) ૧૩. એક જીવને અસંખ્યાત અસંખ્યાત આત્મ પ્રદેશો છે તેથી સંખ્યાથી ભેદ પડયો તે ભિન્નતા.

(બ) ૧૩. બધા આત્મ પ્રદેશોનું એકજ સ્વરૂપ છે તે એકત્વ એક **પ્રદેશના ધ્યાનથી** સૂક્ષ્મતા અને તારતમ્યતા અને સ્થિરતા કેળવી શકાય છે.

(અ) ૧૪. દરેક આત્મ પ્રદેશમાં અનંતા જ્ઞાનપર્યાય અનંતા દર્શન-પર્યાય, અનંતા ચારિત્ર–પર્યાય, તે સર્વ પર્યાયો જુદા જુદા છે. જ્ઞાન

દર્શનમાં કાળ આશ્રયી તથા જ્ઞેય દ્રવ્યો અને દશ્યોની સંખ્યા, આશ્રયી ભિન્નતા છે અને ચારિત્રમાં રાગદ્વેષના અનંતાનંત રસાંશોમાના જેટલા રસાંશોનો અભાવ તારતમ્યતાની અને કાળ આશ્રયી ભિન્નતા છે.

(બ) ૧૪. સર્વ જ્ઞાન પર્યાયો જ્ઞાન જ છે, સર્વ દર્શન પર્યાયો દર્શન છે. દર્શન તે સામાન્ય જ્ઞાન અને જ્ઞાન તે વિશેષ જ્ઞાન એટલે એ બંનેના જ્ઞાનમાં એકતા થઈ. હવે જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમાં રાગ-દ્વેષના રસાંશોનો અભાવ તે ચારિત્ર એટલે શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગમાં સર્વનું એકત્વ થયું.

(અ) ૧૫ આત્માને ચાર ભાવ–પ્રાણ છે જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, તે ચારે ભાવો જુદા જુદા છે તેથી ભિન્નતા.

(બ) ૧૫. ચારે ભાવ–પ્રાણ આત્મ સ્વરૂપ છે તેથી સ્વરૂપથી એકત્વ થયું ચેતનાનો અવ્યકતપણે આભાસ તે દર્શન. ચેતના જીવનો ગુણ છે એમ જાણવું. અથવા જ્ઞાનથી આત્માને ઓળખવો તે જ્ઞાન. જ્ઞાનનો ઉપયોગ લગાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે પંડિત વીર્ય, ઉપયોગમાં સ્થિરતા કરવી તે ભાવ ચારિત્ર અને તેથી થતા સુખનો અનુભવ કરવો તે નિર્વિકલ્પ સમાધિ. આ અનુભવ તે નિશ્ચય સમકિત એટલે સમકિતથી આત્મભાવોનું એકત્વ થયું

(અ) ૧૬. જીવ દ્રવ્ય છે અને તેના ગુણો તે અર્થ (ભાવ) છે એટલે ગુણી (જીવ) અને ગુણોમાં ભિન્નતા થઈ.

(બ) ૧૬ જ્યાં ગુણી છે ત્યાં જ ગુણ છે અને જ્યાં ગુણ છે ત્યાં જ ગુણી (જીવ) છે તે એકતા છે જો તમે ગુણોને ઓળખી શકો તો આત્મ ધ્યાનમાં આત્માને ઓળખી શકશો અને આત્મામાંથી સર્વ ગુણો અને સુખ ઉત્પન્ન થતાં હોય એમ જણાશે.

(અ) ૧૭. નિજ આત્મ દ્રવ્યને લોક અલોક રૂપી વિશ્વમાંથી ભેદ જ્ઞાનથી અલગ તારવી કાઢવો. વળી પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાંથી એક પ્રદેશ શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર તારવી લઈને તેના એક ગુણ પર્યાયને તારવી કાઢવો અને તેમાં લીન થવાથી એકત્વ સ્વરૂપમાં જવાશે.

(બ) ૧૭. આત્મા લોક અલોક સ્વરૂપી પર દ્રવ્યનો તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા છે અને સ્વદ્રવ્ય આશ્રયી નિજ સ્વરૂપમાં લીન છે આવો અનુભવ કરવો તે નિર્વિકલ્પ સમાધિ.

(અ) ૧૮ (૧) આ ધ્યાનમાં મન, વચન, કાયાના યોગો વારાફરતી ફર્યા કરે છે, તેનો ખાસ અનુક્રમ નથી.

(બ) ૧૮ (૧) આ ધ્યાનમાં એક જ યોગમાં આત્મા સ્થિર રહે છે.

(અ) (૨) મનના વિચારો પણ ફર્યા કરે છે. શ્રેણીબંધ વિચારો આવ્યા કરે છે.

(બ) (૨) મન યોગ હોય તો એક જ વિચારમાં શબ્દ વગર, અર્થના અનુભવમાં લીન હોય.

(અ) (૩) શબ્દ, અર્થ અને અનુભવ એક પછી એક ફર્યા કરે, તે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયો આશ્રયી સમજવા.

(બ) (૩) અર્થ એવ નિર્ભાસી સમાધિઃ ફક્ત અર્થના અનુભવમાં જ લીનતા હોય.

એક દ્રવ્ય, એક ગુણ. એક પ્રદેશ અથવા એકજ પર્યાયમાં લીનતા હોય.

(અ) (૪) પરિવર્તનથી ભેદ થાય, ભેદથી ધ્યાન એકસરખું ન ચાલે, વચમાં તુટે અને પડીવાઈ પણ થાય. આ ધ્યાનથી અનંતી નિર્જરા થાય, ક્ષાયક સમકિત પામે, ઉપશમ કે ક્ષપકશ્રેણી પામે.

(બ) (૪) આ ધ્યાન તૂટે નહિ, પડે નહિ, છેવટે મોહનીય કર્મનો નાશ થાય, ત્યાર બાદ અંતર્મુહૂર્તમાં ત્રણ ઘાતિ કર્મ નાશ પામે કે તરત જ કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, યથાખ્યાત ચારિત્ર અને અનંત પંડિત વીર્ય પ્રગટ થાય.

૧૯. શુકલ ધ્યાનના આ બન્ને પાયામાં દાખલ થનારનો મુખ્ય લક્ષણ હેતુ એવો હોય કેઃ—

૧. વિવેકપૂર્વક સ્વવસ્તુ (નિજ આત્મા અને આત્માના ગુણ પર્યાયે તે સ્વવસ્તુ)નો પરવસ્તુ (પુદ્ગલિક વસ્તુઓ જેમ કે શરીર, ઇંદ્રિયો તેના વિષયો, કષાય, કર્મ, બાહ્ય પરિગ્રહ, સાંસારિક બંધન અને અન્ય જીવો)માંથી ભેદ પાડીને.

૨. પરવસ્તુ પર મમત્વ જે હતું તેનો નાશ કરવો અને

૩ સ્વવસ્તુ (શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ)માં સ્થિર થવું તે સ્થિરતા એવી જમાવવી કેઃ–

૪. કોઈ પુદ્ગલિક વસ્તુ, ઉપસર્ગ પરિષહ કે જીવ, ક્ષોભ ન પમાડી શકે અને જ્યારે ક્ષોભ પામવા જેવું લાગે ત્યારે ૧ ક્ષમા, શાંતિ, સમતા, ૨ મુક્તિ, ત્યાગભાવ, નિર્મમત્વપણું નિઃસંગપણું, નિર્લેપપણું, આત્મસંતોષ, ૩ સરળતા, ૪. મૃદુતા કોમળતાના આધારથી કષાયો કે રાગદ્વેષથી થતો ક્ષોભ દૂર કરવો. અને અવસરને યોગ્ય એવી ભાવના ભાવવી કે અશુભ અધ્યવસાય આવે જ નહિ અને આવે તો એને મૂળથી પકડીને ખેચી કાઢવો.

તે ભાવનાના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છેઃ– ૧. ઉહાણુપેહા–ચાર સંજ્ઞામાંની કોઇ ઉદય આવે તો વિચારવું કે તે આશ્રવનું કારણ છે અને પાપ તત્ત્વમાં છે, જેનું ફળ અશુભ છેઃ– ૨. **અશુભાણુપેહા**–સંસારી સંબધની વિચિત્રતા તથા શરીરનુ અશુચીપણું, ભોગ અને કષાયનું અશુભ પરિણામ એ સર્વ અશુભ છે તેથી ૩. **અનંતવત્તિયાણુપેહા**–અનંત સંસાર હું રખડયો અને વળી આવો અવસર પામી શા માટે રખડવાનું ચાલુ રાખું. ૪. વિપિરિણામાણુપેહા–સારી પુદ્ગલિક વસ્તુઓ ખરાબ થતાં વાર લાગતી નથી, પરિણામને ફરતાં વાર લાગતી નથી માટે ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી અશુભ પરિણામ વગેરે પુદ્ગલિક ભાવોનો નાશ કરવામાં સતત ઉપયોગ રાખવો. બાકીના બે પાયા કેવળી ભગવાનના છે માટે અહીં સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

ધર્મ શુદ્ધિ.

*

ધર્મના કાર્યમાં કર્મ વિપાકના કારણે વારંવાર કચરા રૂપી અશુદ્ધિઓ જીવ ક્ષેત્રમાં ભરાઇ જાય છે. તે સર્વ અશુદ્ધિઓનું નિરીક્ષણ કરીને તરત જ કાઢી નાખવી જોઈએ, કારણ કે વધારે પડતી ભરાઇ જાય એટલે તેમને સાફ કરવી મુશ્કેલ પડે છે. તેની સાથે આત્માનો પુરુષાર્થ મંદ થાય છે એટલે વિકાસ પામતો આત્મા પડવાઈ અને છે માટે સત્કૃત્યમાં મેલ રૂપી દોષોને કાઢતા જવું તે આ પ્રમાણે:—

૧. આવશ્યક ક્રિયામાં મંદપણું, શિથિલતા, ખેદ અને શૂન્ય ઉપયોગી રૂપી કચરાને **દ્રઢતા, પુરુષાર્થ, વિર્યોલ્લાસ અને શુદ્ધ ઉપયોગથી** સાફ કરવા.

૨ ગુણી ઉપર ઈર્ષા કે મત્સર થાય તો વિચારવું કે આ તો **પ્રમોદભાવની** વિરાધના કરૂં છું તેથી અવગુણ આવવાના છે અને છેવટે મિથ્યાત્વના ચક્રમાં ફસાઇ જવું પડશે

૩. કદાગ્રહ, પોતાના અપકૃત્યને વ્યાજબી ઠરાવવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે વિચારવું કે આ તો અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ છે તેથી દુર્લભબોધીપણું પ્રાપ્ત થાય છે, માટે **રૂજજુએ** ધર્મનું મારે શરણું લેવું જોઇએ

૪. ક્રોધ આવે તો વિચારવું કે બીજાને સુધારવા જતાં મારે મારૂં શા માટે બગાડવું જોઇએ ? ક્રોધથી તો ધર્મના સર્વ ભેદોનો તરત જ નાશ થાય છે.

૫. અનુતાપ—ધર્મ કાર્ય કરીને તેને ભૂલ રૂપ માનવાથી કુંડરીક મુનિ હજાર વર્ષનો સંયમ પાળ્યા પછી ૭ મી નરકે ગયો, ૧૪

પૂર્વધારી પડવાઇ થાય માટે ધર્મના કામમાં આદરભાવ અને પ્રમોદભાવ રાખવો.

૬. માયા–વચન અને વર્તનમાં ભિન્નતા અથવા વચન અને અભ્યંતર ભાવમાં ભિન્નતા રાખવાથી શ્રી મલ્લિનાથ તીર્થંકરના જીવે પૂર્વભવમાં સ્ત્રીવેદ બાંધ્યો, ત્યારે મારી શી દશા? માયાથી સ્ત્રીવેદ અને તિર્યંચપણું પ્રાપ્ત થાય છે માટે મારે મારા આત્માને માયાથી છેતરવો ન જોઈએ

૭. અવિધિ ત્યાગ–આવશ્યક ક્રિયા તથા પાંચ સમિતિમાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ સંબંધી આરાધનામાં ઉપયોગ રાખવો. વેઠરૂપે કોઈ ક્રિયા કરવી નહિ તે દ્રવ્ય ક્રિયાથી મોક્ષ નથી, તેમ જ દેવલોકમાં દેવપણું મળે તો દાસપણે ઉપજવું પડે છે. માટે દરેક ધર્મ કાર્ય વિધિથી કરવું.

૮. ગૌરવ–મારા જેવો કોણ છે એવો વિચાર ન કરવો. બાહુબળી મુનિએ માન મૂક્યું કે તરત જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું. ૧૪ પૂર્વી પડવાઈ થયા છે તો હું શા હિસાબમાં? માટે વિવેક, નમ્રતા, કોમળતા ધારણ કરવી.

૯. પ્રમાદ, આળસ, પાંચ પ્રમાદ રાખવાથી આગળ વધી શકાતું નથી અને અપ્રમાદી અવસ્થા જ ક્ષપકશ્રેણી લાવી આપે છે. માટે સમય માત્રનો પ્રમાદ નહિ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે, ત્યારે હું તો પ્રમાદમાં જ પડ્યો છું તો મારું શું થશે? આમ વિચારી અપ્રમાદ અવસ્થામાં પુરુષાર્થ કરવો.

૧૦. કુગુરુ–જુઓ વીતરાગની આજ્ઞામાં નથી તેઓ કુગુરુ છે. વીતરાગની આજ્ઞા વગર ધર્મ નથી, તેથી કુગુરુ પાસેથી શો ધર્મ શીખવાનો છે? માટે તેઓ ભોળવી ન જાય તે માટે તેમનો ત્યાગ કરવો.

૧૧. કુસંગ–કુસંગથી સમકિત અને ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. સાધુનું ભેજું લોક સંજ્ઞાથી ભરાઈ જાય છે તેથી તે બન્ને રીતે ભ્રષ્ટ

થાય છે. વળી સાધુને ઉંચે ટેકરે ચડાવીને પોતાના અભિપ્રાયમાં ફસાવે છે, ત્યારે સાધુ સંસાર તેમ જ ચારિત્ર એ બંનેમાંથી લટકતો રહે છે અને ગતિ પણ સારી થતી નથી માટે કુસંગનો ત્યાગ કરવો સ્વછંદી કુતર્કી મનુષ્યોને સમજાવવાની શકિત ન હોય તો તેનાથી દૂર રહેવું જ ઉત્તમ છે.

૧૨. આત્મ–પ્રશંસા સાંભળવાની ઇચ્છા એ તો ભયંકર દોષ છે. તેનાથી વિકાસ રૂંધાઇ જાય છે અને પાછી ગતિ થાય છે અને છેવટે પહેલું ગુણસ્થાન સંભાળવું પડે છે. આત્મ પ્રશંસા અનુકુળ પરિષહ છે તેના ઉપર વિજય મેળવવો બહુ મુશ્કેલ છે છતાં આવો પરિષહ ઉત્પન્ન થાય તો વિચાર કરવો કે જે **ગુણોની** વાત થાય **છે તે ગુણોની શરૂઆતમાં જ હું પ્રવેશ્યો નથી** તો મારૂં શું થાશે ? માટે મારા દુર્ગણોને શોધી શોધીને દુર કરતા રહેવું જોઇએ અને પ્રશંસાના **ગુણોની સંપૂર્ણતાની આરાધના** કરવી જોઇએ. ગુણ મેળવવા માટે **પારકા ગુણની પ્રશંસા** કરવી, શત્રુના ગુણની પ્રશંસામાં પણ આનંદ માનવો. **ગુણને ગુણની ખાતર માન આપવું.**

૧૩. પરનિંદા ત્યાગ–ચારિત્રનું અજીર્ણ નિંદા છે. પોતે જરાક કંઇક ઠીક હોય તો બીજાની નિંદા શરૂ કરી નાખે તેથી પારકાના દોષ પોતામાં સમાવે છે તેથી પોતે ગુણથી ભ્રષ્ટ થાય છે. **દોષ ઉપર દોષની ખાતર જ અપ્રીતિ રાખવી પણ દોષી ઉપર દ્વેષ ન કરવો.** અમુક માણસે અમુક દોષ સેવ્યો હશે કે નહિ તેવી કલ્પનામાં ઉતરવું ન હ, બીજાની નિંદા કરતાં તે દોષ પોતાનામાં છે કે નહિ તેને ક્ષમતાથી શોધીને દૂર કરવો.

૧૪. પોતાનું સુકૃત્ય બીજાને બતાવવાથી તેનું ફળ નાશ પામે છે, ગુપ્ત સુકૃત્યમાં અપૂર્વ શાંતિ છે.

૧૫. કલંક ત્યાગ–માનતા માનવી તે **સમકિતમાં** કલંક છે, **ધન ત્યાગમાં** દૃષ્ટિરાગ કલંક છે, **દાનમાં** કીર્તિની ઇચ્છા કલંક છે,

ચારિત્ર તપમાં મત્સર નિંદા અને નિદાન કલંક છે, **જ્ઞાનમાં** અભિમાન કલંક છે. માટે આ બધા કલંકોનો પરિત્યાગ કરવો.

આવી રીતે ધર્મ કાર્ય (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની આરાધના) માં જે જે કચરા આવતા જાય તેને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી સાફ કરતા જવા. જ્યાં સુધી કર્મ સત્તામાં છે ત્યાં સુધી ઉદયકાળે ઉદય આવવાના જ, તેથી ગભરાવાની જરૂર નથી. પરંતુ **ઉપયોગ રાખી સાફ કરતા જવા. શુદ્ધિ, વીર્યોલ્લાસ, (ચિત્તનો ઉત્સાહ, તીવ્રભાવ) અને તિવ્ર ઉપયોગ (તન્મયપણા) થી** બેડો પાર થાય છે. સિદ્ધ સ્વરૂપની ભાવનામાં એકવાર વીર્યોલ્લાસ થઈ જાય તો પણ ભવની ભાવઠ ભાંગી જાય, પ્રતિક્રમણમાં વિચારણાથી બરાબર પશ્ચાત્તાપ થાય અથવા પોષધ વ્રતમાં અપૂર્વ ભાવ શુદ્ધિ થાય અને સમતા પ્રાપ્ત થાય તો કામ થઈ જાય. માટે **ધર્મના કાર્યમાં સમતા તિવ્રભાવ અને તન્મયપણું** કેળવવું જોઈએ. જે આત્માઓ વીતરાગની આજ્ઞામાં રહી જે ક્રિયા કરે છે, તેમની ધર્મ શુદ્ધિ થાઓ. તથાસ્તુ :

નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં.

પંચ પરમેષ્ટીના પાંચમા પદનું વિશદ
અને તાત્ત્વિક સ્વરૂપ નિરૂપણ.

❀

આ નવકાર મંત્રનું પાંચમું પદ છે, તેનો અર્થ સાદો અને સીધો છે કે લોકમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર હો. પણ સર્વ સાધુ તે કયા કયા છે! તે સંબંધી મતભેદો જોવામાં આવે છે તેથી તત્ત્વપૂર્વક સાધુના સામાન્ય અને વિશેષ લક્ષણો સ્પષ્ટ થવાં જોઇએ.

સાધુના ગુણો જાણવા માટે ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ. તે સ્વરૂપ **અહિંસા, સંયમ** અને **તપ** છે. અહિં બે મત હોઇ શકે જ નહિ. આવા ધર્મના સ્વરૂપની સૌથી વધારે નજદીક કોણ છે તે શોધી કાઢવું જોઇએ.

બીજુ જ્યારે ધર્મમાં અહિંસા પહેલું આવ્યું ત્યારે જીવ અને અજીવનું સ્વરૂપ જાણવું જ જોઇએ કારણ કે અહિંસા તો જીવની જ હોય, એટલે જેઓ જીવ અને અજીવનું સ્વરૂપ જાણતા નથી તેઓ સાધુ હોય જ નહિ અને જાણવા છતાં જેઓ જીવોની હિંસા કરે છે અથવા સાવચેતીથી રક્ષણ નથી કરતા તેઓ સાધુપણાને લાયક નથી. જીવોના સર્વ ભેદો જાણવા જોઇએઃ—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ એમ છ પ્રકારના જીવો છે તેમની સાધુએ રક્ષા કરવી જોઇએ, આ છે સાધુનું **નિરારંભપણું**. સાધુથી છ કાયના જીવોમાંથી કોઇ પણ જીવની રક્ષા (યતના)ની ઉપેક્ષા થઇ શકે નહિ.

હવે જીવના સ્વરૂપમાં શુદ્ધ અને અશુદ્ધ જીવોનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ અને અશુદ્ધ જીવમાંથી શુદ્ધ જીવ બનાવવાની વિધિ

જાણવી જોઈએ અને તે વિધિ પોતાના જીવ (આત્મા)ને લાગુ પાડવાની રીત આવડવી જોઈએ આ છે **આત્મ–દર્શન.** તે વગર સાધુ થવાય નહિ કારણ કે સાધુને જે કામ કરવાનું છે તે જાણવું જ જોઈએ.

હવે ધર્મના સ્વરૂપમાં સંયમ અને તપ કેળવવા માટે સાધુએ **નિષ્પરિગ્રહી** થવું જોઈએ એટલે કંચન, કામિની, ઘર, જમીન, સગાં, નોકર, ધન, ધાન્ય, વગેરે સર્વ સાંસારિક પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જેણે આ સર્વનો ત્યાગ નથી કર્યો તે સાધુ નથી.

એટલે ધર્મની દષ્ટિએ જોતાં સાધુ નિરારંભી, નિષ્પરિગ્રહી અને આત્મ–દર્શન યુક્ત હોવા જોઈએ, એટલા માટે સાધુને પાંચ મહાવ્રત હોવાં જોઈએ:—અહિંસા સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહત્યાગ. આ મહાવ્રતોની રક્ષા માટે સાધુએ નિર્દોષ રીતે ચાલવાની, બોલવાની, નિર્દોષ આહારાદિનું નિરીક્ષણ કરવાની, વસ્ત્ર પાત્ર લેવા મૂકવાની અને અશુચિ દૂર કરવાની વિધિ જાણવી જોઈએ અને તે પ્રમાણે અમલમાં મૂકવું જોઈએ; વળી નિષ્પરિગ્રહપણું કેળવવા માટે શાસ્ત્રોકત પ્રમાણયુકત વસ્ત્ર, પાત્ર અને જીવ રક્ષાના સાધન રૂપે ઉપકરણ સિવાય સાધુ બીજી કોઈ વસ્તુ રાખે નહિ અને આભ્યંતર પરિગ્રહ દૂર કરવા માટે વિષય કષાય બહુ મંદ કરી નાખે તેમ જ પોતાના કલ્પની મર્યાદા ઉપરાંત એક જ જગ્યાએ રહેવાય પણ નહિ

હવે આવા સાધુનું સ્થાન કયાં છે તે જોઈએ:—આત્માનું સાધન (શુદ્ધિ) કરવા માટે જ સાધુ થવાનું હોય છે. અશુદ્ધ જીવમાંથી સર્વથા શુદ્ધ જીવ બનવામાં ૧૪ ગુણસ્થાનોમાંથી તે જીવને પસાર થવું પડે છે તેમાં સાધુના ગુણસ્થાન ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧ અને ૧૨ છે. ત્યાર બાદ ૧૩મા સ્થાને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય અને ૧૪માં ગુણસ્થાન પછી સિદ્ધ (જ્ઞાનાનંદ) સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય

જેને મોક્ષ માર્ગના ધોરી (સીધો અને સરળ) રસ્તા ઉપર આવવું હોય તેણે ૬ઠ્ઠા ગુણસ્થાનના ગુણો પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ અને દુનિયા-

માંથી છૂટા રહેવા માટે પોતાને યોગ્ય વેશ ધારણ કરવો જોઈએ કે જે વેશ, સર્વજ્ઞકથિત શાસ્ત્રાનુસાર હોવાથી સ્વલિંગ કહેવાય છે.

આ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળા ધ્યાનમાં રહે ત્યારે ૭ મે ગુણસ્થાને આવી પાછા ૬ ઠે જાય પણ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી શુકલ ધ્યાનમાં આવે તો આગળના ગુણસ્થાનમાં જાય. કોઇ વખતે અન્ય લિંગી અથવા ગૃહસ્થ લિંગી ઉપરના ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે તેનો દાખલો:-

માસથી છ માસ સુધી અપવાસ કરનાર કોઇ સરળ તાપસ ઉનાળાના મધ્યાન્હમાં સૂર્ય તરફ દૃષ્ટિ કરીને ધ્યાનમાં ઉભો રહે અને ધર્મ સંબંધી ખોટો હઠ કે પક્ષપાત ન સેવે તો તેને વિભંગ જ્ઞાન થાય, તે જ્ઞાનથી નિરારંભી, નિષ્પરિગ્રહી, આત્મદર્શનવાળા સાધુઓને દેખે, તેમની ક્રિયા નિર્મળ જાણે, તેમાં શ્રદ્ધા કરે એટલે તેનું મિથ્યાત્વ ટળી આત્મદર્શન પામે ત્યારે તેને ચોથું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય કે તરતજ વિભંગ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન રૂપ પરિણમે અને ધર્મધ્યાનમાં પ્રવેશ કરીને સાતમે ગુણસ્થાને સીધો જાય પછી શુદ્ધ અધ્યવસાયોના જોરથી ગુણસ્થાન ૮, ૯, ૧૦, ૧૨ સ્પર્શે અને છેવટે કેવળજ્ઞાન મેળવે અને સિદ્ધ પણ થાય. જ્યારે ૭ થી ૧૨ ગુણસ્થાનમાં પ્રવર્તે ત્યારે ખરો ભાવસાધુ છે. આ બધા નવકાર મંત્રમાં આવી જાય છે.

જ્યારે અન્ય લિંગી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે ત્યારે આયુષ્ય વધારે હોય તો સ્વલિંગનો વેશ ધારણ કરે પણ શુદ્ધ ધર્મ સંબંધી લોકોમાં ભ્રમણા ન થાય તે માટે તેઓ તે વેશમાં કોઇને ઉપદેશ આપે નહિ.

ગૃહસ્થ લિંગમાં સાધુપણાના દાખલા :—મરુદેવી માતા તથા ભરત ચક્રવર્તી તથા તેના આઠ પટ્ટધરોએ ગૃહસ્થ વેશમાં ગુણસ્થાન સાત થી ૧૨ સ્પર્શ્યા તે વખતે તેઓ ખરા ભાવસાધુ હતા.

૬ થી ૧૨ ગુણસ્થાનોની ભિન્નતા ઉપરાંત સાધુઓમાં પાંચ નિર્ગ્રંથપણાની તથા પાંચ ચારિત્રની ભિન્નતા છે તે ઉપરાંત સ્થવિર કલ્પ, જિનકલ્પની અને કલ્પાતીતપણાની ભિન્નતા છે. પાંચ નિર્ગ્રંથમાં પહેલા ચાર નિર્ગ્રંથો સાધુ છે અને પાંચમા સ્નાતક નિર્ગ્રંથ કેવળી ભગવાન છે અને પાંચ ચારિત્રમાં પહેલા ચાર સાધુ

છે અને પાંચમાં ચારિત્રવાળા સાધુ હોય અને કેવળી ભગવાન પણ હોય.

નિર્ગ્રંથોના ભેદોમાં પહેલેથી આગળના નિર્ગ્રંથોમાં ગુણો વધતા જાય છે અને દોષો અદ્દશ્ય થતા જાય છે પણ તે સર્વ સાધુ છે. તેમનો અધિકાર ભગવતી સૂત્રથી જાણવો. ચારિત્ર સંવર નિર્જરાના હેતુરૂપ છે તેમાં યથાખ્યાત ચારિત્ર શ્રેષ્ટ છે ઉપરના અપવાદ સિવાય કેવળી ભગવાનનો વેશ સ્વલિંગ સાધુનો હોય છે પણ તેઓ સર્વજ્ઞ હોવાથી અપેક્ષાપૂર્વક સાધુથી ભિન્ન છે.

આ પ્રમાણે સાધુનું સામાન્ય તત્ત્વ આત્મદર્શન, નિરારંભપણુ, પાંચ મહાવ્રત અને પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ બધા સાધુમાં હોવું જોઇએ અને ૬ થી ૧૨ ગુણસ્થાનના, પહેલા ચાર નિર્ગ્રંથ (પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્રંથ) પાંચ ચારિત્ર (સામાયિક, છેદોપ-સ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર) કલ્પસ્થિત અને કલ્પાતીત આટલા ભેદોમાં સાધુઓની ભિન્નતા છે અને તે બધા નવકાર મંત્રમાં આવી જાય છે.

વળી શુદ્ધ સાધુત્વના ગુણોયુક્ત જે સાધ્વીઓ છે તે પણ ગુણોની અપેક્ષાએ તેમાં અંતર્ગત થાય છે પણ સાધુઓ સાધ્વીને નમસ્કાર ન કરે એવો આચાર હોવાથી નવકાર મંત્રમાં સાધ્વીનું નામ આવી શકે નહિ તેમ જ વંદના ગુણ માટે હોવાથી તેવા ભેદોની જરૂર રહેતી પણ નથી.

સાધુનું સામાન્ય એકત્વ સ્વરૂપ અને વિશેષ પૃથક્ત્વ (ભિન્ન) સ્વરૂપ જાણ્યા પછી મતભેદ શું છે તે જોઇએ

૧. નવકારના પદમાં જૈન તથા જૈનેતર સાધુ બધા આવી જાય છે એમ કેટલાક માને છે પણ જેમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ **જેઓ છકાય જીવના રક્ષક નથી, પંચમહાવ્રતધારી નથી તેઓ તત્ત્વથી સાધુ કહેવાય નહિ.** કારણ કે સાધુનો વેશ ધારણ કરવા માત્રથી અથવા પોતાને સાધુ કહેવડાવવા માત્રથી અથવા અમુક સંપ્ર-દાયના માણસો મળી તેને સાધુપણાની સ્થાપનામાં સ્વીકારે તેથી તે

કંઇ ખરો સાધુ બની જતો નથી પણ સાધુના ઓછામાં ઓછા ઉપર મુજબ સામાન્ય ગુણો હોય તે જ ખરો સાધુ કહેવાય અને ખરા સાધુને નમસ્કાર કરવાથી જ આત્મકલ્યાણ થઇ શકે છે. વિશાળતાનો દેખાવ કરીને આત્મવંચના કરવી એ તત્ત્વ-દષ્ટિનું કામ નથી કારણ કે તત્ત્વદષ્ટિ લોકસંજ્ઞાથી પર છે.

૨ કોઇ એમ માને છે કે અમારા સંપ્રદાયના સાધુ ખરા, બાકી ખોટા પણ આ સંપ્રદાયવાદ એ આત્મવંચના છે. કારણ કે ઉપર મુજબ સાધુના ગુણો ધારણ કર્યા વગર સાધુ થવાતું નથી અને જેઓ પાંચ મહાવ્રતમાંનું એક પણ વ્રત ઉત્સર્ગ માર્ગે નિરંતર ભાંગ્યા કરે છે તેને સાધુની કોટિમાં મૂકી શકાય નહિ પણ જે સંપ્રદાયમાં ઉપરોક્ત ગુણોવાળો જે સાધુ હોય તે જ ખરો સાધુ છે.

૩. કોઇ એમ માને છે કે જેમ ' નમો લોએ સવ્વ ' સાધુપદને લાગુ પાડયું તેમ બીજા પદોમાં પણ અધ્યાહાર રૂપે લાગુ પડે છે. પણ બધા પદો ભાવવાચક છે, કોઇ વ્યકિતગત નથી તેથી જેનામાં જે ગુણો હોય તે પ્રમાણે તેઓ બધા તે પદમાં આપોઆપ આવી જાય છે. તેમને ' સવ્વ ' શબ્દ લગાડવાની જરૂર રહેતી નથી.

પદમાં સાધુને ' સર્વ ' શબ્દ લગાડવાનું કારણ એ છે કે ઉપર મુજબ સાધુઓમાં ઘણા ભેદો છે તે સર્વ ભેદોવાળા સાધુને નમસ્કાર કરવાનું છે, પરંતુ સર્વ અરિહંતોમાં એક સરખું ભાવ સ્વરૂપ છે, સર્વ સિદ્ધ ભગવાનમાં પણ એક સરખું ભાવ સ્વરૂપ છે, સર્વ આચાર્યોમાં આચાર પાળવા અને પળાવવાની દૃષ્ટિએ એક સરખું સ્વરૂપ છે, સર્વ ઉપાધ્યાયમાં સૂત્ર જ્ઞાન ભણવું અને ભણાવવું તે અપેક્ષાએ પણ એક જ સ્વરૂપ છે. જે ભિન્નતા છે તે સાધુની સાધના (મોક્ષ પ્રાપ્તિની અથવા આત્માની શુદ્ધિ કરવાની રીત) ની તારતમ્યતામાં છે. તેના સર્વ ભેદો સાધુપદને લાગુ થાય છે.

૪. કેવળ સમુદ્ઘાતમાં આત્મ પ્રદેશો ચોથા સમયમાં સર્વ લોકવ્યાપી બને છે પણ તે તો કેવળી ભગવાનને જ થાય છે પણ

સામાન્ય કેવળી અપેક્ષાપૂર્વક (આ ગતિની અપેક્ષાએ) ધર્મદેવ એટલે સાધુ ગણાય તેથી આ ભાવ તે અપેક્ષાએ ઘટાવી શકાય.

૫. કોઈ સાધુ મેરૂ પર્વત પર તપ કરવા જાય તેથી ઊર્ધ્વ લોકમાં ગણાય તેમ જ સલીલાવતી વિજયના સાધુ અધોલોકમાં ગણાય પણ ત્યાંથી કેવળી થઈ સિદ્ધ પણ થવાય ત્યારે સર્વ શબ્દ સાધુના પદ આશ્રી જ છે. ' લોએ ' શબ્દ, પદમાં અલંકારી શબ્દ પણ ગણાય. તે ઉપરાંત વિશેષ ભાવો કેવળીગમ્ય માનવા, કારણ કે કેવળીના ભાવો આગળ તર્કબુદ્ધિ સ્થિર થઈ જાય છે.

સમતા રસ.

*

જેમ પુદ્ગળ સ્કંધોમાં કડવો, મીઠો વગેરે પાંચ રસ છે તેમ જીવાત્મામાં સમતા રસ છે. જેમ પુદ્ગળોનાં રસ રસનેન્દ્રિયથી ભોગવાય છે તેમ જીવનો સમતા રસ **અનુભવ સ્પર્શનથી** ભોગવાય છે. જેમ પુદ્ગળના રસમાં તન્મય (એકાકાર) થવાથી મૂર્છાગત પુદ્ગળ મિશ્રિત સાતાવેદનીયનો આભાસ થાય છે, તેમ **સમતા રસમાં તન્મય થવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ** થાય છે. તે સુખ શુદ્ધ છે. પુદ્ગળથી અમિશ્રિત સ્વતંત્ર છે. પુદ્ગળિક સુખમાં ભવ ભ્રમણ કરવું પડે છે તેથી ઉલટું આત્મિક સુખથી ભવ ભ્રમણ છૂટી જાય છે. તેથી સમતા રસ સાધ્ય તેમ જ સાધન છે.

શાંતરસ, સમભાવ, આત્મિક સુખ વગેરે સમતા રસના પર્યાય છે.

સમતાના મુખ્ય અંગ ચાર છે (૧) **ભાવના:** ચાર સમકિત ભાવના, બાર ધર્મ ભાવના, પચીસ મહાવ્રતની ભાવના.

(૨) ઇંદ્રિયો અને મનની **આકુળતાનો ઉપશમ,** પુદ્ગળિક પર્યાયોમાં સમભાવ.

(૩) સ્વરૂપનું ભેદજ્ઞાન, પંચપરમેષ્ટિના ગુણોના અનુભવ દ્વારા પોતાના **શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ.**

(૪) **જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, તપ, વીર્યના ૩૯ આચારના** આલંબનથી પરમ અર્થ પ્રાપ્ત કરવામાં રતપણું.

દેખીતી રીતે આ વિષય જ્ઞાનનો લાગે છે પણ **જ્ઞાન અને ભાવ મનની એક રસ રૂપ પરિણતિ** રૂપી ક્રિયાથી સમતા રસ ઉપજે છે. સમતા રસ દૃષ્ટિવાદ સૂત્રનો સાર છે છદ્મસ્થને ભાવ-મનથી પરોક્ષપણે તેમ જ શુદ્ધ ગુણોનું આલંબન લઇને, ગુણોને ગ્રહણ કરીને, **ગુણોને પ્રત્યક્ષ કરીને અનુભવવાથી** અંશથી પ્રત્યક્ષપણે સમતા

રસ પ્રાપ્ત થાય છે. તે ચોથા ગુણસ્થાનથી વધતાં વધતાં બારમા ગુણસ્થાને પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે અને કેવળી ભગવાનને સમતા રસ પ્રત્યક્ષ આત્મરસ છે તે સંપૂર્ણ છે.

શ્રુતજ્ઞાનથી **આત્માને અન્ય પદાર્થોમાંથી તારવીને ક્ષયોપશમ ભાવે અનુભવ જ્ઞાન પરિણતિમાં ઉતારીને ભોગવવામાં આવે** તો સાથે સાથે સમતારસ પણ ભોગવાય છે. હવે સમતા રસ કેળવવાની રીત જાણવી જોઈએ :–

મૈત્રી ભાવનામાં **સર્વ જીવોની સાથે અરૂપી એકત્વ** અનુભવવાથી સમતા રસ ભોગવાય છે. પ્રમોદ ભાવનામાં પંચ પરમેષ્ટિના **શુદ્ધ ગુણોનો અનુભવ** કરવાથી સમતા રસ ઉપજે છે કરૂણા ભાવનામાં સર્વ જીવ થાઓ શાસન રસી અને પછી સર્વ જીવોની **સાથે અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વ કરીને, શુદ્ધ આત્મિક સુખનો અનુભવ** કરવાથી શાંત રસ અનુભવાય છે માધ્યસ્થ ભાવનામાં વિશ્વ (લોક અલોક)ના **તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઈને વિરક્ત દશાનું સુખ** ભોગવાય છે.

એકત્વ ભાવના, બોધિભાવના, સંવરભાવના, નિર્જરાભાવના, ધર્મભાવનામાં, **આત્માને જ્ઞાન સ્વરૂપે, દર્શન સ્વરૂપે કે ચારિત્ર સ્વરૂપે અનુભવવાથી** અથવા ભાવ શ્રુતથી આત્મ પ્રદેશોમાં ઉપયોગ લગાવવાથી અથવા આત્માના ગુણનું આલંબન લઈ (અનુભવ જ્ઞાનથી) તે **ગુણમય બની જવાથી** સમતારસનો અનુભવ થાય છે. પાંચ સમિતિથી જ્યારે અન્ય જીવોનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે જીવોના આત્મ–પ્રદેશોની સાથે પોતાના આત્મ–પ્રદેશોનુ અરૂપી એકત્વ અનુભવવાથી સમતા રસનો અનુભવ થાય છે.

પાંચ મહાવ્રતના પાલનમાં, આત્માના, અશરીરી–અનવગાહના–અક્રિય સ્વરૂપે **અહિંસા સ્વરૂપનો**, શુદ્ધ અકર્મી આત્મ પ્રદેશોના **સત્ય આત્મ સ્વરૂપનો**, કર્મ અગ્રહણ સ્વરૂપે **અચૌર્ય સ્વરૂપનો**, આત્મ રમણતા સ્વરૂપે **બ્રહ્મચર્ય** સ્વરૂપનો અને નિષ્પરિગ્રહ સ્વરૂપે **નિઃસંગ** સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાથી સમતા રસનો અનુભવ થાય છે.

ઉપવાસ કરતી વખતે ભૂખ અને તરસ રૂપે અસાતા વેદનીય કર્મના વિપાકને દૂર કરવા, આત્માના **અણાહારી જ્ઞાન સ્વરૂપનો અનુભવ** કરવાથી સમતા સુખનો અનુભવ થાય છે. બારમી ભિક્ષુની પ્રતિમામા ઉપસર્ગ પરિસહ વખતે જેમ કરજદારનું દેવું ખલાસ થાય અને સુખ પામે તેવી રીતે આત્માના કર્મનું દેવું નાશ થતું હોવાથી તથા આત્માની શુદ્ધિ થતી હોવાથી **શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વનો અનુભવ** કરવાથી તથા **કર્મ ખપાવનાર ઉપકારી જીવ સાથે અરૂપી એકત્વનો અનુભવ** કરવાથી અથવા કરૂણા ભાવથી તેના પર હિતના ભાવથી આત્મિક સુખમા એકત્વ કરવાથી, સાધુ મુનિરાજો સમતા રસનો ઉત્કૃષ્ટ આનંદ ભોગવી કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.

ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશનું, અધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશનું, આકાશાસ્તિકાયના એક પ્રદેશનું, જીવના એક પ્રદેશનું, એક પરમાણું પુદ્ગળ અને એક સમયનું **એકત્વ સ્થાપીને તેમાં એક ચિત્ત સ્થિર** થવાથી સમભાવ સ્વરૂપે સમતા રસ પ્રગટ થાય છે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનના શુદ્ધ ગુણોમાંના એક પછી એક ગ્રહણ કરીને અનુભવ જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવ સ્પર્શનમાં મૂકાય એટલે ભોગવાય તો સમતા રસ ઉત્પન્ન થાય છે. સમતા રસ આત્મામાંથી સહજ આનંદ સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું નિમિત્ત આત્મા અને આત્માના ગુણો છે, તે શ્રુતજ્ઞાનથી શિખાય છે.

જેને સમતા રસની આરાધના કરવી હોય તેને માટે **સમતા રસના પર્યાયો** તથા સહચારી શબ્દો અને વાકયો જે શ્રુત જ્ઞાનના સાર રૂપે છે તેમાંના થોડા ભેદો અત્રે બતાવવામાં આવ્યા છે તે અનુભવ જ્ઞાનમાં મૂકવાથી સમતા રસનું સુખ આપી શકે છે.

શાંતરસ, અમૃતરસ, રસાધિરાજ, ઉપશમરસ, સમાધિ, સ્વરસ, અનુભવગમ્ય આનંદ, પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ આત્મિક સુખ, મોક્ષના સુખની .નકી તે સમરસ. મોક્ષના સુખનું સાધન અને સાધ્ય, અનુપમ સુખ-મય આત્મરસ, વીતરાગ ભાવ, શુદ્ધ ગુણ અધ્યવસાયમાં તન્મયતા, શુદ્ધ આત્મિક દશામાં રમણતા, એક સરખું મન, પરસ્પર વિરોધ

સૂચક દ્વિસંયોગોમાં એક સરખી–મતિ. નિઃસંગ દશાનો અનુભવ, અલૌકિક આત્મ સંતોષ, નિજ સ્વરૂપમાં સ્વસ્થતા, સ્થિરતા, લીનતા, તન્મયતા, એકાકારપણું, એકત્વ, નિર્મળ ચિત્ત, નિર્મમત્વ, નિઃસ્પૃહ દશા, પરમાત્મ ભાવ, અનંત ક્ષમાભાવ, જીવન મુકત અવસ્થા, નિઃશલ્ય દશા, કોમળ સ્વરૂપ આત્મા, સંવર સ્વરૂપ આત્મા, સામાયિક સ્વરૂપ આત્મા, સમકિત સ્વરૂપ આત્મા, આત્માનંદ, આત્મરસ, આત્મ દષ્ટિ. સમરસી ભાવ, અસંમોહ, અક્ષોભ, નિરાકુળતા, નિર્વિકલ્પ અભેદ સ્વરૂપ, નિષ્ક્રિય દશા, નિરૂપાધિક દશા, સ્વ–સ્વરૂપમાં ગુપ્તપણું, અનેન્દ્રિય આત્મસુખ, નિર્ભયતા, અશોક, અખેદ, અવેદી સ્વરૂપ, નિર્વાસના, દુઃખ પર અદ્વેષ, શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકારમાં સમભાવ, સ્વનિંદામાં સ્થિતિ સ્થાપક મન, પરનિંદામાં ખેદ, સ્વપ્રશંસામાં વિરકતપણું, પરગુણ પ્રશંસામાં આનંદ, સ્વપરનું ભેદ જ્ઞાન, પરનો ત્યાગ અને સ્વસ્વરૂપમાં લીનતા, અહમત્વ–મમત્વનો અભાવ, રોગાદિ શરીર ભાવની ઉપેક્ષા, તટસ્થ બુદ્ધિ અને સ્વરૂપ સ્થિરતા, પર્યાયોમાં તત્ત્વ રૂચિ.

આ બધા શબ્દોનો અર્થ સમજીને યાદ રાખીને વારંવાર અનુભવ કરવાથી સંસ્કાર પડે છે, તે કોઈ કાળે યોગ્ય વખતે બહુ લાભકારી નીવડે તેમ છે અને યોગ્ય વખતે જો અનુભવ થાય તો સંસારનો પાર પમાય પાંચ મહાવ્રતધારી મહાત્માઓએ જે ધ્યેયથી સંસાર ત્યાગ કર્યા છે તે ધ્યેયને પહોંચવા માટે સમતા રસનો અનુભવ એક ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે જે કેળવ્યા પછી દરેક આવશ્યક ક્રિયામાં શબ્દે શબ્દે આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય તો મોક્ષ નજદિક જ છે. સર્વે જીવો સમતા રસમાં લીન થાઓ. તથાસ્તુ.

આત્મ નિરીક્ષણ.

૧. હું આત્માનો અનુભવ કરૂં છું કે પુદ્દગલિક વસ્તુઓનો અનુભવ કરૂં છું? કેટલો વખત હું **સ્વસમય** (જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–વીર્ય)માં રહું છું અને કેટલો વખત પરસમય (આત્માથી અન્ય દ્રવ્યો)માં રહું છું?

૨. ઇંદ્રિયોના વિષય રૂપ, પુદ્દગલિક વસ્તુઓના શબ્દ–રૂપ ગંધ–રસ–સ્પર્શ–આકારોમાં મને સુખ લાગે છે કે નિજ આત્મદ્રવ્યના અબાધક અરૂપી જ્ઞાનાદિ ગુણમય, શાંત રસમય ચૈતન્ય સ્વરૂપના અનુભવ સ્પર્શનમાં **આનંદ** આવે છે?

૩. **સિદ્ધ સ્વરૂપ** પ્રાપ્ત કરવાની મારી ભાવના છે? તે ભાવના મેં કેટલે દરજ્જે અનુભવમાં ઉતારી?

૪. મારૂં ધ્યેય કેટલે દરજ્જે સ્પષ્ટ, ચોકકસ અને સ્થિર છે?

૫ લોકાલોકનાં સર્વ દ્રવ્યોનાં ત્રિકાલિક પર્યાયોનો કેટલે દરજ્જે હું તટસ્થ **જ્ઞાતા–દ્રષ્ટા** રહી શકું છું?

૬. દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી ભોગોમાં મારી **ઉદાસીન** વૃત્તિ છે?

૭. મને મારા શુદ્ધ સ્વરૂપનો સિદ્ધ સ્વરૂપે અનુભવ કરતાં આવડે છે? અને તેમાં હું ક્યાં સુધી પહોંચ્યો?

૮. સંસારના **સુખ–દુઃખમાં** સમભાવ રાખતાં મને આવડે છે?

૯. પાપીઓ પ્રત્યે હિત બુદ્ધિ, કારૂણ્યતા અને માધ્યસ્થ દ્રષ્ટિ રાખતાં મને આવડે છે?

૧૦. મારા વ્યવહાર, વર્તન. સમતા, વૃત્તિ, ઇંદ્રિયવિષયમાં અગૃદ્ધિ, કષ્ટમાં મનની સ્થિરતા, નીતિ, સત્યતા ઉપરથી મારી દશા અધ્યાત્મભાવ કે વૈરાગ્યની હોય એમ મને લાગે છે ?

૧૧. નિંદા અને આક્રોશ વચનને મારી ક્ષમા ગુણની કસોટી સમજું છું ? મને આદરસત્કાર મળે ત્યારે મદની કસોટી હું સમજું છું ?

૧૨. રોગ એ અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી છે, તેમાં દુઃખ માનવું તે વિભાવ દશા છે. તેની દવા સમતા છે, એવો મને નિર્ણય થાય છે ?

૧૩. ચાર ગતિમાં ભટકાવવા માટે, મોહે મારૂં અને પારકું એ બે વિભાગ પાડ્યા છે તેનું મને ભાન છે ?

૧૪. મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃત્તિ મારી દુશ્મન છે અને આત્માના શુદ્ધ ગુણો જ મિત્ર છે એવો અનુભવ થાય છે ?

૧૫. બાહ્ય પરિગ્રહ મેળવવામાં સ્વાર્થ છે કે આત્માની ગુણ-ઋદ્ધિ મેળવવામાં સર્વાર્થ સિદ્ધિ છે ? આ વાત મને સમજાય છે ?

૧૬. સૂક્ષ્મ દોષની પણ ઉપેક્ષા કરી તો ભોગ મળ્યા, આવી અન્યું, તેનો નાશ કર્યે જ છૂટકો, એવું મને ભાન છે ?

૧૭. પુદ્દગળો શુભાશુભ રૂપો ધારણ કર્યા કરે છે. તેમાં રાગદ્વેષ કરીને હે મન ! તું શા માટે તેવા રૂપો ધારણ કરે છે ? તારે શું આત્માને પુદ્દગળો સાથે રખડાવવો છે ?

૧૮. વસ્તુ કોઇનું ભલું બૂરૂં કરી શકતી નથી. તેમાં રાગ-દ્વેષથી તું બંધનમાં આવે છે અને સુખદુઃખની કલ્પના કરે છે, એટલે હે જીવ ! તું જ તારો મિત્ર કે દુશ્મન થાય છે. પદાર્થોમાં સમભાવ કેળવતાં આવડે છે ?

૧૯. મમત્વથી દુઃખ છે અને નિર્મમત્વમાં જ સુખ છે તે સમજાય છે ? કામથી સ્પર્શન ઇંદ્રિયનો વિકાર થાય છે, દેખાતી સુંદર પણ પરિણામે ભયંકર મૂર્તિઓ કલ્પનામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તે

સબંધી ભોગમાં મન અને સ્પર્શનેન્દ્રિયનો એકાકાર થવાથી ચીકણાં કર્મ બંધાય છે, તેથી એક તો અશૂચિનો ભોગવટો અને વળી નરકની ગતિ, તો પછી હે જીવ આમાં મમત્વથી શું ફાયદો ? ગળે શિલા બાંધીને ભવસમુદ્રને ક્યાંથી તરી શકાય ? આ વસ્તુ હૃદયગમ્ય થાય છે ! સતાન મમત્વથી સ્વપર હિત અટકે છે, શલ્ય, ચિંતા, ક્લેશ અને અસમાધિ થાય છે તો સંતાન મમત્વથી સુખ કે દુઃખ ! ધન મમત્વથી આત્મ સાધન ભૂલાય છે અને પરિણામે સર્પ કે ઉંદરની દુર્ગતિ મળે છે તો તે ધનની કિંમત શું છે ! દેહ મમત્વથી ચારિત્ર તપમાં પુરુષાર્થ થતો નથી. પરિસહ ઉપસર્ગનો ડર લાગે છે, તો પછી આત્મકલ્યાણ ક્યારે થશે !

૨૦. ત્રણ ભૂલની ખાતર સંસાર ભ્રમણ છે:-

(૧) સંસાર દુઃખમય છે તેમાં સુખ માનવું તે પહેલી ભૂલ.

(૨) ધન અને સગાને સુખના સાધન માનવા તે બીજી ભૂલ.

(૩) સુખના સાધનના ભ્રમમાં ઈંદ્રિય વિષયમાં સુખ માનવું તે ત્રીજી ભૂલ. આ ત્રણ ભૂલ સમજાય છે ?

૨૧. સર્વે જીવો, વસ્તુઓ, સંયોગો, સુખ, દુઃખ, સંસારી ભાવોકાર્યો. સ્થિતિ, જન્મ, મરણ, પરિષહ, ઉપસર્ગ. ઈંદ્રિય વિષય, સુખ દુઃખના સાધનો વગેરે સર્વ બાબતોમાં રાગદ્વેષનો અભાવ, મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ ઔદાસીન્યવૃત્તિ અને સમતા વગેરે યથાયોગ્ય ભાવ કેળવતાં આવડે છે !

આત્મ નિરીક્ષણ પ્રબળ થાય તો આત્મ તત્ત્વ ગવેષણા થાય અને સ્વપરનું ભાન થાય. સ્વવસ્તુનો વારંવાર વિચાર થાય તો રહસ્ય સમજાય અને અનુભવ જ્ઞાન થાય. આત્મ નિરીક્ષણ એ મોક્ષનો હેતુ છે. જેવી ભાવના તેવી સિદ્ધિ થાય છે, માટે મુમુક્ષુ જીવોએ આત્મ નિરીક્ષણના સંસ્કારો પાડવા. સર્વ જીવો આત્મ નિરીક્ષણમાં લીન થાઓ. તથાસ્તુ.

❀

પ્રશ્નોત્તર જ્ઞાનમાળા.

*

૧. પ્રશ્ન જ્ઞાન એટલે શું ?

ઉત્તર. જ્ઞાન = વ્યવહારથી નવતત્ત્વનું જાણપણું, નિશ્ચયથી સ્વાનુભુતિ, સ્વભાવનો અનુભવ. નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ, દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ– ભાવથી જ્ઞાન વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય છે.

૨. પ્ર. દર્શન એટલે શું ?

ઉ. દર્શનના બે પ્રકાર: (૧) સામાન્ય સત્તા અવલોકન, તે દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય. પ્રત્યક્ષ દર્શન તે કર્મના ક્ષયથી થાય. (૨) શ્રદ્ધા = સમકિત, સમદૃષ્ટિ, શુદ્ધ પરિણતિ, આત્મ-પ્રતિતી. તે ૪ અનંતાનુબંધી કષાય અને ૩ દર્શનત્રિકના ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમથી થાય.

૩. પ્ર. જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમાં શું ફેર ?

ઉ. સમકિત સહિત હોય તે જ્ઞાન. સમકિત રહિત હોય તે દ્રવ્યજ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન.

૪. પ્ર. ચારિત્ર એટલે શું ?

ઉ. ચારિત્ર = સંવર, આત્મરમણતા, ગુણોમાં સ્થિરતા, મોહનીય કર્મની ૨૫ પ્રકૃતિનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ.

૫. પ્ર. સમકિતની ખાત્રી શું ?

ઉ સમકિતનો સાક્ષાત્કાર = જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય સ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ તે નિશ્ચય સમકિત. પોતાની દૃઢ શ્રદ્ધા દેવતા પણ ન ડગાવી શકે તે વ્યવહાર સમકિત.

૬. પ્ર શ્રદ્ધાની શરૂઆત કેવી રીતે વ્યવહારથી થાય ?

ઉ. અરિહંત અને સિદ્ધ સિવાય કોઇ ભગવાન એટલે દેવ તત્ત્વમાં નથી નિર્ગ્રંથ ગુરુ સિવાય કોઈ ધર્મ ગુરુ નથી, કેવળીનો બતાવેલો ધર્મ સિવાય કોઇ બીજો ધર્મ મોક્ષ માટે ઉપયોગી નથી એવો દૃઢ વિશ્વાસ, રૂચિ અને પ્રતિતી.

૭. પ્ર મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયને શું સંબંધ છે ?

ઉ અનંતાનુબંધીનો ઉદય મિથ્યાત્વને ખેંચે છે, આકર્ષણ કરે છે મિથ્યાત્વના ઉદયમાં અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોય જ.

૮. પ્ર. સમકિતની લાયકાત ક્યારે આવે ?

ઉ ૭૦ કોડાકોડ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ કર્મ સ્થિતિમાંથી ૬૯ કોડાકોડ સાગર (મિથ્યાત્વને ગુણસ્થાને રહીને મુખ્યત્વે જૈનની કરણી કરીને) જેટલી કર્મ સ્થિતિ ખપે અને એક કોડાકોડ સાગર સ્થિતિ બાકી રહે ત્યાર બાદ કર્મ ખપાવતાં **યથાપ્રવૃત્તિકરણ** આવે એટલે હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક થાય ત્યારે સમકિતની લાયકાત આવે.

૯. પ્ર. મિથ્યાત્વની ગાંઠ ક્યારે તૂટે ?

ઉ **અપૂર્વકરણના** શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપી પુરુષાર્થથી મિથ્યાત્વની ગાંઠ તૂટે, અન્યત્વ ભાવનાથી પુરુષાર્થ વધે છે અને મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

૧૦. પ્ર. સમકિત ક્યારે આવે ?

ઉ **અનિવૃત્તિ કરણથી** આત્મ સ્વરૂપના અધ્યવસાયો વધત જાય અને આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા આવે કે તરત જ અનિવૃત્તિકરણ પૂરું થાય, અંતરકરણમાં પ્રવેશ થાય અને સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય.

૧૧. પ્ર. મિથ્યાત્વ મોહનીય શું કામ કરે છે.

ઉ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય, શુદ્ધદેવ–ગુરુ–ધર્મની ઓળખાણ

થવા દે નહિ, સર્વજ્ઞ પ્રણીત ધર્મમાં દ્વષ કરે, આસ્રવમાં ધર્મ માને. એકાંતવાદમાં ઉતરે, કર્મ બંધ અને સંસારના હેતુમાં રાચે

૧૨. પ્ર. મિશ્ર મોહનીય શું કામ કરે છે ?

ઉ. સર્વ ધર્મ સરખા માને, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ ધર્મ પારખવાની બુદ્ધિ પર આવરણ કરે, ક્ષયોપશમ સમક્તિને ઢાંકે.

૧૩. પ્ર. સમકિત મોહનીય શું કામ કરે છે ?

ઉ સમક્તિ મોહનીયનો ઉદય શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો અનુભવ થવા દીએ નહિ. ક્ષોભ, શંકા, કંખા વગેરે દોષો ઉત્પન્ન કરી મલિનતા વધારે, મમત્વથી ભ્રમણા ઉત્પન્ન કરે કે શાંતિનાથનો જપ કરવાથી રોગ મટશે પણ કર્મનું સ્વરૂપ દેખે નહિ, ક્ષાયિક સમક્તિ આવવા દીએ નહિ. સમક્તિ મોહનીયનો તીવ્ર ઉદય થાય તો સાસ્વાદન સમક્તિમાં જઈ પછી સમક્તિથી ભ્રષ્ટ થાય સમક્તિ મોહનીય, ક્ષયોપશમ સમક્તિ-વાળાને સત્તામાં રહે તેથી દોષ ઉત્પન્ન ન કરે પણ ઉદય થાય ત્યારે દોષ ઉત્પન્ન કરે, તેના ત્રણ ભેદઃ– ૧ ચલ = ક્ષોભ. ૨. મળ = દોષમાં જવું ૩ અગાઢ = શ્રદ્ધામાં ઢીલા પણુ

૧૪. પ્ર. સમકિતથી શું લાભ છે ?

ઉ. ક્ષયોપશમ સમકિતવાળો જઘન્ય ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવમાં અને ૬૬ સાગરની આસપાસ મોક્ષ જાય, પડે અને ઉત્કૃષ્ટ રખડે તો અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર સમકિત ચારિત્ર પામી મોક્ષ જાય. ક્ષાયિક સમકિતવાળો તે જ ભવે મોક્ષ જાય અને તે પામવા પહેલાં આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો ત્રીજો ભવ ઉલ્લઘે નહિ બીજું પૂર્વે ભવ બંધ પડયો ન હોય તો સમકિતી મનુષ્ય અને તિર્યંચ, દેવનું આયુષ્ય બાંધે અને નારકી અને દેવતા, મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે ત્રીજો લાભ એ છે કે કર્મનો સ્થિતિબંધ એક કોડા કોડ સાગરની અંદર થાય, પુણ્ય પ્રકૃત્તિનો રસબંધ બાંધી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધી જઈ શકે, પાપ પ્રકૃત્તિનો રસ બંધ મંદ બાંધે, કેટલાકનો એવો મત છે કે સમકિતી પડવાઈ થઈ મિથ્યાત્વમાં પણ એક કોડાકોડ સાગર ઉપરાંતનો

સ્થિતિ બંધ ન પાડે તે પણ સ કેવળી ગમ્ય, કારણકે સમકિત પામી પડવાઈ થયા પછી મોહનીય કર્મ બંધના ત્રીસ સ્થાન સેવે કે નહિ! તે પ્રશ્ન રહે છે.

૧૫. પ્ર. ક્ષાયિક સમકિત કયે ગુણસ્થાને આવે ?

ઉ. ક્ષાયિક સમકિત ગુણસ્થાન ૪ થી ૮ સુધીમાં આવે અને ત્યાં સુધી ન આવ્યું હોય તો ક્ષપક શ્રેણિની તૈયારી કરનારને આઠમે ગુણસ્થાને જરૂર આવે.

૧૬. પ્ર. ક્ષયોપશમ સમકિત કયા ગુણસ્થાન સુધી હોય ?

ઉ. ક્ષયોપશમ સમકિત ગુણસ્થાન ૪ થી ૭ સુધી રહે, પ[illegible] તો વેદક સમકિત પામી ક્ષાયિક સમકિત પામે, ઉપશમ શ્રેણિમાં જાય તો ઉપશમ સમકિત પામે પડે તો સાસ્વાદન પામી ને મિથ્યાત્વમાં જાય.

૧૭. પ્ર. ઉપશમ શ્રેણિવાળાને ક્ષાયક સમકિત હોય કે નહિ ?

ઉ. ઉપશમ શ્રેણિ પામવાવાળો પહેલાં ક્ષાયિક સમકિત પામ્યો હોય તો તે જ સમકિત કાયમ રહે છે.

૧૮. પ્ર. ક્ષયોપશમ સમકિતવાળો કેવી રીતે પડે ?

ઉ. સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વના દળીયા ઉદય આવે તેથી [illegible] કંખા, વિચિકિત્સા સેવે, પરપાખંડની પ્રશંસા [illegible] કરે અને પોતાના દોષો શોધીને તત્ત્વજ્ઞાનથી તેનો ઇલાજ ન કરે તો સમકિતથી ભ્રષ્ટ થાય.

૧૯. પ્ર. સમકિતને ચારિત્રનો શું સંબંધ ?

ઉ. સમકિત માર્ગદર્શક છે. જ્ઞાનની સાથે સહચારી [illegible] અને નિશ્ચયના માર્ગનો નિર્ણય કરે છે. ચારિત્ર તે માર્ગે પ્રયાણ કરે છે. એટલે પાલન કરે છે.

૨૦. પ્ર. ક્ષાયિક સમકિત કેવી [illegible]

ઉ. અનંતાનુબંધી કષાય ઉદય [illegible]

મનમાં કોઇ પ્રત્યે ડંખ રહે નહિ, પોતે નિરીક્ષણ કરે કે મારે કોઇ પ્રત્યે ડંખ છે? લાગે તો, એવો વિચાર કરે કે તે મારા કર્મના ઉદયથી તેવું થયું તે તો નિમિત્તમાત્ર હતો, મને કર્મ ખપાવવાનો વખત મળ્યો હતો છતાં મેં પુરુષાર્થ વાપર્યો નહિ, એવા વિચારમાંથી સર્વ ડંખોને શોધી શોધીને મૂળમાંથી ઉખેડતો જાય, ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં બહુ આસક્ત ન થાય, દોષને દોષ માનીને તેનો નાશ કરવાની ભાવના વધતી જાય. લૌકિક, લોકોત્તર કે કુપ્રાવચનવાળા કોઇ પણ મિથ્યાત્વને સેવે નહિ કે તે પ્રત્યે જરા પણ રૂચી રાખે નહિ, દેવતાનો ડગાળ્યો ડગે નહિ, **આત્માના અનુભવમાં પ્રવૃત્તિ** રાખ્યા કરે તો ક્ષાયિક સમકિત પામે.

૨૧. પ્ર. અગિયારમે ગુણસ્થાને કોઇ મરે ?

ઉ. અગિયારમે ગુણસ્થાને આયુષ્ય બાંધે નહિ અને પૂર્વે બાંધ્યું હોય તો મરીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જાય.

૨૨. પ્ર અગિયારમે ગુણસ્થાનેથી કેવી રીતે પડે ?

ઉ. મંદ પુરુષાર્થના કારણે આગળ વધે નહિ, કારણકે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષાર્થથી શ્રેણિમાં પ્રવેશ થએલ ન હોય, અને અગિયારમાં ગુણસ્થાનની અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ પૂરી થાય એટલે ૧૦માંમાં આવે ત્યાં સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય થાય, પછી પડતો જાય.

૨૩. પ્ર. ભવ્ય જીવ મોક્ષ મેળવી જ શકે તેની ખાત્રી થાય, એવી કોઇ વાત છે ?

ઉ. કર્મની આવક કરતાં જાવક વધ્યા કરે, પુરુષાર્થ વધતો જાય અને વચમાં ખાડો ન પડે તો એક વખત એવો આવે કે ક્ષપકશ્રેણિ આવે.

૨૪. પ્ર. સમકિત કયા ભવમાં આવે.

ઉ. પ્રથમ પ્રાપ્તિ મનુષ્ય ભવમાં થાય, પડવાઇને કોઇ પણ સંજ્ઞીની ગતિમાં આવે. પ્રથમ 'ઉપશમ સમકિત આવવાનો વધારે સંભવ છે. ક્ષયોપશમ પણ આવે એમ કેટલાક આચાર્ય માને છે તત્ત્વ કેવળીગમ્ય.

૨૫. પ્ર. ક્ષાયિક સમકિત કયા ભવમાં આવે?

ઉ. ક્ષાયિક સમકિત મનુષ્ય ભવમાંજ પ્રાપ્ત થાય. જ્યાં તીર્થંકર અને કેવળી ભગવાન બિરાજે છે ત્યાં મુમુક્ષુ ભવ્ય જે જલદી મોક્ષ જવાની ભાવનામાં છે તેને મિથ્યાત્વનો સર્વથા નાશ કરવામાં વાર લાગતી નથી કારણકે કેવળીના ગુણોમાં તેમને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમોદ ભાવ થાય છે.

૨૬. પ્ર પ્રથમ સમકિત પામીને કોઇ મનુષ્ય તે જ ભવમાં મોક્ષ જાય ?

ઉ. સંભવ છે.

૨૭. પ્ર. કોઇ મનુષ્ય મિથ્યાત્વી હોય અને ઉત્કૃષ્ટ કરણી કરતો દેખાય તે મોક્ષ જાય કે નહિ ?

ઉ. મિથ્યાત્વીને જીવ અજીવનું જાણપણું ન હોવાથી અથવા દ્રવ્ય જ્ઞાન હોવા છતાં તેમાં શ્રદ્ધા ન હોવાથી તે અહિંસા ભાવની આત્મભાવે પરિણતિ કરી શકતો નથી તેમ જ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ શુદ્ધ તત્ત્વોનો અજાણ હોવાથી તથા ભાવોમાં આત્મભાવે પરિણતી કરી શકતો નથી, વળી મિથ્યાત્વ સહચારીણી અનંતાનુબંધી ચોક સત્તામાં રહેલ હોવાથી મિથ્યાત્વ ભાવની તીવ્રતા જામે એટલે અનંતાનુબંધી ઉદયમાં આવ્યા વગર રહેતો નથી સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના બીજા અધ્યયનમાં જણાવ્યું છે કે ૩૬૩ મતવાળાને નિર્વાણ (મોક્ષ) ન થાય.

૨૯. પ્ર. અન્ય લિંગે સિદ્ધ કેવી રીતે થાય ?

ઉ: અન્ય લિંગે સિદ્ધ થાય પણ અન્યદર્શને સિદ્ધ ન થાય. લિંગ બાહ્ય વેષ છે, દર્શન અભ્યંતર પરિણામ છે. કોઇ વિનય અને સરળતાવાળો તાપસ માસંમાસના ઉપવાસ સાથે ઉનાળામાં મધ્યાહ્ન સમયે તડકે ઉભા રહી સૂર્ય તરફ દૃષ્ટિ કરી, હાથ ઉંચા કરી આતાપના લીએ, તેને વિભંગ જ્ઞાન ઉપજે તેથી જૈન ધર્મના સાધુઓને નિરારંભી નિષ્પરિગ્રહી દેખે, પોતાની ભૂલ સમજી સુધારે, દોષો માટે

પશ્ચાત્તાપ કરે અને ગુણોની આરાધના કરે એટલે સમકિત પામે ત્યારે વિભંગ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનમાં પરિણમી જાય, ત્યારબાદ પરિણામની શુદ્ધિ વધતી જાય એટલે ગુણસ્થાન ૪ માંથી ૭ મે જાય, ક્ષપક શ્રેણીમાં આવે ગુ૦ ૮, ૯, ૧૦ અને ૧૨ પામીને પછી કેવળી થાય, આયુષ્ય વધારે ન હોય તો ગુ૦ ૧૪ પામે સિદ્ધ થાય. વધારે આયુષ્ય હોય તો સાધુનો વેષ ધારણ કરે તે પહેલાં કોઇને ઉપદેશ આપે નહિ કારણ કે લોકોમાં ખોટી ભ્રમણા ઉપજે કે અન્ય દર્શનવાળા સર્વજ્ઞ થાય છે. કેવળી ભગવાન પણ શુદ્ધ વ્યવહારમાં આંચ આવવા દીએ નહિ.

૨૯. પ્ર અંતો કોડાકોડ અને અર્ધ પુદ્‌ગલ પરાવર્તનને શું સબંધ છે?

ઉ. જેનો સંસાર અર્ધ પુદ્‌ગળ પરાવર્તનથી વધારે ન હોય તે જ અંતો ક્રોડાક્રોડની અંદર આવીને સમકિત પામી શકે. જેનો સંસાર વધારે છે તે અંતો ક્રોડાક્રોડીની અંદર નથી આવતો પણ તેની હદ સુધી આવી (તે હદની બહાર રહીને) પાછો ફરે છે અને કર્મનો સ્થિતિબંધ વધારે છે.

૩૦ પ્ર અંતો ક્રોડા કોડી સુધી આવી પાછા ફરવાનું શું કારણ છે?

ઉ ભવ્ય જીવ હોય તો પ્રમાદ આવવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયો તરફ ખેંચાઈને સંસારમાં પડી જાય છે, પ્રમાદના કારણે થાક આવે છે એટલે વધારે પુરુષાર્થ કરી શકતો નથી, જૈન ધર્મની શ્રેષ્ટતાનું મહત્વ તેના મગજમાં ઉતરતું નથી, તેથી ખરી શ્રદ્ધા આવતી નથી તેથી ખરો પુરુષાર્થ થતો નથી એટલે પાછો પડે છે, અભવ્યનો તો સ્વભાવ જ એવો છે કે તેને સત્તામાં સમક્તિ નથી તો પ્રગટ કયાંથી થાય? એટલે પાછો જ પડે.

૩૧ પ્ર જૈન ધર્મની શ્રેષ્ઠતા કેવી રીતે છે?

ઉ. જૈન ધર્મ સર્વજ્ઞ પ્રણીત હોવાથી સંપૂર્ણ અને શુદ્ધ છે, સર્વજ્ઞ હોય તે વીતરાગ જ હોય, તેથી અસત્યપણાના અંશ જ હોય

નહિ. સર્વજ્ઞપણાને કારણે રૂપી, અરૂપી, જીવ, અજીવ, સર્વ દ્રવ્યો, ગુણો અને પર્યાયોનું સૂક્ષ્મમાં ક્ષ્મ રીતે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. જૈન ધર્મમાં અરિહંત અને સિદ્ધ જ ભગવાન છે તેમનું પરાધીનપણું નથી પણ તેમના ગુણોનું અવલંબન લઇને પોતાના જ પુરુષાર્થથી મોક્ષ મેળવવાનું છે. વળી મોક્ષમાંથી પાછો અવતાર લેવો પડતો નથી એટલે ધર્મની કરણી નિષ્ફળ જતી નથી. ત્યારે જૈનેતર કરણી નિષ્ફળ જાય છે કારણકે સ્વર્ગ જ તેમનું મોક્ષ છે કે જ્યાંથી ફરી અવતાર લેવો પડે છે.

જૈન ધર્મમાં ઝનુન નથી પણ પરમત સહિષ્ણુતા છે એટલે ધર્મને નામે તેઓને લડવાની જરૂર નથી પણ ગમે તેવા પાખંડી, ઝનુની કે પાપી સાથે શાંતિ રાખી શકે છે.

જૈન ધર્મમાં ધર્મને નામે કોઇ પણ બારીકમાં બારીક જીવની હિંસા કરવાની નથી તેથી જૈન ધર્મ સર્વ જીવોને વરદાન સમાન અભયદાન દેનારો છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં દરેક નયને અપેક્ષાપૂર્વક ગ્રહણ કરી ન્યાય આપવામાં આવે છે તેથી સ્યાદ્વાદના અનેકાંતવાદથી ઉત્પન્ન થતા ક્લેશોને શાંત કરવામાં આવે છે.

વળી જીવ અજીવના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભેદો બતાવેલા છે તેથી જીવને અજીવમાંથી તારવીને તેમનું રક્ષણ કરી શકાય છે અને જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણીને અશુદ્ધ સ્વરૂપનો ત્યાગ કરીને, શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રહેવાનો અભ્યાસ કરીને સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેથી જૈન ધર્મ, મોક્ષની નિયમિત પદ્ધતિસર કળા છે.

જૈન ધર્મમાં પક્ષાપક્ષી નથી, ફક્ત ગુણનો જ પક્ષ છે, વ્યકિતનો પક્ષ નથી, માટે જૈન ધર્મ શ્રેષ્ટ છે અને એક જ છે.

૩૨. પ્ર. ઉત્તર ૩૧ પ્રમાણે એટલે બધું બધાને ક્યાંથી સમજાય? ન સમજાય તેણે શું કરવું? કે જેથી પાછા ફરવું ન પડે.

ઉ. સમજાય તેટલું ધારી રાખવું, શકિત પ્રમાણે આચરણ કરવું. મોક્ષ મેળવવાની ભાવના વધારતા જવું. ન સમજાય ત્યાં "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય" કરવું. "તમેવ સચ્ચં નિશંકં જં જિને હિ પવેઇયં" "નિગંથં પાવયાણું અથ્થં, અયં પરમથ્થં, શેષં અનથ્થં" આ બે સૂત્રોની દ્દઢ શ્રદ્ધા રાખવી કોઈની સાથે વિતંડાવાદમાં ઉતરવું નહિ. કોઈને કંઇ જાણવું હોય ને સમજાવી ન શકાય તો જાણકાર પાસે લઇ જવા.

૩૩ પ્ર. એક ક્રોડાક્રોડ સાગરની અંદરની સ્થિતિવાળો કર્મબંધ કોણ પાડે?

ઉ સમકિતી, પડીવાઇ સમકિતી. સમકિત સન્મુખ થનારો મિથ્યાત્વી, આત્મકલ્યાણની તીવ્ર ભાવનાવાળો મિથ્યાત્વી અને જેને અસંજ્ઞીપણા અને અત્યત નિર્બળતાને લઇને કર્મની વધારે-સ્થિતિ બાંધવાની તાકાત નથી તે ક્રોડાક્રોડની અંદર સ્થિતિ બંધ પાડે પણ જે ધર્મભાવના રહિત છે તેની સત્તામાં તો ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની સ્થિતિ સુધીના કર્મદળ હોય

૩૪ પ્ર ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની સ્થિતિ કહી તે કયા કર્મની સમજવી?

ઉ. ફકત મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેટલી છે

૩૫. પ્ર. એક જીવને આત્મપ્રદેશ કેટલા હોય?

ઉ દરેક જીવને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસખ્યાતની સંખ્યા પ્રમાણ આત્મપ્રદેશો હોય. લોકના આકાશપ્રદેશો, ધર્માસ્તિકાયના સર્વપ્રદેશો, અધર્માસ્તિકાય સર્વપ્રદેશો પણ એક જીવના આત્મપ્રદેશો જેટલા જ છે.

૩૬. પ્ર એક આંગળી જેટલામાં કેટલા આત્મપ્રદેશ હોય?

ઉ. એક આંગળી જેટલા ક્ષેત્રમાં આકાશપ્રદેશોની અસખ્યાતની શ્રેણિઓ હોય છે, એક એક શ્રેણિમા અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશો હોય

તેને સમય સમયે એક એક અપહરવામાં આવે તો અસંખ્યાત કાળચક્ર વીતી જાય.

૩૭. પ્ર. એક સમય તે કેટલો કાળ ?

ઉ. ઉત્કૃષ્ટ બળવાળો મનુષ્ય ૪૯ પાન ભેગાં કરીને તેમાં તીવ્ર અણીવાળી લીસી સોય પરોવે ત્યારે એક પાનથી બીજે પાન તે સોયની અણી જાય તેટલા કાળમાં અસંખ્યાત સમય વીતી જાય.

૩૮. પ્ર. અસંખ્યાતાના કેટલા ભેદ ?

ઉ. નવ ભેદ મુખ્ય, પણ પેટાભેદ અસંખ્ય છે.

૩૯. પ્ર જીવની અવગાહના કેટલી ?

ઉ. સકર્મી જીવની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટી અવગાહના ચાર ગતિના જીવની જુદી જુદી, કેવળ સમુદ્ઘાતના ચોથા સમય આશ્રી લોકવ્યાપ્ત.

૪૦ પ્ર અવગાહનામાં ફેરફાર થવાનું કારણ શું ?

ઉ તેજસ્ કાર્મણ શરીર સાથે સકર્મી જીવના આત્મપ્રદેશોનો સંકોચ અને વિકાસ.

૪૧. પ્ર. ક્ષેત્ર આશ્રી સંકોચ અને વિકાસ કેવી રીતે થાય ?

ઉ થોડી જગ્યામાં રહેવા માટે જીવના પ્રદેશો પરસ્પર માંહોમાંહે મળીને અબાધપણે રહે તેમજ પુદ્ગળ સ્કંધોની અત્યંત સૂક્ષ્મ પરિણતિ થાય તેમજ અબાધપણે માંહોમાંહે મળીને રહે, મનોયોગની શુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ કલ્પનાથી જ આવી ઝીણી બાબતનો ખ્યાલ આવે.

૪૨. પ્ર. સિદ્ધના જીવોમાં સંકોચ વિકાસ થાય ?

ઉ. તેજસ્ કાર્મણ શરીરને અભાવે સંકોચ વિકાસ ન થાય.

૪૩. પ્ર. સિદ્ધ ભગવાનના આત્મપ્રદેશો કેવી રીતે રહે છે ?

ઉ દરેક સિદ્ધ ભગવાનને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત આત્મ-

પ્રદેશો હોય છે તે સર્વે ચરમ શરીરના ૨/૩ ભાગ જેટલી અવગાહનામાં, સિદ્ધક્ષેત્રમાં, માંહોમાંહે પરસ્પર મળીને અવ્યાબાધપણે રહી શકે છે વળી એક સિદ્ધ ત્યાં અનંતસિદ્ધ છે તે સર્વે અવ્યાબાધપણે અવગાહીને રહે છે.

૪૪. પ્ર કાળ અનંત છે, જીવો મોક્ષમાં જતા જ હોય છે, ત્યાંથી કોઇ પાછા આવતા નથી તો પછી કોઈ કાળે સંસારનો અંત કેમ આવતો નથી ?

ઉ અનંતના આઠ ભેદ છે તેમાં છેલ્લી આઠમી રાશીનું નામ મધ્યમ અનંત અનંત છે, તે અક્ષીણ રાશી છે એટલે તેનો કદી અંત આવે જ નહિ, વળી તે રાશીમાં પણ અનંત ભેદ છે એટલે મધ્યમ અનંત અનંતના પણ અનંતા ભેદ છે તેમાંથી કોઇ પણ એક ભેદનો અંત આવે જ નહિ સિદ્ધના જીવો, .સર્વ સંસારી જીવો. આકાશ પ્રદેશો, ત્રણ કાળના સમય, પુદ્દગળો આ સર્વ મધ્યમ અનંત અનંત રાશિના છે

૪૫. પ્ર અવધિ જ્ઞાન સાથે લઇને તીર્થંકર સિવાય કોઈ બીજું આવે કે કેમ ?

ઉ અવધિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગરની છે તે જોતાં તીર્થંકર સિવાય બીજો જીવ પણ અવધિ જ્ઞાન સાથે લઈ ને આવે

૪૬ પ્ર. સ્ત્રીવેદમાં કેટલાં જ્ઞાન ?

ઉ. સ્ત્રીવેદમાં પહેલાં ચાર જ્ઞાન કહ્યાં છે, તેમાં શ્રુતજ્ઞાનમાં ૧૧ અંગ સુધી ભણુવાનો અધિકાર ચાલ્યો છે, સ્ત્રીને ૧૪ પૂર્વગત જ્ઞાન ન હોય.

૪૭ પ્ર. સ્ત્રીને કેટલાં ચારિત્ર લાભે ?

ઉ સ્ત્રીલિંગે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર સિવાય બીજાં બધાં ચારિત્ર લાભે.

૪૮ પ્ર ૧૪ પૂર્વીને કેટલાં જ્ઞાન હોય ?

ઉ ચઉદ પૂર્વીને નિયમા પહેલા ચાર જ્ઞાન હોય

૪૯ પ્ર. ચઉદ પૂર્વી કેવી રીતે પડવાઈ થઈને નરક નિગોદમાં જાય?

ઉ. ચઉદ પૂર્વી જો રૂજુમતિ મનઃપર્યવ જ્ઞાનવાળો હોય તો જ તે પડવાઇ થાય તેને એવી મહત્વની શંકા થાય કે જેનો ખુલાસો દૃષ્ટિવાદમાં જ હોય અને પોતે ખુલાસો કોઇ રીતે મેળવી શકે નહિ તેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય ક્ષયોપશમ સમકિત હોય, તેમાં સમકિતના તીવ્ર દુષણો ઉદય થાય, ત્યાર બાદ કરેલી કરણીનો અનાદર કરે, તીવ્ર અનંતાનુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય, કરેલી કરણી નિષ્ફળ માને, અશુભ લેશ્યા આવે, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિના એક વખતના અધ્યવસાય જેવા કોઈ અશુભ વિચાર આવે કે કુંડરીક મુનિ પડીવાઇ થયા તેના જેવા ભાવ આવે, તે વખતે નરક નિગોદનો બંધ પડી જાય તો અશુભ લેશ્યામાં કાળ કરી નરક નિગોદમાં જવા સંભવ છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

૫૦ પ્ર. ભવિષ્યકાળના ભાવ કેવળી જાણે ખરા પણ કેવી રીતે દેખે?

ઉ. લોકમાં રહેલા પરમાણુઓ જેજે ભાવે પરિણમવાના હોય તે તે ભાવ દેખી શકે છે એ જ કેવળજ્ઞાન અને દર્શનની ખુબી છે.

૫૧ પ્ર શ્રી મલ્લિનાથજીના જીવે કેવી રીતે સ્ત્રીવેદ અને સર્વાર્થસિદ્ધનું આયુષ્ય બાંધ્યું!

ઉ. સાધુ સર્વાર્થસિદ્ધનું આયુષ્ય બાંધ્યા પછી કપટ સેવે અને પ્રાયશ્ચિત્ત ન લીએ તો મિથ્યાત્વ સ્પર્શીને સ્ત્રીવેદના દળીયાં મેળવે પછી પાછા સમકિત ભાવમાં રહે ત્યાર બાદ કાળ કરીને મહાવિમાને જાય ત્યાં સ્ત્રીવેદના દળીયાં બાંધેલા તેનો અબાધા કાળ પુરો થાય એટલે પ્રદેશ ઉદયથી સ્ત્રીવેદકર્મ ભોગવતાં તે જ કર્મના બળે સ્ત્રીવેદનું આયુષ્ય બાંધીને મનુષ્ય ભવમાં સ્ત્રીપણે ઉપજે.

૫૨. પ્ર. કિલ્વીષીમાંથી નિકળ્યા મોક્ષ જાય?

૫૩. પ્ર. યુગલીઆ મરીને કિલ્વીષી દેવ કેવી રીતે થાય ?

ઉ. યુગલીયાના આગલા ભવે સાધુ સાધ્વીની નિંદા કરીને કિલ્વીષી કર્મ બાંધ્યું પછી આયુષ્યના બંધ વખતે ભદ્રાદિ પ્રકુતિને લઇને યુગલીઆનો બંધ પડયો હોય એટલે મરીને યુગલીયું થાય ત્યાં અબાધાકાળ પૂરો થયે કિલ્વીષી કર્મ પ્રદેશ ઉદયથી ભોગવવા માંડયું અને તેજ કિલ્વીષી કર્મના બળે આયુષ્યના બંધ વખતે કિલ્વીષી દેવનું આયુષ્ય બાંધી કાળ કરી કિલ્વીષી દેવ પણે ઉપજે.

૫૪. પ્ર. મોક્ષની ઇચ્છા કરવી કે નહિ ?

ઉ. મોક્ષની ઇચ્છામાં પુદ્દગળીક રાગ નથી પણ વિરકત નિરાશી ભાવની રૂચી છે. તેથી મોક્ષની ઇચ્છા કરવી.

૫૫ પ્ર. દરેક જીવને અક્ષરનો અનંતમો ઉઘાડો ભાગ છે તો તે શ્રુતજ્ઞાનનો કે કેવળજ્ઞાનનો ?

ઉ. તે શ્રુત જ્ઞાનનો સમજવો, કારણકે કેવળજ્ઞાન તો કેવળજ્ઞાનાવરણીયથી સર્વથા ઢંકાએલું છે. અને પ્રગટે ત્યારે સંપૂર્ણ પ્રગટે પણ અંશરૂપે ન પ્રગટે. વળી અભવ્યને સતામાં કેવળજ્ઞાન નથી, જો સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય તો સમકિત પણ સત્તામાં હોય તો તેનું આવરણ સમકિત મોહનીય પણ હોય, ત્યારે અભવીને સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય કર્મ નથી. આ અપેક્ષાથી શ્રુતજ્ઞાન પણ કેવળજ્ઞાનનો અંશ ન ગણાય કારણકે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષયોપશમ ભાવે છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે સંપૂર્ણપણે ક્ષાયિક ભાવે વર્તે છે, અંશરૂપે હોય નહિ.

૫૬ પ્ર આઠ રૂચક પ્રદેશો ઉઘાડા છે કે અવરાયલા છે ?

ઉ. સૂત્રમાં “ સવ્વેણું સવ્વં બંધઇ ” એવા શબ્દો છે. સવ્વેણું =સર્વ આત્મપ્રદેશોથી સવ્વં = સર્વ કર્મ. બંધઇ = બાંધે છે એટલે સર્વ આત્મપ્રદેશો કર્મથી બંધાએલા છે કોઇનો અપવાદ બતાવ્યો નથી. જુઓ ભગવતી શતક ૮, ઉદ્દેશ ૮, આ પાઠે ઉડાવી, કલ્પીત અપેક્ષા બતાવી કેટલાક એમ માને છે કે આઠે રૂચક પ્રદેશો ઉઘાડા છે.

૫૭ પ્ર. એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર જીવના કેટલા ભાંગા લાભે ?

ઉ. એક આકાશ પ્રદેશ ઊપર જીવ વર્જીને જીવનો દેશ, પ્રદેશ લાભે, ત્યાં અનંતા જીવોના દેશ પ્રદેશ હોય, વિદિશામાં એક પ્રદેશની શ્રેણી છે ત્યાં પણ જીવ વર્જીને જીવનો દેશ, પ્રદેશ લાભે.

૫૮ પ્ર જીવના પ્રદેશો દેશથી અને સર્વથી ક્યારે કંપે?

ઉ. દેહસ્થ થકાં મારણાંતિક સમુદ્‌ઘાત તથા કેવલ સમુદ્‌ઘાતમાં આઠ રૂચક પ્રદેશ સિવાય બાકીના આત્મપ્રદેશો કંપે છે અને ગતિ આશ્રી વાટે વહેતા, જીવના સર્વ આત્મપ્રદેશો કંપે છે.

૫૯ પ્ર આપ્ત કોણ કહેવાય?

ઉ. પરમ હિતના જે ઉપદેશક એવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંત ભગવાન આપ્ત કહેવાય.

૬૦ પ્ર. યુગ પ્રધાન કોણ કહેવાય?

ઉ. ત્યાગી મુનિ હોય તે જ યુગપ્રધાન કહેવાય.

૬૧ પ્ર. પઢમંનાણું તવો દયા ક્યાં લાગુ થાય છે?

ઉ. દયા કોની પાળવાની છે? ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની અને પોતાની માટે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની દયા પાળવા માટે છકાયના બોલ જાણવા જોઇએ. અને પોતાની દયા પાળવા માટે નવ તત્ત્વનું જાણપણું જોઇએ સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વના આચરણથી સ્વદયા પળાય છે.

૬૨ પ્ર. જ્ઞાન વગર કોઇ કોઇ ચારિત્રનો નિરોધ કરે છે તેનું કેમ?

ઉ. સૂત્રમાં મુનિઓના અધિકારમાં કેટલાકે એક જ ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા લીધી છે. તેમને દેવ-ગુરુ-ધર્મ એ ત્રણ શુદ્ધ તત્ત્વનું જાણપણું અને શ્રદ્ધા તો ત્યાં જ થઇ હોય, કદાચ કોઇ છકાયના બોલ જાણતા હોય અથવા ત્યાં જ જાણવા મળે અને દીક્ષા લઇ લીએ ત્યારબાદ જ

સૂત્રનો અભ્યાસ કરે છે. માટે કોઈએ એકાંત વિતંડાવાદમાં ઉતરીને વિરાધક થવું નહિ.

૬૩. પ્ર. સમકિત વગર ચારિત્ર ન લેવું એમ કોઈ કહે છે તેનું શું ?

ઉ અભવી ચારિત્ર પાળી નવગ્રૈવેયક સુધી જઈ શકે છે તેને તો સમકિત હોય જ નહિ. સમકિત વગર ભવિ ચારિત્ર લીએ તો અંતો ક્રોડાક્રોડીમાં આવી જાય અને સમકિત પામી જાય. ૬૯ ક્રોડાક્રોડી સાગર કર્મની સ્થિતિ તો મિથ્યાત્વમાં જ રહીને ખપાવવી પડે છે. તે દ્રવ્ય ચારિત્ર વગર ખપે નહિ, માટે સમકિત વગર ચારિત્ર લેવાય છે એમ સાબિત થયું. પણ સમકિતની તો આરાધના કરવી યોગ્ય છે, માટે વ્યવહાર શ્રદ્ધા :

(૧) પરમથ્થ સંથવો: તેમાં નવ તત્ત્વ અને દેવાદિ ત્રણ તત્ત્વની શુદ્ધિ આવી જાય છે.

(૨) સુદિ ઠ્ઠ પરમથ્થ સેવણા.

(૩) વાવન્ન વજ્જણા.

(૪) કુદંસણ વજ્જણા.

આ ચાર શ્રદ્ધા હોય અને સમકિતના ૬૭ બોલ વ્યવહારથી પાળે તે વ્યવહારથી સાધુ અને શ્રાવક કહેવાય. છદ્મસ્થનો આધાર વ્યવહાર ઉપર છે અને કેવળીનો આધાર નિશ્ચય ઉપર છે, માટે પોતાના ગજા ઉપરાંત વિતંડાવાદ કરવાથી બધું ગુમાવી દેવું પડે. ક્રિયાનો નિરોધ કરનારને અક્રિયાવાદી મિથ્યાત્વી જાણવો.

૬૪. પ્ર જ્ઞાનીનો ભોગ તે નિર્જરાનો હેતુ કોને માટે છે ?

ઉ જે સંપરાય ક્રિયા રહિત છે તેને તે લાગુ થાય છે, તેના ગુણસ્થાન ૧૧, ૧૨, અને ૧૩ છે. તેમાં :૧૧, ૧૨ વાળા તો શુકલ ધ્યાનમાં હોય છે અને આહારાદિ ક્રિયા ૧૩ મા ગુણસ્થાનવાળાને

હોય છે, સંપરાય ક્રિયાવાળામાં ૭ થી ૧૦ ગુણસ્થાનવાળા ધર્મધ્યાન કે શુકલ ધ્યાનમાં હોય છે એટલે ભોગ ભોગવવાના નથી અથવા તેઓનો ભોગમાં ઉપયોગ હોતો નથી ગુણસ્થાન ૪, ૫, ૬ વાળા જ્યારે ધર્મધ્યાનમાં રહે છે ત્યારે નિર્જરા કરે છે. જ્ઞાનને નામે અંતરમાં રહેલી પ્રકૃતિના વિકારો સેવે તેને નિર્જરા થતી નથી પણ બંધ જ થાય છે. જે યતનાથી કામ કરે છે તેને પાપ કર્મનો બંધ નથી એવો પાઠ છે. તે પણ સમજ્યા વગર ગમે તેને લાગુ પડતો નથી, તે અપેક્ષાપૂર્વક સમજવાનો છે, જેમકે અગાઉના કેટલાક સાધુ આહારને એકેન્દ્રિય જીવનાં મડાં સમજી ચાવ્યા વગર, ગળે ઉતારી જતા હતા તેને તે બાબત લાગુ પડે છે શરીરનું કામ કરે છે એમ કહી જેઓ દરેક જાતના ભોગ ભોગવી મોજમજા કરે છે, તેને તેમાંનું કંઈ લાગુ પડતું નથી. મૈથુનની ક્રિયા તો રાગ વગર થઈ શકે જ નહિ તેથી તેમાં તો પાપ બંધ છે જ.

૬૫. પ્ર. વ્યવહાર સમકિત વગર નિશ્ચય સમકિત પામી શકાય?

ઉ. નહિ. નવતત્ત્વના જ્ઞાનમાંથી શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું સ્વરૂપ જાણીને તેમાં શ્રદ્ધા કર્યા વગર તેમના ગુણો આત્મભાવે કેવી રીતે પરિણમે ?

૬૬ પ્ર સમકિત વગર જૈન ધર્મની ક્રિયા કરવામાં શો લાભ?

ઉ. મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમાં રહીને વીતરાગ માર્ગની ક્રિયા કરવાથી ૬૯ કોડાકોડી સાગરની કર્મની સ્થિતિનો નાશ થાય છે અને સમકિત સન્મુખ થવાય છે માટે કોઈએ ક્રિયાનો વિરોધ કરવો નહિ

૬૭. પ્ર. શુદ્ધ વ્યવહાર અને નિશ્ચય ભિન્ન છે કે અભિન્ન?

ઉ. જે ક્રિયામાં મન–વચન–કાયાની વર્ગણાઓનું આલંબન લેવામાં આવે છે તે વ્યવહાર છે અને તે વખતે જે આત્મભાવ હોય છે તે નિશ્ચય છે એટલે બારમા ગુણસ્થાન સુધી વ્યવહાર અને નિશ્ચય સાથે જ હોય છે. ૧૩ મે ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અને, ક્ષાયિક સમકિત અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ નિશ્ચય સ્વરૂપ છે અને ઇરીયા-

વહી ક્રિયા વ્યવહાર છે, ૧૪ મે ગુણસ્થાને ફક્ત નિશ્ચય ક્રિયા છે ત્યાં યોગનું આલંબન નથી.

૬૮. પ્ર. સમકિત અને ક્રિયાનું ફળ શું ?

ઉ સમકિતથી ભવ ઘટે છે, ક્રિયાથી ગતિ સુધરે છે, ઉત્કૃષ્ટપદે મોક્ષ થાય છે.

૬૯. પ્ર સમકિત વગરની ક્રિયાથી કોઇને લાભ થયો તેવો દાખલો છે ?

ઉ ભગવતી શતક ૩૩, ઉદ્દેશ ૯ માં વરૂણ નાગ નતુયાનો બાળ (અજ્ઞાન) મિત્ર, વરૂણની પેઠે જૈન માર્ગની કરણી (સંથારો) કરવાથી, મરીને ઉત્તમ કુળમાં મનુષ્ય થયો, ત્યાંથી મરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ફરી મનુષ્ય થઈ તે જ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૭૦ પ્ર. સામાયિક કરીને સંસારની વાતો કરવી, મન આડું-અવળું ભમે તેના કરતાં ન કરવી તે શું ખોટું છે ?

ઉ સામાયિકમાં જે વાતો કરતા હોય તેને સમજાવીને ધીરજથી બોધ આપવો કે સામાયિકમાં સ્ત્રી–પુરુષની, ગામની, ખાવાપીવાની, રાજ્યની વગેરે કોઈ સંસારી વાતો થાય નહિ જે એમ કહેતો હોય કે સામાયિકમાં મારૂં મન આડુંઅવળું જાય છે તેને સમજાવવું કે સામાયિકમાં રહીને સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, છકાયના બોલ, નવતત્ત્વ, સૂત્ર સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ કરવો; અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોની સ્તુતિ ગાવી અને મન, વચન, કાયાના દોષો જે અજાણતાં લાગી જાય તે મિચ્છામિ દુક્કડંના પશ્ચાત્તાપથી દૂર થાય છે, પણ સામાયિક કરતાં અટકાવવાથી તે સંસારમાંના પાપ સ્થાનક સેવવાના, તેથી સામાયિકમાં અંતરાય પડવાનો દોષ લાગશે અને સામાયિકમાં જેટલું પાપ ઓછું થાત તેટલું પાપ વધારવાથી સંપરાય ક્રિયા લાગશે, માટે વિવેકથી કામ લેવું

૭૧ પ્ર કોઇ કહે કે તમારી મુહપત્તિ, રજોહરણુ વગેરે દૂર કરો પછી આત્મજ્ઞાન શિખવાડું તેનું કેમ ?

ઉ. તો એમ સમજવું કે તેની પાસે આત્મજ્ઞાન નથી કારણકે આત્મજ્ઞાની એવું કહે નહિ. વળી તેને કોઈ નવો સંપ્રદાય ઉભો કરવો હશે તેથી યોગ્ય ઉપકરણનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે. યોગ્ય ઉપકરણનો ત્યાગ કરનાર પાખંડી પણ હોવાનો સંભવ છે. શ્રી મહાવીર સ્વામીએ અંબડ સંન્યાસીને વેશ છોડાવ્યા વગર શ્રાવકનાં વ્રતો અદરાવ્યા હતા.

૭૨ પ્ર કોઇ કહે કે આત્મા જ પોતે સામાયિક છે તો સામાયિક કરવાની શી જરૂર છે? સંસારનું કામકાજ કરતાં કરતાં અમે સામાયિકમાં જ રહીએ છીએ.

ઉ. આત્મા જ્યારે સ્વ–ભાવ તે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રના શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહે ત્યારે સામાયિકરૂપ આત્મા ગણાય. સંસારનાં સર્વ કામો તો આસ્રવથી ભરેલાં છે અને આસ્રવમાં રત આત્મા, સામાયિક કહેવાય નહિ. આત્મા જે ગુણમાં પ્રવર્તે તે ગુણમય કહેવાય, દોષમાં પ્રર્વતે ત્યારે દોષમય ગણાય. આત્માના આઠ ભેદ એવી રીતે થાય છે. જ્યારે આત્મા, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપી શુદ્ધ આત્મભાવમાં પ્રવર્તે ત્યારે સામાયિક રૂપ કહેવાય, એટલે શુદ્ધ આત્મભાવથી સમતારસમાં લીન થાય ત્યારે સામાયિક–આત્મા છે. ભવ્ય જીવોની આત્મસત્તામાં ગુણો છે તે કર્મોથી આવરણ પામેલા છે, કર્મનો ઉદય થતો જાય તેમ દોષો પ્રગટ થતા જાય, તે દોષોને દોષો રૂપી જાણીને તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે અને ગુણોનું આરાધન કરવામાં આવે તો આત્મા સામાયિક છે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ ગમન અથવા શુદ્ધ આત્મા સામાયિક છે. અઢાર પાપસ્થાન રૂપ સંસારી ભાવ સેવવાવાળો આત્મા સામાયિક નથી.

૭૩ પ્ર. જે માણસ પોતામાં ગુણ ન હોવા છતાં, તેવા ગુણો પોતામાં છે એવો દેખાવ કરે તો શું થાય?

ઉ. તેના ભાવોની અશુભતા અને તારતમ્યતા પ્રમાણે મહામોહનીય સુધીનાં કર્મ બાંધે.

૭૪ પ્ર. કોઇને દીક્ષા લેતાં મન ભાંગી નાખે અથવા ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ કરે તો શું થાય ?

ઉ. જો કોઇ માણુસ દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય તેને સમજાવીને દીક્ષાથી પાછો પાડે અથવા કોઇ સાધુને ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ કરે તો તેવું સમજાવનાર અને ભ્રષ્ટ કરનાર મહામોહનીય કર્મ બાંધે.

૭૫ પ્ર. બંધ ક્રિયા તે શું છે ?

ઉ દરેક ક્રિયા મુદત બાંધીને કરવી જોઇએ, તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત છે અને ઉત્કૃષ્ટ જાવજીવની મુદત સમજવી. જેટલી મુદતના પચ્ચક્ખાણુ લીધા હોય તેટલી મુદત સુધી અને જે સાવદ્ય કામના પચ્ચક્ખાણુ લીધા હોય તે કામ આશ્રી અપચ્ચક્ખાણુવત્તિયા ક્રિયા લાગે નહિ. જો કે મન, વચન અને કાયાના અશુભ યોગ પ્રવર્તાવવાથી પાપ કર્મ તો બંધાય જ છે. પણ જેટલા પચ્ચક્ખાણુ ન લીધા હોય તે કામ ન કરવા છતાં પણ અપચ્ચક્ખાણુવત્તિયા ક્રિયા લાગે છે. કારણુ કે—(૧) યોગ (મન, વચન, કાયાના યોગ) પ્રવર્તાવવાથી તેમ જ (૨) અપચ્ચક્ખાણુથી એમ બન્ને પ્રકારે સંપરાય ક્રિયા લાગે છે, કે તેનો વિસ્તાર ૨૪ ભેદમાં છે ૨૫ ક્રિયામાંથી ઇરીયાવહિ ક્રિયા બાદ કરતાં ૨૪ સંપરાય ક્રિયા છે. નારકી અને દેવતા મોઢેથી ખાતાપીતા નથી છતાં તેમને ઉપવાસની ક્રિયાનો લાભ નથી

૭૬ પ્ર. ચરિત્તભટ્ઠા સિજ્ઝંતિ, સમત્તભટ્ઠા ન સિજ્ઝંતિનો અર્થ શું છે ?

ઉ. યોગપૂર્વક ચારિત્ર છોડીને અને સમકિત સાથે લઇને સિદ્ધ થવાય છે. આ અર્થ જ લાગુ પડે છે. કારણુ કે ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થનારને સૂત્રોમાં વિરાધક કહ્યા છે. વળી આ વાકય મહાનિશીથનું છે, કેટલાક તેને ૩૨ સૂત્ર માંહેલું માનતા નથી. હવે આ વાકયનો અર્થ ગૃહસ્થલિંગે સિદ્ધાના ભાવમાં ઉતારીએ તો તેઓ દીક્ષા લીધા વગર ભાવ ચારિત્ર અને સમકિતની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનામાં દાખલ થવાથી મોક્ષ જાય છે, ત્યાં પણ ભાવ ચારિત્ર નિયમા છે. પણ ચારિત્રની ભ્રષ્ટતા

તો ન જ કહેવાય. સાધુના વેશમાં ભ્રષ્ટ ચારિત્રી સાંયાવી હોવાથી તેને કદી ભાવ ચારિત્ર આવે જ નહિ

૭૭ પ્ર ચારિત્ર ભેદ કથા શું છે?

ઉ. જે વચન બોલવાથી ચારિત્રની શ્રદ્ધા જાય તે ચારિત્ર-ભેદ વિકથા છે, જેમકે હાલમાં કોઈ સાધુ નથી એમ બોલવું તે ચારિત્ર-ભેદ વિકથા છે. પાંચમાં આરામાં સાધુપણાની શંકા કરનાર અક્રિયાવાદી, અવ્યક્તવાદી. અધિક પ્રરૂપણા કરનાર અને આ ભવ પરભવમાં હેલણા પામનાર તથા અનંત સંસારી થાય.

૭૮ પ્ર. અરૂપી આત્માને રૂપી કર્મ કેવી રીતે લાગે?

ઉ. અરૂપી આત્માને રૂપી કર્મ લાગતા નથી તે બરાબર છે પણ એકાંત અરૂપી આત્મા તો સિદ્ધ ભગવાન છે, તેમને કર્મ લાગતાં નથી તેથી ફરીથી એકે ભવ કરવો પડતો નથી પણ સંસારી જીવ સકર્મી છે એટલે કર્મ અને શરીરને કારણે રૂપી થયેલ છે અને તે અનાદિ કાળથી રૂપી થઈને ભમે છે. ખાણમાં સોનું છે તે માટીથી મળેલું છે તે ક્યારે માટીથી મળ્યું તે કોઈ જાણતું નથી પણ તે સોનામાંથી માટી દૂર કરી શકાય છે તે તો જાણી શકાય છે. જીવની સાથે કર્મ કેવી રીતે મળે છે અને તે કર્મમાંથી કેવી રીતે છુટું થવાય તે બધું જ્ઞાનીઓએ બતાવ્યું છે.

જીવના પંદર પ્રકારના યોગથી લોકમાં રહેલી વર્ગણાઓ, કાર્મણ શરીર સાથે મળેલા આત્મપ્રદેશોને લાગે છે; રાગદ્વેષથી તે પુદ્ગળ વર્ગણાઓ કર્મરૂપે પરિણમે છે અને તેજસ શરીર તે કર્મોને આત્મપ્રદેશો અને કાર્મણ શરીર સાથે પચાવીને ખીરનીરની સાફક મેળવે છે તે કર્મનો બંધ કહેવાય સકર્મી જીવ અનાદિકાળથી આહારકદીક સિવાયના ૧૩ યોગમાં પ્રવર્ત્યા કરે છે અને રાગદ્વેષ સેવ્યા કરે છે તેથી જુના કર્મ છેડવા સાથે નવાં કર્મ બાંધ્યા કરે છે.

કર્મના વિપાકના નિમિત્તથી જીવ વિભાવ દશા (અનાત્મભાવ)માં વર્તે છે અને વિભાવ ભાવના નિમિત્તથી નવાં કર્મ બંધાય

છે. આ અનાદિની પરંપરા છે પણ અકર્મક હોવાથી એકાંત અરૂપી સિદ્ધને કર્મ લાગતાં નથી. જો જીવ યોગ અને કષાયમાંથી મુક્ત થાય તો નવાં કર્મ ન બંધાય અને સત્તામાં રહેલ કર્મ ખલાસ થાય એટલે જીવ સિદ્ધ થઇ જાય.

૭૯ પ્ર. અભવ્યના બુઝવેલા મોક્ષ જાય કે નહિ ?

ઉ. જે બોધ અભવી આપે છે તે પોતાની આત્માની સત્તાનો નથી પણ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માના ઘરનો સુત્રજ્ઞાન રૂપે છે, તે શ્રુતજ્ઞાનના નિમિત્તથી ભવ્ય જીવની સત્તામાં રહેલા ગુણો આકર્ષાય છે અને કર્મ આવરણના ક્ષયોપશમથી અને છેવટે ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે, ત્યારે અભવીને ગુણો સત્તામા નથી તેથી શ્રુત જ્ઞાન તેને ફક્ત જાણપણા રૂપે જ રહે છે તે જાણપણાનો લાભ લઇ ભવી મોક્ષ જઇ શકે છે

દીગંબરી અને કેટલાક મૂર્તિપુજક આચાર્યોનો એવો મત છે કે અભવીના બુજવ્યા મોક્ષ ન જાય તેને પૂછો કે અભવિ નવ પૂર્વનું જ્ઞાન ભણે છે કે નહિ ? આ નવ પૂર્વનું જ્ઞાન તે જિન વચનનું કે બીજુ ? નવ પૂર્વમાં ઉપદેશ આપવાનું જ્ઞાન હોય કે નહિ ? તે ઉપદેશ શબ્દ દ્વારા અપાય છે. પુસ્તક પણ શબ્દો દ્વારા વસ્તુ સ્વરૂપ બતાવે છે. તીર્થંકરો, ગણધરો અને સમકીતી આચાર્યો પણ શબ્દો દ્વારા ઉપદેશ આપે છે.

ગમે ત્યાંથી શબ્દ દ્વારા મળેલો ઉપદેશ, ભવિ જીવ, અવગ્રહ–ઇહા–અર્વાત–ધારણા–ધ્યાન અને સમાધિમાં મૂકીને પોતાની સત્તામાં રહેલ સમકિત અને અનુભવ જ્ઞાન કેળવી શકે છે જો તેમ ન થઇ શકે તો પુસ્તકનું જ્ઞાન બંધ કરવું પડે, સમકિતી સિવાય કોઇનું સાંભળવાનું બંધ થાય તેથી જ્ઞાનનો સર્વ વ્યવહાર જ અટકી પડે કારણકે એક બીજાને મિથ્યાત્વી માનીને કોઇ કોઇ પાસેથી જ્ઞાન મેળવવા દીએ નહિં અને પુસ્તકો પણ ન છપાય ખરી વસ્તુ એ છે કે જેઓ જિન વચનની ઉપેક્ષા કરીને ઉત્સુત્ર પરૂપણા કરે છે તે જ પોતે તરી શકે નહિં કે કોઇને તારી શકે નહિં. અભવિ નવ પૂર્વનું જ્ઞાન

ભણે પણ તેને શ્રદ્ધા ન હોય તેમજ આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં આત્મભાવે પરિણતિ કરી શકે નહિં પણ ભવિ તો આત્મભાવ કેળવી શકે છે.

હવે ભવિ શિષ્યને કેળવીની વાણી દ્વારા ખબર પડે કે તેમનો ગુરુ અભવિ છે તો પછી તેના ઉપર શ્રદ્ધા રહેજ નહિ તેથી તેને છોડીને કેવળી અથવા બીજા ગુરુ પાસે જાય. આવાં અપવાદથી ગુરુને છોડવા પડે છે.

૮૦ પ્ર. તિન્નાણું તારયાણું પદ કોનું છે?

ઉ. અરિહંતને કેવળજ્ઞાન પોતાનું જ છે, કેવળજ્ઞાનથી જાણીને વસ્તુના ભાવો ભાષાથી પ્રગટ કરે છે તેથી તેઓ જ તિન્નાણું તારયાણું કહેવાય. સાધુ જિનવાણીના વહન કરનારા છે અને જિનવાણીનો પોતે લાભ લીએ છે અને બીજાને આપે છે.

૮૧ પ્ર. અભવિ સંયમ આરાધી નવગ્રૈવેયક સુધી જઈ શકે છે તો તેના પચ્ચક્ખાણ ખરા કે દુઃપચ્ચક્ખાણ?

ઉ. અભવિ નવગ્રૈવેયક સુધી જાય છે તેનો બાહ્ય વ્યવહાર શુદ્ધ સાધુના જેવો જ હોય છે એટલે કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભાષીત કરણી કરે છે તેથી વ્યવહારથી આજ્ઞામાં છે. તેથી બાહ્ય વ્યવહારની અપેક્ષાએ સુપચ્ચક્ખાણવાળો અને સંયમનો આરાધક ગણાય અને તેથી જ નવમી ગ્રૈવેયક સુધી જાય પણ નિશ્ચયથી જ્ઞાનદર્શનનો આરાધક નથી તેથી સમકિતના અભાવે સકામ નિર્જરા નહિ કરનારો હોવાથી સંસારનો અંત થતો નથી, તે ચારિત્ર તો પાળી શકે છે પણ આત્મભાવ કેળવી શકતો નથી અને આત્મભાવ વગર મોક્ષ નથી.

૮૨ પ્ર. અભવિના ભવિ થાય ?

ઉ. અભવિ અને ભવિ સ્વભાવથી જ હોય છે, પરિણામે નથી અભવિ, અભવિ જ રહે છે. ભવિ, ભવિ જ રહે છે.

૮૩ પ્ર. અભવિનો સ્વભાવ કેવો હોય ?

ઉ. અભવિને એવો વિચાર ન થાય કે હું ભવિ હઈશ કે અભવિ ?

કેવળીના વચન સાંભળીને કોઇ અભવિને કહે કે તું કદી મોક્ષ જવાનો નથી. તો તેને ધ્રાસકો ન પડે. તેની સત્તામાં સમકિત નથી તેથી તેને મોહનીય કર્મની બે પ્રકૃત્તિ-સમકિત મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય ન હોય

૮૪ પ્ર. અચક્ષુ દર્શન શું છે?

ઉ. ચક્ષુ સિવાય બીજી ઇંદ્રિયોથી અથવા મનથી જે વસ્તુ જાણવામાં આવી તેની પૂર્વ ક્રિયા રૂપે દેખવા જેવો ભાસ થાય તે. જેમકે કોઇ બૂમ મારે તેને જોયા વગર સાદ ઉપરથી ઓળખી શકીએ તે માણુસ અને સાદનો આભાસ. વાંસામાં કોઇ અક્ષર લખે તેને ઓળખવા માટે દેખવા જેવો ભાસ થાય તે. દર્શનથી જ્ઞાન પહેલાં આભાસ થાય અથવા જાણ્યા પછી નિર્ણય પણ થાય છે તેથી ચક્ષુ સિવાય બીજી ઇંદ્રિયો કે નોઇંદ્રિય (મન) થી જે નિર્ણય થાય તે અચક્ષુ દર્શન.

૮૫ પ્ર ચોથા આરામાં સાધુ ગામમાં ઉતરતા એવા દાખલા છે?

ઉ શ્રી મહાવીરસ્વામીએ રાજગ્રહી નગરીના નાલંદા પાડામાં ચોમાસા કર્યા. પોલાસપુરમાં શકડાળના હાટડામાં ઉતર્યા. સાધ્વીજીને તો વસ્તીવાળા મકાનમાં જ પોતાની મર્યાદા જળવાય તેવા મકાનમાં જ ઉતરી શકાય.

૮૬ પ્ર સંયમના સ્થાન કેટલાં?

ઉ. પરિણામની હાનિ વૃદ્ધિ આશ્રી સંયમના અસંખ્યાત સ્થાન છે.

૮૭ પ્ર ચારિત્ર અને નિયઠામાં ગુણોમાં હાનિ વૃદ્ધિ હોય કે નહિ?

ઉ ચારિત્ર પાંચ છે અને નિયંઠાના ૬ ભેદ છે તે છ ઠાણુ વડીયા છે તે ગુણો આશ્રી સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત ગુણા હીણા અધિકા હોય.

૮૮ પ્ર. બરાબર સૂત્રના ન્યાયે સાધુ ચાલી શકે?

ઉ. સંપરાય ક્રિયા રહિત, ગુ૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩ યથાખ્યાત ચારિત્ર-વાળા હોય તે.

૮૯ પ્ર. દુર્લભ બોધી કોણ થાય?

ઉ. અરિહંત, નિર્ગ્રંથ પ્રવચન. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ચતુરવિધ સંઘ, સાધુપણું પાળી દેવતા થયેલ એ પાંચના અવર્ણવાદ બોલનાર, નિંદા કરનાર, દુર્લભ બોધીપણાના કર્મ ઉપરાજે.

૯૦ પ્ર. ઉઘાડે મોઢે બોલીને કોઈ સાધુને વહોરાવે તો લેવાય?

ઉ. સૂત્રમાં આ બાબતનો ક્યાંય નિષેધ જોવામાં આવતો નથી. અતિમુક્ત કુમારે ગૌતમ સ્વામીને જોયા, તેમની સાથે વાતો કરી, વહોરવા તેડી ગયા તે વખતે મોઢે વસ્ત્રાદિ આડું રાખ્યું એવું સૂત્રમાં લખાણુ નથી. સાધુ તો મિથ્યાત્વીને ઘેર પણુ વહોરવા જાય તેઓ કંઈ સમજતા ન હોય, પણ આહાર ફૂંકીને આપે તો ન લેવાય.

૯૧ પ્ર. પુણ્ય અને ધર્મમાં શું ફેર છે?

ઉ. પુણ્ય તત્ત્વ ત્રીજું છે, પુણ્ય રૂપી છે, તેથી સ્વર્ગની ગતિ વગેરે પુદ્દગળીક સુખની પ્રાપ્તિ થાય તે પુદ્દગળ દ્વારા થાય. ધર્મ તે સંવર તત્ત્વ છે તે છઠ્ઠું છે, ધર્મ અરૂપી છે, આત્મ સ્વભાવ છે, તેથી આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય અને મોક્ષ થાય.

૯૨ પ્ર પુણ્ય અને નિર્જરામાં શું ફેર છે?

ઉ. પુણ્યના નવ ભેદ છે, તેનાથી શુદ્ધ કર્મનો બંધ થાય, તે શુભ આસ્રવ છે. નિર્જરાના ૧૨ ભેદ છે, તેનાથી કર્મની નિર્જરા થાય તેમાં પણુ અશુભ કર્મની વિશેષ નિર્જરા થાય. ક્રમશઃ નિર્જરા વધતાં વધતાં છેવટે સર્વ શુભાશુભ કર્મ નાશ થાય ત્યારે મોક્ષ થાય.

૯૩ પ્ર. નિર્જરા કરતાં પુણ્ય થાય કે કેમ?

ઉ નિર્જરા તત્ત્વ પોતે પુણ્ય તત્ત્વ નથી. પણ નિર્જરાના હેતુ જે બાર પ્રકારના તપ છે તેની આરાધના કરતાં કરતાં શુદ્ધ ઉપયોગની તીવ્રતાની હાનિને લઈને જે શુભ ભાવ ઉપજે તેથી પુણ્યનો બંધ થાય છે વળી નિર્જરાથી અશુભ કર્મ વિશેષ ખપે છે અને કેટલાંક અશુભ કર્મ શુભ કર્મમાં પરિણામ પામી જાય છે તેથી પણ નિર્જરા કરતાં, આડકતરી રીતે પુણ્ય થાય.

સર્વથા એકાંત નિર્જરા તો ૧૪ મે ગુણસ્થાને છે, ગુણસ્થાન ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ માં પુણ્યનો હેતુ નથી પણ શાતાવેદનીય કર્મનો રૂક્ષ બંધ થાય છે, તે પુણ્યબંધ એક જ સમયનો છે.

ક્ષપક શ્રેણીના ગુણસ્થાન આઠથી ૧૦ સુધીમાં હેતુ તો ફક્ત નિર્જરાનો જ છે પણ કોઈ કોઈ પુણ્ય પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે. ૭ મે ગુણસ્થાને પણ નિર્જરાનો હેતુ છે છતાં શુદ્ધ ઉપયોગની મંદતાથી પુણ્ય પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે."

૯૪ પ્ર. સુપાત્ર દાનથી શું ફળ થાય?

ઉ. સુપાત્ર દાન નિર્જરાનો હેતુ છે, તેથી અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય છે તેમજ અશુભ કર્મ શુભમાં પરિણમે છે, સાથે સાથે શુભ ભાવથી પુણ્ય બંધ થાય છે. સુપાત્ર દાન તે ધર્મ દાન છે તેથી વૈયાવચ્ચ, વિનય, ધર્મધ્યાન વગેરે તપ થાય છે. સમકિતીને એકાંત નિર્જરાનો હેતુ છે તેમાં પુણ્ય ફળની ઇચ્છા ન હોય. મિથ્યાત્વી સુપાત્ર દાન આપે તો પુણ્ય થાય.

૯૫ પ્ર મિથ્યાત્વી અને સમકિતીની નિર્જરામાં શું ફેર?

ઉ. મિથ્યાત્વીને શુદ્ધ ધ્યેય નથી. તેથી શુદ્ધ ભાવ આવી શકે નહિ તેથી સકામ નિર્જરા કરી મોક્ષ ન જઇ શકે, અકામ નિર્જરા સાથે પુણ્ય બાંધે પણ સંસારનો પાર ન પામે.

૯૬ પ્ર. સમકિત પામ્યા પહેલાં તો બધા મિથ્યાત્વી હોય

અને મિથ્યાત્વી સંસારનો પાર પામે નહિ તો પછી મોક્ષ કોણ જાય ?

ઉ. જીવના જોખમે એક વાર પણ અનુકંપાદિ વીતરાગ કથિત ધર્મની કરણી કરી લીએ તો સમકિત સન્મુખ થાય, સમકિત પામે અને થોડા કાળમાં મોક્ષ જાય અને વગર જોખમે વીતરાગ કથિત કરણી કરે તો ધીમે ધીમે સમકિત સન્મુખ થાય.

૯૭ પ્ર. દાન માટે સુપાત્ર કોણ ?

ઉ. ઉત્કૃષ્ટ સુપાત્ર અરિહંત, પછી અનુક્રમે ગણધર, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, પડિમાધારી શ્રાવક, મધ્યમ શ્રાવક અને છેવટે દર્શન શ્રાવક. શ્રદ્ધાવાળાને ધર્મસામગ્રી પુરી પાડવાનું દાન સુપાત્ર દાનમાં જાય.

૯૮ પ્ર. સુપાત્ર દાનમાં શેની મુખ્યતા છે ?

ઉ. શુદ્ધ ભાવની તારતમ્યતા, નિર્દોષ અને નિરવદ્ય વસ્તુ, હેતુ સંયમ, નિર્જરા, મોક્ષનો.

૯૯. પ્ર. શ્રાવકે અસંયતી, અવિરતીને દાન દેવું કે નહિ ?

ઉ. અનુકંપા નિમિત્તે દાન દેવાય, વળી જૈન ધર્મની નિંદા ન થાય, કષાયનો વધારો ન થાય તે હેતુથી પણ દેવું પડે. પુણ્ય તત્ત્વનો નિષેધ કરી શકાય નહિ.

૧૦૦ પ્ર સાધુ પુણ્ય તત્ત્વનો નિષેધ કરે કે કેમ ?

ઉ. સાધુ પુણ્ય તત્ત્વનો નિરોધ ન કરે પણ જ્યાં સાથે સાથે પાપ આસ્રવ હોય ત્યાં મૌન રહે, પાપ આસ્રવવાળા પુણ્યનો ઉપદેશ દેવામાં ચારિત્રમાં દોષ લાગે, કદાચ મોટા પાયા ઉપર એવો ઉપદેશ આપે તો ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થાય અને મહા આરંભીયા થાય તેવું બોલે તો દુર્ગતિ પણ થવા સંભવ છે.

૧૦૧ પ્ર. તીર્થંકર નામ કર્મ કયા તત્ત્વમાં છે ?

ઉ. તીર્થંકર નામ કર્મ પુણ્ય તત્ત્વમાં છે, તે પુણ્યાનુબંધી ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય રૂપ છે.

૧૦૨ પ્ર દર્શન શ્રાવક, તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ કેવી રીતે પાડી શકે ?

ઉ. વ્યાપક પંચેન્દ્રિયનો વધ અને માંસાહાર બંધ કરાવવાથી ઘણા જીવોને શાંતિ ઉપજે છે, જેમને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા હોય તેમના કુંટુબને યથાયોગ્ય સહાય આપવાથી ઘણા જીવોને દીક્ષામાં ઉત્તેજન મળે છે, અરિહંત, સિદ્ધ, પ્રવચન ગુરુ, સ્થવીર, બહુસૂત્રી અને તપસ્વી ઉપર ઉત્કૃષ્ટ વાત્સલ્ય અને પ્રમોદભાવ લાવવાથી જિનનામકર્મને યોગ્ય થાય છે. સંવર નિર્જરા કરનારાઓની વૈયાવચ્ચ કરવાથી આત્મશકિત વધે છે, સમકિતની ચાર શ્રદ્ધા અને આઠ આચારનું ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાલન કરવાથી ક્ષાયિક સમક્તિની યોગ્યતા આવે છે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો ફેલાવો કરીને સર્વ જીવ શાસનરસી કરવાની ભાવનાથી રત્નત્રય માટે ઉત્કૃષ્ટ યોગ્યતા આવે છે. આવા કામોમાં જે ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવ આવે છે તેથી તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય છે. તીર્થંકર નામકર્મના દળીયાં, સમકિત આવ્યા પછી છેલ્લી ક્રોડાક્રોડની કર્મ સ્થિતિમાં મળે છે અને અબાધાકાળ પછી યશોકીર્તી વગેરે ફળ આપી ભોગવાઇ જાય છે પણ નિકાચિત બંધ ત્રીજે ભવે પડે છે.

૧૦૩ પ્ર. ધર્મદાન શું છે ?

ઉ. ધર્મદાનનો હેતુ સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ છે. અભયદાન, સુપાત્રદાન અને જ્ઞાનદાન એ બધાં ધર્મદાન છે.

૧૦૪ પ્ર. અનુકંપાદાન શું છે ?

ઉ અનુકંપામાં જે અહિંસાભાવ અને સમભાવ છે તે સમકિતના ઘરનો છે તે સંવર સ્વરૂપ છે બીજાને શાતા આપવાનો તથા દુઃખમાંથી મુકત કરવાનો શુભ ભાવ છે તે પુણ્ય તત્ત્વનો છે. સર્વ જીવો શાસનરસી થાઓ અને તેમનાં સર્વ દુઃખોનો કાયમને માટે અંત થાઓ એવો ભાવ જિન નામકર્મના ઘરનો છે અને તેવી ભાવનામાં શુદ્ધ ધ્યાન આવે તે સંવર અને નિર્જરાનો હેતુ છે.

૧૦૫ પ્ર. સુપાત્ર દાનના જોરે મોક્ષ જનારના દાખલા છે?

ઉ. ચંદનબાળા, અતિમુક્તકુમાર, શ્રીશ્રેયાંસકુમાર એ બધા તે જ ભવમાં મોક્ષ ગયા. ધન્નાએ અને શાળીભદ્રે પૂર્વ ભવે સુપાત્રદાન દીધું તેના ચોથા ભવે મોક્ષ જશે. આવા તો ઘણાં દાખલા મળી આવશે.

૧૦૬ પ્ર. જૈન સિદ્ધાંતોના અર્થ, લૌકિક ભાષાજ્ઞાનવાળા શાસ્ત્રી કરી શકે કે નહિ?

ઉ લૌકિક ભાષાના જાણપણાવાળા લૌકિક પંડિતો કે શાસ્ત્રીઓ જૈન સિદ્ધાંતોના અર્થ બરાબર કરી શકે નહિ પણ જો તેની સાથે શુદ્ધ જૈન શ્રદ્ધાવાળા હોય, નિર્ગ્રંથ ગુરુગમ્ય જૈન શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તો વાત જુદી છે પણ કમાઈ ખાનારા પંડિતો યથાતથ્ય ભણાવી શકે નહિ.

૧૦૭ પ્ર. લૌકિક શાસ્ત્રી શા માટે જૈન શાસ્ત્રો વાસ્તવિક રીતે ભણાવી ન શકે?

ઉ. તેનાં કારણો આ પ્રમાણે છેઃ–

૧. છેદ સૂત્રમાં પાયશ્ચિત્તના ૧૦ બોલ–ભીન, લઘુ, ગુરુમાસ, ચઉલઘુ, ચઉગુરુ, ખટગુરુ, ઉવધાઈ, અણુધાઇ, મૂળ, છેદ તેનો અર્થ તેઓ ન કહી શકે.

૨. પરમાર્થનો અજાણ, અરિહંતનો અર્થ વેરીનો હણનાર રાજા પ્રમુખ એવો અર્થ કરે

૩. પરમાર્થનો અજાણ, "લોએ સવ્વ સાહુ" માં નામધારી સાધુ બાવા વગેરેનો સમાવેશ કરે.

૪. પરમાર્થનો અજાણ, મંસનો અર્થ માંસ કરે પણ વનસ્પતીના ફળનો ગર્ભ એવો અર્થ ન કરે.

૫ પરમાર્થનો અજાણ કપોતનો અર્થ કબુતર કરે પણ "બીજોરૂં" અર્થ ન કરે, કર્કુટનો અર્થ કુકડો કરે પણ "ભૂરું કોળું" ન કરે.

એવા ઘણા વાક્યો આવે છે કે પરમાર્થના અજાણ ખરો અર્થ કરી શકે જ નહિ. પરંપરાથી પરમાર્થની અપેક્ષાવાળો જે અર્થ થતો હોય તે જ ખરો અર્થ ગણાય.

લૌકિક પંડિતની માફક જે સાધુઓ લોક સંજ્ઞામાં વિદ્વાન ગણાતા હોય અને રાષ્ટ્રવાદ કે કોઇ લૌકિક પક્ષમાં ભળ્યા હોય તેઓને જૈન દષ્ટિએ પરમાર્થના અજાણ સમજવા.

પરમાર્થ જાણવા માટે જૈન સિદ્ધાંતો અને સૂત્રાનુસાર અનુભવી સ્થવીરોના ગ્રંથો બરાબર પચાવવા જોઇએ. જે માણુસ પોતે પરમાર્થ સમજવામાં મહેનત કરતો નથી અને સ્વચ્છંદી અભિપ્રાય આપે છે તેને શ્રદ્ધામાંથી ભ્રષ્ટ થતાં વાર લાગતી નથી.

૧૦૮ પ્ર. સૂક્ષ્મ નિગોદીયા જીવ કેવી રીતે પુણ્ય બાંધે?

ઉ. સૂક્ષ્મ નિગોદની કાયાથી કોઈ જીવને કાંઈ પણ દુઃખ ન થાય તે કાયપુણ્યથી શાતાવેદનીય પુણ્ય કર્મ ઉપરાજે એટલે અશાતાવેદનીયના બોલના અભાવમાં સાતાવેદનીયના બોલનો સદ્દભાવ છે

૧૦૯ પ્ર અસઇજણ પોષણયા તેનો નિરોધ શા માટે?

ઉ. અસંયતી-જીવોને આજીવિકા અર્થે પોષવા નહિ પણ અનુકંપા નિમિત્તે પોષવામાં કે વૈભવની છુટ પ્રમાણે રાખવામાં વાંધો નથી, પણ હિંસક જીવોને તો પોષવા નહિ

૧૧૦ પ્ર. જેને ૧૫ કર્માદાનમાંના એકાદ ઉપર જ આજીવીકા હોય તેણે શું કરવું?

ઉ. જો બીજી આજીવિકા ન મળે તો જે કર્માદાન ઉપર આજીવિકા હોય તેની મર્યાદા કરે અને બાકીના કર્માદાનનો ત્યાગ કરે.

૧૧૧ પ્ર. લોકમાં જીવ આશ્રી પુણ્ય પાપ તત્ત્વનો વિસ્તાર ક્યાં સુધી છે?

ઉ. સિદ્ધના જીવોમાં પુણ્ય પાપ બીલકુલ નથી. ગુ. ૧૪માં

પુણ્યપાપ કર્મનો બંધ નથી પણ સત્તામાં જે કર્મ છે, તેનો નાશ થાય છે. ગુ. ૧૧, ૧૨, ૧૩માં બંધ ફક્ત રૂક્ષ પુણ્ય તત્ત્વનો છે, સત્તા ઉદય અને નિર્જરામાં બન્ને તત્ત્વ છે, ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાન સુધી બન્ને તત્ત્વો છે, ૭ મી નરકના નારકીને પણ પંચેન્દ્રિય જાતિ, ત્રસનામ વગેરે પુણ્ય પ્રકૃતિઓ છે.

૧૧૨ પ્ર. પાપી અને પુણ્યશાળી જીવ કેમ કહેવાય?

ઉ. અધિકતાથી મુખ્યતા ગણાય, જેમકે દેવતા પુણ્યવાન ગણાય, નારકી આદિ અશુભ ગતિનો જેને ઉદય છે તે પાપ ખાતામાં ગણાય.

૧૧૩ પ્ર. એક સમયે બે લેશ્યા નથી તો પુણ્ય અને પાપ એ બેઉ પ્રકૃતિ સાથે કેમ બંધાય?

ઉ. દરેક લેશ્યામાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત સંક્લેશ વિશુદ્ધિ સ્થાન છે. કૃષ્ણ લેશ્યામાં ચાલીસ શુભ પ્રકૃતિ અને ૬૮ અશુભ પ્રકૃતિનો બંધ છે, શુકલ લેશ્યામાં પણ ૧૦મા ગુણસ્થાન સુધી સમયે સમયે પુણ્ય પાપ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

૧૧૪ પ્ર દસમે ગુણસ્થાને મોહનીય કર્મનો બંધ નથી તો પછી કઈ પાપ પ્રકૃતિ બંધાય?

ઉ. બાકીના ત્રણ ઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસ અને સ્થિતિબંધ થાય છે. તે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય કર્મ.

૧૧૫ પ્ર તેજો લેશ્યાના પુદ્‌ગળ સચેત કે અચેત?

ઉ જુઓ ભગવતીજી શતક ૭, ઉદ્દેશ ૧૦. ઉષ્ણ તેજોલેશ્યા શરીરથી બહાર નીકળી જ્યાં પડે ત્યાં અચેત પુદ્‌ગળ પ્રકાશ કરે અને વસ્તુને ચોંટે એટલે વસ્તુ અગ્નિરૂપે સચેત થઇ દગ્ધ થાય. જે વસ્તુ બળે છે તે સચેત છે. દૃષ્ટાંતઃ—આગીઓ કાચ સૂર્ય સામે રાખવાથી તેમાંથી નીકળતો પ્રકાશ અચેત છે, પણ રૂને બાળે છે તે બળતું રૂ સચેત છે. ઉષ્ણ તેજો–લેશ્યા મુકનાર સમુદ્‌ઘાત કરે ત્યારે ૩, ૪, ૫, ક્રિયા લાગે અને બાળે ત્યારે પાંચે ક્રિયા લાગે. શીત તેજોલેશ્યા ફક્ત

તીર્થંકરને હોય તેમાં સમુદ્ઘાત કરવી પડતી નથી, તેનાથી જીવનો બચાવ થાય છે તેથી તે નિર્દોષ છે.

૧૧૬ પ્ર શુભ યોગ તે સંવર કે આસ્રવ ?

ઉ. શુભ યોગથી અશુભ યોગનો નિરોધ થાય તેટલો સંવર છે. મન, વચન, કાયાના શુભ યોગોને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં જોડવાથી સંવર અને નિર્જરા પણ થાય છે અને બારમે ગુણસ્થાન સુધી પહોંચી ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી શકાય છે. પણ તેરમા ગુણસ્થાન સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી ઇરિયાવહિ ક્રિયા છે અને રૂક્ષ શુભ આસ્રવ છે. ૧૪મે ગુણસ્થાને યોગ નથી તેથી ત્યાં સંપૂર્ણ સંવર છે.

૧૧૭ પ્ર. પ્રત્યેક વનસ્પતિની જાતિમાં અનંત જીવ હોય ?

ઉ ઉગતા કુણા મૂળમાં, જેને ભાંગતાં ચક્રાકાર સમ ભંગ પડે, જેમાં કાષ્ટથી જાડી છાલ હોય તે છાલમાં, ભાંગતાં રાઇ પડે તેમાં, ગંઠી ચુર્ણ થાય તેમાં, કુણી ગુપ્ત નસોમાં, ઉગતા અંકુરામાં, બટ દઇને ભાંગે તે વનસ્પતિમાં, કુણા કુલમાં, ઉગતિ કુણી વનસ્પતિમાં—એ સર્વેમાં અનંત જીવ હોય તેનું શરીર સાધારણ સમજવું, તે પ્રત્યેક આશ્રીત સાધારણ વનસ્પતિ જાણવી. સાધારણ ચવી જાય એટલે પ્રત્યેક રહે તેમાં સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા જીવ લાભે.

૧૧૮ પ્ર નિગોદ આશ્રી પ્રત્યેકનો ભેદ લાભે ?

ઉ. મુળાનો કાંદો નિગોદ છે પણ તેનાં પાંદડાં ઉગતા નવા હોય ત્યારે અનંત જીવ હોય, કુણાશનો ભાગ મટયા પછી અસંખ્યાત જીવ હોય, પાંદડું લીલું પીળું થાય ત્યારે સંખ્યાતા સંભવે છે અને તદ્દન પીળું થાય ત્યારે એક જીવ સંભવે છે અને સુકાઇને જુદું પડી જાય ત્યારે અચેત થઇ જાય.

૧૧૯ પ્ર. વ્યવહાર રાશી અને અવ્યવહાર રાશી સંબંધી શું ખુલાસો છે ?

૯ અવ્યવહાર રાશિ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે કહેલ નથી, કેટલીક હકીકતો ઉપરથી અનુમાન થાય છે. અવ્યવહાર રાશિ માનવાવાળાની નીચે પ્રમાણે દલીલો છે:—

૧. સર્વ જીવોનું માતૃસ્થાન તિર્યંચ યોનિ છે.(અનાદિ નિગોદ)

૨. નિગોદમાં શુન્ય કાળ નથી.

૩. અસયં અદુવા અનંત ખુત્તો વ્યવહાર રાશિ આશ્રી છે.

૪. એક ઇંદ્રની સ્થિતિ કાળમાં અસંખ્યાત મોક્ષ જાય છે, જો બધા વ્યવહાર રાશીના જીવો એક જ વાર ઇંદ્ર થાય તો પણ બધા જીવો × અસંખ્યાતા જીવ = એટલા જીવ મોક્ષમાં જાય તો તે ક્યાંથી લાવવા ? તો કે અવ્યવહાર રાશિમાંથી.

૫. સર્વ ભવ્ય જીવ મોક્ષ જશે એવો પાઠ છે તો પછી ભવીને ક્યાંથી લાવવા ? તો કે અવ્યવહાર રાશિમાંથી, કારણ કે પૂછ્યા સમયના વ્યવહાર રાશિના સર્વ ભવ્ય જીવો મોક્ષ જશે.

૬. અસયં અદુવા અનંત ખુત્તો તેમાં અસયં કોને માટે લેવો કે જે અવ્યવહાર રાશિમાંથી તાજા આવેલા છે તેને માટે છે. અને દર સ્થાને અનેક ભવ કર્યા વગર કોઇ મોક્ષ જાય નહિ.

અવ્યવહાર રાશિને નહિ માનવાવાળાની દલીલો નીચે મુજબ છે:—

૧. સૂત્રમાં અવ્યવહાર રાશિ ખુલ્લી રીતે બતાવી નથી.

૨. લોકમાં એવું એકે પરમાણુ કે પ્રદેશ નથી કે જ્યાં દરેક જીવ જન્મ્યો નથી કે મર્યો નથી.

૩. સર્વ જીવે પૂર્વે દ્રવ્ય ઇંદ્રિયો અનંતી કરી.

૪. દરેક દંડકના જીવે દરેક દંડક ઉપર ગયાકાળે અનંતી ઇંદ્રિયો કરી.

૫. નિગોદપણે ઉ૦ ૨ાા પુદ્ગળ પરાવર્તન કરે.

૬. રત્નપ્રભા વગેરે પૃથ્વીમાં પૂર્વે સર્વ જીવ ઉપન્યા:

આવા સૂત્રપાઠો ઉપરથી એમ જણાય છે કે અવ્યવહાર રાશિ નથી. ત્યારે બીજો પક્ષ એમ કહે છે કે તેમાંની પાંચ દલીલો તો વ્યવહારરાશિવાળાને લાગુ પડે છે. અવ્યવહાર રાશિ નહિ માનવાવાળાની એક દલીલ છે કે સૂત્રમાં તે રાશિ બતાવી નથી પણ કેટલાક સૂત્રપાઠોનો ખુલાસો, અવ્યવહાર રાશિ માનવાથી થઈ જાય છે. તત્ત્વકેવળીગમ્ય.

૧૨૦ પ્ર. યોનિનો કાળ વીત્યે ધાન્યના દાણા અને બીજ સચેત કે અચેત ?

ઉ. યોનિના કાળ વીત્યા પછી પણ (ન ઉગતા છતાં પણ) ધાન્યના દાણા અને બીજ સચેત હોય છે, વળી અચેત ઘોડાની લાદનો બાજરો અને મનુષ્યના મળમા નીકળેલ ચીભડાંના બી અચેત હોવા છતાં ઉગે છે, ત્યારે છોલાં ઉતારેલું નાળીએર અને તોફા વિનાની સોપારી સચેત હોવા છતાં ઉગતી નથી, તેથી જે ન ઉગે તેને એકાંત અચેત ન સમજવું અને જે ઉગે તેને એકાંત સચેત ન સમજવું. માટે સાધુએ શેક્યા કે બાફેલા ન હોય એવા આખા દાણા અને બીજ ખાવા નહિ.

૧૨૧ પ્ર મનુષ્યની જાતિમાં સબીજ કાળ કેટલો ?

ઉ સો વર્ષના આયુષ્યવાળામાં પુરુષ ૭૫ વર્ષ સુધી અને સ્ત્રી ૫૫ વર્ષ સુધી સબીજ રહે. તે ઉપરાંતના અને ક્રોડ પૂર્વના આયુષ્ય સુધી જેનું જે આયુષ્ય હોય તેવા પુરુષના આયુષ્યનો વીશમો ભાગ બાદ કરીને બાકીના કાળમાં સબીજ હોય અને સ્ત્રી અરધા આયુષ્ય સુધી સબીજ રહે.

૧૨૨ પ્ર. ચોથ ભક્ત ઉપવાસ તે શું ?

ઉ. ઉપવાસને આગલે પાછલે દિવસે એકટાણું કરવાથી ચોથ ભક્ત ઉપવાસ થાય એવી રીતે બે ઉપવાસને આગલે પાછલે દિવસ એકટાણું કરવાથી છઠ ભક્ત ઉપવાસ થાય.

૧૨૩ પ્ર. ઉપવાસને આગલે પાછલે દિવસ બે ટાણાં ખાય

તો કેવી રીતે ઉપવાસ થાય ?

ઉ ત્યાં ચોથ ભક્ત પચ્ચક્ખાણ શબ્દ ન વાપરવો પણ બીજા દિવસના સવાર સુધી ઉપવાસના પચ્ચક્ખાણ આપવા.

૧૨૪ પ્ર બાંધેલું આયુષ્ય, જીવ પૂરૂં ભોગવે કે અધુરે આઉખે પણ મરે ?

ઉ. આયુષ્ય કર્મના બધા પ્રદેશો ભોગવાઇ જાય, શ્વાસોશ્વાસ પૂરા કરે પણ કાળ સ્થિતિ કોઇ પૂરી કરે, કોઈ પૂરી ન કરે એટલે અકાળ મૃત્યુથી મરે ત્યારે અભ્યંતર શ્વાસોશ્વાસ જલદીજલદી પૂરા થાય અને કર્મ દળો ભોગવાય જાય, તે સાત પ્રકારમાંના કોઈ પણ ઉપક્રમથી થાય.

૧૨૫ પ્ર. આયુષ્ય કેટલા પ્રકારના ?

ઉ આયુષ્યના બે ભેદ :- (૧) અનપવર્તનીય આયુષ્ય તે પૂરૂં ભોગવાય, તેના બે ભેદ સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી. સોપક્રમીને ઉપક્રમ આવે તો પણ બચી જાય અથવા આયુષ્ય પૂરૂં થવાનું હોય ત્યારે ઉપક્રમ આવી પડે, છતાં કાળને અવસરે કાળ પામ્યો એમ કહેવાય. (૨) અપવર્તનીય તે અધુરે આઉખે ઉપક્રમથી મરે તે સોપ-ક્રમી જ છે

૧૨૬ પ્ર. નિરૂપક્રમી આયુષ્યવાળા ક્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે ?

ઉ દેવ, નારકી અને યુગલીયા, આયુષ્ય આડાં છ માસ બાકી રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, અને પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તથા તિર્યંચ આયુષ્યના ત્રીજે ભાગે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે.

૧૨૭ પ્ર સોપક્રમી ક્યારે આયુષ્ય બાંધે ?

ઉ તેઓ આયુષ્યના ૩જે, ૯મે, ૨૭મે, ૮૧મે, ૨૪૩મે ભાગે, એમ ત્રીજાને ત્રીજે ભાગે બાંધતા છેવટ બંધ ન પડ્યો હોય તો છેવટના અંતર્મુહૂર્તમાં પણ બંધ પાડે.

૧૨૮ પ્ર ઉદીરણા ?

ઉ. જે કર્મનાં દળ અને રસ ઉદયાવલિકામાં ન આવેલ હોય એટલે ઉદયાવલિકાની બહાર હોય પણ ઉદય આવવા યોગ્ય હોય તેને આકર્ષીને ઉદયાવલિકામાં નાખી, ઉદયમાં લાવી ભોગવી નાખવા તે ઉદીરણા કહેવાય.

૧૨૯ પ્ર ઉદીરણાને દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજાવો.

ઉ. લીમડો ખાવાથી અશાતાવેદનીય કર્મની ઉદીરણા થાય, સાકર ખાવાથી સાતાવેદનીયની થાય, અફીણ કે કેફી ચીજ ખાવાથી શ્રુત જ્ઞાન રોકાઇ જાય, કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્રની ઉપાસના કરવાથી અને કુકર્મ કરવાથી મિથ્યાત્વનો ઉદય લાવી શકાય, કષાયનુ નિમિત્ત મળતાં કષાય ઉદયમાં આવે, સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવાથી વેદ મોહનીયનો ઉદય થાય, અનિષ્ટ સયોગથી અરતિનો ઉદય થાય, ઇષ્ટ વિયોગથી શોકનો ઉદય થાય, એવી રીતે બાહ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના નિમિત્તથી કર્મની ઉદીરણા થાય, અકાળ મરણ પણ પ્રમત્ત યોગે કરીને થાય, અપ્રમતાદિ ગુણ ઠાણે અકાળ મરણ ન હોય, શાતા અશાતાની ઉદીરણા પણ પ્રમત્તપણે હોય.

૧૩૦ પ્ર. કર્મના પ્રદેશ–રસ–સ્થિતિમાં વધારો કરી શકાય ?

ઉ. આયુષ્ય સિવાયના સાત કર્મમાં વધઘટ બંને કરી શકાય. આયુષ્ય કાળ ઘટાડી શકાય પણ વધારી શકાય નહિ આયુષ્યનો ઘાત થતાં દરેક પ્રાણનો નાશ થાય.

૧૩૧ પ્ર જીવ તો અવિનાશી છે, તો નાશ કેમ થાય ?

ઉ દ્દસ દ્રવ્ય પ્રાણ નાશ થાય, ભાવ પ્રાણ કદી નાશ થતા નથી, એક ગતિમાંથી બીજીમાં જાય કે મોક્ષ જાય પણ જીવનો સર્વથા નાશ નથી. દ્રવ્ય પ્રાણ નાશ કરનારને હિંસા થાય છે

૧૩૨ પ્ર આયુષ્યની હદનું કોઇ ચિન્હ છે ?

ઉ. મેષ સંક્રાંતિના ૧૦ દિન જતાં, તપેલામાં તેલ નાખીને

સૂર્ય માથે આવે ત્યારે મધ્યાહ્નને બપોરે તેલમાં જોવું કે સૂર્ય ખાંડો દેખાય છે કે નહિ ?

દક્ષિણમાં ખાંડો દેખાય તો ૬ માસ જીવે, પશ્ચિમમાં દેખાય તે ૩ માસ, પૂર્વમાં દેખાય તો ૧ માસ અને ઉત્તરમાં દેખાય તો ૨ માસ જીવે. વચ્ચે સૂર્ય ખાંડો દેખાય તો તરત મરે. સંપૂર્ણ સૂર્ય દેખાય તો વર્ષ ૧ સુધી ક્ષેમકુશળ રહે.

બન્ને કાન આંગળીથી બંધ કરવાથી ગાજે નહિ, આંખ દાબતાં વીજળી જેવો ચમકાર ન જણાય, કપાળે હથેળી રાખીને આંખ સામે હાથ રાખવાથી જાડા થાંભલા જેવો હાથ દેખાય તો વધારે આયુષ્ય નથી એમ સમજવું.

૧૩૩ પ્ર. આયુષ્ય, સ્થિતિ અને ભવમાં શું ફેર છે ?

ઉ આયુષ્ય = પૂર્વભવે જે વખતે બાંધ્યું ત્યારથી આવતા ભવનું આયુષ્ય. સ્થિતિ = જે ભવનું આયુષ્ય બાંધ્યું છે તે ભવમાં ઉપજવા જવા માંડ્યું ત્યાંથી તે ગતિમાં જેટલો કાળ રહે તે ભવ = દેવ, મનુષ્ય વગેરેનો જે ભવ મળે તે.

૧૩૪ પ્ર. આયુષ્ય ક્યારે ભોગવાય ?

ઉ આયુષ્યનો બંધ પડ્યા પછી અબાધાકાળ પૂરો થતાં જ ભોગવાય, તે પ્રદેશ ઉદય અને તદ્ભવ રૂપ ઉદય આવ્યું તે વિપાક ઉદયથી ભોગવાય. કર્મદળ ભોગવવા માટે રચના અબાધાકાળ પછી થાય, તે કર્મનિષેક કહેવાય.

૧૩૫ પ્ર આયુષ્યનો અબાધાકાળ કેટલો ?

ઉ. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧/૩ પૂર્વ ક્રોડ. કર્મ બંધ અને કર્મનો ઉદય એ બે વચ્ચેનું અંતર તે અબાધા કાળ.

૧૩૬ પ્ર બીજા કર્મનો અબાધાકાળ કેવી રીતે છે ?

ઉ એક કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિએ ૧૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ

હોય, એ હિસાબે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત સુધી સમજવું.

૧૩૭ પ્ર. કરેલા કર્મ ભોગવવાં પડે તો જપ તપ વગેરેની શી જરૂર?

ઉ. પ્રદેશથી બધાં કર્મ ભોગવાય, અનુભાગ તથારૂપ વેદાય કે જપ તપ વગેરેથી બીજી રીતે ભોગવી નખાય.

૧૩૮ પ્ર. કર્મનો બંધ કાળ કેટલો?

ઉ. આયુષ્ય કર્મ એક ભવમાં એકવાર અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં બંધાય અને તે સિવાયના સાત કર્મનો બંધ સમયે સમયે થાય.

૧૩૯ પ્ર. એક ભવમાં એક જ વાર આયુષ્યનો બંધ થાય અને જીવો તો અનંતાનંત છે છતાં આયુષ્ય કર્મના બંધક કરતાં અબંધક સંખ્યાત ગુણ શા માટે?

ઉ. નિગોદના આયુષ્ય બંધ કાળ કરતાં તેઓનું આયુષ્ય સંખ્યાતગણું છે. નિગોદ સિવાયના બીજા સંસારી જીવો અસંખ્યાતા છે અને નિગોદના જીવો અનંતાનંત છે એટલે નિગોદના જીવોની બહુળતા હોવાથી તેઓનો બંધક અબંધક કાળ મુખ્યતામાં આવ્યો, તેમના તે બન્ને કાળ અંતર્મુહૂર્તના છે.

૧૪૦ પ્ર. કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધને દેશ બંધ કેમ કહ્યો?

ઉ. કાર્મણ શરીર અનાદિ કાળનું પરંપરાથી ચાલ્યું આવે છે. વ્યક્તિગત કર્મ સાદિ સાંત છે પણ પરંપરામાં અનાદિનું છે. જુના કર્મમાં નવા કર્મનો હિસ્સો આવે તેથી દેશ બંધ કહેવાય.

૧૪૧ પ્ર. જીવને પરભવમાં કેમ જવું પડે છે?

ઉ. જે ગતિનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તે ગતિનું સ્થાન આકર્ષણ કરે છે, આયુષ્ય તથા ગતિ નામ કર્મ ખેંચાય છે, અનુપુર્વી કર્મ માર્ગે લઈ જાય છે જીવ કર્મથી દોરાય છે અને ઉત્પતિ સ્થાને પરભવમાં જાય છે.

૧૪૨ પ્ર મનુષ્યાણી ૩૩ સાગરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બાંધે?

ઉ. અનુત્તર વિમાનનું દેવનું આયુષ્ય બાંધે, ૭ મી નરકનું નારકીનું આયુષ્ય ન બાંધે. (જુઓ પન્નવણા પદ ૨૩).

૧૪૩ પ્ર. પ્રત્યેકમાં અનંતાનો ભાંગો કેવી રીતે લાભે ?

ઉ. પ્રત્યેકનું બીજ વાવવાથી પ્રથમ એક જીવ ઉપજે પછી તેની નિશ્રાયે જઘન્ય ૧, ૨, ૩ અને ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતા અને અનંતા જીવ આવીને ઉપજે.

૧૪૪ પ્ર. પાંચ પ્રતિક્રમણ દેવસી વગેરે શા માટે ?

ઉ. પ્રતિક્રમણનો હેતુ દોષો અને વેર વિરોધ ટાળવાનો છે.

(૧, ૨) દેવસી અને રાઇસી પ્રતિક્રમણ–સંજ્વલની ચોકડી ટાળવા માટે અને યથાખ્યાત ચારિત્ર મેળવવાં માટે છે.

(૩) પાખીનું પ્રતિક્રમણ–પ્રત્યાખ્યાનની ચોકડી ટાળવા માટે અને મનુષ્યની ગતિનો બંધ અટકાવવા માટે અને નિર્મળ સાધુપણું મેળવવા માટે છે.

(૪) ચોમાસી પ્રતિક્રમણ, અપ્રત્યાખ્યાની ચોકડી ટાળવા માટે, તિર્યંચ ગતિનો બંધ અટકાવવા માટે અને શ્રાવકપણાની શુદ્ધિ માટે છે.

(૫) સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ, અનંતાનુંબંધની ચોકડી ટાળવા, નરક ગતિનો બંધ અટકાવવા અને સમકિત નિર્મળ કરવા માટે છે.

૧૪૫ પ્ર. મિચ્છામિ દુક્કડં એટલે શું ?

ઉ. મિ = મૃદુતાપૂર્વક + છા = દોષોનો છેદ કરીને + મિ = ચારિત્રની મર્યાદામાં રહીને; દુ = દુઃખ દેનાર, ક = પાપકર્મને, ડં = ઉલ્લંઘન કરૂં છું.

૧૪૬ પ્ર. અનંતાનુબંધી ચોકડીનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉ. અપ્રશસ્ત હેતુ, તીવ્ર અશુદ્ધ ઉપયોગ, તન્મયપણું, ધર્મદ્વેષ, નિર્દ્ધસ પરિણામ. જેમકે ક્રોધ–માઠા પરિણામમાં તીવ્ર ઉપયોગ, ડંખ, ઉંડાણમાં વૈરભાવ, જૈન ધર્મ પર દ્વેષ.

માન—પોતાને જ્ઞાન દશા માની, ભોગ બાધક નથી એમ માને, હું જ સમજુ છું બીજાને તુચ્છ જાણે, જૈન ધર્મ તરફ દ્વેષ.

માયા—શુદ્ધ ધર્મ પ્રત્યે દ્રોહ, નિવડ માયા.

લોભ—સગાં, પરિગ્રહ, ભોગમાં અસાધારણ તન્મયપણું, નિદ્ધ્વંસ પરિણામ ખોટા તત્વ જ્ઞાનમાં મમત્વ. આ બધાં અનંતાનુબંધી સૂચક છે.

૧૪૭ પ્ર. ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક ભાવમાં શું ફેર છે?

ઉ. ક્ષયોપશમ ભાવમાં જેમ જેમ કર્મ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવતી જાય તેમ તેમ તે પ્રકૃતિને વશ કરનાર આત્મગુણમાં ઉપયોગ અને રમણતા કરીને ઉદયવંત પ્રકૃતિને મંદ કરી નાખીને પ્રદેશ ઉદયથી ભોગવી નાખે એટલે નવીન કર્મ બંધ અલ્પ અને રૂક્ષ થતો જાય અને જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવી નથી તેને જ્ઞાન ઉપયોગથી ઉદયમાં આવવા ન દેવી. ક્ષાયક ભાવમાં કોઇ એક પ્રકૃતિને મૂળમાંથી શુકલ-ધ્યાનથી ઉખેડી કાઢી કાયમને માટે તેનો નાશ કરવો કે જેથી તે પ્રકૃતિ સત્તામાં જ રહે નહિ. ક્ષાયિક ભાવમાં તીવ્ર તારતમ્યતાવાળો પુરુષાર્થ છે. વળી પ્રકૃતિનો ઉપશમ કરવામાં આવતો નથી ક્ષયોપશમનું કામ ક્રમશઃ ધીમું ધીમું પ્રગતિ કર્યે જાય છે ક્ષાયિકભાવ એક સામટો પુરુષાર્થ કરે છે.

૧૪૮ પ્ર. સાધુની કરણી કરવા છતાં મિથ્યાત્વી કેમ સંભવે?

ઉ. તેને પુદ્ગળીક સુખ અને આત્મિક સુખનો ભેદ ન સમજાય તેમજ દેવ, ગુરુ, ધર્મ આશ્રી જિનવાણીનો મર્મ સમજે નહિ.

૧૪૯ પ્ર. જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ કેવા સ્વરૂપમાં રહે છે?

ઉ. આઠ રૂચક પ્રદેશો, જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં, મધ્ય ભાગે રહે છે, ચાર ઉપર અને ચાર નીચે, ત્રણ ત્રણને જોટે રહે છે, તેમનો બંધ અનાદિ અનંત છે, તે આઠ તેજ ઠેકાણે મધ્યમાં રહે છે, તેમાં ફેરફાર થતો નથી, તે આઠ રૂચક પ્રદેશને સંકળીત અસંખ્યાત પ્રદેશો

છે તેમાં સંકોચ વિકાસ થાય છે, અને તેઓનો અરસપરસ બંધ સાદિ સાંત છે કારણ કે તેઓનું સ્થાન અરસપરસ બદલાય છે પણ કોઇ પ્રદેશ છુટો પડતો નથી. આ બંધ આત્મપ્રદેશો આશ્રી છે, અહિં કર્મ અને શરીરની વિવક્ષા નથી. સિદ્ધના આત્મ પ્રદેશોનો બંધ સાદિ અપજ્જવસિય (અંનત) છે.

૧૫૦ પ્ર. કાર્મણ શરીર આદિવાળું કે અનાદિ ?

ઉ કર્મની સ્થિતિ જ૦ એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગર છે તેથી વ્યક્તિગત કર્મ પ્રકૃતિ સાદિ સાંત છે પણ પરંપરાની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળની છે તે અપેક્ષાએ ભવ્ય ને અનાદિ સાંત છે અને અભવ્ય ને અનાદિ અનંત છે.

૧૫૧ પ્ર આઠ રૂચક પ્રદેશો કેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે ?

ઉ. આઠ રૂચક પ્રદેશો ૧. અથવા ૨, અથવા ૩, અથવા ૪, અથવા ૫, અથવા ૬, અથવા ૮, આકાશ પ્રદેશોમાં અવગહના કરે પણ ૭ માં નહીં.

૧૫૨ પ્ર. સમોહિયા મરણ તે શું છે ?

ઉ. સમોહિયા મરણ સમુદ્‌ઘાત સહિત થાય એટલે શરીરમાં રહીને આત્મ પ્રદેશો કીડીની હારની માફક ઉત્પત્તિ સ્થાનકને સ્પર્શી આવે ત્યાં સુધી દેશથી કંપે પછી દડાની પેઠે સર્વથી કંપીને ઉત્પત્તિ સ્થાનકે જાય, વિગ્રહ રહીત ગતિવાળાને આવું મરણ થાય.

જેને સમુદ્‌ઘાત થતી નથી તે બંધુકના ભડાકાની માફક સર્વથીજ કંપીને અસમોહિયા મરણે મરીને એક સમયમાં અથવા બે કે ત્રણ સમયમાં વિગ્રહ ગતીએ ઉત્પત્તિ સ્થાને જાય. (અહીં જેને એક સમયની ઋજુગતિ છે તેને કોઈ અપેક્ષા પૂર્વક એક સમયની વક્રગતિ કહી છે તે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય છે.)

૧૫૩ પ્ર. સમુદ્‌ઘાત એટલે શું ?

ઉ. સમ=સત્તામાં રહેલા કર્મનો ઉદ્‌=ઉદીરણા કરીને, ભોગવીને,

ઘાત=નાશ કરવો તે સમુદ્ઘાત, એટલે સત્તામાં રહેલ કર્મને આકર્ષીને ભોગવીને નાશ કરવા તે.

૧૫૪ પ્ર. કેવળ સમુદ્ઘાત ક્યારે થાય ?

ઉ. ૧૩મા ગુણસ્થાનનું અંતર્મુહુર્ત બાકી રહે ત્યારે અને આવજીકરણ પછી અંતર્મુહુર્તમાં કેવળ સમુદ્ઘાત થાય. જેને આયુષ્યના છેલ્લા છ માસની અંદર કેવળજ્ઞાન થાય તેને જ વેદની આદિ કર્મની સ્થિતિ વધારે હોય તેને કર્મોને સરખી સ્થિતિના કરવા માટે થાય.

૧૫૫ પ્ર. સિદ્ધમાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય તે શું ?

ઉ. સિદ્ધ પોતે દ્રવ્ય, જ્ઞાન, દર્શન તે ગુણ, જ્ઞાન કે દર્શનનો ઉપયોગ તે પર્યાય.

૧૫૬ પ્ર. સિદ્ધની અગુરુ લઘુ પર્યાય કઇ ?

ઉ. સિદ્ધના જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગમાં, લોક-અલોકના રૂપી-અરૂપી દ્રવ્યોની અરૂપી છાંયા (ભાસ, પ્રતિબિમ્બો) પડે તે અગુરુ લઘુપર્યાય.

૧૫૭ પ્ર. પરમાણુના ત્રણ પ્રકાર કયા કયા છે ?

ઉ ૧ જીવે પ્રકર્ષ યોગથી જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા તે પ્રયોગસા પુદ્ગળ.

૨ જીવે જે પુદ્ગળો છોડયાં તે પુદ્ગળોમાં બીજાં પુદ્ગળો ભળે એટલે મિસસા પુદ્ગળો થાય.

૩ ઉપરની બે જાતથી જુદાં પુદ્ગળો તે એક પરમાણુથી માંડીને અનંત અનંત પ્રદેશી સ્કંધ, એવાં પુદ્ગળો છુટાં કે જથાબંધ સ્વભાવથી હોય તે વિસસા પુદ્ગળ કહેવાય.

૧૫૮ પ્ર. પરમાણું એટલે શું ?

ઉ એકના બે ભાગ ન થાય એવું ઝીણામાં ઝીણું પુદ્ગળનું સ્વરૂપ તે પરમાણું.

૧૫૯ પ્ર. પુદ્ગળ એટલે શું ?

ઉ. પુદ્=પૂરાવું, ગળ=ગળવું, મળે અને જુદું થાય તે પુદ્ગળ. જેને એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ અને બે સ્પર્શ હોય તે પરમાણું પુદ્ગળ દ્વીયાવત સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત અનંત પ્રદેશી સ્કંધો હોય તેમાં કોઇ ચાર સ્પર્શવાળા (જેમકે ભાષા–મન–કાર્મણ શરીર યોગ્ય વર્ગણા) હોય અને કોઈ આઠ સ્પર્શવાળા હોય જેમકે ઉદારીક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ શરીર યોગ્ય વર્ગણાઓ અને બીજી અનેક વર્ગણાઓ પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે. લોકમાં એવા અનંત અનંત પરમાણુંઓ અને સ્કંધો છે. પરમાણું પુદ્ગળ શુદ્ધ દ્રવ્ય છે અને સ્કંધો વિકાર ભાવના દ્રવ્યપર્યાયો છે.

૧૬૦ પ્ર. પુદ્ગળનું લક્ષણ શું ? કે જેથી ઓળખાય ?

ઉ શબ્દ, અંધકાર ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતાપ, વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ એ લક્ષણોથી પુદગળના સ્વરૂપની ઓળખાણ થાય.

૧૬૧ પ્ર. પુદ્ગળ પર્યાયનું લક્ષણ શું ?

ઉ. એકત્વ (ભેગા થવું), પૃથક્ત્વ (જુદા થવું) સંખ્યા (સંખ્યામાં મળવું, સ્કધોબનવા) સંઠાણ, સંજોગ, વિયોગ એ પુદ્ગળ પર્યાયોના લક્ષણ છે.

૧૬૨ પ્ર. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ શું છે ?

ઉ. તે પુદ્ગળના ગુણ પર્યાય છે, પુદ્ગળની સાથે સમવાય સંબંધે એકત્વ થઇને રહેલા છે, સ્વપર્યાયથી પરમાણું શાશ્વત છે, પર-પર્યાયથી અનિત્ય છે, કારણ કે અન્ય પુદગળોમાં મળે ત્યારે ત્યાંના વર્ણાદિ રૂપે પરિણમે, બહાર નીકળી સ્વતંત્ર થાય ત્યારે મૂળ ગુણ પર્યાય હોય તેજ રહે

૧૬૩ પ્ર. પરમાણુઓની એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ ગતી કેટલી ?

ઉ પરમાણું પુદગળ એક સમયે ચૌદ રાજલોક સ્પર્શે ?

૧૬૪ પ્ર. સનત્કાર ચક્રવર્તિ દેવલોક ગયા કે મોક્ષ ?

ઉ. ઠાણુંગજીના ચોથે ઠાણે, પહેલે ઉદ્દેશે, ચાર અંતક્રિયાના સ્વામિ છે, તેમાંના એક સનતકુમાર ચક્રી છે.

૧૬૫. પ્ર. શ્રી ઋષભદેવ સ્વામિ પૂર્વે ત્રીજા ભવે મહાવિદેહમાં વજ્રનાભ ચક્રવર્તિ હતા, તેમનો દીક્ષાનો કાળ તો છેવટનો છે, આવતા ભવનું આયુષ્ય તો ૧/૩ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે બાંધે, ત્યારે ચક્રવર્તિપણામાં સર્વાર્થ સિદ્ધ મહાવિમાન દેવનું આયુષ્ય કેવી રીતે બાંધે ?

ઉ. ભગવતીજી સૂત્રના ૨૫ મા શતકમાં ૭ મે ઉદ્દેશે સંજ્યાના અધિકારે કહ્યું છે કે ગૃહસ્થ લિંગમાં પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર સિવાયના ચાર ચારિત્ર લાભે અને ૭ મે ગુણ ઠાણે પહેલાં ત્રણ ચારિત્ર લાભે. વજ્રનાભ ચક્રવર્તિ સમકિત હતા, સમકિત ચક્રવર્તિ દીક્ષા લેવાના જ હોય, તેઓ ચોથે ગુણ ઠાણે રહ્યા, આયુષ્યના બંધ સમયે સાતમા ગુણ ઠાણાની પરિણામની ધારાએ ચડીને સર્વાર્થ સિદ્ધન દેવતાના આયુષ્યનો બંધ પાડેલો અને ત્યારપછી કેટલેક કાળે દીક્ષા લઇ સાધુપણામાં કાળ કરી સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં ઉપજ્યા હોય તે વાત બંધ બેસે છે.

૧૬૬ પ્ર. જે જીવ નરકથી નીકળી ચક્રવર્તિ થાય તેણે નરકમાં કેવી રીતે ચક્રવર્તિ પણાનો બંધ કર્યો ?

ઉ. પૂર્વે સાધુપણામાં બે વાર ચક્રવર્તિપણાના પુણ્યદળ મેળવેલાં તેમાં એકવાર ચક્રવર્તિ થઇ પછી દીક્ષા ન લેવાથી પહેલી નરકે જઇ ત્યાંથી નીકળી ફરી ચક્રવર્તિ થાય.

૧૬૭ પ્ર. તંદુલ મચ્છ અંતમુહૂર્તમાં કેવી રીતે ૭ મી નરકે જાય ?

ઉ. પૂર્વે બે વાર ૭ મી નરકે જવાના અશુભ કર્મ બાંધ્યા હોય તે, વચમાં તંદુલ મચ્છ થઈ ફરી મહા હિંસક અધ્યવસાયના જોરે ૭ મી નરકે જાય.

૧૬૮ પ્ર. કેવળી ભગવાન દેવાધિદેવ કે ધર્મ દેવ ?

ઉ. દેવાધિદેવની આ ગતિમાં ત્રણ નરક અને વૈમાનિક દેવ છે. કેવળીની આ ગતિમાં ચારે ગતિ છે માટે સામાન્ય કેવળી ભગવાન ધર્મ દેવ કહેવાય, ધર્મ દેવની ગતિ મોક્ષ અથવા દેવલોક હોય.

૧૬૯ પ્ર ધર્મદેવનો સંચિઠણા કાળ એક સમયનો કેવી રીતે ? તેમની જઘન્ય સ્થિતિ તો અંતર્મુહૂર્તની છે.

ઉ. સ્થિતિ ચારિત્ર આશ્રી છે. સંચીઠણા ભાવ આશ્રી છે, ચોથા ગુણસ્થાનવાળો ભાવ ચારિત્રે ચડે તો પાધરો ૭ મે ગુણ ઠાણે જાય ત્યાં જઘન્ય એક સમય સાધુપણું ભોગવ્યું તે સંચીઠણાકાળ.

૧૭૦ પ્ર. છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર એક ભવમાં જ. ૧, ૨, ૩ વાર અને ઉ. ૧૨૦ વાર કેવી રીતે ?

ઉ. મૂળ દોષ લાગે તો ત્રણ વાર ઉપર છેદ નથી અતિચાર લાગે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત છેદ રૂપે આપવામાં આવે તો એક ભવમાં ૧૨૦ વાર આવે તે ઉપરાંત નહિ

૧૭૧ પ્ર. છેલ્લાં ત્રણ ચારિત્ર કેટલીવાર પાળવામાં આવે ?

ઉ.

ચારિત્ર	એક ભવમાં	અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદરના ૩ મનુષ્ય ભવમાં
પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર	જ. ૧ ઉ ૩ વાર	જ ૨. ઉ ૭ (૩+૩+૧=૭)
સુક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર	જ. ૧ ઉ ૪ વાર	ઉ. ૯ (૪+૪+૧=૯)
યથાખ્યાત ચારિત્ર	જ. ૧ ઉ ૨ વાર	ઉ ૫ (૨+૨+૧=૫)

૧૭૨ પ્ર પુલાક પણામાં મરે નહિ છતાં તેને મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કેમ કહી ?

ઉ. પુલાકપણામાં વર્તતા આઠમાં દેવલોકનો બંધ પાડે, મારણાંતિક સમુદ્ઘાત થાય, પછી સમુદ્ઘાતથી નિવર્તી કષાય કુશીલાદિક પામી મરે.

૧૭૩ પ્ર. ઘણા જીવ આશ્રી પુલાક નીયંઠાની જઘન્ય સ્થિતિ એક સમય કેવી રીતે ?

ઉ. એક જણને પુલાકપણામાં એક જ સમય બાકી રહ્યો છે તે જ સમયે બીજો જીવ પુલાકપણાને પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે બે જણનો પુલાકપણામાં સાથ એક જ સમય માટે રહ્યો.

૧૭૪ પ્ર. અન્ય લીંગ અને ગૃહ લીંગમાં કેટલાં ચારિત્ર લાભે ?

ઉ. પરિહાર વિશુદ્ધ સિવાયના ચાર ચારિત્ર લાભે.

૧૭૫ પ્ર. અન્ય લીંગ અને ગૃહ લીંગમાં છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર કેવી રીતે લાભે ?

ઉ. સ્વલીંગી સાધુ મિથ્યાત્વી ક્રુર રાજાને કારણે અન્ય લીંગના અથવા ગ્રહસ્થનો વેશ રાખી, ભાવ ચારિત્ર કાયમ રાખે તે અપેક્ષા સમજવી.

૧૭૬ પ્ર. સ્વલીંગ, દ્રવ્ય લીંગ અને ભાવ લીંગમાં શું ફેર ?

ઉ. સાધુનો વેશ તે સ્વલીંગ, વેશ પ્રમાણે ભાવ તે ભાવ લિંગ, વેશ અને ભાવમાં પરસ્પર વિરોધ તે દ્રવ્યલિંગ

૧૭૭ પ્ર. તીર્થંકર નામ કર્મના દળીયાં કોણ અને ક્યારે બાંધે ?

ઉ. ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમથી વધારે જેને સંસાર હોય તે તીર્થંકર નામ કર્મના દળીયાં મેળવી શકે નહિ. બંધ ત્રીજે ભવે પડે પણ દળીયાં એક ક્રોડાક્રોડ સાગરમાં મેળવે જેને બંધ ન પડે તેના દળીયાં યશોકીર્તિનું ફળ આપી ભોગવાય જાય.

૧૭૮ પ્ર. શ્રી મહાવીર સ્વામિના ગર્ભનું સાહરણ કયે ઠેકાણે છે ?

ઉ. આચારાંગ સૂત્ર સ્કંધ ૨, અ. ૧૬—"ગબ્ભાઓ ગબ્ભં

સાહરીએ" એવો પાઠ છે. દશાશ્રુત સ્કંધ, અ ૮–ગબ્ભાઓ ગબ્ભં સાહરીએ.

ભગવતીજી શતક ૯, ઉ. ૩૩–દેવાનંદજીને પાનો ચડયો ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે તેમની કુક્ષીમાં હું ૮૨॥ રાત્રિ રહ્યો છું. સમવાયાંગજીમાં પોટીલના ભવથી છઠો ભવ મહાવીરનો તે આ પ્રમાણે:–

૧ પોટીલ, ૨ આઠમું દેવલોક, ૩ નંદરાજા, ૪ દસમું દેવલોક, ૫ દેવાનંદાજીની કુંખે, ૬ ત્રિશલાદેવી રાણીની કુંખેથી અવતર્યા.

હરણગમેષીદેવે ગર્ભને યોનીથી સાહરીને યોની દ્વારા અખંડપણે ગર્ભસ્થાનમાં મૂકયો.

૧૭૯ પ્ર. છદ્મસ્થ ભવ્ય તીર્થંકરના વખતમાં કોઇ કેવળી હોય ?

ઉ. તીર્થંકર માતાના ઉદરમાં આવ્યા પહેલાં જ આગલા તીર્થંકરના શાસનમાં કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ બંધ થાય છે. તીર્થંકર જન્મી દીક્ષા લઇને કેવળ જ્ઞાન પામે અને તીર્થ સ્થાપે ત્યારે આગલા તીર્થંકરના સાધુ તેમાં ન ભળે ત્યાં સુધી તેમને કેવળજ્ઞાન ન થાય.

૧૮૦ પ્ર. કલ્પવૃક્ષ શેના બનેલા હોય ?

ઉ દશ જાતના કલ્પવૃક્ષ સચેત વનસ્પતિકાય, ઉદારીક પુદગળના વાવ્યાં વગર ઉગે માટે વિસસા ઉત્પન્ન પણ પ્રયોગસા પુદગળ છે, ઘણા કાળની સ્થિતિના છે.

૧૮૧ પ્ર જુગલીયાં શેનો આહાર કરે ?

ઉ પૃથ્વી, ફળ અને ફુલનો આહાર કરે તે અમૃત સરખો હોય.

૧૮૨ પ્ર. સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યનો ૨૪ મુહૂર્તનો વિરહ કેમ થાય ?

ઉ. મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં એટલો કાળ એવી જાતનો વાયરો વાય કે જેને લઇને ૧૪ સ્થાનકમાં સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થાય જ નહિ.

૧૮૩ પ્ર. મનુષ્યના ઉપરા ઉપર ભવ કેટલા થાય?

ઉ સમુર્છિમ મનુષ્ય અથવા ગર્ભજ મનુષ્યના અથવા સમુચ્ચય મનુષ્યના ઉપરા ઉપર ઉત્કૃષ્ટા ભવ આઠ થાય.

૧૮૪ પ્ર. સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તો અશાશ્વતો કેવી રીતે?

ઉ તેનો વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટો ૧૨ મુહૂર્તનો છે.

૧૮૫ પ્ર. અકેવળી અને છદ્મસ્થમાં શું ફેર?

ઉ ૧૧ મા ગુણુ ઠાણા સુધી છદ્મસ્થ, બારમા ગુણુસ્થાનવાળા સુધી અકેવળી, બારમા ગુણુસ્થાનવાળા છદ્મસ્થ ન કહેવાય.

૧૮૬ પ્ર. સંસાર પરિઅટ્ટણા અને અસિદ્ધમાં શું ફેર?

ઉ. ૧૧ મા ગુણ ઠાણા સુધી સંસાર પરિઅટ્ટણા અને ૧૪ મા ગુણ ઠાણા સુધી અસિદ્ધ.

૧૮૭ પ્ર અઢીદ્વીપ બહાર કોઇ મનુષ્ય જન્મે મરે કે કેમ?

ઉ. મનુષ્ય ક્ષેત્ર બહાર મનુષ્ય જન્મ મરણ ન કરે, દેવતા ઉપાડી જાય તોય તેને પાછા મૂકી જવાની સ્વભાવિક રીતે બુદ્ધિ થાય.

૧૮૮ પ્ર. મિશ્ર કાય યોગ કોને કહેવાય?

ઉ. ઉપજતાં પહેલા સમયના કાર્મણ કાયયોગ પછી બીજા સમયથી માંડીને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં શરીર પર્યાપ્તિ પૂરી થાય તેની પહેલાના સમય સુધી મિશ્ર યોગ કહેવાય જેમકે ઉદારીક મિશ્ર અને વૈક્રિય મિશ્ર.

૧૮૯ પ્ર. લબ્ધીથી ઉત્તર વૈક્રિય કે આહારક શરીર બને ત્યારે કોનું મિશ્ર સમજવું?

ઉ. ઉદારીક શરીરવાળો ઉપરોક્ત શરીર કરે ત્યારે બનાવતી વખતે ઉદારીકની પ્રધાનતાથી ઉદારીક મિશ્ર કહેવાય અને છોડતી વખતે વૈક્રિય મિશ્ર અથવા આહારક મિશ્ર કહેવાય કારણ કે તે વખતે તેની પ્રધાનતા છે.

૧૯૦ પ્ર. નોસન્નાવઉત્તા કોણ કહેવાય ?

ઉ. ગુણસ્થાન ૭થી માંડીને ઉપરના ગુણઠાણુવાળા નોસન્નાવઉત્તા કહેવાય તેમને આહાર કરવાની સંજ્ઞા એટલે અભિલાષા નથી પણ આહાર કરે તો ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયથી કડવા ઓસડરૂપ આહારની ઈચ્છા વગર આહાર કરે.

૧૯૧ પ્ર લેશ્યામાં મરીને જીવ પરભવમાં ક્યારે જાય ?

ઉ. મરવા પહેલાં અંતર્મુહૂર્ત અગાઉ જે લેશ્યા થાય તેના ત્રણ ભાગ કરીએ તો લેશ્યાના મધ્ય ભાગમાં મરે, પહેલો ભાગ મરણ પહેલાનો અંતર્મુહૂર્ત, બીજો ભાગ મરણ વખતનો અને ત્રીજો ભાગ અન્ય ગતિનો અંતર્મુહૂર્ત મનુષ્ય કે તિર્યંચમાં ઉપજે તો તે લેશ્યા બદલી જાય અને દેવતા નારકી ને તેજ લેશ્યા આખો ભવ રહે અને તે પછીના ભવમાં અતમુહૂર્ત સુધી રહે.

૧૯૨ પ્ર. તીર્થંકર કેટલા ગુણસ્થાન સ્પર્શે ?

ઉ ૪, ૬ ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪ એ નવ સ્પર્શે, બાકીના ન સ્પર્શે.

૧૯૩ પ્ર દરેક તીર્થંકરના વખતમાં પ્રત્યેક બુદ્ધ કેટલા ?

ઉ. દરેક તીર્થંકરના વખતમાં ચાર બુદ્ધિવાળા જેટલા હોય તેટલા પ્રત્યેક બુદ્ધ સમજવા.

૧૯૪ પ્ર. પાંચમા આરાને છેડે કેટલા સૂત્ર રહેશે.

ઉ. નદીજીમા બાર અંગની હુંડીના પ્રારંભમાં પર્યાયમાં કહ્યું છે કે :– આચારાંગ, આવશ્યક, દશવૈકાલીક અને ઉત્તરાધ્યયન એ ચાર મુખ્ય હોવાથી તીર્થંકરના તીર્થ સુધી પ્રવર્તે.

૧૯૫ પ્ર દસમે ગુણ ઠાણે કયો ઉપયોગ ?

ઉ સૂક્ષ્મ સંપરાયનો સ્વભાવ માત્ર જ્ઞાન ઉપયોગનો જ છે,

દર્શન ઉપયોગનો નથી જુએ ભગવતીજી શતક ૨૫. ઉદ્દેશ ૭, સંજયાના અધિકારમાં.

૧૯૬ પ્ર. શ્રાવક સૂત્ર ભણે કે કેમ ?

ઉ. શ્રી નંદીજીમાં શ્રમણોપાસકને "સુયપરિગ્ગહા" કહ્યા છે, માટે સૂત્ર ભણ્યા જણાય છે.

૧૯૭ પ્ર. ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અણુજ્ઞા શું છે ?

ઉ. ગુરુ અધ્યયન વગેરેનો ઉપદેશ આપે તે ઉદ્દેશ, શિષ્ય સમજે તે સમુદ્દેશ, ગુરુ અજ્ઞા આપે કે જેમ તમે ધાર્યું તેમ બીજાને ધરાવજો તે અણુજ્ઞા

૧૯૮ પ્ર. ઉદ્દેશો, સમુદ્દેશો, અણુન્ન, અણુયોગ તે શું ?

ઉ. વાંચણી લેવી તે ઉદ્દેશો, ધારી રાખવું તે સમુદ્દેશો, વાંચણી દેવી તે અણુન્ન અને ઉદ્દેપશ દેવો તે અણુયોગ (શાખ અનુયોગદ્વાર શ્રુતજ્ઞાનના અધિકારે, સૂત્ર મંડાતાં)

૧૯૯ પ્ર. સાધુએ કેવી કથા કરવી ?

ઉ તત્ત્વ માર્ગમાં સ્થાપના (પ્રવૃત્તિ) કરાવનાર કથા તે આક્ષેપિણી, મિથ્યાત્વાદિ દોષોમાંથી નિવૃત્તિ કરાવનારી કથા તે વિક્ષેપિણી, સંસારમાં અરૂચી અને મોક્ષ પ્રત્યે રૂચી થાય એવી કથા તે નિર્વેદિની, વૈરાગ્યની ભાવના ઉત્પન્ન કરનારી કથા તે સવેદની એમ ચાર કથા સાધુએ કરવી.

૨૦૦ પ્ર નારકી, દેવતાને, આહારક, તેજસ, કાર્મણની ઊત્કૃષ્ટિ ૪ ક્રિયા કેવી રીતે લાગે ?

ઉ. તેઓએ, તેઓના પૂર્વકૃત શરીર વોસરાવ્યા નથી તેથી તે શરીરના પુદ્દગળોને ફરસતાં આહારક અને ઉદારીકને કિલામના થાય જેથી ૪ ક્રિયા લાગે, વળી ઉદારીક આશ્રી તેજસ, કાર્મણ રહ્યાં છે તેથી તેની ચાર ક્રિયા કહી

૨૦૧ પ્ર. સારંભ, સમારંભ, આરંભમાં શું ફેર?

ઉ. સારંભ = મારવાનો વિચાર, સમારંભ = પીડા આપવી, આરંભ = હિંસા કરવી.

૨૦૨ પ્ર પરભવમાં જતાં કોઈ પદાર્થ જીવને કેમ રોકતો નથી?

ઉ જીવ, તેજસ કાર્મણ શરીર સાથે જાય છે, તે શરીરો તેમજ જીવ બાધા રહિત છે. લોકાંત સુધી જતાં આવતાં કોઇ પદાર્થ તેને રોકી શકતો નથી એવાં તે સૂક્ષ્મ છે.

૨૦૩ પ્ર કયા કયા શરીરો એક સાથે ન હોય?

ઉ. આહારક અને વૈક્રિય એ બે શરીરો એક સાથે ન હોય

૨૦૪ પ્ર એક જીવને જવા આવવા માટે નારકી, દેવતાનું જઘન્ય અંતર કેટલુ?

ઉ. તિર્યંચ માટે અંતર્મુહુર્ત અને મનુષ્ય માટે પ્રત્યેક માસ, તેટલા આયુષ્ય વગર નારકી કે દેવતા થઇ શકે નહિ

૨૦૫ પ્ર દશ ભવનપતિના ૧૦ દંડક કેમ કહ્યા?

ઉ. દશે ભવનપતિમાં વચ્ચે નારકીના પ્રતર છે, માટે ભવનપતિના દંડક જુદા પડયા.

૨૦૬ પ્ર વાણુવ્યંતરનાં નગર કયાં છે?

ત્રીછાલોકના દ્વીપોની નીચે વાણવ્યંતરના નગર હોય, સમુદ્ર નીચે હોય નહિ અને તે લાખ જોજનથી વધારે ન હોય, તેના દાદરા જ્યાં નગર ત્યાં હોય.

૨૦૭ પ્ર. સત્ય ભાષા-કઈ? ઉ. નિરવદ્ય ભાષા સત્ય છે.

૨૦૮ પ્ર. દુઃખ શાનું છે? ઉ. મમત્વનું દુઃખ છે.

૨૦૯ પ્ર શ્રેષ્ઠ દાન કયું? ઉ અભયદાન.

૨૧૦ પ્ર સકામ મરણ કયું ?

ઉ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની આરાધનાથી તથા ત્રણ પ્રકારના સંથારાથી સકામ મરણ થાય.

૨૧૧ પ્ર. સાધુની ગતિ કઈ ? ઉ. દેવલોક અને મોક્ષ.

૨૧૨ પ્ર. કયા સાધુ દેવલોકે જાય ?

ઉ પૂર્વસંજમ તે સરાગ સંજમ અને ઉપશમ વીતરાગ સંજમ પુર્વ તપ તે ક્ષપક શ્રેણી સિવાયના બાર પ્રકારનો તપ, કર્મનો સંગ અને પુદ્ગળનો સંગ એટલા કારણે સાધુની ગતિ દેવલોકની થાય ત્યાં આત્મભાવની વ્યક્તવ્યતા નિશ્ચયથી નથી કારણ કે સરાગભાવ કે પુદ્ગળીક ભાવ રહી જાય છે

૨૧૩ પ્ર. સાધુ કેવી રીતે મોક્ષ જાય ?

ઉ. ઉત્તર સંયમ તે ક્ષીણ મોહ વીતરાગ સયમ, ઉત્તર તપ તે ક્ષપક શ્રેણીના શુકલ ધ્યાનના ચાર ચરણ, કર્મનો સર્વથા નાશ, પુદ્ગળનો આત્મ પ્રદેશોથી સર્વથા અભાવ આ ચાર કારણોથી સાધુ મોક્ષમાં જાય ત્યાં નિશ્ચયથી આત્મભાવની વ્યક્તવ્યતા છે

૨૧૪ પ્ર વ્યવહાર, નિશ્ચય, દ્રવ્યભાવ, ચારિત્ર, તપ શું છે ?

ઉ વ્યવહાર ચારિત્ર–પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ.

નિશ્ચય ચારિત્ર– ૧૮ પાપસ્થાનમાંથી નિવૃત્તિ રૂપ અભ્યંતર પરિણામ, શુદ્ધ ગુણોમાં સ્થિરતા. ભાવ ચારિત્ર–સર્વ પદાર્થને વિષે રાગ–દ્વેષનો અભાવ.

વ્યવહાર તપ–બાર પ્રકારના તપને વિષે પ્રવર્તન, તે એકાંત નિર્જરાને અર્થે.

નિશ્ચય તપ–ચારિત્ર રસ તે આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં દ્રવ્ય આત્માનો પંડિત વીર્યથી સતત ઉપયોગ (તલ્લાલીનપણું) તેમાં જે જોરદાર પ્રયત્ન છે તે નિશ્ચય તપ.

દ્રવ્યથી તપ-બાર પ્રકારના તપનું આચરણ.

ભાવ તપ-એકાંત નિર્જરાને અર્થે તપ કરવો તે, અહીં આત્મિક સુખ ઉપજે છે અને સંસારીક સુખમાં અરૂચી છે.

૨૧૫ પ્ર. આત્મભાવ શું છે ?

ઉ. શરીરાદિ સર્વ બાહ્ય ભાવોનો ત્યાગ કરીને આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીન થવું તે.

૨૧૬ પ્ર. મુક્તિ માટે બાર પ્રકારના તપ સફળ ક્યારે થાય ?

ઉ. સમ્યગજ્ઞાન, સમ્યગદર્શન સહિત પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન, રાત્રિભોજનથી વિરક્તિ, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિની આરાધના, કષાય ત્યાગ, જીતેન્દ્રય, ગર્વરહિત, નિઃશલ્ય, માયા તથા નિયાણા રહિત હોય તેવો તપ મોક્ષ ગતિના નિર્જરાના ફળને આપે છે.

૨૧૭ પ્ર. બાહ્યતપની સાથે અભ્યંતર તપને શું સંબંધ ?

ઉ. બાહ્ય તપથી શરીરને કષ્ટ પડે છે એટલે અશુભ કર્મની ઉદીરણા થાય છે અને નિર્જરવા મંડે છે, તે વખતે શરીરના કષ્ટમાં જે દુઃખ થાય તેમાં સમભાવ રાખવાથી નવા કર્મનો બંધ થતો નથી, તે માટે અભ્યંતર તપનો ઉપયોગ કરવો, એટલે ધ્યાનથી આત્માને શરીર ભાવથી તારવી લઇને આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીન થવું જેથી ઇંદ્રિયોના આલંબન વગર આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય તેથી બાહ્ય તપનું દુઃખ નિષ્ફળ થાય, નવા કર્મ ન બંધાય અને સકામ નિર્જરા થાય, બાહ્ય તપનો અભ્યાસ ન રાખ્યો હોય તો ઉપસર્ગ પરિષહ વખતે દુઃખ થવાથી રાગ દ્વેષ વિહ્વળતા થાય, તે સર્વ નિષ્ફળ કરવા જેટલું શુકલ ધ્યાન એકદમ પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે

૨૧૮ પ્ર કેવા તપથી આત્માના ગુણની હાની થાય અને સંસાર વધે ?

ઉ. વૈર લેવા માટે વૈતાળી તપ (કમઠની પેઠે), પુદગળીક

સુખની ઇચ્છાવાળું આશીતપ, કીર્તિ તપ, ક્રોધથી ધમધમતો તામસી તપ, કરણીનો સોદો કરનાર નિદાન તપ, પૂજા શ્લાઘા માટે તપ, માયાવી તપ, અજ્ઞાન તપ, પરવશપણે અકામ તપ, સ્વાર્થી તપ, સરાપી તપ, આ બધી જાતના તપ આત્માના ગુણને ઝેહેર સમાન છે.

૨૧૯ પ્ર. કયા તપ ઉત્તમ છે ?

ઉ જ્ઞાન-દર્શન યુકત, સકામ નિર્જરા અને મોક્ષના હેતુવાળા, નિરાશી, ગુપ્ત, ઇચ્છાનિરોધ, બ્રહ્મચર્ય, ઇંદ્રિયોને દમનારા, સમભાવી, આત્મિક સુખ પ્રગટ કરનારા એવા ભાવવાળા તપ ઉત્તમ છે

૨૨૦ પ્ર. તપની પ્રત્યક્ષ સફળતા કેવી રીતે જાણવી ?

ઉ મન શાંત થાય, સ્વસ્થ થાય, આકુળતા, વ્યાકુળતા, ક્ષોભનો અભાવ થાય તે તપની સફળતા છે.

૨૨૧ પ્ર મન શુદ્ધ કેવી રીતે થાય ?

ઉ બીજાના દોષ જોવા નહીં, દોષ દૃષ્ટિમાં કષાય નિવાસ છે. તેથી મન મલીન થાય છે માટે તે બધ કરીને પ્રમોદ ભાવથી ગુણીના ગુણમાં આનંદ લાવવાથી મન શુદ્ધ થાય છે

૨૨૨ પ્ર. કયા ગુણનું કયુ અજીર્ણ અને અજીર્ણનું નિવારણ ?

ઉ

ગુણ	અજીર્ણ	અજીર્ણ નિવારણ
જ્ઞાન	મદ	વિનય
ક્રિયા	નિંદા	ગુણાનુરાગ
તપ	ક્રોધ	ક્ષમા

૨૨૩ પ્ર સમકિતનું અજીર્ણ શું ?

ઉ. સમકિતને અજીર્ણ ન હોય.

૨૨૪ પ્ર. પારાંચિત દોષનો ધણી કોણ ?

ઉ ગુરુનો દ્રોહી, છિદ્રગવેષી, ચતુરવિધ સંઘમાં ભેદ પાડનાર.

૨૨૫ પ્ર. પોતાના ગુણની પ્રશંસા કરાવવાનું શું ફળ ?

ઉ. ગુણનો નાશ અને અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ.

૨૨૬ પ્ર. શાસ્ત્રનો અનાદર કરનારને શું ફળ મળે ?

ઉ. શાસ્ત્રનો અનાદર કરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે, ચંડાળ જાતિમાં ઉપજે, જીભનો રોગ થાય કે જીભની પ્રાપ્તિ ન થાય, પાપ નિવારણ કરવાનો હેતુ મેળવી ન શકે, વગેરે અનેક ફળ મળે.

૨૨૭ પ્ર. જ્ઞાનની રમણતા વગર જપતપાદિ કરે તેનું શું ?

ઉ. એક કરોડ ઉપવાસથી જેટલા કર્મ નારકીમાં નિર્જરે એટલાં કર્મ એક શ્વાસોશ્વાસની આત્મ રમણતામાં ખપે.

૨૨૮ પ્ર. સર્વ ગુણોનો કેવી રીતે નાશ થાય ?

ઉ. સ્વપ્રશંસા, પરનિંદા, ઈર્ષા (બીજાનું ભલું સહન ન કરવું તે) માયાકપટ, ક્લેશ તે દુર્ગુણો સર્વ ગુણોનો નાશ કરવા સમર્થ છે.

૨૨૯ પ્ર. સાધુએ કેટલા પ્રકારની ભાષાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ?

ઉ. હિંસાકારી, ભેદ પાડનાર, વિકથા, ક્લેશ ઉપજાવનાર, અપવાદ કર્મ, વગર વિચાર્યું અનાર્ય, વિવાદકારી, વિટંબણાકારી, દ્વેષકારી, નિંદક, નિર્લજ, સ્વસ્તુતિ અને પરનિંદાવાળુ આવાં વચન સાધુ ન બોલે.

૨૩૦ પ્ર. વ્રતોનો વિરાધક કોણ થાય ?

ઉ. દાનનો નિષેધ કરનાર, ચાડી કરનાર, મચ્છર ભાવ ધરનાર,

આક્રોશ વચનવાળો, ઝગડા-કલેશ-વેર-વિગ્રહ-અસમાધિ કરનાર, વેર વધારનાર, રોષ ધરનાર એટલા આરાધક ન થાય.

૨૩૧ પ્ર. નિંદાદિની ટેવ પડી હોય તો કેવી રીતે ટાળવી ?

ઉ બીજાની નિંદા કરવાનું મન થાય ત્યારે પોતાના દોષની નિંદા કરવી, પોતાની પ્રશંસા કરવાનું મન થાય ત્યારે બીજાના ગુણની પ્રશંસા કરવી, બીજાના ગુણો છુપાવવાનું મન થાય ત્યારે પોતાના ગુણો છુપાવવા, બીજાની અદેખાઈ આવે ત્યારે વિચારવું કે મારી ઋદ્ધિ નકામો શા માટે ગુમાવું ?

૨૩૨ પ્ર. પાખંડી કોણ ?

ઉ. ધર્મને નામે લોકોને ઠગે તે પાખંડી.

૨૩૩ પ્ર. છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણસ્થાનમાં શું ફેર ?

ઉ સાતમા ગુણસ્થાનવાળો પાંચ પ્રમાદ, મદ વિષય-કષાય, નિંદ્રા, વિકથા ન સેવે તથા સંજ્વલના ચાર કષાયને વધારે પાતળા કરે અને ધર્મ ધ્યાનમાં રહે તેથી અપ્રમત કહેવાય.

૨૩૪ પ્ર. વીર્ય ગુણ અને ક્ષયોપશમમાં શું ફેર.

ઉ. વીર્ય ગુણ અતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉપજે છે ને ક્ષયોપશમ ચારે ઘનઘાતી કર્મનો થાય છે, જ્યાં ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યાં વીર્ય ગુણ તો સહચારી હોય જ.

૨૩૫ પ્ર. પડવાઈ સમકિતી અર્ધ પુદ્દગળમાં પાછો ઠેકાણે કેમ આવે ?

ઉ જેમ દોરાવાળી ખોવાયેલી સોય ગોતી જડે છે તેમ સમકિતના પર્યવનો અશ અને શ્રુતજ્ઞાનનો અંશ પડવાઇના આત્મામાંથી જાય નહિ તેથી પાછો ઠેકાણે આવી જાય

૨૩૬ પ્ર જીવ શુદ્ધ ક્રિયા ક્યારે કરે ?

ઉ. અજીવ શરીરથી જીવનું ભિન્નપણું અનુભવે ત્યારે શુદ્ધ ક્રિયા

કહેવાય, તે શુક્લ ધ્યાનથી થાય છે, તેના ત્રણ પાયાથી જીવ શુદ્ધ ક્રિયા વધારતો જાય છે અને ચોથે પાયે સર્વ કર્મ અને પુદ્ગળ સંબંધનો ત્યાગ કરે છે.

૨૩૭ પ્ર. તંદુલ મચ્છની વાત સૂત્રમાં છે?

ઉ. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના ૨૪ મા શતકમાં એમ છે કે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવઘેણા અને અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળો મચ્છ માઠા વિચારના જોરે પરમ કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામે રૌદ્રધ્યાને મરીને સાતમી નરકે જાય તો તંદુલ મચ્છ જાય તેમાં નવાઇ નથી. મોટા મચ્છના મુખમાંથી કેટલાક માછલાં બહાર નીકળતા જોઇ તે વિચારે કે મારી કાયા આવી મોટી હોત તો એકે માછલું પાછું જવા દઉં નહીં.

૨૩૮ પ્ર કર્મ આત્મપ્રદેશને ઉપરા ઉપર થરની પેઠે લાગેલાં છે કે કેમ?

ઉ. કર્મ ચોફરસી પુદ્ગળ છે માટે તેનો ઉપરા ઉપર થર જામતો નથી પણ એક સમયનાં કે અસંખ્યાત સમયનાં બધાં કર્મ આત્મપ્રદેશોની સાથે ખીર-નીરની પેઠે રહે છે, જે કર્મની સ્થિતિ પાકે તે કર્મ ઉદયમાં આવે અને જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ થઇ શકે તેનો ક્ષયોપશમ થાય તેટલો ઉઘાડ થાય.

૨૩૯ પ્ર. શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીએ ૭૨ કળા શીખવી તેમાં તો આરંભ થાય તો અનુકંપા ક્યાં રહી?

ઉ. જુગલ ધર્મથી નિવર્તેલાને ઘણા આરંભે અને ઘણા પ્રયત્ને નિર્વાહાદિ કળામાં ફાંફા મારતા જાણી તેમની અને વધારે પ્રમાણમાં ઘાત થતા છએ કાયની અનુકંપા લાવી પોતાના ત્રણ જ્ઞાનના પ્રભાવે કળા શીખવી, જેથી પ્રયાસ અને આરંભ ઓછો થયો તે પરમાર્થે અનુકંપા જાણવી કારણ કે ઘણી હિંસા ટાળી.

૨૪૦ પ્ર. નિન્હવ અને કિલ્વીષીમાં કોણ કનિષ્ટ?

ઉ. કિલ્વીષી નિંદક હોઇને વધારે કનિષ્ટ છે.

૨૪૧ પ્ર. વ્યવહાર કાળ ક્યાં ન લાભે ?

ઉ વિદિશા, ઉર્ધ્વદિશા અને અધોદીશામાં કાળની ના કહી છે.

૨૪૨ પ્ર. વિદિશા, ઉર્ધ્વ અને અધો દીશામાં અજીવના કેટલા ભાંગા લાભે ?

ઉ. અજીવ, અજીવનો દેશ અને પ્રદેશ.

૨૪૩ પ્ર. શ્રાવક અને શ્રમણોપાસકમાં શું ફેર ?

ઉ ભગવતી શતક ૯, ઉદ્દેશ ૩૧ મે શ્રાવક–શ્રાવિકા કહ્યા તે છુટક વ્રત, નિયમ, પચ્ચક્ખાણ, સામાયક, પોષધના કરનારા અને શ્રમણોપાસક કહ્યા તે નવતત્ત્વના જાણ, ૧૨ વ્રતધારી, મહિનામાં છ પોષા કરનાર, બે વખત પ્રતિક્રમણ અને હંમેશા સામાયક એમ કાયમના કરવાવાળા સમજવા.

૨૪૪ પ્ર. ભગવતીજી શતક ૨, ઉદ્દેશ ૧, ત્યાં ભગવાનને "વિયટ્ટભોઇ" કહેલ છે તે શું ?

ઉ વિયટ્ટભોઇ = નિત્યભોજી, અહીં વિયટ્ટ એટલે નિવર્ત્યા એમ થતો નથી.

૨૪૫ પ્ર. ભગવાનને મુગુટ, આભરણ, અલંકાર હોય ?

ઉ ભગવતીજી શતક ૨, ઉદ્દેશ ૧, ખધકને અધિકારે કહ્યું છે કે ભગવંત મુકુટાદિક વસ્ત્ર આભૂષણ વિના પણ અતિશેમાં અતિશે દીપે છે.

૨૪૬ પ્ર. ખંધક સન્યાસીને પ્રશ્ન પૂછનાર પીંગળ નિયંઠો સાધુ કે શ્રાવક ?

ઉ નામ પીંગળ, અટક નિયંઠો તે શ્રાવક હતો, સાધુ નહિ.

૨૪૭ પ્ર સાધુને માટીનું ભાજન કલ્પે ?

ઉ. સાધુને તુંબડાનું, માટીનું, કાષ્ટનુ એમ ત્રણ જાતના ભાજન કલ્પે.

૨૪૮ પ્ર. સાધુ કાળ ધર્મ પામ્યા પછી તેનું શબ, સાધુએ ક્યારે વોસરાવવું જોઇએ.

ઉ મૃત્યુકાળ પછી બે ઘડીએ શબ સાધુએ વોસરાવવું જોઈએ, ત્યારબાદ સમૂર્છિમ ઉપજે છે પછી સાધુથી અડાય નહિ પણ અટવી કે એવા અપવાદિ કારણે અટવીમાંથી લાવતાં વધારે વાર લાગે તો અડવું પડે, જૈન ધર્મની હીલના થવા દેવી નહિ.

૨૪૯ પ્ર ભવી જાણી શકે કે હું ભવી હઇશ ?

ઉ હું ભવી હઈશ કે અભવી એવો જેને વિચાર થાય તે ભવી હોય.

૨૫૦ પ્ર, દર્શન ભેદ વિકથા કઈ ?

ઉ કુતીર્થના જ્ઞાનાદિકની પ્રશંસા કરવાથી સાંભળનારને તેના ઉપર રાગ થાય તો સમકિતમાં ભેદ પામે તે દર્શન વિકથા સમજવી.

૨૫૧ પ્ર. ચન્દ્ર સૂર્ય સો જોજન ઉંચે પ્રકાશ કરે તો તેની ઉપર શેનો પ્રકાશ હશે ?

ઉ. ઉંચી દિશા વિમલા કહી છે, તેજસ્વી પુદ્ગળ છે, સહેજે પ્રકાશે છે, નીચી દિશાને તમાદિશિ કહેલ છે

૨૫૨ પ્ર દીક્ષા લેતી વખતે કઇ લેશ્યા હોય ?

ઉ. દીક્ષા લેતી વખતે ૭ મું ગુણસ્થાન હોય ત્યાં ત્રણ શુભ લેશ્યા જ છે

૨૫૩ પ્ર દ્રવ્ય અને ભાવ લેશ્યા શું ?

ઉ. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સહિત છે તે દ્રવ્ય લેશ્યા, જીવના પરિણામ તે ભાવ લેશ્યા.

૨૫૪ પ્ર. નિદ્રા કયા કર્મને ઉદયે હોય ?

ઉ. દર્શનાવરણિય, શાતાવેદનીય અને રતિમોહનીય કર્મોના ઉદયથી નિંદ્રા આવે

૨૫૫ પ્ર સુચી કુસગ્ગ કરે તે આશ્રવનો અર્થ શું?

ઉ સુચી=સોય, કુસગ્ગ=અણીવાળું ડાભ તેને અજતનાથી મૂકે તો આશ્રવ, કારણ કે તે ઉપઘાત કરવાવાળાં ઉપકરણ છે.

૨૫૬ પ્ર. સમુદ્ઘાતમાં આત્મ પ્રદેશ અને પુદ્ગલો શરીર બહાર જાય કે નહિ?

ઉ. વેદની સિવાયની બીજી સમુદ્ઘાત કરતાં આત્મ પ્રદેશ તથા પુદ્ગળ શરીર બહાર નીકળે. વેદની સમુદ્ઘાત તો શરીરમાં જ શરીર પ્રમાણે શરીરના તમામ ભાગમાં અને અવયવોમાં તથા પોલાદમાં છદિશિમાં થાય છે

૨૫૭ પ્ર. બળ અને વીર્યમાં શુ ફેર? તેમજ પુરુષાકાર અને પરાક્રમમાં શું ફેર?

ઉ. બળ=શરીરની સમર્થાઇ, વીર્ય=જીવનો ઉત્સાહ, પુરુષાકાર=તન્મયપણું, પરાક્રમ=પાર ઉતારવું.

૨૫૮ પ્ર. ઉઠ્ઠાણ, કમ્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર, પરક્કમે રૂપી કે અરૂપી?

ઉ. આત્મધર્મ [ગુણ] આશ્રી અરૂપી, નામ કર્મની પ્રકૃતિ આશ્રી રૂપી

૨૫૯ પ્ર સાધુને વ્યવહાર અને સત્યભાષા બોલવાની કહી ત્યારે બારમે ગુણસ્થાને ૪ મનના, ૪ વચનના અને ૧ ઉદારીકનો એમ ૯ જોગ કહ્યા તેનું શું કારણ?

ઉ. ઇરાદાપૂર્વક અસત્ય અને મિશ્ર મન તથા વચનના યોગ પ્રવર્તાવે નહિ પણ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયની વ્યાખ્યામાં; બારમા ગુણ સ્થાન સુધી, કેવળી પ્રમાણે યથાતથ્ય જાણી શકે નહિ, તે પ્રમાણે મન પ્રવર્તાવી શકે નહિ તથા વચનથી બોલી શકે નહિ તે આશ્રી સમજવું.

૨૬૦ પ્ર. 'સમયં ગોયમ મા પમાયએ'નો અર્થ શું?

ઉ ગો = ઇંદ્રિયોને, યમ = નિયમમાં લાવવાને, સમયં = સમય માત્રનો, મા = નહિ, પમાયએ = પ્રમાદ કરવો. એટલે ઇંદ્રિયોને નિયમમાં લાવવાનો સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૬૧ પ્ર. દશવૈકાલિક સૂત્ર અ. ૯, ઉદ્દેશો ૩ ગાથા ૧૧મીના બે પદમાં કહ્યું છે કે "ગુણેહિંસાહુ અગુણેહિંસાહુ, ગિન્હાહિસાહુ ગુણમુન્ચસાહુ" તેનો અર્થ શું?

ઉ. ગુણેહિંસાહુ = જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય એ આત્મ ગુણવાળા હોય તે સાધુ અગુણેહિંસાહુ = શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ જે કામભોગના પુદ્ગળીક ગુણો છે તે રહિત હોય તે સાધુ. ગિન્હાહિંસાહુ = સાધુ જ્ઞાનાદિ ગુણો ગ્રહણ કરે. ગુણમુન્ચસાહુ = પુદ્ગળીક ભાવોનો ત્યાગ કરે તે સાધુ.

આ ઉપરથી એમ સમજવું કે જૈનધર્મના તત્ત્વમાં વિરોધ પડે એવો અર્થ ન કરવો, એકાંત શબ્દ નયને પકડી ન રાખવી, દ્રવ્ય-પંડિતો પાસેથી જ્ઞાન ગ્રહણ ન કરવું કારણ કે તેઓ સર્વજ્ઞ વીતરાગના ભાવને જાણતા નથી

૨૬૨ પ્ર. "અરિહંતના હેતુને અર્થે સાધુએ આચાર પાળવો" તેનો અર્થ શું?

ઉ. કર્મ અને ભાવ શત્રુનો નાશ કરવાના હેતુથી સાધુએ આચાર પાળવો.

૨૬૩ પ્ર. વંદઇ નમસ્સઇનો અર્થ શું?

ઉ વંદણા = ગુણગ્રામ, નમસ્કાર = પાંચ અંગ નમાવીને નમવું તે.

૨૬૪ પ્ર. ગર્ભની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી ૨૪ વર્ષની કહી તે કેવી રીતે?

એક સ્ત્રીના ઉદરમાં ૧૨ વર્ષ ગર્ભ તરીકે રહી ત્યાંથી ચ્યવી બીજી સ્ત્રીના ઉદરમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ૧૨ વર્ષ ગર્ભપણે રહે તો ગર્ભની કાયસ્થિતિ ૨૪ વર્ષની કહેવાય પણ ત્રીજીવાર એમ બને નહિ.

૨૬૫ પ્ર. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનો અર્થ શું ?

ઉ. આધિ = માનસિક પીડા, વ્યાધિ = શારીરિક પીડા, ઉપાધી= ધન, ઉપકરણ, સ્વજન વગેરે બાહ્ય પદાર્થોની ચિંતા.

૨૬૬ પ્ર. સથારાંની વિધિ ન આવડતી હોય અને ગમે ત્યારે સંથારો કરવો હોય તો સહેલી રીત કઈ ?

ઉ. સંથારાની સહેલી રીત :—

આહાર, શરીર અને ઉપધિ, પચ્ચક્ખું પાપ અઢાર;
મરણ હોય તો વોસિરે, જીવું તો આ ગા ર.

૨૬૭ પ્ર સંથારો અને આત્મહત્યામાં શું ફેર ?

ઉ સંથારો = સમાધિ મરણ, ઉપવાસ સહિત આત્મધ્યાન, મોક્ષનો હેતુ. આત્મહત્યા = અજ્ઞાન, કષાય અને ખોટી ઇચ્છાથી મરવું તે સંસારનો હેતુ છે.

૨૬૮ પ્ર. અજ્ઞાન મરણ કોને કહેવાય ?

ઉ મરતી વખતે હાયહોય કરે, રડે, પાંચ ઇંદ્રિયોને વશ પડયો થકો મરે, માયા, નિદાન અને મિથ્યાદર્શન સહિત મરે, કરણીનો સોદો કરી મરે, ૮માના કોઈ પ્રકારે આપઘાત કરે તે અજ્ઞાન મરણ.

૨૬૯ પ્ર. જીવના પાંચ ભાવ કયા? અને તેનું ફળ શું ? કયા કર્મ કયા ભાવમાં આવે ?

ઉ. જીવના ભાવ, ફળ અને કર્મનો સંબંધ નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી સહેલાઇથી જાણી શકાશે

	સાદિ પરિણામ	ઉદય ભાવ	ક્ષયોપશમ ભાવ	ઉપશમ ભાવ	ક્ષાયક ભાવ
કર્મ	૮	૮	૪ ઘાતિ કર્મ	૧ મોહનીય કર્મ	૪ અને ૮
ગતિ	૪	૪	૦	૦	૦
ઇંદ્રિય	૫	૦	૫	૦	૦
કષાય	૪	૪	ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે	૨૫	૨૫
લેશ્યા	૬	૬	૦	૦	૦
જ્ઞાન	૮	૦	૭ { ૪ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન	૦	૧ કેવળજ્ઞાન
દર્શન	૪	૦	૩	૦	૧ કેવળદર્શન
જોગ	૩	૩	૦	૦	૦
ઉપયોગ	૨	૦	૧૦	૦	૨
ચારિત્ર	૫	૦	૪ ચારિત્ર ૧ ચરિતાચરિતે	૧	૧
વેદ	૩	૩	૦	૩	૩
લબ્ધિ	—	—	૮ { ૫ લબ્ધિ ૩ વીર્ય	—	૫
દષ્ટિ.	—	૧ મિથ્યાત્વ	૩ દર્શન મોહની	૧ ઉપશમ સમકિત	૧ ક્ષાયક સમકિત
કાય	—	૬	—	—	—

તે ઉપરાંત જીવાશ્રી ઉદય નિષ્પન્ન ભાવ :- અસંજ્ઞીપણું, અજ્ઞાન, અવિરતિપણું, આહારકપણું, સંસારી અવસ્થા, છદ્મસ્થપણું, અકેવળીપણું સજોગીપણું, અસિદ્ધપણું.

અજીવઉદય નિષ્પન્ન ભાવ :- વર્ણ[૫], ગંધ[૨], રસ[૫], સ્પર્શ[૮], શરીર[૫]; નાં પ્રયોગસા પુદ્દગળ કર્મના ઉદયથી જીવના ભાવ કર્મરૂપપણે (સંસાર રૂપ પણે) પરિણમે

૨૭૦ પ્ર. અજીવ સાદિ પરિણામના કેટલા ભેદ ?

ઉ. ૨ બંધન[૧] (સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ) ૨ ગતિ[૨] (ફુસમાન અફુસમાન), ૫ સંઠાણ[૩], ૫ ભેદ[૪] (ખંડ યાવત ઉત્કારીક), ૫ વર્ણ[૫], ૨ ગંધ[૬], ૫ રસ[૭], ૮ સ્પર્શ[૮], અગુરૂલઘુ[૯], ૨ શબ્દ[૧૦] પરિણામ એમ ૧૦ બોલના ૩૭ ભેદ અજીવ પરિણામના થયા

૨૭૧ પ્ર. અનાદિ પરિણામ કેટલા ?

ઉ. ૬ દ્રવ્ય શાશ્વતા, ૭ લોક, ૮ અલોક, ૯ ભવ્ય, ૧૦ અભવ્ય એ ૧૦ બોલ નિત્ય છે. ૭ દ્રવ્ય જીવ, પુદ્દગળ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, કાળ

૨૭૨ પ્ર. સાધુના કલ્પ કેટલા ?

ઉ. સાધુના કલ્પ પાંચ છેઃ-(૧) સ્થિતિ કલ્પ તે ૧લા અને છેલા તીર્થંકરના સાધુ માટે છે, તેમનો કલ્પ ૧૦ કાનુન પ્રમાણે મુકરર કરેલો હોય તેજ પ્રમાણે ચાલે તેમને પાંચ ચારિત્ર હોય (૨) અસ્થિતિકલ્પ તે વચલા ૨૨ તીર્થંકરોના સાધુ તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુ માટે છે તેમને વસ્ત્રાદિ બાબતના કેટલાક ધારાધોરણનો પ્રતિબંધ નથી, તેમને છેદોપસ્થાનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધિ એ બે ચારિત્ર ન હોય (૩) સ્થવિર કલ્પ તે ૨૪ તીર્થંકરના સાધુના સંપ્રદાયના બાંધાનો કલ્પ છે (૪) જીનકલ્પ તે આચાર છદ્મસ્થ તીર્થંકરનાં આચારને

મળતો હોય (૫) કલ્પાતીત–છદ્મસ્થ તીર્થંકર અને કેવલી ભગવાનને માટે કાયદા નથી, તેઓનો આચાર ઉત્કૃષ્ટ છે.

૨૭૩ પ્ર. પ્રત્યેક બોધી અને સ્વયંબુદ્ધ કયા કલ્પમાં હોય?

ઉ. (૧) પ્રત્યેકબોધી પૂર્વાધિક જ્ઞાનવાળા, કોઇ અવધિજ્ઞાનવાળા, કોઇ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળા હોય, એકલવિહારી હોય, લગભગ જીન કલ્પી જેવા હોય.

(૨) સ્વયંબુદ્ધના બે ભેદઃ–તીર્થંકર, તેઓ કલ્પાતીત છે ૨ પૂર્વાધિક જ્ઞાનવાળા તેઓ ગચ્છમાં જઇ દીક્ષા લીયે તો સ્થવીર કલ્પી અને એકલા વીચરે તો જીન કલ્પી જેવા, મુની હરકેશીવત્.

૨૭૪ પ્ર. સામાયક ચારિત્રની કલ્પ સ્થિતિ કેટલી ?

ઉ. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુ માટે તેમની કલ્પ સ્થિતિ જ૦ ૭ દિવસ, મ૦ ચાર માસ, ઉ૦ છ માસ, છેવટે છ માસે તો છેદોપસ્થાનીય ચારિત્ર આદરવું જ જોઇએ વચલા ૨૨ તીર્થંકરના સાધુ માટે જાવજીવ કલ્પ સ્થિતિ પણ ૨૩મા તીર્થંકરના સાધુ ૨૨ મા તીર્થંકરના શાસનમાં ભળે ત્યારે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર લેવું પડે.

૨૭૫ પ્ર. પાંચમા આરાના જન્મેલા માટે કેટલી કલ્પ સ્થિતિ હોય ?

ઉ. ત્રણ કલ્પ સ્થિતિ–૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાનીય ચારિત્ર, ૩ સ્થવિર કલ્પ.

૨૭૬ પ્ર જિન કલ્પિ ક્યારે હોય ?

ઉ. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના હસ્તદીક્ષિત અથવા હસ્ત દીક્ષિતના શિષ્ય હોય તેજ પરિહાર વિશુદ્ધ અને પછી જિનકલ્પીપણું ધારણ કરી શકે.

૨૭૭ પ્ર. જીન કલ્પીનો કઠણ આચાર છતાં તે કલ્પ છોડયા વગર મોક્ષ કેમ ન જાય ?

ઉ જીન કલ્પમાં કાળ કરે તો આઠમા દેવલોક સુધી જાય કારણ કે કંઇક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ સહિત આકરી કરણી કરવામાં આવતી હોય. જીન કલ્પી ગચ્છમાં આવ્યા પછી સ્થવિર કલ્પીમાંથી ક્ષપક શ્રેણીએ ચઢી કલ્પાતીત થાય તો મોક્ષ જાય.

૨૭૮ પ્ર. એકલવિહારી કોણ હોય ?

ઉ જીનકલ્પી અને પડિમાધારી સાધુ પણ તીર્થંકરના હસ્ત દીક્ષીત સાધુ ભગવાન સાથે રહીને પડિમા વહી શકે; વળી પડિમાધારી ૨૪ તીર્થંકરના સાધુ થઇ શકે આઠ ગુણનો ધણી, પુરૂષ જાતિનો એકલવિહારી થઇ શકે ૧ દૃઢ શ્રદ્ધા, ૨ બોલે તેવું પાળે એવો સત્યવાદી, ૩ બુદ્ધિમાન, ૪ બહુશ્રુત તે જ૦ નવ પૂર્વની ત્રીજી આચાર વત્થુ સુધી અને ઉ૦ કંઇક ઉણા ૧૦ પૂર્વ સુધી ભણેલ હોય, ૫ શક્તિવાન, ૬ અલ્પાધિકરણી, ૭ ધીર્યવાન, પરિષહ ઉપસર્ગમાં ધીરજવાળો, ૮ વીર્યવન્ત. તેમાંના ખુલાસાઃ– તેઓ એકજ પાત્ર રાખે, વસ્ત્ર ૧ થી ૩ રાખે, અથવા નગ્નભાવ તથા કટીબંધ હોય, જુવાન હોય, ત્રીજા ચોથા આરાનો જન્મ્યો હોય, નિરોગી હોય, વજ્રઋષભ-નારાચ સંઘયણવાળો હોય, વસ્ત્ર કે પાત્ર અપવાદ માર્ગે રાખે બીજું જીનકલ્પી, પડીમાધારી, પ્રત્યેક બુદ્ધ, અવધિજ્ઞાની, જાતિસ્મરણ જ્ઞાની એકલ વિહારી થઇ શકે

૨૭૯ પ્ર. ઉપર પ્રમાણે ગુણ ન હોય તો એકલવિહારી થાય ?

ઉ. ગુણ ન હોય તો અવગુણ હોયઃ– બહુ કષાયવાળો, બહુ પાપી–ઢોંગી ધૂર્ત-હિંસક કુકર્મી, હોય તે એકલો ફરે કારણકે તેને અવગુણ છુપાવવા હોય.

૨૮૦ પ્ર. ગુરૂ કાળ ધર્મ પામે અને બીજો સાધુ–સાધ્વી ન હોય તો શું કરવું ?

ઉ. જ્યાં સુધી એકલા રહેવું પડે ત્યાં સુધી છઠ–અઠમ તપ કરવા, ક્રિયામા સાવધાન રહેવું અને સુશિષ્યની ઇચ્છા કરવી, કોઇ

શિષ્ય ન મળે તો એકલો રહેતાં દોષ લાગી જાય તેથી કોઇપણ આચાર્ય કે સાધુના આશ્રયે વિચરી સંયમ પાળવો.

૨૮૧ પ્ર. બહુસૂત્રી કોણ કહેવાય?

ઉ. જઘન્ય નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વત્થુ અને ઉત્કૃષ્ટુ દેશેઉણું ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન મેળવે તે બહુસૂત્રી કહેવાય. (જુઓ ઠાણાયંગજી સૂત્ર)

૨૮૨ પ્ર. આઠ પ્રવચનમાતા કયા માર્ગમાં છે?

ઉ. પાંચ સુમતિ અપવાદ માર્ગમાં અને ત્રણ ગુપ્તિ ઉત્સર્ગ માર્ગમાં છે.

૨૮૩ પ્ર. શિખામણ માટે કુપાત્ર કોણ?

ઉ. પાંચ દોષવાળો શિખામણ ન લીએ ૧ ગર્વ, ૨ ક્રોધ, ૩ પ્રમાદ, ૪ રોગ, ૫ આળસ

૨૮૪ પ્ર. શિક્ષા શું છે?

ઉ પાંચ મહાવ્રત ગ્રહણ શિક્ષા છે અને આઠ પ્રવચન સેવન શિક્ષા છે.

૨૮૫ પ્ર સર્વ સૂત્રનું જ્ઞાન મેળવવાનો કાળ સૂત્રમાં કેટલો છે?

ઉ. વ્યવહાર સૂત્રના ૧૦મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે વીશ વર્ષની દિક્ષાવાળા નિગ્રન્થને સર્વ સૂત્રનો અનુવાદ શીખવો કલ્પે .

૨૮૬ પ્ર. ગુરુની આજ્ઞાએ જ એકલવિહારી થવાય એવો સૂત્રનો દાખલો છે?

ઉ. ઠાણાયંગજી ઠાણે ૭ મે, તેમાં ૭મું કારણ એ છે કે- શિષ્ય ગુરુને કહે કે ભગવાન એકલો વિહાર કરવાનો મારો ભાવ છે ત્યારે ગુરુ આજ્ઞા આપે ત્યારે વિહાર કરે.

૨૮૭ પ્ર સાધુને એકલું વિચરવું નહિ એમ ખુલ્લા શબ્દમાં કયાં છે?

ઉ બૃહત્કલ્પ સૂત્રના ૧લા ઉદ્દેશાગાં એકલા જવા આવવાનો કે વિહાર કરવાનો નિષેધ કર્યો છે. પોતા સહિત બે ત્રણની વિચરવાની આજ્ઞા છે. વ્યવહાર સૂત્રના ૪થા ઉદ્દેશે પહેલા સૂત્રથી ૧૦માં સૂત્ર સુધીમાં કહ્યું છે કે શિયાળા–ઉનાળાના આઠ માસમાં આચાર્ય ઉપાધ્યાયને પણ એક પોતે અને એક બીજા વિના વિહાર કરવો કલ્પે નહિ અને ચોમાસામાં પોતે સહિત ત્રણથી ઓછા રહેવું ન કલ્પે, ગણુવ છેદકને તેમના કરતાં દરેક વખતે એક વધારે જોઇએ.

૨૮૮ પ્ર પડિમાધારી શ્રાવક પાછો ગૃહવાસમાં જાય?

ઉ. પડિમાધારી શ્રાવક દીક્ષા લીએ કાં સંથારો કરે, ઘરમાં ન જાય.

૨૮૯ પ્ર સાધ્વી એકલવિહારી થઇ શકે?

ઉ. સાધ્વીને ત્રણથી ઓછા વિચરવાની આજ્ઞા નથી.

૨૯૦ પ્ર. નિન્હવ કોણ કહેવાય?

ઉ. સમકિત વમ્યું તે નિન્હવ, તેના બે ભેદ– ૧ પ્રવચન સૂત્ર વચન ઉથાપે તે પ્રવચન નિન્હવ તે ઉત્કૃષ્ટ કરણીથી નવગ્રૈવેયક સુધી જાય ૨ નિંદક નિન્હવ તે ઉત્સુત્ર પરૂપણા સાથે તેના પરૂપક કેવળી, ધર્માચાર્ય અને સંઘની માયા સહિત નિંદા કરે તે મરીને કિલ્વીષી દેવ થાય.

૨૯૧ પ્ર. માયા સહિત નિંદા કેવી હોય?

ઉ. ભલો થતો જાય અને નિંદા કરતો જાય જેમ કે મને દાઝે છે એટલે મારે કહેવું પડે છે.

૨૯૨ પ્ર. આકરી કરણી કરનાર નિન્હવ સારો કે પાસત્થો સારો?

ઉ. પાસત્થો સમકીતી હોય પણ ચારિત્રમાં દોષ લગાડે, તે આયશ્ચિતથી શુદ્ધ થઇ શકે અને તે બકુશ અને પ્રતિસેવણા નિયંઠો છઠ્ઠે ગુણસ્થાને રહે ત્યારે નિન્હવ મિથ્યાત્વી પહેલે ગુણસ્થાને હોય

અને વ્યવહારથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની ક્રિયા કરે, તેને પ્રાયશ્ચિત નથી પણ જ્યારે પોતાની ભૂલ કબુલ કરે ત્યારે આરાધક થાય અને ભૂલ કબુલ ન કરે તો સંસારમાં બુડે અને બીજાને બુડાડે કારણ કે તેનું મિથ્યાત્વ અભિનિવેશિક હોય છે.

૨૯૩ પ્ર. પાસત્થામાં સાધુપણું હોય તો બધા પાસત્થાને સાધુ માનવા ?

ઉ. પાસત્થામાં કેટલે અંશે સાધુપણું છે તે કેવળી ભગવાન જાણે છે, છદ્મસ્થથી અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ આપણે જેને પાસત્થા માનીએ તે કદાચ કેવળીની દ્રષ્ટિમાં સાધુ હોય તો સાધુને કુસાધુ કહેવો તે મિથ્યાત્વ છે દોષિત દૃષ્ટિએ જોવાથી બધા દોષિત જ લાગે.

૨૯૪ પ્ર. શું દોષિત ને દોષિત ન કહેવો ?

ઉ. સુયગડાંગ સુત્ર, શ્રુત સ્કંધ ૧લે, અધ્યયન ૧૩, ગાથા પાંચમી તેમાં કહ્યું છે કે જે ક્રોધી હોય તે જગતાર્થ ભાષી હોય (એટલે જેમાં જેવો દોષ હોય તેને તેવો કહે જેમ કે કાણાને કાણો કહે, ઠુંઠાને ઠુંઠો કહે વગેરે) તે ઉપશમેલા કલહને નિષ્ઠુર ભાષણથી ઉદીરે છે તે પાપી જીવ લાકડી લઇને જતા આંધળાની જેમ ચાર ગતિરૂપ અટવીમાં દુ:ખ પામે.

૨૯૫ પ્ર. જગતાર્થ ભાષીની પ્રકૃતિ કેવી હોય ?

ઉ. તે સમાધિનો ઘાત કરનાર થઇને સમ્યક્ ધર્મ ખોઇ બેસે, સ્વેચ્છાચારી થઇ ફાવે તેમ બોલે, આચાર્યાદિની નિંદા કરે અને મહા-મોહની કર્મ બાંધે

૨૯૬ પ્ર. યથાછંદ, પાસત્થો, ઉત્સન્ના, કુશીલિયા અને સંસત્તો કોણ કહેવાય ?

ઉ. ૧ યથાછંદ—અહાછંદો, તે ગુરૂની મરજી પ્રમાણે ન ચાલે પણ પોતાની ઇચ્છા મુજબ કરે

૨ પાસત્થાના બે ભેદ—દેશથી પાસત્થો હોય તે સય્યાતર પિંડ, સામો આણેલો પિંડ, નિત્ય પિંડ અને અગ્રપિંડ લીયે. સર્વથી પાસત્થો હોય તે ફક્ત વેષધારીજ હોય.

૩ ઉસ્સન્નાના બે ભેદ—દેશથી ઉસ્સન્નો આવશ્યક સજ્ઝાયાદિ કરે નહિ અથવા ઓછા અધિકા કરે અને સર્વોત્સનો રૂતુ બધ કાળમાં વગર કારણે પીઢ, ફલગ વાપરે, સ્થાપના પિંડ ભોગવે, પથારી પ્રતિલેખે નહિ અને પાથર્યેજ રાખે.

૪ કુશીલિયાના ત્રણ ભેદ–૧ જ્ઞાનના આઠ આચાર ન પાળે તે જ્ઞાનકુશીલિયો, ૨ દર્શનના આઠ આચાર ન પાળે તે દર્શન કુશિળીયો, ૩ ચારિત્ર કુશિલીયો આઠ પ્રવચનમાતાની આરાધના ન કરે, મંત્ર જંત્ર કરે

૫ સંસત્તાના બે ભેદ–૧ સંકલીષ્ટ સંસત્તો તે પાંચ આશ્રવ અને ત્રણ ગર્વ સેવે, ગૃહસ્થ કે ગ્રહસ્થીણી તેના છોકરા છોકરીની ચિંતા કરે તેના દુઃખે દુઃખી થાય તેના સુખે સુખી થાય અને બીજો અસંકલીષ્ટ સંસતો તે પાસત્થો મળે તો તેના જેવો થાય, સવેગી મળે તો સવેગી જેવો થાય, તેને સંગ તેવો રંગ લાગે

૨૯૭ પ્ર. શ્રુત આખ્યાત ધર્મની ૧૬ કળા કઈ?

ઉ, ૧ ચેતનની ચેતના–અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો તે, ૨ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ, જૈન ધર્મની કરણી, પહેલે ગુણ ઠાણે કરીને, ચડતા પરિણામની ધારાથી અંતો ક્રોડાક્રોડી સુધી આવે, એટલે ૬૯ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની સ્થિતિના કર્મોનો નાશ કરે ત્યારે યથાપ્રવૃત્તિ કરણ સુધી આવે, અહિં સુધી, અભવી આવી શકે. પછી પરિણામની ધારાથી પલ્યના અસખ્યાતમા ભાગના કર્મ ખપાવી યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરે પછી અંતર્મુહુર્તના કર્મ ખપાવી, ૩ ત્રીજી કળા અપૂર્વ કરણ કરી અનંતાનુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વનો ગ્રથી ભેદ કરે, ૪ અનિવૃત્તિ કરણથી મિથ્યાત્વ ટાળે, ૫ શુદ્ધ શ્રદ્ધા સમકિત પામે ગુ૦ ૪, ૬ દેશવિરતિપણું ગુ૦ ૫, ૭ સર્વ વિરતિ ચારિત્ર ગુ૦ ૬, ૮ ધર્મધ્યાન

ગુ૦ ૭, ૯ ક્ષપક શ્રેણીની તૈયારી ગુ૦ ૮, ૧૦ શુકલધ્યાન, ક્ષપક શ્રેણી, અવેદીપણું ગુ૦ ૯, ૧૧ સુક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર, લોભનો સર્વથા ક્ષય, ગુ૦ ૧૦, ૧૨ ક્ષીણમોહગુણસ્થાન ૧૨, ઘનઘાતિ કર્મનો ક્ષય, ૧૩ સજોગી કેવળી, ૧૪ શૈલેશીકરણ, યોગ રૂંધન તે ગુ૦ ૧૩ ને અન્તે, ૧૫ અજોગી કેવળી, સર્વ કર્મનો ક્ષય, ૧૬ સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ.

૨૯૮ પ્ર. આ સોળ કળા કોણ પામે ?

ઉ નિશ્ચયથી ભવી હોય તેજ આ સોળ કળામાંથી ૧૫ કળા પામે પછી સિદ્ધ થાય. અભવિ ૩, ૪, ૫ કળા ન પામે તેથી વ્યવહારથી ૧ લી ૨જી, ૬ ઠ્ઠી, ૭ મી કળા પામે પણ નિશ્ચયથી એકે કળા ન પામે

૨૯૯ પ્ર. ભવ્ય જીવ સિદ્ધ થાય છે તો તેને સોળે કળા કહેવામાં શો વાંધો આવે ?

ઉ. ભવ્ય જીય સિદ્ધ થાય ત્યારે નોભવ્ય નોઅભવ્ય કહેવાય.

૩૦૦ પ્ર ભવ્ય અભવ્યની પહેલી કળામાં શું ફેર ?

ઉ ભવીની કળા તે સમશ્રુત તે સાદિ સાંત છે અભવીની કળા તે મિથ્યાશ્રુત તે અનાદિ અનંત છે, બન્નેને માટે જઘન્ય તો અક્ષરનો અનતમો ભાગ ઉઘાડો અને ઉત્કૃષ્ટો અભવી ૯ મા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ સુધી ભણી શકે પુરા ૧૦ પૂર્વ તો ભવિજ જાણી શકે, ૧૦ પૂર્વ પુરા ભણે તે સમકીત જરૂર પામે, ભવ્યનું ઉ૦ સમશ્રુત તે ૧૨ અંગ, તેમાં બધા શ્રુતજ્ઞાનનો અંતર્ગત થાય છે કેવળજ્ઞાન થાય એટલે શ્રુતજ્ઞાનનો અંત આવે છે, ભવિની કળા સાદિ છે કારણ કે મિથ્યાત્વ તજવાથી સમશ્રુતની આદિ થઇ ભવ્યની સત્તામાં સમકિત છે અને અભવ્યની સત્તામાં સમકિત નથી તેથી બન્નેની કળા જુદી થઇ..

૩૦૧ પ્ર અક્ષર તે શું છે ? તેના કેટલા પર્યાય ?

ઉ. અક્ષર તે શ્રુતજ્ઞાન તેના પર્યાય અનંતાનંત લોક અલોકના સર્વ આકાશ પ્રદેશોને એકઠા કરી તેને અનંતાથી ગુણીએ તેમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના પર્યાય મેળવીએ અને જેટલા થાય તેટલા શ્રુતજ્ઞાનના અગુરુ લઘુપર્યાય સમજવા તો પણ શ્રુતજ્ઞાની સર્વ પર્યાય જાણે દેખે નહિ કેવળી ભગવાન જાણે દેખે, અભવીને શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાય હોય.

૩૦૨ પ્ર. અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો તે શા માટે?

ઉ. જીવના પ્રદેશો આઠ કર્મથી આવરણ પામ્યા છે તેમાં એક અક્ષરનો અનંતમો ભાગ, જીવ કર્મથી સદા ઉઘાડો છે, તેટલો પણ ઉઘાડો ભાગ જો કર્મથી વીંટાઇ જાય તો જીવ ફીટી અજીવ થાય પણ તેમ થતું નથી, જીવનું ચૈતન્ય લક્ષણ કાયમ રાખવા માટે અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો રહે છે, કારણ કે એક દ્રવ્ય મટી બીજું દ્રવ્ય થાય નહિ તે લોક સ્વભાવ તે અભવિને જે આઠ કર્મનું આવરણ છે તે તેના મતિશ્રુતાદિ અજ્ઞાનરૂપી રૂદ્ધિને આવરણ કર્તા છે તેની વિશેષ વ્યવહારીક પર્યાયને પ્રગટ થવા દે નહિ, ભવિને શ્રુતજ્ઞાન તથા મિથ્યા. શ્રુતનો ભાગ ઉઘાડો, અભવિને મિથ્યાશ્રુતનો ભાગ ઉઘાડો રહે છે.

૩૦૩ પ્ર. ભવિ, અભવિ અને સંસારસ્થ ભવિમાં શું ફેર?

ઉ. મોહની કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ છે તેમાં ભવિને ૨૮ સત્તામાં છે, અભવિને ૨૬ છે, અભવિને મિશ્ર મોહની તથા સમકિત મોહની નથી સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને સમકીત મોહની નથી તેથી ૨૭ છે તેમને મિશ્ર મોહની છે તે મિથ્યાત્વ સહચારીણી છે તેથી સમકિત પામે નહિ. મિશ્ર મોહની હોવાથી તેઓનું ભવ્યપણું કહેવાણું પણ સમકિત મોહની નહિ હોવાથી મુકિત અટકી ભવ્ય જીવને જે મિશ્ર મોહનીય હોય તે સમકીત સહચારીણી છે, તે પ્રભાતની સંધ્યા જેવી

છે કે પછી દિવસ આવે. મિથ્યાત્વ સહચારિણી મિશ્ર મોહનીય સાંજની સંધ્યા જેવી છે કે પછી રાત્રિ આવે. મિશ્ર મોહનીયના ઉદય વખતે મિથ્યાત્વ મંદ ઉદયમાં સમજવું.

૩૦૪ પ્ર. ભવ્ય જીવને સમકિત મોહની સત્તામાં છે તેથી શું સમજવું.

ઉ સમકિત મોહનીય પ્રકૃતિ જેને હોય તેને સત્તામાં સમકિત હોય છે અને જેને સમકિત સત્તામાં છે તેને કેવળજ્ઞાન પણ સત્તામાં છે એમ સમજવું. મોટા બાસઠીયાના યન્ત્રમાં સમુચે કેવળમાં ૪ થી ૧૪ એમ ૧૧ ગુણઠાણા છે, એટલે જેને સમકિત પ્રગટ હોય તે આ યંત્રમાં આવી જાય છે

૩૦૫ પ્ર. ભવિ, અભવિ અને સંસારસ્થ ભવિને સમજવાનો કોઇ દાખલો મળી શકે ?

ઉ. અમાસના અંધારારૂપ અભવિ, શુકલપક્ષના પડવે ચન્દ્રની એક કળા ખુલ્લી હોય તે રૂપ સંસારસ્થ ભવ્ય જીવનું મિશ્ર સમકિત લેવું. શુકલ પક્ષની બીજના ચન્દ્રથી પુનમના ચન્દ્ર તુલ્ય સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયની સત્તાવાળા મુકિત યોગ્ય ભવ્ય જીવ લેવા.

૩૦૬ પ્ર. જીવના ભાવ પર્યાય તે શું ? અને કેટલા ?

ઉ. જીવના ભાવ પર્યાય તે જીવને ઉપયોગ, રૂપ છે, અને અવસ્થા રૂપ પણ છે જે ગુણ દોષ હોય તેની પર્યાય સમજવી, જ્ઞાનીને જ્ઞાનની પર્યાય, અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનની પર્યાય હોય ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવ પ્રમાણે જે રૂદ્ધિ હોય તે આશ્રી વર્તમાન પર્યાય સમજવો. સ્વગુણ આશ્રી સ્વ પર્યાય હોય પર દ્રવ્યોની પર્યાયો જે ઉપયોગમાં આવે તે પર પર્યાય તે જ્ઞેયો અને દ્રશ્યો સમજવા.

જીવને અનંતા ભાવ પર્યાય છે આ પ્રમાણે—

	ભવિને	અભવિને
જ્ઞાનના પર્યાય અનંતા	છે	નથી
અજ્ઞાનના પર્યાય અનંતા	મિથ્યાત્વી ભવીને હોય	છે
દર્શન તે દેખવા આશ્રી અનંતા પર્યાય	છે	છે
ચારિત્ર પર્યાય અનંતા	હોય	નથી, વ્યવહારથી દ્રવ્ય પર્યાય હોય
અગુરુ લઘુ પર્યાય અનંતા જીવ દ્રવ્યના અને કાર્મણ દ્રવ્યના	છે	છે
ગુરુ લઘુ પર્યાય અનંતા	ચાર શરીર	આહારક વર્જીને ત્રણ શરીરના

પાંચ જ્ઞાનના સ્વપર્યાયનો અલ્પ બહુત્વ: મનપર્યવ જ્ઞાનના પર્યાય અનંત છે.

મનપર્યવ	જ્ઞાનના	પર્યાયથી	અવધિજ્ઞાનના	પર્યાય		અનંતગુણા
અવધિ	,,	,,	શ્રુત	,,	,,	,,
શ્રુત	,,	,,	મતિ	,,	,,	,,
મતિ	,,	,,	કેવળજ્ઞાનના		,,	,,

ત્રણ અજ્ઞાનનાં પર્યાયનો અલ્પ બહુત્વ.

વિભંગ જ્ઞાનના પર્યાય અનંતા, તેથી શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાય અનંતગુણા, તેથી મતિ અજ્ઞાનના પર્યાય અનંતગુણા.

પર પર્યાયો તે જ્ઞેયો અને દશ્યો સર્વ સરખાં છે.

૩૦૭ પ્ર. ભવ્ય અને અભવ્ય કેઈ રીતે સરખાં ગણાય?

ઉ. બન્નેનાં આત્મ પ્રદેશો સરખાં છે, કોઈને એક પણ ઓછો

અધિક નથી બન્નેનો દ્રવ્ય આત્મા અખંડ છે. પ્રદેશ સંખ્યાઃ-ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત, સંગ્રહ નયથી જોતાં ચૈતન્ય લક્ષણ અને નિત્ય ઉપયોગની અપેક્ષાએ પણ સરખા કહેવાય

૩૦૮ પ્ર અભવિને કેવળજ્ઞાન સત્તામાં કેમ ન હોય ?

ઉ. તેને સમકિત મોહની નથી, તેથી સમકિત સત્તામાં નથી, કેવળજ્ઞાનનુ બીજ સમકિત છે. સમકિત કેવળજ્ઞાનનું ઉત્પાદક છે માટે અભવિને સત્તામાં કેવળજ્ઞાન નથી.

૩૦૯ પ્ર. અભવ્યને પણ અનંત શકિત છે તો તે અપેક્ષાએ કેમ સરખા નહિ ?

ઉ ભવ્યની શકિત અને અભવ્યની શકિત તદ્દન જુદી જુદી છે. અભવ્ય નિગોદના શ્રુત કરતાં અભવ્ય નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતાનું શ્રુત અનંતગણું અધિક હોય તેમજ વિભંગ જ્ઞાન અને દ્રવ્ય ચરિત્રાદિક ગુણોને લઇને અભવિમાં અનંત શકિત હોય પણ ભવ્યની અને અભવ્યની શકિતમાં અનંતુ અંતર છે.

૩૧૦ પ્ર અભવિને કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ હોય કે ન હોય ?

ઉ બાંધેલ કર્મ પ્રકૃતિ અન્ય સ્વજાતિય કર્મ પ્રકૃતિરૂપે પરિણમી શકે છે એટલે અભવિને, જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, અને વિભંગ જ્ઞાનનુ આવરણ વધારે છે. બીજું સમકિતનું આવરણ મિથ્યાત્વ હોય અને મિથ્યાત્વ તેમજ સમકિત બન્નેનું, આવરણ મોહનીય કર્મ છે, અભવિને સમકિત સત્તામાં નથી, છતાં સમકિતનું આવરણ મિથ્યાત્વ મોહનીય છે એ બે ન્યાયથી જોતાં અભવિ કેવળજ્ઞાનાવરણી બાંધે તે સંભવ છે, પરન્તુ જેમ સમકિત સત્તામાં ન હોવાથી તેને આવરણ કરનાર સમકિત મોહની અને મિશ્ર મોહની પણ અભવિને નથી તો કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિનો હિસ્સો અજ્ઞાન આવરણ પ્રકૃતિરૂપે બંધાય તેવો સંભવ છે પણ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ગણાય અને તે વધારે બંધ બેસે છે છતા તત્ત્વકેવળીગમ્ય કરવું શ્રેષ્ટ છે.

૩૧૧ પ્ર. આઠ આત્મા કેવી રીતે કહેવાય ?

ઉ અસંખ્યાત પ્રદેશમય દ્રવ્ય આત્મા જે ગુણ કે અવગુણમાં

પ્રવૃત્તિ કરે તે ગુણુ કે અવગુણુના નામથી તે આત્મા ઓળખાય.

૧ દ્રવ્ય આત્મા સર્વ જીવ સિદ્ધ, ભવ્ય, સંસારસ્થ ભવ્ય અને અભવિને હોય.

૨ કષાય આત્મા, ૧૦મા ગુણુસ્થાન સુધી હોય

૩ યોગ આત્મા, ૧૩મા ગુણુસ્થાન સુધી હોય.

૪ જ્ઞાન આત્મા સમકીતી જીવને હોય.

૫ દર્શન આત્મા સર્વ જીવને હોય

૬ ચારિત્ર આત્મા સર્વ વિરતિને હોય, પણુ જ્ઞાન અને સમકિત વગર ચારિત્રનો ગુણુ ન હોય, અભવ્યને ચારિત્રનો ગુણુ ન હોય પણુ દ્રવ્ય ચારિત્ર હોય, સિદ્ધને ચારિત્ર ન હોય

૭ વીર્ય સર્વ જીવને હોય, પણુ સિદ્ધમાં સકરણુ વીર્ય ન હોય, સમકિતી સર્વ વિરતિમાં પંડિત વીર્ય હોય, મિથ્યાત્વીમાં બાલ વીર્ય હોય, દેશવિરતિમાં બાલ પંડિત વીર્ય હોય.

૩૧૨ પ્ર ત્રણુ પ્રકારના આત્મા કેવી રીતે કહેવાય ?

ઉ. ૧ બાહિરાત્મા, તેનો ઉપયોગ પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં હોય નિશ્ચયથી પહેલા ત્રણુ ગુણુઠાણુાવાળા બાહિરાત્મા કહેવાય વ્યવહારથી જેનો ઉપયોગ જે વખતે પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં હોય તેઓ ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ બાહિરાત્મા ગણુાય. નિશ્ચયથી જેઓ આત્માનું સ્વરૂપ જાણુતા નથી તે બાહિરાત્મા છે.

૨ અંતરાત્મા—જેણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તે વ્યવહારથી અંતરાત્મા ગણુાય તેના ગુણુસ્થાન ૪ થી ૬ નિશ્ચયથી જેઓ રત્નત્રયરૂપ આત્મ રમણુતામાં જે વખતે પ્રવર્તે છે તેઓ અંતરાત્મા છે, તેના ગુણુસ્થાન ૭ થી ૧૨.

૩ પરમાત્મા—જેઓ કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો સહિત છે તે પરમાત્મા ગુ૦ ૧૩, ૧૪ અને સિદ્ધ ભગવાન.

૩૧૩ પ્ર. આ ક્ષેત્રમાં પરમાત્મા શબ્દનું કંઇ રહસ્ય છે ?

ઉ. પ = પાંચ, ૨ = બે, મા = સાડા ચાર, ૮ = આઠ, મા = સાડા

ચાર, આનો કુલ સરવાળો ૨૪ થાય છે એટલે ભરત, ઇરવત ક્ષેત્રમાં ૨૪ તીર્થંકરો પરમાત્મ સ્વરૂપના આદિ અને પ્રેરક છે.

૩૧૪ પ્ર. આયા સે નાણે, નાણે સે આયા– તે કેવી રીતે ઘટાવવું ?

ઉ. જ્ઞાન=સાકાર ઉપયોગ, સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન આવી જાય એટલે જ્ઞાન તે આત્મા અને આત્મા તે જ્ઞાન. સાકાર ઉપયોગ સર્વ જીવને હોય છે.

૩૧૫ પ્ર. જીવના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય કયા છે ? અને લક્ષણ શું છે ?

ઉ. અસંખ્યાત પ્રદેશમય જીવ તે જીવ દ્રવ્ય ચૈતન્યપણું (ચેતના) તે જીવનો ગુણ, ઉપયોગ તે જીવનું લક્ષણ અને પર્યાય.

૩૧૬ પ્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનમાં ૧૦ મી ૧૧મી ગાથાનો શો અર્થ છે ?

ઉ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, દુઃખ એ ચારમાં ઉપયોગ તે જીવનું લક્ષણ (ગાથા ૧૦) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે (ગાથા ૧૧) આ બે ગાથાની ભેળી સમજ આ પ્રમાણે છે.—

ઉપયોગ તે સાકાર અને અણાકાર, આકારના ૮ ભેદ, અણાકારના ૪ ભેદ, જે ઉપયોગમાં હોય તે ઉપયોગમય જીવ ગણાય સુખ દુઃખનો ઉપયોગ પણ જીવ રાખે છે.

સમુચ્ચય જ્ઞાનના બે ભેદ—જ્ઞાન અને અજ્ઞાન, જ્ઞાનના પાંચ ભેદ, અજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ, તેમાંના જે ભેદમાં વર્તે તે લક્ષણવાળો જીવ કહેવાય

દર્શનના બે ભેદ–સમ્યગદર્શન અને મિથ્યા દર્શન અને દૃષ્ટિ ત્રણ–સમ, મિથ્યા અને મિશ્ર વળી અણાકાર દર્શનના ચાર ભેદ.

સુખ અને દુઃખ—તે સર્વ સંસારી જીવને હોય, સિદ્ધને એકાંત સુખ જ હોય.

ચારિત્ર જીવને જ હોય, અજીવને ન હોય, ભાવથી ભવિને જ હોય, સિદ્ધને ન હોય.

તપનો અધિકારી જીવ જ છે, તે સિદ્ધને ન હોય, સકામ નિર્જરા રૂપે ભવિને જ હોય.

વીર્ય તે આત્માનો ઉત્સાહ, સ્ફુરણા, તેના ત્રણ ભેદ, તે સિદ્ધને ન હોય.

જીવના પર્યાય તે વ્યંજન પર્યાય અને અર્થ પર્યાય, વ્યંજન પર્યાય ગતિ ભેદ આશ્રી છે અને અર્થ પર્યાય ગુણ અવગુણ પર્યાયરૂપે છે. ઉપયોગ તે સર્વ જીવને પર્યાય રૂપે છે.

જીવ દ્રવ્યના પોતાના દ્રવ્યના અને જ્ઞાનાદિ ગુણના પર્યાય તે સ્વપર્યાય છે, પરપર્યાય તે જીવના સંબંધમાં જે પર દ્રવ્યો આવે તેના પર્યાય તે જ્ઞેયો અને દશ્યો રૂપે છે.

૩૧૭ પ્ર જીવના આ બધા ગુણ પર્યાયમાં ધ્યેય રૂપે શું છે?

ઉ સિદ્ધનો દ્રવ્ય પર્યાય તે શુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય અને કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, ક્ષાયક સમકિત, અનંત આત્મિક સુખ અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ તે બધાં ભાવ પર્યાય ભવ્ય જીવને ધ્યેય, આલંબન, ભાવના રમણતારૂપે છે.

૩૧૮ પ્ર. અભવિને જ્ઞાન નથી તો જ્ઞાનનું આવરણ કેવી રીતે હોય ?

ઉ અજ્ઞાનને સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં જાણપણા આશ્રી મુકવામાં આવ્યું છે. વળી પાંચ જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મનો હિસ્સો ત્રણ અજ્ઞાનને વિશેષ ઢાંકે, પાંચ ઇંદ્રિયનું આવરણ કરે, પાંચ ઈંદ્રિયોના વિજ્ઞાનને પણ આવરણ કરે તેથી કર્મનો ઉદય થયે, સામાન્ય જાણપણા રૂપે જ્ઞાન કે જે સમકિત વગર અજ્ઞાન રૂપે છે તેને ઢાંકે, ગાઢ અજ્ઞાની બનાવે, ઇંદ્રિયોના જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને પ્રગટ થવા ન દે.

જેમ ક્ષપક શ્રેણીવાળા, જે કર્મને ખપાવે છે, તેનું આવરણ બીજી પ્રકૃતિ જે બંધાતી હોય તે રૂપે પરિણમે છે તેમ અભવિને પાંચ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ત્રણ અજ્ઞાનને (સમકિત રહિત જાણપણું તેને) આવરણ કરનારરૂપે પરિણમે સૂત્રમાં ભવ્ય અભવ્યને આઠે કર્મનો બંધ કહ્યો છે તત્ત્વ કેળવી ગમ્ય–બીજું જેમ અભવિને સમકિત કે મિશ્ર-પ્રકૃતિ સત્તામાં નથી છતાં દર્શન મોહનીયનો બંધ થાય છે તેથી તે ગાઢ મિથ્યાત્વી બને છે, માર્ગાનુસારીણી કરણી પણ કરી શકતો નથી, સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભાષિત ધર્મની દ્રવ્ય ક્રિયા કરી શકતો નથી; મિથ્યાત્વ મંદ હોય ત્યારે સમકિતની કરણી કરી નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઈ શકે છે તે ગાઢ મિથ્યાત્વથી અટકે છે, ગાઢ મિથ્યાત્વી હિંસક કરણી કરવામાં રકત હોય, કોઈ તેને ઉપદેશ આપવા જાય તો ધર્માંધ થઈને ઉત્કૃષ્ટ કષાય સેવે, એવી રીતે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનનું આવરણ રૂપી કર્મનો હિસ્સો મતિશ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાનને વિશેષ આવરણ કરે પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ ગણાય છે.

જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મરુપી વાદળાં સૂર્ય રુપી ભવ્યના કેવળ-જ્ઞાનાદિ પાંચ જ્ઞાનને ઢાંકે તેમ સૂર્ય રહિત રાત્રિના તારા માફક અભવ્યના ત્રણ અજ્ઞાનને વિશેષ ઢાંકે

જ્ઞાનાવરણીય કર્મરુપી છે તે પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે, જ્ઞાન અને અજ્ઞાન અરૂપી છે, તેથી કર્મનું આવરણ તે અજ્ઞાન કહેવાય નહિ, અભવિને મિથ્યાદ્રષ્ટિને કારણે અજ્ઞાનજ હોય, પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું ઢાંકણ છે, અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ જુદું નથી - અભવિને સત્તામાં અજ્ઞાન અને મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે તે બન્ને અરૂપી છે. આવરણના સંબંધે પાંચ જ્ઞાનમાં ત્રણ અજ્ઞાનનો સમાવેશ થઈ જાય છે જેમ દ્રષ્ટિમાં સમકિત અને મિથ્યાત્વ જુદાં છે તેમ જાણપણામાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન જુદાં છે જો આવરણ અને અજ્ઞાન જુદાં છે તો પાંચ જ્ઞાનમાંનું એકે જ્ઞાન અભવિને સત્તામાં નથી. માત્ર ત્રણ અજ્ઞાન જ છે અભવિને સદા કાળ ત્રણ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વના પર્યવ સત્તામાં છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પર્યવ હોય જ નહિ એમ સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે.

૩૧૯ પ્ર. જો અભવિને સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સત્તામાં નથી તો તેને સમકિત સત્તામાં કેમ ન હોય? કારણ કે આ બે પ્રકૃતિ નાશ થયે ભવિને ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉ. ભવિને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો પહેલાં નાશ થાય ત્યાર બાદ મિશ્ર મોહનીનો અને છેવટે સમકિત મોહનીયનો નાશ થાય ત્યારે ક્ષાયક સમકિત આવે, પણ મિથ્યાત્વ મોહીનીય રહે અને બીજી બે પ્રકૃતિ નાશ થાય એવું કોઇ કાળમાં બને નહિ. હવે અભવિને બે પ્રકૃતિ નથી તેથી તે પણ મિથ્યાત્વમાં જ રહે છે તેને મિશ્ર મોહનીયના અભાવે સર્વ ધર્મ સરખાનો ભાવ આવતો નથી અને સમકિત મોહનીયના અભાવે શંકા નથી થતી કે હું ભવિ હઇશ કે અભવિ? જૈન ધર્મ સાચો કે અન્ય ધર્મ? આવી શંકા થતી નથી. અભવિને પરમાર્થ, સર્વજ્ઞપણું અને મોક્ષમાં શ્રદ્ધા આવતી જ નથી. અભવિને આંટીદીએ એવા લોકો પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે કહે છે કે સર્વજ્ઞપણું એટલે જે કાળે જેટલાં ધર્મના જેટલા પુસ્તકો હોય તે સર્વનું જ્ઞાન તે સર્વજ્ઞપણું, કોઈ વળી કહે છે કે કોઈ જીવ મોક્ષ જાય જ નહિ, તેઓને ગમે તેટલું સમજાવો, કદાચ દલીલમાં તેઓ હારી જઇને પરાણે કબુલ કરે પણ તેમને અભ્યંતર શ્રદ્ધા આવે જ નહીં. તેઓ એમજ જાણે છે કે જે કરીએ છીએ તે સંસારી સુખ માટે જ છે આ અભવ્યને સમજવાની રીત છે, કારણ કે અભવિને આંટીદીએ એવા પણ ભવિ હોય છે કે જે અનંત કાળે રખડી રખડીને ઠેકાણે આવે.

૩૨૦ પ્ર. ભવિ અભવિનું મતિ-શ્રુત અજ્ઞાન અનાદિનું છે તો પછી ભવિને શ્રુતજ્ઞાન સત્તામાં છે અને અભવિને નથી તેનું શું કારણ?

ઉ ભવિને જ્ઞાન સત્તામાં હોય તોજ આવરણ ખસ્યે, પ્રગટ થાય, તેને સત્તામાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બન્ને અનાદિના છે પણ સમકિતનું

આવરણ ખસે અને સમકિત પ્રગટ થાય તે જ વખતે સમકિતને અભાવે જે અજ્ઞાન ગણાતું હતું તે જ્ઞાન રૂપે પ્રગટ થાય, ત્યારે અભવિને સમકિત કે જ્ઞાન એમાંનું કંઈપણ સત્તામાં નથી.

૩૨૧ પ્ર. ભવ્ય, અભવ્યની કાય સ્થિતિ કેટલી ?

ઉ. શ્રી પન્નવણા સૂત્રના પદ ૧૮મા કાય સ્થિતિ પદમાં કહ્યું છે કે ભવિની આદિ નથી પણ મોક્ષમાં જવાથી ભવ્યપણાનો અંત છે અભવિની આદિ નથી તેમ અંત પણ નથી તેથી અભવિ અચરીમ છે, ભવ્ય ચરીમ છે અને સિદ્ધ અચરીમ અથવા નોચરીમનો અચરીમ છે અને નોભવ્યનો અભવ્ય છે.

૩૨૨ પ્ર અભવિને અનંત શકિત ગણાય કે નહીં ?

ઉ. ત્રણ અજ્ઞાન અને મિથ્યાદષ્ટિના અનંત અનંત પર્યાયની અપેક્ષાએ અભવિમાં અનંત શકિત કે રુદ્ધિ ગણાય.

૩૨૩ પ્ર. જીવોની પરસ્પર ઋદ્ધિમાં અનંતો ફેરફાર કેવી રીતે ?

ઉ. જીવના કુળ, યોની, ભેદો, ગતિ, આકૃતિ, સંઘયણ, સંઠાણ, સુખ દુ:ખ, ઉઠ્ઠાણ, કમ્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષાકાર, પરાક્રમ, કર્મની વિચિત્રતા વગેરેમાં અનંતો અનતો તફાવત છે.

૩૨૪ પ્ર અનંતાનુબંધી કષાય તો ચારિત્રાવરણીયની પ્રકૃતિ છે તો તે સમકિતને કેવી રીતે અટકાવી શકે?

ઉ. અનંતાનુબંધી કષાયથી શુદ્ધ ધર્મ તરફ દ્વેષભાવ આવે છે અને મિથ્યાત્વ તરફ રાગભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેનો ક્ષયોપશમ થયા વગર યથાપ્રવૃત્તિકરણ આવે નહિ. મિથ્યાત્વીને ઝનુન અને ધર્માંધપણું આ ચોકડીથી આવે છે જેનું મિથ્યાત્વ મંદ હોય અને અનંતાનુબંધી સત્તામાં હોય તે ઉદય આવે એટલે ચારિત્રને સર્વથા ઢાંકે છે પણ જેને મિથ્યાત્વ તિવ્ર ઉદયમાં હોય તેને તો ચારિત્રાવરણીય કર્મ તિવ્ર ઉદયમાં હોય જ. અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયમાં કુચારિત્રમાં એટલા બધા તિવ્રભાવ હોય છે કે સમકિતના એકે ગુણમાં ઉપયોગ રહેતો નથી.

૩૨૫ પ્ર. ચારિત્રની સોળ કળા કઇ ?

ઉ. ૧ અનંતાનુબંધી કષાયનો ગ્રન્થી ભેદ, તેની ગાંઠ તૂટે, ૨ મિથ્યાત્વની ગાંઠ તૂટે, ૩ સમકિતાદી આત્મગુણનો પ્રકાશ, ૪ આત્માના ગુણોનો અનુભવ (આત્મિક જ્ઞાન), ૫ અણુવ્રત, ૬ મહાવ્રતો, ૭ અપ્રમત્તપણે ધર્મધ્યાન, ૮ ક્ષપક શ્રેણીનો અભ્યાસ, ૯ શુક્લધ્યાનની ધારા ૧૦ અવેદીપણુ, ૧૧ મોહની કર્મનો સર્વથા નાશ, ૧૨ ઘનઘાતિ કર્મનો નાશ, ૧૩ કેવળજ્ઞાન, ૧૪ શૈલેશીકરણ, ૧૫ અયોગીપણું, ૧૬ સિદ્ધ પદ પ્રાપ્તિ, આ સોળ કળા ભવ્ય જીવને જ મળે

૩૨૬ પ્ર. ભવ્ય, સંસારસ્થ ભવ્ય અને અભવ્ય આ ત્રણે પ્રકારના જીવની સત્તામાં અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન છે તો પછી ભવ્ય જ કેમ મોક્ષ જાય ? બીજા કેમ મોક્ષ ન જાય ?

ઉ. ભવ્યને અનાદિ કાળથી અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ છે પણ સાથે સમકિત અને કેવળજ્ઞાન પણ સત્તામાં છે અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ ટાળે એટલે સમકિત પ્રગટ થાય અને સર્વ ચારિત્રાવરણ નાશ કરે કે અંતમુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય સંસારસ્થ ભવ્ય જીવ અને અભવ્યને સમકિત સત્તામાં નથી તેથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણી શકે નહિ, આત્મા અને પુદ્ગળની વહેંચણ કરી શકે નહીં.

૩૨૭ પ્ર. પ્રશ્ન ૩૨૬માં ત્રણ પ્રકારના જીવ કહ્યા તે કોઇ દાર્શનિક પુરાવાથી સમજાય એમ છે ?

ઉ. અભવ્ય જીવને પુરુષની ઉપમા, કારણ કે પુરુષ સંતાનનો જન્મ ન જ આપે તેમ અભવ્ય મોક્ષ ન જ જાય. સંસારસ્થ ભવ્ય જીવ છે તો ભવ્ય પણ તે મોક્ષ ન જાય તેને વંધ્યા સ્ત્રીની ઉપમા. ભવ્ય જીવ જો મોક્ષને યોગ્ય છે તેને ફળદાયક સ્ત્રીની ઉપમા કે જે સ્ત્રીને પુરુષનો લાભ મળતાં સંતાન પ્રાપ્તિ થાય તેમ ભવ્ય જીવને મોક્ષ જવા યોગ્ય બધા સંયોગો મળે તો તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે.

૩૨૮ પ્ર ભવ્યને સમકિતાદિ પર્યાયો સત્તામાં છે તે સ્પષ્ટ ક્યાં છે?

ઉ. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે ભવ્યને જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયના અનંતા સ્વપર્યાય છે અને અભવ્યને મિથ્યાત્વ અને ત્રણ અજ્ઞાનના સ્વપર્યાય અનંતા છે, આ સ્વપર્યાય તે પોતાનાજ ગુણપર્યાય કે જે આત્મ પ્રદેશોની સાથે તદરૂપ છે એટલે સમવાય (તદરૂપ) સંબંધે સત્તામાં છે.

૩૨૯ પ્ર. સંસારી જીવ ને ઔદયિક, ક્ષયોપશમિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવ છે અને કેવળજ્ઞાન તો ક્ષાયક ભાવે છે તો તે ક્યાંથી આવે?

ઉ અનાદિ અનંત કાળ રખડવાવાળાને તો ત્રણ ભાવ છે પણ સર્વ જીવો આશ્રી પાંચ ભાવ કહ્યા છે તેમાં ક્ષાયક ભાવ ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમ ભાવથી પ્રગટે છે, જેમ જેમ પ્રકૃતિઓ ઉદય આવતી જાય તેમ તેમ ક્ષય કરવાથી અને અનુદયને ઉપશમ ભાવમાં રાખવાથી નવીન કર્મ બંધ મંદ થતો જાય છે અને સત્તામાં કર્મ પ્રકૃતિ ખુટતી જાય છે એટલે ક્ષપક શ્રેણી પ્રગટ થાય છે અને એક પછી એક કર્મ પ્રકૃતિનો સર્વથા નાશ થતો જાય છે તે ક્રમ બારમા ગુણસ્થાન સુધી વધતો જાય અને છેવટે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

જેટલે દરજ્જે **શરીર અને કર્મના દુઃખનો અભ્યાસ મટી જાય છે અને સમતા રસ અને આત્મિક સુખમાં લીનતા વધતી જાય છે એટલે દરજ્જે ક્ષયોપશમ ભાવની તિવ્રતા** વધતાં વધતાં ક્ષાયક ભાવ પ્રગટ થાય છે.

૩૩૦ પ્ર. આત્મિક સુખ અને સમતા રસ કેવી રીતે પ્રગટ થાય?

ઉ. પહેલા અઢાર પાપસ્થાનક જાણવા અને તેમાંથી નિવૃત્ત થવું એટલે મનને તે સર્વમાંથી નિવૃત્ત કરવું અને મનને આત્મપ્રદેશો

અને તેમાં રહેલા જ્ઞાન અને દર્શનમાં જોડવું પછી જ્ઞાનથી પોતાનેજ આત્મા અને પોતાના જ ગુણોને જાણવા અને અનુભવવા અને તેમાં સ્થિરતા કેળવવી, જ્યારે જ્યારે મન આત્મામાંથી બહારના દશ્યો કે જ્ઞેયોમાં જાય ત્યારે ઉપયોગ લાવી તેમાં સમભાવ રાખી તેમાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઇ આત્મામાં જોડવો, આવી રીતે આત્મા અને આત્માના ગુણોને જાણવા, અને અનુભવવા અને તેમાં સ્થિરતા જામે એટલે કોઇ વ્યકિતગત ગુણ ભુલાઇ જાય અને સમુચ્ચય ચેતનામાં સ્થિરતા આવે ત્યારે આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય, આ છે ભાવ ચારિત્ર રસ, તેનો અભ્યાસ વધારવાથી આ ભવમાં તો નહિ પણ પરભવમાં ક્ષપક શ્રેણી આવતાં વાર લાગે નહીં આવી રીતે ક્ષયોપશમ ભાવમાંથી ક્ષાયક ભાવ કેળવાય

૩૩૧ પ્ર. ચારિત્ર રસ કેળવે નહિ અને વ્યવહારિક ક્રિયા કર્યે જાય તો શું લાભ?

ઉ અરિહંતદેવે ભાંખેલી ક્રિયા કરવાથી ૬૯ ક્રોડાક્રોડ સાગરની કર્મ સ્થિતિ કપાય છે, તેમાં ઉદ્યમ જારી રાખવાથી ભવ્ય જીવને સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે એટલે છેવટે ચારિત્ર રસ પ્રગટ કરી શકે છે પણ જો દેવતાદિકનુ પુદ્ગળીક સુખ મળે તેમાં ડૂબી જાય અને સુપુરુષાર્થ પડતો મૂકે તો પછી જ્યારે ઠેકાણે આવે ત્યારે નવો ઉદ્યમ શરૂ કરવો પડે અને આગળ કામ ચાલે.

૩૩૨ પ્ર આવું મુશ્કેલીવાળું કામ ક્યારે પાર પડે તેનો શું ભરોંસો?

ઉ ૩૩૧ આત્મશ્રદ્ધા, શુદ્ધ ક્રિયાની શ્રદ્ધા, કામ પાર પાડવાની શ્રદ્ધા આ બધું પોતાનામાં જ છે અને પોતે પોતાના માટેજ કેળવવાનું છે, પડતું મૂકીએ તો ગોથાં ખાવાં પડે, જારી રાખવાથી કંઇ ભય નથી.

૩૩૩ પ્ર. કેવળજ્ઞાનને સાદિ અનંત કહ્યું છે તો સત્તામાં હતું કેવી રીતે?

ઉ. કેવળજ્ઞાનને સાદિ અનંત કહ્યું છે તે સત્તામાંથી પ્રગટ થવા આશ્રી કહ્યું છે, જો સત્તામાં ન હતું તો અત્યાર સુધી ક્યાં રહ્યું હતું? કોઇ બીજા જીવમાંથી આવ્યું? કે ક્યાંય ફરતું હતું? કેવળજ્ઞાન તો જીવનો ગુણ છે, ગુણી જીવ વગર ગુણ ક્યાંય રહે નહિ અને એક જીવનો ગુણ તે જીવને છોડીને કે છોડ્યા વગર અંશથી બીજા જીવમાં જાય નહિ, માટે જે સત્તામાં હતું અને કર્મ આવરણથી ઢંકાએલું હતું તે કર્મ નાશ પામવાથી પ્રગટ થયું છે એમ સાબિત થયું.

૩૩૪ પ્ર. જૈન દૃષ્ટિ કેળવ્યા વગર વ્યાકરણ શિખવાથી શું વાંધો આવે?

ઉ. વ્યાકરણ બ્રાહ્મણીયા જૈનેતર પુસ્તકોમાંથી શિખવવામાં આવે છે એટલે જૈન શાસ્ત્રના જાણ થયા વગર તે શિખવાથી અન્ય મતિઓનાં શાસ્ત્રોમાં લક્ષ દોરાય છે તેથી સમ્યગ્ આત્મ પરિણતિમાં બાધા આવે છે, શંકા કંખા થાય છે જૈનશાસ્ત્રોના ભાવ મગજમાં પેસી શકતા નથી, છેવટે શ્રદ્ધા અને ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થવું પડે છે.

૩૩૫ પ્ર. વૈયાકરણીઓ કહે છે કે વ્યાકરણ નહિ ભણેલો તે અંધ શબ્દકોષના જ્ઞાન વગરનો તે બહેરો, પીંગળ (કાવ્ય) જ્ઞાન વગરનો તે પાંગળો અને તર્ક કાવ્યના જ્ઞાન વગરનો તે મુંગો અને ચોખ્ખા શબ્દ નહિ બોલનાર અસત્યવાદી તો તેનું કેમ?

ઉ. મોક્ષમાર્ગના જ્ઞાન વગરનો હોય તે જ આંધળો છે, શુદ્ધ ક્રિયા વિનાનો પાંગળો ગણાય, સાવદ્ય ભાષા બોલનાર મુંગો અને અસત્યવાદી કહેવાય અને સર્વજ્ઞપ્રણિત સિદ્ધાંત જેણે સાંભળ્યું નથી તે બહેરો છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણાદિના જાણકાર દેખાતા હોય અને સત્યવાદી હોય તો, વેદ વગેરે શાસ્ત્રોમા પશુઘાતક યજ્ઞ, યજ્ઞજન્ય માંસાહાર અને ક્ષત્રિયોના યુદ્ધ વિગેરેની આજ્ઞા કરે નહિ, ૨૯ પ્રકારના પાપ સૂત્રનો ઉપદેશ આપે નહિ માટે જેમાં સજ્ઝાય ધ્યાનથી સંવર હેતુ નથી એવા શાસ્ત્રો સાધુએ ભણવા ન જોઇએ.

૩૩૬ પ્ર. અગાઉના સાધુઓ વ્યાકરણ શીખતા ?

ઉ ઘણે ઠેકાણે સૂત્રમાં ૧૧ અંગ ભણવાનો અધિકાર છે, કોઇ સાધુ ૧૪ પૂર્વ ભણે છે પણ સૂત્રમાં વ્યાકરણ ભણવાનું ક્યાંય ચાલ્યું નથી વ્યાકરણપૂર્વક બોલવાનો તો નાનપણથી જ અભ્યાસ હોય છે.

૩૩૭ પ્ર. ભાષાજ્ઞાન વગર અર્થનો અનર્થ થઈ જાય તેથી ઉપદેશમાં વાંધો આવે તેનું શું ?

ઉ. જૈન શાસ્ત્રનો અર્થ ગુરુગમ્યને આધીન છે, એકલા ન્યાય કે વ્યાકરણના બળથી ખરી વસ્તુ જાણવા મળતી નથી. જૈનશાસ્ત્રના અજાણ એવા સંસ્કૃત અને વ્યાકરણના જાણનારાથી અર્થનો અનર્થ થઇ જાય જેમકે "ગુણેહિ સાહુ અગુણેહિ સાહુ, ગિન્હાહિ સાહુ ગુણ મુન્ચ સાહુ" નો ખરો અર્થ તેઓ કહી શકે જ નહિ, માટે તેવા લોકો પાસેથી જૈન સૂત્રો ભણવાથી અનર્થ જ થાય.

૩૩૮ પ્ર. કેટલાક માને છે કે વ્યાકરણના જ્ઞાન વગર શુદ્ધ ઉપદેશ દઈ ન શકાય તેનું શું ?

ઉ. વ્યાકરણાદિ ભણવાવાળાને ઘણાખરાને સૂત્રની શ્રદ્ધા હોતી જ નથી તો પછી તેઓનો ઉપદેશ શુદ્ધ હોય જ નહિ.

૩૩૯ પ્ર. તો પછી કેટલાક સાધુને વ્યાકરણનો મોહ કેમ હોય છે ?

ઉ. તેઓ આત્માનું કલ્યાણ કરવા નહીં પણ લોક સંજ્ઞાથી લોકોને હસાવી રમાડી પ્રશંસા માન વગેરે લૌકિક વસ્તુ મેળવવા સાધુ થયા હોય અને લૌકિક ઉપદેશ આપી પ્રખ્યાતિ મેળવવા ચાહતા હોય.

૩૪૦ પ્ર. ખરો ઉપદેશ કોણ આપી શકે ?

ઉ કેવળી ભાષિત તત્ત્વના અવિરોધપણે જે શબ્દના અર્થ કરી શકે તે જ ખરું ભણતર છે, તેઓ જ શુદ્ધ ઉપદેશ આપી શકે. જૈન શાસ્ત્રના જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા વગર આ કામ બની શકે નહિ.

૩૪૧ પ્ર. કોઈ કહે છે કે વ્યાકરણથી ભાષાની શુદ્ધિ થાય છે, ભાષાની શુદ્ધિથી મોક્ષમાર્ગની શુદ્ધિ થાય છે એમ કહી વ્યાકરણ પાછળ મંડયા રહે છે તેનું કેમ ?

ઉ વ્યાકરણપૂર્વક જે ભાષા બોલાવામાં આવે છે તે ચોકખી ભાષા છે પણ જે ભાષા આત્માને કલ્યાણકારી, મર્યાદાવાળી, નરમ અને સમતાવાળી હોય તે મોક્ષ માર્ગની છે તેથી તે શુદ્ધ ભાષા છે તે ભાષા સમિતિ કહેવાય છે.

૩૪૨ પ્ર. લૌકિક પંડિત પાસેથી શિખવામાં સાધુને બીજા દોષો લાગે ખરા ?

ઉ સાધુ ગૃહસ્થીનો વિનય, બહુમાન કરે તો ચારિત્રમાં દોષ લાગે અને ન કરે તો જ્ઞાન ચડે નહિ એટલે બન્ને રીતે મોક્ષ માર્ગની આરાધના પાછી હઠતી જાય છે.

૩૪૩ પ્ર. સાધુને સર્વ ભાષાના જાણ કહ્યા છે તેનું કેમ ?

ઉ સર્વ ભાષાના જાણ ફકત ગણધર જ હોય છે તેમના તથા ભગવંતના અધિકારમાં એ બાબત આવે છે, ને સાધુની બાબતમાં એવું આવતું જ નથી માટે ભાષા શિખવામાં સાધુજીવનનો કિંમતી વખત બગાડવો નહિ તત્ત્વજ્ઞાન અને ભાષા જ્ઞાન બન્ને જુદાં જ છે. ગોખણીયા લૌકિક વિદ્વાન તત્ત્વના તદ્દન અજાણ પણ હોય અને માંડ માંડ માતૃભાષાના બોલનાર કોઈ વખતે તત્ત્વના ભંડાર પણ હોય. તત્ત્વજ્ઞાન અને ભાષાશુદ્ધિ માટે હૃદયશકિતની જરૂર હોય છે, વ્યાકરણ, ન્યાય કે તર્કશાસ્ત્રની જરૂર નથી

૩૪૪ પ્ર વ્યાકરણ અને સંસ્કૃતના જાણ, એવા ઘણા સાધુ થઇ ગયા છે તેનું કેમ ?

ઉ. વ્યાકરણ અને સંસ્કૃત ભણેલા ઘણા બ્રાહ્મણોએ જૈન દીક્ષા લીધી છે. તેઓનું ભાષાજ્ઞાન તો રહ્યું પણ તેઓએ અગાઉના મિથ્યા-

ભાવ છોડી દીધા છે તે ઉપરથી એમ ન સમજવું કે વ્યાકરણ અને સંસ્કૃત સાધુએ શિખવુંજ જોઈએ.

૩૪૫ પ્ર. વ્યાકરણ અને સંસ્કૃત શિખવાનો બાંધો વગરનો કોઇ રસ્તો છે?

ઉ વ્યાકરણ વગેરે તમામ સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનો (પુસ્તકો) જૈનધર્મની શૈલિનાં જ હોવા જોઈએ. વ્યાકરણને લગતા દાખલા જૈન સૂત્ર પ્રમાણે જ હોવા જોઇએ.

૩૪૬ પ્ર. વ્યાકરણ અને સંસ્કૃત શિખ્યા વગર જ્ઞાનની વિશાળતા ક્યાંથી આવે?

ઉ. જૈન સિદ્ધાંતોમાં તમામ દર્શનો અને દુનિયાનું રહસ્ય આવી જાય છે, વળી તે ભણતાં સજ્ઝાય તપથી નિર્જરા થાય છે. વ્યાકરણાદિ બાહ્ય પુસ્તકો શિખવાથી અશુભ આસ્રવ થાય છે જૈનશાસ્ત્રો શિખતી વખતે માતૃભાષામાં અર્થ, ભાવાર્થ, વિભક્તિ વગેરે શબ્દ શુદ્ધિ જાણી લેવી એટલે સાધુપણાનો વખત સમાચારી બહાર ન જાય.

૩૪૭ પ્ર. કોઇ કહે છે કે ઉપયોગથી ચારે ભાષા બોલે તો આરાધક ગણાય તેનું કેમ?

ઉ. તે ખોટું છે, ખરો ભાવ એવો છે કે ઉપયોગપૂર્વક ચારે ભાષાનું સ્વરૂપ જાણીને એટલે સત્યને સત્ય, અસત્યને અસત્ય, વ્યવહારીક ભાષાને વ્યવહાર ભાષા, મિશ્રને મિશ્ર એટલે જે સ્વરૂપની ભાષા હોય તે સ્વરૂપે ઉપયોગ સહિત પ્રકાશવાથી આરાધક કહેલ છે એટલે ચારે ભાષા બોલવી એમ નથી પણ ચારે ભાષાનું યથાતથ્ય સ્વરૂપ બતાવવું

પણ તે ચારમાંથી ગમે તે ભાષા બોલે છતાં જે અસંયતિ અવિરતી અપચ્ચક્ખાણી છે તે આરાધક કહેવાય નહીં પણ રત્નત્રયના અભાવને કારણે વિરાધક છે તેથી વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રના બાંધનારા તથા શિખનારા શ્રુત આખ્યાત ધર્મની અપેક્ષાએ વિરાધક છે. હવે સાધુએ

ચાર ભાષાનું સ્વરૂપ જાણીને સત્ય અને વ્યવહાર ભાષા બોલવી તેમાં પણ સત્યની સાથે નિર્વદ્ય ભાષા હોવી જોઇએ.

૩૪૮ પ્ર. વ્યાકરણ ભણ્યા વગર પંડિત કેમ કહેવાય ?

ઉ. જૈન દૃષ્ટિએ જેને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર હોય તેજ પંડિત કહેવાય. પોતાનો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે અને શક્તિ રૂપથી પોતાનો આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપ છે એમ આત્માનું સ્વરૂપ જાણનાર અને અનુભવ કરનાર લોકોત્તર પંડિત છે. લૌકિક પંડિતથી જ્ઞાન દૂર છે. તેમને ફક્ત આજીવિકાની પડી છે, ખરા માર્ગની ફિકર નથી તેથી ખોટો પ્રચાર કરે છે અને અજ્ઞાની લોકો ગાડરીયા પ્રવાહમાં તણાય છે.

૩૪૯ પ્ર. વર્તમાન કાળમાં પંડિતો કોને કહેવાય છે ?

ઉ. તેઓ ધર્મવિરૂદ્ધ વાતો કરી દુનિયાને ગમતો તે સંસાર સુધારવાનો બોધ આપે છે અને કહે છે કે સંસાર સુધારવાની ધર્મગુરુને જરૂર છે તેઓનો હેતુ વાહવાહ કહેવરાવી પ્રખ્યાત થવાનો હોય છે પણ પારકું આંગણું સાફ કરતાં રજ પોતાના ઘરમાં ભરાય છે તેનું તેને ભાન નથી તેથી પોતે ચારિત્રભ્રષ્ટ થઇ સંસાર વધારે છે ત્યારે પ્રશંસકો તો જુદી જુદી ગતિમાં જવાથી તેની પાસે કોઇ નહિ રહે એટલે બાવાના તો બેય બગડયા.

૩૫૦ પ્ર પરપાખંડ સંથવો શું ?

ઉ. પરપાખંડ=મિથ્યાત્વી આચાર, વિચાર શ્રદ્ધા અને જાણપણું, સંથવો એટલે તેનો પરિચય, ધર્મબુદ્ધિએ વાંચવું સાંભળવું, ક્રિયામાં ભાગ લેવો તે.

૩૫૧ પ્ર પરપાખંડ પરિચય એકાંત ત્યાગ કરવા લાયક છે કે શું ?

ઉ જેણે બધાં જૈન સિદ્ધાંતો વાંચી, સમજી, મગજમાં ઉતારી આત્મભાવ કેળવ્યો છે અને જેને ઉપદેશ આપવામાં અને મિથ્યાત્વીઓને સુધારવા માટે તેમના જ તત્ત્વોમાથી ભુલ કાઢી સમજાવતાં આવડે છે તેને માટે પરસમયરૂપી મિથ્યાત્વી પુસ્તકો વાંચવામા બાધા આવે નહીં.

પણ જેઓ જૈન શાસ્ત્રના પારગામી નથી તેમની બુદ્ધિ પરસમયથી ભ્રષ્ટ થયા વગર રહે જ નહિ તેઓ પોતાને પરિપકવ માને તો તેમાં તેઓ થાપ ખાય છે, તેઓને સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વ મોહનીય ઉદય થયું તેમ સમજવું વળી જેને જૈન શાસ્ત્રમાંથી મેળવવાનું જ્ઞાન અધુરૂં લાગે છે તેને પણ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય સમજવો કારણ કે જેને પરમાર્થ બુદ્ધિ કેળવીને મોક્ષ જવું છે તે તો જૈનના એકજ સૂત્રમાંથી કેળવી શકે છે, ફકત દૃઢ શ્રદ્ધાની જરૂર છે. ગૃહસ્થોને વ્યવહારિક લેવડદેવડમાં મિથ્યાત્વીનો પરિચય કરવો પડે તો પોતાનું ધ્યેય ચુકવું નહિ.

જે મિથ્યાશ્રૂતને સમશ્રૂતમાં પરિણમાવી શકે તેજ મિથ્યાશ્રૂત વાંચી શકે. જેમકે મિથ્યાત્વી લોકોની શંકર ભગવાનની જે કલ્પના છે તેને સમશ્રુતમાં આવી રીતે પરિણમાવી શકાય :—

સાપ તે મોહનીય કર્મ, શિર પર ગંગાનો ધોધ તે જ્ઞાન અને ક્ષાયક સમરસીભાવ, ત્રિશુળ તે સંયમરૂપી દંડને લાગેલા જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપી ત્રણ પાખડા કે જેથી કર્મ શત્રુનો નાશ થાય, સિંહ ચર્મ તે ઉપસર્ગ પરિસહમાં પરાક્રમની ઉપમા, બળદ તે કામ પાર પાડવા રૂપ બળ વીર્ય, એવી જ રીતે સમકિત શાસ્ત્રજ્ઞ કામભોગના વાકયોને પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાનભાવમાં ઉતારી શકે છે. જેઓ પરસમય વાંચવા ઇચ્છે છે તેની વિદ્વતાની આવી રીતે પરિક્ષા લઇ શકાય છે.

૩૫૨ પ્ર. જૈન સૂત્રનું શું ફરમાન છે ?

ઉ. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સુત્રના પહેલા અધ્યયનની ૮ મી ગાથામાં પહેલા બે પદમાં ચોકખું કહ્યું છે કે:—

"અઠ્ઠ જુત્તાણિ સિકિખજ્જા, નિરઠ્ઠાણિ ઉવજ્જએ"

એટલે જેમાં ભગવંતના પ્રરૂપેલા અર્થ (ભાવ) છે એવા સૂત્ર (દ્વાદશાંગી પ્રમુખ) શીખવાં અને નિરર્થકનો ત્યાગ કરવો.

અહિં અર્થના ત્રણે નામ લાગુ પડે છે:— ૧ શબ્દના અર્થ, ૨ વીતરાગના ભાવ, ૩ સંવર અને નિર્જરા રૂપ અર્થ.

૩૫૩ પ્ર. ભાષાની બાબતમાં કોઈ પ્રશ્ન વ્યાકરણનો દાખલો આપે છે તેનું શું ?

ઉ. તેઓને સમશ્રુત મિથ્યાશ્રુત રીતે પરિણમ્યા હોય એમ લાગે છે, કારણ કે તેમાં બીજું જ છે. જુઓ શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં બીજા સંવર દ્વારમાં કહ્યું છે:—

"સચ્ચ વયણં સુદ્ધં"

એટલે નિર્દોષ અને સત્ય વચન બોલવું. વળી આગળ કહ્યું છે કે સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, નિપાત, ઉપસર્ગ, સમાસ, સંધિ, પદ, હેતુ યોગિક, ઉણાદિ, ક્રિયા, વિધાન, ધાતુ, સ્વર, વિભકિત, વર્ણયુકત, ત્રણ કાળ, દશ ભેદે સત્ય, ભાષાના બાર ભેદ, ૧૬ પ્રકારના વચન આ બધું સિદ્ધાતમાં જે બતાવ્યું છે તે સમજીને, આલોચીને ચારિત્રીયે અવસર આવ્યે ઉપયોગપૂર્વક બોલવું.

૩૫૪ પ્ર. વ્યાકરણ સંસ્કૃત વગેરે બ્રાહ્મણીયા જ્ઞાન શીખવાનું સૂત્રમાં નામ-નિશાન નથી તેનું શું કારણ ?

ઉ. તેના કારણો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) લાલાવાળા છપાએલ શ્રી નંદીજી સૂત્રના ૧૫૫ મે પાને કહ્યું છે કે:—

મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાનીઓએ પોતાની સ્વચ્છન્દ બુદ્ધિ કલ્પનાથી બનાવેલ ગ્રન્થો મિથ્યાશ્રુત છે જેમકે ૧ ભારત, ૨ રામાયણ .... ૨૨ વ્યાકરણ, ૨૩ ભાગવત .... ૩૦ બહોતેર કળાના શાસ્ત્ર, ૩૧ ચાર વેદ, તથા ૨ વ્યાકરણ .... ૪ જોતિષ વગેરે મિથ્યા શાસ્ત્ર છે અહીં વ્યાકરણનો નિષેધ થાય છે.

(૨) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૪, ગાથા ૧૩ માં કહ્યું છે કે જે કોઈ તત્ત્વજ્ઞાન વગરના સંસ્કૃત ભાષાના બોલનારા, સમકિત રહિત, પરના કરેલાં શાસ્ત્રના પ્રરૂપનાર છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેઓ

રાગ દ્વેષ પોષે છે. પરવશે પડયા છે માટે અધર્મના હેતુ એવા મિથ્યાત્વનાં શાસ્ત્રનો ત્યાગ કરવો અને જાવજીવ સુધી જ્ઞાનાદિ ગુણુની આરાધના કરવી અહીં સંસ્કૃત ભાષાના આવા પુસ્તકોનો નિષેધ થાય છે.

(૩) સંસ્કૃત વ્યાકરણુના પુસ્તકોમાં દ્રવ્ય, ગુણુ, પર્યાય, નિપાતાદિ બોલ છે તે જૈન સૂત્રોને અનુસરતાં નથી માટે સાધુએ આવા પુસ્તકોમાંથી ભણુવું નહિ કારણુ કે તેથી ખરા જ્ઞાન ઉપર આવરણુ ચડે છે. અહીં જ્ઞાન મેળવવા માટે જૈનેતર સૂત્રોનો નિષેધ થાય છે.

(૪) દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવી ભગવાને એવી આજ્ઞા આપી છે કે અવસર જોઇને ઉપયોગપૂર્વક વિચારીને મોક્ષનો હેતુ સાધવા પૂરતું બોલવું, સત્ય હોય પણુ સાવદ્ય હોય તો મૌન રહેવું આ વચનનો ભાવ બતાવ્યો, હવે તે ભાવ સમજીને તેનો ત્યાગ કરવો. એટલે જે બતાવ્યું છે તેનો હેય. ઉપાદેયનો વિવેક રાખી યત્નાપૂર્વક બોલવું.

૩૫૫ પ્ર. સૂત્રની ભાષા કઇ છે?

ઉ. સૂત્રની ભાષા અર્ધમાગધી ભાષા છે તેમાં અર્ધી ભાષા માગધી છે અને અર્ધીમાં પાંચ ભાષા છે જેમકે સંસ્કૃત, પિશાચી, સુરસેની, પ્રાકૃત અપભ્રંશ, અર્ધ માગધીમાં છ ભાષાનું મિશ્રણુ છે.

૩૫૬ પ્ર. ચોથા ગુણુસ્થાનવાળા સમકિતી અસંયતી, અવ્રતી, અપચ્ચક્ખાણી છે તો સત્ય અને વ્યવહાર ભાષા બોલે તો આરાધક કે વિરાધક?

ઉ. તેઓ જ્ઞાન અને દર્શનના આરાધક હોવાથી આરાધક છે.

૩૫૭ પ્ર. ૧૦ મું અંગ પ્રશ્ન વ્યાકરણ છે તો તેનો અર્થ વ્યાકરણુ શીખવાનો હશે, તેનું કેમ?

ઉ પ્રશ્ન વ્યાકરણુમાં વ્યાકરણુ શીખવાનું આવતું નથી પણુ

સંવર અને આસ્રવમાં સૂક્ષ્મ રીતે તપાસ કરીને આસ્રવ છાંડવો અને સંવર આદરવો એવો સાર નીકળે છે.

૩૫૮ પ્ર. વિગલેન્દ્રિય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય કઇ ભાષા બોલે?

ઉ. તેઓની વ્યવહાર ભાષા કહી છે પણ પોપટ આદિ તિર્યંચને કેળવવાથી અથવા તેમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય તો ચારે ભાષા બોલે.

૩૫૯ પ્ર. આર્ય ભાષા કઇ?

ઉ. અર્ધમાગધી આર્ય ભાષા છે.

"ભાસારિયા જેણં અદ્ધમાગહાએ ભાસંતિ." (પન્નાવણા પદ ૧)

૩૬૦ પ્ર. આર્યધર્મ શાસ્ત્ર કયાં?

ઉ. જૈન શાસ્ત્રો આર્ય ધર્મ શાસ્ત્રો છે.

૩૬૧ પ્ર. જે શાસ્ત્રમાં માંસાહાર, યુદ્ધમાં અને પશુવધવાળા યજ્ઞમાં ધર્મ બતાવ્યો હોય, પશુઓને મનુષ્યના ખોરાક માટે બનાવ્યા છે એમ કહેલ તે શાસ્ત્રો કેવાં કહેવાય અને તેની ભાષા કેવી કહેવાય?

ઉ. મિથ્યાત્વી શાસ્ત્ર અને અનાર્યભાષા.

૩૬૨ પ્ર આર્ય ધર્મના પ્રરૂપનાર અને આર્ય ભાષાના બોલનાર કોણ?

ઉ. પ્રરૂપનાર સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિનદેવ, બોલનાર સમકિતી.

૩૬૩ પ્ર વ્યાકરણ ભણવાનું કયા સૂત્રમાં છે? હાલ વ્યાકરણ કયા પુસ્તકોમાંથી શિખવાય છે?

ઉ. કોઇ સૂત્રમા નથી, ત્યાં તો ૧૧ અંગ ભણવાની વાત છે. હાલ વ્યાકરણ બ્રાહ્મણીયા મિથ્યાત્વવાળા પુસ્તકોમાથી શિખવાય છે.

૩૬૪ પ્ર. વ્યાકરણ કોનું રચેલું છે ?

ઉ. મૂળ મિથ્યાત્વીનું તેના શબ્દો જૈન સૂત્રો પ્રમાણે આવતા નથી.

૩૬૫ પ્ર. વ્યાકરણ રૂચીથી શું લાભ ?

ઉ. કંઇ લાભ નથી. રૂચીના ૪ તથા ૧૦ ભેદ છે તેમાં વ્યાકરણનું નામ નથી.

૩૬૬ પ્ર. આરાધક શાથી થવાય ? આઠ પ્રવચન ભણનાર કે વ્યાકરણ ભણનાર ?

ઉ. આઠ પ્રવચન ભણનાર આરાધક છે, તેમાં દ્વાદશ અંગનો સમાવેશ થાય છે, વ્યાકરણાદિમાં કોઇ સૂત્રનો સમાવેશ નથી.

૩૬૭ પ્ર. પ્રવચન આરાધે અને વ્યાકરણ ન ભણે તો આજ્ઞા પાળી કે નહિ ?

ઉ. પ્રવચનનો આરાધક આજ્ઞાનો પાલણહાર છે.

૩૬૮ પ્ર. સૂત્ર સજ્ઝાય કલ્યાણકારી કે સંસ્કૃત–પ્રાકૃતનું જ્ઞાન ?

ઉ સૂત્ર સજ્ઝાય કલ્યાણકારી અને સર્વ દુ:ખોનો અંત કરનારી છે

૩૬૯ પ્ર. જે ભાષા જ્ઞાન આત્માનું રક્ષણ કરી શક્તી નથી તેમાં રચ્યું પચ્યું રહેવું તે જિનાજ્ઞાની અંદર કે બહાર.

ઉ. જિનાજ્ઞા બહાર.

૩૭૦ પ્ર ઉપયોગપૂર્વક બોલવાથી ભગવાંને આરાધક કહ્યો તે ઉપયોગ કયો ? વિભક્તિ વગેરે વ્યાકરણપૂર્વક બોલવું તે કે સમકિત અને સંયમના ઉપયોગપૂર્વક બોલવું તે ?

ઉ. સમકિત અને સંયમ ભાવને બાધા ન આવે એમ યતનાથી બોલવું તેવા ઉપયોગથી આરાધક થવાય.

૩૭૧ પ્ર. ચારે ભાષા બોલતા વિરાધક કોણ?

ઉ. મિથ્યાત્વી, અસંયતી, અવિરતી, અપચ્ચખાણી વિરાધક હોય પણ ચોથા ગુણસ્થાનવાળો વિરાધક નહિ.

૩૭૨ પ્ર. કોઇ કહે છે કે વ્યાકરણથી શબ્દ શુદ્ધિ થાય, તેથી ભાષા શુદ્ધિ થાય, તેથી હૃદય શુદ્ધિ થાય તેથી આત્મ શુદ્ધિ થાય, તેથી મોક્ષ ગતિ થાય તેનું કેમ?

ઉ. એમ કહેનારા અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ સેવે છે, શુદ્ધિતો વિષય કષાયને ત્યાગીને આત્મભાવ કેળવવાથી થાય છે તે આઠ પ્રવચનનું સેવન કરવાથી થાય છે. જઘન્ય નવ વર્ષની ઉમરવાળાને મોક્ષની ગતિ કહી છે અને અંતગડસૂત્રમાં કેટલીક આર્યાઓ અંતગડ કેવળી થયાં. ગજસુખમાળ મુનિએ દીક્ષા લીધી તે દિવસે જ મોક્ષ ગયા તો આ બધાએ વ્યાકરણ કયારે શિખ્યું? મોક્ષ તો આત્મભાવ કેળવવાથી જ થાય છે.

૩૭૩ પ્ર સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાઓ કઈ રીતે પ્રશસ્ત કહેવાય?

ઉ. સ્વરમંડળની અપેક્ષાએ તે પ્રશસ્ત ગણાય, એટલે ભાષા મીઠી લાગે, પણ તેમાં રાગ થવાથી તો કર્મ બંધન થાય. પરમાર્થ તો શબ્દના ભાવમાંથી નીકળે છે તેથી સર્વજ્ઞ વીતરાગના વચનમાંથી જ પરમાર્થ નીકળે છે તે અપેક્ષાએ વીતરાગની વાણી જ પ્રશસ્ત છે.

૩૭૪ પ્ર. સ્વર શાસ્ત્ર પાપ શાસ્ત્ર કે ધર્મશાસ્ત્ર?

ઉ. પાપશાસ્ત્રમાં સ્વરશાસ્ત્ર ગણાય છે.

૩૭૫ પ્ર. જ્ઞાન માટે જૈનમુનિઓને જૈનશાસ્ત્રોની જરૂર કે જૈનસૂત્રમાં જેનો નિષેધ કરેલો હોય તેની જરૂર?

ઉ. જૈનશાસ્ત્રોની જરૂર અને તે અનુસાર સ્પષ્ટીકરણ કરનાર ગ્રંથોની જરૂર છે.

૩૭૬ પ્ર. બ્રાહ્મણીયા જ્ઞાનને મિથ્યાશ્રુત કેમ કહેલ છે?

ઉ. તે વીતરાગની આજ્ઞામાં નથી.

૩૭૭ પ્ર. સાધુને વ્યાકરણની ખાસ જરૂર હોય તો જૈનશાસ્ત્રમાં તેનું વર્ણન અને ખાસ અભ્યાસ માટે સૂત્રો કેમ નથી?

ઉ. વ્યાકરણની આવશ્યકતા નથી, ૭૦૦ વર્ષ પહેલાં હેમાચાર્યે બનાવ્યા પણ તે પહેલાનાં ગણધરો કે આચાર્યોને જરૂર લાગી નહીં.

૩૭૮ પ્ર ભાષાની આદિ ક્યાં છે? ક્યાંથી ઉપજી? ક્યારે ભાષારૂપે પરિણમે? સ્થાન શું? પર્યવસાન ક્યાં?

ઉ. ભાષાની આદિ જીવથી થાય છે, શરીરથી પ્રગટ થાય છે, ભાષાના નીકળેલ પુદ્ગળો બે સમયમાં ભાષારૂપે પરિણમે છે, વજ્ર જેવું સંસ્થાન છે, અને લોકાંત સુધી પહોંચે છે.

૩૭૯ પ્ર. ભાષાના કયા પુદ્ગળો લોકના અંતને સ્પર્શે, તે પાછા આવે કે નહિ?

ઉ. ભાષના પુદ્ગળ બે પ્રકારે નીકળે છે:– (૧) જુસ્સાથી બોલવાથી જે ભાષા નીકળે તે પુદ્ગળો ભેદાઇને નીકળે તે ભિન્ન ભાષા, તેના છૂટાં છૂટાં ભાષાના પુદ્ગળો નીકળે તે બીજા ભાષા વર્ગણાના અનંત ગુણા પુદ્ગળો સાથે મળી કેટલાંક પુદ્ગળો લોકના અંત સુધી પહોંચે તે પાછા આવે નહિ. (૨) ધીમે સાદે બોલાતા ભાષાનાં પુદ્ગળો વગર ભેદાઇને નીકળે તે અભિન્ન ભાષા, તેના મંદગતિવાળા પુદ્ગળો અસંખ્યાત અવગાહનાની વર્ગણાવાળા પુદ્ગળમાં જઇને ભેદ પામે

એટલે સંખ્યાતા જોજન જઈને પછી નાશ પામે ત્યારે ભાષાના પુદ્દગળો પણ રહે નહિ

૩૮૦ ભાષા પુદ્દગળો ક્યારે સાંભળવાના કામમાં આવે ?

ઉ. અભિન્ન ભાષાના પુદ્દગળો જે કાનમાં પડ્યા તે અસંખ્યાત સમયના પડ્યા પછી છેલ્લા એક સમયમાં ગ્રહણ થાય તેને બીજે સમયે ઈહામાં દાખલ થાય. નિદ્રામાં હોય, ઉપયોગ વગર હોય કે ઉપયોગવાળો હોય તે બધાના માટે અસંખ્યાત સમય પણ જુદા જુદા અસંખ્યાતાના ભેદો સમજવા. ઉપયોગવંત તુરત સાંભળે.

૩૮૧ પ્ર. અવગ્રહાદિની સ્થિતિ કેટલી ?

ઉ અવગ્રહની ૧ સમયની, ઈહા અને અવાયની અસંખ્યાત સમયની (અંતર્મુહૂર્તની) અને ધારણાની સંખ્યાત, અસંખ્યાત કાળની,

૩૮૨ પ્ર. બાળક બોલે તે જાણે કે હું શું બોલું છું ?

ઉ. અવધિજ્ઞાન કે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળો જાણે, નહિતર મનની પ્રવૃત્તિ પાકી થાય પછી જાણે.

૩૮૩ પ્ર. શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય કેટલો ?

ઉ જ૦ આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉ૦ બાર જોજન. તે અભિન્ન શબ્દ પુદ્દગળો કે જે શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં પ્રવેશ કરે છે અને સ્પર્શે છે તે આશ્રી છે.

૩૮૪ પ્ર. ભાષા અપર્યાપ્તી કઈ ?

ઉ. મિશ્ર અને વ્યવહાર એ બે ભાષા અપર્યાપ્તી, સત્ય અને મૃષા એ બે ભાષા પર્યાપ્તિ

૩૮૫ પ્ર અર્ધ માગધીનો ઉપયોગ કોણ કરે છે ?

ઉ. તીર્થંકર, કેવળી, ગણધર અને દેવતા અર્ધ માગધીમાં બોલે છે, જૈન સૂત્રો પણ તેજ ભાષામાં છે.

૩૮૬ પ્ર. કોઇ કહે છે કે સિદ્ધાંતની ભાષા પ્રાકૃત છે તેનું કેમ ?

ઉ. કલ્પિત શ્લોક ઉપર આધાર રાખી જૈન સૂત્રની ભાષાને પ્રાકૃત માનવી તે અંધારા કુવામાં ઉતરવા જેવું છે.

૩૮૭ પ્ર. તો પછી સૂત્રની ભાષાનો નિર્ણય કેવી રીતે થાય?

ઉ. ઉવવાઇ સૂત્રમાં પાઠ આવે છે ××× "અદ્ધમાગહાએ ભાષાએ ભાસંતિ અરિહા ધર્મ પરિ કહેઇ" ××× સર્વ અક્ષરની સંધિ મેળવીને, સંપૂર્ણ રાગે કરીને, સર્વ ભાષાને મળતી, ઘણી મીઠી વાણીએ, યોજન પ્રમાણે સંભળાય એવે સ્વરે, **અર્ધ માગધી ભાષામાં પરમેશ્વરે ધર્મ કથા કહી** તે અર્ધ માગધી ભાષા આર્ય અનાર્ય પોત પોતાની ભાષામાં સમજ્યા. વ્યાકરણ શાસ્ત્રથી કે પરધર્મીના વાકયથી જૈન શાસ્ત્રની વાતનો નિર્ણય નથી થતો વળી જુઓ શ્રી સમવાયાંગજી સૂત્ર ૨૨-૨૩ મા અતિશયમાં શું કહ્યું છે ત્યાં પણ ભગવાન અર્ધ માગધીમાં ઉપદેશ આપે છે

૩૮૮ પ્ર. પ્રાકૃત ભાષામાં સૂત્ર માનવાથી શું વાંધો આવે છે?

ઉ. (૧) પાકૃત ભાષા દેશી છે, જૈન સૂત્રો સર્વ ભાષાના મિશ્રણમાં છે (૨) પ્રાકૃત ભાષાના બોલનાર મૂર્ખ લોક અને સ્ત્રી વર્ગ કહેલ છે જૈન સૂત્રોના પ્રકાશક મહા વિદ્વાન ગણધરો છે. (૩) પ્રાકૃત ભાષા અનાદિ પ્રસિદ્ધ છે, જૈન શાસ્રો તીર્થંકર મહારાજ અને ગણધર દેવથીજ પ્રગટ થાય છે અને જે અર્ધ માગધીમાં છે.

૩૮૯ પ્ર. અર્ધ માગધી ભાષા મીઠી છે તો સ્વર મંડળમાં કેમ દાખલ કરી નથી ?

ઉ. સ્વર શાસ્ત્ર પાપ સૂત્રમાં ગણાય છે તેથી તેને સ્વર મંડળમાં દાખલ કરી નથી જૈન સિદ્ધાત સિવાય બીજે કયાંય અર્ધ માગધી ભાષા વપરાતી નથી.

૩૯૦ પ્ર. જૈન સૂત્ર ભણવાથી શો લાભ?

ઉ. સૂત્ર રૂચિથી સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે (ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ૦ ૨૮, ગાથા ૨૧), પાંચ પ્રકારની સજ્ઝાય રૂપ અભ્યંતર તપ થાય છે (ઉત્તરાધ્યયન અ૦ ૩૦, ગાથા ૩૪), સજ્ઝાયથી સર્વ દુઃખોનો અંત થાય છે (ઉત્તરાધ્યયન અ૦ ૨૬, ગાથા ૧૦), સજ્ઝાયથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખપે છે (ઉત્તરાધ્યયન અ૦ ૨૯, બોલ ૧૮).

૩૯૧ પ્ર. સજ્ઝાયના પાંચ ભેદનું જુદું જુદું શું ફળ?

ઉ. (૧) વાચણાથી નિર્જરા થાય, શ્રુત જ્ઞાનની આશાતના ટળે, તીર્થંકરનો ધર્મ અવલંબે, મુક્તિ ગમન રૂપ મોટી નિર્જરા થાય, (૨) પુચ્છણાથી સૂત્ર અને અર્થ નિર્મળ થાય, સંશયરૂપ મિથ્યાત્વ છેદે (૩) પર્યટણથી અક્ષરની લબ્ધિ પામે (૪) અનુપ્રેક્ષાથી આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મનો બંધ ઢીલો કરે, દીર્ઘ કાળની સ્થિતિ અલ્પ કાળની થાય, તીવ્ર ભાવ મંદ થાય, ઘણા પ્રદેશ હોય તે અલ્પ પ્રદેશ કરે, આઉખું બાંધે કે ન બાધે, શાતાવેદનીય વારંવાર બાંધે ચાર ગતિનો શીઘ્ર પાર પામે, થોડી મુદતમાં મોક્ષ જાય. (૪) ધર્મ કથાથી નિર્જરા થાય, સિદ્ધાંત દીપાવે, શુભ કર્મ બાંધે (ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, અ૦ ૨૯, બોલ ૧૮ થી ૨૩).

૩૯૨ પ્ર સૂત્રની આરાધનાથી શું ફળ મળે?

ઉ સૂત્ર આરાધતાં અજ્ઞાનતા ટળે, મલિન પરિણામ ન થાય. (ઉત્ત૦ બોલ ૨૪), ચાર ગતિરૂપ અટવી ઉલ્લંઘી જાય. (નંદીજી સૂત્ર).

૩૯૩ પ્ર. સૂત્ર વિરાધનાનું શું ફળ?

ઉ. ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં રખડે (નંદીજી સૂત્ર)

૩૯૪ પ્ર સંસ્કૃત ભાષાના કેટલા ભેદ?

ઉ. સંસ્કૃતના ૩ ભેદ:– (૧) સંસ્કૃત તે ભાગવતાદિ ૧૮ પુરાણની ભાષા. (૨) સમસંસ્કૃત તે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત મિશ્ર. (૩) મહા સંસ્કૃત તે વેદનું સંસ્કૃત.

૩૯૫ પ્ર. પ્રાકૃતના કેટલા ભેદ ?

ઉ. પ્રાકૃતના બે ભેદ:– (૧) પ્રાકૃત મૂળ, તેમાં જૈનેતર ગ્રંથો છે. (૨) અતિ પ્રાકૃત જે ચાલુ દેશ ભાષા:– હિંદુસ્તાની, ગુજરાતી, મરાઠી વગેરે.

૩૯૬ પ્ર. માગધી ભાષાના કેટલા ભેદ ?

ઉ. માગધી ભાષાના બે ભેદ:– (૧) માગધી ભાષા–તે ભાષામાં બૌદ્ધ ધર્મના શાસ્ત્ર છે (૨) અર્ધ માગધી–તેમાં ૧૮ દેશની છ ભાષાનું મિશ્રણ છે (જુઓ પ્રશ્નોતર ૩૨૭). જૈન શાસ્ત્રોની આ ભાષા છે. આ એકજ ભાષા લોકોત્તર પક્ષની છે. આ ભાષાનાજ સૂત્રની ભગવંતે ઉત્સર્ગ માર્ગે આજ્ઞા આપી છે અને તે સૂત્રો ભણવામાંજ મહા ફળ છે. ભગવાને આ ભાષામાં ઉપદેશ આપ્યો છે. ભગવંતે અર્થ રૂપે પ્રરૂપેલી વાણી તેજ ગણધર મહારાજે સૂત્રમાં ગુંથેલી છે જુઓ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર બાબુવાળા છાપેલ પાને ૫૧૯:–

અત્થં ભાસઈ અરહા, સુત્તં ગંથ્થંતિ ગણહરા નિઉણં
સાસણસ્સ હિઅટ્ઠાએ, નઉ તિત્થં પવત્તઇ.

૩૯૭ પ્ર. શ્રી મહાવીર ભગવાનના અર્થ (ભાવ) ને સૂત્રમાં કોણે ગોઠવ્યાં ?

ઉ. પાંચમા ગણધર આર્ય સુધર્મ સ્વામિએ સૂત્ર રૂપ સંકલિત કર્યાં: જુઓ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રની પ્રસ્તાવનામાં.

૩૯૮ પ્ર. ભગવંતની વાણી અને ગણધરના સૂત્રોને આગમમાં શું કહે છે ?

ઉ. જે અર્થ ભગવાને બતાવ્યા તે ભગવાનના "અત્તાગમ" અને ભગવાનના અર્થ ગણધરજી માટે "અનંત્તરાગમ" અને તેમના શિષ્યોને તે "પરંપરાગમ" ભગવાન પાસેથી મેળવેલા અર્થો (ભાવો)ને ગણધરે સૂત્રમાં ગોઠવ્યા તે ગણધરજી માટે "અત્તાગમ" ગણધરોના શિષ્યોને "અનંત્તરાગમ" અને શિષ્યોના શિષ્યોને "પરંપરાગમ" શ્રી દેવર્દ્ધિ ક્ષમા શ્રમણે જે સૂત્રો લખાણમાં ઉતાર્યા અને અત્યારે પ્રવર્તે છે તે જ પરંપરા આગમ છે?

૩૯૯ પ્ર. આ ત્રણ પ્રકારનાં આગમનો સમાવેશ સૂત્રમાં કેવી રીતે લાગુ થાય?

ઉ. ગણધરજીએ ગદ્યપદ્યમાં રચ્યું તે "સૂત્રાગમ" ભગવાને જે ભાવ બતાવ્યા તે "અર્થાગમ". અર્થગર્ભિત સૂત્ર જે બાર અંગની વાણી છે તે "તદુભયાગમ" બત્રીશ પ્રકારની અસજ્ઝાય ટાળી સજ્ઝાય કરવાવાળાને "સુત્તાગમે અત્થાગમે, તદુભયાગમે" એ ત્રણે આગમની અશાતના ટળશે. એટલે સૂત્રમાં ભગવાનની વાણી છે એમ સિદ્ધ થયું.

૪૦૦ પ્રઃ જે નિર્ગ્રંથ પ્રવચન હાલ છે તે સાચા છે તેની સૂત્રથી ખાત્રી છે?

ઉ. આવશ્યક સૂત્રમાં ચોકખું કહ્યું છે કે "ઉસ્સભાઇ મહાવીર પજ્જવસણાણું ઇણમેવ નિગ્ગંત્થં પાવયણં સચ્ચં"

૪૦૧ પ્ર. હાલના સૂત્રો ગણધરજીએ ગુંથેલા તેમાં તીર્થંકરના ભાવો છે તેની શું ખાત્રી?

ઉ. અનુયોગદ્વાર સૂત્ર બાબુવાળા છાપેલ પાને ૩૩૦ માં કહ્યું છે કેઃ—

અબ્ભુઓ રસો જહા, અબ્ભુઅત્તર મિંહ એતો અન્નં કિંઅત્થિ જીવ લોગંમિ જં જિણવયણે અત્થા, તિકાલ જુત્તા મુણિ જજંતિ. ॥૭॥

આ દુનિયામાં જિન વચન સિવાય અદ્દભૂત અદ્દભૂતતર રસ ઉત્પન્ન કરનાર બીજું શું છે? ત્રણે કાળને વિષે જેમાં મુનિ જોડાયા રહે છે તે ફકત જિન વચન જ છે, કે જે આશ્ચર્યકારક છે

૪૦૨ પ્ર સૂત્રનાં મહાત્મ્ય સુચક કેટલાં નામ છે?

ઉ સૂત્રનાં ૧૦ નામ છેઃ– (૧) ગુરુ પાસેથી સાંભળેલું તે **શ્રુત,** (૨) અર્થને ગણધરજીએ બાંધ્યું તેથી **સૂત્ર,** (૩) જિનવાણી છુટી છુટી મળી તેને એકત્ર કરી સૂત્રમાં ગુંથી માટે **ગ્રંથ,** (૪) પ્રમાણુના અત રૂપે નિશ્ચય પ્રમાણરૂપ તેથી **સિદ્ધાંત,** (૫) જીવને બંધના હેતુમાંથી મુકત કરવાની શિખામણ તેથી **શાસન,** (૬) મોક્ષને સાધવા માટે આજ્ઞારૂપ હોવાથી આજ્ઞાપ્તિ **આણુત્તિ,** (૭) બોલવાને લાયક તેથી **વચણુ,** (૮) હિતમાં પ્રવૃત્તિ અને અહિતમાંથી નિવૃત્તિ કરાવનાર ઉપદેશરૂપ હોવાથી **ઉવએસે,** (૯) જીવાદિક પદાર્થ પ્રરૂપવાથી **પન્નવણુા,** (૧૦) આચાર્ય પરંપરાએ ચાલ્યું આવે તેથી **આગમ.**

૪૦૩ પ્ર અભિગમ રૂચિ તે શું છે?

ઉ બાર અંગ પ્રમુખ સૂત્રજ્ઞાનથી જેણે ભગવાનનાં પ્રરૂપેલા ભાવ દીઠા છે તેને સમકિતની પ્રાપ્તિની દશ રૂચિ માંહેલી અભિગમ રૂચિ કહેવી.

૪૦૪ પ્ર. આર્ય કોણ કોણ છે?

ઉ ભગવંત, ભગવંતનું તીર્થ, ભગવંતની વાણી, નિર્ગ્રંથ પ્રવચન, ગણધરની ગુંથણી, અર્ધ માગધી ભાષાના બોલનાર દેવતાદિક, અર્ધ માગધી ભાષા આ બધા આર્ય છે.

૪૦૫ પ્ર જૈન સૂત્ર બીજી કોઇ ભાષામાં લખાય?

સૂત્ર તરીકે તો ફકત અર્ધ માગધી ભાષામાંજ લખાય. સિદ્ધસેન દિવાકરે સર્વ સૂત્રો સંસ્કૃતમાં લખવાનો વિચાર જણાવ્યો એટલે તેને પારાંચિત પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવ્યું.

૪૦૬ પ્ર. અર્ધ માગધી બીજી ભાષાઓ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને માગધિથી જુદી છે તે શા ઉપરથી જણાય છે?

ઉ તેના દાખલા નીચે મુજબ છે.

અર્ધ માગધી	સંસ્કૃત	પ્રાકૃત	માગધી
આવસ્સયં	આવશ્યક	આવાસક	—
સકુલિઆ	શકુનિકા	સઉલિઆ	—
સરશવ	સદૃશવય સર્ષપ	—	સરિસવય
માસા	—	—	માસ

૪૦૭ પ્ર. અર્ધ માગધીનું બીજી ભાષા સાથે મળતાપણું કયાં છે?

ઉત્તર

અર્ધ માગધીમાં	બીજી ભાષામાં
કુલત્થ	માગધીમાં પણ તેજ શબ્દ છે.
વંદામિ, ગચ્છંતિ. ગચ્છામિ, સંતિ મહાવીર	આ શબ્દો સંસ્કૃતના છે
દોન્હં	તેમાં દો મુસલમાની ભાષા છે
નોઇણ્હે સમત્થે	તેમાં No=નહિ અંગ્રેજી (પૈશાચી)છે
કહિં બોદિ ચઇતાણં	× તેમાં Body=શરીર, અંગ્રેજી છે

× નોંધ—જે ભાષામાંથી અંગ્રેજી ભાષા નીકળી હોય તે ભાષામાં No અને Body હોવાનો પણ સંભવ છે.

૪૦૭ પ્ર. સમશ્રુત કયા ?

ઉ નંદીજીમાં ૧૪ પ્રકારના શ્રુત છે તેમાં સમ્મસુયં=સમશ્રુત આવે છે તે તીર્થંકર મહારાજના પ્રરૂપેલાં છે. બાર અંગ સમશ્રુત છે, ઉપાંગને અંગમાંથી ઉદ્ધાર કહેલા છે માટે તે પણ સમશ્રુત.

૪૦૮ પ્ર. નમસ્કારના પાંચ પદ માટે મૂળ શબ્દ કયો છે ?

ઉ. નમુક્કાર.

૪૦૯ પ્ર. ત્યારે નવકારમંત્ર કેમ કહેવાય છે ?

ઉ. ચાર પદ નમુક્કારનું મહાત્મ્ય બતાવવા ઉમેરવામાં આવેલ છે એટલે નવપદનો નવકારમંત્ર થયો તે ચાર પદ આ છેઃ–"એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવ પણાસણો, મંગલાણંચ સવ્વેસિં, પઢમં હવઇ મંગલં" એટલે એ પાંચ નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરનારાં છે, અને સર્વ મંગળમાં આ પ્રથમ મંગળ છે.

કેટલાક મૂળ પદની સાથે ચાર પદ બીજાં મેળવી નવપદ કરે છે તે ચાર પદઃ–નમો નાણસ્સ, નમો દંસણસ્સ, નમો ચરિત્તસ્સ, નમો તવસ્સ, આ ચાર ગુણદર્શક પદો સામાન્ય રીતે નમુક્કારના પાંચે પદોમાં અંતર્ગત થાય છે, ફેર એટલો કે સિદ્ધમાં ચારિત્રને બદલે અનંત આત્મિક સુખ લેવું. છદ્મસ્થ ભાવચારિત્રમાં ઉપયોગ રાખે ત્યારે તેને આત્મિક સુખ અંશથી પ્રગટ થાય છે કારણ કે સ્વાભાવિક આત્મિક સુખમાં કષાય વિઘ્નકર્તા છે અને ભાવચારિત્રમાં કષાયોની વિશેષ મંદતા થાય છે

૪૧૦ પ્ર. અરિહંતનો અર્થ તો દુશ્મનને હણવાનો છે, દુશ્મનને તો વસુદેવાદિ રાજા હણે છે તો તે પણ ભગવાન કેમ ન કહેવાય ?

ઉ લૌકિક અને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિમાં ઉપલકીઓ અર્થ થાય છે તેથી મિથ્યાત્વી વાસુદેવને ભગવાન માને છે. જૈન દૃષ્ટિ પરમાર્થ

(મોક્ષ) ની દૃષ્ટિ હોવાથી રાગદ્વેષરૂપી ભાવ અને કર્મ પુદ્ગળોને શત્રુ માને છે કારણ કે રાગદ્વેષ કર્મના બીજ છે અને સર્વ બાહ્ય શત્રુ અને સંસાર ભ્રમણનું કારણ છે.

૪૧૧ પ્ર: રાગદ્વેષ શત્રુ છે કે કષાય ?

ઉ. રાગદ્વેષ તેજ કષાય, રાગમાં માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, ત્રણ વેદ એમ ૭ પ્રકૃતિ અંતર્ગત થાય છે અને દ્વેષમાં ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક દુગંચ્છા એમ ૬ પ્રકૃતિ અંતર્ગત થાય છે. તે ઉપરાંત સત્ય ધર્મમાં દ્વેષ અને અસત્ય ધર્મમાં રાગ એમ એક પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વની હોય છે તે સર્વ દોષોનું મૂળ છે, આ બધી પ્રકૃતિ મોહનીય કર્મની કહેવાય છે તેજ ખરા શત્રુ છે.

૪૧૨ પ્ર. આ ભાવ શત્રુઓનો નાશ કેવી રીતે થાય ?

ઉ ક્ષમા, સમતા, શાંતિ, ધીરજ, ગમ ખાઈ જવી વગેરેથી ક્રોધ જીતાય છે, મૃદુતા, નરમાશ, કોમળતા સર્વ જીવમાં સમભાવ વગેરે રીતે માન જીતાય છે સરળતા, પ્રમાણિકતા, મન, વચન, કાયાની એકતાથી માયા જીતાય છે, સંતોષ, નિઃસ્વાર્થભાવ, નિરાશીવૃત્તિ, નિસ્પૃહતા વગેરે ગુણોથી લોભ જીતાય છે અને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાથી સર્વ કષાયો એકદમ જીતાઇ જાય છે.

૪૧૩ પ્ર મોહનીય સિવાય બીજા કર્મ શત્રુ છે ?

ઉ. મૂળ આઠ કર્મ છે પણ તેમાં મોહનીયકર્મ રાજા સમાન છે. તેનો સર્વથા જ્યારે નાશ થાય ત્યારે બીજાં ત્રણ ઘનઘાતિ કર્મ ફકત અંતમુહૂર્તમાં જ નાશ થાય છે અને ત્રણ દેશઘાતિ કર્મ આયુષ્યની સાથે આપોઆપ ખલાસ થાય છે અને વધારે હોય તો કેવળ સમુદ્ઘાતથી સરખા થઇ પછી ચારે દેશઘાતિ કર્મ સાથે નાશ પામે છે

૪૧૪ પ્ર. શત્રુને હણવામાં કષાય રૂપી અગ્નિ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે તો 'કષાયરૂપી શત્રુ હણવામાં વધારે તેજસ્વી અગ્નિ કઇ છે?'

ઉ. ક્ષમા આદિ યતિધર્મના ગુણો છે તે કર્મશત્રુને હીમના અગ્નિ સમાન છે. અગ્નિથી બળેલું વણુ પાલવે છે પણ હીમથી બળેલું પણુ પાલવતું નથી. એક ક્રોધનો જ ક્ષમાથી સર્વથા નાશ કરવામાં આવે તો પછી બીજા ત્રણુ કષાય અંતર્મુહૂર્તમાં ખપી જાય છે માટે ક્ષમા રૂપી હીમ અગ્નિ જ શ્રેષ્ઠ છે, તે કર્મ બીજને ભસ્થું કરી નાખે છે તેથી ભવરૂપી અંકુરો પ્રગટ થતા નથી.

૪૧૫ પ્ર. આત્મા સાથે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર પરંપરાથી અનાદિ કાળનાં છે અને ઔદારિક શરીર, કાર્મણુ શરીર–જન્ય છે તો તે ઔદારિક શરીરથી કેવી રીતે કાર્મણ શરીર (કર્મોનો સમૂહ) નાશ પામે?

ઉ. જેમ અરણીમાંથી નીકળેલો અગ્નિ અરણીને જ બાળીને રાખ કરી દે છે તેમ આત્મા સાથે અનાદિ કાળથી અનંતા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપના પર્યાયો પણુ સત્તામાં રહેલા છે તે પર્યાયોને ઔદારિક શરીરના આલંબનથી ઉત્તમ ક્રિયાથી પ્રગટ કરી, તેના જોરે, જીવકાર્મણુ શરીરને ભસ્મ કરી શકે છે કે જેથી ફરી તે શરીરની ઉત્પતિ થતી નથી.

૪૧૬ પ્ર. અરિહંત પદ કરતાં સિદ્ધ પદ તો મોટું છે તો નમુક્કાર મંત્રમાં પહેલું પદ અરિહંતનું કેમ આવ્યું?

ઉ. અરિહંત થયા પછી સિદ્ધ થવાય છે તેથી પહેલા પદમાં સિદ્ધ પણુ આવી જાય છે. અને બીજા પદમાં તેમની પ્રગટ રૂપે ભકિત થાય છે. વળી અરિહંત, ગણુધરાદિ સર્વ જિનશાસનના ગુરુ છે તેથી નમુક્કાર મંત્રમાં પહેલું પદ અરિહંતનું મુકેલ છે, છતાં કોઇ કોઇ

વખતે સિદ્ધને પહેલાં નમસ્કાર થાય છે અને કડમાણે કડેની અપેક્ષાએ અરિહંત પણ સિદ્ધ કહેવાય. ભવ્ય તીર્થંકર "સિદ્ધાણં નમો કિચ્ચા" સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરીને પોતાની મેળે જ દીક્ષા લે છે તેમજ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૦ મા અધ્યયનમાં પ્રથમ મંગળાચરણમાં ગણધર-દેવે "સિદ્ધાણં નમ્મો કિચ્ચા, સંજયાણં ચ ભાવઓ" સિદ્ધ ભગ-વાનને નમસ્કાર કરીને પછી ભાવથી સર્વ સંયમીને નમસ્કાર કર્યો છે. આ ઠેકાણે અરિહંત ભગવાન સિદ્ધ તેમજ સંયમીમાં અંતર્ગત થાય છે. વળી સિદ્ધના બે ભેદઃ– (૧) ભાષકા તે ૧૩ મા ગુણસ્થાનવાળા અરિહંત અને (૨) અભાષકા તેના બે ભેદઃ– (૧) ૧૪ મા ગુણસ્થાન-વાળા સંસારમાં રહેલા અને (૨) સિદ્ધ જે મોક્ષ ગતિ પામ્યા છે તે.

૪૧૭ પ્ર. સંયમીના અર્થમાં શું વિશાળતા છે?

ઉ. પાંચ ચારિત્રવાળા, છ નિયંઠા, ભાવચારિત્રવાળા સાતમે અને આગળના ગુણઠાણે વર્તતા ગૃહસ્થલિંગવાળા અને અન્ય લિંગવાળા એ બધાનો સંયમીમાં સમાવેશ થાય છે.?

૪૧૮ પ્ર. સિદ્ધક્ષેત્ર કેવડું? અને ક્યાં છે?

ઉ. સિદ્ધક્ષેત્ર ૪૫ લાખ જોજન લાંબુ પહોળું, ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ ઉંચું, અઢી દ્વીપની સીધી લીટીએ, ઉર્ધ્વ દિશામાં, મુક્તિ શિલાના ઉપલા તળીયાથી એક જોજનમાં ઉણા ૧/૬ ગાઉ તેટલું છેટે લોકાગ્રે સિદ્ધક્ષેત્ર છે.

૪૧૯ પ્ર. પરમાત્માએ ક્યાં શરીર છોડયું, ક્યાં અટક્યા, શા માટે અટક્યા, અને ક્યાં સિદ્ધ થઇ રહ્યા?

ઉ. પરમાત્માએ મનુષ્યલોકમાં શરીર છોડયું, સમ શ્રેણીએ એક સમયે સાતરાજને આંતરે રહેલ સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં જઈ પહોંચ્યા, અલોકે અટક્યા (કારણકે અલોકમાં ફક્ત આકાશ જ છે ત્યાં જીવ કે પુદ્ગળની ગતી નથી), લોકાગ્રે સિદ્ધક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થયા અને ત્યાંજ સ્થિર થયા.

૪૨૦ પ્ર. સિદ્ધને ગતિ કરવાનું કારણ શું ?

ઉ. અનાદિકાળથી નામકર્મના જોરથી ક્રિયા પામેલો જીવ, સર્વ કર્મબંધનથી મુકત થતાં, સ્વભાવથીજ સમશ્રેણીએ ઉર્ધ્વગતિએ જાય છે.

૪૨૧ પ્ર. જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ છોડીને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય ?

ઉ જીવ જો કર્મ ગ્રહણ હેતુ સેવે અને વિભાવ દશામાં રહે તોજ કર્મ ગ્રહણ થાય, તે છોડીને પોતાની સ્વભાવ દશા એટલે જ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્ર ગુણોમાં શુદ્ધ ઉપયોગ રાખે તો કર્મ ક્રમશઃ ખપતાં જાય અને છેવટે ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી બધાં ખપાવી દીએ એટલે સિદ્ધ થાય અને કર્મ બીજ બળી જવાથી નવીન કર્મ બંધ થતો નથી એટલે સંસાર ભ્રમણ પણ અટકી જાય છે.

૪૨૨ પ્ર સંસારનું સુખ છોડીને સિદ્ધનું સુખ મેળવવા શા માટે આટલી મહેનત લેવી, વળી સિદ્ધને શું સુખ છે ?

ઉ. સંસારી સુખ ખસના રોગ જેવું છે ખસવાળાને ચળ બહુ આવે ત્યારે ખણવાથી મીઠું લાગે છે પણ રોગ વધતો જાય છે, તેમ કર્મના ઉદયથી કામભોગમાં આકુળતા વ્યાકુળતા થાય છે, તે મટાડવા માટે શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એવા ઇંદ્રિયોના વિષય સેવવા પડે છે તેથી આકુળતા વ્યાકુળતા ઓછી થાય અને ઉપયોગ પુદ્ગળ ભાવમાં રહે તેથી સુખની કલ્પના થાય કે હું સુખ ભોગવું છું. પણ જીવ સ્વભાવે જ સુખરૂપ છે, ઇંદ્રિયોના વિષયમાંથી સુખ આવતું નથી, જો તેમાંથી આવતું હોત તો રોગી અને અશક્તને પણ આવે, પણ તેમ નથી. વળી વિષય સુખ ભોગવવામાં અશુભયોગ અને રાગદ્વેષ સેવવાથી ચીકણાકર્મ બંધ થાય છે, તે ઉદય આવે એટલે ભોગવવાં પડે છે માટે વિષય સુખ કિંપાકના ફળની માફક ઝેર રૂપે પરિણમે છે. માટે

ઇંદ્રિય વિષયની આકુળતા વ્યાકુળતા જ્ઞાન વૈરાગ્ય આદિ આત્મભાવથી મટાડવી જોઇએ.

હવે સંસારી સુખ ખરૂં સુખ નથી એટલું જ નહિ પણ તે ભોગવવાથી સંસારનાં જન્મ, મરણ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, પરવશ પણું, વધ, અનિષ્ટ સંયોગ, ઇષ્ટવિયોગ વગેરે અનંતા દુઃખો ભોગવવાં પડે છે ત્યારે સિદ્ધમાં ઉપરનું કોઈપણ જાતનું દુઃખ નથી, તેમજ કોઇ કર્મનો બંધ, ઉદય કે સત્તા નથી તેથી શુદ્ધ જીવત્વમાં કંઇ વિઘ્ન આવતું નથી એટલે સિદ્ધ ભગવાન અનંત જ્ઞાન-દર્શન-સુખમાં અબાધિતપણે કાયમને માટે લીન રહે છે, ત્રિકાળિક અનંત જ્ઞાન હોવાથી ચિંતા પણ નથી કે ભવિષ્યમાં શું થશે. જેમ ભરેલું પાત્ર હોય તેમાં કંઈ વિશેષ સમાતું નથી તેમ સિદ્ધ પરમાત્મા જ્ઞાનાનંદમાં તૃપ્ત રહે છે અને આત્મિક સુખ આત્મામાંથી જ અનુભવાય છે તેમાં કોઇ બાહ્ય વસ્તુની જરૂર રહેતી નથી.

સિદ્ધનું સુખ ફક્ત અનુભવગમ્ય છે, કેવળી ભગવાન તે સુખને જાણે, દેખે, અનુભવે પણ તે સુખની વાત કરવાને માટે આ સંસારમાં કોઇ એવી ચીજ નથી કે તેની સાથે સરખાવીને ઉપમા આપી શકાય. સિદ્ધ ભગવાનને એકાંત સંપૂર્ણ રીતે સતત સર્વદા સુખ જ છે. કોઇ કાળે દુઃખનો અંશ પણ નથી, સર્વ સંસારી જીવનાં ત્રણ કાળની ફક્ત સુખની જ રાશિ લઇને તેનો પરસ્પર ગુણાકાર કરીએ તેથી પણ અનંત સુખ એક સિદ્ધ ભગવાનને એક જ સમયમાં હોય છે અને તે સ્વાભાવિક હોવાથી કોઇ પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી.

૪૨૩ પ્ર. સિદ્ધની અવગાહના શું ? અને કેટલી ? સિદ્ધને કોઈ જીવની બાધા ખરી ?

ઉ. ચરમ શરીરના ૨/૩ ભાગ જેટલા આકાશક્ષેત્રમાં સિદ્ધ ભગવાનના આત્મપ્રદેશોનો ઘન અવગાહના કરે, તે જ૦ ૧ હાથ અને ૮ આંગળ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ હોય. એક સિદ્ધ ત્યાં અનંત સિદ્ધ હોય, સર્વ અરસપરસ આકાશ પ્રદેશોમાં

મળી રહેલ છે તેમને સિદ્ધના જીવોની કે બીજા કોઇ જીવો (સુક્ષ્મ એકેન્દ્રિયની) બાધા હોતી નથી કે સંકડાશ થતી નથી.

૪૨૪ પ્ર અરસપરસ મળી રહેવાનું કોઈ દાર્શનીક દષ્ટાંત છે ?

ઉ એક ઘરમાં એક દીવો પ્રકાશે છે. તેમાં બીજો ત્રીજો એમ સેંકડો દીવા રાખો તે સર્વનો પ્રકાશ તે ઘરમાં સમાઇ રહે છે. પ્રકાશ તો રૂપી પુદ્ગળ છે, છતાં સમાય છે તો અનંત સિદ્ધના અરૂપી આત્મપ્રદેશો સમાઇ રહે તેમા નવાઈ નથી. જેમ દરેક દીવો અને તેનો પ્રકાશ બીજા દીવા અને તેના પ્રકાશથી તો જુદો જ છે તેમ દરેક સિદ્ધાત્મા જુદા છે અને પોતપોતાના આત્મપ્રદેશો અને ક્ષાયિક: ભાવોમાં રહે છે.

૪૨૫ પ્ર. સિદ્ધને સંસારી કોઈ અવસ્થાનો સદ્ભાવ છે ?

ઉ. સિદ્ધને વર્ણ–ગંધ–રમ–સ્પર્શ–સંઠાણમાંનુ કંઇ નથી પાંચ શરીર, ત્રણ યોગ, ૬ લેશ્યા, ૫ ઈંદ્રિયો, ૩ વેદમાંનું કંઇ નથી, જન્મ, મરણ, સંયોગ, વિયોગ, કર્મમાંનું પણ કંઇ નથી, તેમના આત્મપ્રદેશો સર્વથા નિર્મળ, નિરાવરણ, નિઃસંગ છે અને નિષ્ક્રિય છે. ફકત જ્ઞાતા પરિજ્ઞાતા છે અને અનંત આત્મિક સુખમાં સંતૃપ્ત રહે છે.

૪૨૬ પ્ર. સાત રાજ દૂર રહેલા સિદ્ધ ભગવાન આપણું કલ્યાણ કેવી રીતે કરી શકે ?

ઉ જેમ ધર્માસ્તિકાય કોઇને ચલાવતો નથી પણ જેને ચાલવું છે તેને તેની જરૂર પડે છે. અધર્માસ્તિકાય કોઇને પકડી રાખતો નથી પણ તે વગર કોઇ સ્થિર રહી શકે નહિ, તેમ સિદ્ધ ભગવાન પણ કંઈ કરતા નથી પણ સિદ્ધ ભગવાન વગર આપણે આત્માનો વિકાસ કરી શકીએ નહિ. સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનો આપણા મતિશ્રુત જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવ કરીએ તો સમતારસ (મોક્ષના સુખની વાનકી) આપણે અંશથી પામીએ છીએ અને મન શાંત થાય છે અને તેની સાથે સંસાર ભાવમાથી નિવૃત્તિરૂપ સંવર થાય છે અનંતા કર્મની નિર્જરા

થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ભાવ આવે તો કેવળજ્ઞાન થાય અને તેમન જેવા જ થઇ જવાય.

મિથ્યાત્વીઓના ભગવાન કલ્પિત હોય છે તેમની ભકિતનું ફળ કંઇ નથી હોતું. એવી રીતે સિદ્ધ ન હોય તો સિદ્ધની ભકિતનું ફળ ન હોય પણ સિદ્ધ ભગવાન શુદ્ધ ગુણો સહિત છે તેથી તેમનં ભકિતનું ફળ છે જ એટલે કે સિદ્ધ ભગવાનનું ધ્યાન ધરવાથી સિદ્ધ થવાય છે. જે ભાવમાં જીવ પરિણમે તે ભાવમય થાય.

૪૨૭ પ્ર. મોક્ષના અધિકારી કોણ ?

ઉ સમકિત સહિત ૧૮ પાપસ્થાનના ત્યાગી, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરનાર, આઠ પ્રવચન માતાના આરાધક, ધર્મધ્યાન શુકલ ધ્યાનમ રહેનાર મોક્ષના અધિકારી થાય.

૪૨૮ પ્ર. અમુક મત, પંથ કે લિંગમાં હોય તેને જ મુકિત મળે એવું કંઇ છે ?

ઉ. મત એટલે વિચારશ્રેણી, જેની વિચારશ્રેણી કર્મનો નાશ કરવાનીજ હોય તેને મુકિત મળે, તેને તો પ્રશ્ન ૨૯૧ ના ઉત્તરમાં બતાવેલ ગુણો હોય તોજ કામ થાય.

પંથ = માર્ગ, તે તો મોક્ષ માર્ગ જ જોઇએ. સંસાર માર્ગથી કંઈ મોક્ષ મળતો નથી.

વેશ = બાહ્યલિંગ, તે સ્વલિંગ હોય, અન્યલિંગ હોય કે ગૃહસ્થ લિંગ હોય, તે મોક્ષ માટે બાધા કરતું નથી.

લિંગ = સ્ત્રી–પુરુષ–નપુંસક એ ત્રણે લિંગે સિદ્ધ થવાય, પણ જન્મ નપુંસક ન થાય

૪૨૯ પ્ર. સિદ્ધ થયા પછી પાછા આવે ?

ઉ. સિદ્ધ માટે પુનર્ભવ નથી.

૪૩૦ પ્ર. સિદ્ધનું, તીર્થંકરનું અને ગુરુનું એમ ત્રણ નમોત્થુણંના દાખલા સૂત્રમાં છે?

ઉ. ઉવવાઇ સૂત્રમાં અંબડજીના ચેલાઓએ સંથારા વખતે પહેલું નમોત્થુણં સિદ્ધનું, બીજું શ્રી મહાવીર સ્વામીનું અને ત્રીજું તેમના ગુરુ અંબડનું એમ ત્રણે કહ્યા.

રાજપ્રશ્રીય સૂત્રમાં પ્રદેશી રાજાએ સંથારા વખતે પહેલું નમોત્થુણં સિદ્ધનું, બીજું કેસી સ્વામી ગુરુનું એમ બે નમોત્થુણં કહ્યા.

જ્ઞાતાજી સૂત્રમાં અર્હન્નક શ્રાવકે સમુદ્રમાં સાગારી સંથારો કર્યો ત્યાં એક સિદ્ધ ભગવાનનું જ નમોત્થુણં કહેલ છે, કારણ કે મલ્લિનાથ સ્વામીએ દીક્ષા લીધી નહતી.

૪૩૧ પ્ર ગણધરનું છદ્માવસ્થામાં કેટલું જ્ઞાન હોય? તે સંબંધી ઠાણાંગ અને ઉવવાઈ સૂત્રમાં શું છે?

ઉ. ગણધરજીને ૧૪ પૂર્વ સહિત ૧૨ અંગ, પહેલાં ચાર જ્ઞાન અને અક્ષર સન્નિપાત હોય એટલે સર્વ અક્ષર એકઠા કરીને બોલવામાં સમર્થ હોય, આર્ય, અનાર્ય, દેવ, દેવી વગેરેના સર્વ ભાવના જાણ હોય.

૪૩૨ પ્ર. જૈન સાધુનું ભાવ સ્નાન કયું?

ઉ. દેશથી સ્થાન તે જતાં આવતાં દોષ લાગે તેના નિવારણ માટે ઈરિયાવહીનું પ્રતિક્રમણ. સર્વ સ્નાન તે અજાણતા લાગેલા દોષ નિવારણ માટે, બે વખત પ્રતિક્રમણ, ખાસ સ્નાન તે જાણી જોઈને સેવેલા દોષ માટે ૧૦ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત.

૪૩૩ પ્ર. તીર્થ એટલે શું?

ઉ. જેનાથી તરાય તે તીર્થ. તેના સ્થાપનારા તીર્થંકર, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એ ચાર તીર્થ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ તે ગુણો એ તીર્થ કે જે જંગમ તીર્થમાં સ્થિર છે, રત્નત્રયમાં આત્મભાવે રમણતા તે ભાવ તીર્થ, શુદ્ધ બાહ્ય આચાર તે દ્રવ્ય તીર્થ.

૪૩૪ પ્ર યાત્રા શું છે?

ઉ. છકાય જીવની યતના કરવી તે યાત્રા, ૧૭ સંયમ, ૧૨ તપમાં યોગનું જોડવું તે યાત્રા. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપથી આત્માનું જતન કરવું તે યાત્રા.

૪૩૫ પ્ર જૈન કોણ? અને કઇ જાતિ જૈન થઈ શકે.

ઉ. કર્મ અને ઈંદ્રિયોને, જિન ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર જીતે તે જૈન. ક્ષત્રીય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ તમામ જૈન થઇ શકે. અનાર્ય પણ જૈન થઇ શકે. જૈન શબ્દ ગુણોને અનુસરે છે, કોઇ જાતને અનુસરતો નથી.

૪૩૬ પ્ર કઇ નાવ સંસાર સમુદ્રનો પાર પામે?

ઉ. આસ્રવ રહિત શરીર તે છિદ્ર વગરની નાવમાં બેસીને જીવરૂપી નાવિક સંસારરૂપી સમુદ્રનો પાર પામે.

૪૩૭ પ્ર સાધુએ શુદ્ધ કેવી રીતે થવું?

ઉ. અહિંસા–સંયમ–તપરૂપી સરોવરમાં બ્રહ્મચર્ય રૂપ શાંતિ તીર્થ છે તેના ઉપર બેસીને શુભ લેશ્યા રૂપી જળથી સ્નાન કરી શુદ્ધ થવું.

૪૩૮ પ્ર ભાવ ગંગા કઇ? તે ક્યાંથી નીકળી? તે શા ઉપયોગમાં આવે?

ઉ. ગં=જ્ઞાની (કેવળજ્ઞાની)ના મુખથી નીકળેલી, ગા=જ્ઞાન એટલે આપ્તવચન તે જ્ઞાનગંગા. ક્ષમાનું ઘર એવા અરિહંત ભગવાનરૂપી હિમાલયમાંથી નીકળી છે તે જ્ઞાનગંગામાં ઉપશમ શાંતરસરૂપી જળ છે. તે

જળમાં સ્નાન કરીને આત્મજ્ઞાન (સ્વસંવેદન, આત્મ અનુભવ)માં શુદ્ધ પરિણુતિ કરીને (નાહીને) તૃષ્ણા, રાગદ્વેષ રૂપી મેલ ધોઇ નાખવો.

૪૩૯ પ્ર શૌચ ધર્મ શું છે?

ઉ ખરડાએલ શરીરનો ભાગ કે વસ્ત્રને અચેત નિર્દોષ પાણીથી સાફ કરી અસજ્ઝાય ટાળવી તે દ્રવ્ય શૌચ અને પાંચ સુમતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ તે ભાવ શૌચ

૪૪૦ પ્ર કોઈ મરણુ પથારીએ ખરડાએલ પડયો હોય તેને કયા શૌચની જરૂર છે?

ઉ. તેને સંથારાદિ પ્રત્યાખ્યાન અને ગુપ્તિ રૂપી ભાવ શૌચની જરૂર છે. ત્યાં દ્રવ્ય શૌચ માટે વખત જવા દેવાય નહિ.

૪૪૧ પ્ર તારણુ યજ્ઞ કયો?

ઉ દયા (અહિંસા) રૂપી યજ્ઞ, તપરૂપી અગ્નિ, જીવ તે અગ્નિકુંડ મન, વચન, કાયાના શુભ યોગરૂપી ચાટવો, શરીર રૂપ ઇન્ધનથી કર્મરૂપી દુશ્મન અને ઇંદ્રિયોના વિષયનુ સેવનરૂપી પશુભાવને બાળી નાખવા. સંયમ, ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાન રૂપી શાંતિપાઠ, આવો યજ્ઞ જ મોક્ષ માટે લાયક છે.

૪૪૨ પ્ર. આત્મવાદી કોણુ?

ઉ જ્ઞાન અને જીવનું તદ્દરૂપપણું માને અને અનુભવે, આત્મા અને પુદ્દગળની વહેંચણી કરી શકે એટલે જીવ દ્રવ્ય અને પુદ્દગળ પર્યાયોને સર્વથા ભિન્ન જાણે, નિશ્ચયથી આત્માને જ્ઞાન સ્વરૂપ માને તે આત્મવાદી કહેવાય.

૪૪૩ પ્ર જાતિ સ્મરણુ જ્ઞાન શું છે?

ઉ જાતિ સ્મરણુ જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે, તે પૂર્વભવોની ધારણા જન્ય છે, અને ક્ષયોપશમ ભાવે ઉપજે છે.

૪૪૪ પ્ર. અનુત્તર વિમાનના દેવ ઉપશાંત મોહી કેવી રીતે?

ઉ. તે ઉપશાંત વેદી છે તે આશ્રી કહેલ છે પણ ચોથે ગુણસ્થાને છે.

૪૪૫ પ્ર. ભવ્યને માટે જ્ઞાનાદિ ગુણોની આદી શા માટે કહી?

ઉ. સત્તામાં રહેલા જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થઇને પરમાર્થના શુદ્ધ વ્યવહારને કામ લાગે તે અપેક્ષાએ આદી સમજવી પણ ભવ્ય જીવને જ્ઞાનાદિ ગુણો સત્તામાં અનાદિ કાળથી છે. એક માણસ ગરીબ હોય તે પોતાને ગરીબ જાણે, બીજા પણ ગરીબ કહે, જ્યારે તેને ખબર પડે કે તેના બાપદાદા તેને માટે મોટી મિલકતનું વીલ કરી ગયા છે ત્યારે તે માને કે મારા નસીબમાં પૈસો છે પણ ઉપયોગમાં આવતો નથી માટે વીલના પૈસા વસુલ કરવા ઇલાજ લેવો જોઇએ, પછી ઇલાજ કરી ધન મેળવે ત્યારે તે પોતાને માલદાર માને અને બીજા પણ તેને ધનીક કહે. આ ન્યાયે ગુણોને પ્રગટ કરવામાં ભવ્ય જીવ મહેનત લીએ તો પ્રગટ કરી શકે ત્યારે પરમાર્થના કામમાં આવે. શ્રી ભગવતીજીમાં રોહા અણગારના અધિકારે પણ કહ્યું છે કે જીવને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના અનંતા પર્યાય સત્તામાં અનાદિના છે પણ પ્રગટ થાય ત્યારે આદિ ગણાય.

૪૪૬ પ્ર જીવનું માતૃસ્થાન કયા સૂત્રમાં બતાવ્યું છે?

ઉ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે દરેક જીવનું માતૃસ્થાન વનસ્પતિ કહેલ છે તે સુક્ષ્મ અનાદિ નિગોદ સમજવી.

૪૪૭ પ્ર પહેલું ગુણસ્થાન મિથ્યાત્વનું છે તેમાં ગુણ કેવો?

ઉ. દરેક જીવની મૂળ ભૂમિ તો મિથ્યાત્વની જ છે તેમાં રહેવા છતાં જેઓ મંદ કષાય કરીને, ક્ષમાદિ ગુણો કંઇક કેળવીને, વિતરાગભાષીત કરણી કરીને સમકિતની સન્મુખ થાય છે તે આશ્રી ગુણ સમજવો.

૪૪૮ પ્ર. દસ યતિધર્મ તે ક્ષમાદિ ગુણો છે અને મિથ્યાત્વી ક્ષમાદિ કેળવી શકે છે તો તે યતિધર્મમાં ગણાય કે નહિ?

ઉ. સમકિત વગર ક્ષમાદિ ગુણોને આત્મભાવે પરિણમાવી શકાતા નથી તેથી પહેલે ગુણઠાણે યતિધર્મ નથી.

૪૪૯ પ્ર. અનાદિ સુક્ષ્મ નિગોદમાંથી જીવ ક્યારે અને કેવી રીતે બહાર નીકળે ?

ઉ જ્યારે કોઇ ભવ્ય જીવ મોક્ષમાં જાય ત્યારે અધ્યવસાયની તારતમ્યતાથી જે જીવ સરેરાશે ઓછા કર્મવાળો હળ,-કર્મી હોય તે બાદર નિગોદમાં (વ્યવહાર રાશિમાં) આવે.

૪૫૦ પ્ર. અવ્યવહાર રાશિમાંથી તાજો નીકળેલો જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ક્યારે થાય ?

ઉ. બાદર નિગોદમાં છેદન ભેદનાદિથી અકામ નિર્જરાના યોગે પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સ્થાવરમાં જાય ત્યાથી ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં જાય ત્યાંથી અસંજ્ઞી પચેંદ્રિયપણું પામે, છેવટે સંજ્ઞી પચેંદ્રિયપણું પામે, ત્યાર બાદ શુભાશુભ કર્મના જોરે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતાના ભવ રૂપ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે.

૪૫૧ પ્ર. જીવમાં અનંત શકિત છે છતાં કર્મને વશે ભવ ભ્રમણ કેમ કરવું પડે ?

ઉ. જીવની શકિત જ્યારે મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષ અને અવિરતિમાં વેડફી દેવામાં આવે છે એટલે-સંસાર ભ્રમણ કરવું પડે છે.

૪૫૨ પ્ર. સંસારનો પાર કેવી રીતે આવે ?

ઉ. સંસારનો પાર પામવા માટે જીનવાણી એકજ ઉપાય છે ?

૪૫૩ પ્ર. જીનવાણીનો લાભ કોને મળે ?

ઉ. જેને ધર્મ દ્વેષ મંદ થાય અને સહેલાઇથી સાંભળવાનું મળે તો વિવેક રહિત જીનવાણી સાંભળે તે શ્રવણ સન્મુખીભાવ કહેવાય તેને બે પુદ્ગળ પરાવર્તન જેટલો સંસાર બાકી રહે. જેને જીનવાણી સાંભ-

ળવાની ઇચ્છા થાય અને માર્ગની ગવેષણા હોય તેનો દોઢ પુદ્ગળ પરાવર્તન સંસાર શેષ રહે. જે જૈન ધર્મની માર્ગાનુસારી સાધુ-સાધ્વીની કરણી કરે પણ પહેલા ગુણસ્થાનમાં ખસે નહિ તેનો એક પુદ્ગળ પરાવર્તન સંસાર શેષ રહે જેનો સંસાર અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તન બાકી રહે તેની કર્મની સત્તા અને બંધની સ્થિતિ અંતો. ક્રોડક્રોડની અંદર થાય અને યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરે. અહિં સુધી ભવી અને અભવી આવે, અભવી અને જેની ભવ સ્થિતિ પરિપકવ થઇ નથી તેવો ભવી આ ગ્રંથીભેદ નજીક સંખ્યાતો કે અસંખ્યાતો કાળ રહી પાછો ફરે અને જેની ભવસ્થિતિ પરિપકવ થાય તે પોતાની તે વખતની ઉત્કૃષ્ટી શકિતથી યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરે, તે અભવીના યથાપ્રવૃત્તિકરણથી અનંતી વિશુદ્ધ હોય છે

४५४ પ્ર જીનવાણીના આલંબનથી મોક્ષ માર્ગની આરાધના ક્યારે અને કેવી રીતે થઇ શકે ?

ઉ. તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે :-

(१) મિથ્યાત્વ મંદ થાય, કષાય મંદ થાય, ઉદાસીન પરિણામ આવે, સંસારભાવ તરફ કંઇક અરૂચી થાય, એવા કારણોથી કર્મની સત્તા અને બંધ એક ક્રોડાક્રોડ સાગરમાંથી પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો થાય ત્યારે યથાપ્રવૃત્તિકરણ આવે ત્યારે જૈન ધર્મ શ્રેષ્ઠ લાગે, આદરવા લાયક લાગે અને વિતરાગ નીવાણીનો મર્મ સમજાય. ત્યારે (२) અપૂર્વકરણ આવે ત્યારે અનંતાનુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વની ગાઠ તોડવામાં આવે તે અન્યત્વ ભાવના, ભેદ જ્ઞાન અને અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી થાય અહિં અનંતાનુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વનો ત્યાગ થાય છે અને તેથી પણ વધારે તિવ્ર અને શુદ્ધ પરિણામ આવે ત્યારે કર્મની સ્થિતિમાથી અંતર્મુહુર્ત ઓછો થાય અને (३) અનિવૃતિકરણથી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો અંશથી અનુભવ થાય ત્યાર બાદ તરત જ (४) અંતરકરણ, સહજ આત્મિક સુખનો અનુભવ અને શાંતિની સાથે સમકિત પ્રાપ્ત થાય આ છે ઉપશમ સમકિત, તે અંતર્મુહુર્ત રહીને (५) ક્ષયોપશમ સમકિતમાં જાય (४) (५) માં ગુણસ્થાન ચોથું હોય અંતક્રોડાક્રોડી કર્મની સ્થિતિમાથી २ થી ९ પલ્યોપમની સ્થિતિ ઓછી

થાય એટલે (૬) વ્રત પચ્ચખાણના ભાવ થાય, લેવાય અને પળાય, ત્યાર બાદ સંખ્યાતા સાગર કર્મની સ્થિતિ ઓછી થાય એટલે દિક્ષા લેવાનું મન થાય અને (૭) દિક્ષા લીએ ત્યારે ગુ૦ ૬ આવે, તેમાંથી સંખ્યાંતા સાગરની સ્થિતિ ઓછી થાય એટલે (૮) ઉપશમ શ્રેણી આવે, તેમાંથી સંખ્યાતા સાગરની સ્થિતિ ઓછી થાય એટલે (૯) ક્ષપક શ્રેણી આવે, ચોથા ગુણસ્થાનથી શરૂ કરીને કર્મની સ્થિતિ સંવર અને સકામ નિર્જરાથી ઓછી થાય, તે પહેલાંની સ્થિતિ અકામ નિર્જરાથી ઓછી થાય

સમકિત તે મોક્ષ માર્ગનું મૂળ છે, માટે તેનું સ્વરૂપ સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાંથી વિસ્તારથી જાણી લેવું

૪૫૫ પ્ર. મોક્ષમાર્ગની કોઇ સમજી શકાય તેવી પદ્ધતિ છે?

ઉ. ત્રણ તત્ત્વની ધારણા:– ૧ શુદ્ધ દેવ તે અરિહંત અને સિદ્ધ ૨ શુદ્ધ ગુરુ ને નિગ્રંથ આચાર્ય, નિગ્રંથ ઉપાધ્યાય અને નિગ્રંથ સાધુ. ૩ શુદ્ધ ધર્મ તે કેવળી ભગવાને બતાવેલ ધર્મ તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ આ ત્રણ તત્ત્વની દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી. સમકિતના ૬૭ ભેદનું આચરણ કરવું

જ્ઞાનનો ક્રમ:– સાસાયક, પ્રતિક્રમણ, છકાયના બોલ, નવતત્ત્વ, થોકડા, અને ૩૨ સૂત્ર તેમાં નવતત્ત્વ સુધીનું જ્ઞાન તો શિખી લેવું જ જોઇએ. ચારિત્ર તે સાધુને માટે પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સુમતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૨૫ ભાવના, ૧૦ જતિધર્મ, ૧૭ સંયમ, ૧૨ તપ, ૧૨ પ્રતિમા, છકાય જીવની રક્ષા વગેરે

શ્રાવકની ક્રિયા:– સામાયક, પ્રતિક્રમણ, પોષધવ્રત, સંવર, ઉપવાસ અને શકિત પ્રમાણે તપ, ૧૨ વ્રત, ૧૧ પ્રતિમા.

જીનાજ્ઞા સિવાય બીજો કોઇ મોક્ષમાર્ગ નથી, આ મોક્ષમાર્ગની રીતથી કર્મથી ભારે થયેલ આત્માના કર્મ ખપાવીને, છેવટે સર્વથા નાશ કરીને પોતાના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ને સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવાની

ભાવનાથી સંવર અને નિર્જરામાં રકત રહેવું અને ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનમાં રહેવાનો અભ્યાસ કેળવતાં જવો.

૪૫૬ પ્ર. અનંતાનુબંધી કષાયનો કેવી રીતે નાશ કરવો ?

ઉ. મોક્ષ મેળવવાની દ્રઢ ઇચ્છા, સંસારીક સુખમાં અરૂચી, સર્વ જીવો પ્રત્યે રાગ અને દ્વેષનો અભાવ કેળવવો અને પંચ પરમેષ્ટિના ગુણ ગાવાથી અનંતાનુબંધી કષાય ઓગળી જાય છે.

૪૫૭ પ્ર. સમકિતની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ?

ઉ નવ તત્વમાંથી જીવ તત્વ તારવીને, શુદ્ધ જીવ તત્વનું સ્વરૂપ વિચારીને, પોતાના આત્માના ગુણો દ્વારા અંશથી શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાથી દર્શન મોહનીય નીત્રીક ઉડી જાય છે.

૪૫૮ પ્ર. પાંચમા કાળમાં કોઈ સાધુ હોય ?

ઉ. ભગવતીજી સૂત્રમાં ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામિએ કહ્યું છે કે મારૂં શાસન ૨૧૦૦૦ વર્ષ સુધી ચાલશે તેથી પાંચમા આરાના છેડા સુધી સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાનું અસ્તિત્વ સાબીત થયું.

૪૫૯ પ્ર. સમકિતી જીવ પાપ કરે નહિં તેનો પરમાર્થ શું ?

ઉ. આચારાંગ સૂત્ર, અ૦ ૩, ઉદ્દેશો બીજો—તેમાં કહ્યું છે કે આ જગતમાં ઉપજેલાં અને વૃદ્ધી પામેલા જીવોને દેખીને, જ્ઞાની પુરૂષો વિચાર કરે છે કે સર્વ જીવ સુખની શોધ કરે છે માટે ધર્મ કે મોક્ષને માટે સમકિતી જીવ પાપ (અઢાર પાપમાંથી કોઈ પાપ) કરે નહિ.

૪૬૦ પ્ર. ધર્મને અર્થે હિંસા કરવાથી શું ફળ મળે ?

ઉ. આચારાંગ સુત્ર, અ૦ ૧, તેમાં દરેક ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે આ સંસારમાં રહેલા પ્રાણીઓ છ કારણે હિંસા કરે છે:— ૧ આજીવિકા માટે. ૨ કીર્તિ માટે. ૩ માન માટે. ૪ પૂજાવા માટે. ૫ જન્મ

મરણથી મૂકાવા માટે એટલે મોક્ષ માટે. ૬ શારીરીક માનસીક દુઃખ ટાળવા માટે. તેજ અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે તંસે અહિયા એ, તંસે અબોહિએ પાંચ કારણે હિંસા કરવાથી અહિત થાય, નરકાદિ ગતિ થાય અને ધર્મને માટે હિંસા કરવાથી સમકિતનો નાશ થવા સાથ અબોહિએ એટલે દુર્લભ બોધિપણું પ્રાપ્ત થાય છે ભગવતીજીના શતક ૯, ઉદ્દેશ ૩૧, માં અશોચાએ વિભંગજ્ઞાને કરી પાખંડ ધર્મને સારંભી અને સપરિગ્રહી જાણ્યો અને વીતરાગ ધર્મને નિરારંભી નિષ્પરિગ્રહી ધર્મ જાણ્યો, તેથી સમકિતની પ્રાપ્તિ સાથે વિભંગમાંથી અવધિજ્ઞાન થયું.

૪૬૧ પ્ર. જાણીને કરેલું પાપ કેવી રીતે ત્રુટે ?

ઉ. ગુરુ જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે તે લઇને કર્મ ખપાવવાં.

૪૬૨ પ્ર. ગૃહસ્થના વેશમાં કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ?

ઉ. ભાવ ચારિત્રથી સિદ્ધ થાય.

૪૬૩ પ્ર. નરકમાં લોહી, પરૂ, અગ્ની છે ?

ઉ લોહી, પરૂ જેવાં અશુભ વૈક્રિયનાં પુદ્ગળ છે, અગ્ની પરમાધામીકૃત વૈક્રેય અગ્નિ છે.

૪૬૪ પ્ર જે સાધુ ગારવ સહિત શ્લાઘાનો કામી હોય તેને શું ફળ હોય ?

ઉ. તે પરમાર્થનો અજાણ આજીવિકાનો અર્થી સંસારમાં ભમ્યા કરે શાખ સૂયગડાગ સૂત્ર શ્રુ૦ ૧, અ૦ ૧. ગાથા ૧૨

૪૬૫ પ્ર. કોઇ વિદ્વાન સાધુ, બીજા સાધુને પ્રજ્ઞાથી પરાભવ કરે તેને કેવો જાણવો ?

ઉ. તેને બાળ મૂર્ખ બુદ્ધિવાળો જાણવો. (શાખ સૂયગડાંગ સૂત્ર શ્રુ૦ ૧, અ૦ ૧૩ ગાથા ૧૩, ૧૪)

૪૬૫ પ્ર. પાંચ સમવાય કહ્યા તેમાં એકાંતવાદી કેવી રીતે ?

ઉ. પાંચે સમવાય સાથેજ રહે છે, તેમાં કોઇ એકજ સમવાયને માને તે એકાંતવાદી મિથ્યાત્વી હોય જેમકે (૧) કાળવાદી–સર્વ પદાર્થ કાળને વશ છે, સર્વ પદાર્થનો કર્તા કાળ છે. (૨) સ્વભાવવાદી–સર્વ સ્વભાવથીજ થાય છે. (૩) નિયતવાદી–થવાનું હોય તેજ થાય. (૪) કર્મવાદી–સર્વ પ્રાણી કર્મને વશ છે, કર્મ પ્રમાણેજ થાય. (૫) ઉદ્યમવાદી–સર્વ કાર્ય ઉદ્યમથીજ થાય.

૪૬૬ પ્ર. મોક્ષ પ્રાપ્ત થવામાં પાંચે સમવાય કેવી રીતે સાથે હોય ?

ઉ. અમુક જીવે પુરુષાર્થથી (ઉદ્યમથી) સર્વ કર્મ ખપાવી, પોતાનો શુદ્ધ સ્વભાવ તે સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું તે સંભવીત હતું (બની શકે તેમ હતુ, લોક સ્વભાવને અનુસરતું હતું, કેવળીની દૃષ્ટીમાં હતું) અને તે અમુક વખતે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યું. અહીં બધા સમવાય આવી જાય છે.

૪૬૭ ધર્મક્રિયા પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા સન્મુખ રહીને કરવા કહેલ છે જુઓ ઠાણાંગજી ઠાણે ૨, ઉદ્દેશ ૧. તેનું શું કારણ ?

ઉ બીજી દિશાનો નિશેધ કરેલ નથી પણ પૂર્વ અને ઉત્તર વ્યવહારથી યોગ્ય ગણાય છે કારણ કે ઈશાન કોણ અને વાયવ્ય કોણમાં તીર્થંકર મહારાજનો સદાય વાસ હોય છે.

૪૬૮ પ્ર. લોકાંતિક દેવતા મનુષ્ય લોકમાં ક્યારે આવે ?

ઉ. તિર્થંકરનો જન્મ, દિક્ષા અને કેવળજ્ઞાન વખતે આવે.

૪૬૯ પ્ર. સાધુને પોષધ હોય ?

ઉ ચોવીહારો ઉપવાસ તે સાધુને પોષો કહેલ છે.

૪૭૦ પ્ર વડી દીક્ષા આપવા માટે ત્રણ ભૂમિકા શા માટે ?

ઉ. સાધુનું પ્રતિક્રમણ અને આહારાદિ વહોરવા જવાનો આચાર શીખીલીએ એટલે વડી દીક્ષા આપે. બીજું કારણ એ છે કે દીકરાએ પહેલાં દીક્ષા લીધી હોય અને બાપે પછી દીક્ષા લીધી હોય તો બાપનુ વડીલ પણું કાયમ રાખવા, બાપને વડી દીક્ષા દઇ પછી તરતજ દીકરાને વડી દીક્ષા આપે

૪૭૧ પ્ર. ગુરુ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા છે અને શિષ્ય સામાયક ચારિત્રવાળો છે તો તેઓના આહારપાણીનું શું થાય ?

ઉ બન્ને કલ્પનો આહાર પાણીનો સબંધ જુદો છે પણ છેદોપ-સ્થાપનીય ચારિત્રવાળાની નિશ્રાનો આહાર સામાયક ચારિત્રવાળાને ખપે.

૪૭૨ પ્ર ચાર પ્રકારે મનુષ્યનું આયુષ્ય બધાય તેમાંનું પૃથ્વી પાણી અને વનસ્પતિને કયું લાગુ થાય ?

ઉ. ચારે ગતિને વિષે ઉત્પન્ન થવાના ચાર ચાર બોલ મુખ્યત્વે મનુષ્યને આશ્રીને સંભવે છે.

૪૭૩ પ્ર ચોમાસામાં વિહાર કરવો સાધુને કલ્પે ?

ઉ. પ્લેગાદિનો ઉપદ્રવ હોય તે મરણ ભય છે તે કારણે અથવા રાજાદિના ભયને કારણે ચોમાસામા વિહાર કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે.

૪૭૪ પ્ર વર્ષાકાળ કેટલો ? તેમાં સાધુએ શું કરવું ?

ઉ. વર્ષાકાળ જ૦ ૭૦ દિન, મધ્યમ ૪ માસ, ઉ. છ માસ તેમાં નવ બોલ પ્રમાણે કરવું. (૧) વિગય ત્યાગ. (૨) પીઠ ફલગાદિ લેવા (૩) ઉચ્ચા-રાદિકના પાત્ર લેવા (૪) લોચ કરવો (૫) નવા શિષ્યને દીક્ષા ન દેવી. (૬) પહેલાં લીધેલ રાખ ડલા વગેરે નાખીને નવા લેવા. (૭) શેષ કાળે જોઇએ તેથી બમણા ઉપગરણ લેવા (૮) ઉણોદરી કરવી. (૯) અઢી ગાઉ જતાં, અઢી ગાઉ આવતાં એ સવા જોજન ઉપરાંત ન જવું.

૪૭૫ પ્ર. રાજપિંડ શું છે ?

ઉ. ચક્રવર્તિનું ભોજન, મોટા રાજાના રાજ્યાભિષેક વખતે તૈયાર કરેલ ૪ આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, પાયપુછણું, કામ ઉત્પાદક બલિષ્ટ આહાર. શ્રી મહાવીર સ્વામીના સાધુ માટે રાજપિંડનો નિષેધ છે.

૪૭૬ પ્ર. નારકી દેવતાનું અવધિ કેવી રીતે હોય ?

ઉ. નારકી અને જ્યોતિષીનું ત્રીછું, ભવનપતિ અને વ્યંતરનું ઉંચું, વૈમાનિકનું નીચું (હેઠું) એ ભવ પ્રત્યય અવધિ જાણવું.

૪૭૭ પ્ર. સામાયક ચારિત્રની અને છેદોપસ્થાપનીયની કલ્પ સ્થિતિમાં શું ફેર ?

ઉ. તે આ પ્રમાણે :

કલ્પ સ્થિતિ	સામાયક ચારિત્રની	છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની
સેજ્યાંતર પિંડ	છે	છે
મહા વ્રત	૪ (ચાર)	પાંચ
પુરુષ જેષ્ટ	છે	છે
મોટેરાને વદન	છે	કૃતીકમ વાંદનાદિક
અચેલ તથા પ્રમાણોપેત	નથી	છે
ઉદ્દેશક	નથી (અનવસ્થિત)	કલ્પસ્થિતિ છે
પ્રતિક્રમણ	નિયમિત નહી	નિયમિત
રાજ્ય પિંડ	લેવાય	ન લેવાય
માસ કલ્પ	અનવસ્થિત	છે
પર્યુષણા	અનવસ્થિત	છે

૪૭૮ પ્ર. વિકથા કેટલા પ્રકારની?

ઉ. સ્ત્રી, ભત્ત, દેશ, રાજ એ ચાર, ૫ કરૂણારસની વાત. ૬ દર્શનભેદ વિકથા. ૭ ચારિત્રભેદ વિકથા.

૪૭૯ પ્ર. આચાર્ય. ઉપાધ્યાયના અતિશય કેટલા?

ઉ. અનેગ સાધુ પગ પૂજે. ૨ ઉપાશ્રયમાં ઉચ્ચારાદિક નીવારે, પગાદિ શુદ્ધ કરે. ૩ બીજાની વૈયાવચ્ચ ઇચ્છા હોય તો કરે અને ન પણ કરે. ૪ ઉપાશ્રયમાં એક બે રાત્રિ, એકાંત સ્થાને ધ્યાન, જપાદ તથા વિદ્યાદિક સાધવા રહે. ૫ બાહિર પણ એકાંત જગ્યાએ એક બે રાત્રિ રહે. ૬ પ્રધાન ઉજળા વસ્ત્ર રાખે. ૭ દૂધસાકરવાળો સરસ આહાર આદિ સ્વિકારે. ૮ બીજા સાધુઓ માટે વસ્ત્ર, પાત્રનો સંગ્રહ કરે, રક્ષણ કરે.

૪૮૦ પ્ર. દસ અચ્છેરાનો અનુક્રમ શું છે?

ઉ શ્રી રૂષભદેવજી સ્વામીનાવારે ઉત્કૃષ્ટી અવઘેણાવાળા ૧૦૮ એક સમયમાં સિદ્ધ થયાં. (૨) ૧૦મા શિતળનાથ તીર્થંકરને વારે હરીવંશનું જુગલીયું નરકે ગયું, ત્યાંથી હરીવંશની ઉત્પતિ. (૩) શ્રી મલ્લીનાથજી ભગવાન સ્ત્રી લીંગે થયા. (૪) શ્રી નેમનાથ સ્વામિને વારે શ્રી કૃષ્ણ ધાતકીખંડની અમરકંકાએ ગયા બીજા છ શ્રી મહાવીર સ્વામિની વારે થયાઃ- (૧) ગર્ભસાહરણ (૭) ચમરોત્પાત. (૩) સમોસરણમાં દેવતાની પ્રખદા વ્રત પચ્ચક્ખાણ વગર ગઇ. (૪) ચંદ્ર સુળગારૂપે વાંદવા આવ્યા. (૫) ગોશાળે બે સાધુને બાળ્યા. (૬) અસંજતીની પુજા તે શ્રી મહાવીર સ્વામિના શાસનમાં પાંચમા આરામાં ચાલી.

૪૮૧ પ્ર ઉપાશ્રય પુજવાથી શો લાભ?

ઉ. ઠાણુંગજી ઠા. ૧૦-૧૦ પ્રકારની વિશુદ્ધિમાં-ઉપાશ્રયાદિક પુંજવાથી સંજમની નિર્મળતા થાય. (છવીસ હજારામાં કહેલ છે)

૪૮૨ પ્ર નિકાચિત કર્મ તુટે કે નહિં?

ઉ. તપથી અનેક ભવના નિકાચિત કર્મની ગાંઠ તુટે.

૪૮૩ પ્ર. છદ્મસ્થ અને કેવળીમાં શો તફાવત?

ઉ દશ સ્થાનક છદ્મસ્થ સર્વ ભાવ ન જાણે ન દેખે, પણ કેવળી ભગવાન જાણે દેખે:– ૧ ધર્માસ્તિકાય. ૨ અધર્માસ્તિકાય ૩ આકાશ. ૪ જીવ શરીર પ્રતિબંધ ૫ શબ્દ ૬ ગંધ ૭ વાયુ ૮ પરમાણુ. ૯ આ જીવ જિન થશે કે નહિ. ૧૦ આ જીવ સર્વ દુઃખનો અંત કરશે કે નહિ કરે.

૪૮૪ પ્ર. જિન નહિ પણ જિન સરખા કોણ?

ઉ ગણધરો અને પૂરા ચઉદપૂર્વી.

૪૮૫ પ્ર. ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય ૯ જોજન છે અને શ્રોતેન્દ્રીયનો વિષય ૧૨ જોજન છે પણ દેવતાને પાંચસે જોજન થી ગંધ આવે છે અને વિમાનમાં દેવતા ઘંટાનો નાદ લાખ જોજન છેટેથી સાંભળે છે તે કેમ બને?

ઉ. ઉપરોકત ઇંદ્રિયોના વિષય ઉદારીક શરીર આશ્રી છે.

૪૮૬ પ્ર સમોવસરણ એટલે શું? ત્રીગડા ગઢ શું?

ઉ તીર્થંકર કે સાધુ જ્યાં ઉતરે તે જગ્યા સમોવસરણ ત્રીગડા ગઢની રચના સૂત્રમાં નથી ગ્રંથોમાં છે.

૪૮૭ પ્ર. ભગવાન મુગુટ વગેરે ધારણ કરે?

ઉ. ભગવતીજી સૂત્રમાં ખંધકજીના અધિકારે, ભગવંતને વસ્ત્ર, મુગુટ, આભરણ, શોભા, અલંકાર રહિત ગણધર દેવે સૂત્ર પાઠે કહ્યા છે.

૪૮૮ પ્ર. ચૈત્ય વૃક્ષ શું?

ઉ. જે વૃક્ષની નીચે પ્રભુને કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય તે વૃક્ષ ચૈત્ય વૃક્ષ કહેવાય. સમવાયંગજી સૂત્ર બાબુવાળું તેના ૨૩૩ પાને કહ્યું છે કેઃ– "બતીસાઈં ધણુઇ, ચેઇઅરૂરકોય વડઢમાણુસ્સ; ણિચ્ચો અગો અસોગો, ઓચ્છણો સાલરૂરકેણં" તેનો ભાવાર્થ કર્યો છે કે ૩૨ ધનુષ્ય પ્રમાણે ચૈત્ય વૃક્ષ, તેની નીચે પૃથ્વી શિલાપટ્ટ ત્યાં બેસી ભગવાન વર્ધમાન સ્વામી વ્યાખ્યાન કરે નીચે અશોક વૃક્ષ અતિશયના પ્રભાવથી બની આવે, તેની ઉપર સાલ વૃક્ષ.

૪૮૯ પ્ર. ભગવાન સિંહાસન પર બેસે ?

ઉ. સમવાયંગજીમાં અતિશયના અધિકારે કહ્યું છે કેઃ–

આગાસગયં ચક્કં, આગાસગયં છત્તં, આગાસિયાઉ સેયવર ચામરાઓ આગાસ ફાલિયામેયં સવાયપીઢ સિંહાસણે."

એટલે ચક્ર, છત્ર, ચામર, સફેદ પાદપીઠવાળું સિંહાસન એ સર્વે આકાશમાં અતિશયોને કારણે વિસસા પુદ્‌ગળોનાં બની આવે છે, તે ઉપયોગમાં આવતાં નથી તેથી ભગવાન સિંહાસન પર બેસતા નથી પણ પૃથ્વી શિલાપટ્ટ પર બેસે છે અને ઉપદેશ આપે છે એમ દશાશ્રુત સ્કંધના અ૦ ૫ માં શ્રી ગણધર મહારાજે ખુલ્લું જણાવ્યું છે "એવં સવ્વં સમોસરણું ભણિયવ્વં જાવ પુઢવી સિલાપટ્ટએ સામિ સમો સઢે પરિસા નિગ્ગયા ધમ્મો કહિઓ.

૪૯૦ પ્ર તિર્થંકરને બે પડખે યક્ષ ચામર વિંઝે છે તે સબંધી શું છે ?

ઉ. બાબુવાળા સમવાયંગજી સૂત્રની જુની પ્રતમાં બે અતિશય આ રીતે છે

અમણુન્નાણું સદ્દ ફરિસ રસ રૂવ ગંધાણું અવકરિસો ભવઈ. (૧૯)
મણુન્નાણું સદ્દ ફરિસ રસ રૂવ ગંધાણું પાઉબ્ભાવો ભવઇ. (૨૦)

ત્યારે નવી પ્રતમાં એ બે અતિશયો ભેળા કરીને ૧૯ મા અતિશયમાં દાખલ કર્યા છે અને વીશમો અતિશય નવો દાખલ કર્યો છે કે

ભગવંતની બન્ને બાજુ જક્ષ ધુપ ધરીને ચામર વીંઝે છે. પણ આવી સાવદ્ય ક્રિયા ભગવાન પાસે થવા સંભવ નથી.

૪૯૧ પ્ર નારકીનો સંસાર સંચીઠણુ કાળ ત્રણ પ્રકારે કહ્યો તે શી રીતે ?

ઉ. સંચીઠણુ કાળ તે નારકી તરીકે રહેવાનો કાળ. તેના ત્રણ ભેદ:

(૧) અશુન્ય કાળ ૧૨ મુહૂર્તનો છે, પૂછયા સમયના નારકીમાંથી કોઇ નારકી ચવ્યા નથી, અને બીજી ગતિમાંથી આવી નવા ઉપજ્યા નથી. એટલે એટલો કાળ પૂછયા સમયના નારકી જેટલા હોય તેજ અને તેટલા રહે

(૨) મિશ્રકાળ તે અશુન્ય કાળથી અનંતગણો છે પૂછયા સમયના નારકી માહેલો એક નારકી રહે ત્યાં સુધીમાં પૂછયા સમયના નારકીમાંથી જે ચવેલા તે ગત્યાંતર કરી પાછા આવે ત્યાં સુધીમાં અનંત કાળ નીકળે, તે આશ્રી મિશ્રકાળ કહ્યો.

(૩) શુન્યકાળ તે મિશ્રકાળથી અનંતગણો છે. પૂછયા સમયના નારકી બધા નીકળી વનસ્પતિ વગેરેમાં પહોચ્યા ત્યાં અનત કાળ રહે, તે આશ્રી શુન્ય કાળ કહ્યો.

૪૯૨ પ્ર. વાદળાં શું છે વાયરાનો જમાવ કે પાણીનો જમાવ ?

ઉ. વાદળાં તે અપ્પકાયનો સમૂહ છે વાયરો ચર્મ ચક્ષુથી દેખાતો નથી. વાયરો એક દિશિ ચાલે, વાદળાં સર્વ દિશામા ચાલે.

૪૯૩ પ્ર. જીવની હિંસા કયા કર્મના ઉદયથી થાય ?

ઉ. ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી જીવ હિંસા કરે.

૪૯૪ પ્ર. કિલ્વિષપણું કયા કર્મના ઉદયથી થાય ?

ઉ. માયા મોહનીય કર્મના ઉદયથી કિલ્વિષપણું આવે, નિંદાના કરનારને માયા સેવવી પડે છે.

૪૯૫ પ્ર. જળચર જુગલિયું હોય ?

ઉ. જળચર જુગલિયું ન હોય, તેનુ આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટમાં પૂર્વ કોડીનું હોય ત્યારે જુગલિયાનું જઘન્ય આયુષ્ય પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગનું હોય.

૪૯૬ પ્ર. દેશ બંધ અને સર્વ બધ શું ?

ઉ. સર્વ બંધ એકજ સમયનો હોય, તે કોઇ ગતિમાં ઉપજતી વખતનો પહેલો સમય. દેશ બંધ તે જેની જેટલી સ્થિતિ તેમાંથી સર્વ બધનો એક સમય બાદ કરવો, જેમકે પહેલો સમય કાર્મણુ શરીર અને ઉદારિક પુદગળોનો સર્વ બધ થાય છે, ત્યાર બાદ ઉદારીકની સાથે ઉદારીક નવા પુદગળોનો બધ તે દેશ બંધ કહેવાય.

૪૯૭ પ્ર. ખુલ્લાક ભવ શું ?

ઉ. નિગોદના જીવ એક શ્વાસોશ્વાસમાં ૧૭ાા ભવ કરે તેમાંનો એક ભવ તે ખુડાગ (ખુલાક) ભવ

૪૯૮ પ્ર. સાધુ રાત્રે બહાર જવું હોય તો માથે ઓઢીને કેમ નીકળે છે ?

સાધુ રાત્રે બહાર જાય તો અપવાદ માર્ગેજ દેહ ચિંતા ટાળવા માટે જાય, ત્યારે માથે ઓઢીને જવું જોઇએ કારણ કે સૂક્ષ્મ અપકાયનો વરસાદ, ઉંચો નીચો ત્રીછો, રાત દિવસ, અઢીદ્વીપમાં વરસે છે તે દિવસ ઉગતાં સૂર્યની ગરમીથી અધરથીજ પડતાં નાશ થાય છે અને રાત્રે શરીર કે વસ્ત્રપર પડતાંજ નાશ થાય છે તેથી શરીર ઉપર સ્નેહ કાય ન પડે તે માટે રાત્રે ઓઢીને જાય દિવસ ઉગ્યા પછી મસ્તકે ઓઢે કે બાંધે તેને દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલ છે.

૪૯૯ પ્ર. જીવ ઉપજવા જતાં વિગ્રહ ગતિ કરે તો કેટલા સમયમાં ઉપજે ?

ઉ. એકેન્દ્રિય ચાર સમયની વિગ્રહ ગતિએ ઉપજે, બાકીના ૧૯ દંડકવાળા ૧, ૨, ૩ સમયની વિગ્રહ ગતિએ ઉપજે. વિગ્રહ ગતિએ ઉપજતાં જેટલા સમય લાગે તેમાંથી એક સમય બાદ કરતાં -જેટલા સમય થાય તેટલા સમય અણાહારી રહે.

૫૦૦ પ્ર. પ્રૌઢ પ્રહાર શું ?

ઉ. એક શરીરમાંથી નીકળી બીજાના મૃત શરીરમાં પ્રવેશ કરી તેમાં રહેવું તે પ્રૌઢ પ્રહાર ફક્ત વનસ્પતિમાંજ થાય છે, ગોશાળાના પ્રૌઢ પ્રહાર બનાવટી હતા.

૫૦૧ પ્ર. નારકી અનંતરે નીકળીને જે ભવ્ય (પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિને વિષે ઉપજે તે કયું આયુષ્ય વેદે ?

ઉ. જ્યાં સુધી નારકીની લેશ્યા રહે ત્યાં સુધી વાટે વહેતાં નારકી વેદક સત્તામાં રહેલ નારકીનું આયુષ્ય વેદે. ચોવીસે દંડકનું એમ સમજવું.

૫૦૨ પ્ર. પૃથ્વીકાયના જીવ પ્રાણાતિપાતાદિ પાપ કરે ?

ઉ. અપચ્ચક્ખાણ વતિયા ક્રિયાથી અવિરતીને ૧૮ પાપ સેવનાર કહ્યા છે માટે એકેન્દ્રિય પ્રાણાતિપાદાદિ પાપ કરે.

૫૦૩ પ્ર. પૃથ્વી આદિને અડવાથી તેને દુઃખ થાય ?

ઉ કોઇ મહા બળવાન પુરુષ બન્ને હાથની મુઠીઓ ભીડીને કોઇ વૃદ્ધાના માથામાં જોરથી મારે અને જેટલી વેદના થાય તેથી અધિક મહા વેદના સર્વ એકેન્દ્રિય જીવને અડવાથી થાય

૫૦૪ પ્ર. સૂત્રમાં પહેલા સ્થાવર કાયની દયા બતાવી તો પહેલાં મનુષ્યની દયા કેમ ન બતાવી ?

ઉ. સૂત્રમાં તો છકાય જીવની રક્ષા કહી છે, પણ જે માણસ સૂક્ષ્મ-જીવની દયા પાળે તે તો મોટા જીવની દયા જરૂર પાળે જ.

૫૦૫ પ્ર. લોકમાં બાદર અપકાય અને વનસ્પતિ ક્યાં સુધી છે ?

ઉ. ઉપર પાંચમાં દેવલોકની વાવડીમાં પાણી અને તેને આશ્રતી વનસ્પતિ છે નીચે ઘનોદધિ તે પાણી છે અને તેને આશ્રીત વનસ્પતિ છે. ત્રીછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રમાં છે.

૫૦૬ પ્ર. લોકમાં વિગલેન્દ્રિય અને તીર્યંચ પંચેન્દ્રિય કયાં સુધી છે?

ઉ ઉંચે મેરૂ સુધી, નીચે અધોગામીની વીજય -સુધી, ત્રીછા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમાં અને જળના સ્થાનમાં.

૫૦૭ પ્ર અણાહારી કોણ હોય?

ઉ (૧) વીગ્રહ ગતિવાળા, વનસ્પતિના થઇને અનંતા, આહારીના અસંખ્યાતમે ભાંગે (૨) સિદ્ધ અનંતા. (૩) અયોગી. (૪) કેવળ સમુદ્ઘાત વાળા.

૫૦૮ પ્ર ત્રીસ અકર્મ ભૂમીના તિર્યંચ તથા મનુષ્યને સમકિત હોય?

ઉ. પર્યાપ્ત અવસ્થામાં જુગલીયાને હોય

૫૦૯ પ્ર. જુગલીયામાં ક્ષાયક સમકિત હોય?

ઉ. ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અ૦ માં પહેલા બોલે કહ્યું છે કે ક્ષાયક સમકિત ત્રીજે ભવ ઓળંગે નહિ જુગલિયામાં જાય તો ચાર ભવ થઇ જાય, તે જોતાં અસંભવિત છે તત્વ કેવળી ગમ્ય.

૫૧૦ પ્ર. પરિત, અપરિતનો અર્થ શું?

ઉ પરિત સસારી તે અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષમય. અપરિત સંસારીને અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તનથી વધારે સંસાર છે. પરિત-કાય—જેને વનસ્પતિનો ભવ ન કરવો હોય તે અથવા પ્રત્યેક શરીર જીવ હોય અને નિગોદમા ન જવાનો હોય તે

૫૧૧ પ્ર. સ્ત્રી અનુત્તર વિમાને જાય?

ઉ. સ્ત્રી અનુત્તર વિમાને જાય (પન્નવણા પદ ૧૩)

૫૧૨ પ્ર તિર્યંચ વૈક્રિય શરીર કરે તો કેવડું કરે?

ઉ. બસોથી નવસો જોજન

૫૧૩ પ્ર. ચક્રવર્તીનું સ્ત્રી રત્ન કેટલા દંડકમાંથી આવીને થાય?

ઉ સાતમી નરક, તેઉ, વાઉ, પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવ, યુગલિક મનુષ્ય અને તિર્યંચ સિવાય બધા દંડકમાંથી આવીને થાય.

૫૧૪ પ્ર. વિદ્યાધર ત્રીછા કયાં સુધી જાય ?

ઉ. નંદીશ્વર દ્વીપ સુધી.

૫૧૫ પ્ર. મન રૂપી કે અરૂપી ?

ઉ. દ્રવ્યમન રૂપી, ભાવમન અરૂપી.

૫૧૬ પ્ર. સાત હાથવાળો બેઠો સીઝે તો તેની કેટલી અવગાહના થાય ?

ઉ. તેની બે હાથની અવગાહના ગણાય અને તેનો ત્રીજો ભાગ ઓછો ઘનપડે તો એક હાથ અને આઠ આંગુલની સિદ્ધની જઘન્ય અવગાહના થાય.

૫૧૭ પ્ર. ખંધકજીએ ૧૨ મી પડિમા આદરી તેને ત્રણ ગુણો માંનો કોઈ ગુણ કેમ પ્રગટ ન થયો ?

ઉ. જેને ઉત્કૃષ્ટ પરિસહ આવે અને સમભાવે સહન કરે તેને ત્રણમાંથી કોઈ ગુણ પ્રગટ થાય, બાકીના ભજના. પણ તેને અનંતિ નિર્જરા થઇ અને આરાધક થયા.

૫૧૮ પ્ર સૂક્ષ્મ જીવ માર્યા મરતા નથી તો તેની ક્રિયા કેમ લાગે ?

ઉ. પચ્ચક્ખાણ ન કર્યા હોય તો અવ્રતની ક્રિયા લાગે તથા ઔદારિક શરીરની પાંચ ક્રિયા લાગે.

૫૧૯ પ્ર. રાત્રિના પ્રતિક્રમણમાં છેવટનો કાઉસગ્ગ શેનો કરવો ?

ઉ બાર પ્રકારના તપની ચિંતવણાનો કાઉસગ્ગ કરવો

૫૨૦ પ્ર. રાત્રિના પ્રતિક્રમણમાં છઠ્ઠા આવશ્યકમાં શેના પચ્ચક્ખાણ હોય ?

ઉ. શ્રાવકે ૧૪ નિયમ ધારવા.

૫૨૧ પ્ર. સદ્‌ગુરુ ન હોય તો કોને વંદના કરવી ?

ઉ. સદ્‌ગુરુનું નામ લઇ નિત્ય વંદના કરવી.

૫૨૨ પ્ર. **શ્રાવકે કેટલી સજ્ઝાઇ રોજ કરવી ?**

ઉ. ત્રણુસો ગાથાની.

૫૨૩ પ્ર. **સૂર્યગ્રહણુ અને ચંદ્રગ્રહણુ શાથી થાય ?**

ઉ. સૂર્યની નીચે કેતુ નામનો ગ્રહ આવે તો સર્યગ્રહણુ થાય ચંદ્રની નીચે રાહુનું વિમાન આવે તો ચંદ્રગ્રહણુ થાય.

૫૨૪ પ્ર. **ઇરિયાવહિના મિચ્છામિ દુક્કડં કેટલા ?**

ઉ. ૧૮ લાખ, ૨૪ હજાર, ૧૨૦ :–

૫૬૩ જીવના ભેદ × ૧૦ અભીહ્યાદિક × ૨ બંધન × ૩ કરણુ × ૩ જોગ × ૩ કાળ × ૬ સાખે (પાંચ પરમેષ્ટી અને એક પોતાનો આત્મા) = ૧૮૨૪૧૨૦.

૫૨૫ પ્ર. **જીવને જઘન્ય ઉપયોગ કોને ? અને કઈ વખતે ?**

ઉ. જીવને જઘન્ય ઉપયોગ એક હોય—સાકારોપયોગ સીઝે ત્યારે (ઉવવાઇ ઉપાંગમાં).

૫૨૬ પ્ર. **જીવ ઉપજતી વખત પ્રથમ સમયે કયા યોગથી આહાર લીએ ?**

ઉ કાર્મણુ કાય યોગથી પ્રથમ સમયે આહાર લીએ, ત્યારબાદ શરીર બંધાતા સુધી ઔદારિક મિશ્ર કે વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગથી આહાર લીએ.

૫૨૭ પ્ર. **સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય એક સમયે કેટલા ઉપજે ?**

ઉ. એક પણુ ઉપજે અને અસંખ્યાતા પણુ ઉપજે.

૫૨૮ પ્ર. **જીવ ગર્ભમાં મરે તો કયા દેવલોક કે નરક સુધી જાય ?**

ઉ શુભ ભાવે મરે તો ૮મા દેવલોક સુધી અને અશુભ ભાવે મરે તો ત્રીજી નરક સુધી જાય.

૫૨૯ પ્ર. **ભવિ અને અભવિનો મુકાબલો કેવી રીતે થઇ શકે ?**

ઉ૦	ભવિ	અભવિ
મોક્ષની અભિલાષા અને યથા તથ્ય સર્વજ્ઞપણાનો સ્વીકાર	થાય	ન થાય વાસ્તવિક મોક્ષ અને સર્વજ્ઞપણાનો સ્વીકાર નથી.
હું ભવિ હઇશ કે અભવિ. એવો સંશય	થાય	ન થાય
અભવિને મોક્ષ નથી એમ સાંભળે તો	સંશય થાય ધ્રાસકો પડે	'સંશય ન થાય' ધ્રાસકો ન પડે
શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ	જાણી શકે	ન જાણી શકે
જીવ અને પુદ્ગળની ભિન્નતા	અનુભવી શકે	ન અનુભવી શકે
અહિંસા ભાવ	હોય	ન હોય, દ્રવ્ય રક્ષા કરી શકે વ્યવહાર પાળી શકે
મોક્ષથી-પાછા ફરવાનું	ન માને	માને તેનુ મોક્ષ તે સ્વર્ગ
૩ અજ્ઞાન	મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં સુધી	નિયમા
સત્તામાં પાચ જ્ઞાન	હોય (નિયમા)	નથી
સત્તામાં સમકિત	હોય (નિયમા)	નથી
સમકિત અને જ્ઞાન પ્રગટપણે	ભજના	સાચી શ્રદ્ધાનો સર્વથા અભાવ. દ્રવ્યથી વ્ય હોય.
ભણતર	૧૪ પૂર્વ સહિત બાર અગ લાભે	નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વત્થુ સુધી દ્રવ્ય જાણપણા રૂપે
સમકિત અને મિશ્ર મોહની	ભજના	ન હોય
મોહની કર્મની પ્રકૃતિ	૨૮ ભજના	૨૬ નિયમા
જાણપણુ	જ્ઞાનરૂપે હોય ભજના	અજ્ઞાનરૂપે દ્રવ્ય જાણપણુ
શકા, કંખા, વિતિગિચ્છા	ક્ષયોપશમ સમકિતીને થાય ક્ષાયક સમકિતને ન થાય	ન થાય
સ્વભાવમા-પરિવર્તન	ભવી મટી સિદ્ધ થાય	સ્વભાવ ફરે નહિ

૫૩૦ પ્ર જૈન સાધુઓ એકેન્દ્રિયના અચેત પુદ્ગળનો જ આહાર કરે એવું કયાં સૂત્રમાં છે?

ઉ. ભગવતીજી સ૦ ૨, ઉ૦ ૧. "મડાઈણુ નિગ્ગંથે" નિર્જીવ થયેલા એકેન્દ્રિયના પુદ્ગળ (શાક, ભાજી, પાલા, અનાજ) જે ગૃહસ્થને માટે બનેલા તે નિગ્રંથ (જૈનના સાધુ) આહાર માટે ગ્રહણુ કરે. ભગવતીજી શતક ૧૮, ઉ૦ ૧૦ સોમલના અધિકારે પણુ કહેલ છે. નિર્દોષ, અચેત ધાન સરસવ, ધાન માસા (અડદ), ધાન કળથી સાધુને કલ્પે.

૫૩૧ પ્ર. ગર્ભજ તિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્ય મિત્ર કેવી રીતે?

ઉ ગર્ભજ તિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યની એક સરખી અવસ્થા છે, તેથી મિત્ર. જેમકે જન્મ, વૃદ્ધિ, ક્રિડા, હાડકા, હાડકાની મિજ્જા, વાળ, માંસ, લોહી, માથાનો મગજ એ સર્વ એક સરખા છે.

૫૩૨ પ્ર. જૈન સાધુ માંસનો સ્પર્શ કરી શકે?

ઉ. નહિ. મનુષ્યના શબમાં અંતર્મુહૂર્ત પછી અસંખ્ય સમુર્છિમ જીવ ઉપજે અને તિર્યંચના મડામાં તદ્‌વરણા માંસ જેવા અસંખ્ય જીવો ઉપજે.

૫૩૩ પ્ર. જૈન સાધુ મદ્ય માંસના ત્યાગી હોય એવું કયાં સૂત્રમાં છે?

ઉ. સૂયગડાંગ સૂત્ર, સ્કંધ ૨, અ૦ ૨ માં કહેલ છે કે "અમઉમંસા સસીણો" સાધુ મદ્ય માંસના પરિત્યાગી હોય. પ્રશ્ન વ્યાકરણુ, સંવર દ્વાર ૪, ભાવના ૫ ત્યાં કહેલ છે "મહુ મજ્જં મંસખજ્જગ વિગઈ પરિચ્ચત" મધુ, મદ્ય, માંસ વગેરે વિગયનો ત્યાગ કરે, તેના ભાંગામાં ચાર મહાવિગય મધ, માખણુ, દારૂ અને માંસનો

સાધુને સર્વથા ત્યાગ હોય જ, ઉત્તરાધ્યન સૂત્રના અ૦ ૭, ગાથા ૬, ૭માં માંસાહારીને બોકડાના દૃષ્ટાંતે નરક ગતિનું ફળ કહ્યું છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ૦ ૧૯, ગાથા ૬૯ થી ૭૧માં દારૂ માંસ ભોગવનારને નરકે ગયા પછી પરમા ધામી દેવો તે નારકીના શરીરના કકડા કરી શેકી તેને ખવરાવે છે અને ધગધગતા રસને પીવરાવે છે અને ચીસો પાડે ત્યારે તે દેવો કહે છે કે તને દારૂ માંસ બહુ પસંદ હતા તેથી ખવરાવીએ છીએ. સુયગડાંગજી સૂત્રમાં માંસાહાર કરનારને આર્દ્રકુમારે અનાર્ય, બાળ, અજ્ઞાની, ગૃદ્ધિ, અણુચારી કહ્યા છે.

૫૩૪ પ્ર. કેટલાક જૈનેતરો માંસાહારનો જૈન સાધુ પર આક્ષેપ શા માટે કરે છે?

ઉ. માંસાહારી રસનાના બહુ ગૃદ્ધિ હોય છે અને સારા કહેરાવવું છે એટલે બીજા પર ખોટા આક્ષેપ કરે. તેઓના અભ્યંતર પરિણામ ક્રુર હોવાથી પશુઓની કતલના દુઃખનો ખ્યાલ કરતા નથી. તેઓ અહિંસાભાવ કેળવી શકતા નથી. જૈનધર્મના તત્ત્વો વિરૂદ્ધ સૂત્રના ખોટા અર્થ કરે છે, તેઓને સમશ્રુત મિથ્યા રીતે પરિણમે છે, જે ઠેકાણે જે અર્થ કરવો જોઇએ તે કરતા નથી તેથી એકાંતવાદી થઇને પોતાની લાલસાને પોષણ થાય એવા અર્થ કરે છે અને માંસાહારનો પ્રચાર કરે છે.

૫૩૫ પ્ર. એક શબ્દના બે અર્થ થતાં હોય તો શું કરવું?

ઉ. જ્યાં જેવો અર્થ અવિરોધપણે લાગુ થાય તેવો અર્થ કરવો, ભક્ષ્યની બાબતમાં વનસ્પતિને યોગ્ય અર્થ લાગુ પાડવો, ત્યાગ કરવા લાયક અભક્ષ્યની વાત હોય ત્યાં પશુ આદિ જાતી ગણાય, ધર્મની બાબત હોય ત્યાં ધર્મને પોષક તત્ત્વો જેમકે અહિંસા, સંજમ, તપના પક્ષનો અર્થ કરવો અને સર્વજ્ઞ વિતરાગની આજ્ઞાને અનુસરતો અર્થ કરવો, આનું નામ છે વિવેક, માર્ગાનુસારીપણું અને ભલી દૃષ્ટિ.

૫૩૬ પ્ર. વનસ્પતિની જાતિના નામવાળી જળચર, પશુ પક્ષીની જાતિના નામ હોય?

ઉ. ઘણે ભાગે આકાર (સંસ્થાન) ઉપરથી વનસ્પતિ, પશુ, પક્ષી વગેરેનાં સામાન્ય નામો પડેલાં હોય છે. કોઈ વખતે વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શ ઉપરથી નામ પડેલાં હોય.

શાલિગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણમ્ નામના વૈદકશાસ્ત્રમાં જળચર, પશુ, પક્ષી, મનુષ્યના નામોને મળતી ઘણી જાતની વનસ્પતિ દવાનાં નામો છે. વળી તેમના કઠણ અને નરમ ભાગોના નામ પણ મળતાં આવે છે. અહીં કેટલાક દાખલા બતાવવામાં આવે છે.

મંસ = (૧) વનસ્પતિ અને ફળનો ઠળીયા અને છાલની વચમાંનો દળ અથવા ગીર (૨) પશુના હાડકા અને ચામડીની વચમાં રહેલ માંસ.

અઠ્ઠિયં = ઠળીયા, ગોઠલી વનસ્પતિનો કઠણ ભાગ, બીજ.

અઠ્ઠિ = હાડકુ, પશુનો કઠણ ભાગ.

મચ્છ = (૧) કારેલા, ડોડી, ચોખા, શેરડી. (૨) માછલું, આ બધાનું સરખું સંસ્થાન છે, તે ઉપરથી તે બધાં મચ્છ શબ્દમાં દાખલ થાય છે

મચ્છંડી = સાકર, મચ્છ = શેરડી + અંડી = જન્ય = સાકર. (પ્રશ્ન વ્યાકરણ, સંવર દ્વારમાં).

કવોય = કપોત (કબુતર), બીજોરૂં, કોહલું, કોળું,

કુકુડ = ભૂરૂ કોળું કુકુડવેલ વનસ્પતિ, કુકડો, બીજોરૂં.

મજ્જાર= બીલ્લીફળ (જે સરડામાં વપરાય છે), બીલાડી.

મજ્જાર કડએ કુકુડ મંસએ=બીલ્લીફળ (બીલ્લાં) અને કુકડવેલ વનસ્પતિના ગર્ભનો પાક. આ દવા ઝાડાની વ્યાધિ, લોઇખંડવાડો, દાહજવરના રોગમાં ઉપયોગી છે. મરડામાં ઘણા લોકો બીલ્લાંનો મુરબ્બો ખાય છે અહીં બે પ્રયોજન છે:– ૧ રોગનો ઉપશમ. ૨ નિરવદ્ય. તો તે પ્રયોજન પ્રમાણે અર્થ લેવાય. બીલાડીઓ અને કુકડાની માંસ સાવદ્ય અને નરકે લઇ જનાર છે એટલું જ નહીં પણ રોગ વધારે છે, માટે શબ્દનો અર્થ યુકિત યુકત હોય હિંસક અને યુકિત વગરનો અર્થ કરનાર મહા મિથ્યાત્વી અભ્યંતરમાં અતિક્રુર પરિણામવાળા હોય.

બીજું ભુરા કોળાનો પાક દાહજ્વર અને મગજ શાંતિ માટે વપરાય છે તે અર્થ મુકીને કબુતરનો પાક એવો અર્થ કર્યો હોય તો દાહજ્વર વધે અને નરકની ગતિ બંધાય એટલે જૈનશાસ્ત્રો સમજ્યા વગર જે પોતાના હિંસક સ્વભાવ પ્રમાણે અર્થ કરે તેમાં બુદ્ધિનું તો દિવાળુ છે જ પણ હોંસ્યે હોંસ્યે કુદી કુદીને નરકે જવાની તૈયારી કરતા હોય એમ દેખાય છે.

૫૩૭ પ્ર. કોઈ કહે છે કે જૈનધર્મ વેદધર્મમાંથી નીકળ્યો તેનું કેમ?

ઉ. જૈનધર્મ અને વેદધર્મના સિદ્ધાંતોમાં આકાશ પાતાળનો ફરક છે. એક બાજુ જૈનધર્મની અહિંસા એવી છે કે એક પણ એકેન્દ્રિય જીવની હિંસા કરવાથી અસંયમ થાય, ત્યારે વેદધર્મમાં યજ્ઞમાં પશુઓનો હોમ થાય. વેદધર્મમાં જ ઘણા શ્લોકોમાં જૈનધર્મના તિર્થંકરોની ભકિત કરેલી છે, તે ઉપરથી સાબીત થાય છે કે વેદધર્મ અસલ જૈનધર્મમાંથી નીકળ્યો અને પાછળથી તેનું સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઇ ગયું. જો વેદધર્મમાંથી જૈનધર્મ નીકળ્યો હોય તો તેમના વેદોમાં જૈન તિર્થંકરની ભકિત ન હોય. જુઓ ભકિતના પાઠો:– ૠગ્વેદમાં કહ્યું છે કે:–

ૐ ત્રૈલોક્ય પ્રતિષ્ઠિતાનાં, ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરાણાં;

રૂષભાદિ વર્ધમાનાન્તાનાં, સિદ્ધાનાં શરણું પ્રવદ્યે ॥

અહીં જૈનધર્મના ચોવીસે તિર્થંકરની ભકિત કરવામાં આવી છે.

યજુર્વેદના ૨૫મા અધ્યયનમાં, જૈનધર્મના ૨૨મા તીર્થંકર અરિષ્ટનેમિની સ્તુતિ છે:-

ૐ રક્ષ રક્ષ અરિષ્ટનેમિ: સ્વાહા: વામદેવ શાન્ત્યર્થમનુ વિધીયતે સોઽસ્યાકં અરિષ્ટનેમિ: સ્વાહા:

મનુસ્મૃતિમાં જૈનના પહેલા જિન ભગવાનની સ્તુતિ:-

દર્શન વર્ત્મ વીરાણાં સુરાસુર નમસ્કૃત:

નીતિ તિત્રય કર્ત્તાયો, યુગાદૌ પ્રથમો જિન:

આવી રીતે ઘણા દાખલા છે :-

પ્રભાસ પુરાણમાં ૨૨ મા તીર્થંકર નેમનાથ (અરિષ્ટનેમિ) ની સ્તુતિ છે. યોગવાશિષ્ટમાં રામચંદ્રજી જીન ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે, બ્રહ્માંડ પુરાણમાં શ્રી રૂષભદેવની સ્તુતિ છે, શિવ પુરાણ, સ્કંધ પુરાણ, નાગ પુરાણ, માલ પુરાણ એ બધામાં શ્રી રૂષભદેવની સ્તુતિ છે.

શિવ પુરાણમાં શ્રી રૂષભદેવને જ શિવ કહે છે :- કૈલાસે પર્વતે રમ્યે, વૃષભોય જિનેશ્વર: ચકાર સ્વાવતારશ્ચ: સર્વજ્ઞ: સર્વગ: શિવ:

૫૩૮ પ્ર કોઇ કહે છે કે જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નીકળ્યો તેનું કેમ ?

ઉ બૌદ્ધ ધર્મનો આદિ કરનાર બુદ્ધ, જૈન ધર્મના ૨૪ મા તિર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામિના વખતની આસપાસમા થયેલ, એટલે બુદ્ધ ધર્મમાંથી જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ માનવી અસંભવિત સાબીત થઇ.

શ્રી મહાવીર સ્વામિ અને બુદ્ધ બન્ને જુદા જુદા છે તેની સાબિતીનો મુકાબલો આ પ્રમાણે છે :—

	શ્રી મહાવીર ભગવાન	બુદ્ધ
જન્મ	વિશાલીના ક્ષત્રીયકુંડ ગામમાં	કપિલવસ્તુ શહેરમાં
માતા	લગભગ ૨૮ વર્ષ સુધી સાથે રહી સ્વર્ગે ગયાં	જન્મ થતાંજ મૃત્યુ પામ્યાં
સંસારી નામ	વર્ધમાન	સિદ્ધાર્થ
દીક્ષાપર્યાય નામ	શ્રી મહાવીર સ્વામિ	બુદ્ધ કિર્તી
ભાઈનું નામ	નંદિવર્ધન	નંદ (સાવકો ભાઇ)
સ્રીનું નામ	યશોદા	યશોધરા
વડીલોની હૈયાતી વગેરે.	માતાપિતા સ્વર્ગવાસ થયા પછી મોટાભાઈની પરવાનગી લઇને દીક્ષા લીધી.	વડીલોની હૈયાતી છતાં પરવાનગી વગર,રાતનાં ઘેરથી ચાલ્યા ગયા.
તપસ્યા	૧૨ વર્ષ તપશ્ચર્યા કરીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું	છ વર્ષ તપશ્ચર્યાનો કાળ ફોગટ છે એમ એને લાગ્યું
દેહાવસાન	પાવાપુરીમાં નિર્વાણ	કુડિંગંડમાં મૃત્યુ

૫૩૯ પ્ર. ભગવાનના પર્યાયવાચક શબ્દો કયા ગણાય ?

ઉ. ભગવાન, જિનરાજ, અલખ, ચિદ્ઘન, ચિદાનંદ, નિરંજન, વીતરાગ, સત્ચિદાનંદ, અરિહંત, પરમાત્મા, પરમેશ્વર, સ્વયંભુ, પરબ્રહ્મ, આ બધા ગુણવાચક પર્યાય સમજવા પણ અરહિંત સાકાર ભગવાન છે અને સિદ્ધ નિરાકાર આ અશરીરી ભગવાન છે.

૫૪૦ પ્ર. ઉપશમ શ્રેણી અને ક્ષપક શ્રેણી વિચારમાં શું ફેર હોવાનો સંભવ છે?

ઉ. ઉપશમ શ્રેણીમાં ક્ષપક શ્રેણી કરતાં મંદ વીર્ય હોય છે,વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ પણ કદાચ ન હોય તેથી પણ વીર્ય મંદ હોય, પ્રકૃતિઓને ઉદય થવા દેવામાં આવતી નથી, કોઈનો અપરાધ થયો હોય તો તેને ક્ષમા આપવામાં આવે છે, પણ તેનો અપરાધ ગણીને ક્ષમાથી ઢાંકી દેવામાં આવે છે,ઉપસર્ગ પરિષહમાં સંપૂર્ણ આનંદ આવતો નથી.

ક્ષપક શ્રેણીમાં ઉપષર્ગ પરિષહ કરનારને કર્મ ખપાવવામાં ઉપકારી માનવામાં આવે છે અને તેનું હિત ચિંતવાય છે, કર્મ ખપતાં જોઈને આનદ વધતો થાય છે, મન, વચન, અને કાયાની પુદ્‍ગલિક વર્ગણાઓનો જીવાત્માથી ભીન્નતાનો અનુભવ કરવામાં આવે છે, એટલે વ્યથાનો અનુભવ થતો નથી. એકાંત શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વમાં લીનતા આવે છે અને પુરુષાર્થ એટલો બધો ઉત્કૃષ્ટ થાય છે કે કોઈ શરીરના કટકા કરી નાખે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ આત્મભાવે સમતા રસમાં લીન રહે તેથી આત્મીક સુખનો અનુભવ કરે છે. તત્ત્વ કેળળી ગમ્ય.

૫૪૧ પ્ર. કર્મ પ્રકૃતિ કેવી રીતે ક્ષય કરવી?

ઉ. જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવે, તેને (૧) જ્ઞાન ઉપયોગથી પરસમય જાણીને (૨) તેને આત્માથી ભિન્ન માનીને તેનો ત્યાગ કરીને (૩) શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં લીન થવું અથવા કર્મ પ્રકૃતિથી પ્રતિપક્ષ આત્મગુણમાં આત્મભાવે લીન થવું અહીં ત્રણ વિભાગ થયા તે (૧) યથાપ્રવૃત્તિકરણ, (૨) અપૂર્વકરણ, (૩) અનિવૃતિકરણ જ્યારે સહજ આનંદમાં લીનતા આવે ત્યારે તે પ્રકૃતિ નાશ થઈ એમ સમજવું. દરેક કર્મ પ્રકૃતિ ખપાવવામાં લગભગ ત્રણે કરણ થાય છે. મંદ પુરુષાર્થથી આ અભ્યાસ કરવામાં આવે તો ક્ષયોપશમભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યા અનુદય પ્રકૃતિ ઉપશમ ભાવમાં રહે છે. ધ્યાનથી કર્મ પ્રકૃતિઓ કુટાઈ જાય છે તેથી જીવના ગુણનો ઘાત કરી શક્તી નથી,

પ્રદેશ ઉદયથી ભોગવાઈને નાશ થાય છે અને નવાં કર્મ બંધાતા નથી.

૫૪૨ પ્ર ત્રણ દર્શન મોહનીય પ્રકૃતિ કેવી રીતે નાશ કરવી?

ઉ. સમકિતના દુષણ તરીકે શંકા, કંખા વગેરે જે જે પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે ત્યારે જ્ઞાન ઉપયોગ લગાવી તેને દુષણ તરીકે જાણીને તેનો ત્યાગ કરવો અને શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું. જો પોતાને જ્ઞાન ન હોય તો જ્ઞાની પાસેથી વસ્તુ સ્વરૂપ સમજીને દોષનો નાશ કરવો. જો જ્ઞાની ન મળે અથવા પોતે ન સમજી શકે તો મનમાં વિચારવું કે સર્વજ્ઞ વીતરાગે કહ્યું તેજ સાચું અને શંકા વગરનું છે. મારી મંદ બુદ્ધિથી સમજાતું નથી, આવી રીતે તે દુશણ ઉપશમ થાય છે, પરંત તેમ નહિ કરવાથી સમકિત સ્વરૂપી આત્મા મિથ્યાત્વના કર્મ પરમાણુઓથી ઢંકાતો જાય છે તેથી મિથ્યાત્વી થઈ જાય છે.

૫૪૩ પ્ર. ભારે પ્રકૃતિઓને હલકી પ્રકૃતિઓમાં કેવી રીતે ફેરવી શકાય?

ઉ. જ્ઞાન ઉપયોગથી વિષય કષાયને મંદ કરવાથી પ્રકૃતિઓ હલકી પડી જાય છે. તેનો ઉદય અટકાવવાથી ઉપશમ ભાવ આવે છે અને પરસમય જાણી ત્યાગ કરવાથી પ્રદેશ ઉદયથી અથવા મંદ પ્રકૃતિની રીતે ભોગવાઈને ક્ષય થાય છે. તે મંદતા ક્ષયોપશમ ભાવથી થાય છે, એટલે આ મંદ કરવાનું કામ થાય છે તે પોતેજ ક્ષયોપશમ ભાવ કહેવાય છે.

૫૪૪ પ્ર. કયે ગુણઠાણે કઈ પ્રવૃત્તિઓ ક્ષય થાય છે?

ઉ. ચાર અનંતાનુબંધી કષાય અને ત્રણ દર્શન ત્રીક એ **સાત પ્રકૃતિ** ગુણસ્થાન ૪ થી ૮ સુધીમાં ક્ષય થાય છે નવમાં ગુણસ્થાનમાં પ્રકૃતિના ક્ષયનો ક્રમ એક પછી એક આ પ્રમાણે છે :– (૧) નરક અને તિર્યંચગતિમાં લઈ જનારી નામકર્મની ૧૩ પ્રકૃત્તિ તથા થીણદ્ધિત્રીક (નિંદ્રા નિંદ્રા, પ્રચલા પ્રચલા, થીણદ્ધિ), તથા અપ્રત્યાખ્યાતી તથા પ્રત્યાખ્યાતી આઠ કષાય મળી ૨૪ પ્રકૃત્તિઓનો ક્ષય એક સાથે

(૨) નપુંસક વેદ (૩) સ્ત્રી વેદ પુરુષ માટે અને પુરુષ વેદ સ્ત્રી માટે. (૪) હાસ્ય પટક (હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક દુગંચ્છા) (૫) પુરુષ વેદ તે પુરુષ માટે, અને સ્ત્રી માટે સ્ત્રી વેદ. (૬) ક્રોધ. (૭) માન (૮) માયા. એટલે નવમાં ગુણસ્થાનમાં ૩૬ પ્રકૃતિ ક્ષય થાય.

ગુણસ્થાન ૧૦ મા લોભનો ક્ષય થાય. ગુણસ્થાન ૧૨ માં પહેલે સમયે નજીવો રહેલો સૂક્ષ્મ લોભનો અંશ સર્વથા ક્ષય થાય છે. દ્વિચરમ સમયમાં નિંદ્રા અને પ્રચલા ક્ષય થાય છે અને ચરમ સમયમાં ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૫ અંતરાય અને ૪ બાકી રહેલી દર્શનાવરણીય મળી ૧૪ પ્રકૃતિ ક્ષય થાય છે. એટલે ગુણસ્થાન ૧૨ સુધીમાં ૬૦ પ્રકૃતિ ક્ષય થાય છે.

ગુણસ્થાન ૧૪ માં :– દ્વિચરમ સુધીમાં ૨૧ પ્રકૃતિ સ્તિબુક સંક્રમણથી ઉદય આવ્યા વગર, ક્ષય થાય છે. દ્વિચરમ સમયમાં ૧૦ દેવગતિ સહચારીણી અને ૪૫ બીજી, કુલ ૫૫ પ્રકૃતિ સ્તિબુક સંક્રમણથી ઉદયવર્તિ પ્રકૃતિની સાથે મળીને ક્ષય થાય છે અને અંતિમ સમયમાં ૧૧ ઉદયવર્તિ પ્રવૃત્તિઓનો ક્ષય થાય છે અને તીર્થંકરને તીર્થંકર નામકર્મ મળી ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે. ૭+૩૬+૧+૧૬+૮૮=૧૪૮. સૂક્ષ્મ લોભનો અંશ ૧૦ મા ગુણસ્થાન અંતે થાય કે ૧૨ મા ગુણસ્થાનના પહેલાં સમયમાં થાય છે એમ બે મત હોવાથી તે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય સમજવું.

૫૪૫ પ્ર ગુણસ્થાન ૮ અને ૧૩ માં કેઇ પ્રકૃત્તિ ક્ષય થઇ ?

ઉ. તે બે ગુણસ્થાનોમાં સત્તામાં રહેલી પ્રકૃતિઓને નિર્જરાથી ઓછી, એકદમ ટુંકી સ્થિતિની અને મંદ કરવામાં આવી, કે જેથી આગળના ગુણસ્થાનોમાં ક્ષય થઇ ગઇ.

૫૪૬ પ્ર. રસઘાત કેવી રીતે થાય ?

ઉ. સંસારિક વિષયો અને ભાવોમાં ઔદાસિન વૃત્તિ અને આત્મ તત્ત્વમાં લીન થવાથી કર્મ પ્રકૃતિઓનો રસઘાત તથા સ્થિતિઘાત થાય છે.

૫૪૭ પ્ર. અપ્રવર્તના કેવી રીતે થાય ?

ઉ. આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં રમણતા કરવાથી, કર્મ પ્રકૃતિઓને ખેંચીને તેની ઉદીરણા થાય છે એટલે કુટાઇને ઉદય આવલિકા ઉપરની સ્થિતિમાં નંખાય છે એટલે જલ્દી ઉદય પ્રાપ્ત થઇને ભોગવાઇ જાય છે તે ગુણશ્રેણી કહેવાય છે.

૫૪૮ પ્ર અનંતાનુબંધીને સંજલની કષાયમાં કેવી રીતે ફેરવવી?

ઉ. ઉપર મુજબ શુદ્ધ ઉપયોગથી, શુદ્ધ એટલે રાગદ્વેષ રહિત અને ઉપયોગ તે જ્ઞાન અને દર્શનનો, તેમાં પણ પર દ્રવ્યમાંથી ખેંચીને સ્વદ્રવ્યમાં રાખવો.

૫૪૯ પ્ર. વર્ગણા તે શું છે ?

ઉ. સરખા રસાણુવાળા પરમાણું પુદ્ગળનો સમુદાય તે વર્ગણા.

૫૫૦ પ્ર. એક ઉદારીક વર્ગણામાં કેટલા પરમાણું પુદ્ગળ હોય ?

ઉ. એક જઘન્ય ઉદારીક વર્ગણામાં અભવ્યથી અનંતગુણા પરમાણું હોય

૫૫૧ પ્ર. કેવા પુદ્ગળ પરમાણુઓની કર્મ વર્ગણા થાય ?

ઉ. સર્વ જીવ કરતાં અનંતગુણા રસાણુઓ જે પુદ્ગળ પરમાણુમાં હોય તેની કર્મ વર્ગણા બને.

૫૫૨ પ્ર. એક સ્પર્ધકમાં કેટલી વર્ગણા હોય ?

ઉ. અભવ્યથી અનંતગુણી અને સિદ્ધને અનંતમે ભાગે એવી અનંત વર્ગણાનો એક સ્પર્ધક થાય.

૫૫૩ પ્ર એક સમયમાં જીવને કેટલા સ્પર્ધક લાગે?

ઉ. એક સમયમાં એક જીવને અનંતા સ્પર્ધકનો કર્મબંધ થાય.

૫૫૪ પ્ર લોકોત્તર ગણીતમાં સંખ્યાતા કયાં સુધી છે?

ઉ. સંખ્યાતાના ત્રણ ભેદ, જઘન્ય તે ૨ની સંખ્યા, ઉત્કૃષ્ટ તે શિર્ષ પ્રહેલીકા, તેના ૧૯૪ આંક, એટલે ૧૯૪ આંકડા એક સાથે હારબંધ મૂકયા હોય તેની જે સખ્યા થાય તે બેની સંખ્યા અને ૧૯૪ આંકની સંખ્યાની વચમાં આવતા સંખ્યાતા ભેદો છે તે મધ્યમ સંખયાતા.

૫૫૫ પ્ર. અસંખ્યાતાના કેટલા ભેદ?

ઉ. અસંખ્યાતાના ત્રણ ભેદ :- ૧ પરિત, ૨ યુકત, ૩ અસંખ્યાત અસંખ્યાત, તે દરેકના જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ત્રણ ત્રણ ભેદ છે. ૩×૩ = ૯ કુલ ભેદ, તેમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટનો એક જ ભેદ છે, દરેક ભેદના મધ્યમ ભેદના અસંખ્યાત ભેદ થાય છે.

એક આવલીકાના સમયની સંખ્યા જઘન્ય જુત (યુકત) અસંખયાતા છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, લોકાકાશનાં પ્રદેશો અને એક જીવના આત્મા પ્રદેશોની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત જેટલી છે.

૫૫૬ પ્ર. અનંતાના કેટલા ભેદ?

ઉ. અનંતાના ત્રણ ભેદ:- ૧ પરિત ૨ યુકત, ૩ અનંત અનંત તેમાં પરિત અને યુકતના ત્રણ ત્રણ પેટા ભેદો:- જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટા, તેમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટાનો એકજ ભેદ, મધ્યમના અનંત ભેદ છે. અનંત અનતના બેજ ભેદ છે તેમાં જઘન્ય અનંત અનંતનો એકજ ભેદ છે અને મધ્યમ અનંત અનંતના અનંતા ભેદ છે. અનતાના મૂળ ભેદ આઠ થયા.

૫૫૭ પ્ર અનંતાની અક્ષીણ રાશી કઇ છે?

ઉ. મધ્યમ અનંત અનત અક્ષીણ રાશી છે.

૫૫૮ પ્ર. અક્ષીણુ રાશીવાળા કોણુ છે?

ઉ. સર્વ ભવ્ય જીવો, સિદ્ધના જીવો, સર્વ પરમાણુ પુદ્ગળની રાશી, સર્વ આકાશ પ્રદેશ, ત્રણુ કાળના સમય, સમકિત વગરના સર્વ પુદ્ગળ પરાવર્તન, આ રાશીમાં આવે છે.

૫૫૯ પ્ર. અભવ્ય જીવ કેટલા ?

ઉ જઘન્ય યુકત અનંતની સંખ્યા જેટલા અભવ્ય છે.

૫૬૦ પ્ર સંખ્યાતામાંથી અનંતાની સંખ્યામાં કેવી રીતે જવાય?

ઉ. ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા (શિર્ષ પ્રહેલી)+૧=જઘન્ય પરિત અસંખ્યાત,

જઘન્ય પરિત અસંખ્યાતાની રાશીનો પરસ્પર ગુણાકાર = જ૦ યુકત અસંખ્યાતા.

જઘન્ય યુકત અસંખ્યાતનો પરસ્પર ગુણાકાર = જ૦ અસંખ્યાત અસંખ્યાત.

જ૦ અસં૦ અસં૦નો પરસ્પર ગુણાકાર = જઘન્ય પરિત અનંત.

જ૦ પરિત અનંતનો પરસ્પર ગુણાકાર=જ૦ યુકત અનંત.

જ૦ યુકત અનંતનો પરસ્પર ગુણાકાર = જ૦ અનંત અનંત.

૫૬૧ પ્ર. અક્ષીણુ રાશીવાળા કોણુકોણુથી વધારે છે?

ઉ સિદ્ધના જીવથી સર્વ ભવ્ય જીવો અનંતગુણા, જીવ રાશીથી પુદ્ગળ રાશી અનંતગુણી, પુદ્ગળ રાશીથી ત્રણુ કાળના સમય અનંત ગુણા, ત્રણુ કાળના સમયથી લોક અલોકના સર્વ આકાશ પ્રદેશો અનંતગુણા.

૫૬૨ પ્ર. અક્ષીણુ રાશી ક્યારે ખલાસ થાય ?

ઉ. અક્ષીણુનો અર્થ એવો છે કે તે કોઇ કાળે ખલાસ ન થાય અને તે સત્ય છે.

૫૬૩ પ્ર. ત્રસ નાડીની બહાર ત્રસ જીવ હોય ?

ઉ. ત્રણુ અવસ્થામાં ત્રસ જીવ ત્રસ નાડીની બહાર હોય :–(૧)

પ્રતર અને લોક પુરણ કેવળ સમુદ્દ્ઘાત (૨) વિગ્રહગતિથી ઉપપાદ (૩) મારણાંતિક સમુદ્દ્ઘાત.

૫૬૪ પ્ર. સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં દેવ કેટલા?

ઉ. સંખ્યાત છે. મનુષ્યાણીથી ત્રીગુણા કહેવાય છે (તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય)

૫૬૫ પ્ર મનુષ્ય ગણના ક્ષેત્રો આશ્રી કેવી છે?

ઉ. સૌથી થોડા અંતરદ્વીપ મનુષ્ય તેથી દેવકુરૂ ઉત્તર કુરૂના વધારે, તેથી હરિ અને રમક વાસનાં મનુષ્ય વધારે, તેથી હેમ-હીરણ-વયના વધારે, તેથી ભરત ઇરવતનાં વધારે તેથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રનાં સંખ્યાત ગુણા. દરેક ઠેકાણે વધારે લેવાં કે સંખ્યાત ગણા લેવા તે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

૫૬૬ પ્ર. મનુષ્યની સંખ્યા કેટલી?

ઉ. શ્વેતામ્બર શાસ્ત્ર પ્રમાણે ૨૯ આંક જેટલી સંખ્યા અને દીગંબર મત પ્રમાણે ૧૯ કે ૨૧ આંક પ્રમાણ મનુષ્યજાતિની સંખ્યા કહેવાય છે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

૫૬૭ પ્ર. પરસ્પર ગુણાકાર તે શું છે?

ઉ. પરસ્પર ગુણાકાર=માંહોમાંહે ગુણાકાર=વર્ગિત સંવર્ગિત કરવું એટલે અમુક રાશીને દાખલા તરીકે ચારને, તેટલીવાર (ચાર વખત), તેટલી સંખ્યાથી (ચારથી) ગુણવાથી જે રકમ આવે તે ૪નું વર્ગિત સંવર્ગિત કર્યું કહેવાય ૪×૪×૪×૪ =૨૫૬ એટલે ચારનો પરસ્પર ગુણાકાર ૨૫૬ થાય.

૫૬૮ પ્ર. બધી સંખ્યા કોનો વિષય છે?

ઉ સંખ્યાતા – તે પાંચ ઇન્દ્રિયોનો વિષય છે મતિ શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય છે.

અસંખ્યાતા – તે અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે.

અનંત – તે કેવળજ્ઞાનનો વિષય છે.

૫૬૯ પ્ર પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય વિકાર કેટલા?

ઉ. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય:- ૧ શબ્દ, ૫ વર્ણ, ૧ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ તેનો સરવાળો ૨૦×૩ (સચિત, અચિત, મિશ્ર)=૬૦×૨ (શુભ, અશુભ)=૧૨૦×૨ (રાગ અને દ્વેષ)= ૨૪૦ ઇન્દ્રિયોના વિષય વિકાર છે.

૫૭૦ પ્ર. વ્યવહારિક ગણત્રીમાં જીવના વિભાગ કેવી રીતે?

ઉ. (૧) પ્રાણી:- મુખ, નાક, આંખ રૂપી પ્રાણની મુખ્યતાએ પ્રાણી, તે વિગલેન્દ્રિય જીવો.

(૨) ભૂત:- સ્થિરતાની મુખ્યતાએ વનસ્પતિ જીવ.

(૩) જીવ:- લોકવાણીની મુખ્યતાએ પચેન્દ્રિય જીવ.

(૪) સત્વ:- આધાર આપનાર હોવાથી સત્વ:- પૃથ્વી- રહેવામાં આધાર રૂપ છે.

પાણી- જીવન આધાર છે, અગ્ની-પાચનમાં આધાર રૂપ છે.

વાયુ- શ્વાસના આધાર રૂપ છે.

૫૭૧ પ્ર સાગારી સંથારો કેમ થાય?

ઉ આવશ્યક વિધિથી ચાર લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરી, લોગસ્સ કહી, બે હાથ જોડી કહેવું કે "ભક્ષતિ, દઝંતિ, મારંતિ, મરંતી, કિંવિ ઉવસગ્ગેણું મમ આઉ અત ભવંતિ, તઓ શરીર, સમ્બંધ, મોહ, મમત્વ ચઉવિહ પિ આહાર વોસિરે, સુહ સમાહિએણું નિદ્રા વઇકીતિ તસ્સ આગાર" પછી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરી સૂઇ જવું.

જાગૃત થયા પછી વિધિથી ચાર લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરવો, પછી પેલા સૂત્રનો પાઠ ભણવો, પછી નીચે મુજબ બોલવું "સાગારી અણુસણસ્સ પચ્ચક્ખાણ સમકાએણં ફાસીયં પાલિયં તિરિયં કિતિયં સોહિયં આરાહીયં આણાએ અણુપાલિતા ન ભવઇ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

૫૭૨ પ્ર મોક્ષની આરાધના પ્રવૃત્તિરૂપ છે કે નિવૃત્તિરૂપ છે?

ઉ. વ્યવહારથી યોગોને શુદ્ધ માર્ગમાં જોડાવારૂપ પ્રવૃત્તિ છે. ત્યાં

સંસાર માર્ગમાંથી નિવૃત્તિ છે. નિશ્ચયથી આત્મ રમણતા નિવૃત્તિ સ્વરૂપ છે.

૫૭૩ પ્ર. જીવના અગુરુ લઘુગુણ અને પારિણામિક ભાવ શું કામ કરે છે ?

ઉ અગુરુ લઘુગુણથી જીવ પોતાના ચેતન સ્વભાવમાં સ્થિર રહે છે અને પારિણામિક ભાવથી ચેતનાના પર્યાયમાં પરિણમન થાય છે. જીવ જીવત્વમાં પારિણામિક ભાવથી પરિણમ્યા કરે છે, જીવના બે પ્રકાર ભવ્ય અને અભવ્ય, તેઓ પોતપોતાના સ્વભાવમાં પરિણમન કરે છે. ચેતનાના પર્યાયમાં ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે તે અગુરુ લઘુગુણથી થાય છે પણ ચેતન સ્વભાવ કાયમ રહે છે. ચેતનાના પર્યાયનું કારણ પારિણામિક ભાવ છે પણ તે પર્યાયમાં ષડગુણ હાનિ વૃદ્ધિવાળું ચૈતન્યનું કારણ અગુરુ લઘુગુણ છે અગુરુ લઘુ પર્યાય તે જીવ દ્રવ્યનો શુદ્ધ પર્યાય છે તેમાં પરિણમન પારિણામિક ભાવથી થાય છે.

૫૭૪ પ્ર નિશ્ચયકાળને કેવી રીતે જાણવો ?

ઉ જેમ ગતિસહાય, સ્થિતિસહાય અને અવગાહના દાનથી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશ જાણી શકાય છે તેમ સર્વ દ્રવ્યોની સમય સમયની વર્તના (પરિણમન) ઉપરથી નિશ્ચય કાળ જાણી શકાય છે.

૫૭૫ પ્ર જમાળી કિલ્વિષિપણું કેવી રીતે પામ્યો ?

ઉ૦ "કરવા માંડ્યું તે કર્યું" એ વાકયનો પરમાર્થ સમજ્યો નહિ તેથી ઉલટાની ભગવાનની ભૂલ કાઢી, પોતાને સર્વજ્ઞ માનીને, બીજાને છદ્મસ્થ માનીને નિંદા કરી, પોતાનો મત ફેલાવવા લાગ્યો તેથી કિલ્વિષિકર્મ બાંધ્યું અને કાળ કરી કિલ્વિષિ દેવ થયો.

૫૭૮ પ્ર. કરવા માંડ્યું તે કર્યું, તે શી રીતે ?

ઉ. એક કામ કરવામાં અસંખ્યાત સમય લાગે, તેમાં પેલા સમયમા જેટલુ થયુ તે છદ્મસ્થ જાણતો નથી પણ કેવળી ભગવાન જાણે છે એટલે વ્યવહારથી છદ્મસ્થને ખબર પડતી નથી પણ નિશ્ચયથી

દરેક સમયમાં કામ થાય છે, જો પહેલા સમયમાં કંઇ ન થયું એમ માનીએ તો બીજા, ત્રીજા આદિ સંખ્યાત, અસંખ્યાત સમયમાં પણ ન થયું એમ મનાય એટલે કામનો જેટલો ભાગ થયો તે નથી થયો એમ માનવું તે અસત્ય છે અને છેલ્લા સમયે કામ પૂરૂં થયું એટલે તો, તે માનવું જ પડે, ત્યારે શું છેલ્લા એકજ સમયમાં બધું કામ થયું? કામને તો અસંખ્યાતા સમય લાગે છે તેથી પહેલે સમયથી છેલ્લા સમય સુધીમાં કામ થયું, માટે પહેલે સમયે જે કર્યું તે કર્યું એમ માનવું જોઇએ. તે અપેક્ષાએ કરવા માંડયું તે કામ કર્યું કહેવાય. આ કથન નિશ્ચયનયનું છે કારણ કે તે નયમાં દરેક સમયની ક્રિયા આવે છે વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળનો વિષય લઇને "ઉત્પન્ન થતું–ઉત્પદ્યમાન" કહેવાય અને ભૂતકાળને ઉદ્દેશીને "ઉત્પન્ન થયું" એમ કહેવાય એકાંતવાદની પકડ તે મિથ્યાત્વ છે.

૫૭૭ પ્ર. "કરવા માંડયુ તે કર્યું" તે સબંધી સૂત્રમાં દાખલા છે?

ઉ. ભગવતી સૂત્રમાં ઘણા દાખલા છે જેમકે (૧) ચલાયમાન (ચલિત) કર્મ ચલ્યું, (૨) ઉદય થતું કર્મ ઉદય થયું, (૩) વેદાતું કર્મ વેદાયુ (૪) પડતું એવું કર્મ પડયું (પ્રહીણ થયું), (૫) છેદાતું કર્મ છેદાયું, (૬) ભેદાતું કર્મ ભેદાયું, (૭) દહન થતુ કર્મ દહન થયું, (૮) આવીચિક મરણે દરેક સમયે મરણ પામતું આયુષ્ય–કર્મ મરણ પામ્યું, (૯) નિર્જરા પામતું કર્મ નિર્જરા પામ્યું. કર્મઆશ્રી જે નવ ક્રિયા બતાવી તે દરેક ક્રિયામાં અસંખ્યાત સમય લાગે છે આદ્ય સમય જે કામ થયું તે અપેક્ષાએ "થયું" અને વર્તમાન અને ભવિષ્યના સમય આશ્રી "થતું" એમ કહેવાય કર્મ આશ્રી જે ક્રિયા થાય છે તેને અસંખ્યાતા સમય લાગે તેનું કારણ એ છે કે કર્મને ઉદય આવવાનો કાળ ઉદયાવલિકા છે તેના અસંખ્યાતા સમય છે તેના આદિ, મધ્ય અને અંત એવા ભાગ પડે છે. કર્મ પુદ્દગળોના પણ અનંત સ્કંધો અને અનંત પ્રદેશો હોય છે તેઓ અનુક્રમે પ્રત્યેક સમયે ચલાયમાન થાય છે તે સમયોમાં પણ આદ્ય, મધ્ય અને અંત એવા ભાગો હોય છે જેમ ચલાયમાન કર્મનું કહ્યું તેમ બીજા નવ બોલને લાગુ પાડવું.

૭૫૮ પ્ર ચલિત કર્મ વગેરે નવ બોલનો અર્થ શું છે?

ઉ. સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી ઉદય આવેલું (વિપાક અભિમુખ થયેલું) કર્મ ચલિત થાય છે એટલે ઉદયમાં આવે, પછી વેદાય અને પછી જીવથી જુદું પડે. અહીં ચલિતાદિ ચાર શબ્દોનો ભાવ એક સરખો થયો

છેદાયું કર્મ તે કર્મની સ્થિતિનો છેદ, લાંબી સ્થિતિને ટૂંકી કરવામાં આવે છે જેમ કેવળી ભગવાન લાંબા કાળની સ્થિતિવાળા વેદનીય, કર્મનું અપનયન કરી (દૂર કરી) તેમની સ્થિતિનું પરિણામ અંતર્મુહૂર્તનુ કરી દે છે.

ભેદાતા કર્મમાં રસભેદ થાય છે, તે રસઘાત અનુક્રમે પ્રવર્તેલા સ્થિતિના ખંડોથી અનંત ગુણો અધિક હોય છે કર્મ દહન તે શુભાશુભ કર્મના દળિયાને ધ્યાનથી બાળી નાખવામાં આવે છે (નાશ કરવામાં આવે છે.) મરણ ફક્ત આયુ:કર્મનું હોય, રહેલું કર્મ જીવતું છે અને ક્ષય પામેલું (જીવથી જુદું પડેલુ) મરેલું છે, છેલ્લું મરણ મોક્ષના કારણરૂપ છે. નિર્જરાપદ તે કર્મનો અભાવ છે, સર્વકર્મનો અભાવ તે મોક્ષ છે, સ્થિતિભેદ આદિ પાંચ શબ્દો કર્મના અભાવ (નાશ) સૂચક છે.

પહેલા ચાર પદોમાં સામાન્ય અર્થ ચલણ રહેલ છે જેમકે ચલન તે અસ્થિર પર્યાય વડે વસ્તુની ઉત્પતિ, વેઇજ્જમાણ તે કંપન, ઉદરિજ્જમાણે=ઉદીરણા=સ્થિરને પ્રેરણા કરવી એ પણ ચલન, પહેજ્જમાણ= ભ્રષ્ટ થવું, પતિત થવું તે પણ ચલન છે.

ઉદય તે સ્થિતિ પાકયે ઉદય થાય, ઉદીરણા એટલે આકર્ષીને અહીં ઉદય થયેલા કર્મને ઉદયમાં લાવવું.

છેલ્લાં પાંચ પદોનો સામાન્ય અર્થ :– છેદ=કાપવું, જેમકે કુહાડાથી લત્તા કાપવી, ભેદ=ભેદવું જેમકે મુદ્‌ગળથી શરીર ભેદવું, દાહ= અગ્નિથી બાળવું જેમ કાષ્ટ બળે, મરણ=પ્રાણત્યાગ, નિર્જરા=અતિ જીર્ણ થઇ જવું.

૫૭૯ પ્ર. કર્મની સ્થિતિ ઓછી વધતી કેવી રીતે થાય ?

ઉ. શુભ ભાવનાથી અશુભ કર્મની સ્થિતિ ઓછી થાય તે અપ્રવર્તના અને અશુભ વિચારથી અશુભ કર્મની સ્થિતિ વધારવી તે ઉધ્વર્તન.

૫૮૦ પ્ર. સંક્રમણ શું છે?

ઉ કર્મોની મૂલ પ્રકૃતિથી અભિન્ન એવી ઉત્તર પ્રકૃતિઓને કોઇ અધ્યવસાયથી પરસ્પર સંચાર કરાવવો તે સંક્રમણ જેમકે કોઇ સાતા વેદનીય વેદતો હોય અને તેને અશુભ કર્મની પરિણતિ થાય તો સાતા વેદનીય અસાતા વેદનીયપણાથી સંક્રમી જાય. આયુષ્ય કર્મ, દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયનો સંક્રમણ થતો નથી.

૫૮૧ પ્ર. નિધત્ત કર્મ અને નિકાચિત કર્મમાં શું ફેર?

ઉ. પરસ્પર વિશ્લેષ પામેલા કર્મના પુદ્ગળોને એકત્ર કરી ધારણ કરવા તે નિધત્ત. જેમ સોયોના સમૂહને અગ્નિમાં તપાવી ટીપી એકઠો કરે તેમ નિરંતર બંધાયલા, પરસ્પર જુદાં પડેલા કર્મ પુદ્ગળોને (સર્વ પ્રકારના કરણોના વિષયોમાથી જુદા કરી) એકઠાં કરવાં (પરસ્પર અવગાહન કરવાં) તે નિકાચિત

૫૮૨ પ્ર. પુદ્ગળો કેવી રીતે અને ક્યારે ગ્રહણ થાય છે?

ઉ. તૈજસ અને કાર્મણ શરીરથી પુદ્ગળોને વર્તમાન કાળે ગ્રહણ કરે છે.

૫૮૩ પ્ર. કર્મની ઉદીરણા કેવી રીતે થાય?

ઉ. કર્મનું સ્વરૂપ જોઇને, તે થવાના કારણોની નિંદા કરવાથી અને કર્મ હેતુનો સંવર કરવાથી કર્મ આકર્ષાયને ભોગવાય જાય છે. ઉત્થાન-કમ-બળ-વીર્ય-પુરુષાકાર, પરાક્રમથી પણ ઉદીરણા થાય છે.

૫૮૪ પ્ર. કયા કર્મની ઉદીરણા થાય?

ઉ. જે કર્મ સ્વરૂપથી ઉદય આવ્યું નથી પણ જે પછીના સમયે ઉદય આવવાને યોગ્ય છે, તે કર્મને ઉદીરે છે, ઉદય આવેલા કર્મને ઉદેરવાની જરૂર હોતી નથી અને ઉદય આવવાને અયોગ્ય કર્મની પણ ઉદીરણા ન થાય.

૫૮૫ પ્ર કયા કર્મનો ઉપશમ થાય?

ઉ. ક્ષયોપશમ ભાવવાળા, ઉદય ન આવેલા કર્મને ઉપશમાવે છે.

પ્રથમ ઉપશમ સમકિતની પ્રાપ્તિમાં અને ઉપશમ શ્રેણીમાં ઉદય આવેલા કર્મનો ઉપશમ થાય છે, કર્મ પ્રદેશ ઉદય કે વિપાક ઉદયમાં નથી આવતું કારણ કે કર્મના ઉદયને અટકાવવામાં આવે છે, અને ઉદય નહિ આવેલા કર્મનો ક્ષય થાય છે, તેવી રીતે ઉપશમ શ્રેણીમાં કર્મ ખપે છે.

૫૮૬ પ્ર. મન અને ચક્ષુ બન્ને પ્રાપ્તકારી છે એટલે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે, છતાં મનને અચક્ષુ દર્શનમાં કેમ મૂક્યું ?

ઉ. ચક્ષુ સિવાયની ચાર ઈન્દ્રિયોનો વર્ગ મોટો છે તે વર્ગ મનને અનુસરે છે તેથી મનને અચક્ષુ દર્શનમાં મૂક્યું.

૫૮૭ પ્ર. સામાયક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું સ્વરૂપ સરખું છે, છતાં બે નામ કેમ પડયાં ?

ઉ. જડ બુદ્ધિવાળાને છેદોપસ્થાપનીય આશ્વાસન માટે છે, કારણ કે સામાયકની જરા અશુદ્ધિ થાય એટલે ચારિત્ર ભ્રષ્ટની ભ્રાંતિ થાય છે, તે ભ્રાંતિમાંથી દૂર કરવા છેદોપસ્થાપનીયનુ આરોપણ કરવામાં આવે છે.

૫૮૮ પ્ર. સાધુને વસ્ત્રનું પ્રમાણ અને સફેદ વસ્ત્ર ધારણની શી જરૂર છે ?

ઉ. જડતાને કારણે રંગીન કપડાં અને વધારે કપડાં રાખવાનો મોહ થાય, વચલા બાવીસ તીર્થંકરોના સાધુ સરળ અને પ્રજ્ઞ હોવાથી જે કપડાં મળે તે નિર્મમત્વ ભાવે વાપરતા.

૫૮૯ પ્ર. પેલા અને છેલા તીર્થંકરના સાધુને પાંચ મહાવ્રતો કેમ ?

ઉ. જડતાને કારણે સ્ત્રીને પરિગ્રહ રૂપે ન સમજે તે માટે પાંચ મહાવ્રતો.

"દર્શન મોહનીય કર્મ ઉદય આવે ત્યારે મિથ્યાત્વને પામે છે" ખુલાશો:– દર્શન મોહનીયના ત્રણ પ્રકાર છે તેમાં સમકિતવાળાને સમકિત મોહનીયનો વિશેષ ઉદય થાય તો પડવાઈ થઈ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનમાં જઈ મિથ્યાત્વ પામે છે, મિશ્ર મોહનીવાળાને મિથ્યાત્વમાં જતાં વાર જ લાગતી નથી અને મિથ્યાત્વ મોહનીવાળો તો મિથ્યાત્વમાં ડુબેલો જ છે. મિથ્યાત્વના ઉદયમાં જીવ અકાર્યમાં પ્રેરાય છે એવી રીતે ૭–૮ કર્મ બંધનો અને ઉદયનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે.

૫૯૮ પ્ર. ચારિત્ર (સદ્‌વર્તન)માં સમકિતની શી જરૂર છે?

ઉ. જે સંસારી સદ્‌વર્તન ગણાય છે અથવા દ્રવ્ય સાધુ અને શ્રાવકનું સદ્‌વર્તન છે તે તો માર્ગાનુસારીપણામાં જાય, પણ ચારિત્રનો ભાવ તો એવો છે કે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ ગમન કરવું અને આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે તો સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તેનો નિશ્ચય તો સમકિત કરે છે એટલે સમકિત વગર ખરૂં ચારિત્ર ન ગણાય.

૫૯૯ પ્ર. શબ્દપણે પરિણમેલા પુદ્‌ગળો શબ્દપણે કેટલો કાળ રહે?

ઉ. જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ ત્યાં સુધી શબ્દ પણે રહે.

૬૦૦ પ્ર. પરમાણું પુદ્‌ગળ યાવત, સ્કંધો, એક ગુણકાળું પુદ્‌ગળ યાવત, અનંત ગુણકાળુ પુદ્‌ગળ તે જ અવસ્થામાં કયાં સુધી રહે?

ઉ. પરમાણું પુદ્‌ગળ પરમાણું પુદ્‌ગળ પણે જ૦ ૧ સમય ઉ૦ સંખ્યાતો કાળ રહે, દ્વીપ્રદેશીથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધની સ્થિતિ તે પ્રમાણે જ સમજવી. એક ગુણકાળા પુદ્‌ગળની પણ તે પ્રમાણે સ્થિતિ સમજવી યાવત્ અનંત ગુણકાળાનું તેમજ બધા વર્ણ–ગંધ–રસ–સ્પર્શનું તે પ્રમાણે જ સમજવું.

૬૦૧ પ્ર. પરમાણુ પુદગળ અને સ્કંધોનું કેટલું અંતર ?

ઉ. પરમાણુ પુદ્ગળનું અંતર જ૦ ૧ સમય, અસંખ્યકાળ. દ્વીપ્રદેશી યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધનું આંતરૂં જ૦ ૧ સમય, ઉ૦ અનંત કાળ.

૬૦૨ પ્ર. બધા જીવો લોકાન્તિક દેવ પણે ઉપજયા ?

ઉ. અસંઇ અદુવા અણુંતકખુત્તો નો ચેવણં દેવત્તાએ લોગંતિય વિમાણેસુ લોગંતિયા (પૃથ્વી આદિ પણે ઉપજ્યા પણ લોકાન્તિક દેવ પણે નહીં.)

૬૦૩ પ્ર. આયુષ્યબંધ કેટલા પ્રકારનો ?

ઉ. આયુષ્યબંધ છ પ્રકારનો સાથે થાય છેઃ— ૧ જાતિ તે એકેન્દ્રિયાદિ પાંચમાંથી કઈ જાતિનું આયુષ્ય તેનું નિર્માણ ૨ ગતિ (ચારમાંથી એક ગતિનું આયુષ્ય). ૩ સ્થિતિ (એક ભવમાં રહેવાના કાળનું નિર્માણ). ૪ અવગાહના (શરીરના પ્રમાણમાં આયુષ્ય પુદ્ગળનો બંધ) ૫ પ્રદેશ (આયુષ્યકર્મના પ્રદેશોનો દળ). ૬ અનુભાગ (આયુષ્ય કર્મ દ્રવ્યનો વિપાક.

૬૦૪ પ્ર. નિર્જરા શું ? કોની નિર્જરા ? શું વેદવું ?

ઉ. નિર્જરા એટલે કર્મનો અભાવ એટલે નોકર્મ, માટે નોકર્મની નિર્જરા થઇ. વેદવું તે ઉદય આવેલા કર્મને ભોગવવું. વેદવાનો અને નિર્જરવાનો સમય જુદો જુદો છે. જીવ કર્મને વેદે છે અને નોકર્મને નિર્જરે છે. (જુઓ ભગવતી શતક ૭, ઉદ્દેશ ૩).

૬૦૫ પ્ર. સંજ્ઞાના કેટલા ભેદ ?

ઉ દશ સંજ્ઞા :— આહાર, ભય, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, લોકસંજ્ઞા (સાકાર ઉપયોગ), ઓઘસંજ્ઞા (અણાકાર ઉપયોગ).

૬૦૬ પ્ર મતિજ્ઞાનના અનંતા પર્યાય કેવી રીતે સમજવા?

ઉ, મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ, ઇહા, અવાય, ધારણા એ બધા પર્યાય છે તેમાં દરેકમાં ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા અને પુરુષાર્થની તારતમ્યતાથી ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે તેમાં અનંત ભાગ વૃદ્ધિ, અનંતગુણ વૃદ્ધિ, અનંત ભાગ હાનિ, અનંત ગુણ હાનિનો પણ બોલ છે. અને અનંતાના અનંત ભેદ છે તેથી અનંતા પર્યાય થયા. વળી અનંત કાળના અનંત ઉપયોગ પણ કાળઆશ્રી અનંતા પર્યાય થયા. તે બધા સ્વપર્યાયો છે અને અનંતા જ્ઞેયો તે પર પર્યાય છે.

૬૦૭ પ્ર. શ્રુતજ્ઞાનના અનંતા પર્યાય કેવી રીતે સમજવા?

ઉ શ્રુતજ્ઞાનના સ્વપર્યાય :– (૧) સ્વગત અક્ષર શ્રુત તે અનંત કાળમા વાંચેલા તથા સાંભળેલા અનંત પર્યાય. (૨) ષડ્ ગુણ હાનિ વૃદ્ધિવાળા ક્ષયોપશમના અનંત ભેદ. (૩) જ્ઞાનના અનંત અવિભાગી પ્રતિછેદો (અંશો) છે. (૪) બોધના અનંત પર્યાય છે. (૫) અનંતા કાળના અનંત ઉપયોગ પર્યાય. (૬) એક એક અક્ષરમાંથી અનંત ભેદ નીકળે અને દરેક અક્ષરથી શરૂ કરીને અનંત દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયોના અનંત ભેદો થાય. શ્રુતજ્ઞાનના સ્વપર્યાયથી પર પર્યાય અનંતગુણા છે તે સર્વ જીવ, અજીવના પર્યાયો સમજવા.

૬૦૮ પ્ર બળે છે શું? વસ્તુ કે અગ્નિ?

ઉ. અગ્નિ બળે છે, દીવામાં ફક્ત જ્યોતિ (અગ્નિ) બળે છે, અગ્નિથી ઘર બળતું હોય તેમાં અગ્નિ બળે છે. જે વસ્તુ બળે છે તે અગ્નિકાયના જીવમય થઈ જાય છે તેથી અગ્નિ જ બળે છે.

૬૦૯ પ્ર ગતિ કેટલા પ્રકારની?

ઉ ગતિ પાંચ પ્રકારની :–(૧) પ્રયોગ ગતિ તે મન, વચન, કાયાના જોગની પ્રવૃત્તિ (૨) તત ગતિ તે ગામથી નગરાદિમાં જવાની પ્રવૃત્તિ (૩) બંધનચ્છેદ ગતિ તે સિદ્ધની ગતિ. (૪) ઉવવાય ગતિ

તે મરીને બીજી ગતિમાં જવાની ઉપજવાની) ગતિ. (૫) વિહાય ગતિ શુભ અશુભ ચાલવાની ગતિ.

૬૧૦ પ્ર. પ્રત્યનીક (પડિણીયા) ના કેટલા પ્રકાર ?

ઉ. ગુરુ તે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સ્થવીરના પ્રત્યનીક એટલે ગુરુ આશ્રી ત્રણ, ગતિ આશ્રિ ૩:- આલોક, પરલોક અને ઉભય લોકના પ્રત્યનીક, સમુહ સમવાય ને કુલ, ગણ, સંઘના પ્રત્યનીક, અનુકંપા આશ્રી ત્રણ :- તપસ્વીની, ગ્લાનની અને નવદીક્ષિતની વૈયાવચ્ચ ન કરે તે પ્રત્યનીક, સૂત્ર આશ્રી ત્રણઃ- સૂત્ર, અર્થ તદુભયની આરાધના ન કરે તે પ્રત્યનીક; ભાવ આશ્રી ત્રણ તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વિરાધના કરે તે ભાવ પ્રત્યનીક.

૬૧૧ પ્ર. અનાદિ વિસ્રસા (સ્વભાવિક) બંધ કોને હોય ?

ઉ. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાયના પોતપોતાના પ્રદેશોનો પરસ્પર બંધ અનાદિનો છે, તેમના પોતપોતાના પ્રદેશોનો બંધ દેશથી છે જેમ કડીએ કડી જોડીને બંધ થાય તેમ, પણ સર્વ બધ (ખીર નીર સમાન) નથી.

૬૧૨ પ્ર અનાદિ અનંત પ્રયોગ બંધ કોને હોય ?

ઉ. આઠ રૂચક પ્રદેશોમાંના કોઇ એક પ્રદેશ સાથે ત્રણ પ્રદેશનો બંધ અનાદિ અનંત છે તે ત્રંણ પ્રદેશોમા બે બાજુના અને એક નીચેનો કે ઉપરનો એવી રીતે બંધ હોય છે. તે આઠ રૂચક પ્રદેશો જીવના પ્રદેશોની વચમાં રહે છે, ચાર ઉપર અને ચાર નીચે રહે છે.

૬૧૩ પ્ર. આદિ અનંત પ્રયોગ બંધ કોને હોય ?

ઉ ૧૪મા ગુણસ્થાને જે આત્મ પ્રદેશોનો ઘન બને છે તે કાયમ રહે છે, સિદ્ધના આત્મ પ્રદેશો સ્થિર હોય છે, જગ્યા બદલતા નથી.

૬૧૪ પ્રઃ સમકિતનો આરાધક કેટલા ભવમાં મોક્ષ જાય ?

ઉ. ભગવતી શતક ૮, ઉ૦ ૧૦ પ્રમાણે જઘન્ય આરાધનાવાળો આઠ ભવ ન ઓળંગે, મધ્યમ આરાધનાવાળો ત્રીજો ભવ ન ઓળંગે; ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાવાળો તેજ ભવે કે બીજે ભવે મોક્ષ જાય.

૬૧૫ પ્ર. દિવસ રાત્રિ સરખાં ક્યારે અને સૌથી લાંબા ટૂંકા ક્યારે ?

ઉ ચૈત્ર અને આસુ માસની પૂર્ણિમાએ રાત્રિ દિવસ સરખાં એટલે પંદર મુહૂર્તનાં છે. અષાઢી-પૂનમે ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ અને ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે. પોષ માસની પૂનમે ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ અને ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે.

૬૧૬ પ્ર. પોરસીનો કાળ કેટલો છે ?

ઉ જઘન્ય ત્રણ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાડા ચાર મુહૂર્તની એક પૌરૂષી થાય, ૧૮૩ દિવસમા દોઢ મુહૂર્તનો ફેર પડે છે, રોજ ૨૪/૬૧ મીનીટનો ફેર પડે.

૬૧૭ પ્ર ક્રોધને કેવી રીતે ઓળખવો ?

ઉ કોપ, રોષ, દ્વેષ, અક્ષમા, સંજવલન, કલહ, ચાંડાલપણું, ભાંડણ, વિવાદમાંનું જે થાય તે ક્રોધના પર્યાય સમજવા.

૬૧૮ પ્ર. માનના પર્યાય કયા કયા છે ?

ઉ. અહંકાર, મદ (છકેલપણું, નીસ્સો ચડયો હોય તેવો), દર્પ, સ્થંભ (કરડાઇ), ગર્વ (કીર્તિની ઇચ્છા), અનુકોશ (બીજાને હલકા પાડવા), પર પરિવાદ (નિંદા), ઉત્કર્ષ (પોતાની મોટાઇ બતાવવી), અપકર્ષ (પોતાની લઘુતા છુપાવવી); ઉન્નત (ન નમવું તે), ઉન્નામ (નમતું હોય તેના ઉપર ગર્વ કરવો તે), દુન્નામ (દુષ્ટપણે નમવું તે); એ બધા ઉપરથી માન સમજવું.

૬૧૯ પ્ર. માયા કેવી રીતે જાણવી ?

ઉ. માયાના પર્યાય :– ઉપાધી (સામે જઇ ઠગવું), નિયડી (કામ કરી છુપાવવું), વલય (વક્રતા), ગહન (છુપું, ઉંડું), ણુમ (ગુપ્ત આશ્રયવાળું), કર્કશ (કઠોરતા, વક્રતા), કરાત (કુચેષ્ટા), ઝિમ (બીજાને ઠગવું), કિલ્વીષ (માયાવી), આદરણુતા, ગુહ્ય, વંચના, પ્રતિકુંચન (સરળ વચનને ખંડન કરવું), વિશ્વાસ રહિતપણું

૬૨૦ પ્ર. લોભના પ્રર્યાય કયા છે ?

ઉ. ઇચ્છા, મૂર્છા, કાંક્ષા, ગુદ્ધિ, તૃષ્ણા, ભેધ, અભિજ્ઝા, અશાસનતા (અન્યના અર્થની આશા), પ્રાર્થના, લાલપણુતા, કામાશા, ભોગાશા, જીવીતાશા મરણાશા, નંદીરાગ (સમૃદ્ધિ હોવાથી હર્ષ), રાગ એ બધા લોભના પર્યાય છે.

૬૨૧ પ્ર. ગ્રહણુ કયારે થાય ?

ઉ ચંદ્રગ્રહણુ જઘન્ય છ માસમાં, ઉત્કૃષ્ટ ૪૨ માસમાં થાય તે પૂર્વ રાહુના આવરણુથી થાય છે. સૂર્યગ્રહણુ જ૦ ૬ માસમાં, ઉ૦ ૪૮ વર્ષમાં થાય

૬૨૨ પ્ર. આત્મા એટલે શું ?

ઉ. સદ્રૂપ, વિદ્યમાનરૂપ, સ્વપર્યાય આશ્રી જીવ કે અજીવ આત્મા છે, પરપર્યાય આશ્રી નોઆત્મા છે

૬૨૩ પ્ર. ત્રણુ લોકનો મધ્યભાગ કયાં છે ?

ઉ લંબાઇ (ઉંચાણુ)માં લોકનો મધ્યભાગ, રત્નપ્રભા નીચેના આકાશનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉલ્લંઘી જઇએ ત્યાં આવે છે. અધોલોકનો લંબાઇમાં મધ્યભાગ, ચોથી પંકપ્રભાના આકાશાંતરના સાધિક અર્ધભાગ અવગાહે કરી જઇએ ત્યાં છે. ઉર્ધ્વલોકનો લંબાઇમા મધ્ય-

ભાગ, બ્રહ્મલોકમાં રિષ્ટ વિમાન પ્રસ્તરમાં છે, ત્રીછાલોકનો મધ્યભાગ મેરૂના સમપૃથ્વીભાગની વચમાં આઠ રૂચક પ્રદેશે છે, તે રત્નકાંડની નીચે બે સર્વથી નાની પ્રતર છે તેની મધ્યમાં છે.

૬૨૪ પ્ર. જીવના મન, વચન, કાયાના જોગમાં પ્રવૃત્તિ કોની સહાયતાથી થાય છે?

ઉ. તે ધર્માસ્તિકાયથી થાય છે અને યોગોની સ્થિરતા અધર્માસ્તિકાયની સહાયથી થાય છે.

૬૨૫ પ્ર. અઢીદ્વીપમાં એક સમને કેટલા પ્રદેશો સ્પર્શે?

ઉ. એક સમયને, ૭ ધર્મ પ્રદેશ, ૭ અધર્મ પ્રદેશ, ૭ આકાશ પ્રદેશ, જીવ પ્રદેશ અનંતા, પુદ્ગળ પ્રદેશો અનંતા અને અનંતા અદ્ધા સમય સ્પર્શે છે.

૬૨૭ પ્ર. મન, વચન અને કાયા ક્યારે કહેવાય અને ક્યારે ભેદાય?

ઉ. (૧) બોલાતી હોય તે ભાષા કહેવાય છે, બોલતાં ભાષા ભેદાય છે. (૨) મનન કરીએ ત્યારે મન, મનન કરતાં મન ભેદાય છે. (૩) અસ્તિકાય તે કાયા, પુદ્ગળાસ્તિકાય તે કાયા, જીવ પહેલાંની અચેત કાયા ચય ઉપચયથી ભેદાય છે, સચેત કાયામાં પ્રતિક્ષણ પુદ્ગળનો ચય ઉપચય હોવાથી જીવ ક્રીયમાન હોતાં કાયા ભેદાય છે એટલે કાયસ્થ કાયા ભેદાય છે અને કાયાનો સમય વ્યતીત થયા પછી કાયા ભેદાય છે. (પુદ્ગળાસ્તિકાયના સચેત કે અચેત સ્કંધમાં સમયે સમયે અનંતા પુદ્ગળો આવે છે અને તેમાંથી બહાર જાય છે.)

૬૨૮ પ્ર. પરમાણું પુદ્ગળ શાશ્વતું છે કે અશાશ્વતું છે?

ઉ પરમાણું પુદ્ગળ દ્રવ્ય શાશ્વતું છે, પર્યાયથી અશાશ્વતું છે. આનો ખુલાસો ભગવતીજી શતક ૧૪, ઉદ્દેશ ૪ માં છે. આ બાબત બે મત છે એક મત એમ કહે છે કે પરમાણુંનો મૂળ ગુણ જેમકે

એક ગુણ કાળો શાશ્વતો છે, તે દ્વીગુણાદિ ભેદ પામતો નથી પણ સ્કંધમાં જાય ત્યારે તેના વર્ણાદિ ગુણ બદલાય છે. બીજો મત એમ કહે છે કે પરમાણું પુદ્દગળ છુટો હોય તો પણ તેના વર્ણ વગેરે ગુણના પર્યાય બદલાય જેમકે એક ગુણ કાળો અનંત ગુણ કાળો થાય. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય

૬૨૯ પ્ર કોઈ વૈદ્ય ધ્યાનમાં રહેલા મુનિના મસ્સાનો અંશ છેદે તો તેને કઇ ક્રિયા લાગે?

ઉ તેને ક્રિયા લાગતી નથી, કારણ કે વ્યાપાર રહિત માત્ર સાધુને માટે એ કામ કરે છે પણ મુનિને ધ્યાનમાં વ્યાઘાત થઇ તેની અંતરાય લાગે. (ભગવતી શતક ૧૫, ઉદ્દેશ ૩.)

૬૩૦ પ્ર. પાસવણા શું છે? તેના કેટલા ભેદ?

ઉ પાસવણા તે વિશેષ બોધનું પરિણામ છે તેના બે ભેદઃ– સાકાર અને મણાકાર. સાકાર પાસવણામાં મતિજ્ઞાન અને અજ્ઞાન સિવાયના જ્ઞાનના ૬ ભેદ આવે છે અને મણાકાર પાસવણામાં એક અચક્ષુદર્શન આવતું નથી, કારણ કે તે સ્વતંત્ર રીતે વિશેષ બોધ આપતા નથી.

૬૩૧ પ્ર. મન ચલના ક્યારે થાય?

ઉ. સંજ્ઞી જીવ, મનોવર્ગણા દ્રવ્યને મનયોગપણે પરિણમાવે ત્યારે મન ચલના કહેવાય.

૬૩૨ પ્ર. ધર્મ, અધર્મ અને આકાશના આઠ મધ્ય પ્રદેશો કયા છે?

ઉ. તે રૂચક પ્રદેશ અવગાહીને રહેલા છે પણ લોકના મધ્ય ભાગમાં નથી. રૂચક પ્રદેશમાંથી દિશા, વિદિશા નીકળે છે.

૬૩૩ પ્ર આયુષ્ય બંધ અને અપર્યાપ્ત કાળ કેટલો?

ઉ. આયુષ્ય બંધનો કાળ એક આવલિકા છે, તેના કરતાં અપર્યાપ્ત કાળ વધારે છે.

૬૩૪ પ્ર. છ ઠાણુ વડિઆ હિન, અધિક તે શું ?

ઉ. (૧) અનંત જીવોની રાશિથી ભાગદેતાં (ભાંગતાં) જે રહે તે અનંત ભાગહિન. (૨) અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ રાશિથી ભાગદેતાં જે રહે તે અસંખ્યાત ભાગહિન. (૩) ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાના કૃષ્ણ પર્યાયવાળા નારકીથી ભાગદેતાં જે રહે તે સંખ્યાત ભાગહીન. (૪) ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાને જઘન્ય સંખ્યાતાથી ગુણતાં જે.આવે તે સંખ્યાત ગુણહિન. (૫) અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશોની રાશીથી ગુણતાં જે આવે તે અસંખ્યાત ગુણહિન (૬) અનંત જીવોની રાશિથી ગુણતાં જે આવે તે અણુંત ગુણહિન.

છ ઠાણુ વડીઆ હિનની માફક અધિકનું ૭ થી ૧૨ સમજવું. એટલે છ ઠાણુ વડીઆમાં ગુણાકાર ભાંગાકાર કઈ રકમથી કરવો ? અનંતથી કરવાનું આવે ત્યાં સર્વ જીવની રાશિ લેવી, અસંખ્યાત આવે ત્યાં લોકના આકાશ પ્રદેશને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત છે તે લેવા અને સંખ્યાતા આવે ત્યાં કૃષ્ણ પર્યાયવાળા ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા નારકી લેવા.

૬૩૫ પ્ર. ભવ આશ્રિ અંતર્મુહૂર્ત કેટલું ?

ઉ. ભવ આશ્રિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ૨૫૬ આવલિકાનું અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૬૭૭૭૨૧ આવલિકાનું.

૬૩૬ પ્ર દ્રવ્ય અને ભાવ ઇંદ્રિયો તે શું ?

ઉ ઇંદ્રિયના બે ભેદ :– દ્રવ્ય ઇંદ્રિય, ભાવ ઇંદ્રિય.

દ્રવ્ય ઇંદ્રિયના બે ભેદ :– નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ, તે દરેકના બબ્બે ભેદ અભ્યંતર અને બાહ્ય.

અભ્યંતર નિવૃત્તિ ઇંદ્રિય :– ઉત્સેદ્ધ અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુ જીવના પ્રદેશો ઇંદ્રિયોના આકારમાં ગોઠવાય છે તે ઇંદ્રિય જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

બાહ્ય નિવૃત્તિ ઇંદ્રિય :– અભ્યંતર નિવૃત્તિ ઇંદ્રિય સાથે પુદ્ગળ સ્કંધો ઇંદ્રિયના આકરમાં ગોઠવાય છે તે અંગોપાંગ અને નિર્માણુ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે.

અભ્યંતર ઉપકરણ તે ઇંદ્રિયોના અંદરના ભાગમાં દેખાય છે. જેમકે આંખના કાળાધોળા મંડળ અને બાહ્ય ઉપકરણ ઇંદ્રિય તેમનું રક્ષણ કરે છે. જેમકે આંખની પાંપણ. તે બન્ને ઉપકરણ ઇંદ્રિયો અંગોપાંગ અને નિર્માણ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે. તે નિવૃતિ ઇંદ્રિયોને મદદ કરે છે તેમજ રક્ષણ કરે છે.

ભાવ ઇંદ્રિયના બે ભેદ:— લબ્ધી અને ઉપયોગ. લબ્ધી તે ચેતનાની શકિતની લબ્ધી છે તે મતિ જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી મળે છે અને ઉપયોગ તે ચેતનાનો ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ઉપયોગ જ્યારે કરવો હોય ત્યારે થાય છે.

૬૩૭ પ્ર. મન, વચન, કાય જોગની કાય સ્થિતિ કેટલી?

ઉ. મન જોગની જ૦ ૧ સમય, ઉ૦ અંતર્મુહૂર્તની, વચન જોગની મન જોગ જેટલી કાયસ્થિતિ, કાય જોગની કાયસ્થિતિ સંજ્ઞી આશ્રી અંતર્મુહૂર્ત જઘન્યથી છે અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિ કાળ લેવો.

૬૩૮ પ્ર. સાદિ સાંત કષાયની કાય સ્થિતિ કેટલી?

ઉ. સમુચ્ચય કષાયની જ૦ ૧ સમય, ઉ૦ અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તનમાં કંઇક ન્યુન. ક્રોધ, માન, માયાની કાયસ્થિતિ જ૦ અને ઉ૦ અંતર્મુહૂર્તની લોભની કાયસ્થિતિ જ૦ ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત.

૬૩૯ પ્ર. જ્ઞાન, દર્શનના ઉપયોગની સ્થિતિ કેટલી?

ઉ. છદ્મસ્થ આશ્રી ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શનની જ૦ અને ઉ૦ કાયસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે તેમાં દર્શન કાળ કરતાં જ્ઞાનનો કાળ વધારે છે.

૬૪૦ પ્ર. કયા આસનથી ધ્યાન ધરવું?

ઉ. જે આસનથી સિદ્ધ થયા હોય તે આસનથી ધ્યાન ધરવું સર્વથી થોડા અધોમુખ આસનથી સિદ્ધ થયા, તેથી ઉકડ આસનથી સિદ્ધ થયા તે સંખ્યાત ગુણા તેથી સંખ્યાત ગુણ, તેથી સંખ્યાત ગુણા વિરાસનથી સિદ્ધ થયા, તેથી સંખ્યાત ગુણા પર્યંકાસન અધોદૃષ્ટિથી સિદ્ધ થયા, તેથી સંખ્યાત

ગુણા ઉર્ધ્વ મુખ રાખી ઉભા આસનથી સિદ્ધ થયા, તેથી સંખ્યાતગુણા પાંસુવાળી સુતાં સિદ્ધ થયા, તેથી સંખ્યાત ગુણા ઉત્તાસનથી સિદ્ધ થયા, એટલે છતાં સુઇને ધ્યાન ધરનારા સર્વથી વધારે સિદ્ધ થયા એટલે તે આસને રહીને પાદપોપગમન સંથારે સૌથી વધારે સિદ્ધ થયા હોય એમ જણાય છે. બેસીને ધ્યાન ધરવું હોય તો પર્યંકાસન અધો-દૃષ્ટિ વધારે અનુકુળ છે.

૬૪૧ પ્ર. સાધારણ (નિગોદ)ના જીવોને તેજસ કાર્મણ શરીર સામાન્ય કે જુદું ?

ઉ. નિગોદના જીવોને તેજસ અને કાર્મણ શરીર દરેક જીવનું પોત પોતાનુ જુદું છે. તેઓને ઉદારીક શરીર, આહાર અને શ્વાસોશ્વાસ સામાન્ય છે.

૬૪૨ પ્ર લોકમાં કર્મ વર્ગણા ભરેલી રહે છે કે જીવનો યોગ થતાં પુદ્ગળોમાંથી બને છે ?

ઉ. જે પુદ્ગળો કર્મ તરીકે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય છે તે કાર્મણ વર્ગણા કહેવાય છે તે લોકમાં સ્વભાવિક રીતે, તથા પ્રકારના નિમિત્તો મળતાં, બન્યા કરે છે અને વિખરાઇ પણ જાય, પણ લોકમાં તેવી વર્ગણા તો કાયમ રહ્યા જ કરે છે. કર્મ વર્ગણા, અનંત અનંત પરમાણુના સ્કંધોની સૂક્ષ્મ પરિણુતિથી થાય છે.

૬૪૩ પ્ર લોકમાં જે કાર્મણ વર્ગણા તૈયાર જ રહે છે તે જ કાર્મણ શરીર છે ?

ઉ. કર્મવર્ગણા જ્યારે જીવના પ્રદેશો સાથે મળે ત્યારે જ કાર્મણ શરીર થાય છે યોગથી કર્મ વર્ગણા આત્મપ્રદેશોમાં ખેંચાય છે અને કર્મરૂપે પરિણમે છે તે કર્મનો પ્રદેશ બંધ તે કાર્મણવર્ગણાના પરમાણુઓ-માંથી, યોગની તારતમ્યતા પ્રમાણે થાય, કર્મની પ્રકૃતિ યોગના સ્વભાવ પ્રમાણે થાય, અને કર્મની સ્થિતિ અને રસ, કષાયની તારતમ્યતા પ્રમાણે બંધાય, નવાં કર્મ જુના સાથે અને આત્મ પ્રદેશો સાથે તેજસ શરીરથી

ભોગવાય અને આત્મ પ્રદેશો સાથે જેટલો કર્મ સમુહ રહે તે કાર્મણ શરીર કહેવાય.

૬૪૪ પ્ર. કર્મ વિપાક પછી કાર્મણ શરીરમાંથી છુટી પડેલી વર્ગણા, લોકમાં કાર્મણવર્ગણા તરીકે રહે છે કે બધા પરમાણુઓ છુટા પડી જાય?

ઉ. કર્મ ભોગવ્યા પછી તે કર્મનો અભાવ થાય છે અને તે સ્કંધો નોકર્મ કહેવાય છે, તે સ્કંધો કોઇ પણ વર્ગણારૂપે પરિણમે અથવા છુટાં પરમાણુમાં વિખરાય જાય કે અનેક રીતે સંજોગ અનુસાર પરિણમન થાય.

૬૪૫ પ્ર. સમયે સમયે અનંત કર્મ વર્ગણા અને નોકર્મ વર્ગણા જીવ સાથે જોડાય છે તે બધી તૈયાર જ હોય છે કે જીવના પ્રદેશોના કંપનથી બને છે અને જીવ સાથે જોડાય છે?

ઉ પાંચ શરીર (ઉદારીક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ, કાર્મણ) યોગ્ય પાંચ વર્ગણા, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને દ્રવ્ય મન યોગ્ય ત્રણ વર્ગણા એ આઠ વર્ગણા અને બીજી અનેક વર્ગણાઓ લોકમાં આપોઆપ બનતી રહે છે, તેમાં કાર્મણ વર્ગણા સિવાયની બીજી બધી નોકર્મ વર્ગણા કહેવાય છે. આત્મ પ્રદેશોના કંપન વગર કોઇ વર્ગણા જીવ સાથે જોડાતી નથી.

૬૪૬ પ્ર નોકર્મ વર્ગણા પણ જીવના યોગ વગર આપોઆપ વિશાળ થઇ જાય?

ઉ તેની જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ પૂરો થતાં આપોઆપ અન્ય રીતે પરિણમી જાય.

૬૪૭ પ્ર લોકમાં બધી વર્ગણા સાથે રહે છે?

ઉ. લોક સ્વભાવ પ્રમાણે બધી વર્ગણા સાથે માંહોમાંહે મળીને રહે છે.

૬૪૮ પ્ર. જીવના પ્રયોગમા આવતી વર્ગણા ચો સ્પર્શી છે કે આઠ સ્પર્શી?

ઉ ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ, મન અને કાર્મણ એ ચાર ચો સ્પર્શી છે અને બીજી ચાર, આઠ સ્પર્શી છે.

૬૪૯ પ્ર. કર્મનો ઉદય કેવી રીતે થાય છે, તેમાં શું પરિવર્તન થાય છે, આત્માને કેવી રીતે ફળ આપે છે?

ઉ. કર્મનો અબાધાકાળ પૂરો થાય એટલે ઉદયમાં આવે છે, ઉદય આવવાના કર્મો અનુક્રમમાં ગોઠવાય છે, કર્મનો જે સ્વભાવ અને રસ હોય તે પ્રમાણે કર્મફળ પાપ અને પુણ્ય પ્રકૃતિના રસ રૂપે હાજર થાય છે તેમાં જીવ રાગદ્વેષથી તન્મય થઇ ભોગવે છે એટલે નવાં કર્મ બધાય છે અને ભોગવેલાં કર્મનો અભાવ થાય છે, ભોગવતી વખતે જેટલે દરજ્જે સમભાવ અને તટસ્થ વૃતિ રાખે તેટલે દરજ્જે નવા બંધાતા કર્મ મંદ પણે બંધાય છે. ૧૧, ૧૨, ૧૩મે ગુણસ્થાને રૂક્ષ શાતાવેદની સિવાય કોઇ કર્મનો બંધ થતો નથી.

૬૫૦ પ્ર. કર્મનું ફળ સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી જીવો કેવી રીતે વેદે છે?

ઉ. સંજ્ઞી જીવ, કર્મનું ફળ, મનથી આર્ત્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન પૂર્વક વેદે છે અથવા સમભાવથી વેદે અને અસંજ્ઞી જીવ ઓઘ સંજ્ઞાએ વેદે તેનો દાખલો આચારાંગ સૂત્રમાં એકેન્દ્રિયની વેદના કેવી છે તે ઉપરથી જાણી લેવું

૬૫૧ પ્ર. પર્યાપ્તિ શી રીતે બને છે?

ઉ. પર્યાપ્તિ આત્માની પુદ્ગલિક લબ્ધી અને શકિતરૂપ છે લબ્ધીમાં આત્મ પ્રદેશો, અને પુદ્ગલોની અમુક પ્રકારે રચના થાય છે અને શક્તિ તે, આત્માની ઉપયોગમાં લાવવાની શકિત છે. જે પુદ્ગળોની રચના

થાય છે તે નામકર્મના ઉદયથી થાય છે અને શ્વાસોશ્વાસમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ ઉદય છે ઇંદ્રિય, ભાષા અને મન સબંધી જ્ઞાનાવરણીય, અને દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ સમજવો, આત્માના વિર્યાંતરાયનો ક્ષયોપશમ પણ બધામાં સહચારી છે કાર્મણ શરીરથી પહેલે જ સમય આહાર સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે છ પર્યાપ્તિઓ અથવા ગતિ જાતિ યોગ્ય પર્યાપ્તિ તૈયાર થાય છે અને અનુક્રમે પૂરી થાય છે.

૬૫૨ પ્ર. યોગમાં એવું શું હોય કે જેથી જુદી જુદી આઠ પ્રકૃતિઓની વર્ગણા ખેંચાઇને આવે છે?

ઉ યોગની સાથે લેશ્યા અને કષાય પણ હોય છે, જીવનો જે ભાવ મુખ્ય હોય તે પ્રમાણે એક કર્મની મુખ્યતાની સાથે બીજા છ કર્મ અને આયુષ્ય બંધ કાળ હોય તો સાત કર્મ સાથે બંધાય છે. એક સમયની ક્રિયા અસંખ્ય સમયની ક્રિયા સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેથી એક સમયમાં ૭-૮ કર્મ લાગે દાખલા તરીકે એક જણે બીજાને માર્યું તે વખતે ક્રોધનો મુખ્ય ઉદય, સાથે જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગની હિનતા, બીજાને અને પોતાને અશાતા ઉપજી તેથી અશાતા વેદની, ક્રોધ મોહની કર્મ, કાયાની વક્રતાથી અશુભ નામકર્મ, બળ મદથી નીચગોત્ર, શકિતનો ગેર ઉપયોગ અને આયુષ્યકાળ બધ હોય તો અશુભ આયુષ્ય એમ, એક કામમાં આઠે જાતના કર્મનો સબંધ થયો. જ્યારે યોગમાં કષાય નથી (ગુ૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩) ત્યારે એક જ સાતાવેદની કર્મ બધાય છે તેની એક સમયની સ્થિતિ-બધ તે કાંઇ ગણત્રીમાં નથી કષાયની તારતમ્યતા પ્રમાણે કર્મનો રસબંધ અને સ્થિતિ બંધ થાય છે તેમજ પુણ્ય અને પાપ પ્રકૃતિની વહેંચણ થાય છે. આયુષ્યના બંધકાળની શરૂઆત ફકત છઠા ગુણસ્થાન સુધી છે અને કદાચ સાતમે ગુણસ્થાને તે કાળ પૂરો થાય ત્યાર બાદ આયુષ્યનો બંધ નથી

જેમ ફીકા ઘેવરમાં ચાસણી રસ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ રાગ દ્વેષ કર્મ પ્રકૃતિઓમાં રસ રેડે છે તેથી રાગ દ્વેષની તારતમ્યતા અને ઉંડાણના પ્રમાણમાં સ્થિતિબધ અને રસબધ થાય છે કર્મ વર્ગણાના જે પુદ્ગળો હોય તેમાં પણ શુદ્ધ પરમાણુંના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શથી જુદા જ વર્ણાદિ હોય અને તે પણ રાગદ્વેષથી પલટાઇ જાય છે.

૬૫૩ પ્ર ઘાતિકર્મ આત્માના ગુણને ઢાંકે છે જેમકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાન ઢાંકે, દર્શનાવરણીય કર્મ દર્શન ઢાંકે ત્યારે આત્માના ચારિત્રનું આવરણ કરનાર મોહનીય કેમ ? અને વીર્ય ગુણને ઢાંકનાર અંતરાય કર્મ કેમ ?

ઉ. મોહની કર્મમાં ચાર અનંતાનુબંધી અને ત્રણ દર્શન મોહની એ સાત પ્રકૃતિ આત્માનું દર્શન થવા દેતી નથી અને બીજી ૨૧ પ્રકૃતિ આત્માના ઉત્કૃષ્ટ સમતારસ રૂપી ચારિત્રમાં રહેવા દેતી નથી. હવે આત્માનુ સ્વરૂપ જાણ્યા વગર તેમાં રમણતા રૂપ ચારિત્ર તો થાય જ નહિ તેથી ચારિત્રાવરણને બદલે મોહની કર્મ કહ્યું. વીર્ય ગુણને ઢાંકનાર વીર્યાંતરાય છે તે અંતરાય કર્મનું પેટા ભેદ છે, તેથી પેટા ભેદની ગૌણતા કરી મુખ્ય ભેદ અંતરાય કર્મ બતાવ્યું, જો એકલું વીર્યાંતરાય બતાવ્યું હોય તો બીજા પેટા ભેદ ગુણો અને તેમના આવરણોનો અભાવ થાય

૬૫૪ પ્ર જ્ઞાન અને દર્શનનું સર્વથા આવરણ નથી તેથી કંઇક ઉઘાડ છે તેને ઇન્દ્રિય અને મનના આલંબનની શી જરૂર છે ?

ઉ જે ઉઘાડ છે તે તો મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનના આવરણનો છે તેની સાથે ચક્ષુ અચક્ષુ દર્શનના આવરણ મળેલાં છે, તે ઉઘાડનો વિસ્તાર કરવા માટે તેના આવરણોનો વિશેષ ક્ષયોપશમ કરવો જોઇએ તે ઇન્દ્રિય અને મનના આલંબનથી જ થાય કારણ કે તે જ્ઞાન દર્શન પરોક્ષ છે સર્વથા પ્રત્યક્ષ અને નિરાવરણ જ્ઞાન તો ફક્ત કેવળજ્ઞાન જ છે, અવધિ અને મન પર્યવજ્ઞાન દેશથી પ્રત્યક્ષ છે તેનો ઉઘાડ સંયમ અને તપથી થાય છે, પ્રત્યક્ષજ્ઞાનને મન અને ઇન્દ્રિયોના આલંબનની જરૂર ન હોય.

૬૫૫ પ્ર કેવળજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી અજ્ઞાન ઉદય ભાવમાં રહે છે તેનો અર્થ શું ?

ઉ. અજ્ઞાનના બે ભેદ:- (૧) નિશ્ચયથી અજ્ઞાન તે ખોટી માન્યતા વાળું, મિથ્યાત્વ જન્ય અજ્ઞાન (૨) વ્યવહારથી અજ્ઞાન તે જેટલું જાણપણું ઓછું તેટલું અજ્ઞાન એટલે અ=નહીં+જ્ઞાન. પણ જે જ્ઞાન છે તે સમકિતવાળું હોવાથી સાચું છે તે અપેક્ષાએ તે જ્ઞાન પણ છે. ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૪ શુધી જ્ઞાન ગણાય છે તેમાં જેને જે જ્ઞાન છે તે સાચું છે પણ વિપરીત નથી.

નિશ્ચય અજ્ઞાન તે વિપરીત જ્ઞાન છે તેમાં મિથ્યાત્વ મોહનીનો ઉદય છે અને ઓછા જાણપણામાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય છે તેની સાથે ક્ષયોપશમ પણ છે. જૈન દૃષ્ટિ અપેક્ષાથી ભરપૂર છે માટે કેવળી ભગવાને બતાવેલો વ્યવહારજ આચરણમાં મૂકવો.

૬૫૬ પ્ર નિંદ્રા પાપ પ્રકૃતિ છે પણ તેથી શરીરને શાતા ઉપજે છે, ત્યારે પાપ પ્રકૃતિ દુઃખરૂપ હોવી જોઇએ, છતાં તેનો સ્વભાવ કેમ છોડે છે?

ઉ નિંદ્રા પાપ પ્રકૃતિ છે અને તેનો સ્વભાવ છોડતી નથી કારણ કે તે આત્મદર્શનનું સુખ ઢાંકે છે, પણ તે શરીરનું દુઃખ ઢાંકે છે કારણ કે ઉદયમાં પુણ્ય પ્રકૃતિ સહચારિણી છે. જે કર્મો ઉદયમાં આવે છે તેમાંના કેટલાંક પાપ પ્રકૃતિવાળાં હોય તે એક સાથે ઉદયમાં આવે છે તેના સરેરાશમાં જે સુખદુઃખ થાય તે જીવ ભોગવે છે એક લાડવામાં પાંચે રસ હોય તે પાંચેનો રસ મધુર નથી છતાં લાડવો મીઠો લાગે છે. નિંદ્રા આત્મદર્શન ઢાંકીને સંવર નિર્જરા અટકાવે છે તેથી આત્મિક સુખ ઢાંકે છે તેથી તે પાપ પ્રકૃતિ જ છે.

૬૫૭ પ્ર કેવળજ્ઞાન ઉપયોગ તે એક પર્યાય છે એટલે કાર્ય છે તેમાં ઉપાદાન કારણ આત્મા છે અને નિમિત્ત કારણ સર્વ જગતના દ્રવ્ય પર્યાયો છે, બીજા જ્ઞાનમાં પણ એમજ છે, તો ત્યાં વિભાવ દશા કેમ?

ઉ દુનિયાના પદાર્થો પર જે રાગ દ્વેષ છે તે જ વિભાવ દશા છે રાગ દ્વેષ વગરની દશા તે તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઇને રહેવું તે. દ્રવ્યો કાંઇ બાધા કરતા નથી, બાધા તો રાગ દ્વેષથી જ થાય છે.

૬૫૮ પ્ર. પ્રથમ ગુણસ્થાને ૧૪૮ એટલે બધી પ્રકૃતિઓ સત્તામાં છે તેમાં શું જેણે કર્મનો તીર્થંકર નામ બંધ કર્યો છે તે પણ પડવાઈ થાય?

ઉ. એક જીવે મિથ્યાત્વમાં નરકનો બંધ પાડયો, પછી સમકિત પામી વીશમાંથી કોઇ એક સ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું તો તે જીવ ક્ષયોપશમ સમકિતી હોવાથી મરતી વખતે સમકિત છોડી અંતર્મુહૂર્તમાં નરકમાં ગયા પછી સમકિત પામે, આ અંતર્મુહૂર્ત મિથ્યાત્વનો જે કાળ થયો તે અપેક્ષાએ પ્રથમ ગુણસ્થાને તીર્થંકર નામ-કર્મ સત્તામાં હોઇ શકે. બીજી રીતે જોતાં નરકમાં બંધ પાડયા પછી સમકિત પામીને તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધીને, સમકિત છોડયા વગર પણ નરકે જાય, તે જોતાં ઉપરનો મુદ્દો ઉડી જાય છે, તત્ત્વ કેવળીગમ્ય. હવે જેણે તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું નથી, પણ તે કર્મના દળિયાં, અંતો ક્રોડાક્રોડીમાં રહીને સમકિત અવસ્થામાં મેળવ્યાં છે, તે દળિયા સત્તામાં હોય તે વખતે સમકિત વમીને મિથ્યાત્વને પામે તો મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં દળિયાં સત્તામાં હોય તે સંભવ છે. સમકિતી જીવો આવાં દળિયાં મેળવીને, તેનો અબાધા કાળ પૂરો થયે, યશોકિર્તી રૂપે ભોગવીને સમકિત કે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં ખપાવી નાખે છે.

૬૫૯ પ્ર આનંદ શ્રાવકના અવધિજ્ઞાન આશ્રી શ્રી ગૌતમ ગણધરે ઉપયોગ મૂકયા વગર શ્રી મહાવીર સ્વામિને પૂછવા ગયા તેનું શું કારણ હોવું જોઇએ?

ઉ. શ્રી ગૌતમ સ્વામિને શ્રી મહાવીર સ્વામિ પ્રત્યે સરાગભાવ હતો એટલુ જ નહિ પણ શ્રી મહાવીર સ્વામિની વાણી સાંભળવા માટે એટલી બધી ઉત્કંઠા રહેતી કે પોતાનો ઉપયોગ મૂકયા વગર જ તેમને પૂછતાં અને ભગવાનના જવાબથી આનંદ પામીને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાની તેમની અભિલાષા રહેતી ગૌતમ સ્વામિની ભકિત અને ઋજુતા એટલી બધી હતી કે પોતાનો ઉપયોગ મૂકવાનું પણ રહી જતું એ ખુલાસો બંધ બેસે છે.

૬૬૦ પ્ર. સ્વસમય અને પરસમય તે શું છે?

ઉ સમયના ઘણા અર્થ થાય છે માટે જ્યાં જે બાબતની વાત થતી હોય તે પ્રમાણે અર્થ લેવો. (૧) સ્વસમય = શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ તરફ લઈ જનારો મોક્ષ માર્ગ અથવા જૈન ધર્મ. અને પરસમય = સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનાર મિથ્યાત્વ અથવા ૩૬૩ પાખંડીના મત. (૨) સ્વસમય = પોતાનો આત્મ ભાવ અને પરસમય = રાગ દ્વેષવાળો વિભાવ ભાવ. (૩) સ્વસમય નિજ શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય અને પરસમય = પોતાના દ્રવ્યથી ભિન્ન સર્વ અન્ય દ્રવ્યો (૪) સમય = કાળનો સર્વથી સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય પર્યાય, તેમાં સ્વસમય = પોતાનો ઉપયોગ કાળ અથવા પોતાની ચેતનાનો પર્યાય. પરસમય = પોતાથી ભિન્ન અન્ય પર્યાય. (૫) સ્વસમય = જીવના ગુણ, દરેકના પોતપોતાના ગુણ અને પરસમય = દોષો તેમાં મિથ્યાત્વ પણ આવી જાય.

૬૬૧ પ્ર સ્વસમય અને પરસમય જાણવા તે શું?

ઉ સ્વસમય તે નિજ આત્માના શુદ્ધ ગુણ, તે ઉપાદેય છે અને અને પરસમય તે દોષો અને મિથ્યાત્વને જાણીને તેનો ત્યાગ કરવો.

૬૬૨ પ્ર. કેટલાક કહે છે કે પરસમયમાંથી પણ શીખવાનું મળે તેનું કેમ?

ઉ. પરસમયમાંથી ગ્રહણ કરવાનું કંઈ નથી, તે જાણીને તેનો ત્યાગ કરવો, પરંતુ સ્વસમય બરાબર જાણ્યા વગર સ્વસમય અને પર-સમયની ઓળખાણ પડતી નથી, માટે જૈન સિદ્ધાંતોનો પહેલાં બહુ બારિક સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અભ્યાસ કરી મગજમાં ધારી રાખીને પછી પરસમય રૂપ મિથ્યાત્વીના પુસ્તકો વાચવાથી તેઓની ભૂલ ક્યાં થાય છે તે ખબર પડે તેથી મિથ્યાત્વીઓને સમજાવી શકાય અને જે સ્વસમયમાંથી ઉપદેશ આપી ન શકે તેવાઓએ તો પરસમય વાંચવા જ નહિ. કારણ કે મિથ્યાત્વીને સુધારવાના હેતુથી જ પરસમય વાંચવા પડે, બાકી ઉપાદેય અને હેય બુદ્ધિનો જ્યાં સુધી સંબંધ છે ત્યાં સુધી તો જૈન

સિદ્ધાંતોજ વાંચવા કારણ કે જૈન સિદ્ધાંતોજ સમજાવે છે કે સ્વસમય શું છે અને પરસમય શું છે, શું ગ્રહણ કરવાનું છે અને શું ત્યાગ કરવાનું છે તે તો જૈન સિદ્ધાંતમાંથી બધું મળી આવે છે જ. જે કંઇક શિખવાની બુદ્ધિથી પરસમય એટલે મિથ્યાશ્રુત વાંચે છે તેને મિથ્યાત્વના પર્યાય સેવવાવાળો સમજવો. તે ભૂલ કરી બેસવાનો જ તેમજ એકાંતવાદમાં તેમજ આશ્રવમાં ઘસડાઇ જવાનો જ.

૬૬૩ પ્ર. કેવળજ્ઞાનના અસ્તિત્વનું કોઈ બુદ્ધિ ગમ્ય પ્રમાણ છે? કે જેથી એમ શ્રદ્ધા રાખી શકાય કે કેવળજ્ઞાન અથવા સર્વજ્ઞપણું હોવુંજ જોઇએ.

ઉ વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણે કાળની વાત તો શ્રુત જ્ઞાન દ્વારા આપણે જાણી શકીએ છીએ તેમજ કેટલાક અનુમાનો ઉપરથી ભૂત અને ભવિષ્ય કાળની વાત જાણી શકીએ છીએ કેટલાકને જાતિસ્મરણ એટલે પૂર્વ ભવનું સ્મરણ રૂપી જ્ઞાન આ યુગમાં થતુ સંભળાય છે. એટલે ત્રણે કાળની વાત આપણે અમુક અંશોથી જાણી શકીએ છીએ. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનના આલંબનથી વસ્તુ પરોક્ષ, અસ્પષ્ટ અને અંશથી જણાય છે, એક વખતે એકજ કાળ જેમકે વર્તમાન અથવા ભૂત અથવા ભવિષ્યની વાત જાણી શકીએ છીએ અને આપણો ઉપયોગ અમુક હદમાંજ રહી શકે છે અને જેને પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનનું આલંબન લેવું પડતું નથી તેને કેવળજ્ઞાનથી ત્રણે કાળની સમસ્ત વસ્તુઓનું એકી સાથે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થઇ શકે છે, એટલું જો સમજવામા આવે તો કેવળજ્ઞાન કે સર્વજ્ઞપણા સબંધીની શ્રદ્ધા થઇ ચુકી સમજવી. જેણે શ્રુતજ્ઞાનથી લોક અલોકનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તે પોતાની બુદ્ધીથીજ કેવળજ્ઞાનની શ્રદ્ધા કરી શકે છે, કારણ કે ચાર ગતિના જીવના સ્થાનો સ્થુળ રીતે જોતાં શાશ્વતા છે, તેમાં પુદ્ગળો આવે જાય એવી રીતે ફેરફાર સમયે સમયે થયા કરે છે. ભરત ઇરવત ક્ષેત્રમાં સ્થળમાં કંઇક કંઇક સ્થુળ રીતે પણ ફેરફાર થયા કરે છે કર્મભૂમીમાં પણ કેટલાક સ્થુળ ફેરફારો થયા કરે છે, અને જીવોની ગતિ બદલાયા કરે છે અને પુદ્ગળોના પર્યાય સમયે સમયે સૂક્ષ્મરીતે

અને કેટલેક કાળે સ્થુળ રીતે બદલાયા કરે છે, ત્રણે કાળમાં આ પ્રમાણે થયા કરે છે, આ ફેરફારની સાથે વર્તમાનકાળમાં જે લોકના છ પ્રકારના દ્રવ્યો અને અલોકનું સ્વરૂપ છે તેવુંજ ઉપર મુજબ ફેરફારવાળું ભૂત અને ભવિષ્ય કાળનું પણ સ્વરૂપ સમજી લેવું તેમાં વધારાનો ફેરફાર તો એ છે કે જેટલા જીવો સિદ્ધ થાય છે તેટલા નિત્ય નિગોદમાંથી નીકળે છે અને સ્થાવર કાયમાં જાય છે. ત્રણે કાળનો આવી રીતે ઉપયોગ લગાવી જોશો તો સમજાશે કે ત્રણે કાળનું સ્વરૂપ અંશથી પરોક્ષ રીતે, અસ્પષ્ટપણે અને જુદા જુદા ઉપયોગ દ્વારા જાણી શકીએ છીએ હવે તમે આંખથી કોઈ વસ્તુ જુઓ છો તેવી રીતે શરીર અને ઈંદ્રિયોને ભૂલીને મનથી આત્મપ્રદેશો દ્વારા જુદા જુદા ઉપયોગોથી લોક અલોકનું ત્રિકાલીક સ્વરૂપ જુઓ, આ બધામાં શ્રુતજ્ઞાન, દ્રવ્યમન, ભાવમનની જરૂર છે તે પ્રમાણે ઉપયોગ લગાવી જોશો તો ખાત્રી થશે કે ત્રણે કાળનું સ્વરૂપ અંશથી, અસ્પષ્ટ રીતે અને વારંવાર ઉપયોગોથી તમે જાણી શકશો. કેવળી ભગવાન પાંચ ઈંદ્રિયો અને મનનો ઉપયોગ લેતા નથી તેથી ત્રણે કાળની વસ્તુઓને એકજ સમયમાં જાણી શકે છે. આપણું જ્ઞાન ક્ષયોપશમિક હોવાથી ઉપયોગ લગાવવો પડે છે અને કેવળજ્ઞાન ક્ષાયક ભાવનું હોવાથી સતત ઉપયોગ આપોઆપ ચાલ્યા કરે છે.

૬૬૪ પ્ર. તર્ક અને કુતર્કમાં શું ફેર ? તે દાખલાથી સમજાવો.

ઉ. અરિહંત ભગવાનની વાણીને સમજવામાં અથવા જિનવાણી અનુસાર સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી ઉંડો વિચાર કરવો તે તર્ક અને તેથી ઉલટો વિચાર કરવો તે કુતર્ક, અથવા જે વિચારથી શંકા. આકાક્ષા અને વિતિગિચ્છા વધે તે કુતર્ક. ભગવતી સૂત્રમાં તેર પ્રકારે કાક્ષા મોહનીયનો ઉદય બતાવ્યો છે, તેમા જિનવાણીથી જે ભાવ વિરૂદ્ધ જાય અને પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય તેવો વિચાર તે કુતર્ક, અને શંકાઓનું સમાધાન કરવા જે વિચાર કરવો પડે તે તર્ક. એક બીજો દાખલો લઈએ ? જિનવાણી કહે છે કે સ્ત્રીને ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન ન થાય પણ કેવળજ્ઞાન થાય. કુતર્ક

કહે છે કે ૧૪ પૂર્વના જ્ઞાન કરતાં કેવળજ્ઞાન મોટું માટે ઓછી શક્તિવાળું કામ ન કરી શકે તે વધારે શક્તિવાળું કામ ન કરી શકે. તર્કથી ખુલાસો :– ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન મતિશ્રુત જ્ઞાનનો વિષય છે તેમાં યાદ શક્તિ વગેરે સહચારી કારણોની ખાસ જરીર છે. કેવળજ્ઞાન તો મોહનીય કર્મ ક્ષય થયા પછી અંતર્મુહૂર્તમાં થાય છે અને કેવળજ્ઞાન થાય તે મોક્ષજ જાય, મોહનીય કર્મ નાશ કરવો તે સહજ સ્વભાવમાં ઉડા ઉતરવાથી થાય છે, જેમકે માસતુસ મુનિને શ્રુતજ્ઞાન યાદ રહેતું ન હતું અને ચોખ્ખું બોલતાં પણ ન હતા. પણ મારૂસ એટલે કોપ ન કરવો અને માતુસ એટલે રાજી ન થવું, તેના ભાવ સહજ સ્વભાવે ઉંડાણથી વિચારવા અને અનુભવવા માંડ્યા એટલે મોહની કર્મનો નાશ થયો કે તુરતજ કેવળજ્ઞાન અંતર્મુહૂર્તમાં થયું.

અત્યારે આપણે ઘણી પ્રકારની કર્મની વિચિત્રતા જોઈએ છીએ, કોઈ અમુક કામમાં પ્રવિણ હોય તો તે અમુક કામમાં તદ્દન મીંડુ હોય છે. વળી આપણે જાણીએ છીએ કે તીર્થંકરના સમોસરણમાં ૧૪ પૂર્વી થોડા હોય છે અને જે ૧૪ પૂર્વી નથી તેમાંના ઘણાખરા તેજ ભવમાં કે ત્રીજા ભવમાં મોક્ષ જાય છે. વળી શુક્લ ધ્યાનના બે પાયા પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચારે અને એકત્વ વિતર્ક અવિચારે છે, તેમાં પણ તર્ક શબ્દ આવે છે તે તર્ક કર્મનો નાશ કરવા માટે અને ક્ષમા, સરળતા, મૃદુતા અને આત્મ સંતોષનું આલંબન લઈને સહજ સ્વભાવિક આત્મ ભાવમાં રહેવા માટે જ છે દાખલા તરીકે પરિષહ દેનારને કર્મનું દેણું અપાવનાર તરીકે ઉપકારી ગણીને તેના તરફ વાત્સલ્ય ભાવ લાવીને ક્ષમાનું આલંબન લઈને આત્મ ભાવમાં રહેનાર મુનિ મોહની કર્મનો ક્ષય કરે છે. વ્યવહારથી પરિષહ દેનાર મહાપાપી ગણાય છે અને નીચ ગતિમાં જાય છે માટે જિનવાણી અનુસાર તર્ક કરવો.

૬૬૫ પ્ર. સમન્વય તે શું ?

ઉ. કોઈ અમુક અભિપ્રાયને કોઈ નયમાં સ્થાન મળે તો આપવું, જેમ કે ક્ષણિકવાદ, ને ઋજુસૂત્રનયમાં મૂકવું, અદ્વૈત વાદને સંગ્રહ-

નયમાં મૂકવું. જે વાદો એકાંતવાદના કારણે મિથ્યાત્વી હોય છે તે વાદો જે નયના હોય તેમાં દાખલ કરવા તે સમન્વય, પણ દરેક મિથ્યાત્વના અભિપ્રાય સમન્વયમાં ઉતરી શકતા નથી જેમ કે મિથ્યાવચન :– નળને સ્નાન કરતાં એક દિવસ પગનો અમુક ભાગ કોરો રહી ગયો ત્યાંથી કળી પેસી ગયો આ વાકયનું એક જણે એવું સમન્વય કર્યું કે સ્નાનથી શરીર સાફ રહે છે તેથી મન સાફ રહે છે તેથી ખોટા વિચાર આવતા નથી, આ સમન્વય ખોટું છે અને એકાંતવાદી છે કારણ કે જૈનના સાધુ સ્નાન ન કરતા હોવા છતાં મનથી નિર્મળ રહી શકે છે, એટલે ગમે તે વાતને ગમે તે રીતે સમન્વયની કલ્પનામા ઠોકી બેસાડવી તે પણ મિથ્યાત્વ જ છે હવે આવાં વાક્યોને આડકતરી રીતે અવિરોધી ભાવોમાં આવી રીતે લાવી શકાય, નળ રાજા ઉતાવળીયો હોવાથી જેમ સ્નાન કરતાં પણ કોઇ કોઇ ભાગ કોરો રાખી દેતો એવી રીતે ઉતાવળીયા સ્વભાવને કારણે વિચાર કર્યા વગર પાસાની રમતમાં હઠ પકડી બેઠો અને બધું ખોઇ બેઠો.

૬૬૬ પ્ર. જે એકાંતવાદનું એક નયમાં સમન્વય થાય છે તે એકાંતવાદ અંશથી સત્ય તો કહેવાયને ?

ઉ જ્યારે એકાંતવાદ મિથ્યાત્વજ છે તો પછી તે અંશથી સત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? મિથ્યાત્વ અને અંશથી સત્ય એ બન્ને પર્યાયવાચક નથી હાથીની પૂંછડી સાપના આકારે તેથી શું હાથીને સાપ જેવો કહેવાય ? નહિ જ એકાંતવાદના મિથ્યાત્વને એક નયમાં ઉતારવાનું કામ તો સમકિત જ કરી શકે છે, મિથ્યાત્વ કે મિથ્યાત્વી તે કામ કરી શકતા નથી, તેથી મિથ્યાત્વ કે મિથ્યાત્વી અંશથી સત્ય ન ગણાય.

૬૬૭ પ્ર. નય તે પ્રમાણનું અંશ છે, માટે એક નય પણ અંશથી સત્ય છે, માટે મિથ્યાત્વ પણ અંશથી સત્ય કેમ નહિ ?

ઉ. નય તે પ્રમાણનું અંશ અપેક્ષાવાદથી થઇ શકે છે પણ

મિથ્યાત્વ તે પ્રમાણનું અંશ નથી, કારણ કે પ્રમાણની સઘળી નયોને સ્વિકારનાર નય જ પ્રમાણના અંશ તરીકે દાખલ થાય છે. સ્વચ્છંદી દુર્નયને પ્રમાણમાં સ્થાન નથી તેથી તે અંશથી સત્ય ન ગણાય.

૬૬૮ પ્ર. બહુસૂત્રી મિથ્યાત્વના ભાવને જાણે તો તેને પરપાખંડ સંથવો જનિત મિથ્યાત્વના પર્યાય લાગે કે નહીં ?

ઉ. બહુસૂત્રી મિથ્યાત્વના ભાવને, મિથ્યા, રૂપે, હેય તરીકે જાણે છે, તે ભાવોનો આદર કે સ્વિકાર કે રૂચી કરતા નથી. જેઓ જ્ઞાન મેળવવા માટે મિથ્યા શ્રુતો વાંચે છે તેને સ્વિકારવાનો ભાવ હોવાથી મિથ્યાત્વના પર્યાય લાગે, પણ મિથ્યાત્વીઓ કયાં ભૂલ કરે છે, તે કેવી રીતે સુધારી શકાય એવા ભાવથી વાંચે તેને આદર કે સ્વિકારવાના ભાવ નથી. મિથ્યાત્વની ભૂલો કયારે ખબર પડે ? જ્યારે જિનવાણીના ભાવ બધા સૂત્રો દ્વારા જાણીને પચાવ્યા પછીજ ભૂલની ખબર પડે અથવા પૂર્વભવના સંસ્કારથી જિનવાણીમાંજ રૂચી હોવાથી, મિથ્યાભાવને મિથ્યા તરીકે ઓળખી શકે માટે શાસ્ત્રજ્ઞ સિવાય કોઈએ મિથ્યાત્વી કે તેના સૂત્રોનો પરિચય કરવો નહીં.

૬૬૯ પ્ર. એક વાત એક રીતે સાચી હોય તે બીજી રીતે તદ્દન ખોટી પડે એવો કોઇ દાર્શનિક પુરાવો છે?

ઉ. (૧) એક માણુસ એક બીજા માણુસનો પુત્ર છે પણ તે માણુસ પોતાના પુત્રનો તો પિતા જ છે તે પોતાના પુત્રનો પુત્ર નથી જ એટલે તેનું પુત્રત્વ તેના પિતાની અપેક્ષાએ જ રહેલ છે, બીજી બધી રીતે લેવા જઇએ તો તદ્દન ખોટું જ છે. (૨) અરૂપી ચૈતન્યત્વની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ સરખા છે પણ બીજી બધી રીતે સર્વ જીવો સરખા નથી તે તો આપણે જોઇએ છીએ જ, વળી તે સર્વ જીવો એક જ નથી, જો એકજ હોય તો એકને મારવાથી બધાયને લાગે, વળી એક અને અનેક એ બન્ને પરસ્પર વિરોધી છે. (૩) જીવનું અસ્તિત્વ જીવ રૂપે જ છે, અજીવ રૂપે તો જીવનું નાસ્તિત્વ જ છે.

૬૭૦ પ્ર કોઇ કહે છે કે અમે કહીએ છીએ તે સૂત્ર પ્રમાણે છે, બીજા કહે છે કે અમે સૂત્ર પ્રમાણે સાચા છીએ તો તેની કસોટી કેવી રીતે કરવી.

ઉ. બન્ને પક્ષની દરેક વિચાર ધારાને નવ તત્વમાં વહેંચી આપવી. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ તત્ત્વમાં જાય તે સાચી, આશ્રવ અને બંધ તત્વમાં જાય તે ખોટી. પુણ્યતત્ત્વનો હેતુ નિરાશી ભાવવાળો અને સમકિતીના લક્ષણને યોગ્ય હોય તો સાચો, સંસારના કોઇપણ ભાવની ઇચ્છાવાળો હોય તો ખોટો પાપ તત્ત્વની આદર, સ્વીકાર કે રૂચીવાળી શ્રદ્ધા પરૂપણા ન હોવી જોઇએ. પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વની એકતા ન થવી જોઇએ, જેમકે અહિંસામાં હિંસાને સ્થાન ન હોવું જોઇએ. સૂત્રનો ભાવાર્થ વગેરે અહિંસા, સંજમ, તપની વિરોધમાં ન જવો જોઇએ અને મૂળ શબ્દને બરાબર અનુસરતો હોવો જોઇએ. સ્વચ્છંદી પોતાનો અભિપ્રાય ન હોવો જોઇએ. પોતાનો અભિપ્રાય અને જિનવાણીની એકતા થવી જોઇએ આગમમાં જે ઉપકરણાદિ સાધુ માટે બતાવ્યાં તેની હદની બહાર જવાને પ્રયત્ન કરનાર વિચાર શ્રેણી ખોટી સમજવી જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો વિવેક મોક્ષ માર્ગની અનુકુળતા પ્રમાણે હોવો જોઇએ નવો વિચાર કે જુનો વિચાર એવા ધતિંગનો ત્યાગ થવો જોઇએ. કર્મને જીતવાની રીતો શાશ્વતી છે તેમાં કાળ પ્રમાણે ફેરફાર કરનાર વિચારશ્રેણી ખોટી સમજવી.

૬૭૧ પ્ર કોઇ એવા અર્થ કરે છે કે જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશો નિષ્કંપ છે તેથી તેને કર્મનું આવરણ લાગતું નથી તે રૂચક પ્રદેશો નિરાવરણ હોઇને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો રહે છે અને જીવનું ચૈતન્ય લક્ષણ સાબીત રહે છે. રૂચક પ્રદેશોને પણ કર્મનું આવરણ થાય તો જીવ જડ થઇ જાય.

ઉ. આઠ રૂચક પ્રદેશોનો [illegible] છે. [illegible] પ્રદેશોની [illegible] છે. તે આઠ રૂચક પ્રદેશ [illegible]

(શરીરના મધ્ય ભાગમાં) રહે છે, તેમને સંકલાઈને (જોડાઈને) બીજા આત્મ પ્રદેશો રહે છે. જેમની જગ્યા શરીરમાં બદલાયા કરે છે પણ આઠ રૂચક પ્રદેશોની જગ્યા બદલાતી નથી પરંતુ ૧૫ પ્રકારના યોગ વખતે બીજા પ્રદેશોની સાથે તેમની ક્ષેત્રાંતર ગતિ થાય છે તેથી નિષ્કંપ નથી તેથી તેમને પણ કર્મનો બંધ થાય છે અને સૂત્રમાં ચોખ્ખું લખ્યું છે કે સર્વ આત્મ પ્રદેશોને સર્વ કર્મનો બંધ થાય છે ફક્ત સમવાય સબંધ આશ્રી આઠ રૂચક પ્રદેશોનો બંધ અનાદિ અનંત છે અને બાકીના બધા પ્રદેશોનો બંધ સાદિ સાંત છે અને સિદ્ધને સાદિ અનંત છે. જીવનું ચૈતન્ય લક્ષણ સાબિત રહેવાનું કારણ એ છે કે સર્વ આત્મ પ્રદેશોએ અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે અને તે શ્રુતજ્ઞાનનો જઘન્ય પર્યાય છે તે સૂક્ષ્મ નિગોદીઆ અપર્યાપ્ત જીવને છે અને ઉત્કૃષ્ટ ઉઘાડ શ્રુતકેવળીને છે, બાકીના મધ્યમ ઉઘાડમાં સર્વ અકેવળી સંસારી જીવ આવી જાય. જો અક્ષરનો અનંતમો ભાગ દરેક આત્મ પ્રદેશે ઉઘાડો ન હોય તો જીવ જડ થાય પણ તેમ કદી બનતું નથી.

હવે જો આઠ રૂચક પ્રદેશો સર્વથા નિરાવરણ હોય અને બાકીના બધા પ્રદેશો સર્વથા (ઉઘાડ રહિત) અવરાયલા હોય તો આઠે રૂચક પ્રદેશો દ્વારા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અનંત આત્મિક સુખ પ્રગટરૂપે હોય અને બાકીના પ્રદેશો દ્વારા જીવ સર્વથા જડ જેવો હોય અને આઠે રૂચક પ્રદેશો તો ફક્ત જીવના મધ્ય ભાગમાં એટલે મનુષ્યને નાભિમા હોય છે તેથી શરીરના બાકીના ભાગમાં જીવ જડ જેવો રહે તેથી કાનથી સંભળાય નહિ, આંખથી દેખાય નહિ, નાકથી સુંઘાય નહિ, જીભથી સ્વાદ લેવાય નહિ અને સ્પર્શેન્દ્રિયથી સ્પર્શ ગ્રહણ થઈ શકે નહિ, ફક્ત આઠે રૂચક પ્રદેશો દ્વારા કેવળીની જેમ સર્વ વ્યવહાર આઠે રૂચક પ્રદેશોના કેવળજ્ઞાન દ્વારા થાય. વળી સર્વ સંસારી જીવ એકસરખા સુખ–દુઃખવાળા તથા એકસરખા જ્ઞાનવાળા હોય કારણ કે બધાના આઠે રૂચક સર્વથા નિરાવરણ છે અને બાકીના બધા પ્રદેશો સર્વથા આવરણથી જડ બનેલા છે, પરંતુ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ દ્વારા આ

પ્રમાણે ક્યાંય જોવામાં આવતું નથી.

હવે આઠે રૂચક પ્રદેશો સર્વથા મહત્વ વગર નથી, જીવ આશ્રી આઠે રૂચક પ્રદેશોનું મધ્ય સ્થાન, સમવાય સંબંધ અને અન્ય પ્રદેશો સાથે સંકલન ઉપર મુજબ બતાવ્યું છે. તેમ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાસ્તિકાયને પણ આઠ રૂચક પ્રદેશોનું મહત્વ છે, જો કે આ ત્રણ દ્રવ્યો ગતિઆશ્રી અક્રિય છે પણ તેમના પ્રદેશોની શ્રેણીની ગણત્રી રૂચક પ્રદેશોથી થાય અને આકાશની શાશ્વતિ દિશાની ગણત્રી રૂચક પ્રદેશોથી થાય છે, આ દિશાની ગણત્રી દરેક વિજયની પોતપોતાની દિશાની ગણત્રીથી ભિન્ન છે.

હવે જો એમ માનીએ કે આઠ રૂચક પ્રદેશો સર્વથા નિરાવરણ છે અને બાકીના પ્રદેશે અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે તો આ પ્રશ્નનો મૂળ સિદ્ધાંતજ ઉડી જાય છે કારણ કે રૂચક પ્રદેશો નિરાવરણ હોવાથી ચૈતન્યપણું સાબિત રહે છે એમ પ્રશ્નમાં કહ્યું છે એટલે એ વાત પણ બંધ બેસે નહિ એટલે એક તો એ દોષ ઉત્પન્ન થયો. બીજું આઠે રૂચક પ્રદેશે કેવળજ્ઞાન અને બીજા બધા પ્રદેશે ક્ષયોપશમજ્ઞાન એવું તો કોઇ જીવને છે જ નહિ, એટલે આઠે રૂચક પ્રદેશનું નિરાવરણપણું સૂત્રથી કે તર્કથી સાબિત થતું નથી.

૬૭૨ પ્ર. કેટલાક કહે છે કે જ્ઞાનીનો ભોગ નિર્જરાનો હેતુ છે, તે કેવી રીતે?

ઉ. આ સાપેક્ષ વચન છે અને જ્ઞાનીમાં ૪, ૫, ૬ ગુણસ્થાનવાળાને સાધારણ રીતે લેવાના નથી પણ એવા ભાવ—સાધુને લેવાના છે કે આહાર પાણી લેતી વખતે એવું ચિંતવે છે કે અહો મારી કેવી નિર્બળ દશા કે જેથી મારે એકેન્દ્રિય જીવોના મડારૂપ આહાર પાણી લેવો પડે છે, સંયમ જીવતર માટે મારે શરીરરૂપી યંત્રને આહારરૂપી કોલસા આપવા પડે છે, વળી તે ભાવસાધુ આહારને ચાવતા નથી પણ ગળીજ જાય છે અને ધ્યાન તો આત્મા તરફ જ વળેલું હોય છે,

વળી ભોગ તે ફક્ત આહાર પાણી કે જે જીવતર માટે ઉપયોગી છે, શબ્દ, રૂપ, ગંધ કે સ્પર્શ નહિ અને રસ પણ રૂક્ષ, તે પણ ભોગવવાની ઇચ્છા પૂર્વક નહી

૬૭૩ પ્ર. ત્યારે અત્યારે કેટલાક પોતાને જ્ઞાની માની પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષય સેવે છે તેનું કેમ ?

ઉ. તેઓ ઢોંગી છે, ખરા જ્ઞાની નથી, તેઓને સૂત્રના સાપેક્ષ વચનોનું કદાચ દ્રવ્ય જાણપણું હોય તેનો એકાંતવાદથી ગેરઉપયોગ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાની આવી માન્યતાને સાચી માને છે તેથી તેઓ મિથ્યા દૃષ્ટિ છે, યુક્તિથી લોકોને ઉંધું સમજાવે છે તેથી અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વી પણ છે.

૬૭૪ પ્ર તેઓ કહે છે કે આત્મા ક્યાં આહાર કરે છે ? શરીર શરીરનુ કામ કરે છે.

ઉ શરીર શરીરનું કામ કરતું હોય તો મડદું પણ શરીર છે, તે કેમ ખાવા પીવાનું કામ કરતું નથી નિમિત્તના સાનિધ્યમાં અથવા નિમિત્તના કારણે જે કર્મ ઉદયમાં આવે તેમાં જીવની સંજ્ઞા જોડાય અને સંજ્ઞા પ્રમાણે વસ્તુ મળે ત્યારે તે કામ થાય છે. એટલે આવું કામ એકલા અશરીરી જીવથી થઇ શકતું નથી તેમજ અચેત (જીવ રહિત) શરીરથી પણ થઇ શકતું નથી અને ૭મા અને ઉપરના ગુણઠાણાવાળાજ આહારને દવારૂપ ગણીને શરીરને પોષણ આપે છે પણ સંજ્ઞાપૂર્વક શરીરને પોષતા નથી.

૬૭૫ પ્ર આત્મા તો અક્રિય છે, તે ક્રિયા કરતો નથી, શરીર જ ક્રિયા કરે છે, તેમાં આત્માને શું ?

ઉ તો પછી ૨૪ સંપરાય ક્રિયા પાપ આશ્રવમાં શા માટે આવે ? આશ્રવનું ફળ શરીરને જ મળતું હોય તો શરીરના પુદ્ગળો તો ક્યાંનાં ક્યાંય વિખરાઇને ઉડી જાય છે તો તે પુદ્ગળોને ફળ કેવી

રીતે અને ક્યાં મળે ? વળી પુદ્ગળો તો અજીવ છે તેને અને ફળને શું લાગે વળગે. વળી આત્મા ક્રિયા ન કરતો હોય તો પુણ્ય, પાપ, વગેરે કોઇ મિશ્ર તત્ત્વો રહે જ નહીં. આ તો ચાર્વાક મતને મળતું આવ્યું અને તેનો નાસ્તિક મત છે, પાપ, પુણ્ય, આશ્રવ, નિર્જરા, બંધ એ બધાં મિશ્ર તત્ત્વો છે એટલે તેમાં જીવ અને અજીવ પુદ્ગળોના અરસ પરસ નિમિત્ત નૈમિત્તક વ્યવહાર વગર કંઇ બનતું નથી. વળી સંવર એટલે કર્મનું અગ્રહણ અને મોક્ષ એટલે સર્વ કર્મથી મુક્ત થવું, એ બન્નેમાં પણ અપેક્ષાપૂર્વક જીવ અને કર્મનો વ્યવહાર રહેલો છે. આત્મા એકાંત અક્રિય નથી પણ પુદ્ગળના સંજોગે પુદ્ગળી રૂપી છે અને વ્યવહારથી સક્રિય છે. સિદ્ધાત્મા વ્યવહારથી અક્રિય છે પણ નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્યો પારિણામિકભાવ અને અગુરુ લઘુ ગુણના કારણે પોતાના સ્વરૂપમાં ફર્યા કરવાથી સક્રિય છે. દરેક દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રહેલાં છે, ઉત્પાદ અને વ્યયથી નિશ્ચયથી સક્રિયપણું સાબિત થાય છે. એકાંત અક્રિય દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ હોઇ શકે જ નહિ.

૬૭૬ પ્ર કોઇ કહે છે કે ક્રિયાથી ફક્ત પુણ્ય જ બંધાય, સંવર, નિર્જરા કે મોક્ષ ન થાય.

ઉ. આ પણ એકાંતવાદ હોવાથી મિથ્યાત્વ છે ૨૪ સંપરાય ક્રિયા પાપ તત્ત્વમાં છે, ઇરિયાવહી ક્રિયા અપેક્ષાપૂર્વક પુણ્ય તત્ત્વમાં છે, સૂત્રમાં બતાવેલા સંવરના જેટલા ભેદો છે તેની બરાબર આરાધના કરવાથી અણાશ્રવ રૂપ સંવર થાય છે અને તપના ભેદોની આરાધના કરવાથી નિર્જરા થાય છે, તેમાં ફેર એટલો કે સમકિત સહિત નિર્જરા તે સકામ નિર્જરા છે અને મોક્ષના હેતુવાળી છે અને સમકિત રહિત નિર્જરા, અકાલ નિર્જરા છે તેથી મોક્ષ ન થાય પણ કેવળી ભગવાનના વચન અનુસાર જે ક્રિયા કરે છે તેવા મિથ્યાત્વી પણ સમકિત સન્મુખ થાય છે. જે ક્રિયા પુણ્ય તત્ત્વના ઘરની છે તેનાથી પુણ્ય પ્રકૃતિ બંધાય છે અને પાપ તત્ત્વનાં ઘરની છે તેનાથી પાપ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે આ એક સામાન્ય વસ્તુ સ્વરૂપ છે પણ એક સમયે એક જીવને પુણ્ય પ્રકૃતિ, પાપ પ્રકૃતિ, આશ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, ગુણસ્થાન

દસ સુધી રહે છે તેની તારતમ્યતા સ્વરૂપ વગેરે ગુણસ્થાન દ્વારમાંથી જાણી લેવું. વળી જ્ઞાનનો શુદ્ધ ઉપયોગ લગાવવો તે પણ ક્રિયા છે જ્ઞાનના શુદ્ધ ઉપયોગની તારતમ્યતા ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૨ સુધી છે, પછી એક સરખો જ્ઞાન ઉપયોગ રહે છે.

૬૭૭ પ્ર. કોઇ દ્રવ્ય, કોઈ બીજા દ્રવ્યનું કંઇ કરી શકતું નથી તે શું ?

ઉ. આ નિશ્ચય નયનું સાપેક્ષ વચન છે તેનો અર્થ એ છે કે એક જીવ દ્રવ્ય, બીજા જીવ દ્રવ્યને, અજીવ બનાવી શકે નહિ કે કોઇ અજીવ દ્રવ્યને, જીવ બનાવી શકે નહિ; બીજું એ છે કે ગમે તેવા નિમિત્તો આવે તો પણ ક્ષપક શ્રેણીવાળો જીવ અને તેથી આગળના ગુણ સ્થાનવાળો જીવ પોતાનાજ સ્વરૂપમાં રહે, રાગ દ્વેષ કરેજ નહિ, ચલાયમાન થાય જ નહીં પણ જો સાપેક્ષ નિમિત્ત નૈમિતિક સંબંધનો સ્વીકાર ન કરવામાં આવે તો બધો વ્યવહાર ઉડી જાય, નવ તત્ત્વમાંથી કોઈ તત્ત્વ રહે નહિ, કોઇપણ દ્રવ્ય રહે નહિ, અને જે વ્યવહાર પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેને નથી એમ માનવો તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

હવે કોઇ દ્રવ્ય કોઇ દ્રવ્યનુ કંઇજ નથી કરતું એમ સર્વથા એકાંતપણે માનીએ તો ધર્માસ્તિકાય જે ગતિ સહાય છે તે ન હોય તો કોઇ દ્રવ્યની ગતિ જ ન થઇ શકે તો પછી ગતિ કરનાર દ્રવ્ય ઉપર ધર્માસ્તિકાયનો પ્રભાવ માનવો પડશે. નમોથ્થુણંમાં તીર્થંકર દેવને લોકના હિતકર્તા વગેરે કહ્યા છે. જો તીર્થંકર કોઇનું કંઇ ન કરી શકતા હોય તો નમોથ્થુણંનો પાઠ જ કયાંથી હોય માટે મુમુક્ષુ જીવોએ દરેક વસ્તુ અપેક્ષાપૂર્વક સમજવી, અંધકારમય એકાંતવાદમાં તણાઈ જવાથી સંસારમાંજ ભ્રમણ કરવું પડે છે કારણ કે એકાંતવાદ અનર્થની ખાણ છે.

૬૭૮ પ્ર કોઈ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે અને કહે છે કે ફક્ત આત્માને જાણો.

ઉ. આત્માને જાણવાનું તો બધા કહે છે, બાઇબલ પણ કહે છે

કે "Know thyself" પણ તેમાં કાંઇ વળે નહિ. શુદ્ધ આત્માના ગુણો જાણીને પોતાના જ્ઞાનથી તે ગુણોનો અનુભવ કરવાની ચાવી ન શિખવી શકે તો તે ઉપર ચોટીયું જાણપણું શું કામનું ? અને માનસિક ક્રિયા વગર આત્માનો અનુભવ પણ ક્યાં થવાનો હતો ? પણ અહીં તો લોકોની પોલનો ગેરઉપયોગ કરવાનો છે. જીવને, શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકારમાં જે અનાદિકાળની આસક્તિ છે તેને આડંબરાદિ દ્વારા પોષવી છે અને તેમાં ધર્મ માનવો છે જીવના આ છિદ્રોનો લાભ લઇને તથા પ્રકારના ઉપદેશકો આડંબરાદિમા ધર્મ બતાવે છે, સર્વજ્ઞ કથિત ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે કારણ કે લોકોને તે ગમતી નથી અને પોતાને પણ આકરી લાગે છે એટલે ગુરુ ચેલાની સરખી જોડી મળી જાય છે. હવે સર્વજ્ઞ કથિત ક્રિયા ન ગમવાનું કારણ એ છે કે તેનું ખરૂં રહસ્ય અને સુખ સમજાણું નથી, એટલે તેનો ત્યાગ કરી કપોત કલ્પિત આડંબરી ક્રિયાઓ ઉભી કરવામાં આવે છે કે જેથી પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં સુખાભાસ ચાલુ રહે છે વાસ્તવિક રીતે, સશરીરી જીવ તો પ્રત્યક્ષ સક્રિય જ છે કારણ કે જ્યાં મન-વચન-કાયાની વર્ગણાના યોગ સાથે જીવ જોડાય છે ત્યા વ્યવહારીક રીતે સક્રિય જ છે તે સક્રિયપણું કાં તો સંસાર માર્ગમાં-કે કાં તો મોક્ષ માર્ગમાં ચાલે છે, મોક્ષ માર્ગની ક્રિયાનો નિષેધ થાય અને સંસારીક ક્રિયા ચાલુ રહે એટલે જીવ સંસારમાં બુડતો જાય એમાં કઇ શકા નથી ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વમાં અક્રિય મિથ્યાત્વ છે તે આ પોતે જ છે, એક તો અપેક્ષાપૂર્વક સક્રિય જીવને 'એકાંત અક્રિય કહેવો તે અને બીજું સર્વજ્ઞ કથિત ક્રિયાનો નિષેધ કરવો તે જ્યા મિથ્યાત્વ ત્યાં સમકિત નથી અને જ્યાં સમકિત નથી ત્યાં ગુણસ્થાન યોગ્ય ક્રિયા નથી ત્યાં મોક્ષ માર્ગ નથી તો મોક્ષની આશા રાખવી વ્યર્થજ છે. જે માણુસ ક્રિયા ન કરી શકે તે પોતાની નબળાઈ માને પણ ક્રિયાને સ્વીકારે તો દર્શન આરાધક થાય અને પરંપરાએ મોક્ષ મેળવી શકે માટે કોઇએ સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીમાં એકપણ શબ્દનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ.

સમાપ્ત. રૂ ૯૪૧

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ	લાઇન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૮	૧૫	સિંહા	સિંહાસન
૧૮	૨૦	આગ	આગાર
૧૯	૯	પ્રાતિહ	પ્રતિહાર્ય
૨૩	૨૧	સિદ્ધિ	સિદ્ધ
૪૦	૨	વીરતાગ	વીતરાગ
૪૦	૨૪	ચોગે	ચોગ્ય
૫૧	૬	અટ્રાસે	અફ્રાસે
૫૩	૧	શુદ્ધિ	શુદ્ધ
૬૯	૨૪	નધર્મમાં	જૈનધર્મમાં
૭૦	૧૭	આપાર	આધાર
૭૬	૪	મુકાણા	નથી મૂકાણા
૮૧	૭	કાળમાં	કામમાં
૮૮	૨૪	વર્ણ	વર્ણન
૯૯	૧	હિંસા	અહિંસા
૧૪૧	૨૨	ઉત્તરપુણરૂપ	ઉત્તરગુણરૂપ
૧૪૯	૧૧	વીતરગપણું	વીતરાગપણું
૧૮૭	૫	ધ્રવતા	ધ્રુવતા
૨૦૧	૧૫	જીવોને	જીવોની
૨૦૫	૯	ગ્રાહ્ય	બાહ્ય
૨૦૬	૧૭	તેમના	તેમની
૨૦૯	૧૩	ુતજ્ઞાન	શ્રુતજ્ઞાન
૨૧૪	૧૮	તે	ને
૨૧૫	૧	૧૧૫	૨૧૫
૨૧૬	૧૧	જીવનામ	જિનનામ
૨૨૧	૨૦	શુકલ ધ્યાન	શુકલ ધ્યાનથી
૨૨૨	૧૯	જાણ	જાણપણા
૨૨૨	૨૨	શરીર	ના શરીર

પૃષ્ઠ	લાઇન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨૩	૧૫	નિમિત્ત	નિમિત્તથી
૨૨૫	૪	પાછું	ઓછું
૨૨૭	૬	ક્રમ	કમ્મ
૨૨૭	૧૧	પુરુષકાર	પુરુષાકાર
૨૩૦	૪	દેખય	દેખાય
૨૩૦	૨૨	કર્મ	કમ્મ
૨૩૧	૬	(૧)	(૨)
૨૩૧	૭	આચાર્ય	(૩) આચાર્ય
૨૩૬	૧૮	કરનાર	કરનારને
૨૩૮	૬	નિશ્ચયની	નિશ્ચયનો
૨૫૩	૧૪	નિવારણ	નિરાવરણ
૨૫૭	૨૪	વ્યવહારની	વ્યવહારથી
૨૬૩	૧૪	મિથ્યાત્વીરૂપી	મિથ્યાત્વી
૨૬૪	૧૬	ગુણમાં	ગુણમાં અનેક ગુણે
૨૬૪	૨૧	પરદ્રવ્યનું	પરભવનું
૨૬૯	૧૮	સંજવલની	સંજવલનો
૨૭૨	૩	કરણ	કારણ
૨૭૮	૨૧	નવ	નય
૨૮૪	૪	ગુણો	આત્મા
૨૯૫	૪	નથી	હોય
૨૯૫	૫	તે	જે
૨૯૯	૨૩	ધર્મ	ધૈર્ય
૩૦૪	૯	વધરે	વધારે
૩૦૪	૨૭	મનુષ્યથી	મનુષ્યમાં
૩૦૮	૩	દ્વીપન	દ્વીપના
૩૧૧	૫	છેવટે	છેવટે સિદ્ધ થતા
૩૧૨	૧૩	અંતે	અ તો
૩૧૨	૨૩	આત્મ	આત્મા
૩૧૪	૯	ચારિત્રનું	ચારિત્રીનું
૩૧૪	૧૨	મન	માન

પૃષ્ઠ	લાઇન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૧૭	૨૩	આત્માના	આત્માને
૩૧૮	૧૬	ધ્યયનમાં	ધ્યાનમાં
૩૨૦	૬	તેજઃ	તેઉ
૩૨૨	૨૪	ધર્મમાં	અહિંસા ધર્મમાં
૩૨૭	૧૫	એક એક	એક એક ગોપી
૩૩૫	૩	અભાવ	અભાવ તથા
૩૫૭	૧	દ્વષ	દ્વેષ
૩૬૨	૨૪	શ્રષ્ટ	શ્રેષ્ટ
૩૬૭	૨૫	પાઠે	પાઠ
૩૭૦	૧૦	શરીરનું	શરીર શરીરનું
૩૭૨	૧૮	રૂપી	રૂપે
૩૭૫	૨૦	અર્વાત	અવાપ્ત
૩૭૬	૩	કેળવીની	કેવળીની
૩૮૦	૨૨	આરંભીયા	આરંભ
૩૮૭	૪	એક્	એક
૩૯૭	૧	સનત્કાર	સનતકુમાર
૩૯૭	૧૩	સમકિત	સમકિતી
૪૩૦	૧૮	આકારના	સાકારના
૪૭૧	૧૩	ને	તે
૪૭૩	૪	સાથ	સાથે
૪૭૫	૨૭	ભોજન	ભોજન
૪૮૨	૫	ભવ્ય	ભવ
૪૮૩	૧૭	મોક્ષમય	મોક્ષજાય
૪૮૯	૧૦	વનસ્પતિ અને ફળનો	વનસ્પતિના ફળના
૫૧૧	૬	ને	તે
૫૧૪	૧	પ્રસતરમાં	પ્રતરમાં
૫૧૪	૮	સમને	સમયને
૫૧૯	૨૧	વિશાળ	વિશ્રાળ
૫૨૮	૨૫	તે	તે શું
૫૩૫	૨૩	અકાલ	અકામ